

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

istorie – etnografie

XLIV

2022

ZALĂU
EDITURA POROLISSUM

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XLIV

ISTORIE – ETNOGRAFIE

ZALĂU
2022

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Horea POP – redactor-șef

Marin POP – responsabil număr curent

Camelia BURGHELE – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeș, România

Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania

Conf. univ. Gelu FLOREA, Departament Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca (România)

Cercet. șt. I dr. hab. Coriolan H. OPREANU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Cercet. șt. I dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Sorin MITU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Adrian IVAN, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timișoara, România

Conf. univ. Sorin NEMETI, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN

ISSN 1016-2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

ISTORIE

EPIDEMIILE DE CIUMĂ DIN TRANSILVANIA (1600–1663). NOI DATE ȘI APRECIERI ÎN
CONTEXTUL EPIDEMIC EUROPEAN (I) 9

MIHAI GEORGIȚĂ

PLAGUE EPIDEMICS IN TRANSYLVANIA (1600–1663). NEW DATA AND ASSESSMENTS

COMUNITATEA ORTODOXĂ DIN ORADEA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL
XVIII-LEA. CIFRE ȘI NUME 39

CRISTIAN APATI

THE ORTHODOX COMMUNITY OF ORADEA IN THE SECOND
HALF OF THE 18TH CENTURY. NUMBERS AND NAMES

ASPECTE DEMOGRAFICE ALE PLASEI NYIR DIN COMITATUL SATU MARE OBLINDITE
ÎN RECENSĂMÂNTUL IOSEFIN53

PAULA VIRAG

DEMOGRAPHIC ASPECTS OF THE NYIR REGION FROM SATU
MARE COUNTY MIRRORED IN THE IOSEFIN CENSUS

STRUCTURA OCUPAȚIILOR ECONOMICE DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1857–1910)61

AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA, CRINA GAVRA

THE STRUCTURE OF ECONOMIC OCCUPATIONS IN THE
NETWORK OF CEHU SILVANIEI (1857–1910)

HOTELUL – SPAȚIU AL REPREZENTĂRII SPICIALE ȘI AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE.
STUDIU DE CAZ: ORAȘUL CLUJ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI PRIMUL DECENIU AL
VEACULUI XX 69

EMILIA MĂȚAN DRAGOSTE

THE HOTEL – SPACE OF SOCIAL REPRESENTATION AND NATIONAL
IDENTITY. CASE STUDY: THE CITY OF CLUJ IN THE 19TH CENTURY
AND THE FIRST DECADE OF THE 20TH CENTURY

ISTORII ȘI SIMBOLURI IDENTITARE ÎN UNELE AȘEZĂRI ARĂDENE: MONEASA,
DEZNA, ALMAȘ81

FELICIA ANETA OARCEA

STORIES AND IDENTITY SYMBOLS IN SOME ARAD
SETTLEMENTS: MONEASA, DEZNA, ALMAȘ

THE PEOPLE OF DOMNIN AND THE “AMERICAN DREAM” IN THE BEGGINING OF THE
20TH CENTURY 89

SERGIU GHIURCO

LOCUIITORII DIN DOMNIN ȘI „VISUL AMERICAN”
LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

RESTITUIRI ALE UNOR SCRIERI PRIVIND ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII INDUSTRIALE ȘI COMERCIALE LA ORADEA ȘI ÎN COMITATUL BIHOR (I). ACTUALIZĂRI PE MARGINEA TEMEI	95
HOCHHAUSER RONALD, GEORGESCU OANA	
RECOVERING WRITINGS REGARDING ASPECTS OF INDUSTRIAL AND COMMERCIAL ACTIVITIES IN ORADEA AND IN BIHOR COUNTY (I). UPDATE ON THE SUBJECT	
RESTITUIRI ALE UNOR SCRIERI PRIVIND ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII INDUSTRIALE ȘI COMERCIALE LA ORADEA ȘI ÎN COMITATUL BIHOR (I). ACTUALIZĂRI PE MARGINEA TEMEI (ADDENDA)	111
LUCIA MANOLICĂ	
RECOVERING WRITINGS REGARDING ASPECTS OF INDUSTRIAL AND COMMERCIAL ACTIVITIES IN ORADEA AND IN BIHOR COUNTY (I). UPDATE ON THE SUBJECT (ADDENDA)	
ROMÂNIA ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN PERCEPȚIA MEDICULUI MILITAR RAUL DONA	119
PETRE DIN	
ROMANIA AND THE WORLD WAR I IN THE MILITARY DOCTOR`S APPROACH RAUL DONA	
PORTRET – DR. MATEI POP EROUL DE DINCOLO DE GRANIȚE (1891–1919).....	129
ANA-MARIA BORZ	
PORTRAIT – DR. MATEI POP THE HERO BEYOND THE BORDERS (1891–1919)	
HUNGARIA REDIVIVUS – NĂDEJDE ȘI EȘEC (31 OCTOMBRIE 1918–1 AUGUST 1919) – SECVENȚE	139
AUGUSTIN ȚĂRĂU, CRISTIAN NEGRU	
HUNGARY REDIVIVUS – HOPE AND FAILURE (OCTOBER 31, 1918 – AUGUST 1, 1919) – SEQUENCE –	
ECOUL MARELUI RĂZBOI. INVALIZI, ORFANI ȘI VĂDUVE	159
MIHAELA SABOU	
THE ECHO OF THE GREAT WAR. DISABLED, ORPHANS AND WIDOWS	
SIGILIUL PREȘEDINȚIEI COMISIUNII ÎNCORONĂRII SUVERANILOR ROMÂNIEI IMPRIMAT PE TREI DOCUMENTE EMISE ÎN 1922 ȘI 1924.....	171
LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS	
THE SEAL OF THE PRESIDENCY OF THE COMMISSION FOR THE CORONATION OF THE SOVEREIGNS OF ROMANIA PRINTED ON THREE DOCUMENTS ISSUED IN 1922 AND 1924	
COLONIA BABA NOVAC ȘI ORGANIZAȚIA „ȘOIMII CARPAȚILOR”	183
CLAUDIU PORUMBĂCEAN	
BABA NOVAC COLONY AND THE "CARPATHIAN HAWKS" ORGANIZATION	
CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA MIȘCĂRII LEGIONARE ÎN SĂLAJUL INTERBELIC 191	
MARIN POP	
CONTRIBUTIONS REGARDING THE LEGIONARY MOVEMENT'S ACTIVITY IN THE INTERWAR SALAJ	

LA CUMPĂNA LUMILOR. PREOTUL MILITAR GHEORGHE MARIAN PE FRONTUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL	213

GABRIEL MOISA

ON THE SCALE OF THE WORLDS. THE MILITARY PRIEST GHEORGHE
MARIAN ON THE FRONT OF THE SECOND WORLD WAR

SOLIDARITATE ȘI TENSIUNE ÎNTRE GRECO-CATOLICI ȘI ORTODOCȘI. CAZUL PROTOPOPIATULUI BUCIUMI (1940–1944)	221

DANIEL CORNEL BARNA

SOLIDARITY AND CONFLICT BETWEEN GREEK CATHOLIC AND ORTHODOX PRIESTS
AND BELIEVERS. THE CASE OF THE ARCHPRIESTSHIP OF BUCIUMI (1940–1944)

ACTIVITATEA LUI DAVID PRODAN ÎN PERIOADA EXILULUI LA SIBIU A UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ (1940–1945)	231

CĂTĂLIN COZMA

DAVID PRODAN'S ACTIVITY DURING THE EXILE AT SIBIU
OF THE UNIVERSITY OF CLUJ (1940–1945)

VIZITA LUI PETRU GROZA LA BUDAPESTA ȘI A LUI DINNYÉS LAJOS LA BUCUREȘTI ÎN ANUL 1947	265

BÎC TANIA-NICOLETA

THE VISIT OF PETRU GROZA TO BUDAPEST AND
DINNYÉS LAJOS TO BUCHAREST IN 1947

DIALOGUE NICOLAE CEAUȘESCU-ION TRAIAN ȘTEFĂNESCU ABOUT THE HISTORICAL MONUMENTS IN SĂLAJ COUNTY (1987)	273

MIHAI D. DRECIN

DIALOG NICOLAE CEAUȘESCU-ION TRAIAN ȘTEFĂNESCU
DESPRE MONUMENTELE ISTORICE DIN SĂLAJ (1987)

ETNOGRAFIE

APROPIEREA CULTURALĂ – ÎNTRE CONCEPT ȘI REALITATE	283

GABRIELA-GEORGIANA VILĂU

CULTURAL APPROPRIATION – FROM CONCEPT TO REALITY

HAINELE „DE MĂRS LA BISERICĂ”	297

CAMELIA BURGHELE

TRADITIONAL HOLIDAY COSTUME

CU APĂ RECE SPĂLÂNDU-ȚI A TA FAȚĂ TE UMPLI DE VIAȚĂ VERSUS ÎN VIAȚĂ RĂMÂI / DACĂ TE SPELI DES PE MÂINI. PĂRETARE CU INSCRIȚII PENTRU BUCĂTĂRIE (ROMÂNEȘTI ȘI UNGUREȘTI) – ARTĂ DECORATIVĂ POPULARĂ	311

OLIMPIA MUREȘAN

PART OF IT WITH INSCRIPTIONS FOR THE KITCHEN
(ROMANIAN AND HUNGARIAN) – FOLK ART

ARTĂ

- MEMORIA FIGURATIVĂ A PICTORULUI VILMOS SZABÓ327
ATTILA SZABÓ
THE FIGURATIVE MEMORY OF THE PAINTER VILMOS SZABÓ

MUZEOGRAFIE

- DIN ISTORIA MUZEOGRAFIEI. MUZEUL „AL. SAINT GEORGES” – UN FURNIZOR
DOCUMENTAR GENERATOR DE CERCETARE..... 351
IOAN OPRİȘ
FROM THE HISTORY OF MUSEOGRAPHY. MUSEUM „AL. SAINT GEORGES”
– A RESEARCH GENERATING DOCUMENTARY PROVIDER

RECENZII

- PETRE DIN, ROMÂNIA ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. ISTORIE ȘI MENTALITĂȚI
COLECTIVE, ED. NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2022, 297 P.375
VASILE GAFTON

IN MEMORIAM

- O VIAȚĂ ÎNCHINATĂ ARTEI POPULARE, ETNOGRAFIEI, ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ȘI
ÎNĂLȚĂRII SATULUI, VICTORIA BERBECARU (1944–2022)381
PAMFIL BILȚIU

ISTORIE

EPIDEMIILE DE CIUMĂ DIN TRANSILVANIA (1600–1663). NOI DATE ȘI APRECIERI ÎN CONTEXTUL EPIDEMIC EUROPEAN (I)*

MIHAI GEORGIȚĂ**

PLAGUE EPIDEMICS IN TRANSYLVANIA (1600– 1663). NEW DATA AND ASSESSMENTS

ABSTRACT: *In the first half of the seventeenth century, Transylvania was hit by four plague waves. The epidemic of 1602–1603, extremely virulent, broke out against the background of the 15-year war and the battles in which the principality was involved. The next epidemic reappeared two decades later, while the third and fourth epidemic waves followed one decade later. The main big cities in Transylvania were severely affected by the plague that decimated in some places over half of the population. Only Sibiu managed through measures to prevent it to be very little affected, except for the epidemic at the beginning of the century, when the city and the fortress were under siege. If in the urban environment, where the population density was higher, it naturally registered a high mortality, many villages were left deserted, because when the epidemic occurs, their inhabitants leave their households. According to notes from the time, this phenomenon in rural areas was more common among Romanians, followers of*

the Orthodox cult. At the opposite pole are Calvinists and Unitarians, who do not admit the plague, and believed that the epidemic was of divine origin and if he was predestined to die of the plague I should not try to oppose or flee. However, the plague was considered a supreme evil by everyone and it produces from fear or anxiety and collective psychoses, to the most brutal instinct for conservation and public hysteria. In addition to collective prayers, religious processions or various magical-religious rituals, the main measures to combat were the quarantine, isolation and treatment of the sick or dying, if not abandoned, with various methods used at the time. The plague epidemic of 1659–1662, spread against the background of a terrible war in Transylvania, and accompanied by famines and great shortages caused a terrible demographic decline.

KEYWORDS: *plague, epidemic, Transylvania, war, seventeenth century*

Ciuma, unul din marele personaje negative ale istorie vechi, alături de ceilalți „cavaleri ai Apocalipsului” (războiul, foametea, calamitățile naturale), fără a mai avea un caracter pandemic, lovește însă destul de puternic Europa occidentală în prima jumătate a secolului al XVII-lea, pentru ca din a doua jumătate a secolului să se retragă, persistând mai bine de un secol numai în Europa Răsăriteană¹. Dacă între „ciuma neagră” (1347–1349) care decimase 1/3 din populația Europei, și ciuma din 1536 au fost înregistrate 24 de valuri principale și secundare de ciumă în Franța, adică aproape unul la 8 ani, între 1536 și 1670 sunt consemnate 12 valuri de ciumă (câte 1 la 11,2 ani), în timp ce la nivelul întregii Europe (excluzînd Balcanii), au fost 17 valuri în perioada 1347–1536 (unul la 11 ani) și doar 11 în peri-

* Studiul de față, mult dezvoltat, are la bază articolul nostru *Contribuții și aprecieri cu privire la epidemia de ciumă din Transilvania (1645–1648)*, publicat în „Revista bihoreană de istorie”, an VII, nr. 12–13, 2009, p. 5–13.

** Doctor în istorie; șef Serviciu Județean Bihor al Arhivelor Naționale; email: misu_arhive@yahoo.com

¹ Bacci 2003, p. 87–89.

oda 1536–1670 (unul la 13,4 ani). Așadar, din secolul al XVI-lea și-a încetinit ritmicitatea și a dobândit un caracter mai mult semi-endemic. Cu toate acestea, ciuma și-a pus în relief exploziile și puseurile cele mai violente. Până în secolul al XV-lea epidemiile de ciumă fuseseră ritmate și într-o mare măsură sincronizate, apoi molima devine endemică și tinde să se localizeze. Deși epidemiile din 1576–1585, 1597–1604 și 1628–1631 s-au extins peste o mare parte a Europei, celelalte au fost localizate mai cu seamă în Londra (1603, 1625 și 1665), la Milano și Veneția (1576 și 1630) sau în orașele spaniole (1596–1602, 1648–1652 și 1677–1685)². Starea endemică a bolii poate fi observată cel mai bine într-un oraș mare ca Londra, cu câteva sute de mii de locuitori și cu o intensă activitate comercială. Aici, în perioada 1604–1666, cu excepția izbucnirii violente din 1625 și 1665, doar în 3 ani nu au fost înregistrate decese din cauza ciumei (1629, 1633, 1635), astfel încât din totalul deceselor în intervalul celor 62 ani, numai 150204 au fost cauzate de ciumă, adică 21% din mortalitate³. Prin urmare, ciuma a devenit o prezență constantă în aglomerațiile urbane, iar la intervale de câteva decenii răbufnea nemilos.

Ritmul creșterii demografice este serios afectat de aceste valuri epidemice în întreg spațiul european, așa cum demonstrează demografia istorică. Dacă până la sfârșitul secolului al XVI-lea se mai poate constata un ușor ritm de creștere, din secolul al XVII-lea asistăm la un recul, pentru ca din secolul al XVIII-lea sporul demic să reîntre într-o fază naturală. Scăderea populației în secolul al XVII-lea este pusă de specialiști în primul rând pe seama epidemiilor de ciumă, conjugată cu războiul și foametea⁴. În Franța, epidemiile de ciumă dintre 1600 și 1670, au secerat peste 3 milioane de indivizi, ceea ce reprezenta o cifră semnificativă pentru această perioadă. Italia centrală și de Nord lovită de ciuma din 1630–1631, pierde mai mult de un sfert dintr-o populație de 4 milioane. În orașele italiene, procentele au fost și mai mari. De pildă, Augusta lovită de ciumă în două rînduri, într-o perioadă scurtă (1627–1628, 1632–1635), a pierdut până la 30% din locuitori. Mai afectate au fost orașele spaniole, ciuma care s-a abătut asupra Barcelonei în 1645 a înregistrat valori de 45% mortalitate în rândul cetățenilor⁵. Ciuma din Sevilla din 1649–1650 răpune peste 50% din locuitori; la fel în orașele mai mici de lângă Pirinei. În comparație cu epidemia de ciumă care a lovit Spania între 1592–1602, pierderile sunt mai mari la mijlocul secolului⁶. Aceeași comparație este valabilă în unele cazuri și în Italia. Ciuma a cauzat dezastre demografice mai ales în sudul continentului. În timpul epidemiei din 1624–1627, Palermo, capitala Siciliei, pierde peste 25 % din populație⁷. Epidemia de ciumă care a izbucnit în Napoli în anul 1656 a ucis doar într-un singur an până la 270000 de locuitori din cei aproape 500000, deci peste 50% din populație. După unele estimări, numai în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Italia a pierdut din cauza ciumei 14% din populație. Totodată, s-a apreciat, că aceste valuri epidemice “își au partea lor de contribuție la declinul Italiei și Spaniei în secolul al XVII-lea”⁸.

Strâns legată cu Războiul de 30 de ani, ciuma cunoaște o recrudescență majoră între 1624–1640 în multe țări din Europa, din Apus până în Răsărit. În această perioadă molima este atestată pretutindeni în Franța. Documentele din zona Beauvaisis menționează în mod curent 1200–2000 de bolnavi de ciumă în orașe cu 12000–15000 locuitori. S-a constatat că, totuși, în mediul rural, unde nu exista o populație densă, victimele erau mai puține. Bunăoară, în doar trei luni din vara anului 1625, într-un sat modest cu 700 de locuitori (Villiers-Saint-Barthélemy), au pierit din cauza ciumei 50 oameni. Observatorii contemporani și medicii remarcă caracterul sezonier al ciumei, cu virulență în timpul verii, dar și caracterul fulgerător și brutal, care seceră mai ales persoanele fragile, îndeosebi copiii⁹.

² Biraben 1975, pp. 120–218.

³ Bacci 2003, p. 95,99.

⁴ Biraben 1979, p. 13–24; Lebrun 1980, p. 205–234; Pentru Europa și spațiul românesc Pascu 1980, p. 707–723; Roman 1985, p. 127–128; Pentru Europa și Balcani; Mazower 2019, p. 50–51.

⁵ Bacci 2003, p. 98–99.

⁶ Chaunu 1989, p. 250–251; Pentru estimări generale vezi și Chaunu, G. Suffert 1976, p. 125.

⁷ Ruvolo 2020, p. 145–147.

⁸ Boia 2020, p. 23; Delumeau 1986, p. 171.

⁹ Chaunu 1989, p. 243–244; Utile sunt analizele recente ale reputatului medievist britanic Samuel K. Cohn jr., care compară

La sud, în Italia și Spania, ciuma a fost un fenomen de primă mărime în secolul al XVI-lea, însă devine de-a dreptul devastatoare mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În Italia, epidemiile de ciumă din deceniile trei și patru sunt strâns legate de amestecul de populații din timpul Războiului de 30 de ani, populația italiană fiind mult inferioară la 1650 față de anul 1600. Mai ocrotite prin insularitatea lor, Sicilia, Sardinia și Corsica, nu înregistrează pierderi catastrofale, în schimb, zona nordică (Veneția, Milano etc) aflate la încrucișarea celor două trasee de transmitere a ciumei și mai strâns legate de frământările din Imperiu și din Europa, pierde până la 22% din populație per total¹⁰. Numai la epidemia din 1630, Veneția pierde 32 % din populație, Milano 51%, Cremona și Verona 63%, iar Mantova sumbrul record de 77%¹¹.

Cu toate acestea, în cursul secolului al XVII-lea ciuma își pierde din puterea pandemică. Centru Europei, Franța, Olanda și Anglia fac parte dintr-o zonă relativ adăpostită, sudul rămânând o zonă arhaică, „ciumată”, până spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în timp ce în Estul continentului ciuma rămâne în strânsă dependență de conflictele cu turcii¹² și cauzează împreună cu războiul nenumărate dezastre umane și sociale. Așadar, în Levant, situat pe ruta răspândirii molimei și apropiat de focarele asiatice spre deosebire de Occident, unde au fost stăvilitе la sfârșitul secolului al XVII-lea-epidemiile de ciumă au bătut cu multă virulență încă un secol și jumătate, ultima ciuma fiind înregistrată între 1835 și 1838, iar ultimul focar a fost stins în 1841 de autoritățile otomane¹³. Să urmărim paralelismul în extremitățile continentului, unde densitatea de locuitori era aproximativ egală. Bunăoară, la Londra, una din cele mai populate capitale din Occident (460.000 de locuitori la 1665), între 1604–1666 (așa cum am arătat mai sus) au murit de ciumă puțin peste 150000 locuitori-cu mențiunea că numai în fatidicul an 1665 au fost răpuși circa jumătate din această cifră¹⁴, la Constantinopol, capitala imperiului otoman, doar în anul 1625 au murit din cauza ciumei aproape 200000 locuitori. Sir Thomas Roe, nevoit să fugă atunci din capitala otomană, notează că ciuma s-a dezlănțuit ca și cum ar fi voit să depopuleze capitala otomană, căci numărul celor morți trecea peste 1000 în unele zile¹⁵.

Dacă între 1648–1652, epidemia din Spania se concentrează și devastează Andaluzia, manifestându-se violent și în Valencia, Catalonia și Aragon și lăsând neatins zonele interne și de nord, cea dintre 1676–1685, ultima mai însemnată, dar nu atât de violentă, atinge numai zona arcului mediteranean. Cu unele excepții, ultimele apariții notabile ale ciumei în Italia se fac simțite în 1630–1631 în zona centrală și de nord, iar în 1652–1657 în cea meridională. Ultimul val epidemic din Franța se manifestă între 1657 și 1670, în timp ce în insulele britanice ultimele răbufniri au loc între 1647–1648, iar în restul Angliei și Londra între 1663 și 1666. Aceasta din urmă a venit din Smirna pe mare în Amsterdam de unde a trecut în Anglia, nordul Franței, și a ajuns până în 1670 în porturile germane din Marea Nordului și Marea Baltică. Potrivit lui Massimo Livi Bacci, începând cu 1670, cu puține excepții, nu mai există urme ale

manifestările ciumei negre din 1348, și valorile ce i-au succedat, cu ciuma reapărută la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Orientul îndepărtat, dar și în câteva cazuri din Occident. El constată diferențe privind perioada de manifestare, simptomatologia, subiecții și reacțiile diferite. De pildă, acesta observă că „ciuma neagră” a curmat cu predilecție populația juvenilă, în timp ce ciuma din perioada modernă în principal populația adultă. Vezi: Cohn 2002, pp. 703–738, p. 719–720.

¹⁰ Cohn 2002, p. 245–246.

¹¹ Delumeau, 1986, p. 171.

¹² Chaunu 1989, p. 245.

¹³ Bacci 2003, p. 90; Boia 2020, p. 24; Amănunte la Panzac 1986; Panzac 1985.

¹⁴ Boia 2020, p. 24. Delumeau 1986, p. 170–171. Ciuma din anul 1665 care a devastat Londra, de fapt și ultima epidemie de ciumă groaznică menționată în spațiul britanic, a fost descrisă cu lux de amănunte de scriitorul britanic Daniel Defoe în cartea *Journal of the Plague Year*, tradusă în limba română *Jurnal din anul ciumei*, ediția a II-a, București, 1985. Analize recente asupra epidemiilor de ciumă din Londra în prima jumătate a secolului al XVII-lea și în special a celei devastatoare din anul 1665, bazată pe lucrarea lui Defoe, vezi și la istoricul francez: Deleersnijder 2021, p. 124–133.

¹⁵ Mazower 2019, p. 51.

ciumei în Europa Occidentală. Doar zonele portuare deschise traficului de mărfuri și persoane rămân încă o vreme sub risc epidemiologic¹⁶.

Dispariția acestei boli cumplite, care a avut o influență majoră în istoria Europei nu numai din punct de vedere demografic, ci și în ceea ce privește dezvoltarea economică și organizarea societăților moderne, a fost un eveniment de primă importanță. Dacă luăm în calcul factorii care au dus la dispariția ei, putem vorbi atât de eradicarea molimei prin factori antropici, cât și de dispariția ei prin factori de ordin natural. Totuși, în urma analizelor de specialitate se pare că a existat un element catalizator, care le-a animat și susținut pe celelalte, acesta fiind organizarea unor măsuri practice de prevenție și profilaxie, care și-au dovedit, alături de alți factori, eficiența în timp. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea în toate marile orașe din Occident existau deja instituții permanente de ocrotire a sănătății publice. La semnalele apariției bolii, oficiile sanitare utilizează instrumente ca triajul epidemiologic, punând etichete sanitare la mărfurile (vase de transport) și persoanele ce indică originea (zone infectate sau nu), permise sanitare, carantine și cordoane sanitare. Însă acestea nu ar fi avut eficiența scontată dacă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, între aceste oficii sanitare, afectate sau nu de molimă, nu ar fi existat un schimb permanent, rapid și precis de informații, menit să estompeze cât mai mult răspândirea contagiunii. La acestea se adaugă, firește, precauțiile clasice în ceea ce privește încetinirea evoluției molimei: baricadarea caselor bolnavilor, izolarea familiilor acestora și concentrarea în lazarete a bolnavilor. Un alt factor determinat a putut fi îmbunătățirile aduse spațiului de locuit și igienei publice sau personale. De asemenea, au fost luați în calcul și factorii naturali/biologici precum imunizarea populației, după selecția progresivă în funcție de rezistența indivizilor la ciumă, dar în primul rând dezvoltarea rezistenței la ciumă a șobolanilor (după serii de epizodii) principalii depozitari ai bacilului¹⁷. Pornind de lucrarea lui M.W.Flinn, publicată în 1980 la al XV-lea Congres internațional de științe istorice, Lucian Boia crede că alături de progresele medicinei și îmbunătățirea măsurilor de sănătate publică, un rol determinat în stoparea răspândirii epidemiilor de ciumă l-a avut și progresul economic din secolul al XVIII-lea, în special cel agricol, care a condus în Europa Occidentală la dispariția perioadelor de foamete, considerată a fi aliatul cel mai fidel al epidemiilor¹⁸.

Menționăm aici și teoria patocenozei elaborată de Mirko Drazen Grmek și dezvoltată ulterior, potrivit căreia succesiunea diferitelor epidemii de-a lungul istoriei se poate explica prin imunitatea ce o oferă un bacil în timp și apariția altui bacil mai puternic care-i ia locul, contaminând cu rezeziune pe cei fără imunitate. Astfel, s-ar explica regresivitatea leprei în Occident până către secolul al XV-lea, iar în țările române până în secolul al XVI-lea, și înlocuirea ei cu tuberculoza și cu valurile tot mai ucigătoare de ciumă¹⁹. Ciuma este înlocuită treptat în Occident de variolă și tifos, foarte active și răspândite în secolele XVII-XVIII, iar tuberculoza întâlnită izolat ca și tifosul încă din secolul al XV-lea, devine o permanență în secolul al XVIII-lea și în special în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O epidemie caracteristică secolului al XIX-lea, cu origini în India, care a devastat Europa precum ciuma, a fost holera²⁰. Așadar, în virtutea teoriei patocenozei, pare legitimă observația lui Louis Roman, potrivit căreia la un an după ultimul puseu al ciumei (1828–1830) la nordul Dunării, își face apariția holera²¹.

¹⁶ Bacci 2003, p. 87–89. Astfel, în Franța, Marsilia și Provența vor fi puternic răvășite între 1720–1722 de ciuma din cauza contactului cu un vas venit din Siria.

¹⁷ Vezi amănunte la Bacci 2003, pp. 91–95.

¹⁸ Boia 2003, p. 13–15. Massimo Livi Bacci combate teoria susținută de McKeown că alimentația mai bună a condus la scăderea mortalității, acesta demonstrând că o alimentație de bază te putea apăra foarte bine împotriva infecțiilor, căci doar malnutriția și subnutriția severă scădeau șansele de supraviețuire în fața epidemiilor. Vezi Bacci, p. 70–72, 166–167.

¹⁹ Roman 1985, p. 126; Platon 2021, p. 22.

²⁰ Boia 2020, p. 19, 29–31; Bacci 2003, p. 100–103. Succesiunea marilor epidemii în istorie (de la pesta din Atena secolul V î.H. până la Covid 19) poate fi dedusă și din prezentarea diacronică a acestora în lucrarea recentă a lui Henri Deleersnijder, *op.cit.*, passim. Pentru ravagiile holerei în lume vezi același autor la pp. 180–199.

²¹ Roman 1985, p. 126.

După cercetările medicale din ultimul veac s-a stabilit faptul cert că ciuma se manifestă în cel puțin șase forme clinice²², iar după modul de contaminare în două sau cel mult trei forme: bubonică, pulmonară și septicemică (aceasta din urmă cauzată de infectarea directă a sângelui). Bacilul ciumei a fost descoperit, izolat și cercetat prima oară în 1894, la Hong Kong, de către medicul francez Alexandre Yersin (de unde denumirea bacilului *Yersinia Pestis*), în timpul pandemiei de ciumă, care a afectat în acel an întreaga regiune de coastă a Chinei de Sud. Acesta a descoperit și rezervorul său, rozătoarele, în special șoarecele, cel mai răspândit dintre ele, iar în 1898, alt medic francez (Paul Louis Simond), a descoperit vehiculul acestui bacil, puricele²³. Pentru ca epidemia de ciumă să fie posibilă, trebuie să existe o conjunctură favorabilă declanșării, în care cei patru „jucători” interdependenți să interacționeze la un grad ridicat pe lanțul contagiunii. Bacilul, care nu-și modifică niciodată starea și a cărui virulență părea să rămână constantă în cele mai diverse împrejurări, trăiește în stare endemică în șoareci/șobolani (mai puțin în alte rozătoare). El se transmite de la un șoarece/șobolan la altul prin pișcăturile puricelui, vectorul bolii, iar atunci când șoarecii/șobolanii se înmulțesc foarte mult, cazurile sporadice de mortalitate în rândul acestora se transformă în epizodice. Decimarea coloniilor de șoareci/șobolani, aflați în proximitatea habitatului uman, privează puricii infectați de sursa lor preferată de hrană și îi constrânge să se adapteze la gazda umană, pe care o contaminează în timp ce se hrănește. Pișcătura puricelui infectat, generează, după trei zile de incubație, apariția ciumei, cu mărirea dureroasă a glandelor limfatice („buboaiie”), febră puternică, inflamarea organelor interne și stare comatoasă. Procentul mortalității variază între două treimi și patru cincimi din cei loviți de boală. Moartea gazdei umane dedetermină o nouă migrare a puricelui infectat și deci o altă posibilă contaminare. Această formă de boală, „ciuma bubonică”, poate cauza și o pneumonie secundară, care prin contactul direct de la om la om conduce la apariția formei pulmonare²⁴, transmisă prin inhalare, caz în care victima nu rezistă infecției mai mult de trei zile, iar mortalitatea este de 100%. Aceste observații pertinente asupra agenților patogeni și asupra simptomelor, au fost făcute după descoperirea bacilului și a puricelui transmitător în focarele de epidemie de ciumă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor în Asia Centrală, China și India²⁵. Ele au fost utilizate de istorici și de epidemiologi pentru a explica cauzele și efectele epidemiilor de ciumă din epocile anterioare²⁶. Însă studiile recente, după analize minuțioase, pun la îndoială tot mai mult similitudinile dintre epidemiile de ciumă de odinioară și cele de la începutul secolului al XX-lea, care au afectat Orientul. Potrivit acestora, modelul de transmitere de la șoarece până la om, nu poate fi compatibil cu rapiditatea și explozia contaminării în cazul pandemiei „ciumei negre” de la mijlocul secolului al XIV-lea și epidemiilor ce i-au succedat, chiar dacă s-ar lua în calcul forma mai infecțioasă, cea pulmonară. Această formă se dezvoltă în condiții de mediu specifice, în general reci și umede, iar transmiterea directă a bolii prin aerosoli nu poate fi, totuși, suficientă pentru a explica o epidemie. Profesorul ieșean Alexandru Florin Platon, care examinează concluziile unui astfel de studiu, respinge ca fiind exagerate rezervele cu privire la cauzele pandemiei de ciumă din secolul al XIV-lea, chiar dacă problematica i se pare legitimă, întrucât altfel nu ar putea fi explicată hecatomba provocată de acest flagel și pandemia ar rămâne un simplu mister, mai ales că sursele (și are în vedere în primul rând *Jurnalul din anul ciumei* a lui Daniel Defoe) indică uneori în detaliu aspecte clinice ale ciumei similare cu cele descrise de medicina modernă²⁷.

Un punctul de cotitură în această nouă abordare îl reprezintă studiul reputatului medievist britanic

²² Nicoară 2021, p. 35–36.

²³ Platon 2021, p. 22–23; Bacci 2003, p. 85–86.

²⁴ Bacci 2003, p. 85–86.

²⁵ Platon 2021, p. 23.

²⁶ De exemplu: Pollitzer 1953; Le Goff, Biraben 1969, pp. 1486–1491; *Maladies et Société (XII–XVIII siècles)*, Paris, 1989; O examinare critică a cercetărilor istorice cu privire la ciumă se regăsește în eseurile conținute în suplimentul la “Local Population Studies”, *The Plague Reconsidered*, 1977.

²⁷ Platon 2021, p. 23–24. Se referă la studiul Isabellei Séguy și Guido Alfani, publicat în nr 2 din 2017, în revista “Annales de démographie historique”, și intitulat *La peste: bref état des connaissances actuelles*.

Samuel K. Cohn jr., *Ciuma Neagră. Sfârșitul unei paradigme*, publicat în 2002 în Revista americană de istorie²⁸. Pe baza relecturării celor aproape 200 de cronici și lucrări de medicină, care au apărut timp de un veac după ciuma neagră, precum și a investigațiilor contemporane de microbiologie, epidemiologie etc., autorul ajunge la concluzia că între pandemia de la mijlocul secolului al XIV-lea și valurile epidemice care i-au urmat, pe de o parte, și epidemia de ciumă din modernitate, începând cu sfârșitul secolului al XIX, pe de altă parte, există diferențe radicale privind semnele, simptomele și aspectele epidemiologice. O altă diferență esențială sub raport epidemic ar fi aceea că oamenii din modernitate nu aveau o imunitate naturală la bacilul bubonic, în timp ce populația din Europa medievală s-a adaptat repede la agentul patogen în decurs de un secol. Potrivit istoricului britanic, în lupta cu epidemia de ciumă, un rol important, pe lângă dobândirea imunității, la avut modelul cultural medieval, precum și tratamentele și remediile oferite de medicii tot mai experimentați, care s-au inspirat și din medicina antică. Prin urmare, *paradigma „ciumei negre”* a luat sfârșit spre mijlocul secolului al XV-lea. În pofida bubonilor și a altor manifestări clinice similare (de altfel și alte boli molipsitoare în forme severe se manifestă prin buboane, febră mare, cefalee, vărsături etc- malarie, tifos, febră tifoidă etc), principalele diferențe față de epidemiile ciumei bubonice din modernitate, dincolo de simptomatologie, ar fi, potrivit acestui autor: rapiditatea și exploziile contagiunii (în comparație cu lentoarea din epoca modernă); ciclicitatea mai redusă (în intervale de 2 până la 15 ani față de 8–40 ani); perioada de manifestare (în special vara față de tot timpul anului); formațiuni bubonice mai răspândite; mortalitate în special în rândul copiilor (88% din victimele ciumei din 1383 au fost copii, în timp ce populația adultă se imuniza) spre deosebire de modernitate, când victimele au fost în special adulții, iar copii aveau o imunitate crescută la forma pulmonară. Fără a preciza clar dacă pandemia de la mijlocul secolului al XV-lea a fost o formă de ciumă pneumonică (pulmonară), de altfel cea mai contagioasă și mortală, Samuel K. Cohn jr. observă, pe urma altor specialiști, că în timpul epidemiei de ciumă de la sfârșitul secolului al XIX, au fost rare cazurile de ciumă pneumonică, ea apărând în perioadele reci și în zone umede (arctice și tropicale), mult mai multe fiind cazurile complicațiilor pneumonice ale ciumei bubonice, iar în ceea ce privește Europa vestică, cu o climă temperată, această formă clinică de ciumă putea fi cu totul rară²⁹.

Pentru comparație, trebuie amintiți și specialiști care au susținut că pandemia și epidemiile ce au devastat Europa în vechiul regim, citați de altfel și de istoricul britanic, au fost cauzate de ciuma bubonică. Deși afirmă că cercetarea epidemiilor din trecut nu trebuie să țină seama doar de semne și simptome, ci și de perspectiva epidemiologică, laureatul Premiului Nobel pentru imunologie, Sir Macfarlane Burnet susține, atunci când vine vorba despre epidemiile din vremea împăratului Iustinian, „moartea neagră” și cele care i-au succedat, că toate caracteristicile duc fără îndoială către bacilul ciumei³⁰. În zilele noastre Ann G. Carmichael istoric al medicinei, precum și Jacquelin Brossollet și Henri H. Mollaret, afirmă deopotrivă că ciuma bubonică nu poate fi confundată cu orice altă boală contagioasă³¹.

În ceea ce ne privește considerăm că, mai ales în secolele XVI-XVII, medicina, intelectualii, dar și oficialitățile, puteau distinge între ciumă și alte boli contagioase, așa cum reiese din diferite descrieri făcute în lucrările din epocă. De aceea, împărtășim părerea celor care susțin că la originea epidemiei

²⁸ Vezi trimiterea completă mai sus la nota 9.

²⁹ Cohn 2002, pp. 703–738. Fără să aibă certitudini, Samuel K. Cohn jr afirmă, precum Wu Lien Teh, care a studiat ciuma pulmonară, că în privința „ciumei negre” ar putea fi vorba de o epidemie de gripă, ca aceea din 1918, sau poate o epidemie de variolă. Asta cu toate că amintește rezultatele cercetărilor recente ale unei echipe de arheologi și microbiologii, publicate în anul 2000 și obținute în urma investigațiilor moderne de ADN pe osemintele dintr-un sit (cimitir), unde au fost îngropați cei uciși de ciumă la mijlocul secolului al XIV-lea în zona Marsilia, și care arată fără dubii că aceștia au fost infectați cu bacilul *Yersinia Pestis*. Samuel K. Cohn jr este rezervat pentru că alte cercetări pe morminte din secolele XIV-XVII folosind metoda ADN nu au ajuns la aceeași concluzie. Așadar, problema din acest punct de vedere ar rămâne deschisă, dar istoricul american conchide că *paradigma ciumei negre* a luat sfârșit la mijlocul secolului al XV-lea.

³⁰ Burnet 1962, p. 323.

³¹ Carmichael 1997, p. 60; Brossollet, Mollaret 1994, p. 19.

trebuie să fie o formă clinică de ciumă bubonică, răspândită de purice, care poate cauza și o pneumonie secundară, după care în forma sa mai virulentă se poate transmite, fără intermediul puricelui, prin tuse și strănut de la om la om, în forma sa pulmonară, în special în perioade umede și reci³². Față de termenul des întâlnit *pestilentia* (un latinism)³³, nu întâmplător în mediul românesc, pentru această boală s-a păstrat termenul ciumă, care, potrivit lui Valeriu Bologa, provine din latinescul *cyma*, care înseamnă bubon sau umflătură și trebuie pus în legătură cu caracterul preponderent bubonic al epidemiei care a lovit țările române³⁴. Trebuie să observăm că termenul s-a conservat și în slavona veche, limba cultă în spațiul românesc medieval timp de trei secole³⁵. Fără a recurge la constatările făcute în primul tratat românesc de medicină (*Meșteșugul doftoriei*)³⁶-conceput doar în manuscris în secolul al XVIII-lea, după traducerea unei versiunii din veacul al XVII-lea a cărții unui autor englez din 1557³⁷-, putem evidenția forma bubonică și întreaga simptomatologie după mărturiile apropiate perioadei supuse analizei noastre. Epidemia de ciumă care a bătut cu putere în Transilvania între 1585–1587, a lovit și așezămintele iezuiților³⁸.

Părintele Massimo Milanesi, infirmierul colegiului din Cluj, avea o bogată experiență medicală, și într-un raport din septembrie 1586 către provincialul Campani, prezintă numele și numărul iezuiților răpuși de ciumă, dar arată totodată în detaliu simptomele și tratamentul aplicat bolnavilor. Acesta cunoștea numeroase boli și tratamentele acestora³⁹, făcând ușor distincția, de pildă, între ciuma care a curmat multe vieți la Oradea și frigurile de care suferea acolo iezuitul Ștefan Szanto. Ciuma a decimat mai ales poporul de rând, dar a ajuns să răpună și oamenii bogați în Cluj. Aflat la Alba Iulia îi explică superiorului său cum din 13 iezuiți au rămas 9. Astfel, în noaptea de vineri, 13 iunie 1586, Stanislav Javicki a început să sufere de fierbințeală nespuse de mare și de dureri de cap, dar Milanesi fără să se gândească că ar fi ciumă, dimineața l-a legat la cap și a început să-i prepare doctoriile, după prânz descoperă că era „atins de ciuma inghinală în partea dreaptă”. Așadar, pentru Milanesi ciuma echivala cu apariția bubonului. L-a izolat apoi în grădină, dar pentru că a refuzat să ia medicamentele, „a murit delirând luni înainte de prânz”. Apoi, s-a retras la mănăstirea de lângă Alba Iulia, sat în care a început să bătuiască ciuma groaznic. Joi, 3 iulie noaptea, sosește cu căruța de la Alba Iulia, iezuitul Paul, contaminat rău de ciumă. Acesta primise la Alba Iulia tiriac (medicament opiaceu moștenit de la antici care-i atribuiască virtuți terapeutice universale) și alte medicamente contra ciumei. Avea deja un carbuncul (sau bubon), la o palmă deasupra gleznei, a fost așezat izolat la un umbrar din grădina bisericii, iar Milanesi i-a legat peste el o ceapă cu tiriacul cel mai bun. Până dimineața acest plasture a deschis bubonul și a tras foarte mult puroi infect, încât a reușit să meargă destul de bine și aproape toate simptomele rele au dispărut. Sâmbătă (5 iulie) s-a spovedit cu multă căință și lacrimi. Duminică dimineața, Urban bucătarul a venit la Milanesi suferind de dureri groaznice avute noaptea la genunchi, iar acesta i-a descoperit în zona genunchiului drept un bubon groaznic, cât o jumătate de nucă, înconjurat ca de un cerc de foc, apoi l-a trimis să se pregătească urgent

³² Bacci 2003, p. 87.

³³ Guțu 1983, p. 307.

³⁴ Apud Nicoară 2021, p. 36.

³⁵ Vezi: Coord. Olteanu 1975. Sârbii foloseau termenul *Cuma*. Vezi Pamfile 1916, p. 326.

³⁶ Titlul dat de editor, Lia Brad Chisacof, este *Meșteșugul doftoriei. Primul tratat românesc de medicină, ediția manuscriselor românești BAR nr. 933 și 4841*, București, 2017.

³⁷ Apud. Platon 2021, p. 25–26. Raportat la investigația noastră nu apare atât de relevant, având în vedere că este în mare măsură o copie a unor realități din spațiul englez, care, desigur, puteau conștina, mai ales din punct de vedere medical, cu cel românesc. De pildă, acesta arată că ciuma debutează cu pusee dureroase în zona inghinală, axilară etc, sau cu arsuri puternice, însoțite de cefalee, după care apare primul bubon (ghind), care se multiplică rapid, iar pe fondul unor dureri generale, febră acută, accese de greață și tuburări psihice, bolnavul moare în lipsa unui tratament rapid și adecvat.

³⁸ Călători 1971, p. 130–136.

³⁹ Călători 1971, p. 127–128. A se vedea și disputa dintre el și medicul principelui Bathory, privind boala de care a început să sufere la 30 iunie 1586 Wolfgang, fiul principelui. El susținea că suferă de letargie, diagnostic confirmat și de reputatul Blandrata și Aloisiu Medabene, în timp ce medicul principelui susținea că suferă de ciumă. Wolfgang a murit în scurtă vreme la Aiud. Vezi Călători 1971, p. 139.

de spovedanie. Dându-și seama că ciuma se răspândește cu repeziciune, a hotărât împreună cu superiorii săi să stea cât mai izolați, să se împărtășească de la distanță, unii dintre iezuiți să plece în secuime, unde se spunea că este o zonă mai sigură, în timp ce copiii principelui să fie duși de acolo. Totul s-a desfășurat în două ore. Urban a fost trimis la un umbrar din grădină și s-au pregătit cele mai tari medicamente contra ciumei, pe care le putea avea la îndemână: tiriac și licoarea rezultată din decoctia rădăcinilor de frâsinel, de tormentilă și de geantină, la care a adăugat boabe de dafin și ienupăr. Bolnavii au fost bine înveliți și au asudat, bubonul lui Urban a spart până dimineață, ușurat de dureri și fierbințeală, dar Paul pe la ora vecernei de duminică a început să aiureze și să se simtă rău. Peste noapte acestuia i-au apărut în partea dreaptă zgârieturi ca de unghie foarte dese și late (desigur peteși), murind după două ore conștient și pocăit. Iată cât de neașteptată era evoluția sinuoasă a ciumei bubonice. La fel, lui Urban i s-a aplicat un nou plasture peste bubonul bine curățat. Luni după prânz, însuși Milanesei a început să se simtă foarte rău și înainte de miezul nopții s-a trezit cu o fierbințeală grozavă și cu dureri mari de cap, cu „o pustulă inflamată mai sus de vâna mediană a brațului stâng”, greață, dureri de stomac și simptomele „care preced sau urmează molipsirea”. A doua zi, deși foarte muncit de boală, se spovedește și împărtășește de la distanță, apoi ia aceleași medicamente contra ciumei ca ceilalți. Părintelui administrator, care-l îngrijea pe el și pe Urban și care începuse să se clatine, i-a dat preventiv aceleași medicamente. Urban, după ce s-a simțit mai bine, a început să acuze dureri foarte mari de la al doilea bubon care-i apăruse noaptea în vintrea din aceeași parte, dar până să-i ducă părintele administrator un plasture pregătit de Milanesei, l-au găsit mort „și nu departe de el cel care îl păzea, zăcând ca mort, dar nu de boală, după cum s-a văzut pe urmă, ci de beție”. În 11 iulie, Milanesei și părintele administrator s-au dus spre Alba Iulia, unul în fața și celălalt în spatele căruței, pentru a li se lăsa sânge (procedeu frecvent în medicina tradițională). Aici a aflat că principele împreună cu curtea a plecat la Sibiu în ziua precedentă. Pentru că nu puteau intra în cetate, chirurgul cetății a venit pe câmpia din față și le-a „scos câte o jumătate de livră de sânge foarte stricat, după care ne-am întors acasă uimitor de ușurați”. Îl locul lui Urban, le pregătea mâncarea o văduvă, care la scurtă vreme s-a îmbolnăvit și a murit și ea de ciumă, fiind totuși spovedită. A fost numit bucătar un muncitor polonez, care fiind și el molipsit de ciumă în 24 iulie, a murit curând după aceea în casa unui țăran. Mare a fost pierderea părintelui Petru în 19 iulie, căci acesta se îngrijise de confesiunea generală și de toate sacramentele bisericii. Prin urmare, după atâtea pierderi numai în decurs de o lună, Milanesei și ceilalți s-au hotărât să plece de acolo, lăsându-l numai pe administrator, pe un părinte Marcu și pe croitorul Andrei din Șimleu, care s-a îngrijit de bolnavi “și care nu s-a molipsit niciodată nicidecum”. Au dorit să plece spre Canasebeș, dar au aflat că și acolo este răspândită ciuma, iar în 28 au plecat spre Târgu-Mureș, știind că orașul și ținutul nu sunt contaminate, Însă când au ajuns acolo, doi oameni deja muriseră de ciumă, iar fiul mai mic al judeului catolic zăcea rău din cauza ciumei, așa încât au trebuit să se retragă și de aici⁴⁰. Decrierea amănunțită a lui Milanesei are darul să ne relateze nu doar despre forța contagioasă a ciumei în varianta sa bubonică, care a făcut ravagi în Transilvania acelor ani, ci ne relevă faptul că și cei care puteau beneficia de îngrijirea unor medici experimentați foarte rar scăpau din cauza complexității patologiei acestei bolii contagioase și extrem de infecțioase. Totodată, aflăm că erau și persoane bine imunizate sau cu imunitate perfectă, iar că alții, probabil de frică, își administrau cantități însemnate de alcool.

Prima descriere amănunțită (1719), dincolo de concepțiile teologice⁴¹, în limitele stricte ale observației medicale pozitive, privind aspectele esențiale ale clinicii, simptomatologiei și terapiei ciumei provine, după cunoștințele noastre, de la medicul brașovean Johann Albrich. Ciuma se distingea la acea vreme de alte boli contagioase în primul rând prin apariția bubonilor, așa cum se cunoștea deja de secole

⁴⁰ Călători 1971, p. 138–143.

⁴¹ Samuel Köleseri, protomedicul Transilvaniei, a publicat la Sibiu, în 1709, lucrarea *Pestis Dacicae. Anni MDCCIX, Scrutinium et cura*, Vezi: Veress 1931, p. 156. Însă acesta, ca și unii dintre contemporanii lui, nu s-au desprins de concepțiile teologice. Întrucât medicina era neputincioasă, în timpul epidemiei de ciumă din 1717–1720, el recomanda ca fiind cele mai bune medicamente: rugăciunea, căința și mărturisirea păcatelor. Vezi: Binder 1985, p. 180–181.

și cum atestă și mărturiile din secolul al XVII-lea. Fiul unui profesor brașovean, doctor în arte liberale și filozofie la Wittemberg, Johann Albrich, la rândul său, după obținerea licenței în medicină la Halle, își va lua doctoratul în medicină la Leyda. În calitate de director medical la Brașov, acesta a elaborat trei texte despre ciuma care a făcut ravagii în Brașov și Țara Bârsei la 1718–1719. Primul este un lung protocol, al doilea este un scurt raport istoric și al treilea descrierea medicală⁴².

Ultimul⁴³, având un caracter științific, îl obligă pe reputatul medic să-și constate limitele, la fel cum trebuiau să facă toți ceilalți medici onești: „dacă deci voi chibzui aprofundat despre originea acestui virus pestilențial, despre prompta lui volatilitate, cât și despre natura și constituția sa sau despre felurile efecte care se manifestă prin acestea asupra corpului omenesc, trebuie atunci să recunosc neapărat ignoranța mea, ca și a tuturor medicilor onești”. Pornind de la cunoștințele sale medicale, pe baza observațiilor directe din timpul ciumei din Brașov și a rapoartelor altor medici, care au participat la lupta contra flagelului, el încearcă să prezinte o taxonomie a bolii din punct de vedere clinic și epidemiologic, oferind în final și tratamentele deja consacrate, însă adaptate oarecum bolnavilor și fiecărui simptom, căci medicina încă era departe de a trata cauza. Ne propunem în continuare să evidențiem în mod cât mai concis rezultatele observațiilor lui J. Albrich, pentru a putea ilustra originea bubonică a ciumei și a decela cum a evoluat gândirea medicală față de ciumă, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea (iezuitul Milanese) până la începutul secolului al XVIII-lea (la J Albrich).

Potrivit medicului brașovean, ciuma debuta la majoritatea cu un frison febril, mai mult sau mai puțin accentuat, după care urma imediat în întreg corpul o fierbințeală anormală, care genera fie o stare de spaimă, fie o presiune toracică. În această fază cei mai mulți vomau deosebit de violent (simptom ucigător în unele cazuri), iar alții erau chinuți numai de crampe stomacale. Erau și dintre aceia care în tot cursul înaintării boli, își vedeau de treabă sănătoși și viguroși, pentru ca dintr-o dată să fie izbiți ca de un fulger sau să fie pătrunși ca de o săgeată în cap, în osul șoldului sau sub braț, căzând imediat lipsiți de putere și de simțire. Alții se văietau chiar de la început de dureri foarte acute în locurile unde apar de regulă buboaiile inghinală. După câteva minute de la debutul ciumei, cei mai mulți se plâneau de o foarte arzătoare fierbințeală și dureri mari la cap, spate și membre. Apoi la toți se manifesta o lipsă gravă de putere în tot corpul și trebuiau să stea la pat. În faza înaintată a bolii, se manifesta o fierbințeală extraordinară, cu senzație de sete nemăsurată, iar la copii și bătrâni spasme ca în epilepsie. Instalarea somnolenței permanente era semnul vădit al morții iminente. Dacă „virusul contagios” (bacilul) din sânge nu se localiza în buboai sau carbunculi, survineau până cel târziu în ziua a cincea peteșii negri și apoi moartea. Desigur, Albrich se referă aici la forma septicemică a ciumei. Cei care nu intrau în somnolență, ci arătau permanent o stare agitată, fără a ajunge la delir, adesea scăpau de ciumă (să fi antrenat astfel anticorpii?). Foarte rare au fost cazuri celor care mureau în primele 24 de ore până la formarea buboaielor (bubonilor) sau carbuncurilor. Bubonii se formau în zona inghinală sau cel mai ades la subțioară, și foarte rar pe antebrăț, pe coapsă și desupra claviculei. Puteau apărea de la unu până la patru și creșteau de la mărimea unui bob de mazăre până la mărimea unui ou de găină sau cât un pumn. Bubonii puteau apărea împreună cu carbunculi, în situațiile mai grave, dar atunci când apăreau împreună cu peteșii negrii, ori după regresie rămăneau doar peteșii, deveneau totdeauna mortali. Carbunculi, care provocau și ei o durere insuportabilă, puteau atinge în diametru de la un deget până la cinci degete. De obicei se localizau pe membre, însă apăreau și pe mușchii moi (față, gât, piept, sub ombilic, pe spate etc.), și puteau număra de la 1 până la 24. Când nu

⁴² Fabritius 1984, p. 63–64. Tratatul despre ciumă (*Tractus de Peste*), a medicului vienez Adam Chenot, apărut la Viena în 1766, după ce și acesta experimentase groaznică epidemie de ciumă de la Brașov din (1755–1757), chiar pe propria piele, nu aduce contribuții notabile din punct de vedere medical față observațiile lui J. Albrich, rămase în manuscris. Însă, reușește cu succes să stăvilească în 1770–1771 epidemia de ciumă din Țara Bârsei și Secuime, fiind considerat de unii specialiști, cel mai bun expert în materie de ciumă din imperiu habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Vezi: Arnold Huttman, *Ciuma doctorului Adam Chenot*, în Fabritius 1984, p. 83–91.

⁴³ Descrierea medicală a ciumei din Brașov (1718–1719) a fost tradusă de Klaus Fabritius în limba română în Fabritius 1984, 65–71.

erau asociați cu buboalele și peteșii, carbuncului nu erau periculoși, dar când apăreau în interiorul gâtului sau al vezicii urinare, cei infectați nu mai aveau scăpare. Dacă infecția nu se colecta în buboale sau carbunculi, după câteva zile apăreau peteșii de mărimea unui bob de mei la început când erau roșii, apoi de mărimea unui bob de linte, când deveneau plumburii, de aici puteau și regresa, dar dacă deveneau negri și se cicatrizau, victimele nu mai aveau scăpare. În această ultimă fază, cei infectați nu mai simțeau durere, declarându-se sănătoși, însă lipsiți de vlagă, fără să-și dea seama că moartea se instalează în aceeași oră sau la câteva ore⁴⁴. Ciuma ataca mai repede și mai ușor pe copii, pe cei tineri și pe femei, pe cei cu temperament sangvinic sau flegmatic, cât și pe cei săraci. Când devenea virulentă, contamina fără deosebire de vârstă sau de persoană. Totodată, J. Albrich a observat că într-o oarecare proporție medie, erau indivizi care nu au fost atinși de ciumă, deși deserveau în continuu pe cei infectați sau locuiau în aceeași cameră vreme îndelungată. Pe timpul epidemiei, dar mai ales la apogeu, în august 1719, s-au constatat puține cazuri de alte boli (1 vărsat, 10 dizenterie, oftică, dropică). Însă după, retragerea ciumei a început o epidemie de febră intermitentă, care a răpus pe mulți salvați de ciumă. Cât privește tratamentul, medicul brașovean remarcă faptul că dintre cei care s-au lăsat în voia „naturii binevoitoare”, fără a apela la vreun medicament, au fost mai mulți salvați, decât cei care au căutat cu toată osteneală să găsească un remediu. Vomitivle, remediile purgative, lăsarea de sânge (în cazul apariției peteșilor) s-au dovedit nefolositoare. În schimb, și-au dovedit eficiență numai substanțele vegetale eliminatoare de otrăvuri și medicamentele sudorifice din regnul mineral, pentru a elimina „virusul pestilential” din masa sangvinică printr-o transpirare prelungită și pentru a împiedica astfel coagularea sângelui. În tratarea exterioră (epidermică) a bubonilor și carbuncurilor s-au utilizat mai multe alifii. Ca măsuri preventive, J. Albrich, menționează cele folosite de chirurghi. Cel german mesteca frecvent rădăcini de curcumă și afuma hainele cu pucioasă naturală. În schimb, chirurgul municipalității, a neglijat toate mijloacele profilactice și a băut aproape zilnic vin până la amețire, oferit chiar de către persoanele infectate și totuși nu s-a infectat.

De la medievistul britanic Samuel K. Cohn jr trebuie să mai reținem că ciuma neagră și valurile succesive care au încetinit până spre mijlocul secolului al XV-lea, au fost însoțite de un *patern* cultural și ar fi provocat unele schimbări în mentalitatea Renașterii timpurii, luând ca exemplu cazul Italiei. Astfel, trebuie stabilit un raport de cauzalitate între epidemiile de ciumă și atitudinea “de faimă și glorie” născută în mijlocul mortalității în masă; de asemenea, apariția unei forme incipiente de cultură a secularismului și formarea statelor naționale, iar întoarcerea la valorile antichității s-a făcut inițial de medicii care s-au confruntat cel mai intim cu boala⁴⁵. Prin urmare, dacă admitem această teorie și faptul că vreme de aproape un secol, (începând cu mijlocul secolului al XV-lea până după anii 1520) epidemiile de ciumă și-au încetinit avântul⁴⁶, am putea face legătura din punct de vedere cultural și mental între răspândirea Reformei religioase și răbufnirea din nou a epidemiilor de ciumă în Europa. De altfel, profesorul britanic într-o lucrare recentă, care s-a bucurat de succes, demonstrează schimbarea de perspectivă culturală și mentală ce a avut loc la sfârșitul Renașterii în Europa occidentală cu privire la ciumă, tratarea ei și atitudinea față de boală⁴⁷.

⁴⁴ Pentru comparație cu observațiile medicilor care au luptat cu ciuma în Marsilia la 1720 și au descris simptome asemănătoare, vezi: Carrière, Courdurie, Rebuffat 1968, p. 163–165.

⁴⁵ Cohn 2002, pp. 703, 736–737; Teza este reluată amplu în lucrarea sa: *The Black Death Transformed: Diseases and Culture in Early Renaissance Europe*, London, New York 2002 și desigur continuă tezele mentorului său, profesorul David Harlihy, care a elaborat lucrarea *The Black Death and the Transformation of the West*, publicată postum în 1997 de către doctorandul său, Samuel K. Cohn jr. Lucrarea *The Black Death Transformed* a fost întâmpinată favorabil, dar și-a găsit și critici, după noi întemeiate. Deși apreciază documentarea bogată și forța argumentelor, John Hatcher critică în *English Historical Review*, unele concluzii la care ajunge autorul. Mai categorică este Sharon T. Strocchia, care în *Journal of Social History* afirmă că în locul bacilului ciumei bubonice care a devastat Europa Samuel K. Cohn nu oferă alternative, iar la finalul acestei importante lucrări noi ne aflăm încă în plin mister („In place of Yersinia pestis, Cohn offers no alternatives. At the end of this important book, we have traded one mystery for another”). Prin urmare, hotărât să demonstreze că nu ciuma bubonică a devastat Europa, profesorul britanic nu explică finalmente cauza.

⁴⁶ Bacci 2003, p. 89.

⁴⁷ Cohn 2011. El demonstrează că atât ciuma cât și ideile pe care le-a stimulat nu au rămas imuabile timp de 5 secole în

Perioada supusă analizei noastre, recte prima jumătate a secolului al XVII-lea se circumscrie *grosso modo* peste perioada cu cele mai devastatoare valuri epidemice de ciumă din Europa, înregistrate de la ciuma neagră, care au decimat 1/5 din populație, dar care anunță totodată, mai ales în partea Occidentală, și declinul acestora, accelerat de măsurile mai ferme și mai eficiente de asigurare a sănătății publice. Pe baza unor informații noi din arhive și a relecturării surselor editate, vom prezenta comparativ, pe cât posibil, cele cinci mari epidemii de ciumă, care au lovit Transilvania în prima jumătate și la jumătatea secolului al XVII-lea, urmărind cauzele, efectele și reacțiile.

După o absență îndelungată, de aproape un veac, (la începutul secolului al XVI-lea devastase crunt Andaluzia), ciuma explodează la sfârșitul secolului al XVI-lea în Spania. De fapt, ciuma nu abandonase niciodată peninsula, apărând cu regularitate în porturi. Ciuma din 1596–1602, pustiește practic Spania. Ea a fost numită de specialiști adevărata ciumă medievală, căci numărul celor care au murit atunci de ciumă n-a mai fost înlocuit integral până pe la 1770. Ea a avut o particularitate, un fapt aproape unic în istoria mediteraneană a Spaniei, venea din nord. Ciuma lovea în același timp cu o severitate deosebită țărnicurile Normandiei. Ea s-a răspândit din Cordiliera Cantabrică. Deprinsă și relativ imunizată față de epidemiile de ciumă venite din sud, Spania avea să sucombe în fața atacului unei epidemii din nord. Atinge numai puțin sudul peninsulei, dar se îndârjește în centrul, în zona podișului muntos. În februarie 1599, ciuma atinge Segovia, așadar pe tărnicurile sudice, ciuma nu mai respectă armistițiul de iarnă. Aici orice formă de viață socială a fost suspendată. În total s-au înregistrat 12000 decese, însă morbiditatea atinge maximul în iulie și august. Sevilia pierde numai 8000 de indivizi din cei 100000, în schimb, Castilia a fost dezarticulată practic, pierzând 500000 de locuitori din totalul celor 6 milioane⁴⁸. Spaniolii din nordul peninsulei iberice erau convinși că ciuma a fost adusă de flamanzi, iar flagelul lovea în primul rând populația săracă. Cei bogații părăseau imediat orașul infectat și când prindeau de veste fugeau și cei săraci, mai cu seamă în păduri. În 1599 situația s-a deteriorat atât de rău la Bilbao, încât preoții parohi nu mai doreau să-i împărtășească pe cei contaminați, care mureau lipsiți de asistență spirituală, spre indignarea populației. În schimb, la Burgos, la Valladolid, la Segovia, călugării s-au ocupat de bolnavi cu cea mai mare dăruire și le-au administrat sacramentele cu riscul propriei lor vieți⁴⁹.

În centrul și estul Europei, ciuma apare concomitent, dar pe fundalul războiului lung (1593–1606), care avea drept protagoniști principali Imperiul Habsburgic (implicit Spania) și Imperiul Otoman. Chiar de la debutul secolului al XVII-lea, acest război cumplit își va răsfrânge toate nenorocirile și asupra Transilvaniei, și ea o provincie transformată într-un amplu teatru de confruntări militare. Războiul îndelungat a adus inevitabil foametea, la care un aport însemnat l-au avut și anomalii climatice dintre 1601–1603, cu ierni lungi și geroase, frig, îngheț și grindină în mai și iunie⁵⁰. Subnutriția și debilitatea organismelor au înlesnit apoi apariția și răspândirea epidemiilor.

Când iezuitul Giovanni Botero descrie Transilvania la 1596, notează că aici ciuma face ravagii

medicina faimosului medic antic Claudius Galenus, ci pe măsură ce ciuma a evoluat în patologia sa, în modurile de transmitere și caracteristicile sociale ale victimelor sale, la fel s-a dezvoltat și concepția medicală despre ciumă. În inima Italiei și a Contrareforme, în timpul și după epidemia devastatoare din perioada 1575–1578, fără să aștepte alianța protestant-paracelsiană nord-europeană din secolul al XVII-lea, medicii, dar și intelectualii din afara acestei profesii, au pus sub semnul întrebării fundamentele medicinei galenice și renascentiste, chiar și rolul divinității. Acum au apărut o avalanșă de scrieri despre ciumă, de la poezia ciumei la tratatele medicale, care au dezvăluit noi preocupări și idei în tărnicul celei mai conservatoare forme a operei medicale, tratatul despre ciumă. De la definiții erudite, cauze îndepărtate, remedii și rețete, medicii și-au îndreptat acum scrierile despre ciumă către prinț, pentru a colabora la cele mai curajoase măsuri în sănătatea publică: separarea strictă a celor sănătoși de cei bolnavi, curățarea străzilor a latrinelor și abordarea soluțiilor pe termen lung în ceea ce privește sărăcia pricinuită de ciumă. Scriitori au evidențiat mizeria și suferința umană, iar medicii au urmărit căile complexe și întortochiate ale contagiunii, anticipând tendințele epidemiologiei din secolul al XIX-lea.

⁴⁸ Chaunu 1989, p. 246–248.

⁴⁹ Delumeau 1986, p. 224, 180, 188, 211, 216

⁵⁰ Goldemberg 1973, p. 439; Dudaș 1999, p. 33.

nenorocite⁵¹. Ciurma este amintită în Ungaria la 1600 de misionarul catolic Andrea Bobbi, care în 14 aprilie 1601, aflându-se la Liov, după ce trecuse și prin Moldova, mulțumea lui Dumnezeu că a scăpat de ciurma care bântuia Ungaria⁵². Însă curând ciurma avea să ajungă și în Polonia. Voievodul de Lublin, Marcu Sobieski, aflat în tabăra de pe Prut la 25 septembrie 1602, era înștiințat că o epidemie de ciumă lovea puternic întreaga Pocuție, începând de la Skola. În 24 septembrie aflase că molima era în tot ținutul Liov și Presmils și că de acolo se extinde tot mai tare, astfel încât hotărăște să-și ducă trupele în Ucraina, unde avea informații că locul e sănătos⁵³.

Cronica lui Sepsi Laczkó Máté, menționează cazuri de ciumă în Ardeal chiar din anul 1600⁵⁴. Analiza unor izvoare indică, fără a exclude și contribuția tifosului, o mortalitate excesivă la Sibiu în anul 1601, astfel încât la 16 martie 1601 s-a deschis un nou cimitir în fața porții Sag⁵⁵. În autobiografia cronicarului brașovean Tatrosi György se arată că fratele său mai mare Luca, născut în aprilie 1598, a murit la doar trei ani în ciurma cea mare (az Nagy Pestiben holt), fiind răpus de molimă pe 26 septembrie 1601⁵⁶. Cu toate acestea, cronica lui Simonis Czauck reține că începând din ianuarie 1601 în întreaga Transilvanie multă lume murea de variolă, iar din primăvară din cauza unei epidemii de tifos, care a ținut până la începutul anului următor⁵⁷. Așadar, contemporanii reușeau să distingă clar între aceste boli mortale. Judele Brașovului, Petru Bánfi, consemnează pentru anul 1601 în jurnalul său o mare scumpete în Țara Bârsei, dar și în Transilvania, încât lumea a început să mănânce câini și pisici, pe alocuri ajungându-se chiar la antropofagie⁵⁸. Potrivit memoriilor lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș, haiducimea și ostașii sârbi au început să pustiască Clujul și comitatele din jurul acestuia din toamna anului 1601 până în primăvara anului 1602, ceea ce generalul Basta nu le-a îngăduit să facă în secuime sau în Țara Bârsei. După aceea, la Cluj a început a se scumpi grâul⁵⁹.

Același fenomen îl semnalează anul următor (1602) pentru zona Târgu-Mureș, când s-a pribegit multă lume și a urmat o foamete mare, încât mierța de grâu a ajuns la peste 1 florin, iar de Crăciun s-a iscat și o ciumă cumplită, murind foarte multă lume de foamete și ciumă⁶⁰. Cronica lui Borsos Sebestyén relatează asemănător din secuime⁶¹. În schimb, cronicarul brașovean Mihail Weiss, arată pentru anul 1602 o foamete groaznică în Transilvania, când prețul căblei de grâu a ajuns până la 32 florini și apoi chiar la 50⁶². Suma de 50 florini pentru o căblă de grâu era întâlnită mai ales în zona Clujului⁶³. Din cauza mortalității provocate de foamea din iarnă, generalul Basta ordonă în iulie 1602 nobililor din comitatul Cluj să restituie clujenilor jumătate din grânele acordate supușilor lor în contul recoltei viitoare⁶⁴. Într-adevăr, o mortalitate excesivă este menționată și la Cluj în 1602⁶⁵. O cronică elaborată ca aceea a lui Marcus Fuchs și Johann Oltard arată că în 1602 din cauza războaielor purtate pentru păstrarea Transilvaniei în componența Imperiului Habsburgic s-au abătut toate nenorocirile asupra acestui principat, căci pretutindeni

⁵¹ Călători 1972, p. 574.

⁵² Călători 1972, p. 188.

⁵³ Călători 1972, p. 253–254.

⁵⁴ Cservény 1934, p. 11.

⁵⁵ Herbert 1901, p. 254. În zidul estic al incintei cetății Sibiului, a mai fost deschis un cimitir în urma epidemiilor de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Vezi: Sabău 2004, p. 27.

⁵⁶ Tatrosi 2018, p. 95, 149.

⁵⁷ Trauschenfels 1860, p. 120.

⁵⁸ Trauschenfels 1860, p. 248.

⁵⁹ Mihăilescu 1993, p. 105.

⁶⁰ Mihăilescu 1993, p. 116.

⁶¹ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 76. Vezi și Kardos, p. 127–130.

⁶² S.J.A.N.C.J, *colecția Aranka György*, fila 7–8; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Chroniken und Tagebücher*, zweiter Band, Brassó, vol. V, 1909, p. 153.

⁶³ Bethlen 1793, p. 189–191; S. Goldemberg, *op. cit.*, p. 439.

⁶⁴ Goldemberg 1973, p. 438; Goldemberg 1958, p. 405.

⁶⁵ Jakab 1888, p. 422.

armata imperială a devastat, ucis, jefuit și prădat, dar mai ales în părțile superioare, în jurul Bistriței și Clujului⁶⁶. Aceștia prezintă succesiunea nenorocirilor în ordinea firească, chiar dacă în registru cronicăresc, înclinat către hiperbolă. Astfel, după prădăciunile oștilor, au urmat în toată provincia mari lipsuri și foamete, ceea ce a condus la denaturarea firii umane, așa încât oamenii s-au hrănit cu pisici, câini, animale moarte, rădăcini și ierburi, ba chiar și cu carne de om. De aici a izbucnit o imensă molimă de ciumă, încât orașele, târgurile, satele și cătunele s-au secătuit, căci locuitorii, care au supraviețuit, s-au bejenit, vechile târguri au devenit cel mai adesea pustii, locurile ruinate, terenurile au rămas necultivate, pășunile și pajiștile nefolosite⁶⁷.

Dintre toate orașele cel mai mult a avut de suferit în acest an Bistrița și ținutul ei. Ajunsă pe mâna oamenilor lui Sigismund Báthory în ianuarie 1602, aceasta a fost pe parcursul lunii februarie, asediată, incendiată și cucerită de către oastea de haiduci și valoni a generalului Basta⁶⁸. În timpul asediului, prin intermediul unor negustori moldoveni se răspândesc zvonuri alarmante că dinspre frontiera cu Moldova se apropie ciuma cu repeziciune, ceea ce a generat o mare panică în rândul bistrițenilor⁶⁹. Pe lângă populația orașului, aici au intrat o sumedenie de soldați unguri, secui și sași, dar și numeroși nobili din câmpia Transilvaniei, ajungând să locuiască într-o casă 30–40 persoane⁷⁰. Jafurile, devastările și crimele la care a fost supus ținutul Bistriței înainte și în timpul asediului⁷¹, a determinat o parte din populația sărăcită să se refugieze în oraș. Potrivit lui Georg Kraus (*Tratatul privind faptele de război dintre 1599–1606*), haiducii generalului Basta nu au cruțat nimic și pe nimeni; au prădat, pârjolit, incendiat și ucis tot ce le-a ieșit în cale, chiar și copii de la sânul mamelor au fost zdrobiți de pământ, spintecați sau înfiți în țărâșii gardurilor, iar cei care au căutat scăpare fugind prin păduri, au murit înghețați din cauza frigului năprasnic, deoarece se temeau să aprindă focuri pentru a nu fi descoperiți. Nu doar cruzimile și lipsurile, ci și ciuma care și-a făcut apariția a început să răpească numeroase vieți. De asemenea, în orașul Bistrița, aflat sub asediu, conform lui Georg Kraus, a început o foamete și o ciumă groaznică, căci aici se afla o populație numeroasă care dorise să se adăpostească sub zidurile și în casele orașului. Însă cei care au fugit de sabia din afară, au fost răpuși necruțător de foametea și ciuma din interiorul zidurilor, molimă care deja plutea pretutindeni în afară (*Wer den Schwert entronnen, den Frosz der Hunger und die Pestilenz, die auszhalb umher schwebten*). Potrivit estimărilor lui Kraus, atunci ar fi murit în orașul Bistrița 13000 de oameni, răpuși de foamete și ciumă⁷². Răspândirea ciumei între zidurile orașului a fost favorizată cu certitudine de aglomerarea populației, lipsa de apă și de alimente, scumpirea exagerată a alimentelor, precum și proasta stare sanitară. Locuitorii au început să consume apă contaminată din zăpadă și gheață, iar carnea de pisică se vindea și la piață cu 8 crăițari, jumătate de kilogram. Mâncarea câtă mai era se consuma negătită din cauza lipsei de lemne⁷³.

Cifra celor uciși de ciumă și foamete enunțată de G. Kraus pare destul de mare pentru un oraș de nivelul Bistriței, dar, având în vedere aglomerarea din interior cu alogeni, numărul celor decedați poate fi

⁶⁶ Trausch 1847, p. 206. („*miserrimam Transilvaniam pressit, in partibus praesertium superioribus, circa Bistricium et Claudiopolim*”).

⁶⁷ Trausch 1847, p. 206–207. („*Unde ingens lues pestifera exorta, urbes, oppida, pagos, et villas prorsus exhaust et habitatoribus exinanivit, ita, ut frequentissima olim oppida deserta cernerentur, rudibus et ruinis vix locum indicantibus, agri inculti sqalerent, pascua et prata in vepreta et orundineta verterentur, fieretque prorsus id*”).

⁶⁸ Trausch 1847, p. 203–204. Amănunte despre asediu în context politic în lucrarea lui Basilius 1981, pp. 333–335. Detalii aflăm și din corespondența lui Basta cu Viena. Vezi: Veress 1909, pp. 651–659.

⁶⁹ Ghițan 1952, p. 291.

⁷⁰ Krämer 1875, p. 412–413, 423–424; Leonardus Basilius arată că prin șiretlicul lui Ioan Szentpali și Nicolae Vitez, cum că ar aproviziona Bistrița, „în puține zile orașul se umplu de oameni de alt neam, încât nu mai avură localnicii puteri să li se împotrivească, fiind aceia mai mulți decât cetățenii”. Vezi: Basilius 1981, p. 334.

⁷¹ O descriere amănunțită a ororilor și pagubelor produse bistrițenilor de armata lui Basta, precum și desfășurarea asediului la: Krämer 1875, p. 413–420.

⁷² Kemeny 1839, p. 179–181.

⁷³ Ghițan 1952, p. 293–294.

plauzibil. În schimb, cronicarul Simonis Czauck avansează cifra de 9000 de morți numai pentru Bistrița, arătând că mortalitatea excesivă din cauza ciumei și dizenteriei a început în Transilvania chiar din ianuarie 1602, și în special la Bistrița, unde mureau câte 200 de oameni pe zi; după mulți nu s-au tras nici clopotele. Totuși, acesta atribuie mortalitatea nu atât ciumei, cât dizenteriei (Bauchkrankheit)⁷⁴. Foarte probabil că multitudinea de lipsuri, frigul năprasnic și umezeala să fi contribuit și la răspândirea altor boli contagioase ca febra tifoidă, tifosul și dizenteria. Interesant ni se pare și faptul că Czauck face distincția între dizenterie și ciumă. Conform relatărilor succinte ale cronicarilor, ciuma care a lovit Bistrița se manifesta prin dureri mari de cap, de membre, de încheieturi, cu febră ridicată, uneori cu erupții bubonice, iar cei atinși de boală mureau în câteva zile ca „trasniți”, după ce mai „bățâiau de două-trei ori din mâini și din picioare”. Clopoțelul ciumei (Pestglöcklein) anunța teribilele morți de 80–100 ori⁷⁵. Simptomatologia și moartea fulgerătoare fac trimitere la ciumă, iar faptul că a izbucnit iarna nu poate ridica semne de întrebare, chiar dacă s-a observat de timpuriu, mai ales în Occident, că ciuma își face apariția mai ales vara și se răspândește fulgerător⁷⁶. Astfel, comisarul imperial Felician de Herberstein, raporta împăratului la sfârșitul anului 1585, după ce a inspectat minele din Transilvania, că la Brad și în zonă nu a mai putut continua “întrucât a început să se răspândească ciuma în satele de prin prejur și iarna grea amenința cu zăpada”⁷⁷. Putem presupune fără a greși prea mult că ciuma care a lovit Bistrița și ținutul în plină iarnă, cu o climă asemănătoare celui din zona Brad, s-a răspândit mai ales în forma pulmonară, favorizată de aglomerație, umezeală și frig. Puținele erupții bubonice, moartea fulgerătoare în câteva zile după infectare, precum și contagiunea puternică pot să sprijine această afirmație. Preotul Gaspar Sepusius din Crainimăt (lângă Bistrița) numește în corespondența sa ciuma de atunci *morborum contagium*, ceea ce indică marea putere de contaminare, specifică ciumei pulmonare⁷⁸. După ce autoritățile bistrițene și-au dat seama că au un adversar mai periculos în interiorul orașului decât cel din afară, au luat măsuri urgente, dar care s-au dovedit puțin eficiente, după ce contagiunea s-a intensificat. În vremea aceea la Bistrița erau doi medici. Primul medic, Desideriu Sandel, a căzut victimă ciumei, iar în locul lui a fost numit Wilhelm Roser, originar din Sighișoara, cu studii de teologie și medicină, și practică medicală la mănăstirea dominicanilor din Bistrița, pe când era călugăr. Ieșit din cinul monahal se căsătorește cu o bistrițeană și devine medic laic. Alături de acești medici au stat și cei 8 bărbieri din breasla bărbierilor, care practicau o medicină rudimentară și de factură populară, însușindu-și cunoștințele numai din practică. În timpul ciumei din cei opt au rămas numai doi. Pe atunci la Bistrița mai exista și o farmacie și un spital orășenesc, unde puteau fi tratați cei infectați. Pentru a evita contagiunea, familiile trebuiau să-și îngroape imediat pe cei decedați.

⁷⁴ Trauschenfels 1860, p. 122.

⁷⁵ Ghițan 1952, p. 294.

⁷⁶ Cele două forme clinice ale ciumei (bubonică și pulmonară) par a fi descrise prima dată de Guy de Chauliac cu privire la epidemia care a lovit Avignon în 1348. Astfel, în primă fază ciuma (în variantă pulmonară) izbucnea în ianuarie, iar cei infectați suferau de febră acută și scuipat de sânge, murind în maximum trei zile; în faza a doua, ciuma (în varianta bubonică) din lunile de primăvară și vară provoca bolnavilor febră, abcese, buboni (carbunculi), iar victimele mureau în cinci zile. La sfârșitul secolului al XIV-lea câteva au fost cazurile, când se consemnează victime în perioada de iarnă, dar regula a devenit explozia epidemiei în luniile de vară. De pildă, la Florența în martie 1400 sau înregistrat între 125 și 164 morți de ciumă, în iunie numărul a urcat la 2697, pentru ca apogeul să-l atingă în iulie, cu 5005 victime. Deoarece s-a făcut remarcată mai ales vara, papa Pius al II-lea avea să numească ciuma în 1461, molima de vară („summer contagion”). Vezi amănunte la Samuel K. Cohn jr., *The Black Death: End of a Paradigm*, p. 718–719. Cercetările mai vechi asupra epidemiilor de ciumă din secolul al XVII-lea, remarcă faptul că “în Franța și în țările reci ale Europei de nord, ciuma a fost în secolul al XVII-lea o boală care lovește mai ales vara <și ale cărei efecte sunt practic anihilate în primele zile friguroase: observațiile medicale din secolul al XVII-lea notează, de altfel, acest caracter sezonier; amortită în timpul iernii, boala poate să se trezească și să lovească și în vara următoare>”. Vezi: Chaunu 1989, p. 244. “Oamenii de odinioară-subliniază Jean Delumeau-remarcaseră de asemenea că ciuma lovește mai ales vara (nu totdeauna totuși)-purecii complăcându-se într-adevăr la o temperatură de 15–20*, într-o atmosferă cu umiditate de 90–95%”. Vezi Delumeau 1986, p. 173.

⁷⁷ Călători 1971, p. 193. Rapoartele iezuiților din Transilvania arată că ciuma a lovit mai ales în lunile de vară în 1585 și 1586. Vezi *Ibidem*, pp. 123–144.

⁷⁸ Krämer 1875, 425.

De medicamente, având în vedere necesarul, au beneficiat doar cei privilegiați, însă un tratament popular, amintit în tradiție și des folosit, era afumarea cu cimbru, care avea menirea să alunge miasele bolii, care potrivit credinței populare avea origini în stricare aerului. În timp se ajunsese ca fiecare familie să aibă “fumatoriul” său. În această direcție au acționat și autoritățile bistrițene, care au dispus amenzi mari pentru cei care periclitau igiena orașului: 2 florini pentru cel care lasă mortăciuni în fața casei; 1 florin pentru cel care aruncă borhotul de la fructele distilate în fața casei; 25 de dinari pentru cei care aruncă în fața casei apă murdară și gunoi⁷⁹.

Cronicarul Ioan Bethlen menționează că atunci au murit la Bistrița de ciumă 4000 de oameni, fără a pune la socoteală și pe cei care nu au fost îngropați. E posibil ca acest cronicar, bine informat, să se fi referit numai la cei morți atunci de ciumă. Cronicarul Bistrițean Ștefan Decani, fără a indica un număr exact, relatează despre proporțiile nemaintâlnite ale celor răsuși de ciumă: *domnea atunci o ciumă groaznic de virulentă, că în unele zile erau 50, 70 chiar 100 de cadavre, mai mult dintre cetățeni orașului decât dintre unguri, și nu doar dintre oamenii de rând care s-au refugiat în oraș, ci întreg orașul a fost devastat, la fel și suburbiile și întreg ținutul, astfel încât din populația abia a mai rămas un sfert*⁸⁰. Au murit atunci toți preoții luterani din capitlul Bistriței, cu excepția magistrului Andreas Rempler, preot în Dumitra, dar și toți capelanii, profesorii și elevii. Au fost răsuși judele primar Johann Budaker și decanul Emerich Lieb din Monariu. Dintre meșterii breslași au rămas aproape un sfert. Tot atunci s-au stins familii întregi de sași, a căror case și avere au trecut în proprietatea nobilimii maghiare⁸¹. După alte surse a murit atunci de ciumă și fostul jude primar Urban Weidner alias Schneider-Sartor (jude între 1578–1579)⁸², care supraviețuise cumplitei epidemii din 1586⁸³. Starea jalnică a locuitorilor Bistriței a fost descrisă cuprinzător de cronicarul Decani: *se putea vedea cum sărmanii și îndurerății bărbați își târau din case soțiile, soțiile bărbații, copiii părinții, părinții copiii și le puneau în mici căruțe și cărucioare, încât capetele și picioarele atârnavă prin zăpadă, și le trăgeau astfel cadavrele spre groapă, fără catafalc, înmărmuriți, fără să-i plângă și fără să-i pună în coșgiug după obiceiul creștinesc, și s-au adunat așa de multe cadavre încât nu toate au putut fi îngropate. De aceea, s-au făcut 3 mari gropi, una în curtea bisericii, alta la mănăstire și a treia între zidurile orașului, în care cadavrele au fost aruncate una peste alta, astfel încât cei care au murit pe bastioane și pe zidurile orașului abia au mai putut fi îngropați adânc în pământ*⁸⁴.

Războiul, foametea și ciuma au atins în egală măsură și satele săsești din districtul Bistriței, unde am văzut că au murit, cu excepția preotului din Dumitra, toți preoții luterani. Testamentul preotului luteran Petru Sadler din Albeștii Bistriței, întocmit atunci, menționează acele zile de cruntă ciumă și lipsuri (... in hac gravissima lue pestilentia pauperum...)⁸⁵. Însuși generalul Basta se plânge la sfârșitul lunii februarie arhiducelui Matei de indisciplina haiducilor, care au prădat și ars spre Sângeorzul Săsesc, dar arată că dorește să-i trimită în oastea voievodului muntean Radu și așteaptă întăriri cu trupe germane⁸⁶. Cele mai afectate au fost atunci părțile de sud și vest ale districtului, de altfel și cele mai bogate: Vermeșul, Lechința,

⁷⁹ Ghițan 1952, p. 295–298. Informații și ipoteze preluate după Daichend Gottfried, *Stürische Zeiten. Eine Stadtgeschichte aus der Nord-Osten des siebenbürgische Sachsenlandes im 17 Jahrhundert*, Bistrița, passim.

⁸⁰ Apud. Krämer 1875, p. 426. (“hat eine schrecklich giftige Pestilenz regiert, dass an manchen Tagen 50, 70, ja auch 100 Leichen gewesen und meistens unter der Bürgerschaft ...auch die Stadt fast wüste worden, nicht viel überblieben, sonder auch Vorstädten und dem ganzen Gebiet, also, dass des Volks kaum der vierte Teil geblieben ist...”).

⁸¹ Csallner 1941, p. 42. Bilanțul pierderilor în rândul breslelor din Bistrița arată în felul următor: din 65 meșteri croitori au rămas 17; din 48 jocari 14; din 84 pantofari 22; din 67 pielari 9; din 70 fierari 20, din 89 țesători 23; din 20 tâmplari 13; din 8 bărbieri-chirurși numai 2; niciun brutar. Vezi, de asemenea, Krämer 1875, p. 426. Otto Dahinten apreciază că din cei 451 meșteri au rămas numai 120. Vezi: Dahinten 1988, p. 87–88.

⁸² Wagner et alii 1995, p. XV.

⁸³ Binder 1983, p. 106.

⁸⁴ Apud Krämer 1875, 425. Teodor Ghițan identifică cele trei gropi comune în Cimitirul Târșoșului, în curtea Mănăstirii călugărițelor din Strada Ungurească, și alta între zidurile din incinta cetății. Vezi: Ghițan 1952, p. 296.

⁸⁵ Apud: Krämer 1875, p. 425.

⁸⁶ *Basta György hadvézér levelézése és iratai*, Kötet I (1597–1602), pp. 659, 669.

Albeștii Bistriței și Sângeorzul Săsesc. Localitățile unde înainte de asediu puteai întâlni 200 până la 300 locuitori, acum au mai rămas abia 10 până la 20 persoane. Altele au fost complet pustiite, cum a fost, de pildă, Vermeșul⁸⁷. Cu toate acestea, nu putem acorda deplin credit acelor surse de epocă care arată că din cele 100 de sate din districtul Bistriței a mai supraviețuit unul, iar numărul locuitorilor în unele sate nu trecea de 8 sau 10⁸⁸. Ciuma se manifesta endemic în zona Bistriței și a Maramureșului încă de la începutul anului 1602, așa cum aflăm din corespondența bistrițeanului Andreas Uمندt cu magistratul orașului. Acesta se afla în 8 martie la mănăstirea Moldovița. De aici îi scrie judeului primar al Bistriței că a plecat din oraș cu știrea sa din cauza molimei (wegen des Schterbes), luându-și copii cu sine. S-a dus prima dată la Telciu și de acolo a pornit spre Sighet, pentru că dorea să-și caute un cal. Ajuns la Sighet, aici se murea foarte tare de ciumă, („*Wie ih aber in Sigett kham, schturb es auch zehr*”), și s-a întors spre casă, dar orașul Bistrița se afla deja sub asediu (wor die Shtadt belegertt), astfel încât de frică a trebuit să se refugieze în Moldova⁸⁹. De atunci a mai făcut două încercări de a ajunge acasă (îi scrie magistratului la 12 aprilie din Suceava), însă de fiecare dată a trebuit să se retragă din cauza incursiunilor haiducilor înspre Dumitra, de unde bărbații și femeile s-au refugiat la Telciu. Din cauza lipsurilor și a foamei el a trecut din nou munții în Moldova, înștiințându-l pe magistrat din mănăstirea Moldovița la 12 mai că a procurat cei 200 de porci extrem de necesari nevoilor orașului⁹⁰. Dacă jafurile și ciuma s-au temperat, lipsurile și foamea au continuat în Bistrița și districtul Bistriței, unde câbla de grâu se vindea cu 16 florini renani⁹¹. Atât cronicarul Ștefan Decani, cât și Ioan Bethlen semnalează cazuri de canibalism în Chintelnic lângă Bistrița⁹². Trebuie subliniat, de asemenea, că satele românești din zona montană și submontană, așa cum s-a arătat, au fost mai puțin afectate de război și ciumă⁹³. Bistrița s-a refăcut foarte greu după asediu și ciumă. Astfel, în 5 noiembrie 1607, decanul Bisericii evanghelice din Bistrița solicita magistratului din Sibiu să-i reducă impozitul de 166 florini datorat, înțelegând cât de mult suferă încă decanatul de pe urma războiului și ciumei⁹⁴.

După ce a pus stăpânire pe Bistrița, generalul Basta s-a îndreptat cu oștile spre Cluj⁹⁵, unde haiduci au procedat la fel⁹⁶. Cronicarul Simon Czauck, făcând comparație cu ce s-a întâmplat la Bistrița, acesta constată că la Cluj, unde haiduci au prădat în iunie și iulie, nu s-a murit totuși atât de mult („*Eza Clausemburg aber hat es nit so sehr gestorben*”) din cauza epidemiei și a războiului, însă foamea era așa de mare, încât sârmanii copii își mâncau proprii părinți muribunzi⁹⁷. Urbariile ținutului Chioar și a domeniului Gherlei din 1603 indică proporțiile dezastrului. Astfel, în domeniul Chioar din cele aproape 1200 gospodării 816 erau pustii, iar 332 case erau arse⁹⁸. Pe domeniul Gherlei, erau abia 586 supuși față de urbariul din 1551 cu 771 supuși⁹⁹. De la Cluj oastea lui Basta s-a îndreptat spre Alba și Deva. În iulie are

⁸⁷ Krämer 1875, p. 427.

⁸⁸ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 207 nota de subsol.

⁸⁹ Hurmuzaki 1913, p. 791.

⁹⁰ Hurmuzaki 1913, p. 791–793.

⁹¹ Trauschenfels 1860, p. 122.

⁹² Un tată și-a lăsat copilul încă bolnav la o femeie din Chintelnic pentru a merge să procure hrană. Între timp aceasta, constrânsă de foame, l-a ucis și l-a secționat și astfel l-a preparat și l-a mâncat. Obișnuită deja cu carnea de om, și-a dezgropat propriul nepot, înmormântat de trei zile și l-a mâncat. Faptele ei abominabile fiind descoperite, a fost condamnată la moarte de Georg Frank, judele primar al Bistriței. Scumpetea era de asemenea foarte mare. Bunăoară, în Districtul Bistriței un car de lemne, care înainte costa 16 dinari, a ajuns să coste 3 guldeni, un ou 4 dinari, o găină 80 dinari, o cană de vin 20 dinari, o câblă de ozăz 6 florini, ba chiar și carnea de pisică a ajuns la mare căutare că se vindea cu 8 dinari sfertul. Vezi amănunte la Krämer 1875, p. 423–424.

⁹³ Argumente la Krämer 1875, 427–429.

⁹⁴ SJANCJ, FPOB, doc. 105/1607.

⁹⁵ Această dorință o manifesta încă din 7 februarie. Vezi: *Basta György hadvészér levelézése és iratai*, Kötet I (1597–1602), p. 654.

⁹⁶ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 206.

⁹⁷ Trauschenfels 1860, p. 122–123.

⁹⁸ Prodan 1986, p. 2–3.

⁹⁹ Prodan 1986, p. 7–8.

loc confruntarea lângă Teiuș cu oștile lui Moise Secuiul. Sursele de epocă indică în această lună apogeul scumpirilor din acest an; 45 florini câbla de grâu la Cluj, 25 florini în scaunele săsești și cel mult 8 florini în Țara Bârsei. Tabăra militară a lui Basta s-a mutat în august spre sudul principatului, unde principalele orașe săsești i s-au supus. În vara și toamna acestui an în zonă au loc diverse ciocniri cu oști maghiare și turcești. Cu toate că toamna prețul alimentelor scade puțin, ciuma izbucnește în forță în scaunele săsești din sudul Transilvaniei¹⁰⁰. În 18 august, generalul Basta îi scutește de datorii pe bistrițeni și pe supușii din scaunul Bistriței având în vedere pagubele mari suferite atât în urma războiului, a lipsurilor și scumpirilor nemaiîntâlnite, cât și a ciumei, numai cu condiția să apere trecătorile spre Moldova¹⁰¹. Aflat la începutul lunii octombrie în tabăra de la Prejmer, Basta scrie oficialilor din comitatul Dăbâca că a aflat că în comitatele Dăbâca, Solnoc și Turda încă bântuie ciuma și dările nu se pot aduna din localitățile bântuite de ciumă, căci și oamenii fug din acele locuri. Totuși, dările care s-au putut aduna să fie trimise la Alba Iulia domnului Gabriel Haller, și le poruncește drastic să nu-și părăsescă locurile care nu sunt bântuite de ciumă¹⁰². Așadar, la începutul toamnei ciuma bântuia încă în comitatele din jurul Clujului, de unde se extinde, cum am văzut, potrivit lui Nagy Szabó Ferencz, spre Târgu-Mureș, în secuime și în scaunele săsești. Un cronicar anonim din Prejmer, unde-și instalase Basta tabăra de toamnă, povestește că la sfârșitul lunii iunie acesta a trecut cu 30000 de oameni în Țara Românească, dar foametea, ciuma și dizenteria i-a alungat înapoi. Potrivit acestuia, în 7 august Basta se afla în Țara Bârsei de frica ciumei. Dar mercenarii aduși din Țara Românească au prădat în Țara Bârsei și în Secuime¹⁰³. Cronicarul Simion Czauck indică ca dată precisă a izbucnirii ciumei în Brașov și împrejurimi 5 noiembrie 1602. Au fost afectate atât orașul nou cât și cel vechi, iar victime au fost atât din rândul notabilităților, cât și din rândul cetățenilor obișnuiți¹⁰⁴. Totuși, Țara Bârsei și Brașovul nu au avut atât de mult de suferit în acest an precum celelalte zone. Potrivit cronicarului Oltard, pe când lumea se aștepta ca focul războiului și ciuma să se stingă, au repornit luptele dintre germani și unguri în toată Transilvania și au atras după ele toate nenorocirile; holdele țăranilor erau prădate, grânele luate cu forța, după care în luna septembrie s-a răspândit ciuma contagioasă cu repeziciune și pe nesimțite în toată Transilvania, dar mai ales în părțile Sibiului, Clujului și Bistriței, fiind o pedeapsă divină pentru numeroasele păcate ale oamenilor¹⁰⁵. În septembrie pătrunsese și pe valea Târnavei Mari, deoarece aici, conform albumului lui Oltard, pe 7 septembrie la Dumbrăveni moare de ciumă Ștefan Orly, fiul nobilului Cristofor Orly, iar pe 22 septembrie pastorul din Moșna, Johann Radner. În 28 noiembrie moare de ciumă la numai 24 ani și Matei Oltard, fratele cronicarului¹⁰⁶. Ciuma a lovit în toamna anului 1602 mai ales în Sibiu, după același scenariu ca la Bistrița, dar nu la aceleași proporții. Mai întâi conflictele militare (unguri, germani, turci, tătari), apoi

¹⁰⁰ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, pp. 205–212.

¹⁰¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea a II-a, p. 796–797: „...tum vero ratione habita infelicis status praesentisque miserabilis conditionis primarii iudicis et iuratorum civium ac universorum inhabitatorum civitatis bistriciensis ceterorumque iobbagonum eorundem in Sede saxonicali bistriciensis commorantium, in quam ipsi ob continuos bellorum tumultus et inauditae annonae caritatem pestemque foedissima incidisse et devenisse perhibentur, eosdem ab omnibus, tam generalibus, quam partialibus belli expeditionibus et lustrationibus in hoc anno praesenti clementer eximendos et suportandos duximus...”

Pe 30 septembrie, Moise Secuiul scrie bistrițenilor că va primi ajutor din partea turcilor și tătarilor pentru a-i alunga pe germani din Ardeal, de aceea să-i scutească pe supuși de dări timp de 6 ani, căci oștile lui Basta au ucis mulți supuși din Ardeal și le-au luat toate vitele. Vezi: *Ibidem*, p. 797–798.

¹⁰² SJANCJ, FPOB, doc. 295/1602. Document publicat de Veress 1913, p. 102–103.

¹⁰³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Chroniken und Tagebücher*, zweiter Band, vol. V, p. 435; Armbruster 1980, p. 398.

¹⁰⁴ „5 tag November erhebt sich in der Stadt zu sterben an der Pest und auch in der Altstadt und sunft in Stetten und Gemeinen”. Vezi: Trauschenfels 1860, p. 124.

¹⁰⁵ „... ecce pestis contagium... mense septembri serpere incipiens pervadit totam Transsilvaniam, pluriumque doninidat, praesertium versus Cibinium, Claudiopolium, Bistricum etc...”. Vezi: *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 208, nota.

¹⁰⁶ „...Stephanus Orly filius Egregii Domini Christophori Orly peste moritur Ebesfalveini...peste extinguitur D. Johannes Radnerus pastor Musch...peste extinguitur Matthias Oltardus frater germanus aetatis suae Anno 24..” Vezi: *Album Oltardinum* din Trauschenfels 1860, p. 35.

jafuri, incendieri, foamete și ciumă. Suburbiile și satele din apropierea Sibiului au fost foarte devastate, iar locuitorii, care nu au fost uciși sau duși în robie de tătari, s-au refugiat în orașul Sibiu. Însă aici au avut parte de incendieri, revolte, mizerie și infectarea cu ciumă. Nu mic a fost numărul celor morți în incendiu și în revolte, însă de ciumă s-au infectat, potrivit lui Oltard, circa 3000 (*“haque contagio circiter 3000”*). Astfel, au fost răpuși de ciumă nu doar oameni de rând, ci și personalități ale orașului (*“moriuntur peste”*): George Ursinus și Andrei Wagner, vestiți măcelari din Sibiu, au murit în 18 noiembrie, în 23 noiembrie Petru Kraus, iar în 28 noiembrie George Mibradt, fost magistrul și notar în Sibiu¹⁰⁷. Unele date arată că în 1602–1603 toți predicatorii evanghelicici din decanatul Cincu au murit de ciumă, cu excepția celor din satele Bruiu și Gherdeal¹⁰⁸.

După ravagiile din toamna și iarna anului 1602, ciuma a intrat pentru o perioadă scurtă în stare endemică și a răbufnit din nou în 1603, tot pe fondul războiului și a lipsurilor. Anul a debutat cu zăpadă mare și ger, apoi a urmat căldură și inundații. Lipsa de alimente a condus la o foamete groaznică, care a ucis multă lume, încât a ajuns să se vândă, alături de carne de câini și pisici, chiar și carne de om. La Sibiu, cadavrele găsite sub zăpadă și gheață erau mâncate fără nicio rețineră¹⁰⁹. Un anonim din Sighișoara nota că în 1603 a fost o mare scumpete și foamete, coșul de grâne costa 12 florini. La Sighișoara s-a murit de foamete, iar cine dorea să scape mâncă câini, pisici și carne din alte animale spurcate. Acesta a auzit că în părțile Sibiului într-o familie de români după ce unul era răpus de foame, ceilalți îl mâncau, și așa pe rând până la ultimul¹¹⁰. În ținutul Hunedoarei țărani culegeau boabele de grâu și mei din bălegarul vitelor și măcinau oasele cailor morți, amestecându-le cu făină, sub forma unui terci, în loc de pâine. Și aici, în unele sate, au existat cazuri de antropofagie. Populația satelor din Țara Bârsei se hrănea cu plante fierte, cu ghindă și leșuri de animale¹¹¹. În corespondența oficială din luna martie 1603 se amintea că Transilvania era cu totul ruinată¹¹². Încă din ianuarie generalul Basta l-a rugat pe voievodul Moldovei să-i vândă 3000 de căble de grâu la prețul de acolo, pentru a putea potoli foametea din Ardeal¹¹³. În Album Oltardinum se precizează că în luna martie 1603 s-a iscat o scumpete și foamete cumplită la Sibiu, căbla de grâne se vindea cu 15 florini, iar oamenii mâncau câini, pisici, cai, până și leșurile celor executați la eșafod le devorau cu sălbăticie¹¹⁴, asta după ce în februarie împrejurimile Sibiului au fost incendiate și devastate. Pe 16 martie 1603 s-a inaugurat la Sibiu un nou cimitir, în afara Porții Ciumei (Seuchene Thor)¹¹⁵. Scumpetea a fost nemaintâlnită (căbla de grâu 14 florini, de orz 5 florini, o legătură de ceapă 16 florini, mazărea 6 florini, fasolea 5 florini, o găină 90 dinari, un iepure 1,20 florini, un butoi de vin 200 florini), fiindcă grâul lipsea, se vindea și la gramaj, iar sătenii mâncau buruieni fierte, oi și animale moarte pe care le dezgropau. Un vestit cizmar din Sibiu în martie 1603 și-a ucis propriul fiu și l-a mâncat de foame. Tot atunci un român din Rășinari a ucis și mâncat o săsoaică. La fel un român din Aiud și o româncă din Sibiu și-a mâncat proprii copii. Toți au fost condamnați la moarte de magistratul Sibiului în lunile aprilie și mai, prin desplicarea în patru¹¹⁶.

¹⁰⁷ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 208, nota.

¹⁰⁸ Binder 1983, p. 108.

¹⁰⁹ Goldemberg 1973, p. 439.

¹¹⁰ Feneșan 2001, p. 44.

¹¹¹ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 76.

¹¹² Veress 1934, p. 120.

¹¹³ Veress 1934, p. 106.

¹¹⁴ Trauschenfels 1860, p. 36.

¹¹⁵ *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 213–214, nota.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 216–220, nota. Despre o foametea comparabilă celor din Scripturi, vorbește și Georg Kraus în tratatul său despre războiul din Transilvania. Acesta arată că în paralel cu epidemia de ciumă, Transilvania a fost lovită în 1603 de o foamete nemaiauzită, fiind în primul rând o mare lipsă de cereale. Căbla de grâu sau secară era la Sighișoara 10 florini, la Bistrița 24, iar la Cluj și 50. De aceea, erau unii care din rădăcini de trestie își făceau pâine, iar rădăcinile și ierburile fierte erau la mare căutare, la fel și urzicile seci și mugurii. La Richișul, oamenii ca să-și liniștească foamea, au mâncat mătza adunată pe geamuri. Câini, pisicile, șoareci și vitele schiloade au ajuns o mâncare răspândită. Tărâțele în drojdia de vin

Foametea în Transilvania nu a fost generată numai de lipsurile din anul precedent și de iernarea trupelor lui Basta în Transilvania, ci și de nenumăratele conflicte care au avut loc aici mai ales după alegerea lui Moise Secuiul ca principe al Transilvaniei. Din primăvară până în toamnă, a venit un nesfârșit cortegiu de prădăciuni, jafuri, incendieri și lupte între susținătorii lui Moise Secuiul (unguri, secui, turci și tătari) și oștile lui Basta, susținut de voievodul Radu Șerban al Munteniei. Moise Secuiul a asediat Clujul, Bistrița, Mediașul și mai ales Sighișoara, în mai turcii au asediat Alba-Iulia. În iulie Basta a întărit defensivă pe linia Sebeș-Sibiu, Clujul și Brașovul au trecut de partea lui Moise Secuiul, în timp ce în Țara Bârsei a pătruns Radu voievod cu haiducii, devastând acest ținut și Scaunele Secuiești, mai cu seamă Odorheiul Secuiesc. Sighișoara și Sibiu au rămas de partea lui Basta, fiind întărite cu trupe germane. Moise Secuiul a supus Sighișoara unui lung asediu (mai-iulie), dar la vestea că voievodul Radu Șerban dorește să ocupe Brașov, și-a retras trupele și în bătălia de lângă Brașov (17 iulie) a fost înfrânt. A urmat campania de pedepsirea a susținătorilor lui Moise Secuiul. Toate acestea au amplificat scumpetea și foametea și au contribuit iarăși la răspândirea ciumei¹¹⁷. Epidemia era deja prezentă în luna mai dincoace de Oradea. Ștefan Bocskai, viitorul principe al Transilvaniei, îl înștiința în 21 mai 1603 pe căpitanul cetății Oradea, Paul Nyari, că în localitățile de pe domeniul său din Sâniob, dar și în cele care țin de cetatea Șinteu, bântuie ciuma¹¹⁸. Ea a lovit începând din primăvară și Sibiu. Aici a murit multă lume de rând, dar și oameni de vază cum era consulul Enyeter și numeroși pastori evanghelici (din Turnișor, Cisdădie, Săcădate, Hasman, Bradu, Sighișoara, Șeica Mare, Alțina etc)¹¹⁹. Oltard în Albumul său arată că pe 21 august 1603 a murit de ciumă și Gerthrudă, soacra fratelui său Mihail¹²⁰. Destul de afectată a fost Sighișoara, supusă unui lung asediu, dar apărată cu îndârjire de cele trei companii germane instalate aici de Basta. Costurile enorme cu întreținerea soldaților și apărarea cetății au generat o scumpete și foamete nemaiauzită în acele locuri, dar și o cumplită epidemie de ciumă. Scenariul s-a repetat ca în anul precedent la Bistrița ori Sibiu, căci în interiorul zidurilor s-a refugiat multă lume nevoiașă din diferite locuri, încât seara când aprindeau focul în piață, păreau atât de numeroși ca o tabără militară. Astfel, potrivit cronicarilor sighișoreni, în Sighișoara au murit de ciumă în timpul asediului foarte mulți soldați imperiali, dar și civili; dintre cetățeni aproape 2000 și dintre sârmani aproape 700, cei din urmă fiind îngropați din fondurile comunității. Atunci a murit și pastorul luteran al Sighișoarei, Petru Surius¹²¹. În vara anului 1603, ciuma și foametea au fost atestate și în Secuime. Aici găleata de grâu ajunsese până la 25 de galbeni, iar în multe locuri câini se încheierau pe cadavrele rău mirositoare ale oamenilor decedați¹²². Mărturiile prețioase despre ciumă și atitudinea în fața epidemiei ne-a lăsat misionarul iezuit Giovanni Argenta, care în iulie 1603 se retrage din fața trupelor lui Moise Secuiul peste munți în Moldova. În

sau în sânge de animale erau considerate o delicatose, cine avea. Puteai vedea adesea oamenii care mâncau oase uscate și intestine de animale scoase din gunoi și prăjite. Cei mai mulți de foame și-au pierdut înfățișarea umană, erau doar piele și os, înainte de a-și da duhul. Foametea a ajuns la asemenea proporții încât se mânca om pe om. Spânzurații și cei tăiați la eșafod erau devorați fără reținere. Într-o casă din scaunul Miercurea Sibiului s-au găsit resturi din copii uciși și mâncați. Un român din Aiud și-a ucis soția, a fiert-o și a mâncat-o; o româncă nu departe de Sibiu și-a ucis copilul și la mâncat, primindu-și pedeapsa cuvenită. O femeie din Gherla din cauza foametei și-a pierdut mințile și și-a rupt propria carne de pe braț și-a mâncat-o. Vezi: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Band I, p. 191–192.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 213–217. Descrierea amănunțită a luptelor în tratatul despre război a lui Georg Kraus, publicat în *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Band I, pp. 182–190.

¹¹⁸ Kálmán 1992, p. 84–85.

¹¹⁹ „Cibinii vero, cum Domini Enyeter, Cons. multi alii peste sublati, denique et Pastor Neppendorf, Heltensis, Zakadatensis, Holtzmengensis, et Gerhardinus, insuper P. Schaessburgensis, Kisschelkensis, Oltzenensis etc”. după: *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 216–217, nota.

¹²⁰ „Gertrudis soceris Michaelis Oltardi fratres nostri peste extincta”, după Trauschenfels 1860, p. 37.

¹²¹ După tratatul despre război a cronicarului sighișorean Georg Kraus, publicat în *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Band I, p. 188–191; după *Cronica civitatis Schaessburgensis* a lui Johann Goebel și Georg Wachsmann, publicată în *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Band II, edit. Joseph Kemeny, Klausenburg, 1840, p. 99–100; după Midl 2010, p. 31–32.

¹²² Cernovodeanu, Binder 1993, p. 76.

refugiul său a poposit doar trei zile cu tovarășii săi într-un sat din Secuime, unde consemnează că aici mureau într-o zi mulți oameni de ciumă. „Dar acei locuitori-arată Argenta-ca și ceilalți, atât unguri cât și transilvăneni, nu numai că nu fug de molipsirea ciumei, dar chiar socotesc ca mare păcat dacă cineva de teama ciumei s-ar întoarce din calea ciumașilor sau s-ar feri de tovarășia oamenilor loviți de aceste molimi. Căci ei spun că ciuma este o pedeapsă dată de D-zeu și acela ce fuge de ea se arată a voi să fugă chiar de D-zeu ca Iona din Biblie. De aici se poate înțelege de ce au murit atunci atât de mulți dintre ai noștri în Transilvania ca să nu dea prilej cârtitorilor să-i învinovățească de a-și fi părăsit turma în priemejdie etc”¹²³. Așadar, potrivit acestuia, exista concepția răspândită între secui și unguri, dar și între sași (transilvăneni n. n.) că ciuma fiind de natură divină era mare păcat să fugi din calea ei sau a semenilor infectați. Astfel gradul de contagiune era foarte ridicat între acești protestanți. Pentru că Transilvania era atunci un tărâm al confruntărilor dintre Reformă și Contrareformă, catolicii și mai ales misionarii catolici nu se puteau feri de contagiune, dezamăgindu-și adepții, și fiind, în acest context, ușor de învinuit de către protestanți că-și părăsesc credincioșii la necaz, mulți dintre sacerdoții catolici au devenit potențiale victime ale ciumei. Probabil că atunci, la fel ca în trecut¹²⁴. au fost răpuși de molimă mulți dintre misionari catolici. În schimb, între timp, pare să-și fi însușit protestanții morala predicatorilor care condamnau comportamentul inuman din perioada epidemiilor de ciumă. De la pastorul luteran Damasus Dürr din Apoldul de Sus s-a păstrat predica din Joia Verde a anului 1574, în care-i muștră pe enoriașii săi că și-au abandonat rudele, prietenii și vecinii atinși de ciuma din anul trecut, preferând să-și astupe gura și nasul și să se îndepărteze de aceștia, lăsându-i să fie duși la groapă asemenea unor câini morți. În acele împrejurări bărbații s-au dovedit mai lași ca unele femei care au cutezat să le ofere acestor muribunzi nefericiți cinstea de pe urmă¹²⁵. Umanistul Cristian Schesaeus, fost protopresbiter evanghelic al Mediașului, condamnă și scoatea în evidență la rândul său într-una din predicile sale, publicate în 1580 la Wittemberg, degradarea comportamentului uman în timpul ciumei din Transilvania anilor 1571–1576. Acesta arată că la vestea ciumei mulți și-au părăsit orașul natal, unii au căutat alinarea în jocuri de noroc sau în beție, iar alții abia așteptau moartea rudelor ca să le moștenescă averea. Puțini au fost aceia care suportau cu demnitate nenorocirea. Ca om al bisericii el recomandă enoriașilor săi să se obișnuiască cu gândul morții și să o întâmpine cu demnitate¹²⁶. Pe de altă parte, am văzut că mulți locuitorii din satele comitatelor Turda, Dăbâca și Solnoc au fugit în toamna anului 1602 din fața acestui flagel, încât nu se putea aduna dijma. Prin urmare, nu toți locuitorii Transilvaniei nu credeau în contagiunea bolii, ceea ce indică clar că iezuitul Argenta se referea mai cu seamă la unguri, sași și secui.

Scumpirile au continuat în Transilvania până înainte de recoltă. Astfel, până la seceriș în Cluj câbla costa 40 florini, iar la Târgu Mureș 26¹²⁷. În vara și toamna anului 1603 ciuma lovește cu putere în regiunea Brașovului și în Țara Bârsei, concomitent cu desfășurarea unor aprige lupte în zonă. Cronicarul Andreas Hegyes afirmă că în vara anului 1603 Brașovul a avut mult de suferit, căci pe lângă scumpete, în fața orașului era război, iar în oraș ciumă¹²⁸. Cronicarul Simion Nössner, care prezintă lista cerealelor și alimentelor scumpe din Brașov (10 florini câbla de secară, 6 florini câbla de mei, 2,5 câbla de ovăz etc), indică și originea ciumei care s-a ivit atunci și a decimat multă lume, între care și pe judele primar Valentin Hirscher, pe notarul Sebastian Zumpolius și pe senatorul Dominic Rosenauer. Potrivit acestuia, ciuma s-a ivit și s-a răspândit prin infectarea aerului (*ex infectio aere*)¹²⁹. Putem deduce că acesta era adevăratul teoriei științifice care circula în epocă de aproape un secol, conform căreia epidemia de

¹²³ Holban 1972, p. 259.

¹²⁴ Holban 1972, p. 259. Editorii afirmă că Argenta se referă la misionarii iezuiți care au fost răpuși de ciuma din 1586. Vezi: Holban 1972, vol. III, pp. 87–90, 123, 130–131, 133–136, 142–144.

¹²⁵ Publicată în Lupaș 1962, p. 309–310.

¹²⁶ Binder 1983, p. 103.

¹²⁷ Bethlen 1793, Vol. V, p. 189, 533–534.

¹²⁸ Trauschenfels 1860, p. 268.

¹²⁹ Trauschenfels 1860, p. 63. („Ist ein grosser Sterbe erreget worden *ex infectio aere*, dass viele Leute an der Pest gestorben”)

ciumă avea cauze aerogene, adică aerul stricat morbigen, care producea miasme fetide. Ciuma era atribuită poluării aerului, iar contagiunea se producea prin aer și atacă în primul rând plămâni (era vorba aici de forma pulmonară diferită de ciuma bubonică)¹³⁰. Cronicarul Somogyi Ambrus (Ambrosie Simigianus), prezentând foametea și ciuma din 1586, rezuma efectele și concepțiile contemporane despre epidemia de ciumă. Pe lângă originea divină atribuită ciumei, menită să pedepsească pe vinovați și nevinovați, filozofii și medici renumiți susțineau că ciuma era prevestită și pricinuită de mișcarea astrilor și de clima nefavorabilă, adică de căldura sau frigul excesiv și umezeala sau seceta peste măsură. Mai ales căldura prea mare cauza ciuma. Potrivit acestuia, seceta din 1585 a fost atât de mare încât toate izvoarele au secat. A urmau scumpirea cerealelor și foametea, dar umezeala excesivă din toamna acelui an a infectat aerul, care otrăvit de o anumită ploaie sub influența unor aștrii aducători de epidemii, s-a revărsat în jurul oamenilor și a animalelor. Prin inhalare ajungea în organele interne și provoacă moartea. Ea putea pătrunde și prin porii pielii, care sunt străbătuți și de aerul respirat și de sânge și astfel infectarea devine inevitabilă, provocând febra mare cauzatoare de moarte. Ciuma ataca fulgerător și în majoritatea cazurilor îi răpunea în 20 de ore pe cei infectați, indiferent că se aflau acasă sau la muncă. Ea scotea la iveală nimicnicia celor mândri, care cu puțin timp înainte se arătau veseli și fără griji apoi în câteva clipe erau răpuși¹³¹. Dar oricare ar fi fost cauzele naturale, războiul și foametea au amplificat răspândirea ciumei. În *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum* se arată că în 1603 tumultul războiului a adus în toată Țara Bârsei o ciumă extrem de virulentă greu de uitat. Atunci i-au murit cronicarul Marcu Fuchs atât soția, cât și fiica de vârsta măritişului¹³². Potrivit acestei surse, Brașovul a fost atunci umplut de lacrimi, jale și doliu, căci pe lângă numeroși oameni de rând uciși de ciuma groaznică, au fost răpiți de boala nemiloasă mulți bărbați de vază, sacerdoți și oameni politici. Astfel, ciuma a ucis fulgerător 6 senatori și 2 consuli (judele Valentin Hirscher și septuagenarul Chiril Greissing, socrul cronicarului Fuchs), iar din capitlul (decanatul) Brașovului pe lângă decanul Georg Graeff, alți patru preoți și 3 administratori de biserici (sacerdoți)¹³³.

Epidemia de ciuma a atins apogeul la Brașov în vara anului 1603. Cronicarul Mihail Weiss arată că la Brașov ciuma a răbufnit cu putere la sfârșitul lunii mai a anului 1603 și a ținut peste 5 luni, adică din primăvară până în toamnă. Potrivit acestuia în unele zile au murit și peste 125 persoane, fiind răpuse de molimă aproape toate notabilitățile orașului. Din casa acestuia au murit fratele său mai tânăr, Matei, și fiul său, Johann¹³⁴. Petrus Bánfi aprecia în jurnalul său că în 1603 la Brașov erau într-o singură zi 70 de cadavre (*siebzig Leichen an einem Tag*)¹³⁵. Socotelile groparului Bisericii Negre din Brașov indică într-o anumită măsură evoluția epidemiei în această urbe și categoria celor decedați în intervalul 1602–1604, având în vedere că era principala biserică din oraș și reprezenta majoritatea cetățenilor luterani. Astfel, între 22 decembrie 1602 și 22 aprilie 1603 sunt menționați 27 decedați, iar între 19 aprilie și 12 iunie alți 29. Pe timpul verii numărul a crescut vertiginos: între 15–19 iulie 34 decedați, între 19–24 iulie 31,

¹³⁰ Delumeau 1986, p. 171–173.

¹³¹ Szábó, p. 64–65.

¹³² *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 213–214. („Annus 1603, cum bellicis tumultibus...et ad haec etiam atrocissima pestilentia, in tota Barcia memorabilis fuit...mihi etiam privatiam acer et funestus fuit, erepta mihi lue pestilentia charissima conjuge, Catharina Finkia, et dulcissima filia martha Loya, jam nubili...”).

¹³³ *Ibidem*, p. 217. („Mors seu atrocissima pestilentia, que omnia pariter summo lucta, lachrymis et squalare implevit. Ea propter innumeram promiscuam turbam, summos viros utriusque ordinis. Ecclesiatici et politici subtulit. In urbem quidam (Coronensi) absumsit 6 Senatores plaecipuos et (in) iis duos Consulares, Dn Valentinum Hirscherum judicem, et Dn Cyirillum Greissing septuagenarium, socerum meum venerandum. Ex Capitulo 5 Pastores, D. Georgium Graeff, Decanum, D. Georgium Hirscherum, D. Cornelium Honterum, D. Georgium Klethnerum, D. Petrus Melam. Insuper tres alios Ecclesiasticos ministros”).

¹³⁴ SJANCJ, *colecția Aranka György*, fila 10; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Chroniken und Tagebücher*, vol. V, 1909, p. 157.

¹³⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol V, p. 416.

iar între 24–28 iulie 34, între aceștia fiica judeului, fiica nobilului secui János Kálnoki, care se refugiase la Brașov și Johannes Flotta, comandantul artileriei orașului. La 20 august se face totalul celor îngropați, rezultând 904 victime înhumate, din care 119 îngropate fără sicriu, 149 în incinta bisericii și 269 în afara bisericii. În timpul acestui flagel, mortalitatea în rândul copiilor și a tinerilor a fost extrem de ridicată la Brașov, depășind, adeseori, 50% din totalul celor decedați. Astfel, în luna iulie 1603 din 129 persoane înhumate, 93 au fost copii, în august din 268 persoane înhumate, 169 erau copii, iar în septembrie din 80 persoane înhumate, 54 erau copii. Între octombrie 1603-martie 1604, virulența epidemiei scade, ajungându-se de la 22 cazuri pe lună la doar 3, dintre care majoritatea copii¹³⁶.

Din Transilvania ciuma a trecut și în Moldova. Corespondența diplomatică polonă arată că în septembrie ciuma contaminase deja satele și târgurile de la hotarul de apus al Moldovei¹³⁷. Epidemia s-a răspândit de aici foarte repede, căci la 28 noiembrie voievodul Ieremia Movilă îi scria regelui polon Sigismund al III-lea că a fost nevoit să părăsească Iașul cu toată familia și curtea sa și pentru a se feri de molipsire rătăcește peste câmpii și prin păduri¹³⁸. În aceeași zi, generalul Basta cerea Bistrițenilor, la rugămintea voievodului Moldovei, să îngăduie negustorilor moldoveni negoțul în Ardeal¹³⁹. Această poruncă a fost desigur sistată, deoarece în anul următor vornicul de Câmpulung arată bucuros bistrițenilor că din porunca principelui Transilvaniei s-a redeschis negoțul între Transilvania și Moldova, dar să nu fie îngrijorați că acolo nu mai bântuie ciuma („iară, de rândul de omor, să știți dumilevoastre că cu mila lui D(u)mnedzău sântu oamenii sănătoși și neme de Romă(ni) nu bolește”)¹⁴⁰. Așadar, epidemia de ciumă a încetat în anul 1604 în Transilvania și Moldova. Însemnarea pastorului Andreas Bogner din Feldioara că în 1604 Barbara, soția lui Johann Hirschel, a murit de *pestilera illa febrī Hagymás*¹⁴¹, nu denotă că a murit de ciumă, ci mult mai sigur de febră maghiară (febris hungarica, hagymáz), o boală cu potențial epidemic care a fost semnalată prima dată în Ungaria în 1566¹⁴², și pe care o vom întâlni sub formă epidemică la Sibiu în 1660. Cronicile muntenești nu menționează epidemia, însă, potrivit unui document, ciuma ar fi pătruns la începutul secolului al XVII-lea și în Țara Românească¹⁴³.

Următoarul val de ciumă va fi anunțat de anomalii climatice și de foamete. O vară cumplit de secetoasă a lovit Moldova în 1620, iar în anul următor fenomenul s-a repetat în Țara Românească. Peste Transilvania s-a abătut o iarnă foarte grea între 1621 și 1622, cu geruri cumplite, urmând o primăvară deosebit de ploioasă care a provocat o serie de inundații¹⁴⁴. Georg Kraus avea să scrie în cronică sa despre Transilvania că „în acest an (1621) au avut loc mari revărsări de ape și furtuni care au dat naștere și au pricinuit în Transilvania și Ungaria o mare molimă de ciumă”¹⁴⁵. Începuse și războiul de 30 de ani, la care și Principatul Transilvaniei lua parte, însă în tabăra principelui Gabriel Bethlen peste 3000 de soldați unguri sufereau de dizenterie: totuși s-a înregistrat o mortalitate scăzută. După puțin timp a izbucnit ciuma, care s-a răspândit în toată Ungaria¹⁴⁶. Ea a pătruns în Transilvania dinspre Ungaria, fiind menționată în iulie 1622 în zona Sárospatak. La Cluj este semnalată din luna august 1622, după ce fusese prevestită, conform credințelor contemporane, de căderea unui fulger lângă Poarta Turzii. Epidemia a secerat mulți bărbați renumiți și preoți din Cluj, rata mortalității se ridica în unele zile la peste 120 persoane. Cunoscând o curbă descendentă, a reapărut în Cluj din ianuarie 1623 și a continuat

¹³⁶ Vezi detalii la Binder 1983, p. 108–111; Cernovodeanu, Binder 1993, p. 77–78.

¹³⁷ Hurmuzaki 1895, p. 298.

¹³⁸ Hurmuzaki 1895, p. 318–319.

¹³⁹ Hurmuzaki 1895, vol. XVI, partea a II-a, p. 805–806.

¹⁴⁰ Hurmuzaki 1895, p. 807.

¹⁴¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol V, p. 136. (*hora ante meridiem moritur pestilera illa febrī Hágymás*).

¹⁴² Cserevényi 1934, p. 11.

¹⁴³ Lehr 1974, p. 189.

¹⁴⁴ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 80.

¹⁴⁵ Kraus 1965, p. 54.

¹⁴⁶ Cserevényi 1934, p. 12. (După Dr. Gergely Sámuel, *Bethlen Gábor levelei feleségéhez*, vol. I, p. 28, vol. II, p. 2–22).

și în lunile de vară¹⁴⁷. Cronicarul Tatrosi György o numește ciuma cea mare (nagy Pestis) și povestește că atunci se afla ca ucenic negustor (între 1620 și 1622) în prăvălia soției lui Ioan Rosas din Cluj. Aceasta murind de ciuma, a trebuit să plece în slujba altui negustor¹⁴⁸. În 8 mai 1622 moare la Cluj, potrivit aceluiași cronicar, soția principelui Gabriel Bethlen, principesa Suzana Károly¹⁴⁹, dar a fost înmormântată cu mare ceremonie la Alba-Iulia. Supraviețuitor și martor al cumplutului flagel, Tatrosi György arată că în Cluj (Napoca) pe parcursul a trei luni de toamnă au murit din cauza ciumei nu mai puțin de 6500 persoane, însă ea s-a manifestat virulent în întreaga Transilvanie¹⁵⁰. Cauzele apariției și răspândirii ciumei din 1622 Georg Kraus le pune tot pe seama calamităților naturale, care au atras scumpiri și apoi epidemia: “În acest an au fost mari viituri de ape în Polonia, Ungaria și Transilvania, pricinuind mari pagube. A urmat apoi o mare scumpete și o molimă de ciumă, mai ales în Ungaria și Transilvania. Ciuma a bătuit cu cea mai mare tărie la Brașov și la Cluj, iar la Sibiu nu s-a răspândit decât în 23 de case”¹⁵¹. Cu toate acestea salariile plătite ciocilor la Sibiu în ultimele 4 luni din 1622 și primele 3 luni din 1623 au fost în fiecare lună aproape cât cele plătite anual, ceea ce indică desigur o creștere a cazurilor față de perioadele când ciuma se manifesta numai endemic¹⁵². Posibil ca epidemia să se fi răspândit și la Sighișoara¹⁵³, mai ales printre săraci, căci în anul 1624 judele primar a dat dispoziție să se construiască din temelii un spital și o casă a săracilor, în timp ce spitalul vechi l-a renovat¹⁵⁴. Potrivit cronicii dedicate lui Gabriel Bethlen, în toamna anului 1623 ciuma a apărut și la Târgu Mureș¹⁵⁵. Cronicarul Nagy Szabó Ferencz, consemnează faptul că încă din toamna anului 1622 ciuma a început să se răspândească treptat dinspre Cluj spre Târgu Mureș, dar abia în toamna anului 1623 a izbucnit cu virulență în Târgu-Mureș, și astfel în numai 2 săptămâni a trebuit neputincios să-și îngroape trei copii: doi băieți și o fată (Annoka, Borka și Boldizsár)¹⁵⁶. Pastorii luterani din jurul Bistriței, care au făcut însemnări pe calendarele lui Paul Eber¹⁵⁷, arată că în anul 1623 ciuma a bătuit orașul și ținutul Bistriței, fiind o pedeapsă divină cuvenită¹⁵⁸. Ciuma nu a lovit doar în orașe, ci și în sate. Urbariul domeniului Alba Iulia întocmit în jurul anului 1635, înregistrează numai 7 sate și 2 părți de sate cu 183 supuși, în schimb 59 de case pustii și 136 locuri de casă pustii, din care vreo 25 de case pustii din cauză că locuitori au murit de ciumă în urmă cu 13 ani (Piclîșa–6, Totoiu–7, și Daia 12)¹⁵⁹. Regresând într-o stare de acalmie, ea va reizbucni un deceniu mai târziu.

În contextul războiului de 30 de ani, așa cum am prezentat mai sus, Italia și mai puțin Franța sunt cuprinse de un val de ciumă între 1629–1632. Nordul Italiei fiind aproape devastat¹⁶⁰. Un canonic lombard notează că ciuma a fost precedată în ținutul său de o cumplită scumpete și foamete. César Morin în tratatul său despre ciumă, publicat în 1610 la Paris, își intitula deja un capitol ca pe un dat firesc: „Cum ciuma urmează îndeobște perioadele de mare foamete”¹⁶¹. Așadar, dacă valurile epidemice anterioare au fost cauzate în principal de condițiile războiului, acum capriciile climatice și foametea au declanșat și sus-

¹⁴⁷ Binder 1984, p. 52.

¹⁴⁸ Tatrosi György, *op.cit.* p. 97, 151.

¹⁴⁹ Vezi și: *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, pars I, p. 301.

¹⁵⁰ Tatrosi 2018, p. 58.

¹⁵¹ Kraus 1965, p. 56.

¹⁵² Herbert 1901, p. 254–255.

¹⁵³ Binder 1984, p. 52.

¹⁵⁴ Midl 2010, p. 36.

¹⁵⁵ Binder 1984, p. 52.

¹⁵⁶ Mihăilescu 1993, p. 188–189.

¹⁵⁷ Feneșan, Gündisch 1974, p. 83.

¹⁵⁸ Feneșan, Gündisch 1974, p. 94., nota 97. (*Anno 1623 grassabatque divina luce ac virga Dei iusta pestis, nostra patria ac districtu Bistriciensi*).

¹⁵⁹ Prodan 1986, p. 10. După Makkai 1954, p. 413–415.

¹⁶⁰ Chaunu 1989, p. 248. Vezi pentru detalii notele 9, 10, 11.

¹⁶¹ Delumeau 1986, p. 173.

ținut între 1633–1636 o altă epidemie de ciumă în Transilvania. Alternanța dintre anii secetoși (1631–1633) cu alții cu ierni grele și geruri mari (1634–1635), urmați de cel ploios în 1636 și din nou geros în 1637, au compromis recoltele. În 1635, grânele au avut mult de suferit ca și vinul, care a ajuns să coste la Sibiu 75 florini. Lipsa furajelor a atras decimarea multor vite, iar absența cărnii și a grânelor a generat foametea și corolarul ei epidemiologic, ciuma¹⁶².

În dreptul anului 1633, un pastor luteran din districtul Bistriței făcea următoarea însemnare pe calendarele lui Paul Eber cu privire la răspândirea ciumei: “în toată Transilvania a bântuit ciuma, și anume în Țara Bârsei, în Secuime, la Sighișoara, la Mediaș, la Baia-Mare, la Cluj și prin părțile noastre”. Același notează că în 1633 nu s-a ținut târgul la Bistrița, care ar fi avut loc de Sf. Bartolomeu (24 august)¹⁶³. Desigur, era vorba de o măsură preventivă menită să oprească răspândirea ciumei. Încă din 18 august 1633, Ștefan Erdelyi, scria din Șintereag (aproape de Beclean), magistratului orașului Bistrița că ar fi bine dacă nu s-ar ține târgul din oraș pentru a împiedica răspândirea ciumei¹⁶⁴. Corespondența oficialilor din alte localități cu orașul Bistrița ne dezvăluie anumite aspecte privind extinderea molimei. Primarul din Biertan scrie magistratului bistrițean în 23 august că cetățeanul din Bistrița Johann Szass, aflat la Biertan, nu este suspect de ciumă sau infectat de ciumă și se poate întoarce acasă¹⁶⁵. De aici putem presupune că la Biertan fie nu ajunsese epidemia, fie nu se manifesta virulent. În schimb, din scrisoarea judeului primar al Aiudului, Mihai Appai, adresată magistratului orașului Bistrița la 6 septembrie 1633, aflăm că la Aiud nu bântuia ciuma, motiv pentru care cere oficialităților din Bistrița să îngăduie să intre în oraș 2 cetățeni din Aiud, sosiți cu marfă din Viena¹⁶⁶. Din nou Brașovul și Țara Bârsei, dar și Clujul, au fost grav afectate de ciumă. Potrivit cronicarului brașovean Daniel Nekesch-Schuller, care considera de altfel ca majoritatea covârșitoare a contemporanilor săi-că ciuma a venit ca o pedeapsă divină exemplară pentru păcatele oamenilor din Țara Bârsei, molima s-a manifestat la Brașov endemic în primăvara anului 1633, însă a răbufnit în vară, când zilnic mureau 25–30 persoane, iar în momentul de apogeu chiar 50–60 persoane, fără a mai putea beneficia de serviciul divin cuvenit sau de trasul clopotelor. La școală au murit 28 studenți străini, 16 indigeni și 12 adolescenți, restul risipindu-se. Însuși cronicarul a fost atins de molimă, suferind de dureri groaznice, dar prin grația divină a fost salvat¹⁶⁷. Matricula liceului evanghelic consemnează și ea că mai mulți studenți și profesori au murit de ciumă. Pe baza mențiunilor din documentele Decanatului Evanghelic din Țara Bârsei, s-a apreciat că în 1633 au fost răpuse la Brașov 2072 persoane de rit luteran, însă luându-se în calcul și locuitori de rit ortodox din cartierul Șchei, estimarea mortalității provocate de ciuma din anul 1633 se ridică la circa 3000 de locuitori ai Brașovului¹⁶⁸. Potrivit lui György Tatrosi (care era de origine din Brașov și revenise la locul de baștină), în anul 1633 ciuma a bântuit năpraznic în toată Transilvania, dar mai ales în Brașov, unde abia puteau fi îngropați morți unul peste altul. Din această cauză s-au făcut două gropi foarte mari, care erau ținute deschise, deoarece numai acolo puteau fi depuse trupurile. György Tatrosi relatează că judele primar al Brașovului, Cristian Hirscher, de frica ciumei, a pribegit prin Ardeal în toate părțile până la Cluj-Mănăstur¹⁶⁹. Firește, acesta fusese copleșit de situație. Însuși cronicarul György Tatrosi, căsătorit în urmă cu 8 ani, își pierduse în timpul “ciumei celei mari” din 1633 pe cei 8 copii, dar își pierduse și puterile și evident pofta de viață¹⁷⁰.

¹⁶² Cernovodeanu, Binder 1993, p. 81–82; Dudaș 1999, p. 34.

¹⁶³ Feneșan, Gundisch 1974, p. 94, nota 99. („Anno a nato Salvatore 1633 pestis inumani grassatque, per totam Transylvaniam, fere, utque in Bartia, Ciculia et Schesp. Meggjes, Riulini, Claudiopoli et nostris partibus. Nundinae quoque Bistricienses non sunt celebratae...Item vineta in diocaesi Bistriciensis pella perdită sunt”).

¹⁶⁴ SJANCJ, FPOB, doc. 145/1633.

¹⁶⁵ SJANCJ, FPOB, doc. 147/1633.

¹⁶⁶ SJANCJ, FPOB, doc. 157/1633.

¹⁶⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 225.

¹⁶⁸ Binder 1984, p. 52–53.

¹⁶⁹ Tatrosi 2018, p. 76–77.

¹⁷⁰ Tatrosi 2018, p. 97–98.

Cronicarul Georg Kraus menționează, la rândul său, că în anul 1633 “o puternică molimă de ciumă a bântuit Transilvania mai ales la Cluj și la Brașov”. Potrivit acestuia la Brașov din 11 iunie până în 1 decembrie muriseră de ciumă 11000 de oameni, însă la Mediaș numai 139. Apoi ciuma a ajuns și în capitala Principatului, la Alba Iulia. Principele George Rakoczi și-a trimis copii de aici la Sibiu cu receptorul lor Sigismund Herzog, unde au locuit aproape 8 luni, pentru a-i proteja de ciumă, căci orașul de pe Cibin, conform lui Kraus a scăpat de molimă¹⁷¹. Nu știm pentru cât timp sau din ce motiv, dar în toamna acestui an copiii principelui trebuiau să vină la Bistrița. Ștefan Erdelyi, administrator al domeniului din Șintereag al bunurilor familiei Bethlen, scrie în 7 și 8 octombrie 1633 magistratului Bistriței să ia toate măsurile necesare pentru a împiedeca răspândirea ciumei în oraș, fiindcă acolo urmau să vină copiii principelui Transilvaniei, George Rakoczi¹⁷².

Așadar, ciuma bântuia în zonă, așa cum avea să confirme pe 30 noiembrie același Ștefan Erdelyi, când îi scrie judeului primar al orașului Bistrița să ia toate măsurile pentru a împiedeca pătrunderea ciumei în oraș, amintind că ciuma bântuie în mai multe sate din câmpie, dar și la Beclean și Sântandrei¹⁷³. Clujul a fost și el din nou afectat ca în urmă cu un deceniu, asemenea Brașovului. Becleanul nu era foarte departe de Cluj, însă ciuma a intrat aici din Brașov, potrivit documentelor de epocă. Socotelile parohiei unitariene din Cluj (Napoca), notează că primul caz de ciumă de aici a fost a unui tânăr brașovean contaminat, care s-a refugiat în suburbiile Clujului, dar a murit pe 27 iulie 1633. De la acesta contagiunea s-a răspândit în tot orașul. Matricola Colegiului Unitarian din Cluj precizează că ciuma a bântui mai ales între 21 august și 31 decembrie, când elevii liceului erau deseori ocupați, de dimineața până seara, cu îngroparea a 8–10 cadavre, iar seniorul elevilor face observația că până la 31 decembrie au îngropat aproximativ 455 morți de ciumă. Cronicarul clujean Valentin Segesvári menționează, pe de altă parte, că ciuma cea mare a început în Cluj în iulie 1633 și a durat până în 1634, fără a preciza luna. Acesta a socotit morții de ciumă scoși pe poarta mică a Turzii către cimitir și, fără cei îngropați în 1634, au rezultat 1098. De asemenea, a menționat că, totodată, în afară de aceștia, mulți decedați de ciumă au fost aduși din suburbii în cartierul Sf. Petru și îngropați la spitalul de dincolo de râul Someș. Dimensiunea mortalității provocate de epidemie în Cluj reiese și din socotelile privind tragerea clopotelor la biserica unitariană din Cluj. Același Valentin Segesvári afirmă că s-a reușit tragerea clopotele doar pentru o treime din cei morți de ciumă. Dacă în iulie s-au tras numai de 3 ori clopotele, în octombrie s-a ajuns la 160 de ori, scăzând în noiembrie la 128, decembrie la 40, ianuarie la 28, februarie la 13, și martie-aprilie la 12 ori. Prin urmare, cifra celor morți de confesiune unitariană se ridică la aproximativ 1700¹⁷⁴. Conform tuturor datelor, ciuma s-a manifestat virulent la Cluj în toamna anului 1633 (septembrie-noiembrie), diminuându-se treptat în lunile de iarnă. La sfârșitul lunii februarie 1634, Ștefan Püllcher din Cluj, scrie magistratului din Bistrița să permită intrarea în oraș a unei rude pe care o trimite acolo să o viziteze pe mătușa sa bolnavă, întrucât la Cluj nu mai bântuie ciuma printre locuitorii orașului¹⁷⁵.

În 1633–1634 ciuma a fost prezentă și în zona secuiască. În primăvara anului 1634 moare răpus de ciumă în secuime, nobilul Toma Borsos, unul dintre cei mai buni diplomați ai fostului principe Gabriel Bethlen¹⁷⁶. Au fost semnalate cazuri de ciumă, mai ales, la Odorhei, la Bodoc și în Trei Scaune. Calvinii din Silea Nirajului (scaunul Mureș) au cerut asistență spirituală din partea superintendentului în 1634, arătând că deja jumătate din sat (35 familii) au trecut la catolicism și numai 100 de persoane au rămas calvine, întrucât la ciuma trecută (desigur cea din 1633) au murit 86 de oameni, care au trebuit să fie înmormântați fără preot. După cum rezultă din acest document, procentul de mortalitate în acest sat se

¹⁷¹ Kraus 1965, p. 89.

¹⁷² SJANCJ, FPOB, doc. 195–196/1633.

¹⁷³ SJANCJ, FPOB, doc. 237/1633.

¹⁷⁴ Binder 1984, p. 53–54.

¹⁷⁵ SJANCJ, FPOB, doc. 21/1634.

¹⁷⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, p. 370, 372.

ridica la aproximativ 40%¹⁷⁷. Așadar, confrunțați cu o moarte groaznică, unii dintre calvini și-au zdruncinat credința și au trecut la catolicism, alții probabil au îmbrățișat catolicismul și numai pentru a beneficia de serviciul divin destinat înmormântării, mai bine organizat de sacerdoții catolici. Ciurma va bântui și în anul următor în zonă. Iudita Kendi, soția lui Ștefan Haller din Albești, a murit în 10 octombrie 1634 de ciumă, dar a fost înmormântată în cimitirul din Sânpaul abia în 3 februarie 1635. Ea era reformată și el era catolic și, totuși, exista un puternic sentiment reciproc de iubire. Potrivit notițelor lui Ștefan Haller, aceasta murise căci nu a vrut să se apere de epidemie chiar și la repetatele sale rugăminți, fiind convinsă de predicatorii (pastorii) de o confesiune cu ea (reformați) că ciuma nu este transmisibilă¹⁷⁸. Desigur, avem de a face cu drama unei familii dintre multe altele, unde soții, deși se iubeau, aveau opinii diferite față de ciumă, nu întâmplător bazate pe convingerile religioase, fenomen specific în epocă.

Cronicarul Nagy Szabó Ferencz semnalează că în toamna anului 1634 a izbucnit ciuma în Târgu-Mureș, la aproape aceleași proporții ca în anul 1623. Virulența a durat până în iarnă, iar cronicarul, atent la toate evenimentele din familia sa, notează că i-au pierdut atunci iarăși multe neamuri, dar și prieteni apropiați ca Szilágyi János, care fusese răpus de ciumă în 25 noiembrie, după ce în 12 noiembrie murise tot de ciumă și soția acestuia. În 12 decembrie a fost răpit de ciumă și ginerele surorii mai mici a cronicarului¹⁷⁹. Potrivit lui Georg Kraus, în vara acestui an ciuma și-a făcut simțită din nou prezența în Transilvania, dar mai ales în orașele săsești, fiind „acompaniată” de mari dezechilibre climatice. În 22 mai o grindină puternică a lovit Sibiu, astfel încât stratul de grindină ajunsese până la genunchi și grindina era cât nucile și ouăle de găină. Aceasta a distrus totul în jur, iar roadele au fost iremediabil compromise. În iulie au urmat furtuni puternice, iar în noiembrie a căzut zăpadă foarte mare, apoi s-a lăsat un ger năprasnic, greu de suportat¹⁸⁰. În toamna anului 1634 ciuma era prezentă și în zona Bistriței. În negocierile cu Alba Iulia privind transportul dijmei, oficialitățile bistrițene au cerut să nu fie obligate a duce dijma mai departe de Cițcău sau Lăpuș (în zona Dejului) pentru că bântuia ciuma. S-a convenit totuși ca transportul dijmei să se facă până la Făurești, dincolo de Lăpuș, de unde urma să fie preluată¹⁸¹. Putem deduce din acest document, dar și din altele, că în zona Bistriței, Dejului și Lăpușului bântuia ciuma în toamna anului 1634. În 3 noiembrie 1634, Petru Torma din Ghirolt (de lângă Gherla), îi informează pe bistrițeni că sora sa și a doua soție a cumnatului său au murit de ciumă, cerând să nu se predea nimic din bunurile acestora până nu va trece ciuma ca să poată merge la Bistrița¹⁸². În schimb, la 15 noiembrie judele Băii Mari solicită magistratului bistrițean să predea bunurile sasului Csermermeny Mihai, stabilit în Baia Mare, bunuri pe care le moștenește de la mama sa care a locuit în Bistrița, dar a murit de ciumă¹⁸³. Ciuma a ținut până în decembrie, căci la 16 decembrie Ștefan Erdelyi, se afla la Gornești (între Reghin și Târgu Mureș), de unde cere magistratului Bistriței să-i elibereze pe iobagii săi deținuți acolo, căroră li s-au confiscat bunurile, precizând că abia după ce va înceta ciuma va merge la Șintereag, unde-i va judeca el însuși¹⁸⁴. Conform unor însemnări de epocă, ciuma ar fi ajuns la Bistrița prin intermediul câtorva comercianți din Dej. În întreg districtul Bistriței a murit atunci multă lume; numai de la Sfântul Ioan și până la sfârșitul anului 1634 au murit în Bistrița circa 800 persoane, iar în Lechința aproximativ 200, între acestea și mulți preoți luterani¹⁸⁵. Ciuma ajunsese și în zona Sighișoarei, motiv pentru care magistratul de acolo îi scrie în 22 noiembrie magistratului bistrițean că va suspenda târgul anual, care

¹⁷⁷ Binder 1984, p. 54.

¹⁷⁸ Binder 1984, p. 54.

¹⁷⁹ Mihăilescu 1993, p. 196–197.

¹⁸⁰ Kraus 1965, p. 91.

¹⁸¹ SJANCJ, FPOB, doc. 139/1634.

¹⁸² SJANCJ, FPOB, doc. 141/1634.

¹⁸³ SJANCJ, FPOB, doc. 149/1634.

¹⁸⁴ SJANCJ, FPOB, doc. 169/1634.

¹⁸⁵ Csallner 1941, p. 47; C. Feneșan, C. Gundisch 1974, p. 94.

se ținea de regulă la Sighișoara¹⁸⁶. Același lucru îl va face și magistratul din Biertan, care îi comunică la 5 decembrie judeului primar al Bistriței că nu va mai avea loc târgul la Biertan din cauza epidemiei de ciumă¹⁸⁷. Aceste localități fiind relativ apropiate deducem că în zonă Sighișoarei ciuma încă se manifesta virulent la sfârșitul acestui an.

Epidemia a reapărut în 1635 în același scenariu pentru Georg Kraus. Un îngheț puternic în luna mai, care a determinat scumpiri, și un fenomen astronomic în luna septembrie când pe bolta cerească s-au văzut doi luceferi care au strălucit ca un foc până la lumina zilei. În octombrie a reizbucnit ciuma în mai multe asezări din Transilvania, dar mai ales la Brașov. “La Sibiu pătrunde în 64 case. Cei mai mulți morți au fost printre țigani”-notează Kraus¹⁸⁸. Și de data aceasta Sibiuul a fost foarte puțin afectat. Ciuma a pătruns mai puternic în jurul Sibiului, unde i-a afectat pe țigani. De asemenea, a atins și satul Veștem, de lângă cetatea Sibiului, de unde dijma pe anul 1635 nu a mai fost ridicată. Magistratul sibian a luat din timp măsuri pentru a opri răspândirea molimei. Una din măsuri fiind și interzicerea frecventării băii din Sibiu, băieșul primind 3 florini despăgubire, iar plata cioclilor sibieni a fost sporită în perioada 1636–1637¹⁸⁹. Cu ocazia exilului său la Brașov, în timpul epidemiei de ciumă din 1709, cronicarul Mihai Cserei, făcând retrospectiva cumplitelor epidemii de ciumă din secolul al XVII-lea, menționează că în 1635 a avut loc o groaznică epidemie de ciumă care a măturat întreaga Transilvanie¹⁹⁰. Se pare că epidemia de ciumă s-a prelungit până în anul următor, aceasta sau efectele ei intrând în atenția dietelor Transilvaniei din anii 1636–1637. Bunăoară, dieta de la Alba Iulia din mai-iunie 1636, în urma constatării că multe localități au fost devastate de ciumă (unele fiind complet pustiite) și nu pot fi ridicate dările, a hotărât ca acestea să fie trecute în socoteli defalcate ca *desertae* ori să le enumere împreună cu sesiile pustii pentru a putea fi recolonizate și scutite de dări¹⁹¹. Dieta ținută la Mediaș în martie 1637 revine asupra problemei și cere autorităților comitatense să revizuiască scriptele cu taxele datorate de locuitorii care au murit de ciumă. Fiindcă ciuma a lăsat multe locuri pustii, rectificarea conscrierilor cu dări urma să se facă separat acolo unde a bântuit molima, cu excepția celor din comitatul Cluj¹⁹², unde probabil s-au rectificat anterior sau comitatul nu era atât de afectat de ciumă. Desigur, era vorba în primul rând de localități din mediul rural. Însă cele mai multe mărturii privind acest mediu au rămas pentru anii 1635–1636 în sudul Transilvaniei. Urbariile Țării Făgărașului din 1637 rețin mortalitatea crescută a locuitorilor din satelor românești, mai ales în zona estică, înspre Țara Bârsei. Urbariul domeniului Comăna, întocmit la 3 iunie 1637, menționează că în Comăna de Sus, ciuma a pustiit întreaga gospodărie a lui Bucur Ciurilă, adică a ucis pe toți cei din casă (*megh holt a pestisben minden haza nepeuel*)¹⁹³. La casele pustiite din Cucilata, sunt indicate a fi pustiite de ciumă nu mai puțin de 10 gospodării, între care și a preotului din sat Popa Radul, ce trăise pe o sesie iobăgească. Din 4 case muriseră ambii soți și rămăseseră numai copiii, în altele numai capul de familie. Trebuie reținut că, în afara de gospodăria lui Petru Sosa, restul familiilor nu au fost decimate complet, dar casele au rămas pustii, căci ceilalți membri s-au retras din localitate¹⁹⁴. În schimb, la Veneția de Jos, toți membri familiei lui Stan Negoii au fost răpuși de ciumă (*Az pestisben minden hazanepueuel megh holt*). La Veneția de Sus, gospodăriile lui Alde Zgurul și Radu Șuteica au rămas pustii, după ce aceștia au murit de ciumă¹⁹⁵. Urbariul întocmit la 31 iulie 1637 pentru

¹⁸⁶ SJANCJ, FPOB, doc. 153/1634.

¹⁸⁷ SJANCJ, FPOB, doc. 163/1634.

¹⁸⁸ Kraus 1965, p. 92.

¹⁸⁹ Herbert 1901, p. 255–257.

¹⁹⁰ Binder, 1984, p. 51; Cserei 2005, p. 181–182.

¹⁹¹ Szilágyi 1883, p. 425.

¹⁹² Szilágyi 1883, p. 592.

¹⁹³ Prodan et alii 1970, p. 454.

¹⁹⁴ Toder Colcer, Bucur Bulbos, Stoica Barac și Stan Boțe au murit de ciumă împreună cu soțiile lor (*megh holt mind felesgestöl a pestisben*). De asemenea, ciuma a răpit pe Popa Radu, Frățilă Cicilă, Radu Cărlan, Radu Roscodan, Petru Sosa și Bucur Zizin, lăsându-le gospodăriile pustii. Vezi Prodan et alii 1970, p. 457–458.

¹⁹⁵ Prodan et alii 1970, p. 463, 467.

domeniile Făgăraș, Porumbac și Comăna consemnează în posesiunea Ohaba, gospodăriile pustiite ale lui Alde Narte și Neagoi Coste, care au murit de ciumă, iar fiii acestora au migrat într-un loc necunoscut¹⁹⁶. Prin 1636–1637, ciuma este atestată și în Muntenia, la graniță cu Moldova, unde un anume Nedelcu dăruiește lui Gligorie, o vie în dealul Susenilor (Buzău), pentru că acesta s-a ocupat de înmormântarea soției și fiilor săi, care au murit de ciumă¹⁹⁷.

BIBLIOGRAFIE

- SJANCJ, FPOB – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, *fond Primăria orașului Bistrița*
 SJANCJ – *Colecția Aranka György*
 Ambruster 1980 – Adolf Ambruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronistica săsească*, București, 1980
 Bacci 2003 – Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2003
 Basilius 1981 – Leonardus Basilius, *Naratio de Rebus Transsylvanicis (1599–1603)*, în „Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române (1590–1630). Documente externe”, edit. Radu Constantinescu, București, 1981
 Bethlen 1793 – Wolfgangus Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis*, edit. Josephus Benkö, vol. V, Sibiu, 1793
 Binder 1983 – Paul Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania secolului al XVI-lea (1511–1603)*, în „Momente din trecutul Medicinii. Studii, note și documente”, București, 1983
 Binder 1984 – Paul Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVII-lea (1622–1677)*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, București, 1984
 Binder 1985 – Paul Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea (1709–1795)*, în “Retrospective medicale. Studii, note și documente”, București, 1985
 Biraben 1975 – J.N. Biraben, *Les Hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, vol. 1, Paris, 1975
 Biraben 1979 – J.N. Biraben, *Essai sur l' evolution du nombre des hommes*, în „Population”, 34. 1, Paris, 1979
 Boia 2020 – Lucian Boia, *Scurtă istorie a dezastrelor naturale. Epidemii, cutremure și dereglări climatice*, București, 2020
 Brossollet, Mollaret 1994 – Jacquelin Brossollet, Henri H. Mollaret, *Pourquoi la peste? Le rat, la puce et le bubon*, Paris, 1994
 Burnet 1962 – Macfarlane Burnet, *Natural History of Infectious Disease*, ediția a III-a, Cambridge, 1962
 Carrière, Courdurie, Rebuffat 1968 – Ch Carrière, M. Courdurie, F. Rebuffat, *Marseille, ville morte. La peste de 1720*, Marseille, 1968
 Carmichael 1997 – Ann G. Carmichael, *Bubonic Plague: The Black Death*, în „Plague, Pox and Pestilence”, London 1997
 Călători 1971 – *Călători străini despre Țările Române*, Vol. III, București, 1971
 Călători 1972 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1972
 Cernovodeanu, Binder 1993 – Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993
 Chaunu, G. Suffert 1976 – P. Chaunu, G. Suffert, *La peste blanche*, Paris, 1976
 Chaunu 1989 – Pierre Chaunu, *Civilizația Europei Clasice*, vol I, București, 1989
 Cohn 2002 – Samuel K. Cohn jr., *The Black Death: End of a Paradigm*, în „American Historical Review”, tom 107, nr. 3, iunie, 2002
 Cohn 2011 – Samuel K. Cohn jr., *Cultures of Plague: Medical Thinking at the End of Renaissance*, Londra, 2011
 Csallner 1941 – Emil Csallner, *Denkwürdigkeiten aus Nösnergau*, Bistrița, 1941
 Cserei 1941 – Cserei Mihályi, *Erdélyi Históriaja 1661–1711*, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2005
 Cservény 1934 – Cservény Anton, *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat, și teritoriile mărginașe de la 1007–1872 (din izvoare ungurești)*, Cluj, 1934
 Dahinten 1988 – Otto Dahinten, *Geschichte der Stad Bistritz in Siebenbürgen*, Köln, 1988
 Deleersnijder 2021 – Henri Deleersnijder, *Les grandes épidémies dans l' histoire. Quand peste, grippe espagnole, coronavirus... façonnent nos sociétés*, Bruxelles, 2021
 Delumeau 1986 – Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, București, 1986
 Dudaș 1999 – Florian Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania. În lumina însemnărilor scrise pe cărțile românești vechi între anii 1500–1800*, Oradea, 1999
 Fabritius 1984 – Klaus Fabritius, *J. Albrich și ciuma din Brașov din 1718–1719*, în “Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, București, 1984
 Feneșan, Gündisch 1974 – Costin Feneșan, Konrad G. Gündisch, *Informații privind istoria Transilvaniei (sec.XVI-XVII) în calendarele lui Paul Eber*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca, an. XVII, 1974

¹⁹⁶ Prodan et alii 1970, p. 501.

¹⁹⁷ Lehr 1974, p. 190.

- Feneșan 2001 – *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, studiu și ediție de Costin Feneșan, Timișoara, 2001
- Ghițan 1952 – Teodor Ghițan, *Ciuma din timpul lui Basta în Bistrița și regiunile învecinate*, în “Contribuții la istoria medicinei din R.P.R.”, sub redacția prof. Dr. V. Bologa, București, 1952
- Goldemberg 1958 – S. Goldemberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*, București, 1958
- Goldemberg 1973 – S. Goldemberg, *Clima, climatologia și istoria*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, XVI, 1973
- Guțu 1983 – G. Guțu, *Dictionar latin-român*, București, 1983
- Herbert 1901 – H. Herbert, *Die Gesundheitspflege in Hermannstadt im siebzehnten Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XXX, 1901
- Holban 1972 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, edit. îngrijită de Maria Holban, București, 1972
- Hurmuzaki 1895 – *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment II, vol. II, edit. E. Hurmuzaki, București, 1895
- Hurmuzaki 1913 – *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea a II-a, edit. E. Hurmuzaki, N. Iorga, București, 1913,
- Jakab 1888 – E. Jakab, *Kolozsvár története*, vol. II, Budapest, 1888
- Kálmán 1992 – *Bocscai István Levélek*, edit. Benda Kálmán, Budapest, 1992
- Kardos – *Borsos Sebestyén krónikája 1490–1583*, în „Erdélyi Történelmi Adatok”, I, 1855; sau *Erdélyi öröksége (I). Tündérszág (1541–1571)*, edit Kardos Tibor, Budapest, f. a
- Kemeny 1839 – *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Band I, edit. Joseph Kemeny, Klausenburg, 1839
- Krämer 1875 – Friedrich Krämer, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz in den Jahren 1600–1603*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XII, 3, 1875
- Kraus 1965 – Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608–1665)*, București, 1965
- Le Goff, Biraben 1969 – Jacques Le Goff, Jean Noël Biraben, *Le peste dans la Haut Moyen-Âge*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations”, anul 24, nr. 6, 1969
- Lebrun 1980 – Fr. Lebrun, *Les crises démographiques en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în “Annales”, 35, 2, 1980
- Lehr 1974 – Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, tom VII. 1974
- Lupaș 1962 – I. Lupaș, *Icoana unui sat din Transilvania veacului al XVI-lea zugrăvită în cuprinsul câtorva predici rostite în 1568–1585*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 3, 1962
- Makkai 1954 – L. Makkai, *I Rákoczi György birtokainak gazdasági irtai (1631–1648)*, Budapest, 1954
- Mazower 2019 – Mark Mazower, *Balcanii de la sfârșitul Bizanțului până azi*, București, 2019
- Midl 2010 – Friedrich Karl Johann Midl, *Schässburger Chronik*, Hermannstadt-Bonn, 2010
- Mihăilescu 1993 – *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Tîrgul-Mureș (1580–1658)*, traducere, note și studiu introductiv de Ștefania Gáll Mihăilescu, București, 1993
- Nicoară 2021 – Toader Nicoară, *Epidemiile de ciumă în societatea românească (secolele XV-XIX)*, în “Caiete de antropologie istorică”, anul XX, nr. 1(38), ianuarie-iunie 2021
- Olteanu 1975 – Pandele Olteanu, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975
- Pamfile 1916 – Tudor Pamfile, *Mitologie românească I. Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916
- Panzac 1985 – Daniel Panzac, *La peste dans l' Empire ottoman*, Louvain, 1985.
- Panzac 1986 – Daniel Panzac, *Quarantaines et lazarets: L' Europe et la peste d' Orient (XVII-XX siècles)*, Aix-en-Provence, 1986
- Pascu 1980 – Șt. Pascu, *Démographie, épidémies, écologie*, în „Revista de Istorie”, anul 33, tom 4, 1980
- Platon 2021 – Alexandru Florin Platon, *Maladiile și epidemiile în perspectivă istorică*, în “Caiete de antropologie istorică”, anul XX, nr. 1(38), ianuarie-iunie 2021
- Pollitzer 1953 – R. Pollitzer, *Plague*, Geneva, 1953
- Prodan 1986 – David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol I, Supușii, București, 1986
- Prodan et alii 1970 – *Urbariile Țării Făgărașului*, vol I, 1601–1650, edit. David Prodan, Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, București, 1970
- Roman 1985 – Louis Roman, *Șocurile epidemice și societatea românească în veacurile XV-XIX*, în “Retrospective medicale. Studii, note și documente”, sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1985
- Ruvolo 2020 – Francesco Ruvolo, *Da Palermo a Timișoara. Il culto di Santa Rosalia, Patrona della peste, nell' Europa d' ancient regime*, în „Crisia”, tomul L (50), 2020
- Sabău 2004 – Nicolae Sabău, *Monumentul funerar transilvan între Renaștere târzie și neoclasicism*, în “Caiete de antropologie istorică”, anul III, nr. 1–2(5–6), ianuarie-decembrie 2004
- Szábó – *Erdélyi öröksége (II). Sárkányfogak (1572–1602)*, edit CS. Szábó László, Budapest, f. A
- Szilágyi 1883 – *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. IX, (1629–1637), edit. Szilágyi Sándor, Budapest 1883
- Tatrosi 2018 – Tatrosi György, *Cronica evenimentelor din lume 1560–1645*, tr. Anton Dörner, Cluj-Napoca, 2018
- Trausch 1847 – *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, edit. Josephus Trausch, pars I, Coronae (Brașov), 1847

- Trauschenfels 1860 – *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*. Neue Folge, edit. Eugen v. Trauschenfels, Kronstadt, 1860
- Veress 1909 – *Basta György hadvezér levelézése és iratai*, Kötet I (1597–1602), edit. Endre Veress, Budapest, 1909
- Veress 1913 – Andrei Veress, *Basta György hadvezér levelézése és iratai*, Kötet II (1602–1607), Budapest, 1913
- Veress 1931 – Andrei Veress, *Bibliografia Româno-Ungară*, vol. I, București, 1931
- Veress 1934 – *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și Scrisori*. Vol. VII, edit. Andrei Veress, București, 1934
- Wagner et alii 1995 – *Urkundenbuch-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, III Band (1571–1585), edit. de Ernst Wagner cu Ioan Dordea, Ioan Drăgan, Konrad G. Gündisch,, Köln-Weimar-Wien, 1995

COMUNITATEA ORTODOXĂ DIN ORADEA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. CIFRE ȘI NUME

CRISTIAN APATI*

THE ORTHODOX COMMUNITY OF ORADEA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY. NUMBERS AND NAMES

ABSTRACT: *The present study aims to analyze the numerical evolution of the Orthodox community in Oradea in the second half of the 18th century. A series of documents, generated in the context of the actions carried out for the construction of a church, for the establishment of a new parish, in Oradea-Orașul Nou, allows the reconstruction of the statistical image of Orthodoxy in Oradea. Some of these bring to light the names of the families, given that there are no matriculation registers before 1779, and the later ones, which have reached us, do not sufficiently support the genealogical research and not only.*

Analyzing the numbers, we see a significant increase in the number of houses, families and believers. Beyond the general growth of the population, we also find an explanation in the edict of tolerance issued by Joseph II, as well as in the permission to return to Orthodoxy granted by the same emperor.

KEYWORDS: *Oradea, The Orthodox Church, population, statistics, orthodox families*

REZUMAT: *Studiul prezent își propune să urmărească evoluția numerică a comunității ortodoxe din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O serie de documente, generate în contextul acțiunilor purtate pentru construirea unei biserici, pentru constituirea unei noi parohii în Oradea-Orașul Nou, permit reconstruirea imaginii statistice a ortodoxiei orădene. Câteva dintre acestea aduc la lumină numelor familiilor, în condițiile în care registrele matricole anterioare anului 1779 lipsesc, iar cele ulterioare, care au ajuns până la noi, nu susțin îndeajuns cercetarea genealogică și nu numai.*

Analizând cifrele, constatăm o creștere semnificativă a numărului de case, de familii și de credincioși. Dincolo de creșterea generală a populației, găsim o explicație și în edictul de toleranță emis de Iosif al II-lea, precum și în permisiunea revenirii la ortodoxie acordată de același împărat.

CUVINTE-CHEIE: *Oradea, biserica ortodoxă, populație, statistică, familii ortodoxe*

Oradea a fost dintotdeauna un loc al întâlnirilor, al interferențelor. Pe parcursul secolului al XVIII-lea au conviețuit aici o sumă de comunități confesionale, care au trăit experiențe nu întotdeauna pașnice. Între acestea s-a numărat și comunitatea ortodoxă, a cărei existență a fost marcată de interesele statului. Ocrotită într-o anumită măsură, ortodoxia orădeană a reușit să se afirme la nivelul urbei, reprezentanții săi activând în instituțiile laice locale, a ajuns să dețină două parohii și să i se permită constituirea celui de al doilea consistoriu al Eparhiei de Arad.

La finalul secolului al XVII-lea, în Oradea-Velența (Katonaváros), exista o structură bisericească ortodoxă, cu un număr important de credincioși, militari, foști militari, meșteșugari, negustori, oameni simpli, cu preoți și biserică proprie. Strategia de apărare austriacă a reconfigurat distribuția geografică a răsăritenilor în spațiul pe care îl cunoaștem azi ca Oradea. Bunăoară, în anul 1692 comandantul Cetății

* Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale; email: cristianapati@yahoo.com

a dispus demolarea tuturor clădirilor din jurul fortificației, iar locuitorilor rămași fără case să li se ofere locuri în Orașul Nou. Unii s-au mutat pe malul pârului Peța¹, pe strada Peței; din primele decenii ale secolului al XVIII-lea procesele-verbale ale Consiliului local amintesc „circumscripția walachica”, devenită ulterior circumscripția Peței². Alții și-au construit locuințe în proximitatea zonelor comerciale. În scurt timp i-au depășit numeric pe cei din parohia matră, pe cei din Velența, iar în noua așezare este posibil să fi atins o pondere de aproximativ 50 de procente³. Bazându-se pe argumentul matematic și invocând privilegiile anterioare, pravoslavnicii din Orașul Nou au solicitat în nenumărate rânduri dreptul de a se constitui în parohie și de a-și construi biserică, cu precădere în a doua jumătate a secolului, în timpul comisiei imperiale din anii 1754–1758 și ulterior. Frământările lor în această direcție au generat o sumă de documente care permit creionarea imaginii statistice, precum și recuperarea numelor familiilor ortodoxe orădene, în condițiile în care registre matricole lipsesc, înainte de anul 1779, iar cele ulterioare, care au ajuns până la noi, nu susțin îndeajuns această linie de cercetare.

Un memoriu al „neuniților” din Oradea-Orașul Nou trimis la Carloviț în luna martie 1758, având ca subiect construirea unei biserici proprii, arăta că „în Orașul-Nou suntem de peste 3–4 ori numărul prescris de familii, iar cei de alte confesiuni, toți laolaltă, nu fac nici jumătate din numărul locuitorilor din suburbii”. Comisia imperială constituită pentru a investiga mișcările religioase din comitat, prezentă în Bihor între anii 1754–1758, stabilise că o comunitate ortodoxă își poate clădi lăcaș de cult dacă era formată din cel puțin 30 de familii și avea preot⁴. Luând în considerare acest cifre, rezultă că în Oradea-Orașul Nou locuiau „peste” 120 de familii ortodoxe.

Probabil la sfatul ierarhilor, în ianuarie 1759, relativitatea a fost înlocuită cu date precise. O conscriere a caselor și chiriașilor din toate „cartierele” Oradei însoțea noul demers. Aflăm că în Oradea-Velența (orașul soldaților) trăiau 75 de familii ortodoxe, iar în Orașul Nou 148. Cei din urmă au fost consemnați pe „cartiere”: în Piața Peța 82 de familii, în Piața Grecească 48, iar în Piața Crișului 18⁵. Așadar, în anul 1759 parohia Oradea-Velența, împreună cu filia Oradea-Orașul Nou, adunau 223 de familii. Remarcăm numărul dublu al familiilor în filie, comparativ cu parohia matră.

O conscriere păstrată în fondul documentar al Episcopiei Greco-Catolice de Oradea, nedată, dar apreciată ca aparținând anului 1764, atestă în Oradea-Orașul Nou 111 case greco-catolice și 163 ortodoxe, pe când în Oradea-Velența doar 13 case greco-catolice și 63 ortodoxe⁶. Întreaga obște ortodoxă cuprindea atunci 226 de case.

La cinci ani distanță, în 1769, un produs al administrației pravoslavnice, „Conscrierea Districtului Ortodox Oradea Mare”, confirmă datele anterioare: în Oradea-Velența și Oradea-Orașul Nou, erau 224 de case aparținând credincioșilor supuși episcopului de la Arad⁷. Actul nu prezintă alte detalii.

Urbariul din anul 1772 indică în Velența 93 de case ortodoxe⁸. Nu știm câte erau în Orașul Nou în acel an.

Dacă documente anterioare s-au limitat la suma caselor, a capilor de familii, un formular statistic completat în anul 1773, în mediul romano-catolic, vizează numărul sufletelor, disecându-l după o schemă impusă de birocrății imperiale. Bunăoară, în Oradea-Orașul Nou, „schismatici”, „plebei domiciliali”, cu vârsta peste 15 ani, erau 177 de bărbați și 208 femei – rezultă un număr de 385 de adulți; sub 15 ani, erau 94 băieți și 79 de fete – deci, 173 de copii; suma totală a celor cu domiciliul se ridica la 558. Cei fără domiciliu erau 35 de bărbați, 28 de femei, 18 băieți și 14 fete – în total 95. Pe lângă aceștia s-au

¹ Firu 1935, p. 5.

² Firu 1940, p. 5.

³ Firu 1934, p. 30.

⁴ Lițiu 1984, pp. 33–34, 41.

⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶ SJBHAN, FEGCO, inv. 881, dos. 1, ff. 1v–2.

⁷ Apati 2015, p. 301 (Anexa 3).

⁸ Bratu, Pușcaș, p. 175.

mai înregistrat 41 bărbați și 11 femei servitori; 5 bărbați și 8 femei „pauperi”. Suma sumelor ajungea la 718; pe sexe: 370 de sex masculin și 348 de sex feminin. În Oradea-Olosig, s-au înregistrat 27 de schismatici⁹. Laolaltă, în anul 1773, în Oradea-Orașul Nou și Oradea-Olosig trăiau, conform acestui produs birocratic, 745 de credincioși ortodocși. Nu am depistat informații pentru Oradea-Velența. Procentual, în Oradea-Orașul Nou 77,71% dintre ortodocși aveau casă proprie, 13,23% locuiau în chirie, 7,24% erau servitori, iar 1,81% pauperi.

În contextul unor investigații comitatense cifrele se transformă în nume. Astfel a ajuns până la noi, din anul 1775, lista familiilor ortodoxe care au plătit suma de 4 crăițari, bani necesari deplasării delegației bihorene la Congresul Național Bisericesc de la Carloviț. Cu privire la Oradea-Orașul Nou sunt etalate numele a 163 de capi de familie, iar din Velența 73 de capi de familie¹⁰.

O statistică, probabil de sorginte laică, din anul 1782, reține în Oradea Mare-Orașul Nou, fără Velența, 178 de familii ortodoxe, 146 familii unite, adică 324 de familii de etnie română, față de 323 familii romano-catolice, 34 calvine și 3 luterane¹¹.

Între anii 1782–1784, zbaterile comunității ortodoxe din Oradea-Orașul Nou pentru înființarea unei parohii proprii, pentru construirea unui lăcaș de cult, s-au susținut printre altele și pe o nouă evidență a familiilor: „am stabilit numărul taților și mamelor de familie de rit grecesc neunit în amintita comună urbană Oradea Mare (...) se găsesc 151 tați și mame de familie domiciliați, iar 40 nedomiciliați sau chiriași, cari laolaltă fac 191. Afară de aceștia (...) găsim 23 inși necăsătoriți domiciliați și 9 nedomiciliați în aceeași comună urbană; mai sunt în vecinul orașel Oradea-Olosig 9 inși necăsătoriți, cari considerăți fiind de drept streini (...) cu alți 2 streini (...) E fără îndoială că mulți dintre suplicanți sunt vechi locuitori ai orașului Oradea Mare” – scrie într-un proces-verbal comitatens, datat 24 februarie 1783¹². „Deci în total, pe acel timp în Oradea-Orașul Nou trăiau 231 de familii române ortodoxe”, afirmă Nicolae Firu¹³. Datele comitatense au fost preluate în solicitarea comunității adresată împăratului în 12 iulie 1784¹⁴. Mult așteptatul rescript s-a emis la 27 septembrie 1784.

„Conscriptia Protoprezviteratului Districtului Magno-Varadiensis” din anul 1786, un extras realizat în 1791, semnat de către episcopul Pavel Avacumovici, este prima care menționează noua parohie Oradea-Orașul Nou, împreună cu filia ei Oradea-Olosig. Conform acesteia, cele două așezări aveau 165 de case¹⁵. Cealaltă parohie ortodoxă, Oradea-Velența, cuprindea 102 case¹⁶. În același an, la 28 septembrie, o comisie comitatensă care ancheta chestiunea turnului bisericii raporta: „numărul celor 220 de familii arătate în petiției este întrecut”¹⁷. Prin urmare, numărul familiilor îl depășea pe cel al caselor. Matematic, într-o casă locuiau, ce puțin, 1,33 de familii.

Din jurul anului 1800 s-au păstrat fragmente ale unui tablou cifric: parohia matcă Oradea Mare însuma 160 de case și 1035 de credincioși; filia Oradea-Olosig număra 28 de case și 148 de suflete; totalul: 188 de case și 1183 de suflete. În parohia Oradea-Velența erau atunci 119 case și 615 suflete¹⁸. Pornind de aici, rezultă că într-o casă ortodoxă din Orașul Nou locuiau în medie 6,46 de credincioși, iar în filia Olosig 5,28. În parohia Oradea-Velența media era de 5,16 credincioși.

Recapitulând, pe parcursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea constatăm o creștere a numărului de familii ortodoxe în spațiul ocupat azi de municipiul Oradea. În Oradea-Orașul Nou se

⁹ Apati 2015, pp. 479, 478 (Anexa 15).

¹⁰ SJBHAN, FPJBH, inv. 41, dos. 943, ff. 87–88. Vezi listele nominale în Anexa 1.

¹¹ Firu 1940, p. 8.

¹² Firu 1934, pp. 42–43. Vezi lista nominală în Anexa 2.

¹³ Firu 1935, p. 22.

¹⁴ Firu 1934, pp. 44–45.

¹⁵ Apati 2015, p. 310 (Anexa 4).

¹⁶ Apati 2015, p. 310 (Anexa 4).

¹⁷ Firu 1934, p. 52.

¹⁸ Apati 2015, p. 340 (Anexa 6 a).

ajunge de la 148 de familii, în anul 1759, la 163, în 1775, apoi la 191, în 1783, iar în anul 1786 la peste 220 de familii. Așadar, un spor de 32,72%. În Oradea-Velența numărul familiilor crește de la 75, în anul 1759, la cel puțin 102, în anul 1786, căci nu puteau fi înregistrate mai multe case decât familii. Deci, sporul a fost de cel puțin 26,47%.

Cât privește numărul caselor, în Orașul Nou, de-a lungul celor 50 de ani, cifra este relativ constantă: 163, în anul 1764 (Orașul Nou), 165, în 1786 (Orașul Nou și Olosig), 160, în jurul anului 1800 (Orașul Nou). În Oradea-Velența numărul caselor crește de la 63, în anul 1764, la 102, în 1786, ajungând la 119 case în jurul anului 1800, înregistrându-se un spor de 47,05%.

Desigur, în intervalul avut în vedere a crescut și numărul sufletelor. Dacă în anul 1773 funcționarii romano-catolici recenzau în Orașul Nou 718 suflete ortodoxe, în jurul anului 1800, cei ortodocși raportau 1035 de credincioși. Reiese o creștere de 30,62%, într-un interval de 25–30 de ani. În Olosig creșterea este și mai spectaculoasă: de la 27, în anul 1773, la 148, în jurul anului 1800; adică cu 81,75% mai mulți ortodocși. Dincolo de bum-ul demografic, explicația rezidă și în noua politică de toleranță religioasă, în Edictul de toleranță, în acceptarea trecerilor de la greco-catolicism la ortodoxie: „în anul 1783 au eșit de la împăratul Romii, anume Iosif al doilea, fiul Mariei Therezii, cum că oricinea ar vrea se se întoarcă de la unașie sau de la rumlani acela se fie slobod, numai se aibă catehiție în 6 septămâni”¹⁹.

Anexăm prezentei analize listele nominale ale capilor familiilor ortodoxe din Oradea-Orașul Nou și Oradea-Velența întocmite de autoritățile laice în anii 1775 și 1783. Facem acest lucru și din dorința de a susține eforturile celor interesați de genealogie, de istoria familiilor orădene, chiar și de istoria elitelor românești.

BIBLIOGRAFIE:

- SJBHAN, FEGCO – Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, Fond *Episcopia Greco-Catolică Oradea*.
 SJBHAN, FPJBH – Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura județului Bihor*.
 Apati 2015 – Cristian Apati, *Statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Oradea, 2015.
 Bratu, Pușcaș, 1970 – Ion Bratu, Ion Pușcaș, *Considerații în jurul reglementării urbariale a localității Velența din 1772*, în: *Lucrări științifice*, Seria B, Oradea, 1970.
 Firu 1934 – Nicoale Firu, *Monografia Bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea, 1934.
 Firu 1935 – Nicoale Firu, *Date noi privitoare la istoricul Bisericii Sf. Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea, 1935.
 Firu 1940 – Nicoale Firu, *Elementul românesc în conducerea orașului Oradea. 1700–1850*, Oradea, 1940.
 Lițiu 1984 – Gheorghe Lițiu, *Viața bisericească în Bihor în secolul al XVIII-lea*, în: *Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Oradea, 1984.

¹⁹ Firu 1934, p. 58.

ANEXA 1

In Comitatu Bihariensi ad rationem Diurnorum, et Itineralium Expensarum pro Illyrica Nationis Graeci Ritus non Uniti Congressu Carloviczzy habito Deputatis Competentium individualiter interdictae Nationis, et Ritus Homines Repartiti, et eosdem Soluti sunt uti Sequitur

(...)

NAGY-VÁRAD

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
1	Nemes Ianos	1	-	4	-	4
2	Theodorovics Laszlo	1	-	4	-	4
3	Sandor Ianos vidua	1	-	4	-	4
4	Golga Ianos vidua	1	-	4	-	4
5	Racz Demeter	1	-	4	-	4
6	Pap Nysztor vidua	1	-	4	-	4
7	Nyiri Andras	1	-	4	-	4
8	Illenes Lorincz	1	-	4	-	4
9	Gavrillovics Ianos	1	-	4	-	4
10	Paller Ianos	1	-	4	-	4
11	Kristof Tamas	1	-	4	-	4
12	Sas Lukacs vidua	1	-	4	-	4
13	Kecskes Gligor	1	-	4	-	4
14	Kosztantin Daszkal	1	-	4	-	4
15	Gavra Gyorg	1	-	4	-	4
16	Homorogan Demeter	1	-	4	-	4
17	Lonyai Gabor	1	-	4	-	4
18	Hajdu Gyorg	1	-	4	-	4
19	Molnar Nyikita	1	-	4	-	4
20	Kornok Gyorg	1	-	4	-	4
21	Farkas Gyorg vidua	1	-	4	-	4
22	Pap Gergely	1	-	4	-	4
23	Timsa Ianos	1	-	4	-	4
24	Morosan Gyorg	1	-	4	-	4
25	Bulya Simon	1	-	4	-	4
26	Paska Toger	1	-	4	-	4
27	Pap Demesan	1	-	4	-	4
28	Debreczeni Ianos	1	-	4	-	4
29	Nyistor Antal	1	-	4	-	4
30	Pap Andras vidua	1	-	4	-	4
31	Olah Ianos vidua	1	-	4	-	4
32	Szilagy Pavel	1	-	4	-	4
33	Buda Peter	1	-	4	-	4
34	Vigikan Ianos	1	-	4	-	4
35	Grasz Flora	1	-	4	-	4
36	Kimpan Koszta vidua	1	-	4	-	4
37	Szatmari Ianos vidua	1	-	4	-	4
38	Sandor Ianos	1	-	4	-	4
39	Blaga Ianos vidua	1	-	4	-	4
40	Molnar Laszlo	1	-	4	-	4
41	Barbuly Ianos	1	-	4	-	4
42	Karacson Mihaly	1	-	4	-	4
43	Kelemen Lorincz	1	-	4	-	4
44	Karacson Ianos	1	-	4	-	4
45	Torok Mihaly vidua	1	-	4	-	4

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
46	Buda Ianos	1	-	4	-	4
47	Pap Demeter	1	-	4	-	4
48	Kakus Peter	1	-	4	-	4
49	Vida Illyes	1	-	4	-	4
50	Szilagi Gyorg vidua	1	-	4	-	4
51	Bojan Lupu vidua	1	-	4	-	4
52	Hanga Togyer	1	-	4	-	4
53	Szilagi Gyorg vidua	1	-	4	-	4
54	Gavra Miklos vidua	1	-	4	-	4
55	Gavris Anton	1	-	4	-	4
56	Szibados Illes	1	-	4	-	4
57	Dudas Ianos	1	-	4	-	4
58	Torsa Tamas	1	-	4	-	4
59	Butka Szavu	1	-	4	-	4
60	Czap Ianos	1	-	4	-	4
61	Illes Mihaly	1	-	4	-	4
62	Grosz Gliga	1	-	4	-	4
63	Bulye Toger vidua	1	-	4	-	4
64	Szazs Peter	1	-	4	-	4
65	Kovats Gyorg	1	-	4	-	4
66	Butka Ianos	1	-	4	-	4
67	Iuhasz Ianos	1	-	4	-	4
68	Sinka Ianos	1	-	4	-	4
69	Mendergos Ianos vidua	1	-	4	-	4
70	Pap Peter	1	-	4	-	4
71	Gavris Gyorg	1	-	4	-	4
72	Bires Ianos	1	-	4	-	4
73	Kiss Illes	1	-	4	-	4
74	Lipai Toger	1	-	4	-	4
75	Barbuly Peter	1	-	4	-	4
76	Kornak Ianos	1	-	4	-	4
77	Krecz Peter vidua	1	-	4	-	4
78	Pap Toger vidua	1	-	4	-	4
79	Szilagi Simon	1	-	4	-	4
80	Pintye Lorjncz	1	-	4	-	4
81	Kelemen Ianos	1	-	4	-	4
82	Mocsar Demeter	1	-	4	-	4
83	Illenes Ianos	1	-	4	-	4
84	Szasz Demeter	1	-	4	-	4
85	Gavris Urszu vidua	1	-	4	-	4
86	Demeter Ianos	1	-	4	-	4
87	Kecses Ianos	1	-	4	-	4
88	Sandor Ianos	1	-	4	-	4
89	Pap Marton	1	-	4	-	4
90	Erdei Lorincz vidua	1	-	4	-	4
91	Kosztá Pall	1	-	4	-	4
92	Mandovics Peter	1	-	4	-	4
93	Ianovics Ianos	1	-	4	-	4
94	Csavidar Gyorg	1	-	4	-	4
95	Lakovics Laszlo	1	-	4	-	4
96	Kordovan Miklos	1	-	4	-	4
97	Iberaiter Gyurka	1	-	4	-	4
98	Nedelko Sara	1	-	4	-	4
99	Kosztá Ianos	1	-	4	-	4

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
100	Bulya Ianos	1	-	4	-	4
101	Kis Toger	1	-	4	-	4
102	[Vrese] Demeter	1	-	4	-	4
103	Helle Ianos	1	-	4	-	4
104	Patrusan Ignacz	1	-	4	-	4
105	Moldovan Gabor	1	-	4	-	4
106	Drimkuj Mihaly	1	-	4	-	4
107	Borsos Simon	1	-	4	-	4
108	Paul Ianos	1	-	4	-	4
109	Balas Atyim	1	-	4	-	4
110	Sotis Toger vidua	1	-	4	-	4
111	Vlad Vesze	1	-	4	-	4
112	Gyurkuczta Flora	1	-	4	-	4
113	Gyurkuza Ianos	1	-	4	-	4
114	Fazakas Ianos	1	-	4	-	4
115	Szolga Peter	1	-	4	-	4
116	Fabulyan Gabor	1	-	4	-	4
117	Lupucz Iuon	1	-	4	-	4
118	Szikszi Ianos	1	-	4	-	4
119	Gyirisan Filep	1	-	4	-	4
120	Lukacs Flora vidua	1	-	4	-	4
121	Popovics Illes	1	-	4	-	4
122	Acs Mihaly	1	-	4	-	4
123	Szilagi Ianos	1	-	4	-	4
124	Kis Mihaly	1	-	4	-	4
125	Piczis Kracson	1	-	4	-	4
126	Barakonyi Tamas	1	-	4	-	4
127	Kozari Demeter	1	-	4	-	4
128	Puspoki Pall	1	-	4	-	4
129	Bulya Gyorg	1	-	4	-	4
130	Bulya Flora vidua	1	-	4	-	4
131	Antal Daniel	1	-	4	-	4
132	Koradi Daniel	1	-	4	-	4
133	Puspoki Mihaly	1	-	4	-	4
134	Sztankovics Istvan	1	-	4	-	4
135	Kristoff Mihaly	1	-	4	-	4
136	Mihalovics Demeter	1	-	4	-	4
137	O[r]bonas Mihaly	1	-	4	-	4
138	Szapanos Demeter	1	-	4	-	4
139	Otves Pall	1	-	4	-	4
140	Pap Moyses	1	-	4	-	4
141	Bulya Ianos	1	-	4	-	4
142	Virag Miklos	1	-	4	-	4
143	Szapanos Pavel	1	-	4	-	4
144	Pogari Miklos	1	-	4	-	4
145	Sigmond Gyorg	1	-	4	-	4
146	Balog Peter	1	-	4	-	4
147	Vigikan Stephan	1	-	4	-	4
148	Siteri Toger	1	-	4	-	4
149	Csuhai Andras	1	-	4	-	4
150	Krisan Gyorg	1	-	4	-	4
151	Magar Lazar	1	-	4	-	4
152	Kis Simon	1	-	4	-	4
153	Vas Ianos	1	-	4	-	4

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
154	Orosz Ferencz	1	-	4	-	4
155	Pap Ianos	1	-	4	-	4
156	Zahari Peter	1	-	4	-	4
157	Bojan Miklos	1	-	4	-	4
158	Miskuj Gabor	1	-	4	-	4
159	Bojan Toger	1	-	4	-	4
160	Dragos Mihaly	1	-	4	-	4
161	Ugacsai Ianos	1	-	4	-	4
162	Magar Gabor	1	-	4	-	4
163	Antal Ianos	1	-	4	-	4
-	SUMMA	163	10	52	10	52

V. VELENCZE

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
1	Pap Ianos	1	-	4	-	4
2	Rusa Peter	1	-	4	-	4
3	Pitzis Peter	1	-	4	-	4
4	Alpari Ianos	1	-	4	-	4
5	Ruszkas Toger	1	-	4	-	4
6	Sipos Demeter vidua	1	-	4	-	4
7	Ruszkas Andras	1	-	4	-	4
8	Szendrei Andras	1	-	4	-	4
9	Pap Istvan	1	-	4	-	4
10	Trefa Lorincz	1	-	4	-	4
11	Pap Gabor	1	-	4	-	4
12	Alpari Peter	1	-	4	-	4
13	Hasas Laszlo	1	-	4	-	4
14	Szilagi Toger	1	-	4	-	4
15	Pap Samuel	1	-	4	-	4
16	Lesa[n] Peter vidua	1	-	4	-	4
17	Komlosi Miklos	1	-	4	-	4
18	Dani Peter	1	-	4	-	4
19	Bencze Ianos	1	-	4	-	4
20	Racz Gyorg	1	-	4	-	4
21	Szilagi Ianos	1	-	4	-	4
22	Opra Gyorg vidua	1	-	4	-	4
23	Gyurka Ianos	1	-	4	-	4
24	Mogucz Illes	1	-	4	-	4
25	Bojan Samuel	1	-	4	-	4
26	Puczo Demeter	1	-	4	-	4
27	Arzenovics Demeter	1	-	4	-	4
28	Beres Ignath	1	-	4	-	4
29	Puczo Pask	1	-	4	-	4
30	Nyetita Ianos	1	-	4	-	4
31	Szilagi Tyifor	1	-	4	-	4
32	Beres Demeter	1	-	4	-	4
33	Vladuj Gyorg	1	-	4	-	4
34	Orosz Gabor	1	-	4	-	4
35	Nagy Tamas	1	-	4	-	4
36	Zaro Ianos	1	-	4	-	4
37	Porteleki Ianos	1	-	4	-	4
38	Szarandan Ianos	1	-	4	-	4

Nr. crt.	In Loci Subinserti Individui	A domo	Habuerunt repartitos		Effective solverunt	
			Rf.	Xr.	Rf.	Xr.
39	Mikle Ianos	1	-	4	-	4
40	Fogorasi Istvan	1	-	4	-	4
41	Potra Mihaly	1	-	4	-	4
42	Tokai Ianos	1	-	4	-	4
43	Duma Ianos vidua	1	-	4	-	4
44	Buda Koszta	1	-	4	-	4
45	Komlosi Peter	1	-	4	-	4
46	Csontos Mihaly	1	-	4	-	4
47	Vaszok Gyorg	1	-	4	-	4
48	Vesze Ianos	1	-	4	-	4
49	Majes Daniel	1	-	4	-	4
50	Bog Andras vidua	1	-	4	-	4
51	Gombos Ianos	1	-	4	-	4
52	Halasz Peter	1	-	4	-	4
53	Dragos Makave	1	-	4	-	4
54	Buda Illes	1	-	4	-	4
55	Tiponucz Ianos	1	-	4	-	4
56	Zahari Peter	1	-	4	-	4
57	Fodor Gyorg	1	-	4	-	4
58	Toth Farkas	1	-	4	-	4
59	Tripon Vidu	1	-	4	-	4
60	Berge Demeter	1	-	4	-	4
61	Hasas Demeter	1	-	4	-	4
62	Baba Kracsun vidua	1	-	4	-	4
63	Kis Peter	1	-	4	-	4
64	N. Kelemen Gyorg	1	-	4	-	4
65	Fodor Pall	1	-	4	-	4
66	Banfi Alexa	1	-	4	-	4
67	Aron Danila	1	-	4	-	4
68	Ruszkas Gabor	1	-	4	-	4
69	Nyegran Demeter	1	-	4	-	4
70	Gamba Demeter	1	-	4	-	4
71	N. Kelemen Mihaly	1	-	4	-	4
72	Pap Stephan vidua	1	-	4	-	4
73	Opricz Demeter	1	-	4	-	4
-	SUMMA	73	4	52	4	52

(...)

Sig. Várad-Olaszi 6-a Marty 1775

Michael Kovacs, I. Cottus. Bihar Jurasor

Sursa: SJBHAN, FPJBH, inv. 41, dos. 943, ff. 87-88.

ANEXA 2

Tabloul (conscriptia) capilor de familie (tați și mame) care au contribuit cu bani gata și muncă pentru clădire și pentru plata preotului și învățătorului
[Oradea-Orașul Nou, anul 1783]

Nr. crt.	Numele și prenumele	[starea lor]	Suma
1	Georgius E. Vajdár	proprietar	50 Rfl.
2	Thomas Szász	proprietar	200 Rfl.
3	Gregorius Papp	proprietar	80 Rfl.
4	Petrus Szász	proprietar	200 Rfl.
5	Andreas Nyiri	proprietar	400 Rfl.
6	Daniel Antal	proprietar	500 Rfl.
7	Ioannes Nikolisz	proprietar	400 Rfl.
8	Constantinus Rozman	chiriaș	300 Rfl.
9	Gregorius Mihálovits	proprietar	200 Rfl.
10	Ioannes Antal	proprietar	200 Rfl.
11	Demetrius Popovits	proprietar	500 Rfl.
12	Gregorius Bulya	proprietar	400 Rfl.
13	Ladislau Lakovits	proprietar	40 Rfl.
14	Moyses Pap	proprietar	50 Rfl.
15	Demetrius Rác	proprietar	50 Rfl.
16	Theodorus Stoika	proprietar	25 Rfl.
17	Ioannes Stoika	proprietar	25 Rfl.
18	Demetrius Koszta	proprietar	250 Rfl.
19	Constantinus Ivánovits	proprietar	12 Rfl.
20	Theodorus Molnar	proprietar	100 Rfl.
21	Paulus Popovits	proprietar	6 Rfl.
22	Athanasius Sziraky	proprietar	20 Rfl.
23	Demetrius Steris	chiriaș	20 Rfl.
24	Paulus Koszta	proprietar	20 Rfl.
25	Nicolaus Polgári	proprietar	100 Rfl.
26	Andreas Papp	proprietar	20 Rfl.
27	Theodorus Kiss	proprietar	20 Rfl.
28	Elias Szakadati	proprietar	5 Rfl.
29	Paulus Szilágyi	proprietar	10 Rfl.
30	Ladislau Molnar	proprietar	6 Rfl.
31	Petrus Botta	proprietar	14 Rfl.
32	Ioanne Buda	proprietar	6 zile de lucru cu mâna
33	Ioanne Sándor	proprietar	10 Rfl.
34	Martinus Papp	proprietar	50 Rfl.
35	Ioannes Kornák	proprietar	50 Rfl.
36	Simon Bulya	proprietar	30 Rfl.
37	Theodorus Buda	proprietar	8 Rfl.
38	Relecta, Laurentii Bende	proprietar	25 Rfl.
39	Demetrius Motsán	proprietar	20 Rfl.
40	Nicolaus Kordovan	proprietar	-
41	Ioannes Papp	proprietar	15 Rfl.
42	Atanasius Kapitanovits	-	20 Rfl.
43	Ioachimus Balás	proprietar	12 Rfl.
44	Relecta, Ioannes Kimpan	proprietar	5 Rfl.
45	Ioannes Ugotsi	proprietar	2 Rfl.
46	Relecta, Ioannis Kecskés	proprietar	17 Rfl.
47	Theodorus Timsó	proprietar	10 Rfl.
48	Laurentii Bulya	proprietar	13 Rfl.

Nr. crt.	Numele și prenumele	[starea lor]	Suma
49	Theodorus Molnár	proprietar	4 Rfl.
50	Ioannes Timsa	proprietar	20 Rfl.
51	Ioannes Onaca	proprietar	25 Rfl.
52	Ioannes Gyurkutza	proprietar	10 Rfl., 10 xr.
53	Michael Csarnó	proprietar	15 Rfl., 10 xr.
54	Alexandru Sura, se pretinde că ar fi unit, dânsul declară că de 18 ani este neunit	proprietar	80 Rfl., 80 xr.
55	Stephanus Sura, se pretinde că ar fi unit, magistrații însă referă că de 12 ani este neunit	proprietar	30 Rfl., 30 xr.
56	Theodorus Fuss	proprietar	20 Rfl., 20 xr.
57	Petrus Barbuș	proprietar	3 Rfl., 3xr.
58	Stephanus Vidikán	proprietar	-
59	Ioannes Porumb	chiriaș	-
60	Ioannes Koszta	proprietar	10 Rfl., 10 xr.
61	Georgius Popovits	proprietar	300 Rfl.
62	Constantinus Bojan	proprietar	2 Rfl.
63	Maximilianus Lakatos	chiriaș	25 Rfl.
64	Petrus Orosz	proprietar	3 Rfl.
65	Ioannes Kelemen	chiriaș	1 Rfl., 1 xr.
66	Theodorus Teleki	proprietar	4 Rfl., 4 xr.
67	Martinus Kirilla	proprietar	5 Rfl.
68	Petrus Erdélyi	proprietar	2 Rfl.
69	Laurentius Gyurkutza	proprietar	2 Rfl.
70	Demetrius Vigyikan	proprietar	4 Rfl.
71	Ioannes Kumje	proprietar	5 Rfl.
72	Georgius Csefan	proprietar	4 Rfl.
73	Georgius Gavra	proprietar	500 Rfl.
74	Relecta, Nicola Bojan	proprietar	25 Rfl.
75	Relecta, Ladislau Theodorovits	proprietar	5 Rfl.
76	Demetrius Papp	proprietar	5 Rfl.
77	Relecta, Nestorius Papp	proprietar	10 Rfl.
78	Ioannes Karátson	proprietar	3 Rfl.
79	Ioannes Papp	proprietar	1 Rfl.
80	Ioanne Orosz	proprietar	2 Rfl.
81	Maximilianus Csáp	chiriaș	-
82	Georgius Marian	proprietar	3 Rfl.
83	Petrus Mandovits	proprietar	5 Rfl.
84	Demetrius Szasz	proprietar	2 Rfl.
85	Andreas Kelemen	proprietar	5 Rfl.
86	Gabriel Bogya	proprietar	-
87	Theodorus Gavra	proprietar	3 Rfl.
88	Michael Kiritza	proprietar	5 Rfl.
89	Demetrius Bojan	proprietar	2 Rfl.
90	Iacobus Bradáss	proprietar	34 Rfl.
91	Petrus Lunkas	chiriaș	-
92	Alexi Steri	proprietar	-
93	Georg Papp	proprietar	6 Rfl.
94	Elias Kiss	proprietar	7 Rfl.
95	Theodorus Mészáros	chiriaș	-
96	Relecta, Elio Santa	proprietar	-
97	Constantinus Opriș	proprietar	-
98	Dominus Szakadati	proprietar	-
99	Ioannes Demeter	proprietar	10 Rfl.

Nr. crt.	Numele și prenumele	[starea lor]	Suma
100	Relecta, Nicolai Papp	proprietar	5 Rfl.
101	Ioannes Ketskeiana	proprietar	-
102	Antonius Papp	proprietar	1 Rfl.
103	Cristianus Pantye	proprietar	5 zile de lucru
104	Petrus Balogh	proprietar	6 Rfl.
105	Michael Gurguj	proprietar	1 Rfl.
106	Gabriel Kiss	proprietar	2 Rfl.
107	Gabriel Molnar	proprietar	4 Rfl.
108	Laurentius Barbuj	proprietar	2 Rfl.
109	Michaele Papajana	chiriaș	6 Rfl.
110	Gabriel Szász	proprietar	4 Rfl.
111	Theodorus Staniszlaiana	chiriaș	3 Rfl.
112	Gabriel Lonai	proprietar	50 Rfl.
113	Iosephus Botta	proprietar	10 Rfl.
114	Ladislau Vitéz	proprietar	4 Rfl.
115	Paulus Szilágyi	proprietar	2 Rfl.
116	Ladislau Bora	proprietar	10 zile de lucru
117	Philemon Erdélyi	proprietar	4 Rfl.
118	Ioannes Brindo	proprietar	4 Rfl.
119	Andreas Bot	proprietar	12 zile de lucru
120	Martinus Paskuj	proprietar	10 Rfl.
121	Nicolaus Dudas	proprietar	1 Rfl.
122	Relecta, Ioan Petrușan	proprietar	10 zile de lucru
123	Nicolas Tothiana	chiriaș	5 Rfl.
124	Theodorus Lippai	proprietar	6 zile de lucru
125	Georgius Kiusár	proprietar	1 Rfl.
126	Michael Stoborai	proprietar	5 Rfl.
127	George Szilagi	proprietar	5 Rfl.
128	Elias Bulye	proprietar	8 Rfl.
129	Ioannes Gavris	proprietar	6 zile de lucru
130	David Szabó	proprietar	6 zile de lucru
131	Theodorus Paul	proprietar	2 Rfl.
132	Gregorius Ketskés	proprietar	50 Rfl.
133	Demetrius Driva	proprietar	100 Rfl.
134	Georgius Ftyfor	chiriaș	6 Rfl.
135	Michael Kozáry	proprietar	10 Rfl.
136	Volfagangus Zsánka	proprietar	5 Rfl.
137	Ioannes Debreczenyi	chiriaș	-
138	Simeon Oláh	proprietar	5 Rfl.
139	Demetrius Bojtár	proprietar	20 Rfl.
140	Georg Stoboran	proprietar	4 Rfl.
141	Gabriel Moldovan	proprietar	-
142	Philip Krisan	proprietar	3 zile de lucru
143	Demetrius Erdélyi	proprietar	12 Rfl.
144	Michael Lupuj	chiriaș	12 zile de lucru
145	Ioannes Ianovits	-	10 Rfl.
146	Ioannes Nemes	chiriaș	6 zile de lucru
147	Elias Barbuj	chiriaș	4 zile de lucru
148	Gregorius Kiss	chiriaș	8 zile de lucru
149	Gabriel Szabo	proprietar	10 Rfl.
150	Emanuel Popovits	proprietar	500 Rfl.
151	Relecta, Elio Orosz	proprietar	100 Rfl.
152	Relecta, Pauli Eötvös	chiriaș	50 Rfl.
153	Ioannes Csarta	chiriaș	4 zile de lucru
154	Theodoro Ugraiana	chiriaș	-

Nr. crt.	Numele și prenumele	[starea lor]	Suma
155	Demetrius Bresa	proprietar	2 Rfl.
156	Michael Kristoff	proprietar	500 Rfl.
157	Michael Püspöki	proprietar	600 Rfl.
158	Relecta, Georgii Zsinka	proprietar	100 Rfl.
159	Michael Szasz	proprietar	500 Rfl.
160	Georgio Konradiana	chiriaș	100 Rfl.
161	Andreas Kitatzki	chiriaș	6 zile de lucru
162	Ioannes Balás	chiriaș	6 zile de lucru
163	Theodorus Bulya	chiriaș	2 Rfl.
164	Michael Drágosi	proprietar	2 Rfl.
165	Elias Bortse	chiriaș	-
166	Ioane Papiana	chiriaș	2 Rfl.
167	Laurentius Nagy Urögdi	proprietar	8 zile de lucru
168	Michael Farkutza	proprietar	4 Rfl.
169	Theodorus Vlăgyik	chiriaș	10 zile de lucru
170	Ioannes Szikszaiana	chiriaș	4 Rfl.
171	Georg Alb	proprietar	4 Rfl.
172	Thomas Paller	proprietar	1 Rfl.
173	Demetrius Pap	chiriaș	10 zile de lucru
174	Ioannes Béres	chiriaș	9 zile de lucru
175	Petrus Zachari	proprietar	-
176	Georg Ugotsy	chiriaș	6 zile de lucru
177	Relecta, Ioanne Magyar	proprietar	1 Rfl. și 1 zi de lucru
178	Paschalis Barbu	proprietar	3 zile de lucru
179	Ioannes Longaiana	chiriaș	5 Rfl.
180	Gabriel Papp	proprietar	2 Rfl.
181	Relecta, Elio Vida	proprietar	-
182	Petrus Szolga	proprietar	4 Rfl.
183	Relecta, Michael Illyés	proprietar	-
184	George Pertye	proprietar	4 Rfl.
185	Thomas Sandor	proprietar	-
186	Michael Szilágyi	chiriaș	-
187	Georg Csibák	chiriaș	-
188	Relecta, Steph. Stankovics	proprietar	54 xr.
189	Theodorus Papiana	chiriaș	12 Rfl.
190	Demetrius Sas	chiriaș	-
191	Simeone Korvadiana	chiriaș	-

Sursa: Firu 1935, pp. 16-21.

ASPECTE DEMOGRAFICE ALE PLASEI NYIR DIN COMITATUL SATU MARE OBLINDITE ÎN RECENSĂMÂNTUL IOSEFIN

PAULA VIRAG*

DEMOGRAPHIC ASPECTS OF THE NYIR REGION FROM SATU MARE COUNTY MIRRORED IN THE IOSEFIN CENSUS

ABSTRACT: Satu Mare County is one of the counties in the eastern part of Hungary. From a territorial-administrative point of view it was divided into four regions: Krasna and Szamos, Baia Mare and Nyír. The last is located in the western part of the county, having on its territory the county's residence centre. In total, there were 49 settlements in the Nyír region, of which 4 were fairs and 7 were praedium. The swamp of Ecedea, which spread over an area of 400 km², has made a strong mark on the lives of the inhabitants of this region. The main activity was agriculture: Land cultivation, livestock breeding, fruit trees, fishing, hunting, reed processing, etc., activities specific to the plain area and especially to the marshy area. Confessional, the Roman Catholic population predominated, but there were also a significant number of Jews who were colonized in the early 18th century by the Károlyi family.

KEYWORDS: Nyír region, population, Ecedea swamp, agriculture, fishing

REZUMAT: Comitatul Satu Mare reprezintă unul dintre comitatele din zona estică a Ungariei. Din punct teritorial-administrativ el a fost împărțit în patru plase: Krasna, Szamos, Baia Mare și Nyír. Aceasta din urmă este situată în vestul comitatului, având pe teritoriul său și centrul de reședință a comitatului. În total, în plasa Nyír existau 54 de localități, dintre care 4 erau târguri, iar 7 aveau statutul de praedium. Mlaștina Ecedea care se întindea pe o suprafață de peste 400 km², și-a pus puternic amprenta asupra vieții locuitorilor din această regiune. Activitatea principală a fost agricultura: cultivarea pământului, creșterea animalelor, a pomilor fructiferi, pescuitul, vânatul, prelucrarea stufului etc., activități specifice zonei de câmpie și mai ales a zonei mlăștinoase. Din punct de vedere confesional predomina populația romano-catolică, dar exista și un număr însemnat de evrei care au fost colonizați la începutul secolului al XVIII-lea de familia Károlyi.

CUVINTE-CHEIE: plasa Nyír, populație, mlaștina Ecedea, agricultură, pescuit

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ ȘI RELIEFUL PLASEI NYIR

În anul 1785, împăratul Iosif al II-lea a introdus și în Ungaria și Transilvania un nou sistem administrativ. Astfel, Ungaria a fost împărțită în districte (sau cercuri), parte componentă a unei administrații centralizate, ierarhice, birocratice foarte bine organizate care se întindea de la Viena spre fiecare sat și fiecare comunitate din toate regiunile și provinciile monarhiei habsburgice. Ungaria a fost divizată în 10 districte care includeau și Croația, dar excludeau Transilvania care, la rândul ei, a fost divizată în 1786 în 3 asemenea cercuri¹. Un îputernicit regal (commissarius regius) a fost numit de către Iosif al II-lea drept conducător pentru fiecare district. Acesta era menit să funcționeze în cadrul mecanismului struc-

* Muzeul Județean Satu-Mare; email: pcvirag@gmail.com

¹ Szántay 2014, p. 1171.

turilor administrației de stat, iar împuterniciților regali li s-au dat instrucțiuni stricte despre activitatea lor și funcționarea noilor structuri administrative. Ei erau delegați confidențiali ai împăratului la nivel local. Administrația districtelor era unul dintre cele mai importante instrumente ale reformei absolutiste a lui Iosif al II-lea și succesul multor reforme care priveau diferite aspecte ale economiei, vieții sociale, educație și religie, precum și politica tradițională, depindea foarte mult de acești împuterniciți.

Satu Mare, alături de comitatele Bereg-Ugocea (cele două comitate mai mici au fost unite în urma noii organizări administrative locale), Maramureș și Ung, a făcut parte din districtul care avea centrul regional la Munkács.

Această organizare administrativă introdusă de Iosif al II-lea nu a durat mult timp, ea fiind desființată după moartea împăratului, datorită nemulțumirilor stărnite în rândul nobilimii.

La finalul secolului al XVIII-lea, comitatul Satu Mare era împărțit în patru plase: plasa Nyír, situată în partea de vest, plasa Szamos, care se întinde în părțile centrale și de nord-vest, plasa Baia Mare care cuprinde partea estică a comitatului, și plasa Krasna în zonele centrale și de sud ale Sătmarului.

Tot în acea perioadă în comitatul aflat în atenția noastră existau 3 orașe. Acestea erau Satu Mare (plasa Szamos), Baia Mare și Baia Sprie (plasa Baia Mare). Numărul târgurilor se ridică la 16: Carei, Etsed, Moftinu Mare, Mátészalka (Nyír), Fehérgyarmat, Jánk, Nagy Peleske, Matolcs (plasa Szamos), Medieșu Aurit, Varallya, Seini, Szyer (plasa Baia Mare), Csenger, Beltiug, Ardud, Ardușat (plasa Krasna). Orașul Satu Mare s-a născut în jurul cetății care avea același nume. Aici exista deci un centru politic care oferea protecție, dar și piață de desfacere pentru produsele necesare personalului cetății, stimulând schimburile economice². Orașele Baia Mare și Baia Sprie s-au format din așezări miniere în care erau aduși specialiști pentru exploatarea zăcămintelor subsolului. Distribuirea târgurilor pe teritoriul comitatului este egală. În fiecare plasă existând câte 4 târguri, localități mai mari și mai bogate, care aveau un statut intermediar între oraș și sat, cu o viață economică activă, în continuă dezvoltare.

Situată în zona de vest a comitatului, plasa Nyír are o serie de particularități care definesc modul de viață a populației. În partea de nord se învecinează cu comitatul Bereg-Ugocea, iar în vest cu Szabolcs. În sud, se întinde granița cu comitatul Bihor, iar în sud-est cea cu Transilvania. Dincolo de hotarul ei estic se află alte două plase ale comitatului Satu Mare: Krasna și Szamos. De la nord la sud, plasa Nyír este străbătută de râul Crasna, de-a lungul căruia s-a format mlaștina Ecedea, mlaștină care îi determină evoluția economică și demografică. Drumul principal care o străbate în zona de sud-est este cel care face legătura între nordul și sudul comitatului trecând prin orașul Satu Mare, intrând în plasa Nyír pe la Moftinu Mare, trecând prin Carei și ieșind apoi în comitatul Bihor.

Forma de relief care se întâlnește pe teritoriul plasei Nyír este câmpia. Cea a Careiului se întinde în jurul orașului cu același nume și este o zonă nisipoasă care se menține la o altitudine de 150–160 m. Pădurea "Frasin" de la Urziceni se află la marginea acestei câmpii, spre nisipurile din nord-vestul țării. Unii specialiști consideră această regiune ca fiind un golf colmatat al mlaștinii Ecedea. În apropierea satului Sanislău se întinde mlaștina Vermes, o mlaștină eutorfă înfripată în spațiul de interdune continentale din Câmpia Nirului, care este reprezentantă de relief cu nisipuri modelat încă din pleistocenul superior³.

La finalul secolului al XVIII-lea peisajul plasei Nyír a fost dominat de mlaștina Ecedea care, cu suprafața de peste 400 km² era cea mai mare mlaștină eutorfă a Europei de Est. Până la asanarea ei în anii 1890, a adăpostit o floră și o faună unică prin bogăția și complexitatea ei. Alimentată de apele Crasnei și de inundațiile Someșului, ea acoperea hotarele a 16 localități. Astfel, mlaștina cuprindea un teritoriu uriaș, circumscris, pe lângă Căpleni, de localitățile Domănești, Moftinu Mic, Boghiș, Csengerújfalú, Ura, Tyukod, Porcsalma, Ökörítő, Giurtelec, Kocsord, Nyírcaholy, Nagyecsed, Mérk, Vállaj, Berveni și Cămin. Acestea formau microregiunea mlaștinii Ecedea, numită Rétoldal (Latura Fânațului). Regiunea

² Sachelarie, Stoicescu 1988, p. 343.

³ <http://e-castellum.eu/url/HOME>

presupunea un mod de viață specific. Cei care au trăit aici s-au adaptat legii acestei lumi. Și pe aceste meleaguri baza gospodăriei a fost agricultura. Hotarele comunelor de lângă baltă au pătruns adânc în zona mlăștinoasă, acoperită permanent de apă și de trestie. Puținele locuri uscate au format insule a căror așezare exactă au cunoscut-o numai localnicii. Cultivarea plantelor s-a desfășurat în mare parte pe aceste insule. Vânătoarea, pescuitul, albinăritul și mai ales pescuitul pișcarilor au asigurat supraviețuirea pe vremuri grele și au adus un venit în plus gospodăriilor țărănești. Datorită schimbării permanente a nivelului apelor, s-a dat o luptă continuă între om și natură pentru pământul cultivabil.

În cadrul recensământului iosefin, pentru plasa Nyír au fost notate 54 de localități, dintre care 4 au avut rangul de târg (Carei/Nagykároly, Etsed, Moftinu Mare/Nagymajtény, Mátészalka) și 7 de prae-dium. Tot din această sursă documentară aflăm că cel mai mare proprietar de pământ din zonă a fost contele Károlyi Antal care își avea reședința la Carei, localitate care era și centrul comitatului Satu Mare. Alți nobili amintiți sunt: Irinyi László, Sulzok Emil, Gosa Ferenc, contele Teleki, contele Haller etc.⁴

Fig. 1. Comitatul Satu Mare în secolul al XVIII-lea, Hartă desenată de Zanathy Anton cu ocazia călătoriei ducelui Maximilian prin Maramureș, Bihor și Transilvania. Harta face parte din colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr. inv. 15.393 Mo.

ASPECTE ALE EVOLUȚIEI DEMOGRAFICE DIN PLASA NYÍR

La începutul secolului al XVIII-lea, ca urmare a evenimentelor politice și sociale desfășurate pe teritoriul Ungariei și datorită faptului că aici se afla reședința familiei conducătoare a comitatului, plasa Nyír a cunoscut o serie de colonizări de populație. Astfel, după încheierea războaii condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, Curtea de la Viena începe să ia măsuri pentru reorganizarea teritoriilor afectate de aceste evenimente. În conformitate cu această politică oficială a Imperiului Habsburgic, contele Károlyi Sándor, comitele suprem al comitatului Satu Mare în acea perioadă, începe colonizarea șvabilor dunăreni pe teritoriul domeniului său. Astfel, au fost aduse din zona de sud a Germaniei, din regiunile Baden-Württemberg și Bavaria, mai multe familii de șvabi care urmau să muncească în agricultură. Dorința sa a fost popularea regiunilor în care numărul locuitorilor a scăzut foarte mult, intensificarea muncii în

⁴ Thirring 1938.

agricultură, cultivarea unor loturi de pământ până atunci ne sau mai puțin lucrate, și creșterea numărului credincioșilor romano-catolici din această zonă.

Noii veniți s-au confruntat cu numeroase greutăți, una dintre ele fiind și neînțelegerile care au apărut între ei și populația maghiară băștinașă, de confesiune preponderent reformată. Paralel cu încercarea de a soluționa problemele apărute în legătură cu coloniștii șvabi, contele Károlyi a început demersurile pentru a aduce pe domeniile sale din comitatul Satu Mare și familii de evrei care erau expulzate din Polonia. În acest sens el solicită Curții de la Viena aprobarea de a coloniza pe teritoriul Sătmarului populație de evrei care ar fi ajutat la stabilitatea economică și comercială a comitatului. Consiliul Regal Locumtenețial aprobă cererea comitelui, cu condiția ca autoritățile comitatense să aibă o imagine clară a tuturor evreilor care vor locui în această regiune. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, mai multe familii de evrei s-au stabilit pe teritoriul comitatului Satu Mare. Știm că, potrivit conscripției din 1720–1721, în această zonă locuiau deja 112 evrei, adică 0,27% din totalul populației comitatului. În 1723, cu unii dintre ei contele Károlyi încheie un contract privind drepturile și obligațiile de pe domeniul său, contract care va fi reînnoit și în perioada următoare⁵. Toate aceste grupuri de populații colonizate au fost așezate în localități din jurul Careiului, precum Moftinu Mare, Urziceni, Căpleni, Foieni, Petrești, Sanislău, Dindești, Tiream, Vállai, Mérk etc.

La finalul secolului al XVIII-lea, pe teritoriul plasei Nyír au fost numărate 37.027 persoane care locuiau efectiv aceste teritorii. Acestea erau împărțite în 8.118 de familii care aveau 6.396 de case.

Tabelul nr. 1 – Localitățile comitatului Satu Mare împărțite pe plase⁶

Plasă	Orașe	Târguri	Comune	Praedium	Case	Familii
Nyír	0	4	43	7	6.396	8.118
Szamos	1	4	65	0	3.761	4.330
Baia Mare	2	4	71	1	9.307	9.660
Krasna	0	4	66	5	7.237	8.503
Total	3	16	245	13	26.701	30.611

Comparând regiunea aflată în atenția noastră cu celelalte plase ale comitatului Satu Mare, observăm că numărul de târguri era același în fiecare unitate teritorial-administrativă. Plasa Nyír are cel mai mare număr de localități cu rangul de praedium (7). Ea este urmată de plasa Krasna care avea 5 și apoi de Baia Mare cu 1. În ceea ce privește numărul familiilor și al caselor, ea se situează după plasa Baia Mare și Krasna, dar înainte de plasa Szamos. Faptul este explicat și de cadrul natural, dezvoltarea economică și urbană a acestor zone ale comitatului Satu Mare.

Zona mlăștinoasă a plasei Nyír a făcut ca o mare suprafață din această regiune să nu fie propice ridicării de așezări și case, fapt care a forțat populația să se orienteze înspre terenurile învecinate. De asemenea, în această zonă nu exista nici o aglomerare urbană, spre deosebire de regiunea Băii Mari unde funcționau două orașe libere regești locuite de un număr ridicat de familii. Alături de aceste regiuni urbane existau centre importante de exploatare a minereurilor feroase sau neferoase, centre care au avut o mai mare concentrare demografică decât în zona de câmpie a plasei Nyír. Aceste două aspecte pot fi explicații plauzibile privind numărul mai mare de familii și de case care au fost documentate în cadrul recensământului iosefin pentru plasa Baia Mare în comparație cu plasa Nyír.

Localitatea cu cel mai mare număr de locuitori a fost Carei. Populația de drept din acest târg a fost de 7.823, dar numărul celor care locuiau efectiv aici era de 8.039, împărțiți în 1.741 de familii, cu 1.333 case. Numărul copiilor care trăiau în reședința comitatului a fost de 1.310, dintre care 987 aveau între 1–12 ani, iar 323 erau între 13–17 ani. Comuna Encsencs, aflată în proprietatea lui Zanathy József, este așezarea cu cel mai mic număr de locuitori de drept (146) care formau 35 de familii ce locuiau în 24 de

⁵ Dörner 1999, p. 135.

⁶ *Az első Magyarországi népszámlálás (1784–1787)* 1960, p. 150.

case. Tot aici au fost recenzați 28 de copii între 1–12 ani și 8 care aveau vârsta între 13–17 ani. Alte localități care aveau o populație efectivă mai mare de 1.000 de locuitori, au fost Andrid, Curtuișeni, Ghenci, Mátészalka, Moftinu Mare, Sanislău⁷.

În ceea ce privește împărțirea populației în funcție de gen, în cadrul recensământului iosefin, pentru plasa Nyír, s-au înregistrat 18.366 de bărbați, dintre care 7.203 necăsătoriți și 11.163 căsătoriți. Numărul femeilor a fost de 17.915. În cazul acestora nu s-a specificat câte au fost căsătorite și câte nu.

În cadrul gospodăriei, bărbații și femeile aveau sarcini bine stabilite. Bărbații se ocupau de grădinarit și de pomii fructiferi, erau apicultori, vânători și pescari. Tot ei îndeplineau sarcinile de tâmplari, prelucrând lemnul pentru obiectele și uneltele necesare în casa sau în lucrul casnic. Prelucrau blana animalelor vâdate, pregătind-o pentru vânzare sau confecționând opinci și papuci. Femeile și fetele torceau firul de cânepă, în sau lână. Mulgeau animalele care dădeau lapte pe care apoi îl prelucrau în diferite produse. S-au ocupat de păsările de curte, de grădinarit, de copiii mici.

În ceea ce privește religia locuitorilor comitatului Satu Mare, din datele recensământului organizat la finalul secolului al XVIII-lea aflăm că în această zonă predominau cele două confesiuni catolice care au fost notate la aceeași rubrică, nefăcându-se deosebire între catolicii de rit latin sau cei de rit răsăritean. Numărul lor a crescut mult la începutul secolului, odată cu colonizarea familiilor de șvabi, colonizare care a avut drept scop și întărirea catolicismului în regiune prin mărirea comunității aparținătoare acestei confesiuni. Având în vedere că majoritatea populației colonizate de familia Károlyi a fost așezată pe domeniile sale din jurul Careiului, se poate deduce că în plasa Nyír numărul populației catolice este mai mare decât în alte plase ale comitatului. Tot în această regiune au fost așezate și familiile de evrei aduse de contele Károlyi, fapt care ne îndreptățește să credem că numărul acestora este mai ridicat în zona aflată în atenția noastră decât în celelalte plase sătmărene.

Recensământul iosefin a fost prima numărătoare oficială a populației care a avut rubrică specială pentru notarea numărului nobililor din zona Ungariei. Astfel, aflăm că pe teritoriul plasei Nyír, la finalul secolului al XVIII-lea locuiau 2.942 de nobili. Majoritatea aparțineau micii nobilimi care nu se deosebea prea mult de țărani liberi. Ea avea unul sau doi iobagi cărora le-au pretins taxe. Această sumă era de obicei între 2 și 6 forinți și reprezenta jumătate sau o treime din banii care se puteau câștiga din munca cu ziua, în cazul în care omul se angaja zilier la muncile de robotă. În schimb, în cazul unor munci urgente, precum seceriș, adunatul fânului, culesul viei, arat, semănat, era practică, în general, claca. În aceste cazuri, moșierul și-a unit forțele cu iobagii pentru reușita muncii.

Membrii micii nobilimi (nobili cu șapte pruni), au lucrat la fel ca ceilalți locuitori ai satului: arau, semănau, tăiau trestia, pescuiau, prindeau păsări, mânau animalele la pășune, tăiau lemne de pădure, construiau casele lor, ale vecinilor și ale rudelor. Satul forma o singură comunitate din care făceau parte atât "nobilul cu șapte pruni", cât și iobagii. În zilele de muncă lucrau împreună. S-au diferențiat în ceea ce privește locurile în biserică, mesele festive, căsătoriile și petrecerile. La balul de după clacă, țiganul a cântat prima dată cântecul nobilului și după aceea pe cel al țaranului. Acesta, spre deosebire de nobil, nu avea voie să poarte blănuri de animale nobile și arme, dar în muncile câmpului, portul lor nu s-a deosebit cu nimic⁸.

Dintre familiile de nobili mari care au avut domenii pe teritoriul plasei Nyír amintim familia Károlyi, care deținea cele mai întinse proprietăți în această zonă, familia Teleki, proprietară a localității Kocsord, familia Haller care stăpânea zona localității Császári. Dintre nobilii mici și mijlocii pot fi menționați Irinyi László, Sulyok Emil, Simon András, Simon András etc.

Localitatea cu cel mai mare număr de jeleri înregistrați în această regiune este Carei. Ei lucrau pe domeniile contelui Károlyi care își avea reședința în acest târg, fiind folosiți în primul rând la muncile

⁷ Thirring 1938, p. 46.

⁸ Takács 2010, p. 56.

agricole. Diametral opus se situează Szamoszeg, așezare mică în care au fost recenzați doar 20 de jeleri, și care se afla într-o zonă mlăștinoasă, apropiată și de cursul râului Someș.

Ocupațiile populației din plasa Nyír la finalul secolului al XVIII-lea sunt puternic influențate de cadrul natural. Datorită condițiilor geografice, principala activitate a fost agricultura. Populația de aici a adoptat sistemul autarhic, adică în afara numărului minim de unelte sau alte obiecte folosite în viața cotidiană sau în gospodărie, totul a fost realizat în producție proprie. În unele regiuni, acolo unde nu era o suficientă suprafață arabilă se putea lucra în voie pământul din hotarul satului vecin pe alodiul moșierului.

Cu excepția unor zone cu mai puțin pământ arabil, în plasa Nyír, se semăna în sistemul trienal. Grâul, secara au fost semănate la fel, dar în multe sate s-a cultivat și un soi de cereală mixtă între secară și grâu. La faza de primăvară s-a semănat ovăz, orz și legume (mazăre, linte). S-a mai cultivat hrișcă, alac, mei și grâu de primăvară. Acestea din urmă au fost semănate, de obicei, în anii când apa rămasă după topirea zăpezii s-a retras târziu de pe câmpul cultivat. În anii 1760–1770 locuitorii plasei Nyír semănau deja porumb, în special în grădini sau în zonele hotarului destinate special pentru acest scop. El a fost folosit pentru hrană și, în lipsa pădurilor de stejar, pentru creșterea porcilor⁹. Alte culturi importante au fost cele de in și cânepă care se regăseau în fiecare gospodărie.

În câteva sate au existat livezi întinse de pruni, meri sau peri. Din pere și mere sălbatice s-a făcut oțet, din corn gem, iar din mure sirop. O bună parte din bunurile necesare vieții au fost culese din hotarul satului. S-au cules ciuperci pentru consum imediat sau pentru uscat. S-au folosit mure și căpșuni, zmeură, măcriș și plante medicinale.

Creșterea animalelor a fost slab dezvoltată în aceste zone datorită pășunilor puține și de mici dimensiuni. Deși mulți au reclamat lipsa lor, documentele vremii arată că pe o rază de 3–4 mile, oricine putea să închirieze pășune sau să cumpere fân.

Bunurile care nu puteau fi produse în gospodăria proprie sau prin vânat, pescuit, prin cules din pădurile și apele din împrejurimi, erau cumpărate de la comercianții ambulanți sau din târguri, unde au fost valorificate și surplusurile din gospodărie. Cel mai important târg a fost la Carei. Aici funcționa și un puternic depozit de sare de unde oamenii au putut-o cumpărat atât pentru consumul propriu, cât și pentru cel al animalelor din gospodărie. Tot din târg se puteau achiziționa oale de lut pentru uz casnic, postavuri, țesături mai fine și încălțăminte. De asemenea, de aici s-au procurat obiecte din metal: strachina din fier, ceaun, cazan pentru fiert țuica, fier de plug, baltag, fereastră, hârleț, topor etc. S-au vândut surplusul de animale, firul tors sau pânza țesută, coșurile. Cerealele (hrișca, alac, mei) și legumele (mazăre, linte, fasole) au avut mare căutare. Târgul din Carei reprezenta și locul de unde se puteau obține munci plătite cu ziua, efectuate fie prin forța brațelor, fie prin cea a animalelor.

În regiunea Nyír, pe lângă Carei, au mai fost funcționale și alte târguri, precum cel din Mada, sau târgul de vite din Mátészalka și târgul de vite și porci din Kisváda. Precupeții și cei care au practicat diferite ramuri ale industriei casnice s-au deplasat până la Debrecen cu căruțele cu mărfuri: trestia, șindrila, produse din rogojină, fire și pânza cernită, pălincă de prune, unelte de lemn, laț, fructe, magiun și fructe uscate. Cei cu spirit întreprinzător au ajuns până în Berehovo și Munacevo cu pișcari, pești și broască țestoasă, precum și alte viețuitoare de apă, pe care le-au prins în mlaștina Ecedea.

Gospodăriile din plasa Nyír erau compuse din casele construite din pământ bătucit și acoperite cu trestie, rogojină sau șindrila, precum și grajdul pentru animale. În gospodăriile mari mai exista șura folosită pentru păstrarea cerealelor și pentru treierat. Mai puteau exista și cotețe pentru porci, găini, rațe sau găște. Ele erau construite din răchită sau lemn. De altfel, la baza tuturor construcțiilor din gospodărie stăteau aceste două materiale, motiv pentru care incendiile erau foarte dese. Trestia era adusă din zona inundabilă a Someșului, a Crasnei și a Tisei, iar lemnul a provenit din arbuștii din hotarul satului.

O problemă anuală în plasa Nyír a fost reprezentată de inundațiile produse de Crasna și Someș.

⁹ Takács 2010, p. 54.

Uneori și Tisa a deranjat viața unor sate. Suprafața de 130–140 de mii de mile a mlaștinii Ecedea, în anii cu mai multe precipitații, s-a mărit cu suprafața hotarului a trei, patru sate. În anii aceștia, pământul era umed, iar pe fânețe a crescut trestie. Au existat și ani când locuitorii satelor învecinate mlaștinii au arat în hotarul altor sate.

Avifauna mlaștinii a fost o sursă importantă de trai în viața a 8–10 localități. Legea interzicea iobagilor vânatul, pescuitul sau prinderea păsărilor, dar nevoia suprascria legea. Pescarii și slujitorii care cutreierau mlaștina cu barca știau întotdeauna mai bine decât oricare moșier unde cuibăresc găștele, rațele sălbătice, bătlanul, găina de apă și celelalte păsări. Au știut unde trebuie întinsă plasa de pescuit, unde trebuie așezată vârșa și unde castorul își face baraj.

Pe parcursul vieții, iobagul sau nobilul mai sărac au practicat 15–20 de meserii. Ei au fost zidari și dulgheri atunci când construiau casa pentru el și familia lor. Ara, semăna atunci când au lucrat câmpul. Păstoreau atunci când îngrijeau animalele. Transportau cu căruța când au fost desemnați, când mergeau la moară sau la ordinul stăpânului. Au fost poștași când ducea vreo scrisoare de la moșier în oraș sau de la o rudă la alta. Au fost măcelari, atunci când tăiau porc, vițel, vânat braconat, oi, capre, iepuri crescuți de el în gospodăria privată, dar și când afumau șunca, cârnatul, slănina porcului tăiat sau sacrifică pentru nevoile satului, boi, mânzat etc. Au fost cârciumari atunci când vindeau vinul stăpânului, dar și atunci când comercializau berea, vinul și pălincă în folosul comunității.

CONCLUZII

Situată în partea de vest a comitatului Satu Mare, plasa Nyír are o serie de caracteristici aparte. Forma de relief predominantă era câmpia. Pe o suprafață de peste 400 km² se întindea o zonă mlaștinoasă care și-a pus puternic amprenta pe stilul de viață al locuitorilor din zonă. Un alt fapt important era acela că în această unitate teritorial-administrativă se afla centrul comitatens al Sătmarului. Conte Károlyi, comitele suprem al comitatului, a întreprins la începutul secolului al XVIII-lea mai multe colonizări de populații: șvabi și evrei care trebuiau să sporească numărul locuitorilor din zonă, să muncească în agricultură și comerț și, în cazul șvabilor, să sporească procentul credincioșilor romano-catolici din comitatul Satu Mare. Toate aceste valuri de colonizări s-au regăsit și în datele recensământului iosefin organizat la finalul secolului al XVIII-lea, când s-a remarcat un număr însemnat de familii iudaice în jurul orașului Carei și un număr mare de credincioși catolici în localitățile de pe domeniile familiei Károlyi.

Principala ocupație a locuitorilor din aceste zone era agricultura, puternic influențată de cadrul natural în care era desfășurată. Se cultivau cereale în sistem trienal, in, cânepă, legume. Creșterea animalelor nu era foarte dezvoltată datorită pășunilor și fânețelor de mici dimensiuni. Pescuitul, vânatul, culesul trestiei erau foarte des practicate mai ales de către locuitorii din zona mlaștinii Ecedea. Produsele obținute din trestie și stuf, surplusul de pești, pieile de animale erau vândute în cele patru târguri funcționale pe teritoriul plasei, dar și în alte localități mai însemnate.

BIBLIOGRAFIE

- Az első Magyarországi népszámlálás (1784–1787), Budapest, Olvasótermi példány, 1960
 Dörner 1999 – Anton E. Dörner, *Evreii din comitatul Satu Mare în veacul al XVIII-lea*, în Hans Gehl, Viorel Ciubotă (coord.), "Relații interetnice de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent", Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999
 Sachelarie, Stoicescu 1988 – Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, *Instituțiile feudale din Țările Române. Dicționar*, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1988
 Szántay 2014 – Szántay Antal, *II. József Kerületi biztosai*, în "Szabadok", 2014
 Takács 2010 – Takács Péter, *A jobbágyélet dokumentumai az úrbérrendezés kori Szatmár vármegye Nyíri járásából*, Nyíregyháza, 2010
 Thirring 1938 – Thirring Gusztáv, *Magyarország népessége II. József Korában*, A magyar tudományos akadémia kiadása, Budapest, 1938

STRUCTURA OCUPAȚIILOR ECONOMICE DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1857–1910)

AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA*, CRINA GAVRA**

THE STRUCTURE OF ECONOMIC OCCUPATIONS IN THE NETWORK OF CEHU SILVANIEI (1857–1910)

ABSTRACT: *Knowing the economic profile of a territory is an important issue in studying the development and history of a region. Cehu Silvaniei region, like other areas in Transylvania, began to develop other non-agricultural branches after the revolution of 1848. Until the beginning of the Great War, changes in the occupational structure appeared in the studied area, a fact that illustrates the beginning of the economic modernization process. Thus, the non-agricultural occupations, if in 1850 they represented 4.81% of the total, at the beginning of the 20th century, their proportion has more than doubled, to 12.33% of the total. In addition to the old jobs of craftsman or merchant, also growing, new ones appear in the field of banking and transport industry. The increase in the share of bourgeois occupations demonstrates the establishment of capitalist relations at the region level and the beginning of economic modernization.*

KEYWORDS: *Cehu Silvaniei Region, jobs, occupations, bourgeois, active population, industry.*

REZUMAT: *Cunoașterea profilului economic al unui teritoriu reprezintă o problemă importantă în studierea dezvoltării istoriei unei regiuni. Plasa Cehu Silvaniei, asemenea celorlalte zone din Transilvania, începe să dezvolte și alte ramuri neagricole după revoluția de la 1848. Până la începutul Marelui Război, în zona studiată, apar modificări în structura ocupațională, fapt ce ilustrează începutul procesului de modernizare economică. Astfel, ocupațiile neagricole, dacă la 1850 reprezentau 4,81 % din total, la începutul secolului al XX-lea, proporția lor cunoaște mai mult decât o dublare, de 12,33 % din suma acestora. Pe lângă vechile meserii de meșteșugar sau comerciant, și ele în creștere, apar altele noi în domeniul industriei, a sistemului bancar și al transporturilor. Creșterea ponderii meseriilor burgheze demonstrează stabilirea relațiilor capitaliste la nivelul plasei și începutul modernizării economice.*

CUVINTE-CHEIE: *Plasa Cehu Silvaniei, ocupații, profesii burgheze, populația activă, industrie.*

Cercetarea populației sub aspectul clasificării pe criterii socio-ocupaționale reprezintă o problemă importantă în cunoașterea profilului economic al unui teritoriu. O analiză comparativă a structurilor social-economice între Revoluția Pașoptistă și Marele Război este mult îngreunată de faptul că recensăminte care au consemnat informații despre această categorie demografică nu au operat consecvent cu aceleași concepte¹. Datele recensămintelor indică o scădere importantă a ratei de ocupare în domeniul agriculturii, în vreme ce numărul celor implicați în activități specifice noului sistem de relații economice și sociale a cunoscut un proces de augmentare².

Procesul derulat la scara întregii provincii, s-a repercutat și la nivelul comitatelor sau al plaselor, cum este în cazul de față Cehu Silvaniei, iar această modificare doresc s-o surprind în acest studiul de

* Prof. dr. Cehu Silvaniei; e-mail: club_cehu@yahoo.com

** Prof.-înv. Cehu-Silvaniei; e-mail: gavra_crina@yahoo.ro

¹ Bolovan 2000, pp. 226–227.

² Holom 2016, p. 89.

față. Prin urmare, în continuare doresc să clarific și să dau un răspuns la următoarea întrebare: *Cum s-a schimbat compoziția socio-profesională a locuitorilor plasei Cehu Silvaniei între Revoluția Pașoptistă și Primul Război Mondial?* Deoarece recensămintele din 1930, 1941 și 1948 nu au informații, de acest fel, pe localități sau plase, sunt nevoit să studiez structura social-economică doar până în anul 1910, urmând ca aprecieri de ordin general să fac în cadrul subcapitolelor dedicate studierii ramurilor economice.

De altfel, primul recensământ din această perioadă, cel din 1850, nici nu oferă informații despre ocupațiile locuitorilor. Astfel, recensământul acesta a urmărit cu precădere cunoașterea potențialului a provinciei și obținerea unei situații de ansamblu³ pentru imperiul austriac care a trecut prin numeroase mișcări revoluționare în ultimii doi ani.

Recensământul general din anul 1857, datorită diversificării rubricaturii foilor de recensare, oferă informații bogate în privința ocupațiilor locuitorilor din Transilvania, deci și a celor din cercul Cehu Silvaniei. Perioada regimului absolutist (1849–1860), perioadă în care s-a realizat această statistică, ne arată profilul socio-economic al societății transilvănene de la mijlocul secolului al XIX-lea⁴. Deși acum s-a realizat împroprietărirea foștilor iobagilor prin Patenta din 1854, precum și înlăturarea parțială a unor bariere economice și sociale medievale⁵, urmările lor asupra ocupațiilor sunt abia la început.

Analizând profilul socio-economic al plasei Cehu Silvaniei în *Tabelul nr. 48*, constatăm că acesta este unul eminent agrar. Astfel, din cei 6.094 de locuitori cu o ocupație bine definită, 5.107 (83,80 %) lucrează în agricultură⁶. Deoarece recensământul nu face diferența între statutul proprietarilor funciari, acest număr cuprinzând deopotrivă pe marii și pe micii proprietari, adică iobagii împroprietăriți după anul 1854. Dacă analizăm ocupațiile specifice societății burgheze, cei care lucrau în domenii precum cel al meșteșugurilor, industriei, comerțului și creditului sau care sunt rentieri și intelectuali, numărul lor este foarte redus, doar 293 locuitori însumând mai puțin de 5% (4,81 %) din totalul populației active.

Tabel nr. 1. Structura socio-economică a populației plasei Cehu Silvaniei (1857).

Domeniul economic	Ocupații	Număr	Număr	%
Profesii intelectuale	Preoți	51	145	0,48
	Funcționari			
	Învățători	89		
	Literați	1		
	Notari			
	Personal sanitar	4		
Agricultură și silvicultură	Proprietari	3.259	5.107	16,93
	Arendași			
	Administratori de moșii			
	Argați anuali			
	Zilieri	1.841		
	Vânătoare, pescuit	7		
Industrie și meșteșuguri	Întreprinzători	118	118	0,39
	Funcționari, muncitori			
Comerț și credit	Comercianți	25	25	0,08
	Funcționari bancari			
Rentieri	Proprietari de case și rente	5	5	0,02
Alte servicii	Slugi, argați	694	694	2,30
Alții	Peste 14 ani fără ocupație	3.691	24.068	79,80
	Sub 14 ani	20.377		
Total populație			30.162	100

Sursa: Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer – informatician, *Recensământul din 1857...*, pp. 328–460.

³ Holom 2016, p. 92.

⁴ Bolovan 2000, p. 228.

⁵ Lumperdean, 2011, p. 58.

⁶ Bolovan 2000, p. 228.

Comparând cu populația activă a Transilvaniei, observăm că ponderea ocupată în agricultură este aproape egală, cea din provincie fiind de aproximativ 83 %⁷. Diferă însă foarte mult în privința profesiilor burgheze, care în Ardeal era de aproximativ 12 %⁸. Procentul de numai 4,81 % al acestora, este explicabil prin faptul că în zonă nu avem populație urbană, iar restul de populație 11,39 % este formată din slugi și argați anuali. Numărul lor, mult mai numeros față de alte zone ale Transilvaniei, se datorează imposibilității răscumpărării jelerilor și pământurilor mai puțin productive deoarece ne găsim într-o zonă colinară cu numeroase păduri, după cum îi spune și numele.

Recensământul din 1869 surprinde, mult mai nuanțat, tendințele evoluției de la un model dominant agrar la unul modern, burghez, semn al dezvoltării industriale și al progresului economic în general⁹. Deoarece recenzarea nu este întocmită la nivel de plasă, singurele date le avem de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale din Sălaj, acestea însumând 14 localități din cele 47 câte avea unitatea administrativă studiată¹⁰.

Vizualizând *Tabelul nr. 49*, observăm același număr mare al persoanelor active ocupate în agricultură. Deși acum procentul populației active avansează ușor, de la 83,80 % în 1857 la 84,57 %, acesta nu reprezintă un progres, ci mai degrabă o stagnare. Această creștere în cei 12 ani este normală deoarece până în 1857 nu s-a terminat împroprietărirea țăranilor, mulți dintre ei fiind puși în posesie între cele două recensăminte. De asemenea, începe procesul de fărâmițare a terenului primit prin reforma agrară, țăranii împărțind pământul moștenitorilor sau înstrăinându-l altor țărani prin vânzare. Această creștere a numărului de proprietari se observă dacă comparăm numărul lor între cele două recenzări. Dacă în 1857 avem înregistrați 3.259 posesori pentru 47 localități, în 1869 numărul lor este de 2.047 pentru 14 localități. Este așadar mai mult decât o dublare pentru această perioadă, produsă, în principal, din motivele enumerate mai sus. Scade puțin și ponderea slugilor și argaților de la 11,38 % la 10,54 %. Explicația cea mai plauzibilă se datorează trecerii unora în rândul proprietarilor prin aplicarea mai târzie a Patentei din 1854 sau răscumpărarea unora după legea din 1858.

În privința ocupațiilor burgheze constatăm o ușoară creștere a ponderii între cele două recensăminte. Creșterea reală este mai mare, deoarece în eșantionul studiat, lipsesc cele mai mari două localități, târgul Cehu Silvaniei, centrul de plasă, și târgul Hodod, a doua localitate ca importanță economică.

Comparând datele din cele două tabele observăm creșteri mici în privința ponderii ocupațiilor din ramurile economice neagricole. Cei care erau angajați în profesii intelectuale, îndeosebi învățători și preoți, cresc procentual de la 0,48 % la 0,69 %, semn că localitățile și statul are nevoie de tot mai mulți oameni instruiți pentru oferirea unor servicii specifice epocii moderne. Practicarea ocupațiilor ce țin de domeniul comerțului, a creditelor bancare și a transporturilor sunt în continuare aproape inexistente, deoarece zona în discuție este una eminentă agrară. Un progres semnificativ l-a înregistrat ponderea rentierilor, de la 0,02 % la 0,58 %, în intervalul celor 12 ani.

Tabel nr. 2. Structura socio-economică a populației plasei Cehu Silvaniei (1869).

Domeniul	Ocupații	Număr	Număr	%
Profesii intelectuale	Preoți	13	64	0,69
	Funcționari	5		
	Învățători, studenți	40		
	Literați	5		
	Notari	-		
	Personal sanitar	1		

⁷ Bolovan 2000, p. 228.

⁸ Bolovan 2000, p. 228.

⁹ Bolovan, Onofreiu, Rus 2010, p. 37-38.

¹⁰ SJANSJ, FCSM 1869, p. 174.

Domeniul	Ocupații	Număr	Număr	%
Agricultură și silvicultură	Proprietari	2.047	3.624	39,07
	Arendași	28		
	Administratori de moșii	12		
	Argați anuali	476		
	Zilieri	1.061		
	Vânătoare, pescuit	-		
Industrie și meșteșuguri	Întreprinzători	65	83	0,89
	Funcționari, muncitori	18		
Comerț și credit	Comercianți	7	7	0,08
	Funcționari bancari	-		
Transporturi	Întreprinzători, muncitori	1	1	0,01
Rentieri	Proprietari de case și rente	54	54	0,58
Alte servicii	Slugi, argați	452	452	4,87
Alții	Peste 14 ani fără ocupație	1.884	4.990	53,90
	Sub 14 ani	3.106		
Total populație			9.275	100

Sursa: S.J.A.N. Sălaj, *Fond Comitatul Solnocul de Mijloc, 1869, Acte privitoare la recensământul populației și animalelor din comuna Benesat (5), Bicz (7) Biușa (8), Bogdand, vol. II (11), Ciuta (18), Corni (19), Corund (20), Mînau vol. II (34), Motiș (36), Nadișul Hododului (39), Orțața (47), Sălățig (52), Sălsig, vol. II, (54), Țicău (58)*

De asemenea, are loc mai mult decât dublarea oamenilor ocupați cu practicarea meșteșugurilor și a meseriilor asociate industriei, de la 0,39 % la 0,90 %, mai ales că înființarea unui număr tot mai mare de gospodării reclamă mai multe atelaje și unelte agricole. Aceiași dublare a numărului celor ce activează în industrie, meșteșuguri, metalurgie și minerit se constată și în Transilvania¹¹. Specialiștii consideră că, pentru secolul al XIX-lea, gradul de industrializare a fost cel mai important indicator al procesului de modernizare, Transilvania parcurgând în primele două decenii după Revoluția Pașoptistă o evoluție ascendentă în plan economic de la o provincie eminentă agricolă la una agrar-industrială¹², realitate economică valabilă și pentru plasa Cehu Silvaniei.

Din păcate, datele recensămintelor din anii 1880 și 1890 privitoare la ocupația locuitorilor Transilvaniei nu le-am putut identifica, deci nici ale plasei Cehu Silvaniei, prin urmare nu pot avea o imagine a realităților socio-economice la acele momente¹³. Pot să menționez, în schimb, câteva dintre cele mai importante legi care au ajutat la dezvoltarea economiei Transilvaniei, și, implicit a zonei studiate.

În ultimele două decenii au apărut mai multe legi care favorizau ramurile neagricole ale economiei austro-ungare. În primul rând, sunt cele adoptate pentru dezvoltarea industriei, cum ar fi legea VIII din 1872, care desființa sistemul breslelor, legea XLIV din 1881 sau legea XIII din 1890, care garanta scutirea de impozite pentru unitățile nou-înființate, terenuri gratis, subvenții în bani și tarife avantajoase pe calea ferată¹⁴. Apoi, în domeniul bancar, legea comercială din 1875, acorda facilități din partea statului la înființarea acestora, sau legea XXXIII din 1898, lege care prevedea condițiile de înființare a cooperativelor de credit, precum și condițiile în care trebuiau să funcționeze.

Pe lângă legile care favorizau dezvoltarea industriei și sistemul bancar, în 1880 a apărut legea XXXI, care oferea o serie de înlesniri în construcția căilor ferate de interes local, completată de legea IV din 1888, lege prin care era mărit sprijinul financiar pentru aceleași societăți¹⁵.

Toate aceste legi, precum și altele nemenționate în acest studiu, vor avea ca și consecință directă fondarea primelor întreprinderi industriale, apariția primelor bănci și a construcției căii ferate. Astfel, la

¹¹ Bolovan 2000, p. 231.

¹² Bolovan 2000, p. 231.

¹³ Holom 2016, p. 97.

¹⁴ Nagy 2011, p. 82.

¹⁵ Holom 2016, p. 97.

sfârșitul secolului al XIX-lea se înființează în Cehu Silvaniei „Întreprinderea de spirt” și este pusă în funcțiune prima moară acționată cu mașini cu aburi. Tot acum sunt înființate institutele de credit „Takarék Pénztár” și „Szilagyecsehi együtt” în 1884, precum și primele cooperative de credit. În anul 1899 se inaugurează calea ferată de interes local Jibou – Baia Mare, care traversează teritoriul plasei prin localitățile Benesat, Țicău și Ulmeni¹⁶. Tot în același an s-a finalizat și o ramificație a căii ferate de la Ulmeni spre Cehu Silvaniei¹⁷, racordând în acest mod centrul de plasă la schimbul de mărfuri de pe teritoriul austro-ungar.

Urmarea acestor investiții majore în economia zonei Codrului se observă și în structura ocupațională a locuitorilor. Analizând recensămintele din anii 1900 și 1910 vom putea remarca avansul ramurilor economice neagricole, precum și regresul celor ocupați în agricultură, ramură economică care asigură traiul de zi cu zi al celor mai mulți locuitori.

Tabel nr. 3. Structura socio-economică a populației plasei Cehu Silvaniei în anul 1900 și 1910.

Domeniul	1900		1910	
	Număr	%	Număr	%
Agricultură, grădinărit, silvicultură	14.450	36,92	14.968	35,20
Industrie și meșteșuguri	851	2,17	1.181	2,77
Comerț și credit	157	0,40	278	0,65
Transporturi	72	0,18	102	0,24
Servicii publice, armată, liber-profesioniști	284	0,73	329	0,77
Zileri	193	0,49	205	0,48
Servitori	447	1,14	490	1,15
Alte ocupații necunoscute	193	0,49	313	0,57
Populație întreținută	22.488	57,46	24.843	58,17
Total populație	39.135	100	42.709	100

Surse: Magyar Statistikai Közlemenyek, 1900. *Evi Népszámolás, Uj Surozat, 2. Kötet*, Budapest, Esti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1904, p. 642–645; Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, *Recensământul din 1910, Transilvania. Populația după ocupații*, vol. II, Editura Presa Clujeană Universitară, Cluj-Napoca, 2006, p. 392–535.

De altfel, la începutul secolului al XX-lea se constată o perioadă de avânt a industrializării, care va schimba fața teritoriului transilvan, aducându-l în aria civilizației industriale moderne¹⁸. Este, de altfel, perioada de glorie a programului de dezvoltare industrială (1900–1914), din Ungaria, acordându-se subvenții de stat în valoare de 47 milioane de coroane¹⁹. Acest avans al ramurilor economice neagricole se observă în *Tabelul nr. 50* pentru localitățile plasei Cehu Silvaniei.

Pentru anul 1900 se observă creșterea ponderii populației active din domeniul agricol, de la 84,57 % în anul 1869, la 86,80 %, dar va scădea dramatic populația activă formată din zileri și servitori, de la 10,54 % la 3,84 %. Aceștia din urmă, erau marea majoritate tot lucrători în agricultură, iar împreună cu populația activă din domeniul agrar totalizau 90,64 % din populația ce desfășura o activitate economică. Față de precedentul recensământ studiat, aceasta se reduce de la 95,11 % la 90,64 %, deci o diminuare de aproape cinci procente a numărului țăranilor care aveau ca ocupație principală agricultura.

Profesiile burgheze, cei care lucrau în domeniul industriei, meșteșugurilor, comerțului, creditului, transporturilor sau în serviciile publice, înregistrează un progres considerabil. Dacă în 1869 ponderea lor era de 5,08 % din populația activă, acum, datorită dezvoltării acestor ramuri economice sau a serviciilor publice, proporția lor aproape se dublează ajungând la aproximativ 10 % (9,35 %). Ca și noutate, apar muncitorii și funcționarii care lucrează în domenii precum industria, creditul sau transporturile, datorită înființării primelor fabrici și bănci sau dării în funcțiune a căii ferate.

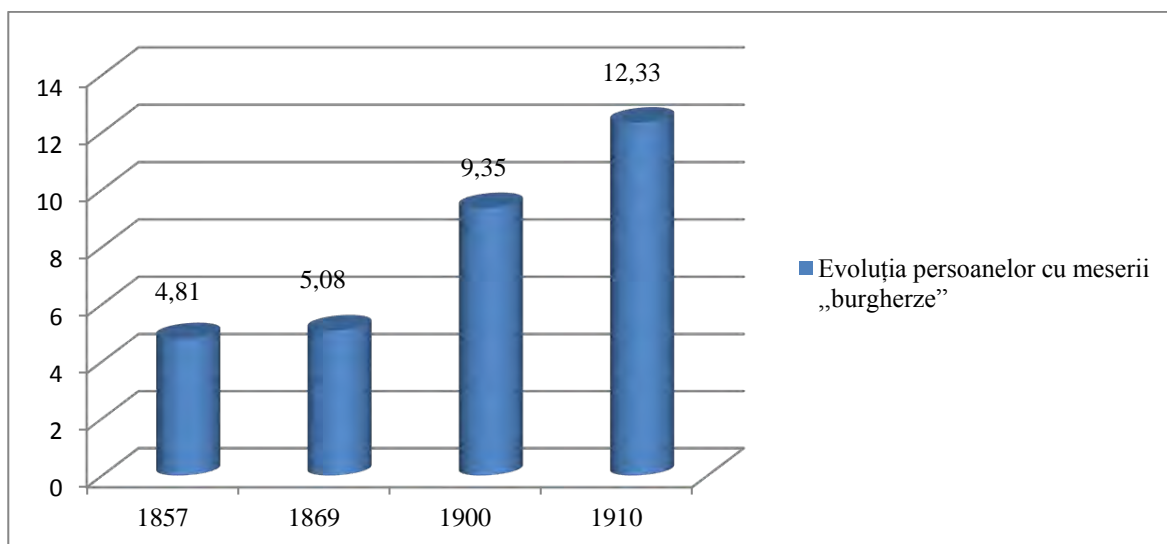
¹⁶ Lazăr 1991, p. 330.

¹⁷ Lazăr 1991, p. 330.

¹⁸ Rotariu, 2006, p. 7.

¹⁹ Nagy 2011, p. 83.

În primul deceniu al secolului al XX-lea continuă dezvoltarea ramurilor economice neagricole, și, în paralel, scăderea persoanelor ce lucrează în agricultură. Proporția celor ocupați în agricultură scade de la 86,80 % din populația ocupată în 1900 la 83,78 % în 1910. Este o diminuare de trei procente în acest interval temporar, datorat în cea mai mare parte migrării în sectorul industrial. O mică parte dintre țărani au emigrat însă în țări străine, S.U.A. sau România, contribuind și ei, e drept, mult mai puțin, la reducerea ponderii populației ocupate în sectorul agrar.

Grafic nr. 31. Evoluția numerică a persoanelor ocupate în domenii neagricole din plasa Cehu Silvaniei (%).

Așa cum se observă în *Graficul nr. 31*, ponderea celor ce profesau în alte domenii decât cel agricol crește simțitor. Este o creștere de trei procente în doar zece ani, fapt ce ne arată că modernizarea ramurilor economice se face destul de alert. „Vârful de lance” în acest proces este domeniul industrial și al meșteșugurilor, ramuri în care sunt angajate în plus peste 300 de persoane. În această perioadă sunt înființate Fabrica de tăbăcărie „Mercur” din Cehu Silvaniei și Fabrica de cherestea „Foresta” din Ariniș, ambele angajând zeci de muncitori. De asemenea, în localitățile mai importante din plasa sunt construite câte un atelier de fierărie sau rotărie și tâmplărie, pentru a deservi nevoile în creștere ale populației. Spre exemplu, în anul 1900 existau în unitatea administrativă studiată 90 de fierari și 32 de tâmplari²⁰.

Sporuri mai puțin spectaculoase a consemnat și populația din sectorul comercial și bancar, avansând cu peste 100 de persoane în acest interval temporar. Comerțul cu mărfuri alimentare sau nealimentare se practica în special de populația evreiască, care își deschise „bolduri” (magazine – n.n.) în aproape toate comunele din zona Codrului, sau de comercianți ambulanti, ce-și vindeau produsele mergând prin sate. Sectorul bancar se dezvoltă și el deoarece acum se deschid încă două bănci, „Codreana” în Băsești (1906) și „Korona” în Cehu Silvaniei (1903). În paralel cu acestea se inaugurează peste zece cooperative de credit în localitățile mai mari din plasa Cehu Silvaniei.

Creșteri mai modeste sau înregistrat în domeniul transporturilor, ele ținând cont de apariția unor noi halte sau gări pe traseele căii ferate. Tot creșteri mai slabe sunt în domeniul serviciilor publice și a liber-profesioniștilor, cele 45 de persoane în „plus” demonstrează totuși progresele obținute de stat sau particulari în asigurarea locuitorilor cu servicii de mai bună calitate.

Compararea structurii socio-profesionale a populației din Transilvania cu cea din plasa Cehu Silvaniei ne arată câteva asemănări, dar și deosebiri. În Transilvania populația ocupată în agricultură ajunge în 1910 la 71,3 % din totalul populației²¹, în plasa Codrului aceasta fiind mult mai mare, de 83,78

²⁰ Magyar Statystikai Közlemenyek 1904, pp. 642–645.

²¹ Bolovan 2000, p. 233.

%. În privința industriei și meșteșugurilor avansul este mult mai mare în Transilvania, în 1910, de 11,6 %²² față de doar 2,77 % în zona cercetată. Persoanele ocupate în celelalte ramuri economice, precum și cei angajați în serviciul public sau liber-profesioniștii, au înregistrat creșteri mai moderate comparativ cu cele consemnate în dreptul plasei Cehu Silvaniei. Avansul mult mai mare al ocupațiilor „burgheze” în Transilvania se explică, în principal, prin avansul industrializării mai ales în mediul urban, care atrage după sine ponderi crescute pentru celelalte sectoare neagricole. Lipsa orașelor din cercul administrativ al Cehului ne arată amploarea mai mare a sectorului agrar în structura socio-profesională a populației de aici, dezvoltarea mai lentă a celorlalte ramuri economice.

Sintetizând informațiile despre compoziția socio-profesională a populației între Revoluția Pașoptistă și Marele Război am constatat următoarele trăsături. La mijlocul secolului al XIX-lea aproape întreaga populație avea ca ocupație agricultura. Celelalte ocupații mai reduse erau legate de meșteșuguri și profesiile intelectuale, ocupații moștenite din epoca medievală.

Adoptarea reformei agrare la mijlocul secolului al XIX-lea, precum și a legislației care încuraja celelalte ramuri economice spre sfârșitul veacului și la începutul secolului al XX-lea, a dus la creșterea ponderii populației ocupate cu meserii „burgheze”. Acum apar ocupații noi precum cele din sectorul industriei, al sistemului bancar sau al transporturilor, mai ales după punerea în funcțiune a căii ferate. De asemenea, crește numărul meșteșugarilor, dar și al comercianților datorită dezvoltării economice.

Prin urmare, modificările petrecute în structura ocupațională a plasei Cehu Silvaniei, chiar dacă sunt mai modeste față de cele din Transilvania, ilustrează procesul de modernizare economică la această populație. Aceste noi ocupații neagricole au evoluat pozitiv de la mijlocul secolului al XIX-lea, când ocupau o proporție modestă de 4,81 % din totalul ocupațiilor, la începutul secolului trecut când proporția lor cunoaște mai mult decât o dublare, de 12,33 % din suma acestora. Totuși, aceste ponderi mici ale ramurilor economice neagricole demonstrează stabilirea relațiilor capitaliste la nivelul economiei plasei, precum și începutul modernizării economice pentru lumea rurală din această parte a Imperiului Austro-ungar.

BIBLIOGRAFIE

- SJANSJ, FCSM 1869 – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, *Fond Comitatul Solnocul de Mijloc, 1869, Acte privitoare la recensământul populației și animalelor din comuna Benesat (5)*, f. 230, *Bicaz (7)*, f. 161, *Biușa (8)*, f. 258, *Bogdand, vol. II (11)*, f. 180, *Ciuta (18)*, f. 109, *Corni (19)*, f. 231, *Corund (20)*, f. 177, *Mînău vol. II (34)*, f. 160, *Motiș (36)*, f. 231, *Nadișul Hododului (39)*, f. 117, *Orțața (47)*, f. 158, *Sălățiș (52)*, f. 228, *Sălsig, vol. II, (54)*, f. 275, *Țicău (58)*
- Magyar Statystikai Közlemenyek 1904 – Magyar Statystikai Közlemenyek, 1900. *Evi Népszamalahasa, Uj Surozat, 2. Kötet*, Budapest, Esti Könyvniomda-Részvénytársaság, 1904
- Bolovan 2000 – Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2000
- Bolovan, Onofreiu, Rus 2010 – Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010
- Holom 2016 – Elena Crinela Holom, *Transformări în structura ocupațională și mobilitate socială în Transilvania (1850–1918)*, în Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean (coord.), *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX-XX. Studii de economie regională*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016
- Lazăr 1991 – Emil Lazăr, *100 de ani de transport feroviar pe valea Someșului sălăjean*, în „Acta Mvsei Porolissensis”, vol. XIV-XV, Zalău, 1991
- Lumperdean 2011 – Ioan Lumperdean, *Un posibil studiu de caz pentru relația economie urbană – economie regională în Transilvania (1850–1914)*, în Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean (coord.), *Economie regională: ipostaze rurale și urbane*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011
- Nagy 2011 – Nagy Robert, *Capitalul – forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880–1918)*, Presa Clujeană Universitară, 2011
- Rotariu 2006 – Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, *Recensământul din 1910, Transilvania. Populația după ocupații*, vol. II, Editura Presa Clujeană Universitară, Cluj-Napoca, 2006

²² Bolovan 2000, p. 233.

HOTELUL – SPAȚIU AL REPREZENTĂRII SOCIALE ȘI AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE. STUDIU DE CAZ: ORAȘUL CLUJ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI PRIMUL DECENIU AL VEACULUI XX

EMILIA MĂȚAN DRAGOSTE*

THE HOTEL – SPACE OF SOCIAL REPRESENTATION AND NATIONAL
IDENTITY. CASE STUDY: THE CITY OF CLUJ IN THE 19TH CENTURY
AND THE FIRST DECADE OF THE 20TH CENTURY

ABSTRACT: *When covering the hotels in a city like Cluj-Napoca, we stumble upon a vast topic that lends itself to multiple analysis and interpretation tracks: from fields such as the history of taste, social history, tourism, to the history of architecture and urban development. The hotels erected in Cluj, throughout the XIXth century and the first decade of the XXth century – „Biasini”, „Központi” („Central”), „New York”, „Astoria” – distinguish themselves as emblematic buildings, which have had a great impact on the specific architectural style of Cluj. Aligned with contemporary trends, these buildings recapture and refactor the evolution of Europe’s XIXth and XXth state-of-the-art styles: neoclassicism, eclecticism and „Secession”. Moreover, the assimilation of the new architectural paradigm brings about innovations in several areas for the Cluj society of the time: leisure activities, food specialties, socializing outside one’s private circles, travelling for pleasure. In the general context of the XIXth century, in the specific context of the Habsburg Empire (Austro-Hungarian Monarchy), but also in the context of Cluj as the main political and administrative city of Transilvania, hotels become the voice and signature of a European civilization and lifestyle model, marked by inevitable local nuances.*

KEYWORD: *hotel architecture, Cluj, social prestige, national identity, food specialties.*

REZUMAT: *Un subiect despre hotelurile unui oraș precum Cluj-Napoca oferă multiple perspective de abordare: de la cea a istoriei gustului, a istoriei sociale și a turismului, la cea a istoriei arhitecturii sau a urbanismului. Hotelurile clujene realizate în secolul al XIX-lea și în debutul celui următor – „Biasini”, „Központi” (Central), „New York”, „Astoria” – s-au impus ca edificii emblematiche, cu o contribuție semnificativă la imprimarea specificului arhitectural local. Edificate într-un ambient influențat de tendințele contemporane, aceste imobile au retrasat evoluția stilurilor consacrate ale Europei de la granița veacurilor XIX și XX: neoclasicism, eclecticism și „Secession”. Totodată, asimilarea noului program arhitectural atrăgea după sine inovații legate de petrecerea timpului liber („loisir”-ul), precum plăcerile gastronomice, convivialitatea și socializarea în afara sferei private, călătoria de plăcere sau vilegiatura. În contextul general al veacului al XIX-lea, al celui specific, Imperiului habsburgic, respectiv austro-ungar, dar și al Clujului, principalul centru politic și administrativ transilvan, această categorie de edificiu devine expresia unui model civilizațional continental, marcat de inerentele nuanțe diferențiatore, izvorâte din specificul local.*

CUVINTE-CHEIE: *arhitectura hotelieră, Cluj, prestigiu social, identitate națională, specialități culinare.*

Hotelurile din Cluj-Napoca, realizate în secolul al XIX-lea și în primul deceniu al celui următor – „Biasini”, 1837, (str. Avram Iancu nr. 20), „Központi” (Central), 1891, azi, hotelul „Melody”, (Piața

* Doctorand, Școala doctorală a Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; e-mail: emilia_matan@yahoo.com

Unirii nr. 29), „New York”, 1894, denumit, din 1960, „Continental”, (str. Universității nr. 1), „Astoria”, 1910, actualmente sediul Camerei de Comerț (str. Horea nr. 3)- contribuie într-un mod aparte la conturarea specificității peisajului arhitectural din acest oraș. Caracteristicile stilistice ale acestor edificii valorifică, asemenea întregii arhitecturi clujene din epocă, orientările consacrate ale Europei timpului circumscris demersului nostru interpretativ. Sincronizarea rezultată implică și preluarea unor noi forme de divertisment și tipuri de sociabilitate, cărora hotelul, respectiv hotelul-restaurant, le oferă un adecvat cadru de desfășurare. Similar societății urbane continentale, cea clujeană, din ce în ce mai sofisticată, reclama nevoia de a-și exprima propriul „la joie de vivre” și în afara sferei private, într-un fel mult mai expus publicului, al sălilor de restaurant, imprimând acestor spații conotații simbolice referitoare la superioritatea poziției deținute în ierarhia comunității. De asemenea, la confluența dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, dimensiunea intimistă, de petrecere a timpului liber conform dorințelor și înclinațiilor personale, definind, prin excelență *loisirul*, este atrasă în discursul identitar etnic.

Funcția utilitară, de a oferi temporar adăpost, confort, ambianță plăcută, și cea comercială, prin care afacerea hotelieră relaționează cu nivelul dezvoltării economice, creează premise, mai ales pentru conturarea unui caracter supranațional, în defavoarea integrării într-o paradigmă a ființării ca națiune. Frecvențele denominări, proprii acestor tipuri de construcții, renunță la numele pitorești ale vechilor hanuri, dobândind acum rezonanțe franceze („Grand Hôtel Budapest”), engleze sau care fac trimitere la centre urbane cosmopolite („New York”) demonstrând că, în relația cu pluralitățile culturale, se optează pentru transnaționalul mai rentabil din punctul de vedere al atragerii clientelei. De altfel, este știut faptul că, pretutindeni în spațiul european, specific acestei perioade, înlocuirea vechiului han, destinat negustorilor, cu mult mai complexul model hotelier este în strânsă legătură cu dezvoltarea căilor ferate și cu înflorirea comerțului. Racordarea, în 1870, a Clujului la tronsonul feroviar central european asigura orașului o mai utilă conectare la rețeaua de transporturi interurbane, atât în interiorul, cât și în exteriorul Transilvaniei, aspect cu repercusiuni pragmatice în extinderea industriei hoteliere. De asemenea, dezvoltarea economică fără precedent a Clujului, precum și a întregii arii geografice de la sfârșitul veacului al XIX-lea¹ se numără printre principalii factori stimulativi ai acestui fenomen local. De exemplu, în orașul Cluj, la 1910, erau unsprezece hoteluri, șase cafenele și o cofetărie².

Una dintre consecințele progreselor înregistrate în plan global, adiacent celor referitoare la prosperitatea unor categorii profesionale integrate sferei industriei și comerțului, consta în diversificarea componenței elitare citadine. Pretutindeni, în orașele de pe continent, nobilimea funciară își păstra, în continuare, un solid prestigiu social, pentru conservarea căruia au fost respectate, cu strictețe, norme și principii. De pildă, spațiul public, care încorpora reuniuni dar și asociații / societăți de petrecere a timpului liber, destinate, prin excelență, să corespundă pretențiilor de prestigiu și de distincție ale magnaților clujeni îl reprezenta Cazinoul, (clădire existentă astăzi pe B-dul Eroilor nr. 16), în cadrul căruia accesul reprezentanților altor entități sociale nu era permis. Aristocrația clujeană era reticentă față de modalitățile de colaborare cu burghezia. Abia în 1913, exponenții elitelor burgheze sunt acceptați ca membri ai Cazinoului aristocrat.³ Clasa aristocratică era însă mai insistent concurată de cea a burgheziei, care își însușea gradat monopolul asupra luxului, dobândind recunoașterea importanței societale. Nu întâmplător, după prima jumătate a secolului al XIX-lea, când latifundiarii maghiari se impuneau ca fiind majoritari, asociind, astfel orașului un pronunțat caracter nobiliar⁴, se configura și gruparea celor mai prosperi emisari ai lumii afacerilor și profesiilor locale.

Dat fiind că procesul integrării în rândul „celor aleși” suporta, obligatoriu, ingerința filtrului magnaților locali⁵, reprezentanții marcanți ai sectorului economic renunțau la cumpătarea și viața aus-

¹ Roșca 1974, p. 291.

² Baciu 2014, p. 293.

³ Csapó 2012, p. 66.

⁴ Andea 1974, p. 224.

⁵ Cassis 2002, p. 55.

teră, (firește caracteristici vizând existența burgheză), în favoarea cultivării tiparelor comportamentale aristocratice. Pe de altă parte, în raport cu influența tot mai mare a „burgheziei triumfătoare”⁶, nobilimea se moderniza prin însușirea unor valori din sfera antreprenorială, în paralel cu preocuparea pentru conservarea autorității⁷. O consecință a acestor interferențe este faptul că atât membrii aristocrației, cât și cei lumii afacerilor au ajuns să împărtășească, pretutindeni în Europa, același orizont cultural dominat de valorile nobiliare. În acest sens, codificarea stilurilor de viață proprii diferitelor eșantioane sociale, exercită între veacurile XIV și XVI, când maniera de a locui, de a mânca și de a se îmbrăca sunt reglementate prin reguli clare⁸, începea să își vădească precaritatea prin relativizarea demarcațiilor referitoare la marca identitară de superioritate, proprie fiecărei tipologii elitare. Această diminuare a limitelor este favorizată cu atât mai mult de afacerea hotelieră, a cărei dimensiune comercială și concurențială are avantajul de a elimina restricțiile impuse de apartenența la o anumită categorie socială, singura condiție de îndeplinit fiind aceea de dominantă potență financiară. De aceea, premergător democratizării luării mesei în oraș, odată cu secolul al XX-lea, restaurantul, diferit de han, tarabă cu mâncare ori cârciumă/ bodegă, este un loc destinat exclusiv celor avuți, asigurând, atât aristocraților, cât și protipendadei burgheze, exclusivismul necesar diferențierii de restul societății. Așadar, restaurantul, respectiv hotelul de lux (în cadrul căruia s-a perfecționat restaurantul⁹), îndeplinesc funcțiile de reprezentare ale unui statut elevat pentru întreg palierul elitar al civilizației urbane.

Dincolo de calitatea de a se constitui într-un spațiu public, funcția de bază a restaurantului se referă la o selecție extinsă de mâncăruri gătite, care să poată fi comandate și servite dintr-un meniu.¹⁰ De remarcat că alegerea specialităților culinare se efectuează în baza acelorași criterii ale capacității de reprezentare, transformând noțiunea hrănitului într-un act demonstrativ de apartenență la vârful ierarhiei comunității. În istoria codificării sociale a alimentației, raportul dintre statutul social și gestică nutriției a avut inițial un caracter cantitativ, pentru ca acestuia să i se substituie dimensiunea calitativă: ingredientele rare și scumpe, specialitățile elaborate regăsite numai pe masa bogaților, în timp ce mâncarea oamenilor simpli persista lipsită de orice rafinament¹¹. Din veacul al XVIII-lea și până la începutul celui următor, alegerea gastronomiei franceze¹² în defavoarea specialităților regionale tradiționale avea menirea de a marca identitatea de clasă a aristocrației sau a înaltei burghezii. Felurile de mâncare incluse nu trebuiau să satisfacă doar confortul fizic și sentimentul foamei, ci să răspundă preferinței pentru o anumită stilistică, a cărei superioritate era recunoscută. În privința meniului ales, bucătăria franceză era admisă ca prestigioasă marcă identitară, indiferent de regiune și de orașul european.¹³

Preferințele culinare ale elitelor maghiare nu s-au sustras modei rafinatei bucătăriei franceze, cu care s-au familiarizat încă din secolul al XVIII-lea, când influențele gastronomiei respective au început să fie adoptate prin filiera austriacă¹⁴. În notele de călătorie din anii 1849–1850, descriind Transilvania vremii, Andrew Archibald Paton evoca, laudativ, rafinamentul bucătăriei franceze, constatând la Cluj, la reședința baronului B., neegalat de nici un alt oraș de pe continent¹⁵. Listele de meniuri inserate în publicațiile locale mărturiseau neschimbata preferință a protipendadei maghiare pentru exclusivismul culinar

⁶ Berstein, Milza, 1998, p. 245.

⁷ Platon 2013, p. 312.

⁸ Montanari 2003, p. 83.

⁹ Shore 2008, p. 323.

¹⁰ Shore 2008, p. 303.

¹¹ Montanari 2003, p. 86. Instalarea factorului de calitate în consumul de hrană, ca semn al unei anumite identități sociale, se realizează în secolele XII-XIII.

¹² Shore, 2008, p. 327.

¹³ Meniul, foaia de hârtie sau de carton, destinată clientului, în restaurantele de lux ale veacului al XIX-lea și începutului celui următor, din orașe precum Roma, Budapesta sau București, etalează feluri de mâncare preluate din sofisticata „la haute cuisine française”.

¹⁴ Andea, Andea 2002, p. 556- 557.

¹⁵ Paton 2009, p. 529.

francez. Așa de pildă, publicația „Erdélyi Híradó” menționa faptul că masa festivă organizată în 1892, la Cazinoul din Budapesta în onoarea contelui Széchenyi István, etala o diversificată gamă de preparate, denumite prețios, precum: *consommé Marie Louise, suedoise avec foie gras sau côtelettes à la Lucullus*¹⁶. De asemenea, tot la Cluj, cronică mondenă a ziarului „Ellenzék”¹⁷ (1894) enumera pe lângă numele participanților din înalta societate la balul de caritate de Miercurea Cenușii, și felurile cuprinse în meniu. Acesta respecta standardele de distincție culinară din marile orașe europene, incluzând specialități rafinate ca *pulpă de vită à la Cardinal, bombe à la Chantilly, consommé à la Colbert și tort à la Maria Stuart*.

Dar nu numai alimentația trebuie să confirme relevanța statutului social deținut, ci și decorul interior și exterior al restaurantelor și hotelurilor. În ceea ce privește acest aspect, se remarcă aceeași preocupare pentru valorificarea a ceea ce este deja consacrat. Cum tiparele decorative și arhitecturale ale edificiilor aristocrației se bucurau de toată recunoașterea, ele reprezentau un important reper în realizarea construcțiilor hoteliere. De altfel, multe din hotelurile celebre în Occident au fost inițial proprietăți private ale unor familii aristocratice. De exemplu, hotelul „Le Danieli” din Veneția, fondat în 1822 este la origine un palat din secolul al XIV-lea, iar cel din Viena, al ducelui Phillip de Würtemberg devenise, în 1873, unul dintre cele mai celebre dintre acestea¹⁸. Termenul *hotel* cu etimologia în *hôtel* (în franceză), încetățenit pentru a denumi aceste tipuri de edificii desemnează la origine reședințele urbane ale aristocrației Franței. De asemenea, titulatura de *palace*, proprie construcțiilor remarcate prin dimensiuni impunătoare, de mai multe nivele și prin tratarea decorativă și plastică a fațadelor, evocă același model de locuire nobiliară.

Clientela bogată și cu gusturi sofisticate impune hotelurilor un design în conformitate cu stilurile arhitecturale istorice care și-au dobândit autoritatea estetică. Neoclasicismul primei jumătăți a veacului XIX, bazat pe reactualizarea arhitecturii antice s-a bucurat atât de aprecierea aristocrației, cât și de a burgheziei. Efectul de soliditate și permanență, de solemnitate și rigiditate, fără ornamente redundante, degajat de construcțiile ridicate în acest stil, esențializează conținutul fundamental al unei societăți cu o ierarhie bine consolidată. Dar printre modelele arhitecturale de sorginte clasicistă, reactualizate, nu se numără și construcțiile hoteliere¹⁹. Mai mult, până în preajma secolului al XIX-lea, hanurile, principalele clădiri cu rol de a adăposti călătorii, nu erau percepute ca niște spații simbolice care să indice un statut al superiorității sociale, întrucât acestea erau frecventate cu predilecție de negustori, în timp ce aristocrații preferau să fie găzduiți de nobilii din localitățile pe care le vizitau.²⁰ De aceea, în prima jumătate a veacului analizat, se recurge la transformarea vechilor hanuri sau la construcția de noi edificii, în scopul de a crea modele inovatoare de clădire, cu un grad mult mai crescut de siguranță și confort, și care să ofere clienților atât posibilitatea recreării, cât și pe cea a etalării rangului. Cum noutatea unui program arhitectural precum cel al hotelului complică demersul de a configura un propriu tipar constructiv și decorativ, edificiile realizate în această perioadă nu se remarcă prin trăsături specifice, care să exprime, în exterior, funcția clădirii. Dar această absență a particularităților distinctive este justificată și de calitățile principale ale neoclasicismului, stilul îmbrățișat de noile tipuri de edificii, în epocă: „simplitate nobilă și măreția calmă” (Johann Joachim Wincklemann). Preocuparea de a respecta aceste însușiri impunea noilor edificii un caracter auster, care inaugura calea omogenității²¹. Ca atare, fațadele decorate ale noilor hoteluri nu se puteau distinge în mod deosebit de cele ale celorlalte clădiri cu funcții diferite. Edificatoare sunt, în acest sens, și hotelurile realizate în stil neoclasicist din orașe din Transilvania, precum hotelul „Biasini” din Cluj sau „A Fehér Kereszt” („Crucea Albă”, azi „Ardealul”) din Arad. Importante de menționat sunt

¹⁶ *A Széchenyi lakoma (Banchetul lui Széchenyi)*, Erdélyi Híradó (Curierul ardelean), 42/ 1892, p. 3.

¹⁷ *A főúrak húshagyója (Petrecerea nobililor de „Miercurea Cenușii”)*, Ellenzék (Opoziția), 31/1894, p. 8.

¹⁸ Florescu 2015, p. 83.

¹⁹ Hariton 2007, p. 7. În Roma antică, *mansiones* erau hanuri destinate în exclusivitate funcționarilor imperiali.

²⁰ Hariton 2007, p. 8.

²¹ Hugh Honour 1976, p. 123.

transformările operate în acest spirit sobru asupra edificiilor cu funcții asemănătoare înălțate înainte de veacul al XIX-lea. Elocventă este situația hanului „A Fehér Ló” („Calul Alb”) care, în urma modernizării efectuate în primele decenii ale secolului mai sus amintit, a devenit palatul „Vigadó” („Reduta”), locul preferat de înalta societate pentru desfășurarea balurilor, dar și pentru organizarea evenimentelor de anvergură politică și administrativă²².

Primul dintre hotelurile construite în orașul Cluj, „Biasini”, (azi sediul unei firme de pompe funebre), își perpetuează, în memoria locală, renumele de a fi oferit găzduire unor personalități importante din epoca pașoptistă, ca Petöfi Sándor, Nicolae Bălcescu sau George Barițiu. Construită în anul 1837 pe locul vechiului han Szacsvey²³, clădirea, purtând numele antreprenorului italian Gaetano Biasini este o construcție cu o alură severă. Intervențiile efectuate în anii 1860–1870, respectiv la începutul secolului al XX-lea²⁴ nu au alterat principiul neoclasic la care s-a conformat inițial clădirea. Asemenea construcțiilor din prima jumătate a veacului al XIX-lea, acest hotel a acordat importanță funcționalității, în detrimentul ostentației vizuale, atât de promovate de precedentul curent baroc. De altfel, dovada că s-a manifestat un mare interes pentru crearea unui spațiu confortabil, este mărturisită de opiniile celor găzduiți. Sugestivă în acest sens este aprecierea făcută de către Andrew Archibald Paton, care a trecut prin oraș în anii 1849–1850: „Hanul, o construcție spațioasă și modernă, era foarte bun și condus cu o mare ordine și curățenie de un italian, care, îmbogățindu-se, a construit stabilimentul astfel încât plângerile pe care călătorii le fac peste tot în afara Budapestei despre cazarea plină de lipsuri, nu se aplicau aici.”²⁵ Impresia de masivitate și austeritate pe care o degajă fațada acestuia constă în efectul predominanței liniilor și a unghiurilor drepte. Ritmarea formelor rectangulare ale ferestrelor și căilor de acces creează iluzia unei depline coerențe structurale. Spre deosebire de hotelul „Crucea Albă”, realizat în aceeași perioadă, care mizează pe referințe stilistice cu aluzie directă la antichitatea clasică, (precum utilizarea a șase pilaștri colosali în fațadă, având capiteluri în stil corintic), similarul clujean, „Biasini” nu exagerează cu uzul ordinelor. În schimb, acesta își semnaleză prezența prin împodobirea exteriorului aripii principale cu o cornișă profilată, susținută de console precum și cu ornamentele în forme geometrice de pe canaturile de lemn ale porții carosabile. Cu toate acestea, prin recursul la elementele respective, acest edificiu își conservă nota generală de sobrietate, raliată atmosferei de simplitate degajată de peisajul arhitectural din proximitate, anterior construit. Inițiativa de a crea un edificiu, lipsit de antecedente în tradiție, a contribuit atât la sporirea faimei fondatorului sus citat²⁶, cât și a succesorilor săi, doar până la sfârșitul veacului al XIX-lea, când ajunsese să fie perceput drept un lăcaș al latifundiarilor falimentări²⁷. Prestigiul acestuia se stinge pe măsură ce vechi hanuri se modernizau sau alte noi construcții hoteliere își făceau apariția, impulsionate fiind de introducerea, în 1870, a căii feroviare. Nu întâmplător, în 1872, o clădire mai veche, cunoscută drept prima instituție financiară locală a fost modernizată și transformată în hotelul „Pannónia”, (actualmente „Melody”). De asemenea, str. Regele Ferdinand din zilele noastre, traversată, odinioară de linia ferată²⁸, concentra patru clădiri care funcționau ca hoteluri.²⁹

În paralel cu dezvoltarea economică cu efecte imediate în potențarea și diversificarea clientelei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se remarcă și o stabilizare a tipologiei programului arhitectural hotelier, prin organizarea spațiului în trei structuri specifice (oficiul de primire a vizitatorilor,

²² György 2014, p. 106.

²³ György 2014, p. 162.

²⁴ <http://www.encyclopediavirtuala.ro/print.php?lang=ro&id=329> . Accesat în 2.06. 2020.

²⁵ Paton 2009, p. 528.

²⁶ Paraschiv, Iliescu 1979, p. 100. În București, la începutul secolului al XIX-lea, mulți dintre proprietarii care au construit primele hoteluri au fost alogeni, originari din vestul Europei.

²⁷ Csapó 2012, p. 417.

²⁸ Din cauza producerii de accidente, linia ferată care traversa orașul a fost desființată în 1902.

²⁹ Vais 2009, p. 111. Pe str. Regele Ferdinand/Wesselényi erau hotelurile: „Wesselényi”, „Pannónia”, „Angol Királynő” („Regina Angliei”) și „Mezei”.

incintele de cazare și locurile destinate alimentației publice³⁰), precum și prin valorificarea oportunității generate de către eclectism, de a impune noilor construcții o înfățișare mai impozantă și adaptată funcției lor. Eclectismul manifestat între 1830–1900 denotă capacitatea fuzionării unor abordări diverse, de a reuni elemente stilistice diferite, concretizate în forme arhitecturale mult mai individualizate decât cele oferite de către neoclasicism. Importanța acordată decorației fațadelor amalgamează lucarne, turnuri de colț, conice, placări de zidărie, cu piatră sau cărămidă, decorațiuni în stucatură, pilaștri și frontoane provenind din epoci diferite, contribuind la transformarea acestor tipuri de clădiri în edificii grandioase, marcate de supremația ornamentației. Noile construcții nu făceau altceva decât să se adapteze gustului elitelor preocupate să se expună în aceste spații recent intrate în categoria indicatorilor simbolici ai unui statut elevat. Nu întâmplător, fațadele hotelului eclectic înfățișează, la nivelul parterului, ferestre supradimensionate, adevărate vitrine deschise către stradă, oferind, celor aflați în interior, ocazia de a fi văzuți.

Decizia de a opera modificări la nivelul fațadelor mai vechilor construcții de profil devenise, de multe ori, soluția optimă pentru a obține o înfățișare corespunzătoare noilor etaloane de frumusețe. De pildă, la Cluj, în situația hotelului „Pannónia”, s-a recurs la aplicarea pe fațade a paramentului rusticat, împodobind ferestrele de la întâiul nivel, prin alternanța, de sorginte renașcentistă, a frontonului triunghiular, respectiv circular, detașând, la primul etaj două balcoane cu balustrade de fier forjat. Prin acoperirea colțului expus la exterior cu un coif accesoriat cu lanternon și lucarne, edificiul dobândește mai multă personalitate vizuală, înscriindu-se, totodată, în dinamica ascensională, impusă de fleșa bisericii evanghelice situată vizavi pe Bd.-ul 21 decembrie nr. 21. Odată finalizată modernizarea, prin completarea parterului cu un restaurant în 1891, hotelul devine funcțional sub un nou nume „Központi” („Central”). În consecință, menționăm că, atunci când o anumită clădire se bucura de un amplasament central, dar și de calități arhitecturale, aceasta putea funcționa ca hotel. În Clujul perioadei dualiste, cele mai multe dintre acestea au valorificat avantajele oferite de edificiile impozante și cu fațade bogat ornamentate și a căror construcție nu mizase, inițial, pe cea de sedii hoteliere³¹. Așa, de exemplu, edificiul de pe str. Horea nr. 7, cu un construct în stil eclectic, cu predominanță neorenașcentistă (care azi este un spațiu al Facultății de Științe Economice), devine hotelul „Franz Joseph”. Aceeași menire are și clădirea situată pe str. Emil Zola nr. 2, care găzduiește hotelul „Pannónia”.

Dar toate aceste construcții nu recompun decât secvențe ale unei aparente evoluții, de suprafață, ce mizează pe atractivitatea decorațiilor exterioare, mascând absența unor modificări de esență, conforme cu evoluția programului arhitectural hotelier. De altfel, faptul că hotelurile clujene nu corespund întru totul unor standarde moderne, în ceea ce privește organizarea spațiului este dezvăluit în impresiile de călătorie ale celor care au vizitat orașul. În jurnalul publicat la 28 septembrie, 1884, în „New York Times”, semnatarul, descriind călătoria de la Szolnok la Brașov, atrăgea atenția asupra dispunerii complicate a spațiilor în principalul hotel din localitatea de pe Someș, (al cărui nume nu-l menționează), care îi îngreuna, de fiecare dată, accesul la propria-i cameră. Edificiul era caracterizat drept „o clădire ciudată, întinsă în toate părțile, plină de scări răzlețite și pasaje misterioase (...)”³²

Odată conștientizată nevoia de a răspunde pretențiilor din ce în ce mai sofisticate ale clientelei timpului se recurge, acum, la realizarea unor veritabile construcții de profil. Orizontul cultural și stilul de viață al elitelor social- economice devin criterii fundamentale în proiectarea noii arhitecturi hoteliere din orașele transilvănene. Opulența decorului exterior și interior, configurația spațială modernizată, apelul comandanților la arhitecți renumiți stârneau atât interesul clientelei locale, cât și al celei provenite din alte zone. Sugestiv din acest punct de vedere este la Cluj, hotelul „New York”, (azi „Continental”) proiectat de arhitectul șef al orașului, Pákei Lajos, și inaugurat în 1894. Ridicat pe locul mai vechii construcții cu același rol denumite „Nemzeti” („Național”), noul edificiu respecta standardele novatoare specifice construcțiilor

³⁰ Vais 2009, p. 76.

³¹ Vais 2009, p. 111.

³² Stanciu 2016, p. 107.

hoteliere, evidențiindu-se prin realizarea unei imagini arhitecturale și plastice semnificative. Fațadele se încadrează eclectismului, instrumentând un vocabular stilistic, ce reinterpretează elemente neoclasiciste și baroce. Spectacolul decorativ rezultă din referire la palatele aristocrației, dat prin care se acomoda, în mod cert, pretențiilor estetice ale proprietarului comanditar, și anume, contesa Johanna Rhédey³³. Cele două fațade ale edificiului, expuse către stradă apar reunite în colțul de sud-vest al Pieței Unirii de astăzi, printr-un corp cilindric surmontat de un coif din tablă. Cele trei ferestre circulare de la baza coifului așezate în corespondența celor trei lucarne plasate mai sus, supraînălțarea cu un lanternou și o săgeată denotă interesul de a imprima acestui element al acoperișului calitatea de semnal arhitectural. Accentuarea colțului clădirii printr-un acoperiș nu reprezenta la momentul respectiv o noutate în peisajul urban local. Anterior ridicării clădirii menționate, la renovarea hotelului „Central”, din 1891, s-a avut în vedere impactul vizual pe care îl putea genera forma derivată din fleșă, situată la nivelul șarpantei, pe colțul clădirii. De asemenea, acoperișurile bogat decorate, plasate pe turnurile de colț ale palatelor „Babos” (1890), „Berde” (1889), „Elian” (1891) relevă dovada contribuției acestui element arhitectural la statuarea unei scenografii impunătoare la nivelul fațadelor. Dincolo de certa preocupare a arhitectului Pákei Lajos de a se cadra specificității contextului local și de a aplica norme urbanistice moderne, modelul arhitectural propus acum era și consecința adaptării unui tipar stilistic care fusese aplicat deja, cu impact estetic dovedit în alte orașe europene. De pildă, turnul de colț, marcat de un acoperiș bogat decorat, plasat în punctul de joncțiune a două fațade și investit cu rolul de element de atracție vizuală este valorificat de Ybl Miklós în realizarea clădirii „Pesti Első Takarék Pénztár” (Prima Casă de Economii din Pesta, între anii 1866–1868³⁴). De asemenea, la București, hotelul „Continental”, construit în 1886³⁵, obține efecte de grandiozitate prin introducerea în dinamica designului exterior a unui turn de colț agrementat cu un coif împodobit cu lanternou și, care asemenea hotelului „New York” din Cluj, corespundea principalului spațiu de acces.

De altfel, interesul acordat impozanței decorului este comun tuturor edificiilor de acest tip, ridicate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în orașele transilvănene. Fațade cu țesături decorative, predominant neorenescentiste, la Oradea, erau caracteristice hotelului „Széchenyi”³⁶ și, la Sibiu, celui denumit „Împăratul Romanilor”³⁷. O ornamentație mai bogată, preocupată mai mult de valorificarea plasticii neobarocă era vizibilă la Timișoara, hotelul „La Trompetă”³⁸, și „Central”, la Arad³⁹. Chiar dacă se limitau la construcții de redusă anvergură⁴⁰, proprietățile stilistice ale acestor tipuri de clădiri demonstrează influența totală exercitată de monumentalele edificii eclectice din marile centre urbane continentale. Exclusivismul decorului exterior și interior al hotelurilor restaurant, precum și acel al meniurilor inspirate din aleasa gastronomie franceză ofereau elitelor clujene, ca și celor din vasta rețea urbană a Europei Centrale, garanția superiorității față de restul categoriilor sociale.

În paralel cu întreținerea prestigiului universal al artei culinare provenite din Franța, veacul al XIX-lea, cel al „primăverii popoarelor”, legitima atât pe seama specialităților de mâncare, cât și a cadrului servirii lor, semnificații ideologice de natură etnică. Ca urmare a implicării conjugate a seriei de factori de extracție istorică, politică, socială, dar și estetică, hotelul, respectiv restaurantul, se transformă într-un spațiu simbolic al construcției națiunii. Elocvente în acest sens sunt denumirile date hotelurilor din urbea

³³ Csapó 2012, p. 88. În 1912, soția baronul Horváth Ödön, Johanna Rhédey, lăsa moștenire clădirea hotelului „New York” și palatul „Rhédey” gimnaziului reformat din Debrecen (Debretin), proprietăți a căror valoare atingea, în acel an, trei milioane de coroane.

³⁴ Sisa 2016, p. 299.

³⁵ Paraschiv, Iliescu 1979, p. 60- 65.

³⁶ Király 2016, p. 294. Hotelul „Széchenyi”, (azi clădire cu o altă utilitate, situată pe str. Republicii nr. 13), a fost construit în 1887, pe locul unui mai vechi han.

³⁷ Avram, Crișan 1998, p. 88. Hotelul „Împăratul Romanilor” a fost inaugurat în 1895, fiind ridicat în spațiul hanului de odinioară, numit „La Steaua Albastră”.

³⁸ Răzvan 2013, p. 30. Hotelul „La Trompetă” a fost renovat în stil eclectic la finele secolului al XIX-lea.

³⁹ Glück, Roz 1982, p. 59.

⁴⁰ Gheorghe Vais 2009, p. 77.

clujeană: „Nemzeti” („Național”), „Pannónia” („Panonia” / „Ungaria”). Cu toate că limba și literatura au vădit valori identitare mult mai distincte în aria centrului decât în cea a restului Europei⁴¹, arhitectura, un domeniu care a deținut mai degrabă menirea de a statua consimilitudini de clasă socială, și-a impus dimensiunea de simbol național, datorită avantajului de a fi mult mai facil receptată de către public.⁴² Asemenea ei, grație exprimării favorizate de publicitatea făcută în/prin restaurante, ghiduri turistice sau revistele culinare, sfera nutrițională devine, odată cu sfârșitul de secol XIX, un instrument menit să faciliteze conștientizarea identității unei anumite culturi⁴³.

În atmosfera dominată de nevoia de consolidare a entităților statale nou apărute, bucătăria regională, repudiată de către pătura aristocrației și a burgheziei pentru dezavantajul de a evoca mai degrabă provincialismul decât rafinamentul, începea să fie reconsiderată prin prisma valențelor sale identitare. Sugestivă, în acest sens, este critica adusă în 1855, de către istoricul clujean, Kőváry László, atitudinii de imitare a bucătăriei străine, în special a celei franceze. În opinia sa, complexitatea meniurilor alogene, evidențiind aportul unor ingrediente costisitoare, precum și ritualul complicat al etalării lor au avut efecte negative asupra stării materiale a multor latifundiați maghiari⁴⁴. În articolul său din 1862, intitulat *Nemzeti eledeleink (Mâncărurile noastre naționale)*, publicat în cotidianul „Vasárnapi Újság”⁴⁵ („Ziarul de Duminică”), sub pseudonimul Kakas Márton, scriitorul Jókai Mór atrăgea atenția asupra capacității alimentației de a defini specificul național, în convență cu rolul deținut de către literatură, folclor și vestimentația populară. Autorul pleda pentru revenirea la vechea bucătărie tradițională, incriminând inautenticitatea unor lucrări de profil (cărți de bucate), simple traduceri de rețete germane sau franceze, deloc propagatoare a rețetarului alimentar maghiar. Astfel, demersuri concrete referitoare la „eliberarea” bucătăriei proprii de ingerința culinară exogenă se remarcă în maniera în care erau alcătuite meniurile. Marile hoteluri din Budapesta oscilau între inserarea rețetelor autohtone, alături de cele consacrate de gastronomia franceză, și traducerea integrală a acestora din urmă în limba maghiară. La Cluj, în 1887, Nagy Gábor, proprietarul hotelului Central, a procedat la înlocuirea limbii franceze și a specialităților străine, cu limba maghiară și preparate maghiare⁴⁶. În reclamele publicitare, stabilimentele din Transilvania încercau să atragă clientela, mizând pe atractivitatea clasicei bucătărie locale. De exemplu, reclama unui hotel din Dej elogia specialitățile autohtone. De asemenea, la Arad, fostul hotel „Nádor”, („Palatinul”), cunoscut ulterior sub denumirea „Pannónia”, apoi „Dacia”, (de pe Bd.-ul Revoluției nr. 85), etala, la sfârșitul veacului al XIX-lea, produsele bucătăriei maghiare⁴⁷. Așadar, nu doar oamenii de cultură erau cei care intuiau și propagau reperele de specificitate națională ale alimentației tradiționale ci, alături de ei, animați și de rațiuni comerciale, apar cei care dețineau și administrau restaurantele și hotelurile, contribuind la transformarea alimentației tradiționale într-o certă marcă etnică zonală. În zilele noastre, produsul numit „varză à la Cluj” cunoaște o unanimă consacrare ca simbol culinar clujean, regional și chiar național.

Pe lângă interesul manifestat față de felurile de mâncare tradiționale, atenția proprietarilor de hoteluri se orientează treptat înspre construcțiile hoteliere cu un tipar arhitectural și decorativ, capabil să intermedieze specificul cultural al comunității. De altfel, în întreaga Europă, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, arhitectura se metamorfozase dintr-o artă universală într-una menită să reflecte valorile caracteristice naționale⁴⁸. Această stare de fapt este consecința influenței crescute a curentului

⁴¹ Csáky 2008, p. 23.

⁴² Kervanto Nevanlinna 2006, p. 47.

⁴³ Scholliers 2002, p. 164.

⁴⁴ Csapó 2012, p. 410.

⁴⁵ Jókai (Kakas) 1862, p. 321.

⁴⁶ Csapó 2012, p. 411.

⁴⁷ Lanevschi 2005, p. 97- 98.

⁴⁸ Moravánszky 1998, p. 218. Széchenyi István se număra printre cei dintâi frunțași politici europeni care a recunoscut forța național-identitară a acestei arte, ridicând problema creării, încă din 1838, a unei arhitecturi proprii, ungare.

„Arta 1900”⁴⁹, ale cărei principii estetice generale pledează pentru resuscitarea formelor artistice, prin apelul la cu totul alte resurse decât cele ale istorismului academist. Inspirându-se din arhitectura vernaculară rurală, precum și din artele aplicate populare, edificiile apărute sub influența noului stil ajung să esențializeze specificul local, fiind apreciate ca emblematice pentru comunitate sau națiune⁵⁰.

În ceea ce privește clădirile hoteliere, cărora eclectismul le-a creat condițiile de a se definitiva ca program arhitectural, dar și riscul banalizării stilistice, ca efect al perpetuării modelelor istoriste, aderarea la noua manieră, „Secession”, facilitează, adiacent avantajului unui decor bogat și inedit sau al unei organizări relativ inovatoare a structurii arhitectonice, și materializarea individualității unei anumite culturi. O dovadă sugestivă în această direcție este reprezentată de construcțiile de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, realizate în limbajul promovat de Lechner Ödön, ca fiind genuin maghiar. Hotelul Szekszárd (1889–1893)⁵¹ realizat de cel sus citat, se numără printre primele edificii cu această funcție, denotând amprenta tradiției decorative și arhitecturale ale Ungariei rurale⁵². Alte realizări de acest tip, diseminate în orașele transilvănene aparțin arhitecților care au adoptat stilistica regionalistă lechneriană. De exemplu, Jámboor Lajos este autorul proiectului hotelului „Pannónia” (1899–1900) din Satu-Mare (azi „Dacia”) și al celui numit „István Király” („Regele Ștefan”) (1906–1908) din Baia-Mare, (actualmente „Minerul”)⁵³. La Oradea, etalarea etnicului în arhitectură este uzitată de către Komor Marcell și Jakab Dezső, prin construirea, în 1908, a palatului „A Fekete Sas” („Vulturul Negru”). Același stil este practicat de aceiași specialiști în proiectarea intitulat hotelului „Palace” („Palace Szalloda”) din capitala Ungariei, în anul 1910⁵⁴.

Cu referire la urbea Clujului, este de subliniat, în primul rând, frecvența mai redusă a construcțiilor în stilul „Secession”, în comparație cu alte orașe, precum Târgu Mureș, Oradea, Arad și Timișoara. O primă justificare a acestui aspect se datora politicii oficiale a Budapestei, interesată în a diminua influența culturală a celeilalte capitale a Imperiului, Viena, unde noua orientare se bucură de apreciere din partea forurilor. Fiind cel mai important centru administrativ al Transilvaniei, Clujul se conforma directivelor politice centrale, cultivând, mai cu seamă, eclectismul istorist, considerat a fi mai reprezentativ pentru națiunea maghiară. Conivent acestui argument, menționăm și preferința, declarată pentru eclectism, a lui Pákey Lajos, arhitectul șef al orașului între anii 1880–1921⁵⁵. Cu toate acestea, atunci când s-a construit cel de-al doilea mare hotel din epoca dualistă, respectiv „Astoria”, s-a optat în favoarea alurii moderne conferite de noua stilistică arhitecturală. Proiectată de către arhitectul Húbert József⁵⁶, în 1910, clădirea expune, fără echivoc, un repertoriu formal inedit, de factura Secessionului austriac⁵⁷. O relativă coerență cu ansamblul urbanistic, deja reprezentat de edificiile din imediata vecinătate, palatele, „Elian” și „Berde”, este subliniată de fațadele impunătoare ale noului stabiliment, prin introducerea unor motive specifice istorismului arhitectural, precum semicoloanele în caneluri, de la intrare, prevăzute cu capiteli dorige, balcoanele de tip *loggia* de la ultimul nivel, balustradele traforate, cornișa puternic profilată, sau denticu-

⁴⁹ Constantin 1977, p. 11. „Arta 1900” acoperă diversitatea formală a manifestărilor regionale ale mișcării care a apărut spre finele secolului al XIX-lea și a durat până în 1914. *Arta 1900* se referă la *Art Nouveau*, *Secession*, *Jugendstil*, *Style Liberty*, *Neoromânism*, *Secession* maghiar etc.

⁵⁰ Exemplare, în acest sens, sunt creațiile lui Stanisław Witkiewicz, în stilul Zakopane, emblematic pentru polonezii din Galiția, realizările lui Dušan Jurkovič, care sublimază maniera localismului din Slovacia, edificiile lui Ivan Vurnik, valorificări ale arhitecturii tradiționale din Slovenia, limbajul neoromânesc al lui Ion Mincu și cel maghiar impus de Lechner Ödön și Kós Károly.

⁵¹ Varga, Rus 2017, p. 150. Acest edificiu se află pe teritoriul Ungariei, în localitatea Szekszárd.

⁵² În aproximativ aceeași perioadă, (1889–1892), la București, Ion Mincu realizează o clădire stil neoromânesc, respectiv „Bufetul” de la Șosea, azi pe B-dul Kiseleff nr. 4.

⁵³ Varga, Rus 2017, p. 110- 111.

⁵⁴ Varga, Rus 2017, p. 106.

⁵⁵ Székely 2016, p. 334.

⁵⁶ Varga, Rus, 2017, p. 98.

⁵⁷ Strâmbu 1981, p. 656.

lii. Dar interesul pentru masivitatea volumelor, fundamentarea decorăției arhitecturale pe geometrizări predominante de accente rectilinii, exagerarea stilizării în redarea, în basorelief, a siluetelor umane și a motivelor animaliere (bufnița) din plăcile dreptunghiulare, sunt demersuri tipice Secessionului târziu, care toate diminuează riscurile prolixității ornamentale, frecvent imputate eclectismului, cât și primei vârste a „Art Nouveau”-lui. Prin aceste accente stilistice, ca și prin apelul la motivul rezalitelor cilindrice, hotelul „Astoria” se situa, în relație confină cu clădirea din partea opusă, complexul „Urania”, edificat în aceeași perioadă. Alegerea unei stilistici arhitecturale și decorative, care miza pe tendințele inovatoare de tip „Secession” târziu, valorificate, de altfel, și în alte orașe din Transilvania, în renovarea și construcția de hoteluri, - la Brașov, „Korona” („Corona”) (1906–1910), sau în Sighișoara, „A Csillag” („Steaua”) (1906–1910) –, demonstrează că s-a ținut cont de principiul de bază conform căruia se ghidează hotelurile și restaurantele: acela de a se supune modei, mai mult ca oricare tip de edificiu⁵⁸. Din caracterizarea inclusă într-unul dintre primele ghiduri interbelice ale orașului, – „palatul „A Fehér Bárány” („Mielul Alb”)⁵⁹, în care e instalat hotelul „Astoria” cu numeroase camere elegante pentru oaspeții sosiți la Cluj”⁶⁰ – reiese că această opțiune stilistică i-a asigurat calificative deosebite clădirii în cauză.

Frecvența cu care construcțiile hoteliere erau înfățișate în numeroase cărți poștale de epocă demonstra rolul lor de importante repere ale culturii locale. Realizat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, clădirea „Biasini” (1837) are meritul de a fi introdus, în spațiul urban local, un nou program arhitectural, hotelul. Pe făgașul astfel inaugurat, cele două imobile, „New York” (1894) și „Astoria” (1910), au contribuit la legitimarea și perfecționarea construcțiilor destinate a oferi găzduire și petrecerea timpului liber. Prin adoptarea unui model standard de repartitie al spațiului hotelier și al unui decor exterior și interior subordonat eclectismului, respectiv orientării „Secessionului”, aceste două clădiri se conformează tendințelor existente la sfârșitul de veac XIX și de început al celui următor.

Concluzionând, toate aceste trei construcții ridicate în timpul Monarhiei habsburgice respectiv, dualiste demonstrează preocuparea de a oferi atât un confort și o ambianță plăcută, cât și prestigiul modelului arhitectural și civilizațional european, adecvat în efortul de consolidare a statului național unitar. De asemenea, în aceste spații hoteliere, componente specifice spațiului privat, precum servirea mesei, dublată de convivialitatea și socializarea aferente, se raliau unui instrumentar de codificare simbolică a statutului de superioritate socială, dar și de apartenență la o anumită identitate etnică.

Dincolo de valențele ideologizante și de reprezentare, este important de subliniat că, datorită alurii impozante și marcate de distincție, hotelurile „Biasini”, „New York” și „Astoria” au fost și constituie, în continuare, puncte de referință în arhitectura Clujului.

BIBLIOGRAFIE

- Andea 1974 – Avram Andea, *Organizarea administrativă, dezvoltarea demografică și urbanistică*, în *Istoria Clujului*, Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 215-227.
- Andea, Andea 2002 – Susana Andea, Avram Andea, *Înnoiri ale alimentației din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Știrban la împlinirea a șapte decenii de viață*. Coordonatori: Călin Florea, Ciprian Năprădean. Târgu-Mureș, Editura „Dimitrie Cantemir”, 2002, p. 553–560.
- Avram, Crișan 1998 – Alexandru Avram, Vasile Crișan, *Sibiu, ghid cultural artistic*. București, Editura FF Press, 1998.
- Baciu 2014 – Crucița Loredana Baciu, *Imaginar culinar și reprezentări culturale ale alimentației în România interbelică*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de istorie și filozofie, Cluj-Napoca, 2014.
- Berstein, Milza 1998 – Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei. Naționalismele și concertul european: secolul XIX (1815–1919)*. Iași, Editura Institutul European, 1998.
- Borteș 1923 – Petru Borteș, *Călăuza orașului Cluj și a împrejurimilor*. Cluj, Tipografia Dr. S. Bornemisa, 1923.

⁵⁸ Hariton 2007, p. 12.

⁵⁹ <https://clujwebstory.ro/hotelul-astoria-construit-pe-locul-unui-fost-birt-cu-poveste-controversata/> (Accesat în 5.05.2020) Denumirea aceasta evocă mai vechiul han în locul căruia s-a construit „Astoria”.

⁶⁰ Borteș 1923, p. 30.

- Cassis 2002 – Youssef Cassis, *Antreprenorul și managerul*, în *Omul secolului al XIX-lea*. Coordonatori: Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt. Iași, Editura Polirom, 2002, p. 35–58.
- Constantin 1977 – Paul Constantin, *Mica enciclopedie de arhitectură, arte decorative și aplicate moderne*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Csáky 2008 – Moritz Csáky, *Vienne – paradigme du milieu urbaine centre-européen*, în *Les villes multiculturelles en Europe Centrale*. Coordonatori: Delphine Bechtel, Xavier Galmiche. Paris, Editura Bélin, 2008, p. 17–41.
- Csapó 2012 – Emőke Csapó, *Viața cotidiană a aristocrației clujene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de istorie și filozofie, 2012.
- Florescu 2015 – Carmen Florescu, *Arhitectura eclectică a imobilelor de raport cu funcțiuni dedicate locuirii din Transilvania, de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de istorie și filozofie, 2015, p. 83.
- Glück 1982 – Jenő Glück, Alexandru Roz, *Arad: ghid de oraș*. București, Editura Sport-Turism, 1982.
- György 2014 – Gaál György, *Ghidul turistic, istoric și cultural al Clujului*. Cluj-Napoca, Editura Tortoma-Asociația Kolozsvár Társaság, 2014.
- Hariton 2007 – Ana Maria Hariton, *Teoria arhitecturii. Hotelul urban*. București, Editura Fundației România de Măine, 2007.
- Honour 1976 – Hugh Honour, *Neoclasicismul*. București, Editura Meridiane, 1976.
- Jókai (Kakas) 1862 – Jókai Mór (Kakas Márton), *Nemzeti eledelink (Mâncărurile noastre naționale)*, în „Vasárnap Újság” („Ziarul de duminică”), nr. 27, 1862, p. 321.
- Lanevschi 2005 – Gheorghe Lanevschi, *Aradul vremurilor de mult apuse 1834–1914*. Cluj, Editura Polis, 2005.
- Kervanto Nevanlinna 2006 – Anja Kervanto Nevanlinna, *The role of the artist in the construction of national identities, în Idée nationale et architecture en Europe 1860–1919; Finlande, Hongrie, Roumanie, Catalogne*. Coordonatori: Jean-Yves Andrieux, Fabienne Chevalier, Anja Kervanto Nevanlinna. Rennes, Édition Presse universitaire de Rennes, Institut national d’histoire de l’art, 2006. p. 45–57.
- Király 2016 – Réka-Andrea Király, *Identitate urbană și viață cotidiană la Oradea în perioada dualistă*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016.
- Montanari 2003 – Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*. Iași, Editura Polirom, 2003.
- Moravánszky 1998 – Ákos Moravánszky, *Competing Visions: Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867–1918*. Cambridge and London, The MIT Press, 1998.
- Paton 2009 – Andrew Archibald Paton, *Cercetări privind Dunărea și Adriatica, în Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă. Vol.V (1847–1851). Coordonator: Daniela Bușă. București, Editura Academiei Române, 2009, p. 475–536.
- Platon 2013 – Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române: (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prima jumătate a secolului al XIX-lea): preliminariile unei istorii*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
- Paraschiv, Iliescu 1979 – Ion Paraschiv, Trandafir Iliescu, *De la hanul Șerban-Vodă la hotel Intercontinental*. București, Editura Sport-Turism, 1979.
- Răzvan 2013 – Paul Răzvan, *Nostalgii timișorene: album despre orașul de altădată*. Timișoara, Editura Eurostampa, 2013.
- Roșca 1974 – Maria Roșca, *Dezvoltarea economică, socială și demografică a orașului (1867–1914)*, în *Istoria Clujului*, Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 285–310.
- Scholliers 2002 – Peter Scholliers, *L’invention de la cuisine belge. Restaurants et sentiments nationaux dans un jeune État, 1830–1900*, în *Histoires et identités alimentaires en Europe. Colloque, Strasbourg, 2001, organisé par l’Institut Européen d’Histoire de l’Alimentation*. Coordonatori: Martin Bruegel, Bruno Laurioux. Paris, Editura Hachette Littératures, 2002.
- Sisa 2016 – József Sisa, *Motherland and Progress. Hungarian Architecture and design 1800–1900*. Basel, Birkhauser Verlag, 2016.
- Shore 2008 – Elliott Shore, *A lua masa în oraș. Evoluția restaurantului, în Istoria gustului*. Coordonator: Paul Freedman. București, Editura Vellant, 2008, p. 301–333.
- Stanciu 2016 – Bogdan Stanciu, *1500–1900. Clujul văzut de călători străini, în Povești despre Cluj*. Vol. I. Coordonator: Tudor Sălăgean. Cluj-Napoca, Editura „Școala Ardeleană”, 2016, p. 97–111.
- Strâmbu 1981 – Mihaela Strâmbu, *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj-Napoca II*, în „Acta Musei Napocensis”, anul XVIII, 1981, p. 651–659.
- Székely 2016 – Miklós Székely, *Egy élet programja Pákey Lajos szerepe a Kolozsvári Iparmúzeum és Iskola Létrehozásában (Proiectul unei vieți: Pákey Lajos și înființarea Muzeului Industrial și a Școlii de Meserii din Cluj)*, în *Fundálólók, pallérok, építészek Erdélyben, (Fondări, Meșteri zidari și Arhitecți în Transilvania)*. Coordonator: János Orbán. Târgu-Mureș, Cluj-Napoca, Editura Muzeul Județean Mureș, 2016. p. 197–227.
- A Széchenyi lakoma (Banchetul lui Széchenyi)*, în „Erdélyi Híradó” („Curierul ardelean”), 1892, nr. 42, p. 3.
- A főúrak húshagyója (Petrecerea nobililor de „Miercurea Cenușii”)*, în „Ellenzék” („Opoziția”), 1894, nr. 31, p. 8.

Vais 2009 – Gheorghe Vais, *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867–1918)*. Cluj-Napoca, U.T. Press, 2009.

Varga, Rus 2017 – Attila Varga, Gabriela Rus, *Dicționarul arhitecților din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918)*, Vol. I. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.

Surse electronice

<https://clujwebstory.ro/hotelul-astoria-construit-pe-locul-unui-fost-birt-cu-poveste-controversata/> (Accesat în 5.05.2020).

<http://www.enciclopediavirtuala.ro/print.php?lang=ro&id=329> (Accesat în 2.06. 2020).

ISTORII ȘI SIMBOLURI IDENTITARE ÎN UNELE AȘEZĂRI ARĂDENE: MONEASA, DEZNA, ALMAȘ

FELICIA ANETA OARCEA*

STORIES AND IDENTITY SYMBOLS IN SOME ARAD SETTLEMENTS: MONEASA, DEZNA, ALMAȘ

ABSTRACT: Throughout the ages, the old and the new have intertwined between memory and oblivion, the visible traces of past civilizations creating stories and identity symbols. The labyrinth of Arad's history, embedded in the course of the European one, touches the sensitive discussion around some monuments or places that speak of those who gave them life, shaped them to remain witnesses of long-gone times. My frequent trips and researches through the settlements of Moneasa, Dezna, Almaș crystallized in the photographic immortalization, the storage of the memory of the locals and in the reiteration of stories and tales about people, places and identity symbols, which carry their own burden. Without proposing a broad approach, the approach is part of the attempt to restore to the present the stories and memories carried by the fearless witnesses of time and the temporal political regimes.

KEYWORDS: Arad, stories, identity symbols, buildings, memory and forgetting

REZUMAT: De-a lungul veacurilor, vechiul și noul s-au împletit între memorie și uitare, urmele vizibile ale trecutelor civilizații creionând istorii și simboluri identitare. Labirintul istoriei arădene, înglobat în parcursul celui european, atinge sensibilă discuție în jurul unor monumente ori locuri care vorbesc despre cei care le-au dat viață, le-au modelat pentru a rămâne martorii unor vremuri demult apuse. Desele mele călătorii și cercetări prin așezările Moneasa, Dezna, Almaș s-au cristalizat în imortalizarea fotografică, stocarea memoriei localnicilor și în reiterarea istoriilor și poveștilor despre oameni, locuri și simboluri identitare, care-și poartă propria povara. Fără a-mi propune o amplă abordare, demersul se înscrie în încercarea de a restitui prezentului istorii și memorii purtate de neînfricații martori ai timpului și ai vremelnicilor regimuri politice.

CUVINTE-CHEIE: Arad, istorii, simboluri identitare, edificii, memorie și uitare

Locuri încărcate de istorie, monumente care au sfidat timpul pentru a ne conștientiza de importanța conservării patrimoniului identitar național românesc stârnesc curiozitatea oricărui călător care se îndreaptă spre așezările arădene Moneasa, Dezna, Almaș ale județului Arad. Ele reprezintă pietre de aducere aminte despre oameni și povestiri ale vechilor civilizații. „Rezervor al memoriei colective, artefactul retrasează aventura creării și folosirii lui, amintind mereu, în subtext, și de cel care l-a creat, l-a posedat sau l-a mântuit, devenind un element capabil să scrie o pagină din biografia celui care l-a inventat sau l-a utilizat la un moment dat”¹.

În labirintul demult uitatelor veacuri, regăsim și astăzi urme ale unor vechi edificii, care așteaptă ca poveștile lor și a vechilor proprietari să fie spuse contemporanilor și generațiilor viitoare. Pornim călătoria pe drumul județean arădean ce șerpuiește spre micuța depresiune a Munților Codru Moma, unde s-a

* Complexul Muzeal Arad; email: felly_oarcea@yahoo.com

¹ Bogdan 2018, pp. 225–229.

1. Intrarea în stațiunea Moneasa (sf. sec. XIX)

sălășluit „Perla Munților Apuseni” – stațiunea Moneasa². Acest loc binecuvântat de Dumnezeu a înmănușat splendorile naturii cu opulența aristocrației de odinioară, ce contrastau cu sărăcia oamenilor. Conviețuirea îndelungată a unei populații mixte a creat o diversitate etno-confesională și culturală aparte. „Moneasa e o așezare cu lumi paralele, cu interferențe culturale și întâlniri etno-confesionale. E despre români, maghiari, germani, slovaci, evrei. Despre baroni și doamne în crinolină plimbându-se pe aleile parcului... Ori despre familii de români înnobilate în vremurile de demult apuse. Despre oameni săraci care își câștigau traiul zilnic muncind la mină, carieră sau pădure. E despre noii veniți și

plecați... Martorii acelor veacuri – edificii semețe sau în ruină – ascund poveștile monesenilor”³.

În curgerea veacurilor, fiecare comunitate și-a pus pecetea asupra devenirii Monesei. Alături de românii majoritari s-a cristalizat o comunitate de catolici. Încă din secolul al XVIII-lea cele două biserici ortodoxă⁴ și romano-catolică⁵ au creionat diversitatea confesională, trasată în mentalul colectiv în „cartiere”, fiecare cu cimitirul – cu o „dubla semnificație ca spațiu simbolic și real poartă semnificații simbolice, care se nuanțează de la o etnie la alta căci au „propriile discursuri și percepții, propriile comportamente (ritualizări) legate de „cimitirul lor”, observate și recunoscute de ceilalți”⁶ –, cu școlile și casele parohiale ale preoților, cu enoriașii a căror viață se scurgea în liniștea ori șuieratul mocăniței.

Simbolurile identitare vizibile ale maghiarilor – biserica, cimitirul – vorbesc despre cei aduși de proprietarii de pământ ca muncitori la minele baronului în veacurile XVIII-XIX. Ei au continuat să și le păstreze peste veacuri, chiar dacă sunt sub umbrele uitării⁷.

De-a lungul văii, care străbate localitatea, ochiul vizitatorului poate distinge cele patru delimitări care o compun: vatra românească ortodoxă, cea romano-catolică cu „Grădina Mare” și centrul administrativ – Primăria, Căminul Cultural, Ocolul Silvic, stațiunea cu splendidele vile ale aristocrației de odinioară și zona de dincolo de lac, care cândva a fost colonizată cu muncitori aduși din imperiu, numită „Jmeț/Jumelț”, în graiul lor – patronată și astăzi de ruinele Cuptorului de Topit Fier⁸.

Ridicat între anii 1853–1855, „Furnalul cu pilieri” a fost zidit din piatră de gresie, având o înălțime de 12,5 m, pântecul de 9 m la vatră și un diametru de 64 cm. Gurile de vârf se sprijineau pe traverse metalice. Focul era întreținut de cele două suflante, acționate de roți hidraulice”⁹.

2. Cuptorul de topit fier Moneasa (sec. XX)

² AFDM..

³ Oarcea 2016, p. 9.

⁴ Începuturile Bisericii Ortodoxe „Sfânta Parascheva” se plasează în anul 1756, când cu sprijinul episcopului Sinesie Jivanovici a fost ridicată un edificiu de cult din lemn. Detalii vezi: Oarcea 2006, p. 236–246.

⁵ Biserica Romano-Catolică cu hramul „Tuturor Sfinților” a fost edificată în 1760, cu sprijinul lui Bohus Emeric, administratorul domeniilor ducelui de Modena. La început, ea a fost o curatelă. Detalii vezi: Oarcea 2014, p. 424–431.

⁶ Colta 2014, p. 118–128.

⁷ Oarcea 2008, p. 337–351.

⁸ CMA CIFMA, Cuptorul de Topit Fier Moneasa (sec. XX).

⁹ Wollmann 2010, p. 239–240.

Goana postdecembristă a construcțiilor a sufocat unul din martorii vechii îndeletniciri a localnicilor – Cuptorul de Topit Fier. Abandonat din rațiuni economice, la finele veacului al XIX-lea¹⁰, el a suferit o degradare continuă, astăzi fiind prea târziu pentru a se face vreo intervenție de restaurare-conservare.

Trecutul și prezentul legate de un drum sinuos care cutreieră veacurile încărcate de memoria martorilor neînfricați ai timpului ne poartă către poveștile locului. Călătoria fascinantă începe cu „trenuțu” – căci așa îi spuneau oamenii de aici. Nu mai există astăzi. Gara altădată plină de turiștii așteptați de copiii care le cărau bagajele, transformată în perioada comunistă în spațiu de birouri pentru funcționăria stațiunii, acum este proprietate particulară. Istoria ei a debutat după 1891, când noul proprietar al domeniului Sebiș-Moneasa, baronul Wenkheim, a construit pe propria-i cheltuială calea ferată îngustă Sebiș-Moneasa, cu o lungime de 21.300 m. Cu sprijinul Societății Căilor Ferate Arad-Cenad, ea a fost predată traficului în 14 august 1893. Cuprindea 7 gări și triaje: triajul de la Sebiș, halta Sebiș– Fabrica de fier, halta Sălăjeni – Prăjești, halta Buhani, gara Dezna, halta Ravna și halta Moneasa, Moneasa – stațiune și Moneasa – gară.

Memoratele localnicilor stocheză informația referitoare la prezența la inaugurarea ei a moștenitorului tronului Imperiului Austro-Ungar și a prințesei Sisi. Mocănița străbătea un traseu pitoresc, rămas doar în fotografii, fiindcă după 1948 a fost naționalizată, iar din 1962 IFET Gurahonț a închis-o și demontat-o¹¹. Până prin anii '90 ai veacului trecut, pe podețele ascunse, acoperite de vegetație s-a mai putut găsi câte o șină uitată.

Demult, sătenii circulau doar pe drumul de fier, astăzi pot să cutreiere nestingheriți întreaga Moneasă. În amintirea acestuia, în anii din urmă, câțiva moneseni mărinimoși au reconstituit un crâmpei din acesta.

Parcul stațiunii era apanajul baronilor și a doamnelor în crinolonă. Splendidele vile ale aristocrațiilor Wenkheim, Andrényi¹², a Societății Căilor Ferate Arad-Cenad, Paradayser, naționalizate în perioada comunistă, acum parte din ele sunt în proprietate privată. Unele au avut șansa ca după 1990 să intre în grija unor investitori, continuând să le păstreze arhitectura și destinația, altele au fost devastate și lăsate pradă distrugerii.

Emblema Monesei, vila 1 „Nufărul” amenajată la începutul veacului al XIX-lea de Névery Alexa și spre mijlocul acestuia de contele Waldstein a atras puțini turiști din pricina infrastructurii precare. Se spune că în anotimpul ploios, căruțele intrau în noroi până la butucul roților. Din 1891, domeniul Sebiș-Moneasa a fost achiziționat de contele Wenckheim. Pe locul vechilor clădiri deteriorate a edificat un impozant edificiu cu un etaj, având o lungime de 80 m. Parterul cuprindea 13 cabine de baie, fiecare cu câte o vană din marmură roșie de Moneasa, un pat și cuier pentru haine, în apropiere fiind cabinetul medical și saloanele unde petrecea protipendada vremii. La etaj au fost amenajate camere pentru oaspeți. Masa putea fi servită la restaurantul din proximitate¹³. Mai târziu, în continuarea clădirii a fost amenajat un bazin de înot. Turiștii poposeau în acest loc de poveste străjuit de munți și dealuri. În anii comunismului cunoscuse gloria. Perioada postdecembristă a României (după 1990) a adus declinul ei iremediabil. Doar fațata cu cele două coloane din marmură roșie de Moneasa se încăpățânează să reziste vicisitudinilor vremurilor pe care le trăim.

O profundă melancolie te învăluie căci „Vila cu etaj și parterul ocupat de sălile de tratament are latura principală orientată spre pădure și pârâu. Deși în paragină, ea mai păstrează vechea eleganță. Peronul cu două trepte joase și două coloane grațioase de marmură aproape că atinge bolovănișul unei minuscule grote de pe versantul din dreapta al pădurii. Blazonul de pe frontispiciu are însemnele temeinic răzuite.

¹⁰ Wollmann 2010, p. 240.

¹¹ Gaál 1898, p. 411–412; Oarcea 2016, p. 173–181.

¹² Lanevschi 2005, p. 135. (Văduva baronului Andrényi a edificat o vila, după planurile reputatului arhitect Steiner József. Este vorba despre vila 11).

¹³ Gaál 1898, p. 502–504.

Pe acoperiș cresc arbuști. În prelungirea vilei exista un mic pavilion. Micul pavilion a fost pe vremuri restaurant cu sală de bal. Acolo se juca whist, tarot, exista poate și o ruletă în jurul căreia se îngrămădeau doamne în rochii lungi și domni cu barbete și monoclu... Pe peronul clădirii, o tăbliță scrisă stângaci avizează trecătorii că aceasta a fost construită în 1891 de către contele von Wenckheim și că ea a fost devastată între anii 1989–2000¹⁴.

Nu departe, se înalță vila Cerbul Albastru, fostul Hotel Central, cu 16 camere¹⁵, care grație noilor proprietari aduce din splendoarea vremurilor de odinioară. În zilele noastre, ea deține 12 camere, 5 apartamente și o sală de conferințe.

Investițiile făcute de contele Wenckheim au atras protipendada arădeană în a-și contrui vile în parcul stațiunii – statutul de stațiune balneo-climaterică a fost obținut în 13 mai 1896. Rând pe rând au apărut altele – cea a doctorului Paradayser (vila 5, azi aparține Universității „Aurel Vlaicu” Arad), a Societății Căilor Ferate Arad-Cenad, fostă „Narcisa”, azi „Mayumi”, cea a fotografului arădean Weiss, apoi Simon (vila 8), a familiei Zelinski (vila 9) și splendidele vile ale familiilor Wenckheim/Andrenyi (vila 10) și Andrényi (vila 11)¹⁶.

Acești martori neînfricați ai timpului străjuiesc și astăzi spre a aduce aminte de frumoasa stațiune, renumită pentru beneficiile terapeutice ale izvoarelor termale și pentru aerul puternic ionizat.

În anii din urmă, amintitele edificii aflate în proprietate privată așteaptă să-și reprimească splendoarea de altădată. Furtuna devastatoare din septembrie 2017¹⁷ a afectat grav structura acestora, unele necesitând intervenții majore. Dintre vechile vile, cu elemente arhitecturale Seccesion, doar cea a Societății Căilor Ferate Arad-Cenad (vila 7/Narcisa/Mayumi) își întâmpină turiștii ca în vremurile demult uitate.

3. Imagine din stațiunea Moneasa cu brazii căzuți (sept. 2017)

Cu o arhitectură specifică perioadei comuniste, în deceniile opt și nouă ale secolului XX, au fost construite Hotel Parc, Hotel Moneasa și Hotel Codru Moma. Sporirea capacității de cazare a stat la baza ridicării acestor stabilimente turistice. Situate fie între vechile vile cochete, cu arhitectură care răpește

¹⁴ Simon 2004, p. 112.

¹⁵ AȘG „Gheorghe Groza”.

¹⁶ Oarcea 2016, p. 397–401.

¹⁷ APFDTM 2017.

privirea oricui, vechiul și noul s-a regăsit decenii la rând, înconjurate de falnicii brazi, doborâți de năpraznica furtună din septembrie 2017.

Umbrele uitării s-au așternut peste mica stațiune Moneasa.

Coborâm la Dezna, al cărei istorie coboară în secolul XIV, unde odinioară diverse familii aristocratice au deținut domeniul și cetatea. La finele veacului al XVIII și debutul următorului, cunoscuta familie aristocratică maghiară Török a locuit timp de un veac într-un conac, achiziționând de la Erariu domeniul Deznei, cu satul Buhani, așezări bogată în resurse naturale, cu suma de 50.076 florini¹⁸.

Scrierile vremii pomenesc că au intrat în posesia acestora în 24 octombrie 1786¹⁹, iar în anul 1801, Zsigmond Török a primit Sălăjenii, sub formă de donație regală. Împământenirea familie Török la Dezna, în 30 iulie 1804²⁰ a marcat începutul organizării domeniului, construcția conacului (1822), a capelei romano-catolice (1831), a școlii romano-catolice (1868) ori a cuptoarelor de topit fier (inc. sec. XIX). Endre Török a amenajat în anul 1863 un heleșteu cu pește, ce cuprindea două bazine. Prin anul 1970, aici a fost amenajat celebrul Han de la Dezna, inaugurat în 1972 și care aparținea de Stațiunea Balneo-Climaterică Moneasa²¹.

Despre exploatarea și prelucrarea minereului de fier de la Dezna Nouă – Reștirata și Zugău –, aflate pe versantul sud-vestic al Munților Codru Moma, documentele vremii menționează că în 1789 se găseau în proprietatea lui Fischer Ferencz. În acea vreme, la Reștirata, un oarecare Bozoky din Kecskemet deținea o fierărie²². Ulterior, la Dezna Veche și Dezna Nouă, în anul 1804, familia Török a construit cuptoare de topit fier și instalații de prelucrare a acestuia. Cel de la Dezna Nouă era alcătuit din 4 guri de foc, un ciocan care tăia fierul în bucăți, 2 ciocane care-l întindeau și un suflător. Ele erau puse în mișcare de patru roți de apă²³. Astăzi, se mai păstrează ruinele cuptorului de topit fier de pe Valea Zugăului, ca mărturie a vechii îndeletniciri a localnicilor.

Domeniul a rămas în posesia familiei până în 1911, când a fost vândut contesei Krisztina Wenckheim (1849–1924), care a deținut și domeniul Sebiș cu satele aparținătoare. Prefacerile economico-sociale de după Mare Război (1914–1918) au determinat-o pe amintita contesă să le vândă în anul 1922. În urma aplicării reformei agrare, suprafețe întinse au intrat în posesia unor locuitori, asociații ori autorități statale²⁴.

Urmele prezenței lor în zonă s-au pierdut în negura timpului. Memoralele locale stochează informații despre cripta familiei, ridicată în anul 1861 și care în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost devastată. Cele 30 de nișe nu mai păstrează niciun sicriu. Acoperită de vegetație, abia se mai zărește în pădurea din spatele fostelor grajduri ale comunei, urmând pitorescul drum al Văii Zugăului.

Edificiile mai amintesc de vieți trecute ale aristocraților de odinioară. Poveștile culese de la localnici redesenează harta memoriei amplasamentului lor, unde înaintașii au petrecut învățând carte, întemeindu-și familii, botezându-și copiii ori asistând la cununii și înmormântări.

Pe Valea Zugăului, într-un desiș, se pierd câteva cruci de lemn ale minerilor de altădată, ordonate parcă într-un cerc, în mijloc străjuind o piatră de marmură. Ele amintesc de așezarea locuită cândva. Parcurgând această vale pitorească, la 11 km se mai zăresc ruinele unuia dintre vechile cuptoare de topit fier²⁵.

Despre cripta lui Török, cuptoare ori de vechiul cimitir catolic sătenii povestesc cu nostalgie. Acești

¹⁸ Balaci, p. 35.

¹⁹ SJANA FPJA, Protocolul Adunării Generale Comitatense pe anul 1792, f. 97.

²⁰ Márki 1893, p. 713.

²¹ Balaci, p. 57.

²² Goman 2011, p. 312–313.

²³ Oarcea 2020, pp. 75–83.

²⁴ SJANA FPJA, dos. 311/1922, f. 2–4.

²⁵ Wollmann 2010, p. 239–240.

4. Cuptorul de topit fier de pe Valea Zugăului

nostasului de la biserica de lemn din Groșeni ...bolta semicilindrică a naosului de la mijlocul secolului al XIX-lea”. Să fi fost opera zugravului David de la Curtea de Argeș?”. De peste două veacuri (1769), ea poartă hramul „Pogorârea Sf. Duh”²⁷.

Părăsim așezarea vegheată de cetatea medievală a Deznei și de Biserica Ortodoxă din centru localității și ne îndreptăm spre Almaș.

Comună întinsă, cu oameni gospodari, românii s-au grupat în jurul indentitarului lor spiritual – biserica ortodoxă din sat, a cărei istorie coboară în secolul al XVIII-lea.

Nu departe, în localitatea Cil, aparținătoare de comuna Almaș, aproape de centru, în spatele caselor se văd niște arbori falnici, bătrâni. Cândva ei străjuiau parcul cu conacul de vânătoare, moara și cripta ce au aparținut familiei Almay²⁸. Pe malul drept al iazului ce ducea la pescărie, Almay Oliver a construit conacul, între anii 1830–1840 și restaurat în 1858. Era un edificiu fără etaj, întins pe o suprafață de 450 mp, cu 20 de încăperi mari și mici, de locuit, saloane de primire, camere pentru bal²⁹.

5. Cripta familiei Almay

martori se încapățânează să sfideze timpul și regimurile politice²⁶.

Atrage atenția biserica din centrul Deznei. Menționată ca o apartenență de rezidența domeniială catolică, cu cetate regală și apoi nobiliară în veacurile XV-XVI, dar și cu o comunitate catolică subordonată Episcopiei de Agria, plătitoare de dări, se spune că, în veacul al XVIII-lea, lăcașul de cult din piatră, a fost preluat de românii ortodocși, majoritari, care anterior ar fi frecventat biserica din lemn din Coul Deznei.

Istoricii de artă au datat monumentul ca fiind din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Aparținând perioadei de tranziție de la romanic la gotic „biserica din Dezna se încadrează stilistic în categoria sintezelor romano-gotice ale mediului transilvan și care a rezultat din împământenirea în mediul provincial a tradițiilor romanice și gotice preluate de arhitectura bisericilor de sat apusene, prin multiple etape de transmitere cu implicația permanentelor adaptări la tradițiile constructive locale. ... Pictura iconostasului și cea de pe fundalul corului pot fi din perioada renovării din 1769 și se aseamănă mult în concepție și stil cu pictura ico-

²⁶ Oarcea 2022, p. 97–106.

²⁷ Rusu, Hurezan 2000, p. 85–89; Vesa 2006, p. 604–605; Greceanu, Munteanu-Trucă 1980, p. 185–188.

²⁸ Márki 1895, p. 657. Această familie a primit în 26 iulie 1824, satele Cilul de Sus și Cilul de Jos, iar din 15 iulie 1828 satele Sârbi și Bodești, Almaș. În anul 1835, a fost înnobilită.

²⁹ C.M.A., Fișa de monument a castelului lui Almay Oliver, întocmită pe baza informațiilor obținute de la învățătorul Macovei Ștefan, din Cil, în 7 iunie 1953.

Bătrânii locului povestesc despre venirea rușilor în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, când au devastat domeniul, au băut vinul din pivnița castelului³⁰. Cu încăpățănare a mai rămas în picioare cripta familie³¹, în continuă degradare, unde pe tavan se mai zăreau fragmente din pictura murală. În timpul verii, aici se adăposteau câteva vaci de-ale sătenilor.

Locuri încărcate de istorie peste care regimul comunist a așternut uitarea!

Memoria lor și a vechilor lor locuitori vorbesc despre destinul aristocrației de odinioară ori a modeștilor oameni ai așezărilor arădene, care le-au creionat identitățile. Martori ai trecutelor vieți stau edificiile care înfruntă vicisitudinile vremurilor. Sub povara veacurilor, supuse noului globalizator, aceste simboluri identitare au rămas ca modele pentru prezent și viitor, povestind în subsidiar despre români, maghiari, germani, slovaci, evrei. Cunoașterea istoriei, a tradițiilor și păstrarea identității locurilor rămâne o datorie a noastră, căci ne ancorează într-un trecut care nu este niciodată separat de prezent. Păstrarea identității și patrimoniului este un atribut al popoarelor civilizate³². Memoria locurilor ne poate uni să creem un drum dinspre trecut spre viitor. „Istoria ar fi imposibilă fără memorie – fără memoria mea, a ta, a noastră, a multor generații care ne-au precedat și a celor multe care or să ne urmeze”³³.

BIBLIOGRAFIE

- SJANA FPJA – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, Fond Prefectura Județului Arad
 AFDM – Arhiva Familiei David Marian
 APFDTM – Arhiva Personală a Familiei Diane Toderas, din Moneasa
 AȘG „Gheorghe Groza” – Arhiva Școlii Generale „Gheorghe Groza” Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu, *Monografia comunei Moneasa*, manuscris, f. nenr.
 CMA CIFMA – Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), *Colecția de Istorie, Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 6249
 Balaci – Cornel Balaci, *Monografia Deznei*, lucrare dactilografată
 Bogdan 2018 – Cristina Bogdan, „Obiectul-martor și muzeul ca instalație de rememorare”, în Cristina Bogdan, Silvia Marin Barutcieff (coord.), *Obiecte și urmele lor. Priviri istorice, povești antropologice*, Editura Universității București, București, 2018
 Cioroianu 2002 – Adrian Cioroianu, *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități*, Editura Polirom, 2002
 Colta 2014 – Elena Rodica Colta, „Lecturi posibile ale cimitirului în localitățile multietnice” în *Studii și comunicări de etnologie*, XXVIII, Editura Astra, Sibiu, 2014
 Gaál 1898 – Gaál Jenő, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési allapotának leírása*, Arad, 1898
 Goman 2011 – Ioan Goman, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2011
 Greceanu, Munteanu-Trucă
 1980 – Eugenia Greceanu, Luminița Munteanu-Trucă, „O ctitorie medievală din familia ctitorilor cneziale românești (Dezna, jud. Arad)”, în „Ziridava” XII, 1980
 Lanevschi 2005 – Gheorghe Lanevschi, *Aradul vremurilor demult apuse. 1834–1914*, Editura Polis, Cluj-Napoca 2005
 Márki 1893 – Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, Arad, 1893
 Márki 1895 – Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895
 Oarcea 2006 – Felicia Aneta Oarcea, „Viața confesională ortodoxă în localitatea Moneasa (jud. Arad) în sec. al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX”, în *Istorie și spiritualitate ortodoxă în Episcopia Aradului (1706–2006)*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006
 Oarcea 2008 – Felicia Aneta Oarcea, „Pierderea identității maghiarilor din Moneasa”, în *Europa identităților*, Arad, 2008
 Oarcea 2014 – Felicia Aneta Oarcea, „Povestea unui edificiu ecleziastic. Biserica Romano-Catolică din Moneasa (județul Arad)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *95 de ani de Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat și Crișana*, vol. VIII, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014
 Oarcea 2016 – Felicia Aneta Oarcea, *Moneasa. Monografie*, Editura Gutenberg Univers, 2016

³⁰ Informație orală obținută prin bunăvoința lui Moisă Oarcea, Almaș.

³¹ Cercetare de teren în vara anului 2006. II 5. Cripta familiei Almaș.

³² Pop 2016, p. 652.

³³ Cioroianu 2002, p. 14.

- Oarcea 2020 – Felicia Aneta Oarcea, „Mineritul în zona Sebiș-Moneasa din județul Arad în perioada modernă. Identități patrimoniale. Mărturii documentare”, în Dumitru-Cătălin Rogojan, Gina Boda (coordonatori), *Istorie, cultură și cercetare*, vol. IV, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020
- Oarcea 2022 – Felicia Aneta Oarcea, „La mémoire de l’histoire. Le destin de la famille Török (Váradi): la noblesse oubliée”, în *Quaestiones Romanicae*, IX, Editura Universității de Vest Timșoara, Timșoara, 2022
- Pop 2016 – Ioan Aurel Pop, „Postfață”, în Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyary András (coord.), *Istoria Transilvaniei, vol. III (de la 1711 până la 1918)*, Academia Română. Centrul de studii Transilvane, Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2016
- Rusu, Hurezan 2006 – Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *Bisericile medievale din județul Arad*, Arad, 2000
- Simion 2004 – Stela Simon, *Album de familie*, Editura Marineasa, Timșoara, 2004
- Vesa 2006 – Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006
- Wollmann 2010 – Volker Wollmann, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, vol. I, Editura Honterus, Sibiu, 2010

THE PEOPLE OF DOMNIN AND THE “AMERICAN DREAM” IN THE BEGGINING OF THE 20TH CENTURY

SERGIU GHIURCO*

LOCUITORII DIN DOMNIN ȘI „VISUL AMERICAN” LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

REZUMAT: La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, aproximativ 20 de locuitori din satul Domnin, județul Sălaj, au plecat în America pentru un trai mai bun. Majoritatea au reușit să câștige bani cu care au cumpărat suprafețe întinse de pământ în Domnin. Ajunși în sat și-au reluat portul cu „poale” și-au făcut gospodării model și, uneori, mai povesteau întâmplări din „Amerika”. Venirea regimului comunist a transformat „visul american” în coșmar, pentru cei care erau atunci în viață, deoarece deveniseră mari proprietari de pământ și au ajuns pe lista chiaburilor suferind diferite persecuții. Prezentul studiu are la bază corespondența inedită dintre Dumitru Bancea al lui Zaharie, unul dintre cei plecați în America și fratele său, Ioan Bancea și prin această corespondență au rămas mărturie peste ani o serie de detalii importante din viața celor plecați. De asemenea, de la rudele celor plecați, care mai sunt în viață.

CUVINTE-CHEIE: scrisoare, America, bani, pământ, aur

ABSTRACT: In the end of the 19th century and the beginning of the 20th century about 20 inhabitants of Domnin village, Sălaj county, left for America for a better life. Most of them managed to earn money with which they bought large areas of land in Domnin. Arriving in the village, they got back to wearing „poale”, made model households and sometimes told stories from „Amerika”.

The coming of the communist regime turned the „American dream” into a nightmare for those who were then alive, as they had become large landowners and ended up on the blacklist suffering various persecutions.

The present study is based on the original correspondence between Zaharie’s Dumitru Bancea, one of those who left for America, and his brother, Ioan Bancea, and through this correspondence a series of important details from the lives of those who left have remained testimony over the years. Also from the relatives of the departed who are still alive.

KEYWORDS: letter, America, money, land, gold

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, about 20 inhabitants of Domnin village, Sălaj county, went to America for a better life. In the community of Domnin village, this phenomenon of emigration to America at the beginning of the 20th century is almost forgotten. The little information we managed to obtain is from the relatives of those who left for America at that time and from the correspondence of Bance Ioan of Zaharie’s (1884–1975) with Bance’s brother Dumitru (1877–1947) and friend Dumitru Cosma from Bulgari.

The migration of some residents of Domnin to America is part of the third wave of migrations to the American continent from 1890–1914. From the information we have so far, it appears that about 20 people from Domnin were in America during the mentioned period. I found some of those who left in the records at Ellis Island. The carrier ship was called „Carpathia” (the one that rescued the Titanic survivors), and the ports they embarked from were Tirol and Fiume.¹

* Head-teacher at the Somes-Odorhei Gymnasium, Salaj county; email: sergiughiurco@yahoo.com

¹ Letter from 16.07.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to brother Ioan Bancea from Domnin; Inf. Ioan Pop, born 1955

Among those identified are Ardelean Ioan of Ștefan of Onuț called Cioranul (1884–1958) with his wife Floare born Chinceș, Chinceș Grigore of Borz, Ciocian Dumitru of Tanasia Petri with his wife Floare born Iștoan, Bance Dumitru of Zaharie with his wife Catalina Drule, Bance Ioan of Petru of Alexa, Bance Floarea of Ion of Todor also called Ziroaia, Pop Terezia of Mitru of Macarie, Dragoș Ștefan called Bulbuc, Iștoc Mitru of Indreicuț, Beșe Ștefan of Paladi, Goste Ioan of Beba, Ghiurco of Șandor Negru, Hermina Katz (born 1889 in Domnin – died 1962 in New York), Karolina Katz (born 1893 in Domnin – died 1920 in Youngstown, Ohio), Estera Katz (born 1897 in Domnin – died 1962, in Sarasota, Florida).²

The main purpose of leaving was the money that could be earned there and with which one could buy land or other necessary material goods. Analyzing the social condition, it can be stated that most of those who left came from well-to-do or middle-class families. Chinceș Floare and Chinceș Grigore were the children of Ștefan of Albu, with a noble title, who owned more than 25 yoke of land.³ Ciocian Dumitru of Tanasia Petri had more than 20 yoke of land, the Katz brothers were the children of Avrum Katz, a Jew who owned a village shop and a tavern in Domnin.⁴ Bance Ioan of Petri Alexii was an assistant to the mayor (vice-mayor) and he left without his wife's knowledge, stealing the bulls' money from the town hall fund.⁵

From the information we have, the residents who left Domnin settled in Cleveland-Ohio, Dallas and Youngstown-Ohio.

The duration of the boat trip was about two weeks. Mandatory, the traveler had to have an address and telephone number from a person who could host him. They were not allowed to leave the port if the person in question could not be contacted.⁶

The fields in which they found employment were varied. We know for sure that Ioan Ardelean and Ștefan Beșe worked at a steel company, in the foundry. Ardelean is said to have worked at the Ford plants in Dallas. Together with Ioan Ardelean, there were ten other people from Domnin for whom Floare, his wife, cooked. She gave birth to a child there, in 1916, Izidor (The baby of Cioran 1916–1996). The income was very high and the maintenance expenses insignificant. They lived in a house with all the utilities of the time: sewage, electricity, running water, telephone, etc. They slaughtered a pig every month and didn't use the fat, but threw it "down the drain". In addition to cooking for those people, Floare Ardelean also made "mendele", that are filaments for light bulbs, which the "owner" took from her home.⁷

The money they received was transferred to a bank account because they could not keep it in the house because of the "bandits" who came upon them and robbed them. They received gold dollars, cash, only for current needs. Because gold was discretionary, most of those who left returned to the "old country" with gold teeth. Ioan Ardelean was buried with them, Floare Ardelean sold them to a dentist from Jibou⁸, they were stolen from Grigore Chinceș on the day of the funeral.⁹ For Bance Ioan of Petru of Alexa, they represented the only wealth he brought from America because, being an alcoholic, he spent all his money. Arriving in Domnin, he sold his teeth to Avrum Katz and with the money he received, he bought "half a garden yoke from Loați Juchii"¹⁰.

² Letter dated 05.05.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to brother Ioan Bancea from Domnin; Letter from 03.11.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to brother Ioan Bancea from Domnin; Inf. Ioan Ghiurco, born 1932; Inf. Ioan Ghiurco, born 1946; Inf. Rozalia Ardelean, born 1935; Inf. Dumitru Bancea, born in 1935.

³ Inf. Pop Elisabeta, born in 1938; Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935.

⁴ Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935.

⁵ Inf. Ioan Ghiurco, born in 1932.

⁶ Inf. Ioan Ghiurco, born in 1932.

⁷ Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935

⁸ Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935

⁹ Inf. Pop Elisabeta, born in 1938

¹⁰ Inf. Ioan Ghiurco, born in 1932

Ștefan Beșe of Paladii died in Cleveland-Ohio in a work accident, in the foundry, in 1917. A few months later his family from Domnin received a significant amount of money as compensation from the insurance company in America, with which the deceased had been insured.¹¹

In the letters sent to the "old country", Bancea Mitru of Zaharie describes the working conditions "here you have to work"; "now they moved me for a nightshift, no more dayworking, only nightworking". „I worked for 13 hours, I made 7 fl. and four pennies in one night...”¹²

During the winter, finding a job was quite difficult, he states that "our people had worked at the same road as Stefan Paladi, they worked in roads construction, same as in the home county, not in a factory, and they had fired them all as there was no work to be done during winter time."¹³ Another time he says that "the constructions went bad this winter... brother, I'm considering spending the next winter at home, may I have good luck, one can get fed up even with America."¹⁴

It seems that there was not much stability in terms of jobs "three weeks have passed and I still haven't started work even until now, work is going very poorly and there are a lot of unemployed people". Another time he says that "I changed my job for the store in the same factory, but it's not the same thing I was at", "I work for 10 hours, earning one dollar and 95 cents (5 fl without 12/2 cr. per day) and I'm satisfied and maybe starting from March we'll only work for 8 hours and for a better pay".¹⁵

When things were going well, it seems the pay was more than satisfactory '\$30 per 2 weeks, per month 150 fl. I take alone, without Catița'.¹⁶

For his part, he also offers some new details regarding his departure to America, through correspondence, with the help of which the connection with the relatives in the village was permanently maintained: "Mitru (Bance Mitru of Petru Alexa 1877–1958 n.n.) wrote to me how Catina could make money here, cause I don't know how much she could or could not earn." Through the letter, they also prepared the departure of the cousin Bance Ioan of Petru Alexa "brother Ioan, should come dressed in black clothes, they don't wear our traditional clothing". "And you only need food until Fiume, from there on you don't need food anymore, the only thing you can have on the ship is bacon and until here it doesn't hurt to have onions and rum on the cruise, but don't be afraid of the water." The arrival in America was done on Ellis Island and from there the newly arrived person was sent to the address he had written down: "don't be afraid if you want to come to my address, but if someone asks you if you have something to work where you're headed to, don't tell them, say that you don't have any but you're searching for something to work, and then they will mind their business, that's all."¹⁷

Those who left for America a long time ago had a special concern for the new arrivals. After Bance Ioan of Petru of Alexa arrived there, his cousin, Bance Mitru, states in a letter "I had offered him food and essentials for three days and I had searched for a place for him to work"¹⁸. From some statements it can be concluded that many of those who left had to borrow money to be able to afford the trip. Referring to Iștoan Florica of Gavrilă of Nișa "she says that the mayor gave her travel money to come here, one hundred florins"¹⁹, another time he states that "I went to Cleveland, to visit our people for my brother-

¹¹ Inf. Dumitru Bance, born in 1935

¹² Letter from 10.02.1914, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

¹³ Letter from 10.02.1914

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Letter from 17.02.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

¹⁶ Letter from 13.07.1911, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

¹⁷ Letter from 16.07.1913

¹⁸ Letter of 05/27/1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

¹⁹ Letter from 03.11.1913

in-law's money and they had told me that Ștefan of Paladea had sent money to Ioan of Petra of Alexa through a woman, but Ioan hasn't given me the money yet because he doesn't have any, but I'll borrow him some".²⁰

In discussions with those at home he was not always very convincing about the greatness of America "that people here still lack money just as anywhere." What's more, he claims that "I also gave money on the contract even here" (with n.n. interest)²¹.

Because some of the citizens who left did not abandon their bad habits, small conflicts had also occurred "when the wretched Ianoș came to my house I was embarrassed by his clothing, looking like a gypsy. I don't understand how he got the courage to come in my house dressed like that."²² and he also says "brother, please warn Florica of Gavrița's husband that his beautiful and loving wife had been having affairs as soon as she arrived here. She had one called Nicolae on the ship and she's also being maintained by a man here." and "she wants to learn various dances here and other taboo stuff"²³.

However, the distance from the house made them keep in touch with each other: "Ianoș's wife lives here with us, but Floare works as a maid in a household, where Mitru of Indreicuțu and Ianoș of Șandor also work, and there are also people from Cuceu and Poptelec there". Also, "on Easter we had a nice party all together"²⁴.

What was interesting was the way in which the profit from the work performed was obtained. Most of the time the money was sent to the country with precise instructions. The money could arrive quite quickly "by telegram, you get it in four days"²⁵. Mail would arrive in about two weeks, as evidenced by the stamps on the letter envelopes.

Most of the money was used for the purchase of land "if you can buy the land from Dumitru, make sure it is tabulated. Make the contract on mine and my wife's names and make it with a lawyer from Cehu or a notary from Salașig. The purchase should not be worth more than 800 fl. because if there is going to be a flood, I'm not going to be able to keep it from getting ruined"²⁶.

"Brother, if you can, buy two lands from Odorhei, with grasslands and also a land from Șoimuș", "but only buy them if they are a good deal and if they are not, keep the money and take care of them". Since they had money at their disposal, they allowed themselves to make a selection of the land they bought "don't buy land from Gheorghe of Doka even if it's only 200 per acre".

There is almost no letter in which there is no mention of the purchase of land: "If you can find a land in Șoimuș, or two in Birsa, or four in or village, buy them, but be careful for them to be clean, give an advance and write me to send you some money"²⁷.

The money that was not invested in land was given "with a contract", meaning that a loan was granted to a person, a loan for which an annual interest of up to 25% was charged and, necessarily, the guarantee of real estate or guarantors. The interest charged was also called usury. The clients were carefully selected and the papers carefully done. In this regard, we have some fragments of very conclusive letters: "I don't think it's worth it putting the money in a bank if you can't find good people. I have one hundred in the bank and I'll put 500 more, to get 600 for usury with good people and also for guarantors

²⁰ Letter from 1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

²¹ Letter from 01.12.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

²² Letter from 27.05.1913

²³ Letter from 03.11.1913

²⁴ Letter from 05.05.1913

²⁵ Letter from 07.12.1913, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

²⁶ Letter from 09.03.1914, sent from Youngstown Ohio by Dumitru Bancea of Zaharie to his brother Ioan Bancea from Domnin

²⁷ Letter from 09.03.1914

to have a legal contract beside the business with usury". "Be careful to whom you scatter so that you can gather them together without shame."

Things were as serious as possible even regarding the relatives „Mitru of Petru wrote to me that he would need 20 fl. on usury and I can give them to him but he has to send me a notarized contract. Legal contract"²⁸.

The guarantors, were very important in these businesses, being often mentioned, with "Gorița make a contract and we will put the guarantee on his brother and on Gheorghe of Toma, but I won't give anyone money without a guarantee". Even the neighbor, the teacher Ipathie Theodoreanu, was requested a contract and a guarantee "as soon as I get the contract, I'll send the teacher 50 fl, but only with a guarantee" and "the usury is only 5 fl. per 100"²⁹. Another time the usury was higher "we put this year's usury for 300 fl to 20 fl interest"³⁰.

It is certain that most of those who went to America, once they returned to Domnin, bought large areas of land, the exception being Ana Bance also called Ziroaia and Bance Ioan of Petru of Alexa who, being an alcoholic, returned without a penny. The main seller of land was the usurer Zaharia Beșe, who sold the land confiscated from those who could not pay their debts and were left without the land pledged.³¹

When leaving America, the money left in the bank was received in the currency of the country of origin, without being allowed to take the gold dollars out of the country. Floare Ardelean, born Chinceș, found an ingenious method to get the gold dollars out of the country; she slipped the money inside the drawstring of her dress, side by side. It was probably the only place those controlling them didn't look in.³²

Arriving in the village, they resumed their wearing of "poale", made their households model and sometimes told stories from "Amerika". When getting off the ship, Floare Ardelean replaced her hat with a scarf, fearing that she might meet someone she knew who would laugh at her outfit or to gossip her in the village.³³

The members of the Katz family, Ștefan Beșe of Paladea, who died, and Terezia Pop, who remarried there, never returned from America, saying that she was not going back to her country "for Macarie (Pop Dumitru of Macarie, Terezia's husband from her country) to beat me anytime he got drunk at the tavern and fought with the people of Curteni". After 1960, she took her daughter, Floare Pop called Boloaga, and grandson Ioan Drule to America with her. From her marriage to her American husband, Terezia Pop had three daughters who maintained permanent contact with her relatives in Domnin.³⁴

The coming of the communist regime turned the "American dream" into a nightmare for those who were then alive, as they had become large landowners and ended up on the blacklist suffering various persecutions.

BIBLIOGRAPHY

I. Sources

I.1 New sources

1. Correspondence 1911–1914

II. List of informants: Emilia Drule b. 1934; Ioan Ghiurco, born in 1932; Rozalia Ardelean, born in 1935; Pop Elisabeta, born 1938; Dumitru Bance, born in 1935; Ioan Pop, born in 1955; Ioan Ghiurco, born in 1946.

²⁸ Letter from 27.05.1913

²⁹ Letter from 16.07.1913

³⁰ Letter from 03.11.1913

³¹ Inf. Ioan Ghiurco, born in 1932

³² Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935

³³ Inf. Rozalia Ardelean, born in 1935

³⁴ Inf. Emilia Drule born in 1934

RESTITUIRI ALE UNOR SCRIERI PRIVIND ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII INDUSTRIALE ȘI COMERCIALE LA ORADEA ȘI ÎN COMITATUL BIHOR (I). ACTUALIZĂRI PE MARGINEA TEMEI

HOCHHAUSER RONALD*, GEORGESCU OANA**

RECOVERING WRITINGS REGARDING ASPECTS OF INDUSTRIAL AND COMMERCIAL ACTIVITIES IN ORADEA AND IN BIHOR COUNTY (I). UPDATE ON THE SUBJECT

ABSTRACT: *The present work brings to attention aspects of the economic life of the town of Valea lui Mihai as it was seen in the year 1934 by an anonymous author in the publication *Érmihályfalvi Évkönyv* (The Almanac of the Valea lui Mihai Village). Apart from the recovery of the writing that has an average degree of difficulty, our approach also puts forward updates on the subject: the presentation, in the form of historical monograph sketches, of certain aspects from the activity of some productive units as well as the thorough analysis of the corresponding advertisements reflected in the annual.*

We consider that transmitting such information is very opportune as it is our duty to respect the local people of Valea lui Mihai, native or naturalised, who, with a lot of skill and effort, have contributed to the economic development of the settlement, characterised, as well as the city of Oradea, by multiethnicity, multiconfessionalism and multiculturalism.

KEYWORDS: *recovery, almanac, economic activity, publicity*

REZUMAT: *Prezenta lucrare aduce în atenție aspecte din viața economică a orașului Valea lui Mihai, așa cum a fost aceasta văzută în anul 1934, de un autor anonim, în publicația *Érmihályfalvi Évkönyv* (Almanahul comunei Valea lui Mihai). În afară de restituirea scrierii de dificultate redusă, încercarea noastră propune și actualizări pe marginea temei: prezentarea sub formă de schițe de monografie istorică a unor fragmente din activitatea câtorva unități de tip productiv, de asemenea, analiza minuțioasă a anunțurilor publicitare aferente și nu numai, reflectate în anuar.*

Considerăm oportună transmiterea unor astfel de informații, deoarece avem datoria de a-i respecta pe acei oameni ai locului, autohtoni sau naturalizați la Valea lui Mihai, care, înaintea noastră, cu multă strădanie și măiestrie, au contribuit la evoluția economică a așezării, caracterizată, asemenea orașului Oradea, prin plurietnism, pluriconfesi-onalism și pluriculturalism.

CUVINTE-CHEIE: *restituire, almanah, activitate economică, publicitate*

În cadrul tematic enunțat lansăm o serie de traduceri din lucrări istoriografice consacrate, compasuri industriale și comerciale, albume, almanahuri și ziare tipărite în limba maghiară, cu referire la activitatea industrială și comercială din comitatul Bihor, scrieri care, până în prezent, nu au beneficiat de vreo traducere în limba română.

Prin intermediul acestor *restituiri*, intenția noastră este de a înlesni accesul la informație unui public

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, ronald.hochhauser@mtariicrisurilor.ro

** Muzeul Țării Crișurilor Oradea, oanageorgescu2003@yahoo.com

mai larg, dornic să studieze și să cunoască, în cadrul sistemelor de învățământ și cercetare organizate sau, pur și simplu, din pasiune, aspecte ale activității economice din comitatul Bihor, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. De asemenea, ne preocupă să excludem posibile opinii greșite, ivite din cauza necunoașterii sau a cunoașterii nesigure a limbii maghiare, cu toate că probabilitatea de a săvârși abateri de la adevăr în cadrul traducerilor este mare, date fiind înțelesurile multiple ale cuvintelor și expresiilor, dar și circulația acestora într-un spațiu relativ restrâns.

În primul rând, avem în vedere aspectele generale legate de *viața economică a comunei Valea lui Mihai*. Lucrarea originală, *Községünk közigazgatása*, este semnată abreviat (b.m) și face parte integrantă din *Érmihályfalvi Évkönyv* cu un conținut total de 64 pagini. Anuarul redactat de Rosenbluth Sándor, a fost tipărit în anul 1934 la *Tipografia Róth și Komáromy* din Carei¹. Textul său este de dificultate redusă și folosește un limbaj modern, coerent, pe alocuri cu expresii arhaice. La traducere am avut în vedere originalitatea conținutului, dar și redarea sa sub o formă îngrijită.

În afară de scrierea vizată, anuarul mai conține, în ordinea filelor sale: un calendar universal (romano-catolic, protestant, ortodox și israelit); date din preistoria și istoria comunei; o scurtă biografie a personalităților născute în Valea Ierului, cu accent deosebit pe biografia doamnei dr. Szentmihályi, cu numele de fată Szabó Mária, scriitoare și jurnalistă; componența populației (8.711 locuitori), defalcată pe etnii și apartenență religioasă, în conformitate cu datele recensământului din 1930; numărul persoanelor cu drept de vot în 1934 (2.121 de persoane); denumirile din acea perioadă și anterioare ale străzilor comunei; denumirea străzilor înființate după aplicarea reformei agrare din 1921; denumirea hotarelor așezării (de exemplu: Kismező, Görberét, Kállaihegy etc.); lista cu numele și adresele avocaților din comună (birou, locuință); numele abonaților telefonici, persoane fizice sau juridice (de exemplu: Primăria, Poliția de Frontieră, Vama, Kolling György și fiul, Glück Benő etc.); o listă cu numele și adresa medicilor (poate cel mai cunoscut dintre aceștia este dr. Andrassy Ernő – n.tr.²), stomatologilor și farmaciilor; date despre oficii și birouri, biserici, instituții de învățământ de stat preșcolar, primar, tehnic și confesional, instituții publice, asociații și uniuni, partide politice, asociații sportive; lista notarilor din districtul Valea lui Mihai, scrierea *Anyák (Mame)* de Szabó Mária; programul târgurilor anuale, valabil pentru anul 1934 și, nu în cele din urmă, o serie de materiale promoționale de tipul *anunțului publicitar*, la care ne vom referi pe parcursul demersului nostru.

Să vedem, pentru început, cum a fost văzută de autor, *viața economică* a așezării, pe care o regăsim prezentată succesiv la paginile 41 și 42 ale publicației!

«În anii dinaintea *Marelui Război*, industria și comerțul comunei Valea lui Mihai au cunoscut o dezvoltare rapidă. Pe arterele principale ale așezării s-au deschis, rând pe rând, noi magazine. Caracteristic spiritului întreprinzător al perioadei este exemplul lui Jakab Rezső, fost prim-notar, care a obținut merite eterne în domeniul producției de vinuri, având legături comerciale cu piața de specialitate din Londra. În perioada amintită de mare căutare erau produsele *Fabricii de rulouri din lemn* (rolete – n.tr.) „*Deutsch József*”, una dintre puținele din domeniul său, de pe cuprinsul *Coroanei Maghiare*. Preparatele *Fabricii de cafea și ciocolată „Beck”* au fost cunoscute și apreciate inclusiv în Statele Unite ale Americii. Târgurile săptămânale (de mărfuri și animale – n.tr.), desfășurate la Valea lui Mihai, erau din categoria celor renumite internațional³. Un număr însemnat de vite cornute și porcine au fost exportate. Industria comunei a fost,

¹ La data apariției publicației, localitatea Valea lui Mihai, ridicată la rang de oraș în 1930, pentru a doua oară (primul astfel de statut l-a dobândit în 1844), se afla în subordinea administrativă a comitatului Sălaj; *Tipografia Róth și Komáromy* a fost înființată în anul 1754. De-a lungul existenței sale, aceasta a oferit servicii de legătorie – în perioada interbelică a fost cel mai înzestrat atelier de broșat cărți și reviste de pe cuprinsul comitatelor Sălaj și Satu Mare – și de editură. Concomitent, era în posesia unui depozit mare de formulare tipizate, utilizate de către administrațiile comunale.

² n.tr. – nota traducătorului

³ Târgul era situat în locul unde se află, în prezent, parcul orașului. A devenit tradiție ca, în urma realizării unei tranzacții, cumpărătorul să ofere vânzătorului un pahar cu vin de calitate superioară, obținut din strugurii cultivați în zona Ierului.

de asemenea, destul de dezvoltată. Strada Mester (meșter, meseriaș, breslaș – n.tr.), lungă de aproximativ o jumătate de kilometru, și-a luat numele după rezidenții săi, în principal meseriași.

După destrămarea *Imperiului Austro-ungar*, comuna noastră a pierdut o parte din împrejurimile sale, ceea ce a influențat negativ viața sa economică. Chiar și așa, am prosperat benefic până în octombrie 1929, începutul mării crize economice mondiale. Aceasta și-a pus amprenta serios și asupra activității întreprinderilor locale, reușind să supraviețuiască asprimii timpurilor, doar cele cu o bază financiară solidă.

Fabrica de cafea cu înlocuitori „Beck”, cea care a căzut pradă la două incendii până în prezent, și-a reluat activitatea și, conform unor știri, actualul său proprietar, Beck Jenő are intenția de a o extinde.

Fabrica de cordoane, galoane și obloane „Würdinger și Hoffmann” este o uzină modernă, cu adevărat orășenească. Produsele sale sunt competitive pe piața externă.

Boiaua comercializată de *Moara de măcinat ardei „Rekord”* a cunoscut deja răspândire, fiind un produs solicitat pe piață. De altfel, la această firmă lucrează în permanență 40–50 de persoane.

Caracteristic crizei economice mondiale, este că această comună, circulată intens, are doar două unități bancare. Una este *Agenția Casei de Economii a județului Bihor și Băncii Economice din Oradea*, aflată sub tutela *Filialei din Carei*. Funcționarii săi, sunt Zathureczky Gedeon, casier și Kiss Kálmán, contabil. Această unitate financiară deține, în apropierea liniei ferate, un *Depozit de vinuri, produse agricole și mărfuri*, cu o capacitate de 400 vagoane. Conducătorul său este Berkovits Móric.

Cealaltă unitate financiară este *Banca Economică Populară din Valea lui Mihai*, avându-l ca director pe Jakobovits Sándor.

În comerțul cu produse agricole sunt renumite afacerile conduse de *Grünwald Béla* respectiv *Jakobovits Henrik*. Pe lângă acestea, în comună există un număr mare de comercianți și agenți de produse agricole.

În domeniul comerțului cu mirodenii, o bună cifră de afaceri înregistrează magazinele firmelor: *Horváth Béla*, *Grünbaum Herman*, *Serbán András*, *Fisch Sándor*. Cea din urmă menționată, ca și cele ale lui „*Sztruhár & Mandl*” și *Grósz Lajos* – statornică de 75 de ani, desfășoară o activitate comercială, cu articole din fier. În urmă cu un an, firma orădeană „*Mihelly și Kandel*” și-a deschis o sucursală în regim exclusiv angro, avându-l conducător pe Engel Károly.

Comuna este destul de bogată în magazine de textile. Cu excepția *Magazinului „Rosenfeld Lajos și Glück Károly”*, majoritatea sunt noi. Dintre acestea se evidențiază *Magazinul universal de textile*, magazinul universal al firmei Kahán József și cel al lui Rapaport Gyula.

Ne lăudăm cu două mori de dimensiuni apreciabile. Una dintre ele este *Moara cu valțuri „Gizella”*, acționată de forța aburului, echipată modern, cu o capacitate de producție zilnică de 4 vagoane de măciniș, proprietatea lui Glück Benő. Cealaltă este *Moara cu aburi „Frații Kolling”*, cu o capacitate de producție zilnică de două vagoane. Această din ultimă firmă asigură și iluminatul electric al comunei.

Dintre depozitele de cherestea, cea a lui Weisz Sándor și Glück Béla are un rulaj ușor mai mare decât cea a lui *Deutsch și Asociatul*. Demn de menționat este *Depozitul de lemne de foc* deținut de Rosenblüth Lajos. Un alt depozit, bogat echipat cu piele pentru încălțăminte și furnituri, este cel al lui Simon Salamon.

În comună funcționează și un mare *Oficiu al monopolului tutunului*, condus de Aurel Lemeni (sau Lomeni – n.tr.) și Alexandru Säucan⁴. În sfera de competență a *Oficiului* intră și producția de tutun a localităților Marghita și Săcueni.

Fabrica de cărămizi din proprietatea lui Szabó Antal, a fost unificată cu vechea *Fabrică de cărămizi „Balogh”*, având perspectivele unui viitor frumos.

Aldămașul era servit într-una din bodegile înșiruite în dosul târgului unde oferta conținea și o paletă variată de gustări calde, precum cârnați prăjiți și caltaboși.

⁴ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 150

Pe scurt: Comuna noastră – făcând abstracție de condițiile favorabile ale poziției geografice și de situarea la intersecția unor drumuri comerciale – dispune de toate precondițiile care o fac pregătită pentru revenirea pe calea dezvoltării durabile, în caz de circumstanțe economice mai avantajoase.»

Cu scopul readucerii în prezent a celor transpuse, în continuare, lucrarea redă, sub formă de schițe de monografie istorică, episoade din activitatea câtorva unități de *tip productiv*, evidențiate sau nu în almanah, prin așa numitele „*anunțuri de pagina a patra*”. De asemenea, analizează minuțios *reclamele* respective, în ordinea repartiției din publicație, la fel și altele, chiar dacă firmele pe care le promovează nu sunt amintite în scrierea semnată (b.m).

Pornind de la aceste considerente, ne vom concentra asupra câtorva afaceri, respectând următoarea ordine:

A) OBIECTIVE EVOCATE SUCCINT, FĂRĂ RECLAMĂ

1. *Oficiul Monopolului Tutunului*

Întrat în conștiința localnicilor sub denumirea *Fabrica de Tutun, Oficiul* a luat ființă pe la începutul secolului al XIX-lea. Ansamblul de clădiri, situat strategic în proximitatea stației de cale ferată, era format dintr-un depozit construit în 1823, o uscătorie și o secție de împachetat, fiind delimitat de străzile: Fabricii (cu echivalentul în limba maghiară, Gyár utca), Breslelor (Mester utca) și Gării (Állomás utca)⁵. Conform unor mărturii orale, unitatea a asigurat traiul decent pentru locuitorii comunei și ai celor din localitățile limitrofe – acolo, lucrând între 150 și 200 de sezonieri. Aceleași surse susțin ideea tradiției cultivării tutunului în regiune, grație solului nisipos de o foarte bună calitate. Simbolic vorbind, acesta era numit *aurul galben*, asigurând condiții prielnice de creștere a plantei din soiul *Virginia*. Recolta era preluată în legături, apoi depozitată, uscată și maturată. Lucrătorii *Oficiului* efectuau inclusiv primele faze ale prelucrării, după care tutunul era distribuit fabricilor de țigarete⁶. Mai trebuie spus că sub jurisdicția *Oficiului* se aflau inclusiv cantitățile de tutun colectate din Marghita și Săcueni. În prezent, ansamblul arhitectural se află într-o avansată stare de degradare.

2. *Fabrica de cărămizi*

Izvoarele editate susțin că această unitate productivă, distrusă de cel de-al doilea proprietar reprezentat de **frații Jakab Géza și Móric**, a fost achiziționată în 1936 de **Szabó Antal** (1879–1960), originar din Săcueni (**Fig. 1**)⁷. După ce a comandat efectuarea unor lucrări de foraj în hotarul orașului Valea lui Mihai, unde a descoperit argilă de o foarte bună calitate, el a pus bazele unei noi manufacturi de cărămidă, situate pe partea stângă a drumului ce duce spre Curtuișeni, vizavi cu cea existentă și adusă la standardele vremurilor de atunci⁸. Tot acolo și-a construit o casă de locuit arătoasă, unde a dus o viață retrasă, împreună cu soția sa, **Knallmayer Irma**. Afacerea s-a dovedit a fi profitabilă, dovadă și numărul mare de comenzi primite pe adresa de corespondență a întreprinderii. Cărămida modelată inclusiv de patron, era de o calitate superioară și de dimensiuni mai mari celor cunoscute nouă. Loturile de cărămidă arsă erau preluate săptămânal, însuși de **Szabó**. Marcate cu monograma sa, materialele de construcție au fost distribuite atât pe piața internă, cât și pe cea externă. Salariile angajaților se plăteau în zilele de sâmbătă, însoțite de un păhărel de țică și, după caz, de o țigaretă produsă manual de proprietar⁹.

⁵ BN 1997, p. 7; Este de remarcat că pe str. Breslelor au funcționat, printre altele, o manufactură de săpun și una de galoane.

⁶ RU 2012 (b), p. 1 și p. 10

⁷ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 85

⁸ BN 1997, p. 7

⁹ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 87

Fig. 1. Clădirea *Fabricii de cărămidă*, situată pe partea dreaptă a drumului ce duce spre Curtuișeni. Imagine surprinsă cu ocazia unei vizite pe teren, în vara anului 1996 [Colecția MȚC (a)].

După ocuparea teritoriului României de către trupele *Armatei Roșii*, fabrica a demarat producerea cărămizilor de dimensiuni (mai) mici. **Szabó Antal** a fost destituit din funcție, dar i s-a îngăduit să locuiască în continuare, în casa pe care a ridicat-o pe amplasamentul fabricii. Până prin 1950 activitatea unității a fost coordonată de *Cooperativa Micilor Industriași*, după care a intrat sub administrarea *Trustului de Construcții „Bihorul”*. În 1952 se trece de la modelarea manuală a cărămizilor, la elaborarea acestora prin presare. Timp de trei luni de zile, această procedură tehnologică s-a realizat prin intermediul unei locomobile. Pe parcurs, fabrica intră sub controlul Întreprinderii „Petőfi” din Săcueni, specialiștii căreia, în colaborare cu alte instituții, proiectează o nouă presă – locul unde argila este combinată cu nisip și apă, iar apoi transformată în cărămizi de diferite dimensiuni – după modelul de la *Fabrica de cărămidă din Jimbolia*. Sunt achiziționate utilaje noi, astfel producția manuală încetează.

În urma mai multor investiții realizate de-a lungul timpului, a implementării programului de lucru în două schimburi, a fluctuației unităților administrante și a evenimentelor din decembrie 1989, fabrica de cărămidă a fost privatizată în 1990. Încetul cu încetul, însă, producția s-a oprit. Utilajele au ajuns să fie distruse, iar construcțiile au intrat într-un proces de degradare. În 2003 s-a încercat resuscitarea unității, însă fără succes. Mărturie a faptului că în acel loc au existat cândva două fabrici de cărămidă, este coșul de fum al celei dintâi fondate, pe la începutul secolului al XX-lea, de un anume **Balogh**, care, deocamdată, a supraviețuit demolării¹⁰.

Nu în ultimul rând, trebuie să remarcăm că înainte de a deveni un întreprinzător destoinic, **Szabó Antal** a avut o carieră muzicală de invidiat. Timp de aproape un deceniu, a fost unul dintre celebri tenori ai Europei, cu prezențe pe scenele din Karlsbad, Teplitz, Schönau, Reichenberg, Nordhausen, Insterburg, Düsseldorf. În 1910, împreună cu cumnatul său a înființat *Trupa de Teatru Ambulant „Staggione”* cu care a reușit să aibă succese inclusiv pe Riviera Italiană și Franceză. Această perspectivă a sa a fost întreruptă de *Marele Război*¹¹.

B) OBIECTIVE DESCRISE PE SCURT, PROMOVATE PRIN RECLAMĂ

Publicitatea este importantă pentru orice produs destinat consumului. În consecință, o bună parte a firmelor din epocă și-au promovat afacerile sub forma unor anunțuri publicitare considerate a fi instrumente eficiente de imagine, ingenioase și excentrice, garante ale creșterii vânzărilor și popularității și, deopotrivă, de manipulare a maselor largi, în orice domeniu au fost aplicate. La fel a procedat și o semnificativă parte a antreprenorilor din orașul Valea lui Mihai, care au văzut oportunitatea în a-și

¹⁰ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 156

¹¹ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 86.

face cunoscute astfel produsele, mărfurile sau serviciile prestate, încă din preziua apariției ziarelor, revistelor și a ghidurilor comerciale.

Analiza amănunțită a materialelor promoționale, aparent fără valoare, dar purtătoare ale unor informații inedite și ale unui limbaj elevat, oferă posibilitatea descoperirii unor aspecte, care ar putea completa tabloul format despre: situația financiară, gusturile, preferințele și opțiunile societății din epocă; stadiul de evoluție a ramurilor economiei; diversitatea mărfurilor și serviciilor oferite, reprezentate inclusiv grafic, destul de sugestiv pentru a forma o imagine echitabilă a standardului tehnic specific perioadei; simțul estetic al unor oameni de afaceri și, nu în cele din urmă, perseverența acestora de a apela la publicitate¹².

1) *Fabrica de cafea cu înlocuitori „Beck”* (pe coperta II, interioară)

Izvoarele documentare referitoare la această unitate productivă sunt puține. După sursa analizată, fabrica ar fi fost fondată în anul 1887, iar după altele în 1885. Cele patru clădiri ale sale au fost amplasate pe un teren cu suprafața de 1.000 metri pătrați, situat în partea stângă a străzii principale ce duce spre stația de cale ferată (azi, str. Republicii). Unitatea avea circa 20 de persoane angajate, în preponderență femei. Forța motrice era asigurată de o mașină cu aburi de 8 cai putere. Sub licență „*Franck*”, aceasta producea cafea cu înlocuitori de calitate superioară, recomandată pentru prepararea cafelei cu lapte (Fig. 2)¹³. De asemenea, sub marcă proprie, elabora cafea din cicoare cultivată în Valea Ierului, fabrica de ciocolată și alte dulciuri, având o capacitate anuală de producție de 240 tone în total. Pe lângă piața de desfacere de pe cuprinsul Imperiului Austro-ungar, firma realiza export în Bulgaria¹⁴.

Mai trebuie spus că, lista de nume a familiilor evreiești din Valea lui Mihai, dinaintea deportărilor din 1944, îi include pe reb **Bekh Avruhom** și reb **Jankev Bekh**, în calitate de proprietari ai unei fabrici de cafea¹⁵.

În cazul de față, mesajul publicitar este unul complex, organizat pe registre de interes (Fig. 3).

Primul este de ordin estetic, introducând privitorul în temă printr-un desen ilustrativ al categoriilor de produse oferite spre vânzare. Compoziția pe diagonală este completată de un titlu în perspectivă: „*Beck, Cafea de Cicoare Originală*” și de un calificativ la superlativ a calității cafelei: „*Cea mai bună*”. Identitatea brandului este transmisă ingenios, prin majusculele **B, E, C** și **K** din titlu, care, citite împreună, formează denumirea fabricii și a mărcii. De altfel, această formulă este și elementul repetitiv al reclamei. Urmează reliefarea elementelor de identificare și a ideilor principale, prin litere diferite ca formă, atât în mărime și grosime, cât și ca stil grafic: „*Fabrica de cafea cu înlocuitori „Beck”/ Valea lui Mihai/ Produce cafea cu înlocuitori, din cicoare nobilă cultivată în Valea Ierului/ În cutii și alte tipuri de ambalaj/ Sprijinim industria locală/ Anul înființării: 1887*”. Putem, astfel, identifica cel puțin patru tipuri de caractere. Întreaga compoziție se încheie cu două ornamente

Fig. 3. Reclamă cu influențe Art-Deco, cu accent pe denumirea fabricii și produsului, repetate de șapte ori, un număr menționat deseori în Vechiul și Noul Testament.

Fig. 2. Facsimil față bon de comandă. Imaginea ilustrează produse ale Societății Anonime Române Heinrich Franck, ful, București-Brașov [Colecția MȚC (d)].

¹² Hochhauser 2017, p. 576.

¹³ Materialul publicitar trilingv – română, germană, maghiară – a fost imprimat la *Tipografia Sonnenfeld* din Oradea.

¹⁴ Borovszky 1903, p. 309.

¹⁵ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 239; reb (jiddis) = titlu onorific de profesor

simetrice, în colțurile de la baza mesajului, oferind astfel echilibru stilistic. Elementele geometrice și proporția conduc spre o influență Art-Deco.

2) Moara cu aburi „Kolling György și Fiul” (pagina 2)

Moara cu aburi, prima de acest fel în zonă, a fost înființată în anul 1886 de **Kolling György** (1851–1928), originar din Sânmihaiu Român, Varmeghia Timișului (**Fig. 4**)¹⁶. Naturalizat la Valea lui Mihai, în 1879 acesta s-a căsătorit cu fiica morarului din comună, **Báthori Mária** (1850–1902), care avea în proprietate o moară cu apă. Unitatea nou înființată pe un teren agricol, ca de altfel și fabrica de ulei din cadrul acesteia, au fost conduse de însuși cel care le-a pus bazele, mai apoi, în cooperare cu fiii săi din prima căsătorie, **Adolf** (1881–1937) și **Árpád** (1886-?)¹⁷. Ceva mai târziu, frăiele afacerii au fost preluate de cei doi frați și, în final, de cea de-a doua doamnă **Kolling, Neufeld Eszter**, originară din Oradea¹⁸. De altfel, pe frontispiciul clădirii fabricii de ulei a fost montat un blazon, în speță o monogramă compusă din literele **K** și **T** (**K**olling **T**estvérek, adică **F**rații **K**olling), identificat de noi la vizita din august 1996.

Fig. 4. Clădirea principală a morii, într-o stare de conservare pusă sub semnul întrebării, și a coșului de fum în planul îndepărtat. Imagine surprinsă cu ocazia unei vizite pe teren, în vara anului 1996 [Colecția MȚC (c)]. Arhitectura clădirii a fost restaurată, iar coșul de fum demolat.

Moara a funcționat mai întâi cu lemne, fiind echipată cu aparatură Wolf. Cu timpul, s-a trecut la utilizarea cărbunelui procurat din Bratca și a păcurii pentru acționarea motoarelor cu 3 și 12 cilindri din dotare. Motoarele cu 4 cilindri utilizau motorina. Odată cu apariția motoarelor electrice, unitatea a fost reutilată, iar alimentarea electrică s-a realizat cu două dinamuri proprii, în lipsa unei centrale electrice¹⁹. Grație acestor dinamuri, în anul 1907, câteva instituții și o mare parte a gospodăriilor din comună beneficiau deja de avantajele utilizării curentului electric. Serviciul a fost dezvoltat și modernizat în permanență, având ca rezultat fondarea unei *Uzine electrice* în 1913²⁰. Pentru filantropismul său, de a fi oferit în mod gratuit curentul electric bisericii romano-catolice, casei parohiale și școlii din localitate, **Kolling Adolf** a primit distincția papală „*Pro Deo et Ecclesia*”²¹.

Neufeld Eszter a condus moara destul de mult timp, printre preocupările sale numărându-se și

¹⁶ Hârcă, Hochhauser 1997, p. 170; BN 1997, p. 7.

¹⁷ www.ermihalyfalva.ro

¹⁸ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 54.

¹⁹ www.ermihalyfalva.ro

²⁰ Fehér 1933–1937, p. 664

²¹ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 55

creșterea porcinelor. Acestea au fost hrănite cu resturi de morărit și cu turtă rezultată din presarea semințelor oleaginoase. Moara a oferit locuri de muncă pentru 35–40 de persoane: morari, tâmplari, mecanici, muncitori manipulatori saci, ucenici, îngrijitori animale. Retribuția lor lunară a constat în sume de bani și diferite cantități de făină, ulei și lemne de foc. Remunerația îngrijitorilor de animale a fost suplimentată cu turtă din semințe. Firma a asigurat, de asemenea, locuințe pentru familiile sărace și cu mulți copii. Totodată, a înlesnit accesul muncitorilor la o pistă de bowling, mai târziu și la un club, în vederea destinderii și a petrecerii unor clipe plăcute²².

În reclama de promovare se apelează la o construcție grafică inventivă a mesajului, care este alcătuit din cinci tipuri de fonturi, cu diverse mărimi și grosimi, creându-se, astfel, o compoziție sub forma unui triunghi sau a unui vârf de săgeată: „*Moara cu aburi, fabrica de ulei și uzina electrică „Kolling György și Fiul”, cel mai vechi și cel mai mare stabiliment industrial din Valea Ierului/ Valea lui Mihai, număr de telefon: 16/ Oferă servicii de morărit pentru orice fel de plantă cerealieră. Făina obținută are aceeași calitate ca cea obținută în morile bănățene, debit mare de făină, concentrație mică de tărațe. Teascul de ulei, din dotare, produce o mare cantitate de ulei. Uzina electrică furnizează curent electric în scopul iluminatului și încălzirii, al alimentării fiarelor de călcat și al motoarelor electrice./ Solicităm patronatul merituosului public!*” (Fig. 5). Chenarul care încadrează textul este alcătuit din linii groase, întrerupte, alternate cu forme geometrice, având un aspect rotunjit la colțuri. Acest ritm este susținut de un element geometric compus, regăsit în interiorul textului pe axa centrală. Se conferă, astfel, un punct de echilibru întregului design grafic, încadrând reclama în stilul Art-Deco.

Fig. 5. Compoziție de inspirație Art-Deco. Accentul este pus pe denumirea unității din titlu și pe direcționarea atenției spre solicitarea patronatului publicului de mare merit, formulată în ultimul rând, în mod paradoxal, cu caractere de înălțime mică.

3) Moara cu valțuri „Gizella” (pagina 40)

La sfârșitul secolului al XIX-lea, **Glück Benó** (1871-?), evreu originar din Tokaj²³, renumită localitate viticolă pe teritoriul Ungariei contemporane, fondează o moară cu aburi și o fabrică de ulei, pe care le denumește *Gizella*, după numele mic purtat de soția sa (Fig. 6)²⁴. Unitatea, ajunsă o concurentă serioasă a morilor orădene, a produs făină de o foarte bună calitate și a asigurat uleiul rafinat pentru consumul

²² www.ermihalyfalva.ro

²³ Fehér 1933–1937, p. 675.

²⁴ www.maszol.ro

populației comunei și a celei din împrejurimile sale. Capacitatea de producție zilnică, de trei-patru vagoane, și utilajele moderne din dotare, au permis unității desfășurarea, inclusiv, a activității de export²⁵.

Fig. 6. Clădirea cu trei niveluri a morii și coșul de fum de formă tronconică. Imagine surprinsă cu ocazia unei vizite pe teren, în vara anului 1996 [Colecția MȚC (b)].

În perioada interbelică clădirea a căzut pradă unui incendiu devastator, fiind reconstruită de unul din fii patronului, **József**. Acesta i-a schimbat destinația în *Fabrică de porțelan* unde s-au produs farfurii, cești și alte obiecte mai simple, de o calitate superioară²⁶. Cu timpul, afacerea nu s-a dovedit a fi una profitabilă, deoarece materia primă, în speță caolinul, a fost procurată de la distanțe mari față de locul producției. În această circumstanță s-a revenit la vechiul obiect de activitate, practicat până la puțin timp după etatizare²⁷. De-a lungul următorilor ani, clădirea a fost utilizată cu altă destinație: depozit, turnătorie, ateliere de bobinare, galvanizare și reparații auto.

După 1990 a ajuns într-o avansată stare de degradare, cu toate că s-au întreprins demersuri ale societății civile pentru a fi preservată posterității, conform cadrelor legale specifice în vigoare²⁸. Fără a se fi concretizat la începuturi, se pare că eforturile administrației și comunității locale dau roade. Clădirea simbol din centrul localității, cunoscută și sub denumirea „Văleanca”, a intrat într-un amplu proces de restaurare și reconversie, cu destinația de centru cultural multifuncțional.

Mai trebuie spus că în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, o mare parte a familiei Glück a fost deportată, în timp ce câțiva membri ai săi s-au refugiat în Canada și Statele Unite ale Americii. Remarcăm faptul că unul din descendenții direcți ai familiei, poeta **Louise Elisabeth Glück** a fost premiata în anul 2020, cu *Premiul Nobel* pentru literatură pentru întreaga sa activitate²⁹.

Din punct de vedere artistic, în mesajul publicitar se observă intenția graficianului de a înfrumuseța chenarul cu forme și motive vegetale, linii organice ondulate inspirate din natură (**Fig. 7**). Apare astfel un modul repetitiv, relevant în arta decorativă și anume copacul vieții. Ritmul care îl creează prin succesivitate, lasă impresia unei dantelării. La cele trei tipuri de caractere utilizate, caligrafia rotunjită a titlurilor este atent aleasă în concordanță cu ansamblul grafic. Elementele de identificare și ideile principale se reliefează prin dimensiunea sau alungirea corpului de literă, liniile rămân elegante și sinuoase: „*Glück Benő/ Moara cu valțuri și fabrica de ulei „Gizella”. Valea lui Mihai/ Adresa de telegramă: Glückmalom”. Număr de telefon: 25*”. În penultimul rând, pe axa centrală apare un punct de forță, alcătuit dintr-un

²⁵ Fehér 1933–1937, p. 675.

²⁶ Kovács, Szalai, Ádám 2005, p. 152.

²⁷ BN 1997, p. 7

²⁸ RU 2012 (a), p. 1 și p. 3.

²⁹ www.maszol.ro

element geometric compus, asemănător reclamei precedente. Întreaga compoziție se încadrează stilistic, prin ornament și fonturi, în stilul Art-Nouveau.

Fig. 7. Anunț publicitar cu influențe Art-Nouveau; sunt reliefate chenarul și numele patronului.

C) OBIECTIVE FĂRĂ DESCRIERE, RECOMANDATE NUMAI PRIN RECLAMĂ COMERCIALĂ

1) *Moara de măcinat ardei „Gloria”* (pagina 15)

Ne aflăm în fața unei reclame de trecere, în care apare un melanj estetic (Fig. 8). Chenarul dă senzația unei rame duble, prin construcția ornamentului pe două registre compoziționale: mărunț și sinuos în interior, vertical și deschis în exterior. Această broderie de linii fine contrastează cu un element de identificare puternic reliefat (numele morii inclus între ghilimele), urmat de redarea ideilor principale prin patru tipuri de caractere de diferite mărimi și grosimi: „*Gloria, moară de ardei/ Valea lui Mihai/ Calitatea produselor noastre este superioară celor similare. Asigurăm transport în toată țara. Adresați-vă cu o comandă de probă!*”. Pentru echilibrarea întregii compoziții pe axul central este plasat un element decorativ supradimensionat. Regăsim, astfel, o fuziune stilistică, de la chenarul desenat în linii fine cu influență Art-Nouveau, la fonturile Art-Deco.

Fig. 8. Reclamă în stil Art-Deco, cu accent pe conturul dantelat și denumirea unității.

2) *Fabrica de oțet „Koller Cheszkel”* (pagina 52)

În acest exemplu, litera este elementul compozițional de bază, desfășurându-se într-o suită de linii fine și elegante (**Fig. 9**). Din punct de vedere al proporției, grafica alineatului este foarte bine găsită. Centrul de interes apare în jumătatea superioară a textului, subliniat prin cel mai înalt font, din cele patru folosite, acesta făcând și obiectul reclamei: „*Fabrica de oțet, proprietar Koller Cheszkel/ Valea lui Mihai*”. A doua jumătate a textului este marcată, pe axul central, prin două forme geometrice – linie și triunghi sau săgeată – care mențin atenția asupra mesajului: „În cazul în care doriți să folosiți un oțet din rumeguș ușor macerat, cu adevărat bun, cumpărați exclusiv de la mine. Marfă pură, garantată, întrece orice alt produs similar”.

Fig. 9. Compoziție simplă și elegantă; privirea este atrasă de denumirea obiectului de activitate (fabrică de oțet).

3) *Abatorul și carmangeria „Danszki Károly și doamna lui Dérer Mihály”* (pagina 60)

Prin acest model este ilustrat o formă incipientă a reclamei publicitare (**Fig. 10**). Întreaga compoziție este creată prin grafica literelor: mărime, grosime și înclinația acestora. Întâlnim patru tipuri de semne tipografice, organizate crescător, culminând cu partea centrală unde apare reliefat numele producătorilor: „*Carnea ieftină face zeama subțire. Fiți atenți de unde cumpărați carne și untură! Cea mai de încredere firmă este Abatorul și carmangeria Danszki Károly și doamna lui Dérer Mihály*”. Totul intră în descreștere spre final: „*Aici veți găsi întotdeauna marfă proaspătă, de bună calitate*”.

Olesó husnak hig a leve
 Ügyeljen, húst és zsírt kinél vegye!
 Legmegbizhatóbb a
Danszki Károly,
Dérer Mihályné
 hentes és mészáros cég.
 Itt csak friss és
 jó áruval lesz kiszolgálva.

Fig. 10. Un model primar al mesajului publicitar

4) *Atelierul de potcovit, fierăria și fabrica de vehicule și mașini agricole „Polyák Barnabás”* (pagina 60)

Anunțul publicitar se împarte compozițional în două registre, marcate prin forma caracterului de literă (Fig. 11). Primul registru ocupă rolul principal, cel al expunerii. Elementele de identificare și ideile principale sunt marcate printr-o paradă de fonturi, de dimensiuni diferite: „Potcovăria, fierăria și fabrica de vehicule și mașini agricole, proprietar Polyák Barnabás, meșter potcovar diplomat/ Înființată în 1880/ Valea lui Mihai”. Patru din cele șase tipuri de literă le regăsim în prima parte a textului. Două linii paralele, plasate central, fac trecerea la al doilea registru: „Efectuează potcoveli curative, întreprinde cu responsabilitate construirea a orice fel de mașină agricolă/ Muncă punctuală și de precizie!”. Acesta este mai diluat din punct de vedere grafic, chiar dacă litera este ușor mărită. Ritmul folosit în etalarea alineatelor, orientate pe axa centrală, echilibrează întreaga compoziție. Ornamentul geometric în oglindă, format dintr-un șir de triunghiuri sau săgeți negre, conduce întreaga atenție spre mesajul reclamei.

Fig. 11. Reclamă care scoate în evidență numele meseriașului și calitatea muncii prestate de către acesta.

5) *Fabrica de nasturi, cordoane și obiecte de pasmanterie „Hoffmann Kálmán”* (pagina 61)

Designul mesajului publicitar atrage atenția printr-un titlu care ocupă o treime din conținut, se desfășoară pe trei rânduri și este marcat prin cel mai puternic caracter alfabetic: „Fabrică de nasturi, cordoane și pasmanterie” (Fig. 12). Echilibrul este menținut prin repetarea boldului de literă și schimbarea alineatului de pe axa centrală: „Proprietar Hoffmann Kálmán/ Valea lui Mihai/ Telefon:21/ Produce în toate culorile și de cea mai bună calitate:cordoane din mătase, din bumbac și pentru mobilier, nasturi pentru plapume, blănuri, cordoane pentru candelă”. În ansamblu, avem o compoziție alcătuită dintr-un raport simetric de 1:3, pe parcursul căreia s-au desfășurat patru tipuri de fonturi. Întregul text este încadrat de un chenar, alcătuit pe axul orizontal dintr-un element geometric repetitiv, asemănător cu cel din exemplul anterior, iar pe cel vertical dintr-o linie simplă paralelă.

Fig. 12. Anunț publicitar asemănător cu cel anterior, dar structurat pe trei părți egale. Accentul este pus, în titlu, pe tipul fabricii.

6) *Strungăria mecanică „Kovács Imre, fiul”* (pagina 61)

Ne aflăm în fața unui anunț alcătuit din trei tipuri de fonturi, alternate descrescător ca înălțime și grosime (Fig. 13). În prima parte a sa apar reliefate elementele de identificare cu întregul arsenal grafic: „*Strungăria în lemn Kovács Imre, fiul, dotată cu utilaje acționate mecanic/ Valea lui Mihai*”. Trecerea se realizează printr-o linie orizontală întreruptă, poziționată puțin mai sus de mijlocul paginii. Partea a doua, care redă ideile principale, este alcătuită dintr-un singur corp de literă, încheindu-se cu un rând care revine la axa centrală, echilibrând compoziția: „*Produce: ustensile de vinărit, mânere pentru pensule și bidinele; picioare de mobilier lustruite și de culoare albă; popice, bile mari și tacuri; ploști pentru vin; de asemenea, o gamă largă de obiecte din lemn prelucrate la strung, toate de primă calitate și la prețurile zilei*”. Întregul ansamblu este încadrat de un chenar alcătuit dintr-un ornament geometric repetitiv, sub formă de pătrat.

Fig. 13. Mesaj publicitar care atrage atenția prin chenar și numele patronului.

7) Atelierul de reparat mașini „Barna György” (pagina 62)

Această reclamă se definește prin ansamblul ei, ca realizare artistică și ca scop în sine (Fig. 14). De remarcat faptul că, în prima parte a mesajului, avem un singur cuvânt pe rând, marcat de un font caligrafic bolduit. Textul se desfășoară elegant, cu un corp de literă alungit, orientat spre axa centrală. Toată această dispunere contribuie la sublinierea elementelor de identificare: „Atelierul de reparat mașini, proprietar Barna György/ Valea lui Mihai”. Două linii paralele subțiri, aranjate orizontal, fac trecerea spre partea a doua a textului: „Se angajează, cu profesionalism, pentru repararea a tot felul de mașini cu aburi și motoare; execuția osiilor curbate; forare puțuri, montaj instalații sanitare, fabricarea de rezervoare și armături”. Se realizează astfel raportul cantitativ prin alinierea mai multor cuvinte pe un rând cu același tip de caracter. Ultimul alineat revine pe axa titlului, întregind ritmul compozițional. Motivul de stil este chenarul, alcătuit din linii curbe, ondulate, cu un aspect vegetal, în armonie cu grafica literei. Se evidențiază, în acest fel, influența stilului Art-Nouveau.

Fig. 14. Anunț publicitar cu influențe Art-Nouveau; sunt reliefate chenarul și numele proprietarului.

8) Moara de ardei „Record” (pagina 64)

În exemplul de față, compoziția textului nu se mai construiește pe axul central al paginii: „În atenția gospodinelor!/ Dacă doriți cu adevărat ca mâncarea Dumneavoastră să fie gustoasă, utilizați boia de ardei „Record”, naturală, fără chimicale/ Moara de ardei „Record”, Valea lui Mihai, produce boia de ardei: delicată, dulce și nobilă, roză și Merkantil (un soi de ardei iute)/ Cea mai ieftină și de încredere boia de ardei este boiaua „Record”/ Telefon: 19” (Fig. 15). Apare ideea de alineat de la stânga spre dreapta. Ideile principale, sunt marcate prin același joc grafic de fonturi. Regăsim patru tipuri de fonturi, alternate prin dimensiuni diferite. Chenarul dreptunghiular sugerează adâncimea, perspectiva, prin faptul că este accentuat pe două din laturile sale, respectiv baza de jos și partea dreaptă lateral. Acesta este construit din două linii continue subțiri și două linii groase, întrerupte într-un ritm aleatoriu.

Fig. 15. Reclamă ce scoate în evidență publicul țintă, denumirea produsului și prețul său accesibil.

9) Tâmplărie (pagina 64)

Imaginea ilustrează o reclamă bilingvă al cărei text este compus din patru tipuri de caractere, organizate într-o compoziție pe axul central: „Mobilă de dormitor din lemn de esență tare, la prețuri începând de la 5.000 lei” (Fig. 16). Grafica, variabilă ca dimensiune, grosime sau înclinație a literelor, accentuează mesajul textului: „Tâmplărie și întreprindere de industrie a lemnului/ Valea lui Mihai/ Sursa pentru o mobilă ieftină/ Ne angajăm la executarea oricăror lucrări de tâmplărie după proiecte proprii/ Gratuit: Oferta de prețuri și proiectul/ Adresați-vă cu o comandă”. Din punct de vedere estetic, chenarul atrage atenția asupra ornamentelor. Acesta este construit din linii întrerupte, în fragmente de diferite dimensiuni, alternate simetric cu forme geometrice. Colțurile sunt evidențiate prin succesiunea de cercuri (buline) și pătrate cu laturi curbate în partea superioară, respectiv pătrate cu laturi curbate și cercuri (buline) în partea inferioară, urmărindu-se echilibrul și proporția. Prin elementele folosite, întreaga compoziție chenar-text se încadrează în influențele stilului Art-Deco.

Fig. 16. Reclamă în stil Art-Deco, cu accent pe conturul ornamentat, denumirea domeniului de activitate, respectiv a ofertei și prețului de pornire practicat.

Considerăm oportună transmiterea unor astfel de informații, coagulate cu rezultatele unor cercetări și analize recente, deoarece avem datoria de ai respecta pe acei oameni ai locului, autohtoni sau naturalizați la Valea lui Mihai, care, înaintea noastră, cu multă strădanie și măiestrie, au contribuit la propășirea economică a așezării, caracterizată, asemenea orașului Oradea, prin plurietnism, pluriconfesionalism și pluriculturalism.

BIBLIOGRAFIE:

- Borovszky 1901 – S. Borovszky, (coordonator), *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája (Comitatele și orașele Ungariei. Enciclopedia comitatului Bihar și orașului Oradea)*, Budapesta, Apollo Irodalmi Társaság (Editura Societatea literară Apollo), 1901
- Fehér 1933–1937 – D. Fehér, *Bihar-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve (Istoria culturală a județului Bihar, a Oradei și albumul de amintiri al absolvenților săi de odinioară)*, Oradea, Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság, 1933–1937
- Hârcă, Hochhauser 1997 – R. HÂRCĂ, R. Hochhauser, „Conservarea patrimoniului mobil și imobil (partea a II-a)”, în *Sesiunea internațională de restaurare-conservare*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997
- Hochhauser 2017 – R. Hochhauser, „Aspecte din istoria ceasornicelor de turn fabricate la Oradea, din perspectiva reclamelor difuzate în presa locală de la începutul secolului al XX-lea”, în *Banatica*, vol. 27, Reșița, Muzeul Banatului Montan, 2017
- Kovács, Szalai, Ádám 2005 – R. Kovács, I. Szalai, S. Ádám (redactori), *Érmihályfalva, Barangolás múltban és jelenben (Valea lui Mihai. Amintiri despre trecut și viitor)*, Érmihályfalva, Érmihályfalva Polgármesteri Hivatala, 2005
- Colecția MȚC (a) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9512/7
- Colecția MȚC (b) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9513/3
- Colecția MȚC (c) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9514/6
- Colecția MȚC (d) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 10570
- BN 1997 – *Bihari Napló (Jurnal Bihorean)*, nr. 16, 1997
- RU 2012 (a) – *Reggeli Újság (Ziarul de dimineață)*, nr. 59 (2434), 2012
- RU 2012 (b) – *Reggeli Újság*, nr. 125 (2500), 2012
- www.ermihalyfalva.ro – <http://www.ermihalyfalva.ro/hirek/Kolling-malom-Kerjuek-a-nagyerdemu-koezoenseg-partfogasat> (consultat la 5 februarie 2021)
- www.maszol.ro – <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/134444-kulturalis-kozpont-lesz-az-irodalmi-nobel-dijas-koltcsaladjanak-ermihalyfalvi-malmabol> (consultat la 5 ianuarie 2021)

RESTITUIRI ALE UNOR SCRIERI PRIVIND ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII INDUSTRIALE ȘI COMERCIALE LA ORADEA ȘI ÎN COMITATUL BIHOR (I). ACTUALIZĂRI PE MARGINEA TEMEI (ADDENDA)

LUCIA MANOLICĂ*

RECOVERING WRITINGS REGARDING ASPECTS OF INDUSTRIAL AND COMMERCIAL ACTIVITIES IN ORADEA AND IN BIHOR COUNTY (I). UPDATE ON THE SUBJECT (ADDENDA)

ABSTRACT: *This study presents technical information regarding the architecture of several industrial buildings, from the beginning of the twentieth century in Valea lui Mihai. All the analyzed buildings are subordinated to a constructive typology, with common features, belonging to the industrial architecture from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, also found in several buildings, identified at that time on the territory of Oradea. A general aspect noticed in most of the studied examples is the advanced stage of degradation and the improper urban context, excepting Gizella Mill, which is under an extensive process of restoration and refunctionalization.*

KEYWORDS: *addendum, industrial units, architectural description, conversion*

REZUMAT: *În cadrul acestui studiu sunt prezentate informații tehnice privind arhitectura câtorva clădiri industriale, de la începutul secolului al XX-lea din localitatea Valea lui Mihai. Toate clădirile analizate se încadrează într-o tipologie constructivă, cu trăsături comune, aparținând arhitecturii industriale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, tipologie regăsită la mai multe clădiri identificate în acea perioadă pe teritoriul orașului Oradea. Un aspect general observat la majoritatea clădirilor studiate este starea avansată de degradare și contextul urbanistic inadecvat, excepție făcând doar Moara Gizella, aflată într-un proces amplu de restaurare și refuncționalizare.*

CUVINTE-CHEIE: *addenda, unități industriale, descriere arhitectonică, reconversie*

Prezenta lucrare reprezintă o extensie a studiului realizat de muzeologii Ronald Hochhauser și Oana Georgescu, cu privire la aspectele activităților industriale și comerciale din Oradea și comitatul Bihor, unde sunt prezentate informații legate de înființarea, amplasamentul, activitatea industrială și economică a câtorva unități industriale din Valea lui Mihai, emblematice pentru mijlocul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. De asemenea sunt analizate amănunțit câteva anunțuri publicitare aferente unităților economice evocate. Încercarea noastră reține atenția cu descrierea arhitectonică a cinci unități industriale din localitatea bihoreană amintită anterior, respectiv *Oficiul Monopolului Tutunului, Fabrica de cărămizi, Fabrica de cafea cu înlocuitori „Beck”, Moara cu aburi și presa de ulei „Kolling György și Fiul” și Moara cu valțuri „Gizella”*. Analiza arhitecturală a fost realizată în baza unor fotografii

* Universitatea din Oradea, Facultatea de Construcții, Cadastru și Arhitectură., Departamentul de Arhitectură și Construcții, lucia.manolica@uoradea.ro

din Colecția Muzeului Țării Crișurilor și din ziarele locale, dar și a câtorva realizate recent de către noi, fără piese desenate de arhitectură. Succesiunea descrierii respectă ordinea din lucrarea celor doi muzeologi orădeni.

1. OFICIUL MONOPOLULUI TUTUNULUI

Arhitectura clădirii industriale este specifică începutului de secol XIX, perioadă când în Europa, mai cu precizie în Anglia, debutează Revoluția Industrială.

Clădirea, aparținând unui ansamblu format din trei construcții industriale, este de mari dimensiuni, având un regim de înălțime de trei niveluri (parter plus două etaje) și un pod cu pantă considerabilă la un unghi de aproximativ 40–45 de grade. Datorită înălțimii generoase a clădirii, așa cum rezultă din imaginile apărute în publicația de limba maghiară *Reggeli Újság (Jurnalul de dimineață)* din 21 iunie 2012, putem deduce prezența unui sol nisipos, calitativ, potrivit excavării pentru fundații adânci (**Fig. 1**)¹.

Fig. 1. Clădirea Oficiului Monopolului Tutunului (reproducere după RU 2012)

Construcția pare a fi una simetrică pe direcția longitudinală, fiind subîmpărțită într-un număr de 15 travee. Acest aspect este vizibil la nivelul fațadei longitudinale prin pilaștrii verticali, amplasați cel mai probabil de-a lungul axelor transversale. Acești pilaștri au totodată rolul de a îmbogăți ornamental fațada clădirii industriale, intervenție valabilă pentru numeroase clădiri industriale de secol XIX, atât din spațiul românesc cât și din cel european. Pe lângă aspectul funcțional și cel utilitar, clădirile industriale de secol XIX și început de secol XX au o caracteristică comună, respectiv accentuarea ornamentelor specifice la nivelul fațadelor².

Pe zona mediană a fațadei, putem observa prezența unui corp de clădire, cu regim de înălțime parter, alipit clădirii industriale, cu ferestre arcuite la partea superioară. Zona de mijloc a clădirii este evidențiată și prin lățimea traveei centrale, evident mai mare decât a celorlalte deschideri.

Un alt aspect particular al acestui tip de arhitectură industrială este forma ferestrelor, boltite la

¹ RU 2012, p. 1 și p. 10

² Manolică 2022, p. 84

partea superioară, cu arc frânt. De asemenea, fiecare fereastră este marcată în fațadă printr-un ancadrament la partea superioară, realizat din cărămidă aparentă.

În prezent, clădirea se află într-o stare avansată de degradare, asemenea multor altor clădiri industriale de secol XIX din România. Pe fațada longitudinală, se poate observa prezența unei scări metalice, denumită în termeni de specialitate „scară de pisică”. Scopul acestei scări, conform normativelor și standardelor internaționale este variat. În situația de față, cel mai probabil a fost amplasată din rațiuni de siguranță, pentru salvarea oamenilor în situații de urgență sau din motive tehnice, pentru intervenții și întreținere la nivelul acoperișului. Podul clădirii, cu o suprafață extinsă pare a fi iluminat precar, fiind identificate la nivelul acestuia câteva iluminatoare de mici dimensiuni.

Vegetația spontană și spațiul verde neamenajat și neîntreținut, întărește ideea unei zone industriale dezafectate. Proximitatea zonei industriale este vizibilă și prin prezența unor conducte ample de instalații, de culoare galbenă, posibil gaz.

2. FABRICA DE CĂRĂMIZI

Prezența unei fabrici de cărămidă de la începutul secolului XX în localitatea Valea lui Mihai susține compoziția unui sol argilos, potrivit pentru materiale de construcții. De regulă, majoritatea fabricilor de cărămidă au fost realizate în vecinătatea unui teren propice edificării clădirilor.

Imaginile extrase din *Colecția Muzeului Țării Crișurilor* indică o clădire cu regim de înălțime parter, cu accese multiple, atât pe direcția longitudinală, cât și pe cea transversală³. Structura clădirii este realizată din zidărie, materialul de construcție fiind în mod evident cărămida.

Planul clădirii se încadrează într-un dreptunghi, înconjurat fiind de un portic perimetral, o galerie exterioară susținută de stâlpi masivi, cu secțiune dreptunghiulară. Scopul acestui portic, ușor atipic pentru o clădire industrială este de a susține planul acoperișului, evazat față de amprenta la sol a clădirii. O particularitate a acesteia este planul eliptic. Se poate remarca o ușoară înclinație a pereților exteriori, străpuși de goluri boltite, posibil ca unele dintre acestea să fie realizate sub forma unor nișe oarbe.

Acoperișul clădirii este pronunțat, realizat cu o pantă considerabilă, preluând aproape dublu înălțimea parterului. Proiectarea și execuția acestuia a fost realizată cel mai probabil din rațiuni tehnice privind fluxul tehnologic și evacuarea eficientă a gazelor și fumului rezultat în urma arderii. Structura constructivă a șarpantei acestuia este realizată din elemente de lemn, după cum se poate observa la nivelul cornișei proeminente. Învelitoarea originală a fost înlocuită în timp, cu plăci de azbociment, acesta fiind un material folosit cu precădere până în anii 1970. La o eventuală refuncționalizare și restaurare a fostei clădiri industriale, acest material ar trebui substituit în totalitate fiind considerat un material toxic, nociv, care nu mai corespunde normelor de mediu și europene.

La nivelul acoperișului, pe direcția transversală, se poate observa prezența unei lucarne triunghiulare, cu acces pe o platformă de beton, din care derivă o rampă. Structura platformei și a rampei este realizată pe stâlpi de beton iar aceasta a deservit cel mai probabil fluxul tehnologic și industrial al producerii cărămizilor. Pe mijlocul acestei rampe se poate observa o cale rulantă realizată din metal iar balustrada de protecție a rampei este realizată din elemente metalice, tip țevă sudată. Stâlpii și pilele de beton care susțin această rampă au o secțiune viguroasă fiind proiectați cel mai probabil pentru a suporta o cantitate considerabilă de cărămizi produse zilnic. Asemeni multor altor clădiri industriale de început de secol XX din Oradea și comitatul Bihor, această fabrică de cărămidă producea cel mai probabil o însemnată cantitate de materiale de construcții, care a propulsat dezvoltarea industrială și comercială a regiunii până la izbucnirea Primului Război Mondial.

În imediata vecinătate a fabricii, am identificat un coș de fum, edificat cel mai probabil la începutul

³ Colecția MȚC (a)

secolului al XX-lea. Structura acestuia este una impresionantă, fiind realizată din beton cu o geometrie compusă: secțiune pătrată considerabilă la bază și trunchi de con la partea superioară.

Vicinătatea imediată a fostei clădiri industriale, în prezent dezafectată, este marcată de spații verzi neîngrijite, dezvoltate haotic și de o industrie aparținând unor perioade diferite. De remarcat este și o structură relativ recentă, constituită din ferme metalice, mărturie a apartenenței clădirilor la zona industrială a localității.

3. FABRICA DE CAFEA CU ÎNLOCUITORI „BECK”

Conform unui desen original din epocă, unitatea era formată dintr-o incintă compusă din patru clădiri (**Fig. 2**)⁴. Construcțiile care o alcătuiau, dezvoltau o incintă de formă dreptunghiulară, accesibilă pe o poartă pietonală, cel mai probabil realizată din lemn. Se mai poate observa în continuarea porții pietonale, o poartă de mari dimensiuni, în două canate egale, cel mai probabil destinată vehiculelor și transportului de mărfuri. Această poartă era realizată din elemente verticale de lemn, rigidizate cu contravântuiri, datorită deschiderii mari, gândite pentru a permite accesul vehiculelor de mare capacitate.

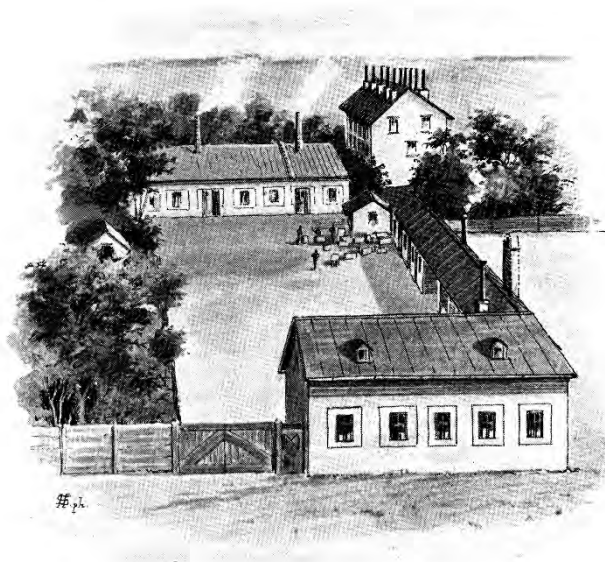

Fig. 2. Stabilimentul *Fabricii de cafea cu înlocuitori „Beck”* (reproducere după [Borovszky 1903])

Clădirea de la frontul stradal, asemenea celorlalte construcții care constituiau incinta *fabricii* aparțin din punct de vedere stilistic, arhitectural sfârșitului de secol XIX. Această clădire este situată în continuarea porților de acces, având un regim de înălțime parter, cu cinci ferestre poziționate simetric la frontul stradal. Ferestrele au dimensiuni relativ reduse, sunt în două canate, subâmpărțite în patru părți cu cercevele de lemn. Acoperișul clădirii amplasată la frontul stradal era în două ape, iar accesul era realizat în fațada din curtea interioară. Din grafica din epocă nu rezultă cu certitudine materialul din care era realizată învelitoarea, însă se poate remarca prezența a două lucarne, realizate cel mai probabil pentru ventilarea și iluminarea podului clădirii. Un aspect particular al acestei clădiri industriale este prezența profilelor ornamentale, situate la nivelul cornișei acoperișului. În continuarea clădirii, perpendicular și alipită de aceasta, se poate observa o altă construcție industrială, ce delimitează incinta fabricii. Este o clădire tip bară, cu o planimetrie îngustă și lungă, având multiple accese și goluri din curtea interioară. Acoperișul acesteia era, de asemenea, în două ape, fiind identificate coșuri de fum, cu înălțime considerabilă, cel mai probabil proiectate pentru evacuarea eficientă a gazelor fierbinți și a fumului rezultat din

⁴ Borovszky 1903, p. 306

procesul de ardere. La capătul clădirii tip bară, se poate remarca o anexă de mici dimensiuni, alipită construcțiilor existente. Aceasta avea un acoperiș în două ape și o fereastră pe latura transversală.

Pe latura din spate a parcelei, cu acces din curtea interioară, se poate identifica prezența unei clădiri destinate producției, cu două accese și cinci goluri de ferestre. Destinația acesteia ca și unitate de producție, se poate deduce din prezența a două coșuri de fum, surprinse fumegând. Un argument posibil pentru organizarea funcțională a incintei este adăpostirea spațiilor administrative în clădirea situată la frontul stradal și amplasarea spațiilor de producție, cu un grad mai mare de poluare către curtea interioară.

Pe latura longitudinală, interioară a incintei, este vizibilă prezența unei clădiri de mici dimensiuni, ascunsă de vegetația existentă. În fotografia de ansamblu, vegetația plantată sau spontană, este prezentă pe două dintre laturile terenului industrial, posibil ca o barieră fonică cu rol de protecție. Suprafața parcelei studiate nu pare a fi una extrem de extinsă, având în vedere clădirile cu dimensiuni relativ reduse și cu regim mic de înălțime. Asemeni altor clădiri industriale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, construcțiile de referință nu se disting printr-o tipologie de factură puternic industrială. Este posibil ca amprenta în realizarea și proiectarea acestora să fie vizibilă în funcțiunea interioară și fluxul tehnologic.

4. MOARA CU ABURI „KOLLING GYÖRGY ȘI FIUL”

Clădirea morii, așa cum rezultă dintr-o fotografie din anul 1996, se află într-o stare avansată de degradare, fațada principală de acces fiind marcată de intervenții ulterioare, arbitrare, survenite cel mai probabil după perioada construcției originare de la sfârșitul secolului al XIX-lea⁵. Aceste intervenții constă în adaosuri pe fațada clădirii, respectiv o terasă acoperită cu plăci de azbociment și o platformă construită pe grinzi de lemn, cu o structură deteriorată, instabilă.

Construcția inițială, autentică, era compactă, echilibrată, cu elemente specifice arhitecturii industriale de început de secol XX. Aceasta era divizată în 5 registre pe direcția transversală, marcate în fațadă prin pilaștrii din cărămidă aparentă. Ferestrele erau mari, subîmpărțite pe ambele direcții, longitudinală și transversală, prin intermediul unor montanți metalici. Acestea aveau ancadrame din cărămidă aparentă, dispuse ritmic.

Conform fațadei de acces, clădirea originară era simetrică cu ușa amplasată central. Aceasta era compusă din două canate simetric, posibil boltită și având un ornament de cărămidă la partea superioară. În imediata vecinătate a porții de acces, pe partea stângă, există o ușă simplă, cu deschidere într-un canat, protejată de un grilaj metalic. Analizând aspectul simetric al fațadei autentice, putem deduce ca aceasta a fost o intervenție ulterioară, prin care s-a distrus simetria clădirii. Mărturie în acest sens este ancadramentul ornamental de cărămidă întrerupt brusc la jumătatea ușii nou create. Pentru această intervenție, golul de fereastră a fost prelungit până la cota pardoselii finite de la parter, iar tâmplăria veche a fost demontată parțial, păstrându-se aproximativ o treime din aceasta. Astăzi, asemenea intervenții structurale la clădiri istorice, aflate pe lista patrimoniului arhitectonic, sunt permise doar pe baza unor expertize tehnice și istorice de specialitate.

Acoperișul clădirii este simplu, în două ape iar învelitoarea este metalică. Acesta este străpuns de un coș de fum din cărămidă de mică înălțime. În planul îndepărtat al clădirii se poate observa un coș de fum cu înălțime considerabilă. Acesta susține ansamblul industrial din care face parte clădirea morii. În imagine se pot observa și alte clădiri de factură industrială, dezafectate, printre care cea a preseii de ulei din cadrul ansamblului Kolling.

5. PRESA DE ULEI „KOLLING”

Clădirea fostei prese de ulei se află în imediata vecinătate a morii omonime, făcând parte din

⁵ Colecția MȚC (c)

aceleși sit industrial (**Fig. 3**)⁶. Din punct de vedere stilistic, aceasta se aliniază arhitecturii industriale de la începutul secolului al XX-lea, prezente în mai multe localități pe teritoriul județului Bihor și nu numai. Construcția are un regim de înălțime subsol, parter și etaj, delimitate vizual de brâuri decorative din cărămidă aparentă în fațada transversală. Prezența subsolului este marcată tot în fațada transversală printr-o ușă din lemn, într-un canat, amplasată în registrul inferior al parterului, care cel mai probabil face accesul către un pachet de scări ce conduc la subsolul clădirii.

Fig. 3. Clădirea preseii de ulei

Ferestrele clădirii sunt de dimensiuni relativ reduse, subîmpărțite cu montanți metalici, aspect caracteristic arhitecturii industriale din epocă și încadrate perimetral sau doar la partea superioară de brâuri din cărămidă aparentă.

Pe fațada longitudinală, se poate remarca prezența a două accese, din care unul retras din planul fațadei. Cel mai probabil, acest ultim acces este pietonal iar în imediata lui vecinătate se poate identifica o ușă dublă, de mari dimensiuni, din lemn cu contravântuiri, cel mai probabil destinată accesului de mărfuri, de gabarit mare.

Un aspect particular al fațadei transversale este timpanul la nivelul căruia este amplasat simetric un blazon, aparținând fostei familii posesoare a sitului industrial. Frontonul este delimitat vizual, pe toate laturile de brâuri din cărămidă aparentă decorativă și conține două ferestre arcuite, cu rol de a ilumina și ventila natural podul clădirii. Înălțimea la coamă a podului este comparativ egală cu cea a parterului și etajului, acesta având eventual o structură realizată din elemente de lemn și acoperire în două ape.

Asemenea clădirii morii și cea a preseii de ulei se află într-o stare de degradare avansată, fiind foarte probabil să fi suferit intervenții arbitrare de-a lungul timpului.

6. MOARA CU VALȚURI „GIZELLA”

Construcția fostei *Mori cu valțuri „Gizella”* se înscrie în tiparul consacrat al acestei tipologii de clădire industrială de la începutul secolului al XX-lea, alături de alte mori prezente pe teritoriul orașului Oradea, aproximativ în aceeași perioadă. Câteva exemple de construcții cu destinația de moară, din orașul Oradea, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sunt: *Moara „Emilia”*, (clădire demolată în 2014, situată anterior pe strada Mihail Kogălniceanu), *Moara „Laporta”* (clădire

⁶ Colecția MȚC(d)

prezentă doar în documentele de la *Arhivele Naționale, Serviciul Județean Bihor*), *Moara „Răsărit”* (odinioară *Moara „Léderer și Kálmán”*, situată în prezent pe strada Miron Costin nr. 21).

Clădirea industrială are un regim de înălțime parter cu două etaje, fiind simetrică pe ambele laturi. Pe direcția longitudinală, putem identifica un număr de 6 travei identice, delimitate vizual în planul fațadei de pilaștrii⁷. Pe latura scurtă se poate observa un timpan proeminent și două travee, colțurile construcției fiind marcate cu patru stâlpi robuști care depășesc înălțimea cornișei. Ferestrele sunt constante ca și deschidere, înălțimea celor de la parter fiind mai mare decât la nivelele superioare. Toate ferestrele sunt prevăzute cu arce frânte la partea superioară și divizate cu cercevele metalice, aspect particular al acestui tip de arhitectură industrială.

Analizând mai atent imaginile, amplasamentul clădirii aparține unui sit industrial, aflat în stare avansată de degradare. În jurul clădirii morii au fost ridicate arbitrar construcții industriale, cel mai probabil depozite fără un plan urbanistic cert. Coșul de fum cu formă tronconică, alăturat clădirii morii a fost integrat într-o clădire cu destinație industrială, observându-se în imaginile atașate intersecția acestuia cu panta acoperișului realizat din plăci de azbociment. Conform normativelor europene de mediu, acest material a fost interzis în proiectarea clădirilor, fiind considerat extrem de nociv.

Cu toate că în ultimele decenii, clădirea s-a aflat într-un proces amplu de degradare, destinul acesteia este optimist. După îndelungate eforturi birocratice, autoritățile locale au obținut finanțare pentru a transforma imobilul într-un centru multifuncțional (**Fig. 4**). Astfel, clădirea a fost supusă unor lucrări de restaurare și refuncționalizare în săli expoziționale, ateliere de creție, sală de spectacole, spații pentru artiști și o bibliotecă⁸.

Fostele clădiri industriale studiate și analizate din punct de vedere tehnic, arhitectural vor putea servi drept un punct de plecare pentru viitoare proiecte de restaurare și refuncționalizare ale acestora. Având în vedere exemplul Europei occidentale, unde asemenea intervenții sunt practicate firesc și cu frecvență, considerăm oportună tratarea cu respect și discernământ a valorosului patrimoniu industrial din Valea Ierului. De aceea, asemenea abordări ale autorităților locale, ca și în cazul fostei *Mori cu valțuri „Gizella”* sunt laudabile și merită încurajate pentru o economie prosperă. Ele nu doar cresc valoarea culturală a localităților ci pot îmbunătăți viața socială și economică a comunităților prin dezvoltarea turismului local și crearea a noi locuri de muncă.

Fig. 4. Clădirea cu trei niveluri a morii. Imagine surprinsă cu ocazia unei vizite pe teren, în primăvara anului 2022.

⁷ Colecția MȚC (b)

⁸ Manolică 2022, p. 14

BIBLIOGRAFIE:

- Borovszky 1901 – S. Borovszky, (coordonator), *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopéd iája*(Comitatele și orașele Ungariei. Enciclopedia comitatului Bihar și orașului Oradea), Budapest, Apollo Irodalmi Társaság (Editura Societatea literară Apollo), 1901
- Manolică 2022 – L. Manolică, *Perspective ale reconversiei patrimoniului arhitectural industrial din Oradea*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2022
- Colecția MȚC (a) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9512/7
- Colecția MȚC (b) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9513/3
- Colecția MȚC (c) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9514/5
- Colecția MȚC (d) – Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, inv. nr. 9514/6
- RU 2012 – *Reggeli Újság (Jurnalul de dimineață)*, nr. 125 (2500), 2012

ROMÂNIA ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN PERCEPȚIA MEDICULUI MILITAR RAUL DONA

PETRE DIN*

ROMANIA AND THE WORLD WAR I IN THE MILITARY DOCTOR`S APPROACH RAUL DONA

ABSTRACT: *The unique journal of the military doctor Raul Dona is a view of the Romanian society confronted with the difficulties of the First World War where the author vigorously criticizes the phenomena of the speculation, corruption and misery from the hospitals. The notes are edited in a letter form addressed to his family, from which his concerns to protect his family emerge, but also the dramatic moments that the Romanian society was passing through from an economic, social and political perspective.*

His notes depict the war`s dramas, with the frustrations and disappointments caused by the food, wood and medicine shortage and the soldiers attitude against the war. The Romanian soldiers are perceived as being optimist and strong, while the officers were demanding the transfer in the medical committee to the auxiliary and sedentary service. Also, Raul Dona offers pieces of information upon the desertion of Sturdza the commander to the enemy, the former son of the prime-minister of Romania, Dimitrie A. Sturdza and the lieutenant –commander Crăiniceanu, the general`s son, Grigore Crăiniceanu. These pieces of information are presented as being a dishonor for a family of soldiers, especially during the war situations.

KEYWORDS: *Romania, The World War I, Raul Dona, Journal, Corruption*

REZUMAT: *Jurnalul inedit al medicului militar Raul Dona este o panoramă a societății românești confruntată cu dificultățile Primului Război Mondial unde autorul critică vehement fenomenele de speculă, corupție și mizerie din spitale. Însemnările sunt redactate sub formula unor scrisori adresate familiei, din care reiese atât preocupările pentru a-și proteja familia, dar și momentele dramatice pe care le traversa societatea românească din perspectivă economică, socială și politică.*

Însemnările sale descriu dramele războiului, cu frustrările și dezamăgirile provocate de penuria de alimente, lemne și de medicamente și atitudinea militarilor față de război. Soldații români sunt percepuți ca fiind optimiști și puternici, în timp ce ofițerii solicitau în comisiile medicale transferul la servicii auxiliare sau sedentare. De asemenea, Raul Dona oferă informații asupra dezertării la inamic a colonelului Sturdza, fiul fostului prim-ministru al României, Dimitrie A. Sturdza și a locotenent-colonelului Crăiniceanu, fiul generalului, Grigore Crăiniceanu. Aceste informații sunt prezentate ca fiind acte de dezonoare pentru o familie de militari, mai ales în situații de război.

CUVINTE-CHEIE: *România, Primul Război Mondial, Raul Dona, Jurnal, Corupție*

Obiectul acestui studiu este prezentarea evenimentelor Primului Război Mondial în care România s-a implicat pentru realizarea idealului național de făurire a României Mari, în viziunea unui martor ocular, Raul Dona.

Pentru o percepție adecvată a acestui studiu se impune o prezentare sumară a biografiei autorului acestor memorii. Născut în anul 1873, tatăl său fiind generalul Nicolae Dona, care a participat la Războiul de Independență, iar mama sa Emilia Dona, Raul Dona a îmbrățișat profesia de medic, începându-și cariera în 1898 la Roșiori de Vede, în județul Teleorman. La finalul mai multor etape de pregătire

* Prof. dr. Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr” Avrig; email: petre_din@yahoo.com

profesională, se căsătorește la 7 februarie 1916 cu Niculina Delavrancea, cea de-a treia fiică a scriitorului, avocatului și omului politic, Barbu Ștefănescu Delavrancea. După doi ani de neutralitate (1914–1916), România se implică în Primul Război Mondial în alianță cu Antanta, eveniment care l-a determinat pe eroul nostru să se deplaseze pe itinerariul Cernavodă, Valea Oltului sau Biczului unde trebuia să trateze un număr mare de răniți în condiții inumane¹. Este un moment dureros al evenimentelor războiului, când serviciile medicale românești se confruntă cu un aflus masiv de răniți, ceea ce evidențiază precarietatea sistemului medical, dar și eforturile excepționale ale personalului medical.

Keith Hitchins subliniază că ocuparea Craiovei de către trupele Puterilor Centrale și victoria forțelor austriece și germane împotriva armatei române între 30 noiembrie și 3 decembrie 1916, pe râurile Argeș și Neajlov, a determinat o retragere generală². Astfel, familia Delavrancea se retrage la sfârșitul toamnei anului 1916 în Moldova și anul 1917 îl găsește pe medicul Raul Dona la Vaslui, împreună cu soția și fetița sa în vârstă de câteva luni. Acesta este contextul în care încep primele însemnări ale jurnalului său, la 29 ianuarie 1917, dată care marchează sărbătorirea celor trei luni ale fetiței botezată, de asemenea tot Niculina și se finalizează la 12 noiembrie 1918, odată cu retragerea precipitată a germanilor din București³.

În etapa descriptivă a studiului menționăm că soția sa, Niculina Delavrancea Dona era licențiată în litere, dar și absolventă a Școlii de Belle Arte, din București, unde s-a bucurat de îndrumarea profesorului și artistului plastic Ipolit Strâmbu. Iulia Vladimirov, autoarea prefaței volumului afirmă că în perioada 1913–1914, și-a definitivat studiile la Paris coordonată de pictorul francez Francois Biloul. Realizările artistice ale Niculinei Delavrancea Dona s-au bucurat, încă de la început, de aprecierile criticilor de artă⁴.

Jurnalul lui Raul Dona este o veritabilă panoramă a societății românești devastată de dificultățile războiului de întregire națională, de privațiunile vieții de refugiat în Moldova și de fenomenele de speculă generate de comercianți. Însemnările sunt redactate în formula unor scrisori adresate familiei din care reiese atât preocuparea constantă de a-și proteja soția și fetița de suferințele războiului, dar și momentele dramatice pe care le parcurgea ethosul românesc. Astfel, în scrisoarea din 29 ianuarie 1917, de la Vaslui, evidențiază penuria de lemne, pâinea infamă de război, veche de trei zile și calitatea deficitară a lemnului achiziționate de la evreul speculant. Autorul reliefează că România a fost invadată simultan de cinci adversari: bulgar, turc, german și austro-ungar⁵.

Din perspectiva imagologiei sociale, Raul Dona dovedește reale calități în explicarea percepției atribuită de localnicii moldoveni refugiaților munteni. „*Ne scumpesc prețurile, ne mănâncă și consumă tot. Din cauza lor nu ne poate merge bine – ne vindem, cari avem, tot ce avem mai prost, tot ce nu s-ar cumpăra în alte timpuri, vindem acum pe prețuri fantastice, toate mardarele sunt la preț – căci refugiații au nevoie....pă ei deci să-i jupuim fără milă*”⁶.

Textul uzitat de autor exprimă capacitatea acestuia de a valorifica elemente ale imaginarului social, cu scopul de a genera trăiri afective puternice și pentru a edifica, ceea ce numește Simona Nicoară, întâlnirea cu celălalt. Colectivitățile se eschivează pentru a-și conserva vanitățile, să-și chestioneze propriile vulnerabilități, dar identifică cu lejeritate defectele alterității⁷. Conform acestui profil imagologic muntenii sunt culpabilizați prin refugiul lor în Moldova de scumpirea prețurilor și de precarietatea regimului alimentar. În această logică a imaginarului dificultățile cotidiene sunt explicate prin existența unui țap ispășitor care provoacă eșecul unei colectivități⁸.

¹ Vladimirov 2018, p. 11.

² Hitchins 2015, p. 174.

³ Vladimirov 2018, pp. 11–12.

⁴ Vladimirov 2018, p. 12.

⁵ Dona 2018, p. 22.

⁶ Dona 2018, p. 23.

⁷ Nicoară 2002, p. 207.

⁸ Nicoară 2002, p. 215.

Fiind în imposibilitatea de a se aproviziona cu mărfuri, negustorii își comercializează produsele la prețuri exorbitante pentru a-și diminua pierderile. În acest context, laptele cel mai necorespunzător se comercializează cu 1,30, 1,60 sau 2 lei litrul, oul 50 de bani, găina 6 sau 7 lei, dar aceste produse sunt dificil de achiziționat. Pâinea este oribilă, cu făină degradată, iar untura și brânza lipsesc în mod frecvent din alimentația unei familii în timp de război. Ceea ce devine mai dramatic în viziunea lui Raul Dona este faptul că autoritățile nu se implică în restabilirea ordinii și că speculanții își impun arbitrariul în livrarea bunurilor către populație⁹.

Digresiunile medicului militar continuă în aceeași notă critică la adresa imoralității speculanților. Este invocat comportamentul abuziv al evreului care vinde pastrama la 8 lei kg, vinul, poșirca infamă la 3 lei și le comercializează cu mofturi¹⁰. Aserțiunile acestuia se inserează viziunii lui Dan Berindei, care preciza că anumite stări tensionate s-au produs între români și evrei încă din perioada de realizare a unității Moldovei și Țării Românești și a domniei lui Cuza din cauza fenomenului de renaștere națională ce s-a derulat în Principatele Unite. Un fapt este cert că în această etapă a crescut rolul economic și social al evreilor, mai ales în Moldova, că a avut loc o coabitare între cele două populații și că în majoritate relațiile acestora s-au fundamentat pe baza unei colaborări¹¹.

Evreii sunt prezentați de Raul Dona în ipostaza de speculanți care, prin prețurile practice, vizează ruina situației materiale a românilor. Suntem îndreptățiți să afirmăm că acesta nu-i culpabilizează pe evrei pentru etnia lor, ci pentru că recurg la comercializarea produselor la prețuri mai mari decât ale pieței. Tonul său nu este vehement, ci surprinde în mod critic aviditatea evreilor, dar nu numai a lor. Aceeași critică este adresată, în egală măsură, tuturor comercianților care tind să acumuleze averi pe fundalul nefavorabil al războiului.

Jurnalul medicului militar are virtuți literare, căci el este exponentul elitei intelectuale ce înfățișează tragedia războiului prin mijloace artistice. Însemnările lui Raul Dona cuprind în fond drama societății românești care traversează angoasele, frustrările, experiențele și dezamăgirile provocate de Marele Război ce a condus la făurirea României Mari. Conținutul scrisorii invocă cu o sinceritate dezarmantă privațiunile generate de lipsa apei care alimentează robinetele, doar o oră dimineața, și lipsa lemnului. *„Din toate lipsurile, focul a fost cel mai chinuitor. Goana după lemne, milogeala și amănările m-au făcut să am un fel de delir de lemne: nu mă mai gândeam decât la lemne, eram continuu preocupat de ideea de a găsi mijlocul să mă aprovizionez cu lemne, să nu-mi răcească leninul și măicuța lui scumpă și dulce, care e și ea chinuită de atâtea lipsuri”*¹².

Însemnările sale inventariază nu numai dificultățile economico-sociale, dar și pe cele asociate mitocăniei proprietarilor la care locuiesc. Climatul tensionat evidențiază lipsa empatiei față de suferințele refugiaților care se manifestă prin gesturi ce trădează grosolanția acestora. Refuzul unui topor pentru a tăia lemne sub motivul că se deteriorează toporul, refuzul împrumutării unei cratițe tocmai când i-ar fi utilă și familiei sale, furtul lemnului achiziționate cu dificultate, închirierea unei camere la un preț și la momentul plății solicită prețul dublu motivând că aceștia au fost termenii înțelegerii, sunt tot atâtea exemple de comportament neloyal din partea proprietarilor. Din această perspectivă, Raul Dona manifestă afinități față de filosofia lui Friedrich Nietzsche, susținând că dreptul forței domină relațiile din societate, în ciuda utopiștilor filosofiei războiului. Forța este asociată dreptului, iar celelalte teorii rămân un deziderat la nivelul gândirii naivilor¹³.

Vasile Boari consideră că Nietzsche s-a dorit un reformator în viziunea căruia acumulările de secole în planul valorilor culturale au inhibat voința de putere, percepută ca singura modalitate ce conduce

⁹ Dona 2018, pp. 23–25.

¹⁰ Dona 2018, p. 25.

¹¹ Berindei 1997, p. 242.

¹² Dona 2018, p. 25.

¹³ Dona 2018, p. 26.

spre supraom, unicul obiectiv în numele căruia umanitatea trebuie să se simtă capabilă de a se sacrifica. Nietzsche crede fără disimulare în acțiunea celor „tari” și nu întâmplător ideile sale erau considerate o filosofie a violenței, iar pesimismul privind ființa umană se exprimă sub forma unei concepții antiumaniste¹⁴.

Autorul subliniază că suferințele frontului, cărora li se adaugă cele ale vieții cotidiene, îl descurajează adesea și numai gândul la familie îl motivează să reziste. Confesiunea sa este cutremurătoare prin onestitate și asumarea suferințelor războiului. *„Am stat nopți rezemat de copac în ploaie, ud și înghețat, tremurând de frig, de foame și obosit de nesomn – când eram pe front; după asta, acum vin privațiuni exasperante cari amenință de a deveni din ce în ce mai mari”*¹⁵. Dincolo de retorica pacifistă care și-a propus să transmită posterității imaginea unor confruntări considerate de români ca indispensabile în fâurirea României Mari avem exprimată în deplinătatea sa condiția mai mult decât precară a militarului român în timp de război.

Acest jurnal, în pofida faptului că autorul se consideră lipsit de stil și de formă literară, emană preocuparea constantă pentru ocrotirea familiei. Existența sa vizează evitarea suferințelor de către fiica și soția sa, percepută în modelul de devotament și de atenție delicată acordată familiei. Însemnările medicului militar, Raul Dona, sunt și un emoționant mesaj împotriva insecurității și nenorocirilor cotidiene determinate de război, dar și o pledoarie pentru o viață mai bună pentru creșterea și educarea fiicei sale¹⁶.

Ilustrativ pentru starea de revoltă față de mizeriile condiției de refugiat sunt însemnările din 2 februarie 1917, unde admonestează absența onestității funcționarilor administrației publice și vitupezează împotriva lipsei controlului asupra negustorilor, speculanților și măcelarilor. Nu poți obține carne din piață doar dacă aștepți 3–4 ore cu riscul de a te infecta cu păduchi, căci măcelarul o repartizează celor din înalta societate.

În concepția autorului, indiferența structurilor de conducere incumbă o revoltă deoarece este mizerabilă atotputernicia unor indivizi protejați de legislația stării de război. Relevant în acest sens o reprezintă faptul că țaranul dorește să-și comercializeze găina cu 10 franci, care este și bolnavă sau nu merită prețul din cauza slăbiciunii sale, deficiența ziarelor ce informează asupra comunicatelor oficiale. *„Tipograful publică informațiile utilizând o hârtie infectă și o vinde cu 10 bani. Instrucțiunile oficiale anunță că aceasta este gratuită, dar este dificil de achiziționat, căci trebuie să fii în stradă la ora respectivă, astfel riști cumpărarea ziarului”*¹⁷.

Tonul de nemulțumire generală este constant și el reflectă inegalitățile în repartizarea proviziilor de primă necesitate și abuzurile care sunt impuse pentru obținerea oricărui serviciu obișnuit. Este dezgustător cum unele persoane obțin misiuni în străinătate și servicii bine retribuite, cum bolnavii suferă de frig în spitale unde sălile au temperaturi de –15, –10 grade și bolnavii mor de frig. Este revoltătoare și situația luptătorilor bolnavi care sunt tratați în spitale, în frig, în viscol, și așteaptă 5–6 ore pentru a fi repartizați la diverse specialități¹⁸.

Diatriba sa este tot mai vehementă și ea sporește exponențial cu realitățile dramatice ale societății românești, care se confruntă tot mai mult cu imobilismul factorilor de conducere. *„Adesea trimete bolnavi la un spital unde i s-a spus că sunt 8 locuri vacante și, când ajung nenorociții rebegiți, sunt refuzați, îi aduce înapoi, mor de frig în sanie, alții gem, plâng, imploră să fie băgați undeva „să nu-i mai poarte prin frig”. Halal de așa îngrijire! Ce fac cei mari? De ce nu rechiziționează localuri noi pentru plasarea acestor nenorociți? Nu știi oare? Ori nu vor? Răspunsul este: știu și răștiu, dar ei nu suferă de nimicnu se face nimic”*¹⁹.

Textul uzitează ideea că autorul, fiind medic, este firesc ca nemulțumirile și frustrările se adresează,

¹⁴ Boari 1991, pp. 296–298.

¹⁵ Dona 2018, p. 27.

¹⁶ Dona 2018, p. 28.

¹⁷ Dona 2018, pp. 30–32.

¹⁸ Dona 2018, p. 34.

¹⁹ Dona 2018, p. 34–35.

în special, realităților din serviciul sanitar. Revolta este concretă, vehementă și provocată de lipsa încălzirii de pe urma căreia suferă bolnavii și personalul medical. Când sunt totuși alimentate cu lemne, spitalelor le sunt repartizate lemne de tei și răchită. În astfel de condiții nu se poate fierbe apa destinată dezinfectiei rănilor sau spălării mâinilor. Dar ce devine și mai revoltător este că spitalele nu sunt aprovizionate cu săpun, care lipsește și în Vaslui. După ce se curăță rănile de puroi, de infecție, este dramatic că nu le poți spăla cu săpun. Explicația acestor deficiențe constă în faptul că personajele favorite își fac provizii, în aceeași manieră cum s-a procedat cu zahărul în București în iarna anterioară²⁰.

Imaginea cutremurătoare a funcționării spitalelor românești, dezordinea, deficiențele înregistrate în administrația publică denotă insuficienta pregătire pentru război a României. Ioan Bolovan recunoaște că armata română nu era pregătită să reziste unui front atât de vast și nu era înzestrată în anul 1916 conform exigențelor unui război modern. Retrospectiv lansează întrebarea care din statele implicate în primul conflict de dimensiuni mondiale era pregătit pentru a rezista tuturor aspectelor militare, sociale, demografice ce le implică un asemenea război. A fost o singură țară care să dețină soluții adevărate tensiunilor războiului, atât în tranșee, dar și pe frontul intern?²¹. În mod evident, confruntat cu traumele războiului și înfrângerile militare, medicul Raul Dona denunță corupția și dezordinea existentă la nivelul societății românești și lipsa solidarității naționale în susținerea efortului de război al României.

Prin comparație cu relatările acestui medic militar, memoriile lui Sextil Pușcariu surprind aceeași realitate în Transilvania, unde privațiunile regimului alimentar devin îngrijorătoare. Totuși, constatările sale nu conțin o critică acerbă a administrației austro-ungare, ci exprimă statistic creșterea prețurilor și diminuarea nivelului de trai al populației. O posibilă explicație ar fi aceea că reputatul filolog, lingvist, istoric literar și profesor universitar nu a fost implicat direct în prima linie pe frontul sârbesc și italian ci la aprovizionare. Ion Bulei subliniază că interferența acestuia cu realitățile frontului se realizează de la distanță și fără pericol. Exigențele vieții de militar sunt îndeplinite de Sextil Pușcariu, dar fără o implicare afectivă deosebită, căci nu este înzestrat cu veleități de războinic. Aceasta ar fi o posibilă argumentație pentru faptul că descrierile sale nu evidențiază sentimentul de insecuritate al implicării într-o conflagrație de dimensiuni mondiale. În viziunea lui Sextil Pușcariu, drama umanității confruntată cu vicisitudinile războiului, se estompează adesea în fața frustrărilor provocate de timpul pierdut, idee ce conferă acestuia sentimentul de franchețe și de consecvență în exprimarea opiniilor²².

Esențial pentru starea de spirit a autorului este scrisoarea din 7 februarie 1917, în care subliniază împlinirea unui an de la căsătorie, ceremonialul nunții având loc la proprietatea de la Dragosloveni, a scriitorului Alexandru Vlahuță. Ca un element de detaliu a fost alaiul de țărani în costume naționale, cu panglici, care i-au însoțit până la biserica din localitate și înapoi. Mărturisește că a avut încredere în căsătoria cu Niculina Delavrancea și realitatea nu i-a dezmințit previziunea, căci soția este înțelegătoare și inteligentă și nu-și poate imagina fericirea decât împreună cu aceasta²³.

De asemenea, caracteristic celei de-a doua scrisori este modificarea registrului tematic al însemnărilor sale. Odată cu apropierea primăverii anului 1917 reluarea operațiunilor militare împreună cu trupele rusești împotriva Puterilor Centrale devin o preocupare constantă la nivelul mentalității românilor. În acest context este satisfăcut de vigilența sporită a autorităților române care au început să-i identifice și să-i pedepsească pe spioni, prin executarea lor. VINOVAȚI erau evreii români care îi informau pe germani în chestiuni militare²⁴. Refractor oricăror acte perfide de spionaj Raul Dona se pronunță cu vehemență împotriva lor și aprobă inițiativele punitive ale oficialităților române. „S-a găsit în dublura hainei lor liste

²⁰ Dona 2018, p. 36.

²¹ Bolovan 2015, p. 143.

²² Bulei 1978, pp. VII-VIII.

²³ Dona 2018, p. 39.

²⁴ Dona 2018, p. 42.

de chestiunile la cari aveau să răspundă, să cerceteze și numărul de ordine: la unul B.C. 103 și la altul B.C. 105 – adică București, al 105-lea spion, după mărturisirile lor”²⁵.

Precaritatea condițiilor alimentare, a situației dificile din spitale, a lipsei de patriotism a ofițerilor revin în actualitatea jurnalului său din 10 februarie 1917. Din informațiile unui pacient, Radu Budișteanu, reiese că în satul său domnește o mizerie groaznică, soldații mor de tifos, de inaniție și se simte lipsa medicilor. Deficitară este situația armatei române și în privința vestimentației. Astfel, pentru o companie au la dispoziție 18 cămăși și 6 izmene, restul fiind distruse²⁶.

Pesimismul acestuia nu este împărțit de Raul Dona, care îi percepe pe soldați ca afișând figuri vesele de oameni vioi și puternici. Este în schimb, dezamăgit de ofițerii care sunt chiulangii, iar în comisii solicită servicii sedentare sau auxiliare. Situația este asemănătoare și în cazul învățătorilor care aproape toți sunt nepregătiți pentru război și tind numai la chiul. Cel mai dezonorant pentru onoarea militară îl reprezintă comportamentul militarilor activi care desemnează recordul chiulului. Astfel, ofițeri cu grad de colonel solicită la cea mai mică leziune serioasă servicii auxiliare, sedentare. Concluzia se rezumă la ideea că în armată este necesar un eroism impus „de frică” mai întâi conducătorilor și apoi trupei. Astfel, dominant la aceștia este instinctul de conservare și supraviețuire în acest conflict, fapt care poate fi realizat prin transferarea de pe front la servicii sedentare sau auxiliare. „Or fi și buni, dar eu nu am văzut, poate că aceia nu vin pe aici”²⁷.

Acest ultim citat prezintă o importanță excepțională în înțelegerea cât mai corectă a realităților Primului Război Mondial. Conținutul său este inedit prin expunerea sociologică a trăsăturilor de caracter ale unora din ofițeri. Jean Delumeau menționează că o aprehensiune mult timp prelungită poate genera o stare de dezorientare, o proliferare periculoasă a imaginarului și induce naturii umane un climat de insecuritate. Ea devine primejdioasă sub forma de angoasă culpabilă, căci atunci individul direcționează împotriva sa forțele pe care se impun să le mobilizeze împotriva agresiunilor exterioare și devin pentru el principalul obiect de teamă²⁸. În această logică, considerăm noi, că trebuie percepute starea de spirit a ofițerilor care nu au apetență pentru susținerea războiului identificând subterfugii pentru a evita cruzimile acestuia.

Raul Dona face un aspru rechizitoriu la adresa executării sentinței de degradare a generalului Socec. Umilința a fost cu atât mai mare, cu cât aceasta s-a produs în fața frontului, în public, unde i s-a rupt epoleții, sabia și chipiul. Episodul este relatat în detalii ceea ce denotă că a fost afectat de această sancțiune aplicată unui general român. În concepția sa generalul Socec era o persoană gentilă, primitoare și corectă. L-a întânit în Vaslui, în așteptarea judecării procesului său și căruia i-a mărturisit că nu poate fi culpabilizat doar pentru o eroare: a locuit într-un sat localizat cu 10 km mai departe decât unde se impunea situația, dar aceasta îi era permis, deoarece în ipostaza de comandant al diviziei, putea locui unde și-ar fi dorit. Confesiunea generalului Socec continuă cu momentul derulat cu câteva zile înainte de acest trist episod, când a fost victima unui accident, fiind lovit auto-ul său de un obuz care l-a aruncat la 4 metri distanță, fără, însă, să-l rănească. Frustrarea generalului Socec, întemeiată, de altfel, pe argumente în favoarea sa, consimt la ideea că dacă nu avea șansa de a fi ocrotit de destin, ar fi fost decorat și numit cu apelativul „eroul de Socec”²⁹.

Reacția sa vituperantă era îndreptățită de faptul că generalul fiind obosit, surmenat, în tensiune nervoasă, traumatizat de impactul obuzului, avea circumstanțe de a se retrage într-un sat aflat la 10 km, mai ales că orice comandant trebuie să fie protejat de emoții pentru a avea clarviziune în executarea și transmiterea ordinelor. Un argument în favoarea sa este scrisoarea generalului Constantin Prezan, datată

²⁵ Dona 2018, p. 42.

²⁶ Dona 2018, p. 45.

²⁷ Dona 2018, p. 45.

²⁸ Delumeau 1986, p. 31.

²⁹ Dona 2018, pp. 45–47.

între 10–20 septembrie 1916, în care îl felicita pentru comportamentul său pe câmpul de operațiuni militare. Din jurnal reiese că publicul, după o tăcere mormântală în timpul degradării a izbucnit în huiduielei la adresa celui pe care îl însoțeau la dubă, distrus și degradat³⁰.

Peisajul dezolant, dureros, al lipsei de solidaritate din societatea românească, a înmulțirii crescânde al speculanților este reliefată critic în jurnal de Raul Dona. Frauda este alimentată de lipsa de intervenție a autorităților statului în stoparea abuzurilor și a creșterii constante a prețurilor. „*Ce mai trebuia huiduiala pentru nenorocitul fără nici o putere? De ce nu se huiduie mizerabilii cei adevărați cari ne nenorocesc zilnic prin nepăsarea lor în conducere, prin egoismul lor feroce? De ce nu se linșează speculanții cari ne jupoaie? De ce nu se dă nici o sancțiune pentru abuzurile fără margini la care suntem expuși noi, victimele pasive? Unde sunt energiile mulțimilor indignate sau cari se indignează de fapta nedemnului general (!?) și-l huiduiește după ce a murit? De ce dorm toți cei ce pot face ceva și pentru noi, batjocoriții soartei lăsați la cheremul speculanților și incuriei extraordinare administrative? Un creion – același – se vinde într-o prăvălie îndoit ca preț decât în alta, și așa au toate articolele. Pâinea aceeași se face de 750 de gr. Acum 10 zile s-a redus la 20 de bani prețul ei, căci pâinea e din cea mai proastă calitate; tărățe, pământ, mucegai, murdară etc. De ieri s-a ridicat prețul cu cinci parale tot la aceeași infectă de scârbă pâine. De ce? Off!!!”³¹.*

Acest text este semnificativ sub aspectul indignării justificate împotriva ordinii sociale considerate nedrepte de către Raul Dona în care protejării regimului încarnează corupția, iar speculanții nu sunt sancționați de instituțiile statului. Mai mult, citatul ne-a transmis imaginea stării sale de spirit care a traversat perioada războiului în cultul adevărului și al ajutorării semenului aflat în dificultate. Inconsecvența mulțimilor, amintită de autor, a fost dezbătută de sociologul francez, Gabriel Tarde, care menționează că momentele de nebunie colectivă s-au manifestat în toate perioadele istorice, oferind exemple mulțimile romane acuzând creștinii de incendierea Romei, mulțimile din Evul Mediu care preiau suspiciunile împotriva evreilor sau ereticilor albigenzi, îndoeli care la nivelul sensibilității lor devin elemente de demonstrație³². Din această perspectivă enunțurile sociologului francez explică instabilitatea, labilitatea psihologiei mulțimilor care în contextul generalului Socec degradat au reacții materializate prin stigmatizarea și anularea personalității acestuia.

Interesante din perspectiva informațiilor prezentate este scrisoarea din 15 februarie 1917 din Vaslui. Însemnările sale evocă trăsăturile unui soț atent la necesitățile familiei, la caracterul servitorilor, care la cea mai mică observație îl amenință cu plecarea, dar și bunăvoința și înțelegerea soției sale, Niculina Delavrancea. Elocvent în acest sens este dificultatea de a angaja doi servitori onești, deși refugiați sunt numeroși, dar autoritatea statului le oferă mâncare gratuit și evident că ei preferă să muncească conform propriilor dorințe³³.

Așa cum precizau Antoanella Astorri și Patrizia Salvadorri, prelungirea conflictului consumă resurse umane și materiale în ritm accelerat, fapt care determină intervenția statului în economie, aceasta devenind tot mai pregnantă la nivelul diferitelor state naționale. Ca urmare, asistăm la apariția în toate statele beligerante a unor instituții destinate să gestioneze economia³⁴. În acest sens, Raul Dona mărturisește că este necesară înscrierea la Poliție sau la Garnizoană pentru a obține bonuri de pâine. „*Această formalitate, ca și celelalte, e făcută ca să plictisească și să exaspereze pe nenorociții de noi. Va trebui să aștepți cu ceasurile până ce un, biet funcționar zăpăcit – unul singur pentru atâta lume – va izbuti să satisfacă lumea, care se înghesuie ca românul necioplit, strivindu-se pentru un bon de carne (100 gr.) sau de pâine infectă (o scârbă)*”³⁵.

³⁰ Dona 2018, pp. 47–48.

³¹ Dona 2018, p. 48.

³² Tarde 2007, pp. 152–153.

³³ Dona 2018, p. 49.

³⁴ Astorri, Salvadorri 2005, p. 104.

³⁵ Dona 2018, pp. 49–50.

Simona Nicoară și Toader Nicoară consideră că imaginea celuilalt desemnează unul dintre domeniile interesante ale imaginarului colectiv, căci el generează atitudini și comportamente sociale și explică complexe relații interumane. Necesitatea imperioasă de distincție a unui „țap ispășitor” și teama de necunoscut influențează imaginea Celuilalt. Imaginea Străinului ca exponent al multor nenorociri a desemnat unul dintre elementele instrumentalizate în mod abil de naționalism³⁶. Pornind de la aceste teoretizări, Raul Dona surprinde că refugiatul civil sau militar este un element de dispreț pentru cei mai bine situați social, iar pentru negustori este „gâsca de jumulit”. Nemulțumirile sporesc exponențial cu percepția negativă asupra autorităților statului și reacțiile sale exprimă revolta împotriva corupției funcționarilor publici. „*Primarul local e un bandit, un tâlhăroi în toată accepțiunea cuvântului. Hoșiiile lui sunt nerușinate și cunoscute de toți. Fură de la vitele ce se rechiziționează pentru tăiat sume enorme (după spusa prefectului)*”³⁷.

În accepția medicului prețurile maximale decretate de autorități la articolele de primă necesitate nu fac altceva decât să ocrotească aviditatea negustorilor și a speculanților. În acest context, evreul comercializează o poșircă de vin infect cu 2,60 când prețul vinului variază între 1 și 3 lei argumentând că este din cea mai bună calitate. În ciuda prețului ridicat produsul are cerere pe piață, fiind cumpărat la prețul ofertat de evrei de către rușii înfometaji, însetaji și de milițienii români³⁸.

Un aspect important al însemnărilor se referă la identitate și alteritate, ca noțiuni esențiale prin care desemnează comportamentele protagoniștilor volumului în timp de război. Devotat cauzei naționale, critic vehement al administrației și al celor situați în conducerea statului, Raul Dona constată lipsa unei autorități a statului și a persistenței imposturii, minciunii în toate sectoarele de activitate. Profesionalist de excepție, soț și tată grijuliu la problemele familiei, autorul își exprimă dezamăgirea profundă asupra modului cum se gestionează activitățile economice și sociale ale țării în Primul Război Mondial. „*Nu există administrație, nu există control, nu e bună- credință; numai hoșie, obrăznicie, minciună, praf în ochi, chiul și răfoială de sus și până jos. La spital mor bolnavii de ger; cu toate reclamațiile făcute, lemnele tot nu se aduc, deși care cu lemne vin cu sutele în oraș. Zilnic, pentru particulari, care militare și civile. De ce nu se dă la spitale? Când îi spun prefectului, te comblează cu explicații: că nu e adevărat, că se dă tot ce se cere, că are să cerceteze, că are să dea ordine imediate etc. etc. Vorbe, vorbe și nimic! Impostură! Cu mine personal e foarte gentil și a fost foarte gentil, dar e destul asta?*”³⁹.

Citatul este elocvent pentru viciile societății românești, cu origini fanariote, care au proliferat vertiginos pe fundalul momentelor dramatice ale războiului de întregire națională. Dumitru Drăghicescu susține că influența grecească din Fanar s-a repercutat în spiritul public prin duplicitate, perfidie dezbinatoare, echivocul corupt, lipsa de demnitate și prin lingușiri⁴⁰. Toate aceste deficiențe de ordin moral au influențat pregnant evoluția societății românești, iar afirmațiile medicului militar, Raul Dona, exprimă cu acuratețe, prezența lor la nivelul mentalității colective românești.

Însemnările din 20 februarie 1917 sunt o mărturie tulburătoare asupra trădării cauzei naționale de către colonelul Sturdza, fiul fostului prim-ministru, Dimitrie A. Sturdza și locotenent-colonel Crăiniceanu, fiul fostului ministru de război Grigore Crăiniceanu, dar și despre situația din spitale. Bogăția de informații istorice remarcată în atâtea situații se verifică și de data aceasta prin abundența ideilor focalizate pe stigmatul amintitelor acte de trădare. Cultivarea memoriei de către Raul Dona este un demers intelectual de mare rafinament literar atât prin prisma obiectivității în prezentarea evenimentelor, cât și a surselor utilizate în descrierea realității. Astfel, colonelul Sturdza a dezertat în tabăra germană, după ce ar fi ucis doi ostași, iar Crăiniceanu a fost arestat venind dinspre tabăra adversă cu un rulou de hârtie, care au reprezentat proclamații semnate de Sturdza către soldații și ofițerii de sub comanda sa, ca

³⁶ Nicoară, Nicoară 1996, pp. 198–199.

³⁷ Dona 2018, p. 50.

³⁸ Dona 2018, pp. 50–51.

³⁹ Dona 2018, pp. 51–52.

⁴⁰ Drăghicescu 2006, p. 252.

să dezerteze la germani pentru a-i înlătura pe germani și pe ruși. La nivelul sensibilității militarilor circula informații conform cărora locotent-colonelul Crăiniceanu va fi executat, tatăl său s-ar fi pronunțat că în măsura în care faptele imputate sunt adevărate, solicita executarea fiului său, iar fratele său, care este tot ofițer, ar fi afirmat că dorește să devină comandantul plutonului de execuție⁴¹.

În virtutea logicii imaginarului, aceste informații sunt percepute ca un act de dezonoare pentru o familie de militari, mai ales în momentele de război. „Unii spun: ce familie de nebuni, de nevropați. Cine știe dacă o pată așa de rușinoasă pe o familie de militari n-ar face pe mulți să-și iasă din minți în asemenea momente, mai ales de război”⁴².

Ultima secțiune a însemnărilor din 19 februarie 1917 se referă, așa cum era de așteptat, la egoismul feroce dominant la Vaslui, la lipsa de empatie cu suferințele bolnavilor din spitale și la afacerile imorale care se derulează la nivelul oficialităților locale. Un exemplu în argumentarea opiniei sale este că în ultimele trei zile nu s-au încălzit sălile pacienților din spitale, fapt ce poate conduce la congestii interne din cauza gerului și la decese, în condițiile în care temperaturile în timpul nopții ajungeau la -21 de grade. Paradigma afacerilor necinstite este și faptul că s-au cumpărat 3 vagoane cu tărâțe alterate pentru pâinea populației, în timp ce primarul, prefectul și câteva notabilități își fac pâinea în casă. Alt aspect criticat sever de Raul Dona se referă la transportul pe jos al bolnavilor până în localitatea Oprișeni în condițiile unei indiferențe generale a autorităților asupra sănătății lor. Aceste momente dramatice i-au generat accente disperate de revoltă care se materializează printr-o vehemență verbală împotriva autorităților insensibile la suferințele eroilor care au luptat pentru înfăptuirea României Mari. „Câtă jale, câtă indiferență! Aceștia sunt eroii cari și-au dat tot pentru România Mare, și ce le dă lor în schimb statul acum, când nenorocirea îi țintuiește prin boală? Nu vor căpăta mâncare până mâine desigur, vor ajunge noaptea târziu, morți de oboseală, zdrobiți de boală, înghețați, rebegiți, îndurerați, deznădăjduiți, într-un sat ocupat deja de alții. Unde vor dormi? Ce îi așteaptă? Vor găsi un adăpost cât de mic? E foarte probabil că mulți nu-l vor mai găsi”⁴³.

Sugestiv pentru dezorganizarea administrației și a lipsei sale de eficiență este și finalul însemnărilor din 27 februarie 1917. Medicul Raul Dona constată izbucnirea holerei în orașul Vaslui cu șase cazuri confirmate. Tifosul exantematic s-a manifestat cu o forță virulentă și asupra personalului medical. Subliniem că evoluția rapidă a tifosului exantematic a avut loc pe fundalul deficienței în aprovizionarea cu alimente, lemne pentru încălzirea locuințelor, spitalelor și a instituțiilor. Comportamentul neglijent al administrației este fenomenal încât traseul spre gară este însoțit de cantități mari de fecale, iar mirosul devine îngrozitor. Abuzurile autorităților locale se exprimă prin faptul că primarul s-a aprovizionat cu apă direct din conducta care transporta apa de la sursă în rezervor. În acest context, oamenii nu au apă de la ora 9 dimineața până la ora 9 a zilei următoare, dar primarul are asigurată aprovizionarea cu apă⁴⁴.

O preocupare constantă în jurnalul său o reprezintă situația dramatică a spitalelor generată de insuficiența cronică a medicamentelor și a condițiilor pentru îngrijirea bolnavilor. Astfel, Raul Dona este stupefiat de absența oricărei măsuri de igienă împotriva proliferării holerei în oraș. „Azi mi-a adus, în 12 ore, 12 bolnavi de primit în spital, cari de care mai plini de păduchi. Trebuie să-i pui la pat, fără a-i putea spăla, căci apă nu-i, umple deci tot de păduchi și, dacă mâine ar fi spălați, ei tot au umplut paturile și pe vecini de păduchi sau de germenii altor boale”⁴⁵.

Atașamentul deosebit pentru profesia de medic, implicarea energetică în tratarea și vindecarea pacienților îl determină să evite să se conformeze exigențelor birocratice impuse de autoritățile medicale. Cu franchețe, recunoaște că i se solicită tot mai multe statistici, încât nu mai are timpul necesar să facă

⁴¹ Dona 2018, p. 54.

⁴² Dona 2018, p. 54.

⁴³ Dona 2018, p. 56.

⁴⁴ Dona 2018, p. 58.

⁴⁵ Dona 2018, pp. 58–59.

medicină. Personal, subliniază că are oroare de statistici și înceacă să se sustragă, pe cât posibil, de la această plicticoasă și inutilă muncă. Realmente, consideră că ar fi mai util dacă s-ar mătura, spăla și s-ar dezinfecta, decât să întocmești statistici. Astfel, pe baza experienței de medic militar și a realităților din spitalele românești afirmă că feșile utilizate în pansarea răniților au servit cel puțin de 30 de ori la toate infecțiile. Cutremurătoare prin sinceritate sunt afirmațiile conform cărora feșile sunt spălate fără săpun, căci acesta este dificil de achiziționat și acestea sunt întotdeauna reaplicate⁴⁶.

La finalul acestui studiu, se impune formularea următoarelor concluzii:

Jurnalul inedit al medicului militar Raul Dona este o panoramă a societății românești confruntată cu dificultățile Primului Război Mondial unde autorul critică vehement fenomenele de speculă, corupție și mizerie din spitale. Însemnările sunt redactate sub formula unor scrisori adresate familiei, din care reiese atât preocupările pentru a-și proteja familia, dar și momentele dramatice pe care le traversa societatea românească din perspectivă economică, socială și politică.

Însemnările sale descriu dramele războiului, cu frustrările și dezamăgirile provocate de penuria de alimente, lemne și de medicamente și atitudinea militarilor față de război. Soldații români sunt percepuți ca fiind optimiști și puternici, în timp ce ofițerii solicitau în comisiile medicale transferul la servicii auxiliare sau sedentare. De asemenea, Raul Dona oferă informații asupra dezertării la inamic a colonelului Sturdza, fiul fostului prim-ministru al României, Dimitrie A. Sturdza și a locotenent-colonelului Crăiniceanu, fiul generalului, Grigore Crăiniceanu. Aceste informații sunt prezentate ca fiind acte de dezonoare pentru o familie de militari, mai ales în situații de război.

BIBLIOGRAFIE

- Vladimirov 2018 – Iulia Vladimirov, *Prefață*, în Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917–1918*, ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, prefață și note de Iulia Vladimirov, cuvânt înainte de Viorica Milicescu, Editura Humanitas, București, 2018.
- Hitchins 2015 – Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Editura Polirom, Iași, 2015.
- Dona 2018 – Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917–1918*, ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, prefață și note de Iulia Vladimirov, cuvânt înainte de Viorica Milicescu, Editura Humanitas, București, 2018.
- Nicoară 2002 – Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002.
- Berindei 1997 – Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Boari 1991 – Vasile Boari, *Filosofia și condiția morală a cetății. O cercetare a problematicii cetății în filosofia antică și modernă*, Editura Dacia, Cluj, 1991.
- Bolovan 2015 – Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturile de gen*, prefață de prof. univ. dr. Liviu Maior, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015.
- Bulei 1978 – Ion Bulei, *Cuvânt înainte*, în Sextil Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, Editura Minerva, București, 1978.
- Delumeau 1986 – Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, traducere, postfață și note de Modest Morariu, Editura Minerva, vol I, București, 1986.
- Tarde 2007 – Gabriel Tarde, *Opinia și mulțimea*, traducerea și prefață de Nicoleta Corbu, Editura Comunicare.ro, București, 2007.
- Astorri, Salvatorri 2005 – Antonella Astorri, Patrizia Salvatorri, *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, traducere Ilieș Câmpeanu, Editura Enciclopedică RAO, București, 2005.
- Nicoară, Nicoară 1996 – Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Editura Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.
- Drăghicescu 2006 – D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român. Introducere*, Studiu introductiv, Virgil Constantinescu-Galiceni, îngrijirea ediției, note Elisabeta Simion, Editura Historia, București, 2006.

⁴⁶ Dona 2018, p. 59.

PORTRET – DR. MATEI POP EROUL DE DINCOLO DE GRANIȚE (1891–1919)

ANA-MARIA BORZ*

PORTRAIT – DR. MATEI POP THE HERO BEYOND THE BORDERS (1891–1919)

ABSTRACT: *Matei Pop was born in Năsăud on December 29, 1891. His father was dr. Ioan Pop, professor at the Theological Seminary, and mother Elena, sister of the great politician Iuliu Maniu. He was raised and educated by the great politician Iuliu Maniu, he was a doctor in law. In 1918, at the end of the first World War, he joined the Romanian Volunteers Corps in Italy he died on the Italian front on Genova on February 14, 1919. His bones were repatriated and buried in the cemetery of the Maniu family, in Bădăcin, in 1926. History of Romanian volunteer bands in the World War it is fixed next to the sacrifice of the 800.000 soldiers of Romania on the parchment on the Union.*

KEYWORDS: *Matei Pop, First World War, hero, border, sacrifice*

REZUMAT: *Matei Pop s-a născut în Năsăud la 29 decembrie 1891, tatăl său a fost dr. Ioan Pop, profesor la Seminarul Teologic, iar mama Elena, soră a marelui politician Iuliu Maniu. A fost crescut și educat de marele om politic Iuliu Maniu, a fost doctor în Drept. În anul 1918, la finalul Primului Război Mondial s-a înscris în Corpul Voluntarilor Români din Italia și moare pe frontul din Italia, la Genova, în 14 februarie 1919. Osemintele i-au fost repatriate și înhumate în cimitirul familiei Maniu, din Bădăcin în anul 1926. Istoria formațiilor de voluntari români în Războiul Mondial se fixează, alături de jertfa celor 800.000 de ostași ai României, pe pergamentul Unirii.*

CUVINTE-CHEIE: *Matei Pop, Primul Război Mondial, erou, graniță, jertfă*

Războiul din 1916–1919 al României a fost actul de supremă conștiință națională al tuturor Românilor. Corpurile de voluntari, legiunile și detașamentele, miile de voluntari ardeleni înrolați în armata română veneau să completeze, să întărească rândurile acestora și să intensifice eforturile ei și ale ostașilor Antantei întru desăvârșirea credinței supreme. Istoria formațiilor de voluntari români din Primul Război Mondial se fixează, alături de jertfa celor 800.000 de ostași ai României, pe pergamentul Unirii¹.

Din țară, cu o admirabilă tradiție de lupte și de frământări pentru independență, nu se putea să nu plece o Legiune de voluntari români². Ca locuri de concentrare pentru viitorii voluntari, s-au destinat câteva localități din nordul Italiei, din apropierea frontului. Abia în luna iulie a anului 1918 a fost aprobată înființarea și organizarea Legiunii voluntarilor din Italia. Începând din iulie 1918 mici unități de voluntari români și-au început activitatea pe frontal italian de la Piave, iar o lună mai târziu, la 28 iulie, la Ponte di Brenta de lângă Padova. A fost constituit *Comitetul Italian Pro-Romeni* din care au făcut parte senatori, deputați, profesori, industriași și doamne din societatea italiană. Apoi a fost constituit

* Masterand –Istorie, Universitatea din Oradea: anamariaborz@yahoo.it

¹ Bufnea 1929, p. 119.

² Bufnea 1929, p. 131.

Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, pentru a da un avânt mai mare Legiunii române și pentru a face propagandă pentru realizarea aspirațiilor românești³.

Legiunea a fost constituită în batalioane de infanterie de linie, care au fost grupate succesiv în unități mai mari, iar înrolarea voluntarilor români a fost efectuată de mai multe comisii însărcinate de comandantul Legiunii, de acord cu Comitetul de acțiune⁴. Prăbușirea neașteptată a Monarhiei de Habsburg a împiedicat participarea tuturor unităților românești la ultima ofensivă italiană⁵.

În galeria eroilor care au luptat în Corpul Voluntarilor Români din Italia se înscrie și Matei Pop, doctor în Drept, strălucit avocat, nepot al marelui om politic sălăjean, Iuliu Maniu.

Matei Pop s-a născut la 29 decembrie 1891 în Năsăud. Tatăl său a fost preotul Ioan Pop, doctor în teologie obținut la Roma, profesor la Seminarul Teologic din Gherla, Vicar al Năsăudului, inspector școlar și fruntaș al mișcărilor de emancipare națională. Mama sa, Elena, sora marelui om politic Iuliu Maniu, a fost președinta Reuniunii Femeilor Române din Năsăud și Blaj, precum și vicepreședintă a Uniunii Femeilor Române din provinciile Unite⁶. Fratele său, Ionel Pop a fost avocat renumit, om politic și scriitor român. În anul 1918 a fost unul dintre cei opt notari ai Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia și Înalt Comisar al Transilvaniei. Sora sa, Livia, s-a căsătorit cu Romulus Boilă, profesor universitar în Cluj, iar sora sa Clara a fost căsătorită cu Zaharia Boilă, doctor în Drept și director al ziarelor „Patria” și „România Nouă”⁷.

Matei și-a petrecut copilăria împreună cu cei trei frați ai săi la Năsăud, acolo unde tatăl său îndeplinea funcția de vicar foraneu⁸ al Năsăudului. Aici erau vizitați de bunica lor maternă, Clara Maniu, mai ales în timpul sărbătorilor de iarnă când le aducea tot felul de bunătăți de la „Dealul Țarinei” din Bădăcin, precum mere, pere, nuci, alune decojite, bunătăți de la tăierea porcului și cadouri pentru fiecare dintre nepoți.

Clara Maniu a condus pentru șaisprezece ani Reuniunea Femeilor Române Sălăjene și pentru operele culturale pe care le-a organizat a fost felicitată de către poetul Vasile Alecsandri, printr-o scrisoare trimisă la 6/18 ianuarie 1884⁹.

Dr. Ioan Pop, tatăl lui Matei Pop, la 1 august 1901, la vârsta de numai 42 de ani, în urma unei boli incurabile, a trecut la cele veșnice. Pe patul de moarte, Iuliu Maniu i-a promis că va avea grijă de Elena și de cei patru copii ai săi. Dr. Ioan Pop este înmormântat în cimitirul din Năsăud. După moartea tatălui lor, cei patru copii, Matei, Ionel, Livia și Clara, împreună cu mama lor, Elena, s-au mutat la Blaj, acolo unde Iuliu Maniu îndeplinea funcția de avocat al Mitropoliei. Acesta se va îngriji în perioada următoare de educația nepoților săi, așa cum i-a promis cumnatului său¹⁰. Ajunși la Blaj, Matei s-a înscris în clasa a II-a, Ionel în clasa a IV-a, Livia s-a înscris la Școala Normală de Fete, iar Clara avea de-a abia doi ani¹¹.

Din copilărie și până la intrarea în facultate, Matei și Ionel își petreceau întreaga vacanță de vară la „Dealul Țarinei” din Bădăcin. Aici aveau o camera, în clădirea din curte, mai departe de casa cea mare, pe care au amenajat-o vânătoarește cu pușca și Flobert-ul¹² deasupra celor două paturi. Pe perete aveau atârnat un corn de vânătoare mare, din corn de bou, tolba, pe masă unelte de umplut cartușe, iar în fața paturilor două piei de bursuc, care erau pe post de covorașe în fața paturilor¹³. În timpul vacanțelor de

³ Bufeana 1929, p. 132.

⁴ Bufeana 1929, p. 133.

⁵ Bufeana 1929, p. 134.

⁶ Borz 2018, p. 168–170.

⁷ Borz 2018, p. 253–254.

⁸ În afara cetății

⁹ Vicaș 1906, pp. 16–18.

¹⁰ Pop 2018, p. 25.

¹¹ Pop 2018, pp. 105–106.

¹² Pușcă cu țevă de 9 mm, utilizată de grădinari și fermieri împotriva dăunătorilor (viezuri)

¹³ Pop 2018, p. 177.

vară, cei doi frați se plimba de-a lungul „Gropii”, înarmați cu Flobert-ul de 9 mm, mergeau la cabana lui Aurel unde frigeau slănină, se jucau cu Leu, câinele lor și se plimbau cu Linda, căluțul lor, care îi ducea la Hărăști¹⁴ sau dincolo de Valea Corbului¹⁵. Pentru cei doi frați, în timpul vacanțelor petrecute la Bădăcin aveau loc adevăratele aventuri vânătoarești.

Iuliu Maniu i-a susținut pe cei doi nepoți la studii în străinătate. Cei doi frați nu au avut griji și greutăți materiale. A încercat să le îndrepte pașii în viață, bucurându-se de fiecare succes pe care cei doi îl aveau. Pe Matei l-a susținut la Universitatea din Budepesta și Bonn, unde devine doctor în Drept. În timp ce se afla la Universitatea din Budapesta, în anul al III-lea, „Comisiunea administratoare de fonduri centrale, școlastic și de stipendie din districtul Năsăud”, îi oferă o bursă de 580 de coroane, pe anul școlar 1911–1912, pentru continuarea studiilor juridice¹⁶. După terminarea studiilor juridice a profesat ca avocat.

Dr. Matei Pop a fost logodit cu Alma Hodoș, fiica lui Iuniu Brut Hodoș, director al băncii Patria din Blaj. Fratele său, Ionel, se va căsători, mai târziu, cu Margareta Hodoș, sora Almei¹⁷.

În 1915, Iuliu Maniu și nepotul său Matei au fost încorporați și se aflau pe front. Către sfârșitul războiului, Matei a trecut în tabăra italiană și s-a înrolat în corpul Voluntarilor Români, ca locotenent de artilerie. În timpul luptelor din zona Genova, Matei a fost rănit grav. A avut complicații la rinichi, a suferit o operație de urgență, dar lucrurile s-au complicat și în final a murit de bronhopneumonie, pleurezie și tuberculoză. A plecat spre Casa Tatălui în ziua de 14 februarie 1919¹⁸. Durerea mamei sale, Elena, a fost una foarte mare la aflarea veștii morții fiului ei. Iuliu Maniu ocupat atunci cu problemele conducerii Consiliului Dirigent fost puternic afectat de moartea în străinătate a nepotului său, Matei. Moartea brașului erou a fost deplânsă și de Alexandru Vaida Voievod¹⁹.

Hortensia Cosma-Goga (soția lui Octavian Goga) precizează într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Octavian Goga faptul că pentru Iuliu Maniu mândria sa erau nepoții, și iată l-a pierdut pe cel mai deștept dintre ei. Aceasta își amintește că pe o zi cu ploaie l-a însoțit până la cimitirul monumental din Genova, unde i-au făcut onorurile militare. Hortensia a adus cu ea atât flori pentru Matei, cât și pentru mama sa (Elena Pop), revenind și a doua zi când l-au coborât în mormânt²⁰. Hortensia își mai amintește că Matei „a murit împăcat cu acest gând de moarte, cuminecat”.

Acolo, în „Dealul Țarinei” din Bădăcin, sub umăr de dumbravă, se văd crucile albe ale mormintelor. Întâi era numai una, cea a lui Ioan Maniu, avocat, judecător și luptător pentru drepturile românilor din Transilvania.

Mai apoi au fost două, sub aceasta se odihnesc osemintele lui Matei Pop, aduse din cimitirul de la Genova (Italia), la șapte ani de la moarte. A dorit să fie adus și înmormântat la Bădăcin: „Oriunde (sic!) ar fi să mor, scumpă Bunică, – se rugă el cercetând cu ocaziunea unui scurt concediu de pe frontal italian pe Bunica Clara dr. Maniu, – să mă aduceți aici ... la Dealul Țarinei!”²¹.

Apoi i s-a alăturat în 1929, crucea Clarei Maniu. Mai pe urmă au fost patru: acolo doarme și Elena Pop (născută Maniu), lângă părinții ei, lângă fiul ei, Matei, pe care l-a plâns fără încetare.

Evenimentul aducerii osemintelor lui Matei Pop din Italia și reînhumarea lor la Bădăcin a fost relatat, pe larg, în ziarul șimleuan, „Gazeta de Duminecă” din ianuarie 1926. Redăm în continuare articolul in extenso:

¹⁴ Denumire aflată în satul Bădăcin.

¹⁵ Vale aflată în apropierea Dealului Țarinei.

¹⁶ Comisia 1911.

¹⁷ Pop 2018, p. 145.

¹⁸ Pop 2018, p. 91.

¹⁹ Stan 1997, pp. 86–87.

²⁰ Drecin, Lenarth 2019, p. 189–200.

²¹ Gazeta 1926, p. 2.

„Funeraliile lui Dr. Matei Popu”²²

Dr. Matei Popu a fost locotenent în legiunea română, din Italia, mort la 15 Februar 1919 în spitalul militar din Genova, în etate de 27 ani, a fost exhumat din cimitirul Staglieno din Genova și transportat în comuna Bădăcin, unde s-a reînhumat în ziua de 21 curent în cavoul familiar de la Dealu-Țarinei.

Dorința tănuită cu ingerească resemnare a nobilei Mame, care nu vroia să expună la prea mari eforturi pe ai săi, în vremuri când atâtea aveau de făcut pentru consolidarea statului o îndeplini la 7 ani ca o surprindere ușurătoare, cu o nobilă generozitate, domnul prof. de la Universitatea din Cluj dr. Romul Boilă, ginerele Doamnei văd. Elena dr. Popu n. Maniu, învingând greutatea depărtării și atâtor formalități, având prețuitul concurs al consulului nostru general la Genova Domnul și Doamna dr. Tomellini.

Ceremonialul în Genova.

Legionarului dr. Matei Popu după exhumare i s-au făcut în *piazza Corvetto* distinse onoruri atât din partea armatei cât și a oficialității și cetățenilor – precum se vede din nota luată de cotidianul politic și economic „Corriere Mercantile” de acolo, pe care o încadrăm întreaga în acest raport pro memoria, cu dragostea care o avem pentru limba soră”.

„Onoranze alla salma d’un ufficiale rumeno morto durante la guerra

Onoruri militare aduse unui ofițer român mort în timpul războiului²³

Cu șapte ani în urmă a murit lovit de „gripa spaniolă” în spitalul nostru militar de la Chiappella, locotenentul român Matei Pop, care, după ce a fost făcut prizonier de austrieci în timpul războiului, a reușit să evadeze și s-a înscris în Legiunea Română, luptând alături de soldații noștri la Piave. Astăzi trupul neînsuflețit a fost dezhumat din cimitirul Staglieno pentru a fi transportat la gara Principe, de unde va porni spre România.

Astăzi, la ora 15,00 în piața Corvetto s-a format o procesiune pentru onoruri, din care a făcut parte un grup din „Milizia Volontaria”, fanfare și o companie din 90. sau regimentul de infanterie.

Sicriul acoperit cu steagul românesc a fost urmat de consulul general al României prof. Tomellini, îmbrăcat în uniformă, de doamna Tomellini, de profesorul Boilă de la Universitatea din Cluj (Transilvania) și de reprezentanții oficiali ai Prezidiului și ai Miliției.

Cel dispărut a fost nepotul fostului ministru Iuliu Maniu.”

În Bădăcin.

Reînhumarea la care au asistat distinșii membrii ai ilustrelor familii și reprezentanți ai autorităților civile și militare s-a făcut cu ceremoniile religioase îndatinat servite de către M.O.D. Protopop Alimpiu Coste încredințat al agendelor vicariale și preoții Alexandru Sima și Vasile Moody.

Coșciugul așezat în salonul Villei a fost încărcat cu splendide cununi de flori naturale. La cap era cununa de toată frumusețea a D-nei Consul general Tomellini din minunate garioafe roșii cum numai în țara florilor și artei se pot face și a studenților români din Genova. Apoi au urmat pe de o parte și alta în șirul următor coroane depuse de: Bunica și Mătușica Cornelica. Mama, Unchiuțul (Dr. Iuliu Maniu), Augusta și Fabiu Toma, Livia și Emil Deciu, Iuliu Coroian, Ioan și Miți Erdely, Livia, Augusta și Iuliu Coroian, Clarița și Zaharia Boilă, Margareta și Ionel Popu, Cornelia și Romul Erdely, iar la picioare cu o mare fundă tricolor cununa depusă de „Uniunea foștilor voluntari români” și încadrată de această fundă tricolor stă frumoasa cruce de marmoră albă adusă de la mormântul din cimiterul Staglieno cu inscripția:

Tenente Matteo Pop D’ anni 27

Volontario Leone Romena.

Sicriul a fost încunjurat de membrii familiei: Doamna văd. Clara dr. Maniu (Bunica) d-na văd.

²² Gazeta 1926, p. 1.

²³ Traducerea textului a fost făcută de Pr. Cristian Borz

Elena dr. Popu n. Maniu (Mama), Cornelia Maniu (mătușa), d-na Livia dr. Boilă n. Popu (soră), dr. Ionel Popu (frate), cu soția sa d-na dr. Margareta Hodoș, d-șoara Cornelia Erdely (mătușă), dr. Ioan Erdely (unchiu), Romul Erdely (unchiu), dr. Liviu Pop, dr. RomulBoilă (cumnat), dr. Zaharia Boilă (cumnat), Romi Boilă (nepot), apoi dr. Emil Deciu reprezentând Uniunea f. voluntari Români, Ioan Deleu primar publicist; dr. Valer Ancean judecător, Vasarhely secretar com. Ca delegați ai diferitelor autorități, instrucțiuni și colectivități; iar din partea corpului VI. Armata ca delegați: Căpitan Băcăuan Vasile, Lt. Todan Coriolan și Lt. Ioan Pantilimon de la Batalionul 7 Vânători de Munte, Zalău. Mulțime de popor a ascultat în largă verandă și parc prohodul și înduioșetoarele cuvântări ale părintelui protopop Alimpiu Coste și preotului Vasile Moody. După care petrecut prin alea de brazi la mormânt au vorbit Locotenentul Todan Coriolan și fostul voluntar dr. Emil Deciu ambii foarte frumoși, cu sentiment înalt patriotic și național, vrednic de spiritual regretatului Camarad.

Credincioși datinei străbune, după ceremoniile funerare și obicinuita feștanie, ilustra Matroană în fruntea amiliei a poftit pe toți la masă cu acea tradițională ospitalitate devenită proverbială, de care multă –multă lume s-a bucurat pe acestea meleaguri.

Atotputernicul Creator și Cărmuitor a toate și drept Răsplătitor să *dăruiască* defunctului fericirea cerească, celor *intristați* mângâiere și răsplata dreaptă a muncii jertfitoare și bunătății lor sufletești.

Ioan F. de N

Adânc *intristați* aducem la cunoștință, că s-au exhumat din cimitirul „Staglieno” din Genova și s-au transportat în comuna Bădăcin județul Sălaj osemintele scumpului și neuitatului nostru fiu, frate, nepot, cumnat și unchiu.

Dr. Matei Popu

fost locotenent în legiunea română din Italia mort la 15 Februarie 1919 în spitalul militar din Genova, în etate de 27 ani.

Reînhumarea în pământul strămoșesc se va face în ziua de 21 Ianuarie 1926 la orele 2 p. m. În comuna Bădăcin, în cavoul familiar de la Dealul-țarinei.

Odihnească în pace!

Bădăcin 20 Ianuarie 1926.

Văd. Elena Dr. Popu născ. Maniu mamă. – Văd. Clara Maniu născ. Coroianu bunică. – Iuliu Coroian, Dr. Cassiu Maniu, Dr. Iuliu Maniu, Cornelia Maniu unchi și mătușă.

Precum numeroși unchi, mătuși, veri, verișoare, și nepoți din familiile: Coroian, Erdely, Popu. – Livia Popu cu soțul Dr. Romul Boilă, Dr. Ionel Popu cu soția Margareta Hodoș, Clarița Popu cu soțul Dr. Zaharie Boilă frați și cumnați. – Romul, Livia, Ileana, Cornelia, Iuliu, Clara și Elena Boilă și Ionel Pop nepoți.”

A murit ca voluntar român dincolo de granițe. În crucea lui de stejar e încrustată modesta placă de marmură, care i-a străjuit o vreme mormântul din țara străină, „*Tenente Matteo Pop, Legione rumena, Anni 27*”²⁴.

Întâiul drum, pe care Iuliu Maniu îl făcea, după ce ajungea la Dealul Țarinei, era întotdeauna la mormintele familiei, acolo sub crucile albe îl așteptau părinții Ioan și Clara, sora Elena și nepotul Matei.

Matei Pop își doarme somnul de veci între granițele pe care le-a apărut cu propriul său sânge și în locurile pe care le-a iubit atât de mult. Acest erou și-a adus și el jertfa vieții pe care a pus-o la temelie României întregite.

²⁴ Pop 2018, p. 256.

BIBLIOGRAFIE

- Bufnea 1929 – E. Bufnea, *Formațiile de voluntari*, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928, Editura Cultura Națională, București, 1929
- Borz 2018 – C. Borz, *Monografia satului Bădăcin și a familiei Maniu*, Ediția a treia revizuită și adăugită, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2018
- Comisia 1911 – Comisiunea administratoare de fonduri centrale, școlastic și de stipendie, Nr.411, din 1911, document aflat în arhiva Casei Memoriale „Iuliu Maniu”, Bădăcin
- Drecin, Lenarh – M. Drecin, R. Lenarh, *Refugiul Românilor din teritoriul ocupat în anii Primului Război Mondial. Studiu de caz: Familia Partenie Cosma în Italia (Toamna 1917-Toamna 1919)*, în „Crisia”, XXIX, Oradea, 2019
- Gazeta 1926 – „Gazeta de Duminecă”, nr. 4–5, 24–31 ianuarie 1926
- Pop 2018 – I. Pop, *Un martor al Marii Uniri*, Ediție îngrijită de Alexandru Bârsan, Editura Corint, 2018
- Stan 1997 – A. Stan, *Iuliu Maniu naționalism și democrație, Biografia unui mare roman*, Editura Saeculum I.O., București, 1997
- Vicaș 1906 – A. Vicaș, *XXV ani din viața Reuniunii Femeilor Române Sălăgiene. 1881–1906*, Șimleu Silvaniei, 1906

1. Matei Pop, în timpul studenției. Fotografie aflată în arhiva Casei Memoriale „Iuliu Maniu”.

2. Matei Pop, în timpul studenției. Fotografie aflată în arhiva Casei Memoriale „Iuliu Maniu”.

3. Matei Pop, în tranșee. Fotografie aflată în arhiva părintelui Matei Boilă.

4. Matei Pop soldat împreună cu camarazii săi pe frontul din Italia. Fotografie aflată în arhiva părintelui Matei Boilă.

5. Matei Pop într-o permisie la Dealul Țarinei. Fotografie aflată în arhiva părintelui Matei Boilă.

6. Matei Pop pe front. Fotografie aflată în arhiva părintelui Matei Boilă.

7. Crucea din lemn a lui Matei Pop, pe care scrie *Tenente Matteo Pop, Legione rumena, Anni 27*, de la Dealul Țarinei, Bădăcin. Fotografie aflată în arhiva părintelui Matei Boilă;

8. Crucea actuală de marmură a lui Matei Pop și a mamei sale Elena Pop (n. Maniu). Fotografie aflată în arhiva Casei Memoriale „Iuliu Maniu

HUNGARIA REDIVIVUS – NĂDEJDE ȘI EȘEC (31 OCTOMBRIE 1918–1 AUGUST 1919) – SECVENȚE

AUGUSTIN ȚĂRĂU*, CRISTIAN NEGRU**

HUNGARY REDIVIVUS – HOPE AND FAILURE (OCTOBER 31, 1918 – AUGUST 1, 1919) – SEQUENCE –

ABSTRACT: *In the present study, we tried to describe the genesis and evolution of the communist regime in Hungary, the one established immediately after the end of the First World War, as well as the collapse of this Bolshevik-inspired regime. In this sense, we sought to emphasize the constant character of the policy of the post-war Hungarian governments, namely the preservation of the old borders of the Kingdom of Hungary and the supremacy of the Hungarian nation over the other peoples living between those borders, even under the guise of a liberal or communist federal state. Most of the documentary sources we used were studies prepared by Hungarian historians, interested in shedding light on another historical vision, different from Romanian historiography.*

KEYWORDS: *Hungary, Kun Béla, Transylvania, communism, 1919*

REZUMAT: *Am încercat în prezentul studiu să schițăm geneza și evoluția regimului comunist din Ungaria, cel instaurat imediat după sfârșitul Primului Război Mondial, precum și colapsul acestui regim de inspirație bolșevică. În acest sens, am căutat să subliniem caracterul constant al politicii guvernelor maghiare postbelice, anume păstrarea vechilor frontiere ale Regatului Ungariei și supremația națiunii maghiare asupra celorlalte popoare trăitoare între acele hotare, chiar și sub masca unui stat federativ de factură liberală sau comunistă. Majoritatea surselor documentare folosite de noi au fost lucrările întocmite de istoricii maghiari, interesați fiind să punem în lumină și o altă viziune istorică, diferită de istoriografia românească.*

CUVINTE-CHEIE: *Ungaria, Kun Béla, Transilvania, comunism, 1919*

Sfârșitul Primului Război Mondial găsește Europa ruinată și înglodată în datorii. Colapsul economic și penuria alimentară, care au însoțit dezastrul, au creat condiții favorabile dezvoltării unor mișcări sociale radicale, consolidate și mature. Un sentiment de egalitate și solidaritate în suferință se înfiripase în conștiința întregului proletariat al continentului și el a generat în curând un val de ură împotriva categoriilor sociale socotite că se fac vinovate de declanșarea uriașei conflagrații mondiale, aici înscriindu-se familiile dinastice, clasele moșierilor și burghezilor, cadrele superioare ale armatei și, în general, toți reprezentanții forțelor conservatoare.

În Ungaria, confruntată și ea cu asemenea dificultăți, puterea a fost preluată de contele Károlyi Mihály, cu sprijinul unanim al Consiliului Național, înființat pe 25 octombrie 1918. Astfel începea așa numita „Revoluție a crizantemelor”, cu un program politic reformator pe parcursul căruia guvernul Károlyi a introdus votul universal și direct. În perspectiva unui viitor scrutin, a pregătit condițiile pentru declanșarea reformei agrare, cu despăgubirea moșierilor ce urmau a fi expropriați, iar națiunilor

* Dr. Augustin Țărău, (ex)muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor-Complex Muzeal, Oradea; e-mail: gustav_arhive@yahoo.com

** Cristian Negru, (ex)bibliotecar la Muzeul Țării Crișurilor-Complex Muzeal, Oradea; e-mail: negru_cristi@yahoo.com

conlocuitoare le-a acordat statutul de autodeterminare, în speranța că acestea, de îndată ce vor fi organizate, vor solicita să fie incluse într-un prognozat stat federal maghiar¹.

Cu toate că guvernul maghiar a recunoscut fără obiecții geneza primelor state noi ce s-au conturat la sfârșitul războiului pe ruinele fostelor imperii continentale, precum Austria, Polonia, Cehoslovacia și Ucraina, membrii cabinetului mai nădăjduiau în perfectarea unei păci favorabile, de pe urma căreia să poată menține, cât de cât, integritatea teritorială a vechiului regat ungar. De materializarea acestui deziderat depindea până la urmă menținerea la putere a grupării focalizate în jurul contelui Károlyi Mihály, pentru că doar păstrarea vechilor fruntării ar fi fost în măsură să satisfacă naționalismul sădit de-a lungul veacurilor în mentalul ungarilor. În derularea acestui proiect, Consiliul Național l-a numit președinte a tinerei republici pe Károlyi, pe 11 februarie 1919, iar postul său de premier a fost preluat de Berinkey Dénes².

CURENTUL LITERAR „NYUGAT”, PRECURSOR AL RADICALISMULUI MAGHIAR DE STÂNGA

La începutul secolului XX, elementele gândirii avangardiste maghiare s-au grupat în așa numita mișcare „Nyugat”³ și foarte multe dintre ele au activat în presa socialistă, precum Szabó Ervin, Bresztovszki Ernő, Révész Béla, Kunfi Zsigmond, Kéri Pál, ca să nu mai spunem de viitorii activiști social-democrați precum Lukács, Balázs și Déry Tibor.

Conducerea viitoarei Republicii a Sovietelor Maghiare îi recunoștea public poetului orădean Ady Endre calitatea de mentor cultural al grupării „Nyugat” și al patosului său revoluționar. În tinerețe, Korvin Ottó⁴, cel care a îndeplinit funcția de șef al „poliției roșii”, avea să plătească cu închisoarea predilecția sa pentru poeziile lui Ady, iar reputația lui sanguinară de pe timpul mandatului său îl va transforma într-una dintre victimele contrarevoluției ce a urmat regimului bolșevic. Pe timpul detenției a avut răgazul să țină un jurnal în care, printre afirmațiile admirative formulate la adresa mai multor slujitori ai condeiiului, îi aducea mulțumiri și poetului orădean. „Îi mulțumesc lui Ady pentru fiecare rând pe care l-a scris, a fost primul care a trezit un ecou în sufletul meu” – mărturisește el⁵.

Asemenea dovezi de fidelitate pot fi întâlnite și la editorul Weltner Jakab⁶, de la publicația socialistă „Népszava”, care în lucrarea „Milliók egy miatt”⁷ descrie pasionala confruntare dintre muncitorii maghiari pe marginea polemicii iscate în presă între poezii Csizmadia Sándor⁸ și Ady Endre, dar în care

¹ Buzatu, Cârstea 2011, p. 246.

² Berinkey Dénes Ottó s-a născut în 17 octombrie 1871, la Csúz, a fost avocat, profesor de drept, politician naționalist radical, ministru al Justiției în guvernul Károlyi Mihály și premier al Ungariei, după alegerea lui Károlyi în funcția de președinte. Cf. Cook, Moore, Kirk 1989, p. 12.

³ Curentul „Nyugat” (*Vestul*) s-a cristalizat în jurul gazetei omonime, al cărui prim număr a văzut lumina tiparului la 1 ianuarie 1908, deși conținutul acestuia fusese elaborat în preajma Crăciunului anului precedent. Cf. Kenyeres 1995.

⁴ Korvin Ottó (*Klein*) s-a născut în 24 martie 1894 la Bocicoiu Mare (azi în Ucraina), a fost funcționar de bancă și apoi politician comunist. Și-a început studiile școlare la Sighetu Marmăției și apoi le-a continuat la Budapesta, unde va lua contact cu doctrina marxistă prin intermediul jurnaliștilor de stânga Franyó Zoltán și Szamuely Tibor. Se aliniază mișcării antimilitariste și pacifiste „Galilei” și participa la demonstrațiile de stradă organizate de ramura radicală a socialiștilor maghiari, ca apoi să colaboreze cu gazeta comunistă „Vörös Ujság” (*Jurnalul Roșu*), finanțată de Moscova. Sub regimul bolșevic maghiar va ocupa funcția de comisar al poporului la Ordine și Securitate Internă și membru în conducerea Tribunalului Revoluționar. Cf. Szerémi Borbála 1960, pp. 46–53.

⁵ *Kritika*, nr. 3/1975, p. 5.

⁶ Weltner Jakab s-a născut în 6 decembrie 1873 la Budapesta, a fost jurnalist de stânga, politician și deputat al Partidului Social-Democrat Maghiar, pe care l-a și condus împreună cu Garami Ernő, cei doi fiind prezenți în 29 mai 1917 la Stockholm, la conferința pentru pace a socialiștilor europeni, alături de activiștii Buchinger Manó și Kunfi Zsigmond. După „Revoluția crizantemelor”, va fi deputat în Adunarea Națională Maghiară, demnitate pe care și-o va păstra și sub regimul bolșevic maghiar. A condus gazeta socialistă „Népszava” (*Voccea Poporului*). Cf. Gratz 1992, p. 153.

⁷ „Milioane pentru un scop” – n.n.

⁸ Csizmadia Sándor s-a născut în 10 martie 1871, la Vásárhelykutas, a fost poet, militant de stânga și jurnalist la gazeta

recunoaște că Ady era cu mult mai citit și recitat decât oponentul său în seratele de socializare organizate de proletari. El dă exemplul lui Vincze Sándor⁹, un oficial al social-democrațiilor care, deși era partizan al lui Csizmadia, știa pe de rost toate poeziile lui Ady și le recita din suflet. Deși a înfierat din răspuțeri pătura maghiară exploatatoare, în timpul „terorii roșii” Weltner Jakab își va mărturisi totuși dezacordul față de metodele de înlăturare a „dușmanilor poporului” utilizate de tovarășii săi comuniști. „Clasa burgheză trebuie lichidată fără milă – spunea el – însă îi condamn cu fermitate pe toți cei care comit violențe împotriva altora, pentru că aceștia sunt utili revoluției și elanului revoluționar doar când acționează uman și fără barbarie”¹⁰.

În schimb, Kun Béla a fost elevul privat al lui Ady Endre și apoi, pentru câțiva ani, învățăcelul acestuia la Școala secundară din Zaláu. Soția lui Kun își amintea cum soțul său îl considera pe Ady drept cel mai mare poet al secolului al XX-lea. „Istoria va dovedi aceasta” – obișnuia el să afirme prin anii 1912-’13. În apartamentul lor din Cluj, tânăra familie Kun nu aveau nici un tablou pe pereți, cu excepția unei fotografii cu Ady¹¹.

Bineînțeles că nici numele lui Lukács György nu poate fi omis din analiza puterii de influență a operei lui Ady Endre asupra tinerelor generații. Lukács, cel care va ajunge comisar al poporului pentru Cultură sub regimul bolșevic maghiar și care va rămâne loial partidului comunist până la sfârșitul zilelor sale, a fost și cel care a scris mereu pentru „Nyugat”. La cincizeci de ani de la evenimente, într-o festivitate de elogiare a revoluției bolșevice, se spunea despre Lukács György¹² că „doar pentru Ady a mai simțit o asemenea solidaritate precum a simțit-o pentru mișcarea „Nyugat”. Dacă „Nyugat” s-a vrut a fi adierea care avea să vestească furtuna ce va urma, atunci Ady a personificat însăși furtuna. Lukács îl considera pe Ady cel mai mare poet al epocii sale și nu doar al Ungariei, „și nu mi-e frică să afirm asta – continua el – chiar dacă aș putea fi acuzat de șovinism pentru această evaluare”¹³.

În ce privește soarta viitoare a Transilvaniei, orădeanul Ady Endre s-a dovedit a fi un vizionar încă de pe când nimeni din eșichierul politic maghiar n-ar fi putut prevedea nici măcar izbucnirea Primului Război Mondial. Jurnalistul și scriitorul orădean Gheorghe Tulbure, fost redactor al gazetei orădene „Tribuna Bihorului” în pragul anilor 1918–1919, avea să relateze, după mai bine de două decenii, o întâmplare petrecută în anul 1905, când poetul maghiar Ady Endre, pe atunci angajat al cotidianului orădean de limbă maghiară „Nagyváradi Napló”, într-o întâlnire bahică de noapte cu colegii din redacție, a avut o viziune sumbră asupra viitorului Ungariei, rezumată în cuvintele „Pierdem Ardealul!”:

„Ady a lucrat, de la anul 1900–1905, în redacția ziarului meu – istorisea fostul redactor șef al cotidianului orădean. Toți îl admirau, toți îl adorau. Într-o seară ne găseam, ca de obicei, la cafenea. Ca toți gazetarii, discutam chestiuni politice de actualitate, firește lângă un păhărel de vin bun. Îmi aduc aminte cum la o anumită oră din noapte, în toiul discuțiilor, Ady a rămas deodată tăcut și chiar melancolic. Cu privirile adormite, cu desăvârșire absent, părea cufundat într-o mare tristețe. Minutele treceau și el stătea abătut, cu capul în piept și cu ochii întredeschiși. Numai știam ce să credem... .

– *Ce ai Adi? de ce taci mereu?* – îl scutură unul din colegi.

Ca deșteptat din transă, Ady a deschis ochii și, lovind cu pumnul în masă, spuse răspicat aceste cuvinte:

socialistă „Népszava” (*Vocea Poporului*). Sub regimul bolșevic maghiar a ocupat funcția de comisar al poporului la Agricultură. Cf. Kenyeres Á. 1967.

⁹ Vincze Sándor (*Weinberger*) s-a născut în 3 iulie 1886, la Sátorlajújhely, a fost militant de stânga și jurnalist la Cluj. Sub regimul bolșevic maghiar a condus Sovietul metropolitan al Budapestei. Cf. Imre 1986, p. 120.

¹⁰ Gratz 1935, p. 153.

¹¹ Kun 1966, p. 44–45.

¹² Lukács György (*Löwinger György Bernát*) s-a născut în 13 aprilie 1885, la Budapesta, a fost filozof, scriitor, estetic, profesor universitar, academician, politician comunist și părinte al curentului „nyugati-marxist”, a fost deputat în Sovietul Național Maghiar din 1919 și ministru al Culturii în al doilea guvern comunist condus de Nagy Imre, în 1948. Cf. Bendl 1994, p. 379.

¹³ Kun 1966, p. 45.

– *Pierdem Ardealul!*

Atât și nimic mai mult. Am rămas încremeniți, ca de un trăsnet din senin. Ady și-a luat pălăria și a plecat. Abia după aceea ne-am trezit din stupefacția pe care ne-a provocat-o profeția asta atât de bizară și tulburătoare, pe care în clipa următoare am considerat-o o *simplă nălucire de poet*. Și am trecut repede la ordinea zilei. Aproape că am uitat-o de-atunci. Acum însă, *când văd cu ochii mei profeția lui Ady împlinită*, nu pot să nu-mi amintesc scena aceasta. Și am ținut să ți-o istorisesc dumitale, ca s-o știi și s-o împărtășești și altora, dacă dorești¹⁴.

KUN BELA, PERSONALITATEA ȘI EVOLUȚIA POLITICĂ

Majoritatea monografiilor post-comuniste referitoare la regimul bolșevic instaurat de Kun Béla sunt scrise de istorici străini. Printre cei mai importanți se numără diplomatul israelian Eytan Bentsur, care a petrecut doi ani la Budapesta în calitate de subsecretar al ambasadei Israelului (1966–1967). Tatăl acestuia era născut în Transilvania, într-o familie evreiască de limbă maghiară, și a emigrat în Palestina în anii '30 ai secolului trecut.

În opinia lui Bentsur, istoria comunismului în Ungaria este legată direct de persoana lui Kun Béla. El este interesat să descifreze mecanismul prin care intelectualul și micul burghez evreu Kun Béla a ajuns un activist radical de stânga și apoi un dictator bolșevic. Pe de altă parte, opinia generală a istoricilor ia în calcul faptul că majoritatea liderilor regimului comunist maghiar au avut rădăcini evreiești, iar această caracteristică va ajunge să fie percepută ca fiind punctul nodal al tuturor evenimentelor petrecute în 1919. Nu trebuie neglijat însă faptul că omniprezența celor cu origini evreiești în toate elitele revoluționare europene de stânga a ajuns să fie folosită ca laitmotiv în mitologia drepte radicale¹⁵.

Realitatea ne arată limpede însă că în perioada de dinaintea Primului Război Mondial, și după încheierea acestuia, destul de multe persoane au îmbrățișat doctrinele de stânga. Este adevărat și faptul că cele mai multe proveneau din rândurile evreilor asimilați de popoarele în sânul cărora viețuiau, în special din Europa Centrală și de Răsărit. Așa de pildă, pentru evreii asimilați din Germania, Austria, Ungaria și Polonia, revoluțiile de stânga au constituit prilejuri de a-și transcende identitatea națională și religioasă într-una transnațională. Pentru Rosa Luxemburg, de exemplu, ce provenea dintr-o familie evreiască din Polonia, revoluția a constituit prilejul potrivit de integrare și totodată de reconciliere a dublului ei statut în care trăise, adică de a îmbina deopotrivă setea de libertate a națiunii poloneze și cea de emancipare universală, în special a comunităților evreiești¹⁶. Este de asemenea adevărat că acei adepți ai teoriei radicale de dreapta, conform căreia comunismul este produsul evreimii asimilate, cum a fost cazul lui Kun Béla ori a filozofului Lukács György, care în radicalismul său se ridicase împotriva propriei familii evreiești ce prospera, au considerat spiritul revoluționar ca fiind o reminiscență a moștenirii culturale evreiești¹⁷.

La fel de adevărată este și starea de lucruri în care nu toți evreii au îmbrățișat doctrina de extremă stângă și, în contextul crizei politice maghiare, însăși Ungaria a putut oferi pilde de gândiri și destine diferite în sânul aceleași minorități etnice. Istoricul maghiar Veszprémy László ne oferă un exemplu ilustrativ în acest sens. Astfel, în toamna anului 1916, într-unul din lagărele de prizonieri răspândite prin regiunea Tomsk, din îndepărtata Siberie de sud-vest a Imperiului Țarist, Kun Béla și tovarășii săi bolșevici lucrau de zor la pregătirea unei revolte comuniste în tabăra în care se aflau internați. Într-un alt lagăr de prizonieri, un conațional de-al lor, avocatul Fábíán Béla, schița în același timp capitolele unei prime lucrări critice la adresa doctrinei comuniste, în spiritul educației liberal-conservative în care se formase. Destinele

¹⁴ Tulbure 1943, p. 3.

¹⁵ Apor 2015, pp. 2–3.

¹⁶ Seton-Watson 1945, p. 160.

¹⁷ Hermann 1983, p. 345.

celor doi intelectuali maghiari și totodată burghezi argumentează perfect două sisteme de valori și două viziuni total opuse, după cum și două căi contrare de evoluție a vieții politice, calea trădării internaționaliste și calea salvării onorabile a conservatorismului¹⁸.

Kun Béla a lucrat ca jurnalist înainte de război, a fost înrolat în armata cezaro-crăiască în 1914 și a participat la confruntările armate duse pe fronturile din Carpați și din Galiția. În vara anului 1916 a căzut prizonier la ruși, cu ocazia ofensivei de pe sectorul Brest-Litovsk, și a fost internat într-un lagăr siberian. Fábrián Béla, născut la Tokaj, a profesat ca avocat până în anul 1915, când a fost și el înrolat și trimis în focul luptelor de pe sectorul Lemberg (Lvov), unde a și căzut prizonier și apoi, la rândul său, a fost internat într-un alt lagăr siberian. Aici s-a ocupat de scoaterea unui ziar destinat prizonierilor maghiari din tabără.

Cei doi intelectuali maghiari aparțineau burgheziei mijlocii și viețile lor ar fi putut urma același curs, întrucât ambii se bucurau de un nivel de trai asemănător, viețuiau în aceleași medii, erau de aceeași vârstă și amândoi aveau origini evreiești. Dacă principiile ideologiei marxiste ar fi fost cu adevărat valabile în privința materialismului și al toleranței față de cei plasați în stânga eșichierului politic, ar fi trebuit să-i regăsim pe amândoi în aceeași tabără dar, după cum s-a văzut, acest lucru nu s-a întâmplat. Înainte de Revoluția Bolșevică, cele mai mari focare ale comunismului s-au născut în lagărele de prizonieri din centrele Tomsk, Omsk și Ivanovo unde, culmea, se aflau internați mai bine de o jumătate de milion de prizonieri maghiari, din rândul cărora s-au și ridicat primii propagandiști comuniști. Pe seama acestei situații au circulat între cele două războaie mondiale o serie de anecdote. Se spune că bolșevicii au amenințat că vor tăia rația de mâncare tuturor prizonierilor care nu se vor alătura revoluției comuniste ce urma să izbucnească, însă n-a mai fost nevoie să recurgă la această nelegiuire¹⁹.

Este bine cunoscută soarta prizonierilor, după cum sunt bine cunoscute și instrumentele propagandiștilor. Internații erau oboșiți, chinuți de boli, iar agitatorii le vorbeau despre sfârșitul războiului, pe când în realitate ei nu-și doreau acest lucru ci izbucnirea unui război civil. Apoi li s-au promis prizonierilor că vor avea parte de diverse bunuri, de mâncare, de încălțăminte și de lenjerie, și că dacă cererile nu li se vor împlini, atunci să și le satisfacă ei înșiși prin forță. Aceste câteva direcții ilustrează suficient metodele de lucru ale celor din mișcarea revoluționară, adică le-au promis săracilor și înfomețaților un trai mai bun și lichidarea proprietății private în încercarea de a le trezi entuziasmul revoluționar. Martor la toate aceste manevre, Fábrián Béla a caracterizat perfect doctrina comunistă ca fiind „întotdeauna fondată pe ură și răzbunare”, iar ca primă metodă de acțiune a propagandiștilor revoluționari a sesizat-o pe cea a „infectării minților” prizonierilor²⁰. În acest sens, filozoful german Ludwig von Mises susține că problemele economice generează mentalități diverse și că, implicit, concepțiile socialiste fac parte din gama acestora²¹.

Revenind la cei doi protagoniști ai analizei, Fábrián Béla, care a fost un avocat nu prea bogat, dar care a cultivat munca, disciplina și tradiția, deși nu era marxist, în vreme ce Kun Béla n-a cultivat aceste valori, cu toate că avea un statut social similar. Soția îl descria în memoriile sale pe Kun ca fiind încăpățânat și leneș, probabil și pentru că tatăl său, un bețiv notoriu, îl bătea frecvent, și că din această pricină el n-ar fost în stare să stabilească relații sincere cu semenii săi nici până la vârsta adultă²².

La fel ca orice comunist, Kun nu s-a interesat nici de sistemul juridic, nici de cel economic, ci s-a mărginit să le promită maselor orice și doar numai pentru a le obține susținerea. O anecdotă din vremea Republicii sovietice spune că atunci când soldații roșii i-au reamintit că le promisese solde de câte 5400 de coroane bolșevice, el le-a oferit 5400 de gloanțe. De asemenea, eșecurile jurnalistice, din tinerețea

¹⁸ Veszprémy 2016.

¹⁹ Veszprémy 2016.

²⁰ Veszprémy 2016.

²¹ Mises 2008, p. 11.

²² Veszprémy 2016.

lui Kun, l-au făcut pe acesta să devieze de la social-democrație către comunism, ilustrativă în acest sens fiind întâmplare când Garami Ernő a ajuns să-i solicite un pașaport, iar Kun i-a reproșat că, pe când era el ziarist la „Népszava”, Garami l-a dat afară. „Dacă m-ai fi acceptat atunci în redacția ta, astăzi nu ne-am mai fi aflat în situația asta” – i-ar fi replicat Kun.

Adevărul era că Kun Béla nu excela pe tărâmul jurnalistic, în ciuda mesajelor instinctive și primitive promovate facil de presa bolșevică. Însuși Lenin, citind o broșură scoasă de Kun, a notat pe manșeta acesteia textul „Broșura este extrem de slabă și e inutilizabilă”. Într-o altă broșură, de fapt un pamflet, Kun a asemuit presa capitalistă cu un „Moloh, cel care topește grăsimea și sudoarea națiunii”, folosindu-se ca termen de comparație de cunoscutul idol biblic, care de atunci a devenit un termen antisemit uzual la adresa evreilor. În aceeași vreme comunistul Balázs Béla obișnuia să-și ironizeze adversarii politici cu numele „bucheri”, cu referire la studenții teologi evrei, iar tovarășul său, Pelle János, făcea tot posibilul ca în discursurile sau scrierile sale în care apăreau idei sau citate din opera sociologului evreu Jászi Oszkár, să nu indice numele acestuia²³.

Cercetătorul Veszprémy Bernát László, de la Institutul Maghiar de Istorie a Evreilor, din cadrul Universității Milton Friedman, a prezentat studiul „Antisemitismul, antisionismul și redistribuirea averilor evreiești sub Republica Sovietică”. El vine cu constatarea că Bela Kun era conștient și mândru totodată de originea sa evreiască, dar că era mai antisionist decât ar fi putut fi oricare antisemit. De altfel comisarul poporului însărcinat cu lichidarea cultelor religioase, Fáber Oszkár, și-a organizat un departament separat destinat vânătorii sioniștilor, iar apoi le-a desființat mișcarea și le-a confiscat fondurile bănești. Averile comunităților evreiești au fost naționalizate și s-a dat ordin să fie preluate în special ale celor care s-au desprins de comunitatea ortodoxă israelită, cum a fost cazul celei din Szombathely.

Au fost apoi analizate pagubele aduse proprietăților evreiești, care au suferit nu numai din pricina naționalizărilor și expropriierilor, ci și din cea a jafurilor individuale sau colective la care s-a dat populația, întrucât majoritatea instituțiilor bancare și de credit se aflau în mâinile evreilor, după cum și latifundiile, cum au fost cele din comitatele Csongrád și Heves. De asemenea, evreimea avută a alimentat preponderent grupul de ostatici luați de către regimul comunist și majoritatea victimelor terorii roșii au fost tot evreii, chiar peste proporția pe care o reprezentau ei în societate²⁴.

Oricum, atunci când a scris ironic despre zdrobirea „dovleacului” Sfântului Ștefan de către muncitori, Kun își manifesta mânia și disprețul față de cei răniți sau căzuți. Același dispreț îl manifesta și față de mult clamata muncă, afirmând că sărăcia muncitorimii este benefică regimului comunist, întrucât condițiile proaste de viață îi fac pe oameni mai disperați și totodată mai dispuși să se apropie de comunism. Cu alte cuvinte, cu cât e mai rău în țară, cu atât e mai bine pentru politica ce le-o servea. „A-ți părea rău pentru suferințele clasei muncitoare ține de preocupările unor pierde-vară, a unor filantropiști. În schimb revoluționarii aud țipetele nașterii lumii noi, aud pulsul revoluției” – afirma Kun, iar când aventura sa a eșuat, s-a mâniat pe muncitorime spunând că „Acest proletariat merită cea mai nemiloasă și crudă dictatură burgheză!”²⁵.

Atitudinile față de patrie, față de valorile civice și față de democrație ale ambilor au fost insuflate de poziția socială a fiecăruia, astfel că în vreme ce Fábrián Béla a fost un liberal legitimist al luptei duse de Vázsonyi Vilmos și totodată autorul primei lucrări anticomuniste din perioada interbelică²⁶, Kun a fost

²³ Veszprémy 2016.

²⁴ Veszprémy 2019.

²⁵ Veszprémy 2016.

²⁶ Vázsonyi Vilmos (*Weiszfeld*), avocat, politician liberal-democrat și ministru, născut pe 22 martie 1868, la Sümeg, din părinții Vázsonyi Endre, matematician, și Barsony Dóra, cântăreață de operă. A absolvit Facultatea de Drept din Budapesta, în 1894 s-a înscris în Partidul Democrat Comunal, în vreme ce profesia la Tribunalul de Pace din Budapesta, formațiune politică redenumită Partidul Democrat Cetățenesc după 1900. Un an mai târziu a obținut mandatul de deputat în circumscripția Terézváros din capitală, demnitate pe care și-a păstrat-o și la alegerile din 1906 și 1910. În 1917 a fost membru al celui de-al treilea guvern Wekerle, după căderea cabinetului Esterházy, și apoi ministru al Justiției. În toamna

animat de conflictele personale, de ura față de ordinea existentă și de instincte tâlhărești. În ciuda tuturor fabulațiilor marxiste ulterioare cu privire la progres și la democrație, Kun și-a afirmat pe șleau concepția sa când a spus că „Noi nu doar proclamăm dictatura, ci o și punem în practică”, în vreme ce Fábíán Béla, care n-a fost un om bogat și deși se afla în lagăr, afirma că „furtul rămâne furt, proprietatea rămâne proprietate și moralitatea tot moralitate”²⁷.

PREMISELE PRĂBUȘIRII REPUBLICII DEMOCRATE MAGHIARE

După ce pe 31 octombrie 1918 contele Károlyi Mihály a preluat puterea, în urma „Revoluției Crizantemelor”, guvernul său a eșuat în aplicarea programului pe care și l-a propus. Alegerile democratice au fost amânate, redistribuirea proprietății funciare a trenat și toată atenția cabinetului s-a focalizat pe subiectul păstrării granițelor vechii Ungarii, în disprețul principiilor wilsoniene, situație care a condus la erodarea încrederii de care s-a bucurat inițial guvernul și la înmulțirea oponentilor. Apoi, la mijlocul lunii decembrie 1918 însă, generalul Henri Mathias Berthelot, comandantul armatei franceze a Dunării, a autorizat trupele române să treacă linia de demarcație stabilită prin Convenția militară de la Belgrad și să înainteze înspre Maramureș – Satu Mare – Carei – Oradea. Deși trupele de ocupație erau relativ lente, armata română intrase deja în Cluj pe 24 decembrie 1918.

Printre oponentii guvernului de la Budapesta s-a numărat și Partidul Comunist Maghiar, născut pe 24 noiembrie 1918 și condus de către fostul jurnalist social-democrat Kun Béla, un personaj revenit din prizonieratul rus în toamna aceluiași an cu misiunea de a răspândi bolșevismul în Ungaria. În ce privește calitatea umană a liderului comuniștilor maghiari, caracterizarea făcută de cinica sa colegă, Hajós Edit, vorbește de la sine atunci când spune că nici ea n-ar fi putut „avea încredere într-un bărbat care nu putea fi cumpărat”²⁸.

Comuniștii au căutat să-și atragă de partea lor opinia publică prin tot felul de promisiuni demagogice, apoi au trecut la organizarea unor tulburări ale ordinii și liniștii publice, manevre pe care premierul Károlyi Mihály fie le-a ignorat, fie le-a subestimat. Astfel, în ianuarie 1919 bandele bolșevice au devastat redacția jurnalului anticomunist „Pesti Hírlap”, iar o lună mai târziu redacția „Népszava”, ziarul mișcării de stânga, ca apoi să îndemne proletariatul budapestan la declanșarea unor acțiuni armate. Acestea au condus inevitabil la ciocniri de stradă cu forțele de ordine, dar și la arestarea unui număr însemnat de comuniști. Tot pe la sfârșitul lunii februarie, social-democrații, parteneri în coaliția de la guvernare, au început să-și piardă încrederea că premierul Károlyi Mihály, numit între timp și președinte al republicii, ar fi capabil să rezolve problema integrității vechilor granițe. La vremea respectivă Kun Béla zăcea și el în arest preventiv²⁹.

Tot în ianuarie 1919 au început la Paris lucrările Conferinței de Pace. Au participat la deliberări doar reprezentanții puterilor învingătoare. Contrar planurilor inițiale, perdantii nu au fost implicați în negocieri, ci doar le-au fost ascultate comentariile, de care, ca de obicei, nu s-a ținut seamă. Prin urmare, la tratativele de pace a fost impusă aproape exclusiv voința învingătorilor, cu excepția păcii cu Turcia, aceasta fiind considerată o excepție parțială. Cu toate acestea, Conferința de Pace a fost importantă pentru toate statele pierzătoare. Apoi, la mijlocul lunii februarie 1919, la o lună de la deschiderea lucrărilor Conferinței de Pace, guvernul maghiar numise deja membrii delegației care urma să fie trimisă la Paris. Lista include numele președintelui Károlyi Mihály și mai mulți miniștri, secretari de stat, savanți și experți³⁰.

lui 1918, după „Revoluția crizantemelor”, a emigrat la Viena, temându-și viața din pricina declarațiilor anticomuniste făcute anterior de el. S-a întors în anul 1921, și-a reorganizat partidul sub numele Partidul Național Civic-Democrat, împreună cu Jenő Gál, cei doi susținând reinstaurarea monarhiei sub Carol al IV-lea de Habsburg. Peste un an a ajuns iarăși deputat pentru vechea sa circumscripție. S-a retras din viața politică la scurtă vreme din cauza politicii antisemite promovate de regimul ungar și a decedat pe 29 mai 1926 la Baden, lângă Viena – n.n.

²⁷ Veszprémy 2016.

²⁸ Gali 2019.

²⁹ Gali 2019.

³⁰ Zeidler 2019.

În acest context, Puterile Aliate au considerat ca fiind oportună ridicarea blocadei economice impusă Ungariei, decizie salută și interpretată optimist la Budapesta. „Azi au sosit primele știri pozitive de la Paris, care sunt de maximă importanță și binevenite. Conferința de Pace, condusă de bărbații de stat englezi, a anunțat scoaterea Ungariei și a fostelor provincii din Austria de sub blocadă. Scoaterea germanilor din traficul mondial va mai dura câteva zile, întrucât bătrânul Clemenceau nu-i poate ierta așa de curând. Se poate spune că este doar o chestiune de câteva zile, fiindcă menținerea blocadei ar fi acum inumană, inutilă și chiar periculoasă. Ordinea nu poate fi menținută în țările care suferă de foame. Nimic nu-l poate coborî pe om într-o stare animalică mai mult decât foamea” – avea să comenteze cotidianul „*Budapesti Hirlap*” din 9 martie 1919³¹.

În ședința desfășurată în după amiaza aceleși zi însă, guvernul maghiar a pregătit un proiect de lege privitor la autonomia ce urma să o acorde unor teritorii nelocuite, sau prea puțin locuite, de maghiari, revendicate însă de statele succesore aliante Antantei. „În această după amiază, la ora cinci, a început o ședință a Consiliului de Miniștri care a durat până la ora 11 seara. Pe lângă probleme abordate, au fost și două subiecte importante, anume autonomia Slovaciei și înființarea unui consiliu al Afacerilor Externe. Consiliul de Miniștri a hotărât deja să acorde autonomie ținutului Ruska-Krajna, comunității germane, după modelul autonomiilor slovacilor, și ținuturilor locuite de români. Proiectul de lege privind autonomia slovacilor a fost revizuit și adoptat astăzi de Consiliul de Miniștri” – anunța același cotidian³², demers făcut de cabinetul budapestan fără consultarea și învoirea puterilor învingătoare.

După cum era de așteptat, partea română nu a fost de acord cu decizia impusă de guvernul maghiar și a protestat vehement împotriva ei, prin structura politică de putere a românilor transilvăneni, acțiune interpretată de maghiari în bine cunoscuta lor manieră batjocoritoare. „Consiliul Dirigent Român de la Sibiu este nemulțumit de guvernul maghiar și ca atare și-a retras reprezentantul. Acest lucru a fost făcut de dr. Iuliu Maniu și apoi comunicat președintelui guvernului maghiar. Credem că dr. Maniu reproșează guvernului că și-a încălcat înțelegerile (?), că românii au fost strămutați într-o zonă nelocuită, că au fost obligați să presteze jurământ de loialitate Ungariei, că le-a fost desființată garda națională română, că au fost înlăturați din administrație toți funcționarii români și că au fost ignorate toate plângerile Consiliului Dirigent Român. În dosar se mai subliniază de asemenea că până în prezent, în teritoriul ocupat de români n-a fost pusă în pericol viața sau proprietatea nici măcar vreunui singur ungar(!) – Toate acestea, falsificându-se grosolan faptele, sunt mai mult decât un non-sens scandalos” – comenta presa maghiară – „Ei solicită ca guvernul maghiar să nu-și exercite atribuțiile în zonele neocupate și, cum guvernul maghiar refuză să facă acest lucru, au hotărât să-și retragă ambasadorul de la Budapesta. Credem și sperăm că va veni vremea când vom scăpa de stăpânirea acestor ridicoli și superstițioși domni valahi. Deocamdată așteptăm doar cu răbdare decizia Conferinței de la Paris, dar până atunci vom mai suporta până să vedem că dr. Ioan Erdélyi nu-și va mai avea locul în capitală”³³.

Așadar, Conferința de Pace n-a mai invitat guvernul maghiar la discuții, dar nici nu i-a refuzat recunoașterea formală. Occidentul a considerat ca fiind înșelătoare declarațiile guvernului maghiar referitoare la reformele democratice și n-a avut încredere că acesta ar fi capabil să poată consolida o conducere durabilă în Ungaria. Într-adevăr, guvernul democratic maghiar a eșuat până la urmă și a fost înlocuit de dictatura proletară.

*

Neîncrederea puterilor Antantei a fost alimentată în special de pregătirile militare ale Ungariei și de către comportamentul abuziv al forțelor armate maghiare în teritoriile revendicate de statele succesore. Astfel, Divizia Secuiască, care a fost organizată la finele anului 1918, a fost forțată să se retragă

³¹ *Budapesti Hirlap* 1919, p. 1.

³² *Budapesti Hirlap* 1919, p. 2.

³³ *Budapesti Hirlap* 1919.

din Transilvania înspre vest. Sub conducerea colonelului Kratochvil Károly, unitatea a luat în cele din urmă poziție de-a lungul liniei Vașcău – Ciucea – Zalău – Baia Mare – Maramureș, aproximativ la granița Transilvaniei istorice cu Ungaria.

În iarna anului 1918–1919, ofițerii unității au început să profite de pauzele de moment din spatele frontului pentru a recruta intens. Cu toate acestea, mobilizarea a dat rezultate medii.

În mod relativ mulți soldați au fost mobilizați în Debrețin și Satu Mare, în timp ce cei care locuiau în regiunile interioare ale Câmpiei Tisei – după mai bine de patru ani de război – au arătat puțin entuziasm pentru apărarea armată. Colonelul Gyula Ruszkay amintește că într-unul din satele din Sătmár „doar 30 de persoane ni s-au alăturat în urma recrutării”. Nu mai există entuziasm pentru unguri, erau oboșiți de lungul război. Zoltán Muzsnai a relatat ulterior, între cele două războaie mondiale, despre starea de spirit a populației. „Le-am oferit bărbaților arme și haine să stea cu noi, să păstreze Ungaria de Jos, să nu privească batjocura Marii Câmpii cel puțin...” . În ciuda tuturor problemelor și dificultăților, până în primăvara anului 1919, Divizia Secuiască a devenit cea mai mare unitate maghiară de luptă, cu un număr total de 11.353 de ofițeri³⁴.

(sursa: <https://trianon100.hu/cimke/1919>)

Harta întocmită de istoricul Révész Tamás se bazează pe un registru de cohorte al unuia dintre regimentele de infanterie ale diviziei și prezintă reședința permanentă a voluntarilor din județul Bihor, în

³⁴ Révész 2019.

raport cu compoziția etnică a fiecărei plase. Din date reiese clar că majoritatea soldaților au fost recrutați din Oradea și din împrejurimile sale, precum și din teritoriile de naționalitate mixtă, în timp ce în zonele cu o majoritate maghiară, departe de liniile de demarcație, populația a rămas destul de pasivă. Conform surselor rămase, acesta nu a fost în nici un caz un fenomen unic, iar ofițerii Diviziei Secuiești au raportat atitudini similare și de-a lungul primei linii.

Apoi ambele regimuri maghiare ce s-au perindat la cârma țării s-au folosit de refugiații maghiari din Transilvania ca de o sursă de revigorare a efectivelor militare proprii, în special în perspectiva ofensivei duse în zona montană din nordul Ungariei, când au fost cucerite câteva zone slovace.

Identificarea exactă a acestor recruți, în documentele de arhivă, a ridicat probleme din pricina că mulți dintre refugiați s-au înscris în registrele mai multor autorități locale, cum au fost angajații căilor ferate sau cei ai poștei, aceștia din urmă având obligația de a se prezenta la prima stație sau agenție a instituției lor întâlnită după părăsirea vechiului post. De asemenea, o altă categorie de recruți, greu de identificat, a fost cea a refugiaților evrei galițieni care se îndreptau către Ungaria și care nu-și puteau dovedi naționalitate prin acte de stare civilă. Sub regimul bolșevic maghiar, de cazarea lor s-a ocupat liderul comunist Szamuely Tibor, care răspundea de resortul distribuirii locuințelor. Alte recrutări au fost operate în mediul rural în rândul persoanelor cu cetățenie incertă, care au fost pur și simplu mobilizate în rândurile armatei³⁵.

*

În ce privește comportamentul abuziv al administrației și armatei maghiare în teritoriile transilvănene aflate încă sub controlul lor, ilustrativ pentru zona românească de locuire din bazinul Crișului Repede rămâne asasinatul în masă săvârșit de soldații ungurii la Beliș (Cluj), în prima săptămână a lunii noiembrie, crimă care a compromis definitiv onoarea armatei maghiare și a subminat ireparabil orice șansă de colaborare a structuri românești de putere cu noua administrație maghiară³⁶. Culmea este că nelegiuirea se întâmpla în ajunul tratativelor de la Arad, în care delegația guvernului maghiar, condusă de ministrul Jászi Oszkár, căuta să-i convingă pe fruntașii Consiliului Național Român despre statutul fericit de care vor beneficia românii transilvăneni în noua Ungarie independentă. Alte cadavre, ale celor răniți care au căutat adăpostul pădurilor, au fost descoperite săptămâni de-a rândul în primăvara anului următor. Bilanțul s-a ridicat la 42 de români uciși în satele de pe cursul superior al Crișului Repede³⁷.

Același detașament criminal, întorcându-se în Bihor, l-au prins în halta de la Poieni pe sublocomotivul român Gheorghe Tămaș, fost ofițer în armata austro-ungară, l-au pus să-și sape groapa lângă linia ferată, i-au tăiat urechile, i-au scos ochii, l-au împușcat și apoi l-au îngropat, și tot acolo l-au împușcat pe țăranul Teodor Todea, după care au jefuit comunele Ciucea, Poieni și Hodișu, unde au mai

³⁵ Szűts 2019.

³⁶ Gociman 1932, pp. 15–16.

³⁷ Au fost uciși: din comuna *Bologa*, împușcați – Ioan Potra a Trifi, Ioan Molnar; din comuna *Morlaca*, împușcați – Maria Boca a Petri Halamului, Iacob Lucaciu, soția lui Teodor Forț; în comuna *Beliș*, arși pe rug – Ioan Bâlc, de 36 ani (a lăsat soția și un copil), Nicolae Bâlc a Lichi, de 24 ani (a lăsat mama neajutorată), Gheorghe Mihuț a Vili, de 35 ani (a lăsat soția și trei copii), Simion Mihuț a Poștașului, de 60 ani, Varvara Pop, născută Forț, de 44 ani (a lăsat soțul și trei copii), Maria Matiș; împușcați – Pascu Popa a Focuțului, de 24 ani, Alexandru Puica, de 49 ani, soția lui Alexandru Puica, de 41 ani, Dumitru Tripon, de 26 ani (a lăsat soția și un copil); din comuna *Văleni*, ars pe rug – Ioan Vlaic a Cotreștilor, de 35 ani (a lăsat soția și un copil); din comuna *Tufeni*, împușcați – Gavril Dreve, de 54 ani (a lăsat un copil), Ioan Dreve, fiul primului, de 22 ani (a lăsat soția); în comuna *Mănăstireni*, împușcați – Petru Calo, de 38 ani (a lăsat un copil), Ioan Goia, Ioan Nistor, Petru Giurgiu, de 54 ani (a lăsat un copil), Ioan Michilie, de 18 ani, Ioan Morar, de 57 ani (a lăsat doi copii), Gavril Văsar (a lăsat doi copii); în comuna *Mărișel*, arși pe rug – Avram Costea (a lăsat un copil), Dumitru Giurgiu (a lăsat copii), Ioan Lazăr, Francisc Müller, Gheorghe Mariș (a lăsat soția și doi copii); în comuna *Arada*, arși pe rug – Ioan Neag (a lăsat soția și trei copii), Petru Todea (a lăsat soția și un copil), Nicolae Rădac (a lăsat soția și un copil), Savu Neag (a lăsat soția și trei copii), Sântioana Stan, Gheorghe Neag a Jujiu, Ana Lazăr, Dumitru Lazăr, Gavril Neag a Luchi, Rafila Oneț, Dumitru Nicola, Ana Todea. Cf. Popa 2008.

împușcat trei săteni³⁸. Abuzurile, jafurile și crimele săvârșite împotriva românilor, locuitori pe cursul bihorean al Crișului Repede, se vor întetii după ce armatele române se vor așeza pe linia de demarcație limitată de localitățile Sighet-Ciucea-Zamu de Câmpie, adică pe crestele Carpaților Apuseni și după ce puterea de la Budapesta va încăpea pe mâinile coaliției social-democraților și bolșevicilor maghiari, condusă de Kun Béla.

NOTA VICE-COLONELULUI VIX ȘI GENEZA REPUBLICII SOVIETELOR MAGHIARE

Începând cu toamna anului 1918, Rusia bolșevică se va implica masiv în organizarea și finanțarea forțelor anarhiste ce vor urma să destabilizeze constant climatul politic al statelor naționale născute din prăbușirea imperiilor austro-ungar și țarist³⁹. Impactul revoluției bolșevice a lui Lenin a fost crucial. Pe de o parte, cazul Rusiei a oferit tuturor radicalilor de stânga dovada că voința politică poate răsturna capitalismul. Pe de altă parte, Lenin era de mulți ani o figură proeminentă a mișcării proletare și se afla în strânse relații cu majoritatea stângiștilor de pe continent, inclusiv cu cei maghiari. Apoi, foarte mulți activiști social-democrați maghiari au căzut prizonieri pe frontul răsăritean din Rusia, iar în lagărele de prizonieri li s-a inoculat ideologia bolșevică și au fost transformați în agenți internaționali ai Armatei Roșii.

Într-un atare context, Kun Béla este prezentat ca un produs tipic al masei anonime a bulevardierilor și oportuniștilor ce parazitau societatea budapestană în primul deceniu al secolului XX. Înainte de război a cochetat cu jurnalismul pe la diferite periodice mărunte editate în capitala ungară, fără a reuși să-și facă un nume în breasla ziariștilor. Debutul conflagrației mondiale îl găsește la Cluj ca trezorier al unei societăți de asigurări, slujbă pe care și-o va pierde după ce va fi dovedit că a delapidat o parte din fondurile bănești pe care le administra⁴⁰.

Mobilizat pe frontul din Carpați, în 1916 cade prizonier la ruși și este internat în lagărul de la Tomsk unde, după ce va învăța limba rusă, devine un apropiat al propagandistului Karl Berngardovici Radek (Karol Sobelsohn), însărcinat de Partidul Bolșevic cu diseminarea ideologiei comuniste printre cei întemnițați, viitoare personalitate a Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe al Uniunii Sovietice.

În 1918 bolșevicii ruși vor organiza la Moscova un congres internațional al prizonierilor de război, pentru a cărui desfășurare vor cheltui patruzeci și șase mii de ruble. La această manifestare s-a hotărât organizarea unor cursuri de propagandă și agitație, cu o durată de patru săptămâni, destinate formării activiștilor politici din rândul prizonierilor, cei interesați urmând să beneficieze de cazare, masă și de câte cincizeci de ruble bani de buzunar. Kun Béla și Adolf Perlstein au fost însărcinați direct de către Lenin să se ocupe de bunul mers al școlarizării. Rând pe rând s-au specializat la acest curs prizonieri din detașamentele maghiare și românești, instruiți de Pascarin, franceze, instruiți de Sadoul, germane și finlandeze, fiecărui instructor fiindu-i destinat un buget de câte șazeci de mii de ruble. La încheierea pregătirii ideologice activiștii vor depune jurământul de credință față de puterea sovietică⁴¹.

Apoi, pe 4 noiembrie 1918 la Moscova, sub egida Internaționalei Socialiste se constituie prima formațiune politică alogenă programată să experimenteze exportul revoluției bolșevice dincolo de hotarele fostului Imperiu Țarist. Gruparea, alcătuită majoritar din prizonieri de război de cetățenie maghiară, cristalizată în jurul liderilor Kun Béla, Pór Ernő și Adolf Perlstein, își va asuma statutul de organizație politică, douăzeci de zile mai târziu, sub titulatura „Kommunisták Magyarországi Pártja”, adică Partidul Comuniștilor din Ungaria. Tot în noiembrie 1918, Kun Béla se reîntoarce la Budapesta, la câteva

³⁸ Bulei 2009.

³⁹ Tharaud 1921, pp. 171–173.

⁴⁰ Raffay 1990 p, 13.

⁴¹ Raffay 1990 p, 13.

săptămâni după instaurarea guvernului Károlyi, sub identitate falsă a maiorului Sebestyén, în fruntea unui așa zis detașament de medici și asistente ale Crucii Roșii din Viena. El își începe opera de sovietizare a Ungariei cu un suport bănesc cifrat la trei sute de mii de ruble, buget ce va spori la doisprezece milioane de ruble până în martie 1919. Până în februarie 1919 va reuși să-și revendice un număr cuprins între 30.000 până la 40.000 de membrii și simpatizanți, cei mai mulți proveniți din rândurile foștilor soldați ai armatei austro-ungare, acum șomeri, din lumea proletariatului maghiar, militanți de stânga și din sânul minorităților etnice ale fostului imperiu dualist, în special din al celei evreiești, precum și o serie de tineri intelectuali⁴².

De la început a fost însă contrariat de dezinteresul manifestat de populația budapestană pentru articolele revoluționare găzduite în paginile proaspăt înființatului cotidian bolșevic „Vörös Újság” (Gazeta Roșie) pe care-l patrona, îndemnul său la anarhie și violență rămânând fără ecou, ca de pildă unul prin care instiga la omucidere sub sloganul „Nu-i suficient să-i ucizi pe burghezi, ci e necesar să-i și tai bucăți” (*A burzsoát nem elég megölni, még fel is kell darabolni*). Nu s-a bucurat de prea mare succes nici la mitingurile organizate în capitală, cu largul concurs al studențimii evreiești, începând cu ianuarie 1919, manifestațiile fiind contestate atât de către sindicatele muncitorești, cât și de comandamentul armatei, revoltate de instigările la anarhie proferate de bolșevici⁴³.

*

Pe 20 martie 1919 comandantul Misiunii Militare Franceze la Budapesta, vice-colonelul Fernand Vix, i-a înmănat premierului Károlyi Mihály decizia prin care Conferința de Pace impunea înființarea unei zone demilitarizate la vest de linia de demarcație de pe Carpații Apuseni, zonă ce cuprindea printre altele orașul Debrețin și o parte a Câmpiei Tisei (Alföld). Șeful guvernului nu a acceptat-o și în aceeași zi a anunțat demisia, în speranța că un cabinet pur socialist va fi mai în măsură să rezolve problema. El nu cunoștea în acel moment faptul că social-democrații încheiaseră deja un acord de fuziune cu comuniștii și că hotărâseră instaurarea dictaturii proletare de îndată ce vor prelua puterea, așa că a doua zi a fost făcută publică demisia guvernului, iar lovitura de stat bolșevică s-a derulat cu succes. Există însă dubii în privința autenticității iscăliturii „așternute” pe documentul demisiei de către fostul premier⁴⁴.

Când premierul demisionar Károlyi Mihályi le-a oferit guvernarea, social-democrații maghiari s-au temut să alcătuiască un cabinet în care să nu fie prezenți și comuniștii, pe semne le-au fost frică de posibilele lor acțiuni subversive, așa că au hotărât să guverneze țara împreună. Dar politica definitivă a noului cabinet, instalat la 21 martie 1919, au imprimat-o comuniștii, care au preluat modelul sovietic. Aripa comunistă, stânga radicală, reprezentată de indivizi precum Landler Jenő sau Böhm Vilmos, comandantul trupelor roșii, pleda pentru introducerea dictaturii proletare, în vreme ce aripa socialistă, reprezentată de Kunfi Zsigmond, Peidl Gyula și Peyer Károly, înclinau pentru o politică a „jumătăților de măsuri”, adică mai moderată.

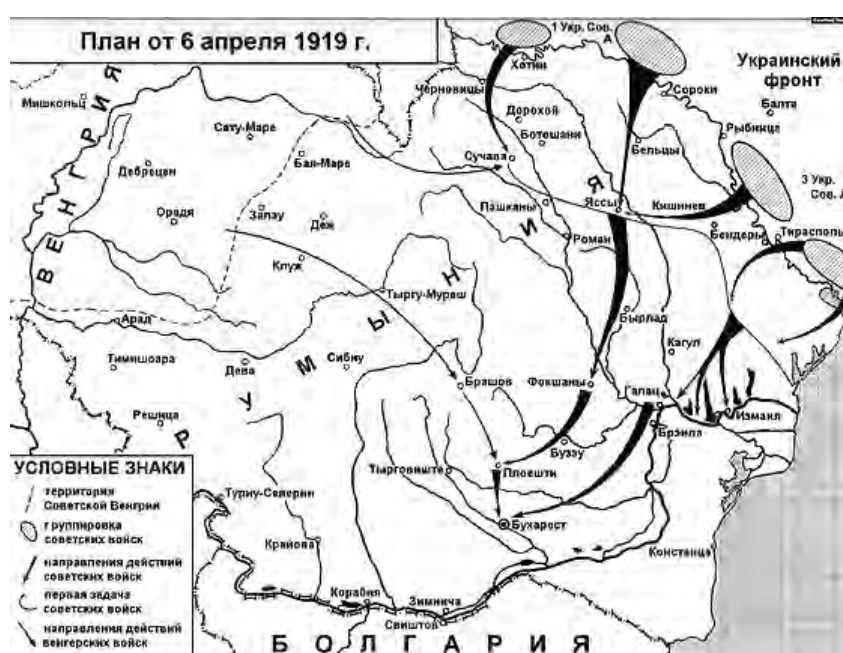
Oricum, decizia Antantei a creat stupeoare și a alimentat temeri în rândul opiniei publice maghiare, sentimente pe deplin reliefate în articolul de fond găzduit de periodicul budapestan „Pesti Napló” din 22 martie 1919, sub titlul „Dictatura proletariatului”. „Noua eră a Revoluției Maghiare s-a deschis astăzi: Imperialismul hoțesc al Antantei, viziunea ei îngustă, politicile sale flămânde și nesătute au împins tânăra Republică Populară Maghiară într-o criză ce nu se putea rezolva decât printr-o nouă faptă revoluționară. Vice-colonelul Vix, la ordinul generalului Lobit, comandant al trupelor franceze staționate în Ungaria, a înaintat guvernului, ieri la prânz, o notă ce conținea ultima decizie luată de Antanta la Conferința de Pace. Conferința de Pace de la Paris a hotărât că liniile de demarcație ale trupelor de ocupație din Ungaria vor fi considerate de acum ca frontiere definitive și a mai stabilit, de asemenea, o largă zonă neutră ce

⁴² Raffay 1990, p. 14.

⁴³ Raffay 1990, p. 14.

⁴⁴ Gali 2019.

include următoarele orașe maghiare: Arad, Oradea, Satu Mare, Seghedin și Nagykanizsa. Nota mai dă dreptul cehilor să traverseze Dunărea și să ocupe importante zone de pe Dunăre. Dacă această decizie mizerabilă și inumană a Conferinței de Pace va deveni realitate, atunci Ungaria va fi distrusă și Budapesta se va scufunda. Ar rămâne vreo 40 de kilometri între noile granițe ale armatelor de ocupație și Budapesta, iar de pe această îngustă bucată de pământ ne-ar fi imposibil să întreținem traiul unei capitale cu două milioane de locuitori. Conform deciziei Antantei, ar trebui să părăsim această zonă neutră în zece zile, să abandonăm acolo materialul militar adunat și să răspundem notei până vineri seara. Guvernul nu a acceptat nota Antantei și și-a asumat imediat consecințele refuzului: a demisionat în bloc” – aprecia gazeta budapestană, după care însera și proclamația lansată poporului maghiar de premierul demisionat Károlyi Mihály⁴⁵.

(sursa: <https://www.groups/CerculdeIstorieMilitara/permalink/5268725259923836/>)

Pentru a consolida regimul comunist din Ungaria, Kremlinul a luat în calcul mai multe posibilități de într-ajutorare a Budapestei. Una dintre acestea, luată în discuție în aprilie 1919, prevedea deplasarea unor forțe armate ucrainene în sprijinul lui Kun Béla, mai ales că forțele armate cehoslovace și românești făceau presiuni asupra frontierelor maghiare și era de așteptat ca și sârbii să le urmeze exemplul. Kun a și început demersurile în acest sens, iar Jukums Vācietis, comandantul suprem al Armatei Roșii, l-a contactat telegrafic pe V.P. Antonov-Ovseenko, șef-comisarul politic al Ucrainei, pentru a găsi cea mai eficientă și rapidă cale de asistență militară a Ungariei, aceasta constând în alegerea rutei Galiția-Bucovina înspre frontiera maghiară pentru deplasarea trupelor. Riscul major al acestei inițiative era însă acela că traversarea teritoriului în cauză ar fi putut declanșa ostilități militare cu Polonia. Pe de altă parte, războiul civil din Rusia nu se încheiase, iar pentru Vācietis prioritară, la acel moment, era ocuparea bazinului Donbas de către sovietici⁴⁶.

În această direcție, nu întâmplător prima acțiune a noului stat proletar maghiar a fost să solicite o alianță „armată și spirituală” a guvernului Rusiei Sovietice, după cum dădea de știre cotidianul mai sus pomenit. „Gărzile roșii ale rușilor au ajuns în sectorul Cernăuți-Hotin. Avem toate perspectivele de a conlucra cu armatele fraților proletari ruși pentru a stărpi definitiv hoțiile imperialismului. Prima zi a

⁴⁵ *Pesti Napló* 1919.

⁴⁶ Service 2009, p. 251.

cele de-a doua revoluții maghiare s-a scurs liniștită și fără vărsări de sânge, la fel ca în 31 octombrie anul trecut, ziua revoluției populare maghiare. Încă o dată Ungaria, țara proletariatului maghiar, s-a mișcat și a trântit la pământ pe hoții și prădătorii care s-au jucat în tăcere cu sângele maghiar și cu viitorul proletariatului mondial” – se afirma în gazetă⁴⁷.

În cele 133 de zile, cât a ființat Republica Bolșevică Maghiară, conducerea acesteia, intitulată acum Consiliul Conducerii Revoluționare, a căutat să transforme întreaga societate maghiară după modelul sovietic. Accentul a fost pus pe desființarea totală a proprietății private, au fost naționalizate întreprinderile industriale și comerciale, fără nici un fel de compensație bănească, și au fost expropriate toate moșiile, dar fără a se începe redistribuirea proprietății funciare, neglijență care a atras nemulțumirea țărănimii sărace, în vreme ce clasa mijlocie a satelor era temătoare că va urma soarta moșierilor.

Cercetătorul Mautner Zoltán, de la Arhivele budapestane, s-a ocupat de situația Grădinii Zoologice din capitală sub regimul bolșevic, când lucrătorii acesteia au fost obligați să se adreseze unul altuia cu formula „tovarășe”. Personalul s-a obișnuit greu cu această nouă formulă, amintește conducătorul instituției în memoriile sale, el însuși primind titulatura de „tovarășul director”. Cea mai mare greșală a fost însă omisiunea de a fi înlăturat din biroul său portretele foștilor primari. Pe 7 aprilie 1919 au fost chemați toți lucrătorii, bărbați și femei, să-și aleagă noul consiliu de administrație. El mai amintește și de penuria alimentară din Budapesta, când Grădina Zoologică a fost înzestrată de puterea comunistă cu 250 de iugăre de teren, lângă șoseaua Kerepesi, însă lotul respectiv nu a putut fi preluat decât după ce regimul bolșevic a fost înlăturat, dar tocmai atunci a și fost revendicat de fostul proprietar⁴⁸.

Apoi, caracterul internaționalist și anticlerical al bolșevicilor maghiari a jignit profund sentimentele patriotice ale populației și a atras totodată ura celor credincioși. Pentru a-i scoate pe oameni de sub influența bisericii, puterea comunistă a decretat despărțirea definitivă a statului și bisericii și a naționalizat toate instituțiile școlare ale cultelor. Importantă, pentru ilustrarea furiei anticlericale și anticleziale manifestate de comuniști, rămâne mărturia șefului consiliului comitatens Veszprém, care se plângea că „agitatorii au năvălit precum lăcustele și au dat peste cap întreaga ordine, au invadat satele și au transformat bisericile în cinematografe”⁴⁹.

Măsurile luate de noul guvern în scopul îmbunătățirii traiului populației au fost contracarate de propria decizie de preschimbare a monedei, apoi de rechizițiile ordonate, de creșterea galopantă a inflației și de penuria generală a produselor de bază necesare subzistenței. În scurtă vreme masa susținătorilor regimului a scăzut simțitor și în schimb a crescut numărul opozițivilor, împotriva acestora puterea dezlănțuind o adevărată vânatoare, condusă de odioșii comisari Szamuely Tibor și Cserny József. Istoricul Bődök Gergely estimează că „teroarea roșie” a lăsat în urma ei în jur de 365 de morți, unii fiind victimele „gărzilor roșii”, alții căzând în confruntările armate cu bolșevicii⁵⁰.

*

După declinul autorității statului maghiar în zonele periferice ale vechii Ungarii, de la sfârșitul anului 1918, trupele Republicii Sovietice Maghiare n-au izbutit să stăvilească ofensiva oștilor românești către Tisa. Atacate în noaptea de 15 spre 16 aprilie 1919, trupele române cantonate pe linia Sighet-Crișeni-Ciucea-Zam vor riposta energic împotriva armatelor bolșevice maghiare, vor elibera teritoriile Sălajului, Sătmarului și Bihorului și până la 1 mai vor atinge malul stâng al Tisei, unde se vor opri, înființând un punct de joncțiune, cu trupele cehoslovace la Tokaj, pentru a zădărnici vreo acțiune militară de într-ajutorare a bolșevicilor maghiari dinspre Rusia⁵¹. În aceste condiții în teritoriile amintite se va instala

⁴⁷ Service 2009, p. 251.

⁴⁸ Mautner 2019.

⁴⁹ Gali 2019.

⁵⁰ Gali 2019.

⁵¹ Mărdărescu 1922, pp. 42–62.

administrația românească. În unele locuri însă, cum a fost și în cazul Bihorului, o bună parte a funcționarilor vechiului regim maghiar vor fi păstrați în posturi pentru o vreme⁵². Primarului Rimler Károlyi, cel care a întâmpinat la porțile orașului armatele române, conduse de generalul Traian Moșoiu, îi va reveni sarcina de a gestiona vizita familiei regale a României la Oradea pe 23 mai 1919⁵³.

La 19 aprilie 1919, au intrat în orașul Satu Mare trupele colonelului român Cleante Davidoglu, punând capăt astfel oricărei speranțe de reconstituire unui stat maghiar și deschizând un lung proces de integrare a nord-vestului țării în Regatul României Mari. Orașul se confruntase cu probleme grave vreme de o lună, cât a guvernat aici administrația bolșevică, care a părăsit urbea pe 17 aprilie 1919, cu doar două zile mai devreme. În acest context, administrația maghiară, reorganizată în toamna anului 1918 sub primarul Lénárd István, a predat orașul armatei române. Pe parcursul marșului dinspre Cluj, trupele au fost atente ca prestația lor să fie impecabilă încât să nu se înregistreze atrocități pe parcurs. Motivul principal era proximitatea frontului, dar și facilitarea procesului ulterior de consolidare⁵⁴.

Momentul a fost immortalizat de regretatul primar Augustin Ferențiu, care și-a scris memoriile în 1924, documentul fiind păstrat de un moștenitor al pictorului Aurel Pop. Este unica relatare detaliată a marșului românilor și a zilelor care l-au precedat. De subliniat sunt două aspecte legate de textul memoriilor, anume că populația maghiară aștepta cu nerăbdare intrarea armatei române, remarcă valabilă însă doar în raport cu Republica Sovietică Maghiară. Pe de altă parte, argumentul colonelului Davidoglu, cum că intervenția armatei române a fost executată la comanda Antantei, este considerat de istoriografia maghiară ca fiind doar o scuză. Prima ședință a Consiliului municipal, de după ocupație, în care primarul Lénárd și-a dat demisia, motivând că nu cunoaște limba română, poate fi socotit ca fiind primul pas în procesul de schimbare a regimului⁵⁵. În înaintarea lor, armatele române s-au oprit și și-au consolidat pozițiile pe malul stâng al Tisei.

În schimb bolșevicii maghiari au reușit să oprească avansul armatelor cehoslovace și chiar să pornească o contraofensivă de succes. După multă vreme, la Budapesta ajungeau din nou vești bune de pe front, pe 20 mai 1919 trupele roșii ocupaseră orașul Miskolc, iar articolul de fond găzduit de periodicul de stânga „Népszava”, din 7 iunie, anunța „suntem în Košice, Banská Štiavnica, Korpona și Nagysurány”, pentru ca a doua zi să revină cu titlul „Pumnul puternic al revoluției a zdrobit capitalismul internațional... Muncitorii domnesc la Košice, Korpona și Banská Štiavnica... Arealul de exploatare a capitalismului ceh s-a restrâns... Revoluția socialistă a cucerit un teritoriu vast și prețios”⁵⁶.

OFENSIVA ARMATELOR ROMÂNE ÎN UNGARIA ȘI DEȘFIINȚAREA REPUBLICII SOVIETELOR MAGHIARE

Experimentul comunist maghiar a îngrijorat puterile occidentale, dar și pe vecinii Ungariei, mai ales că armata roșie maghiară s-a aflat în război din aprilie până la sfârșitul lunii iulie 1919. Stromfeld Aurel, fost ofițer de Stat Major al armatei austro-ungare, a devenit șeful Statului Major al Armatei Roșii Maghiare și a lansat, după cum am văzut, o campanie militară de succes pe frontul de nord, în Slovacia, el reușind în luna mai să-i convingă pe muncitorii budapeșteni să se înroleze⁵⁷.

În plan analitic, istoricul britanic Keith Neilson abordează o gamă mai largă de probleme, cum ar fi și aceea legată de încercările britanicilor de a dezvolta o politică coerentă vis-a-vis de Rusia bolșevică pe parcursul Conferinței de pace, apoi cea despre eșecul înregistrat în această chestiune din pricina

⁵² Tribuna Bihorului 1919, p. 5.

⁵³ Cornea 2003, pp. 73–74.

⁵⁴ Sárándi 2019.

⁵⁵ Sárándi 2019.

⁵⁶ Krónika 2019.

⁵⁷ Zeidler 2019.

inabilității factorilor militari, a exponenților diplomației ori a oamenilor politici de a găsi un teren comun de discuție cu reprezentanții sovietelor, sau despre cum marile puteri n-au putut să înțeleagă că „forțele albe” din Rusia au nevoie de mult mai mult decât de sprijinul militar acordat, cu excepția lui Winston Churchill, motiv pentru care au ales să abandoneze Rusia „să fiarbă în sucul propriu”⁵⁸.

În aceeași cheie de analiză, istoricul Miklos Lojko constată similaritatea abandonului Ungariei bolșevice, sub regimul Kun Béla, pe parcursul desfășurării Conferinței de pace. El leagă soarta Ungariei de eșecul misiunii generalului sud-african Jan Smuts la Budapesta, din aprilie 1919, urmat de entuziasmul britanicilor după instalarea regimului Horthy, când pentru prima oară reușiseră să-și stabilească un cap de pod al propriilor interese în Europa centrală și de răsărit, speranțe spulberate în curând de regimul naționalist maghiar⁵⁹.

În ciuda continuei opoziții a Franței și a scepticismului manifestat de Ministerul britanic al externei, premierul Lloyd George a pledat pentru o oarecare moderație față de Ungaria și pentru o vreme Conferința de Pace a mers pe mâna prim-ministrului. Premierul britanic a lăsat să se înțeleagă că nu este întru totul de acord cu intervențiile occidentale în raport cu permanenta radicalizare a regimului bolșevic din Rusia și cu intențiile de a se administra și Ungariei o lecție similară celei aplicate Rusiei. A afirmat acest lucru la dezbaterile din 29 martie 1919. „Hai să nu acționăm în direcția pe care am pășit în cazul Rusiei – a îndemnat el – Ne ajunge o singură Rusie”. Opinia i-a fost deturnată însă de veștile furnizate pe 25 martie 1919 de câteva rapoarte ale serviciilor de informații care pomeneau de revolte de inspirație bolșevică în rândul armatei britanice. Așadar, rapoartele vorbeau despre tot mai dese cazuri de nesupunere în rândul armatei, curent care a determinat conducerea militară să ordone repatrierea unui număr de 8000 de combatanți din Germania. Se preciza apoi că pe parcursul îmbarcării acestor soldați, ei au cântat marșuri revoluționare și au fluturat drapelul roșii. Aceste argumente au fost suficiente pentru britanici în analizarea sortii Ungariei⁶⁰.

Apoi, pe 21 februarie 1919, pe timpul temporarei absențe a tuturor celor „patru mari”, André Tardieu, președintele comitetelor român și iugoslav de la Conferință, a recomandat instituirea unei „zone neutre” care să departajeze armatele maghiare de cele românești, după ce trupele românești ocupaseră noua linie de armistițiu de pe Carpații Occidentali, și astfel să pună capăt situației „cu arma la picior” care pusese stăpânire pe trupele maghiare, ungurii percepend înaintarea românilor ca pe o provocare. Propunerea a fost adoptată pe 28 februarie de către Consiliul Suprem, dar se pare că în spatele acestei decizii se ascundeau proiecte mai mari cu privire la soarta zonei. Mareșalul Foch intenționa să declanșeze o ofensivă împotriva Rusiei Sovietice, iar în acest proiect linia ferată Arad-Oradea-Satu Mare juca un rol important⁶¹.

Cu toate că regimul bolșevic s-a străduit să ia măsuri pentru a-și câștiga susținerea, în special la Budapesta, după ce a preluat puterea în martie 1919, popularitatea sa a pălit în curând. Mulți unguri și-au părăsit opțiunile politice, sperând că noul regim va putea să apere integritatea teritorială a țării cu mai multă vigoare decât a făcut-o guvernul lui Károlyi. Din această cauză, o mulțime de patrioți, cu prea puțină afinitate pentru socialism, au auzit ceea ce voiau ei să audă atunci când Kun Béla a denunțat pretențiile teritoriale ale țărilor succesore asupra unor părți ale Ungariei și a făcut apel la noua Armată Roșie să-i stârpească pe acești exploatare ai pământului unguresc, în numele revoluției mondiale.

Printre cei doritori să se înroleze s-a numărat fostul colonel de Stat Major, acum șef al Armatei Roșii, Aurel Stromfeld. În felul acesta, internaționalismul-comunist s-a bucurat urgent de sprijinul naționaliștilor maghiari. Armata Roșie se confruntau acum cu o situație militară optimistă. Deși a obținut la început câteva victorii în nordul Ungariei, adică în Slovacia, profitând de faptul că nici una dintre puterile

⁵⁸ Neilson 2001, pp. 67–103.

⁵⁹ Lojko 2001, p. 115.

⁶⁰ Dockrill, Fisher 2001, p. 117.

⁶¹ Dockrill, Fisher 2001, p. 117.

aliat nu s-a opus bolșevicilor unguri, atunci când Antanta i-a trimis un ultimatum, amenințând cu intervenția militară dacă trupele maghiare nu se retrag, Kun și-a retras armata.

O ruptură s-a produs și între conducerea comunistă și corpul ofițeresc al vechii armate, deoarece bolșevicii erau interesați mai mult de răspândirea ideologiei lor și de exportul revoluției decât de restabilirea vechilor granițe ale Ungariei. Această falie s-a făcut simțită în special după campania militară dusă de unguri pentru recucerirea unor regiuni ale Slovaciei, din mai-iunie 1919, când trupele au fost silit să se retragă după ce Kun Béla a primit două note de la președintele francez George Clemenceau. În prima sa telegramă, Clemenceau i-a propus să constituie o delegație spre a putea participa la lucrările Conferinței de Pace, iar în cea de a doua i-a promis că va temporiza ocupația militară românească așezată pe malul stâng al Tisei⁶².

În iulie însă, Kun Béla a încercat să-și recâștige poporul de partea sa printr-o victorie militară, așa că armatele bolșevice maghiare au atacat pozițiile trupelor române, încercând astfel înțelegerea cu Aliații. Operațiunea s-a încheiat printr-o răsunătoare înfrângere, care a declanșat după ea ofensiva părții adverse și marșul armatelor române către capitala ungară, în vreme ce ostașii maghiari se retrăgeau în dezordine către vest⁶³. Această retragere i-a demoralizat pe soldați și i-a determinat pe cei mai capabili ofițeri, precum Stromfeld, să demisioneze. Așadar, în primele săptămâni ale lunii iulie 1919, în ciuda faptului că armata română nu a părăsit aliniamentul din stânga Tisei și în ciuda cererilor așa-numitei celei de-a doua liste a lui Clemenceau, Republica Sovietică era într-o criză serioasă. Prin urmare, autoritățile militare și politice au decis să lanseze un atac împotriva forțelor române la 20 iulie 1919, care traversează Tisa.

Lovitura principală a fost lăsată unităților de trecere la Rakamaz, Szolnok și Szentés. Însă, după succesul primelor câteva zile, ofensiva s-a oprit din cauza creșterii rezistenței românești și a dificultăților de recrutare. La 24 iulie 1919, armata română a contraatacat și a suprimat cu succes trupele maghiare în Dunăre-Tisa. Șeful Statului Major, Julier Ferenc, și-a prezentat demisia, care nu a fost acceptată de conducerea politică. Ca urmare a crizei emergente a conducerii și a luptei fără speranță cu inamicul învingător, moralul Armatei Roșii s-a prăbușit foarte repede. Pe fondul contra-ofensivei din iulie a armatelor române pe râul Tisa, guvernul Kun Béla a găsit resursele necesare să coordoneze retragerea trupelor sale și odată cu acestea și a echipamentului feroviar existent. Însă, acest inventar includea și echipamentul feroviar din teritoriile ungurești locuite de români, cehoslovaci și sârbi⁶⁴.

La 1 august 1919, Consiliul guvernator revoluționar a încercat încă o dată să-și mobilizeze țara în interior, dar spre deosebire de luna mai 1919, cel mai important organ decizional al Republicii Sovietice, Consiliul Muncitorilor și Militarului din Budapesta, considera deja că nu are sens să continue lupta. Fără sprijin din partea conducătorilor dictaturii proletare, au decis să demisioneze, iar majoritatea comisarilor naționali au fugit la Viena cu trenul. Guvernul sfaturilor și-a anunțat demisia pe 1 august 1919, gestiunea țării fiind lăsată în mâinile unui cabinet format din social-democrați moderați, conduși de Peidl Gyula, un fruntaș care nu făcuse parte din conducerea bolșevică. Fostii miniștri comuniști și-au luat familiile și s-au refugiat la Viena, cu trenul de seară din acea zi, unde guvernul austriac de stânga le-a oferit azil politic⁶⁵. Pe 4 august 1919 trupele române au intrat în Budapesta⁶⁶.

Concluzia cea mai îndreptățită e cea formulată de istoricul Ablonczy Balázs, care afirmă că Republica Bolșevică Maghiară, a celor 133 de zile, a constituit o anomalie ce a întrerupt evoluția istorică a Ungariei. De aceea, dictatura comunistă instaurată în anii 1947–1948 nu poate fi considerată o continuatoare a celei instalate în 21 martie 1919⁶⁷.

⁶² Documents 1947, p. 83.

⁶³ Gali 2019.

⁶⁴ Lojkó 1995, p. 293.

⁶⁵ Gali 2019.

⁶⁶ Hanebrink 2006, p. 74.

⁶⁷ Gali 2019.

EPILOG

Prima republică maghiară a sovietelor, proclamată pe 21 martie 1919, face parte din curentul pan-european ce a cuprins după război părțile central și est europene, în particular Rusia, Germania, Austria și Ungaria, unde tensiunile sociale și dezastrul economic s-au canalizat cu dezgustul pentru propriile guvernări și monarhii. Partidele comuniste, care s-au încheșat în perioada 1917–1918, au căutat să-și impună propriile guvernări, precum în Rusia (noiembrie 1917), Berlin (ianuarie 1919), München (aprilie 1919) și Ungaria (martie 1919)⁶⁸. Demne de semnalat sunt două evenimente, derulate în martie 1919, care aveau să demonstreze situația politică volatilă în care se afla Europa postbelică, revoluția comunistă de la München și cea din Ungaria. Dacă cea din Bavaria a fost repede lichidată, cea din Ungaria a reușit să reziste o vreme și a ridicat o serie de implicații în desfășurarea ulterioară a politicilor europene.

Așadar, guvernarea lui Kun Béla se instalează la Budapesta tocmai pe când Aliții discutau despre drastică reducere teritorială a Ungariei și despre pedepsirea acesteia pentru implicarea ei în declanșarea războiului mondial. Climatul ascensiunii comuniștilor era unul propice, populația fostului stat bicefal nutrea puternice sentimente anti-habsburgice, iar în Europa centrală se aflau deopotrivă învinși și învingători. Situația tulbură era o „mană cerească” pentru conducerea bolșevică de la Moscova, în special în sensul exploatării și canalizării naționalismului german și a celui maghiar în slujba revoluției⁶⁹.

Conducerea comunistă maghiară n-a reușit însă să obțină suportul maselor largi maghiare și nici pe calea diplomației să obțină recunoașterea marilor puteri. Din această cauză, în curând a pierdut încrederea propriilor ostași că ar putea fi în stare să le susțină interesele naționale sau să apere teritoriul țării. În iunie și iulie, la sate au izbucnit rebeliuni iar în orașe manifestări naționaliste. Trupele de ordine comuniste au declanșat teroarea împotriva oponentilor, au reacționat cu o ne mai întâlnită brutalitate executând sute și sute de concetățeni⁷⁰. Lipsită de o bază socială și de expertiză militară, armata roșie maghiară a pierdut toate bătăliile angajate și a sfârșit prin a se auto-structura. Republica Maghiară a Sovietelor a sucombat pe 31 iulie 1919, iar după o scurtă perioadă de tranziție la putere a urcat regimul contrarevoluționar condus de amiralul Horthy Miklós.

Horthy și apropiații săi au considerat apoi Tratatul de Pace de la Versailles, prin care două treimi din teritoriul fostei Ungarii a fost înstrăinat, doar o etapă temporară menită să acorde Ungariei răgazul de a-și pregăti programul revizionist, așa că au ratificat documentul. Aripa radicală de dreapta și creștin-conservatorii, care și înainte de război considerau că programele progresiste ale stângii vor conduce la catastrofa țării și la prăbușirea valorilor naționale, prin experimentul republicii maghiară a sovietelor au avut acum dovada temerilor lor. Au perceput experimentul ca pe o conspirație evreiască îndreptată împotriva integrității teritoriale a Ungariei și i-au blamat pe evrei și pe Károlyi pentru dezastrul vechiului regat.

Între timp, în paralel cu dictatura proletară, s-a alcătuit un guvern antibolșevic la Seghedin, în zona de ocupație franceză, condus de Károlyi Gyula, care se bucura de îngăduința binevoitoare a Aliților. Britanicii și francezii au văzut în cabinetul liberal-socialist al lui Károlyi un posibil înlocuitor al guvernului sovietelor, în acesta aflându-se, printre alții, Teleki Pál și Horthy Miklós. La începutul lunii august a eșuat și guvernul sovietelor, însă n-a fost înlocuit de guvernul lui Károlyi Gyula, care se afla în descompunere, ci de gruparea contrarevoluționară condusă de Friedrich István, care de asemenea se confruntau cu izolarea pe plan extern. Delegații aliaților, care se întorceau acum la Budapesta, i-au găsit pe Friedrich și miniștrii săi complet inadecvați ca pregătire intelectuală și ca potențial politic. Cu toate acestea Conferința de Pace, pregătită fiind pentru semnarea tratatelor de pace cu Austria și Bulgaria, s-a arătat grăbită pentru

⁶⁸ Apor 2015, p. 3.

⁶⁹ Service 2009, p. 251.

⁷⁰ Apor 2015, p. 5.

încheierea unei păci și cu Ungaria. Prin urmare, l-a trimis pe diplomatul britanic Sir George Russell Clerk la Budapesta, pentru a ajuta la stabilirea unor relații politice stabile în Ungaria⁷¹.

În decurs de o lună, Clerk a reușit să asigure retragerea trupelor românești de ocupație – deocamdată până la linia Tisei – și alcătuirea unui guvern de „concentrare” în care fiecare formațiune politică, social-creștinii, conservatorii, liberalii, micii proprietari și social-democrații să aibă cel puțin un ministru. Negocierile au fost foarte dificile și au necesitat depășirea unor vanități personale și a unor contradicții ideologice, ajungându-se în cele din urmă la un compromis. Clerk a reușit să-l înlăture din postul de premier pe Friedrich, dar n-a reușit să-l convingă pe Apponyi Albert, deși-l considera cel mai potrivit, să alcătuiască un nou guvern. Astfel a fost înscăunat ca premier tânărul și neexperimentatul Huszár Károly. Între timp – de asemenea în numele marilor puteri – guvernul a decretat introducerea votului universal și secret și a programat alegeri parlamentare pentru luna ianuarie 1920.

În cursul mandatului său, Clerk s-a întors la Paris și, pe 29 noiembrie 1919, a întocmit un raport favorabil asupra situației din Ungaria. Puterile Aliate și Asociate au fost mulțumite de evoluția Ungariei și au decis să recunoască oficial noul guvern. La 1 decembrie, președintele Conferinței de Pace, premierul francez Georges Clemenceau, a transmis guvernului maghiar invitația oficială de a participa la Conferința de Pace. Telegrama, care a ajuns la Misiunea Militară Aliată, a fost înmănată a doua zi premierului Huszár Károly de către generalul american Harry Hill Bandholtz

În acest context, în ciuda reconstrucției și a moderatei modernizări înregistrate în anii '20, politica interbelică a fost dominată de accente antiliberale, antidemocratice, antisemite, revizioniste, naționaliste și conservatoare. Pe acest fond, în anii '30 Ungaria s-a apropiat de Germania și Italia, un rol important în această orientare jucându-l premierul Gömbös Gyula care a preluat politica de planificare a societății aplicată în Italia de Mussolini. N-au fost însă neglijate nici relațiile cu puterile din afara Axei.

BIBLIOGRAFIE

- Apor 2015 – Péter Apor, *Fabricating Authenticity in Soviet Hungary. The Afterlife of the First Hungarian Soviet Republic in the Age of State Socialism*, Anthem Press, London, 2015.
- Bendl – Bendl Júlia, Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig, Scientia Humana Társulás, Budapest, 1994.
- Budapesti Hirlap 1919 – Hírek a népköztársaság utolsó heteiből, în „Budapesti Hirlap”, din 9 martie 1919.
- Bulei 2009 – Ioan Bulei, *Contribuții. Acum 90 de ani, un butoi cu pulbere numit Transilvania*, în „Ziarul Financiar”, din 4 august 2009.
- Buzatu, Cârstea 2011 – Gheorghe Buzatu, Marusia Cârstea, *Europa în balanța forțelor (1919–1939)*, Editura Mica Valahie, București, 2011.
- Cook, Moore, Kirk 1989 – Chris Cook, Bob Moore, Tim Kirk, *Sources in European Political History, Volume 2: Diplomacy and International Affairs*, Macmillan Press, London, 1989.
- Cornea 2003 – Lucia Cornea, *Instituția primarului și primarii Oradei între 1918–1944*, în „Oradea, pagini de istorie”, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003.
- Dockrill, Fisher 2001 – Michael Dockrill, John Fisher, *The Paris Peace Conference, 1919. Peace without Victory?*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
- Documents 1947 – *** *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939*, H.M. Stationery Office, London, 1947.
- Gali 2019 – Gali Máté, *Elbukik a proletárdiktatúra 133 napos rémuralma. A Tanácsköztársaság zsákutca volt a magyar történelemben*, în „Magyar Nemzet”, din 1 august 2019.
- Gociman 1932 – Aurel Gociman, *Măcelul de la Beliș, 45 de moți împușcați și arși pe rug de unguri*, București, 1932.
- Gratz 1992 – Gratz Gusztáv, *A forradalmak kora*, în „Magyarország története 1918–1920”, Budapest, 1992.
- Gratz 1935 – Gratz Gusztáv, *A forradalmak kora*, în „Magyarország története 1918–1920”, Magyar Szemle Társaság, 1935.
- Hanebrink 2006 – Paul A. Hanebrink, *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism and Antisemitism, 1890–1944*, Cornell University Press, Ithaca, 2006.
- Hermann 1983 – István Hermann, *A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁷¹ Zeidler 2019.

- Imre 1986 – Imre Magda, *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*, în „Magyar Országos Levéltár kiadványai”, II Forráskiadványok 13a, Arcanum, 1986.
- Kenyeres 1995 – Kenyeres Zoltán, *A Nugat és kora*, în „Iradalomtörténet”, c. folyóirat, no. 3/1995.
- Kenyeres 1967 – Kenyeres Ágnes, *Magyar életrajzi lexicon*, Főszerk I (A-K), Akadémiai, Budapest, 1967.
- Kritika 1975 – *** *Korvin Ottó börtönnaplója*, în „Kritika”, no. 3/1975.
- Krónika 2019 – *A Népszava a június 10-i kassai népgyűlésről*, în „Krónika”, din 11 iulie 2019.
- Kun 1966 – Kun Bélané, *Kun Béla*, Magvető, Budapest, 1966.
- Lojko 2001 – Lojko Miklos, *Missions impossible: General Smuts, Sir George Clerk and British Diplomacy in Central Europe in 1919*, in Michael Dockrill, John Fisher, *The Paris Peace Conference, 1919. Peace without Victory?*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
- Lojkó 1995 – Lojkó Miklós, *British policy on Hungary, 1918–1919: a documentary sourcebook*, in *SSEES occasional papers*, vol. 28, School of Slavonic and East European Studies, 1995.
- Mautner 2019 – Mautner Zoltán, *Állatkert a Tanácsköztársaság alatt*, în „A zsidózó Kun Béla és a többiek”, din 20 mai, 2019.
- Mărdărescu 1922 – G.D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918–1920)*, Editura Cartea Românească S.A., București, 1922.
- Mises 2008 – Ludwig Von Mises, *The Anti-capitalistic Mentality*, Institute Auburn, Alabama, 2008.
- Neilson 2001 – Keith Neilson, „*That elusive entity British policy in Russia*”: *the Impact o Russia on British Policy at the Paris Peace Conference*, in Michael Dockrill, John Fisher, *The Paris Peace Conference, 1919. Peace without Victory?*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
- Pesti Napló 1919 – *Dictatura Proletariatului*, în „Pesti Napló”, nr. 69, din 22 martie 1919.
- Popa 2008 – Adrian M. Popa, *Martirii de război comemorați la Belș*, în „Monitorul de Cluj”, din 9 noiembrie 2008.
- Raffay 1990 – Raffay Ernő, *Trianon Titkai*, Szikra Press, Budapest, 1990.
- Révész 2020 – Révész Tamás, *1919 eleji helyzetkép Bihar vármegyéből*, în <https://trianon100.hu/cimke/1919>, din 31 octombrie 2019, accesat la data de 7.05.2020.
- Sárándi 2020 – Sárándi Tamás, *Impériumváltás Szatmárnémetiben, 1919 április*, în <http://trianon100.hu/blog-cikk/imperiumvaltas-szatmarnemetiben-1919-aprilis>, din 24 septembrie 2019, accesat la data de 12.05.2020.
- Service 2009 – Robert Service, *Trotsky: A Biography*, Macmillan Publishers, London, 2009.
- Seton-Watson 1945 – Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918–1941*, Cambridge University Press, 1945.
- Szerémi 1960 – Szerémi Borbála, *A szabadság vértanúi*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- Szűts 2019 – Szűts István Gergely, *Menekültkérdés és a Tanácsköztársaság menekültpolitikája*, în „A zsidózó Kun Béla és a többiek”, în *Mandiner*, din 20 mai 2019.
- Tharaud 1921 – Jérôme Tharaud, Jean Tharaud, *Quand Israël est roi*, Edition Plon-Nourrit, Paris, 1921.
- Tribuna Bihorului 1919 – *Cârmuire românească la oraș și la comitat*, în „Tribuna Bihorului”, nr. 14, din 28 aprilie/11 mai 1919.
- Tulbure 1943 – Gheorghe Tulbure, *Ady Endre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 65, din 30 august 1943, Brașov, p. 3.
- Veszprémy 2016 – Veszprémy László Bernát, *Kun Béla, a vörösdiktátor. Szibériai útágazások hazaárulás és honmentés között*, în „Magyar Idők”, din 15 octombrie 2016.
- Veszprémy 2019 – *Antiszemitizmus, anticionizmus és a zsidó vagyion újraosztása a Tanácsköztársaság alatt*, în „A zsidózó Kun Béla és a többiek”, în „Mandiner”, din 20 mai, 2019.
- Zeidler 2019 – Zeidler Miklós, *Magyarország meghívása a párizsi békekonferenciára*, în <http://trianon100.hu/blog-cikk/magyarorszag-meghivasa-a-parizsi-bekekonferenciara>, din 26 noiembrie 2019, accesat la data de 5.05.2020.

ECOUL MARELUI RĂZBOI. INVALIDI, ORFANI ȘI VĂDUVE

MIHAELA SABOU*

THE ECHO OF THE GREAT WAR. DISABLED, ORPHANS AND WIDOWS

ABSTRACT: *The present study, which is mostly based on original documentary sources, press articles and even entire collections of laws, targets to emphasize the trauma suffered by the vulnerable social categories after World War I. The War left deep scars in the lives of the widows, orphans and disabled, and the government has tried on multiple occasions to offer solutions in order to ease their pain. The actions taken by the authorities, who had failed in trying to help solve the problems of the victims, has stimulated the emergence of some Associations that took over the tasks of the state cushioning the dramas of some of these categories.*

KEYWORDS: *orphans, widows, invalids, orphanage, Sălaj*

REZUMAT: *Studiul de față, care se bazează în cea mai mare parte pe surse documentare inedite, presă sau colecții de legi își propune să evidențieze traumele unor categorii vulnerabilizate de urmările Primului Război Mondial. Războiul a lăsat urme adânci asupra destinului văduvelor, orfanilor și invalizilor, iar statul a încercat, de multe ori fără succes, să ofere soluții pentru ameliorarea problemelor lor.*

Insuccesul autorităților, care au eșuat în demersul lor de a rezolva neajunsurile acestora, a stimulat apariția unor Asociații care au preluat din sarcinile statului, amortizând dramele unora dintre aceste categorii.

CUVINTE-CHEIE: *orfani, văduve, invalizi, orfelinat, Sălaj*

Primul Război Mondial „a înmulțit în măsură mare necazurile oamenilor și lacrimile”¹ și a lăsat în urma sa un cortegiu de probleme care au reverberat o bună perioadă de timp după încheierea acestuia. Un război al bărbaților care a devenit al tuturor: al femeilor, al copiilor sau al bătrânilor din vetrele străbune, care împreună i-au suportat consecințele traumatizante. Sfârșitul acestuia era departe de a pune capăt dramelor, iar caracatița năpastelor s-a extins nu doar asupra martorilor direcți ai războiului, ci și asupra copiilor națiunii rămași orfani de tată sau de ambii părinți ori asupra văduvelor care, în lipsa soțului mort sau dispărut, au dus povara singurătății, luptând să se adapteze unei noi ipostaze sociale. Pe cale de consecință, trăirile intense și neajunsurile determinate de război au amputat mentalul colectiv al sălăjenilor laolaltă cu al tuturor acelor care au fost contemporani cu acest sinistru eveniment militar. Războiul în sine este generator de traume fizice sau psihice, iar ororile acestuia ajung să bântuie conștiința participanților, direcți sau indirecti, perioade îndelungate, amprentându-le rațiunea și comportamentul.

Starea economică precară de după război a agravat starea morală a locuitorilor, iar situația a devenit îngrijorătoare din acest punct de vedere. Speranțele tuturor se legau de reîntoarcerea bărbaților de la război ceea ce ar fi putut contribui la revigorarea situației prin învierea comerțului și a altor activități

* Consilier superior Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale; email: salaj@arhivelenationale.ro

¹ „Casa Domnului” 1918, p. 1.

economice. Prin aceasta se nădăjduia la scăderea prețurilor și implicit la ameliorarea condițiilor de trai². Până la mult sperata redresare, sălăjenii aveau de depășit alte provocări care au întârziat remedierea economică și socială.

Întoarcerea de pe câmpurile de luptă, șocul provocat de impactul cu realitatea neașteptată de acasă și confruntarea cu aceleași lipsuri și probleme sociale, au produs o formă de „radicalizare”³ a celor care au participat direct la conflictul militar pe diferite fronturi ale Europei. Nemulțumirea acestora s-a materializat prin forme de revoltă, uneori violentă, izvorâtă din dezamăgirea de a-și fi văzut sacrificiul aruncat în derizoriu.

Și ca și cum nu ar fi fost suficient, războiul și-a păstrat memoria nu doar prin efectele economice provocate, dar și prin numărul de morți și dispăruți care au produs un întreg șir de drame reflectate de trăirile celor de acasă, devastați de pierderea celor dragi. Numărul de invalizi, orfani și văduve de război, vine să completeze tabloul sinistru al confruntării armate tocmai încheiate.

Conform chestionarelor ASTRA, Sălajul n-a suferit pagube importante în timpul războiului, dar aportul său, raportat la dimensiunea de atunci a Comitatului, a fost destul de relevantă. Potrivit datelor, din acest județ au fost mobilizați peste 25.000 de sălăjeni, majoritatea țărani plugari (24.368);⁴ iar decontul acestei contribuții a fost pe măsură. Astfel, fostul Comitat al Sălajului a înregistrat un număr de 2227 morți; 1697 dispăruți; 522 morți în prizonierat și spitale; 1136 invalizi; 1995 de văduve și 4386 de orfani⁵.

Cei din urmă reprezintă plaga deschisă a războiului, iar societatea și autoritățile s-au mobilizat să caute soluții pentru a veni în sprijinul acestora, identificându-i ca fiind cele mai vulnerabile categorii sociale. Primul pas a fost acela de a iniția și implementa un cadru legislativ care să dea legitimitate unor forme de sprijin din partea statului. Prin urmare, Consiliul Dirigent prin Resortul Ocrotirilor Sociale, în baza unor note circulare transmise prefectilor a dispus obligația acestora de a „iniția cât se poate de grabnic, ocrotirea invalizilor, văduvelor și orfanilor”⁶.

De asemenea, au luat naștere așa numitele „consilii de reformare”⁷ care trebuiau să evalueze situația tuturor soldaților care au suferit în campanie mutilări fizice sau tulburări de sănătate mintală⁸. Prin astfel de analize se urmărea determinarea modului în care aceste deformări fizice au afectat capacitatea de muncă a acestora fapt care anticipa imposibilitatea de a se întreține pe ei și familiile lor. În acest caz era recomandabil a li se asigura celor îndreptățiți o pensie sau altă formă de ajutor din partea statului.

Foștii soldați care răspundeau criteriilor stabilite de către autorități urmau să fie evaluați de către un medic militar, iar în urma constatărilor acestuia invalizii erau propuși pentru comisia de reformare. Aceasta din urmă proceda la analiza cazurilor, iar în funcție de gradul de invaliditate stabilea cuantumul pensiei, care era variabilă în funcție de severitatea invalidității. În cazul celor recuperabili din punct de vedere fizic, se acorda o pensie de sprijin pentru perioadă de un an după care procedurile se reluau. În urma reevaluărilor se putea decide prelungirea acordării beneficiului material stabilit anterior sau, în unele situații, sistarea acestuia, dacă se constata remediarea problemei fizice.

În anul 1920, în septembrie, se înființa Oficiul Național al Invalizilor, *Văduvelor și Orfanilor de Război*⁹. În atribuțiile acestui for intrau și sarcinile care vizau monitorizarea cu regularitate a situației morale și materiale a acestor categorii. Mai mult, legea stipula ca nou înființata instituție să gestioneze

² „Calendarul Asociațiunii” 1918, pp. 162–163.

³ *Istoria Românilor* 2003, p. 49.

⁴ SJANSB FA, dos 10, f. 5..

⁵ SJANSB FA, dos 10, f. 5..

⁶ Decrete 1919, p. 98.

⁷ „Gazeta Oficială” 1919, p. 30.

⁸ *Gazeta Oficială* 1919, p. 30.

⁹ Codul 1919–1922, p. 407.

problema reeducării profesionale a invalizilor, să se preocupe de creșterea, educarea și instruirea orfanilor și nu în ultimul rând, să se îngrijească de situația văduvele de război¹⁰.

Pentru a dispune oportunitatea acordării de sprijin, autoritățile locale estimau posibilitățile și capacitatea celui vizat de a-și câștiga traiul. Rezultatele evaluărilor erau immortalizate în fișele de evaluare ale invalizilor, care prin datele pe care le ofereau, au devenit adevărate tablouri sociale. Ele furnizau informații despre felul invalidității, situația militară, starea civilă a invalidului, numărul de copii, situația proprietăților, dacă acestea existau, starea generală de sănătate și dacă beneficia sau nu de pensie sau de altă formă de ajutor din partea statului.¹¹ La o analiză simplă a acestora se constată că cea mai mare parte a celor care au participat pe fronturile Europei și au suferit diverse malformații fizice erau căsătoriți, aveau în medie trei copii și erau țărani.¹² În funcție de rezultatul evaluărilor, autoritățile locale propuneau soluții prin acordarea de pensie variabilă, în funcție de invaliditate și starea materială a fiecăruia.

În luna martie a anului 1921 s-a organizat Comitetul Județean al Invalizilor Orfanilor și Văduvelor de Război Sălaj în componența căruia intrau 23 de membri. Din rândul acestora făceau parte, printre alții: prefectul județului Sălaj, Dr. Nicolae Șerban; comandantul garnizoanei, locotenent colonel Radian; președinta Asociației de Ocrotire a Orfanilor-Ecaterina Radian; medicul șef al județului-Iosif Fărcaș etc¹³. Din punct de vedere organizatoric acest for a fost coordonat, începând din primăvara anului 1922, de către un funcționar al Prefecturii. Situația a fost determinată de decizia Ministerului Ocrotirilor Sociale-Oficiul Național I.O.V.R. „de a desființa” portofoliile directorilor oficiilor județene I.O.V.R.. Ca urmare Oficiul I.O.V.R. Sălaj a fost administrat de către Ion Moga-notar județean¹⁴.

Conform instrucțiunii numărul 58/1921, a Ministerului de Război, scopul Oficiului I.O.V.R. era acela de a se îngriji de revigorarea morală și materială a „celor rămași victime de pe urma războiului întregirii neamului”¹⁵.

Ca urmare a acestor obligații, în anul 1921, Oficiul Național al Invalizilor Orfanilor și Văduvelor de Război București, prin direcția a VIII-a Economat, a cerut autorităților de resort ale județului Sălaj o nouă evaluare numerică a invalizilor, orfanilor și văduvelor de război, punând accentul pe cei care aveau o situație economică dificilă. Această solicitare devoalează o lipsă acută de coerență, atitudine care transpare din incapacitatea de a oferi certitudini în ceea ce privește numărul de invalizi, orfani și văduve de război. Drept urmare, în lipsa unor cifre clare, Sălajul a raportat date aproximative și total dezarticulate față de datele anterioare referitoare la numărul de invalizi, orfani și văduve. Așadar, autoritățile au admis oficial că nu dețineau date exacte, oferind dovada incoerenței în materie de organizare și responsabilizare a instituțiilor care, conform legii, gestionau această activitate la nivelul județului.¹⁶ Pe cale de consecință, Comitetul IOVR a raportat faptul că în județ „ar putea fi 150 de invalizi care nu pot munci, 500 de copii lipsiți de sprijin și 300 de văduve sărace”¹⁷. Mai mult, la cererea autorităților județului transmisă pretorilor de plase, prin care se solicita înaintarea datelor referitoare la invalizi, orfani și văduve de război, toți raportează, în mod paradoxal, aceeași cifră, 20, fără a face departajarea pe categorii¹⁸. Privite din această perspectivă, autoritățile par defazate și nu fac dovada unei reprezentări profesioniste și asumate asupra acestei probleme sociale delicate. Bălbele administrative ale acestora au influențat în mod direct categoriile vulnerabile care, ca urmare a hățișului birocratic al administrațiilor civile locale în solidaritate cu al celor militare, au avut consecințe asupra acordării drepturilor cuvenite categoriilor rămase vulnerabile

¹⁰ Codul 1919–1922, p. 407

¹¹ SJANSJ FIOVR, dos. 3/1921, ff. 1–30.

¹² SJANSJ FIOVR, dos. 224, ff. 1–100.

¹³ SJANSJ FIOVR, dos. 4/1921, f. 3.

¹⁴ SJANSJ FIOVR, dos. 28/1922, ff. 2–4.

¹⁵ SJANSJ FIOVR, dos. 5/1921, f. 1.

¹⁶ SJANSJ FIOVR, dos. 18/1921, f. 2.

¹⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 18/1921, f. 2.

¹⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 18/1921, f. 2.

de pe urma războiului. Astfel, multora dintre invalizi, văduve sau orfani li s-au lezat drepturile oferite de cadrul legislativ prin tergiversarea sau suprimarea sprijinului din partea statului.

Această situație a fost semnalată de către Prefectura județului Sălaj, care din postura de garant al respectării legilor în teritoriu, a constatat neaplicarea cadrului legal. Această eludare a legii a fost deconspirată de numeroase plângeri ale invalizilor, văduvelor și orfanilor care reclamau neacordarea regulată a ajutorului sau pensiei cuvenite¹⁹.

Soluția identificată de Prefectură pentru a veni în întâmpinarea nevoilor celor trei categorii a fost aceea de a propune transferarea acestei responsabilități în sarcina antistiilor comunale. Prin urmare, Prefectura județului Sălaj prin ordinul nr. 63 din 1922 a dispus tuturor primăriilor orășenești și comunale și secretariatelor cercuale și comunale, „înființarea comitetelor locale pentru protecția invalizilor, văduvelor și orfanilor de război”²⁰.

Acestea din urmă trebuiau să direcționeze, în scopul susținerii cheltuielilor aferente acestei noi obligații bugetare, o sumă de bani din casa comunală distribuită ca ajutor pentru invalizii, văduvele sau orfanii care nu beneficiau de pensii sau alte ajutoare²¹.

Superficialitatea autorităților a fost observată și de către Oficiul Național al Invalizilor Orfanilor și Văduvelor de Război care atenționa asupra obligației acestora de a susține cele trei categorii defavorizate „atunci când cererea lor este justă”²². Date fiind resursele limitate ale statului, se puna în vederea autorităților locale cu atribuții în gestionarea problemelor invalizilor, văduvelor și orfanilor să manifeste prudență și să nu ofere „speranțe irealizabile” potențialilor beneficiari²³.

De altfel, amatorismul instituțiilor împuternicite cu administrarea problemelor invalizilor, văduvelor și orfanilor a fost nuanțat în raportul Prefecturii județului Sălaj pe anul 1922. Acest raport care evidențiază inclusiv probleme organizatorice privind trecerea Oficiului Județean al Invalizilor, Văduvelor și Orfanilor de război sub autoritatea Prefecturii, relevă lipsa unei evidențe clare a celor trei categorii sociale. Lipsa coerenței în ceea ce privește situația numerică a invalizilor, văduvelor și orfanilor a fost pusă în sarcina „vechiului oficiu care nu a întocmit registrul nominal de control al invalizilor, văduvelor și orfanilor de război”²⁴.

Pentru a veni în sprijinul invalizilor, orfanilor și văduvelor, I.O.V.R. Sălaj a încercat să suplimenteze fondurile de întraajutorare prin atragerea de donații. Fondurile bănești de care dispunea Oficiul erau insuficiente pentru nevoile reale ale beneficiarilor și prin urmare autoritățile de resort se recunosc neputincioase în procesul de suport al celor îndreptății. Pentru strângerea de fonduri, comitetele locale pentru invalizi, văduve și orfani de război puteau să organizeze acțiuni caritabile materializate în organizarea de serate, spectacole de teatru sau alte activități care puteau contribui la strângerea de fonduri pentru „ajutorarea celor lipsiți de mijloace de trai”²⁵. O altă formulă de ajutor pentru suplimentarea veniturilor Oficiului I.O.V.R. a fost cointeresarea unor instituții în susținerea acestui for. Pe cale de consecință, la cererea Oficiului I.O.V.R. Sălaj, Primarul orașului Zalău a intervenit pe lângă direcțiunea cinematografului din localitate, pentru a se aproba ca încasările acestuia din data de 2 iulie 1922, să fie donate în fondul de întraajutorare a invalizilor, orfanilor și văduvelor de război²⁶. În același scop, Industria Românească S.A. a vărsat în conturile fondului invalizilor, văduvelor și orfanilor, 20% din totalul încasărilor rezultate din utilizarea unor automate instalate spre folosință în localitățile județului.²⁷

¹⁹ SJANSJ FIOVR, dos. 52/1922, f. 1.

²⁰ SJANSJ FIOVR, dos. 29/1922, f. 1.

²¹ SJANSJ FIOVR dos. 52/1922, f. 1.

²² SJANSJ FIOVR, dos. 73/1922, f. 1.

²³ SJANSJ FIOVR, dos. 23/1922, f. 2.

²⁴ SJANSJ FIOVR, dos. 29/1922, f. 1.

²⁵ SJANSJ FIOVR, dos. 29/1922, f. 1.

²⁶ SJANSJ FIOVR, dos. 34/1922, ff. 1–5.

²⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 343/1928, f. 1.

În ciuda efortului autorităților de a se mobiliza, documentele abundă în relevarea de cazuri ale unor invalizi de război, care abandonăți de stat și de societate, nu izbuteau să-și asigure un trai decent pentru ei și familiilor lor.

Situația invalidului Perneș Gavril din Dobrin este emblematică pentru a putea înfățișa experiența dureroasă, de abandon a unor eroi care purtau pe trupuri cicatricile sacrificiului lor. Așadar, eroul Perneș Gavril implora sprijin din partea autorităților cărora le-a solicitat intervenția pentru a-i înlesni posibilitatea de a fi evaluat cu celeritate de către Comisia Superioară de reformare. Scopul era acela de a se constata incapacitatea sa de muncă și de a putea beneficia de un ajutor care să-i permită să-și întrețină familia. În cererea sa, pe care acesta, neștiutor de carte, o redactează cu sprijinul Elenei Popescu-soția preotului din sat, se dezvăluie o profundă dramă personală, care izvorăște din neputința de a-și întreține membrii gospodăriei ca urmare a rănilor căpătate în război. Nepăsarea autorităților față de acesta era un atentat la demnitatea unui erou care a fost adus în postura de a fi, împreună cu familia sa, cei trei copii și soția, „espūs muritor de foame”²⁸.

Prin revendicarea sa, personajul nostru dă curs unei predestinări logice, de protector al propriei familii care de această dată se vede pus în postura frustrantă de a implora sprijin. Din disperarea și neputința unui om mutilat de război, a cărui infirmitate aducea insecuritate propriei familii, acesta a cerut statului mijlocirea unui parcurs legal pentru obținerea unei pensii binemeritate.

Fin observator al situației acestei categorii greu încercate după război, presa face un recurs la morală, lansând un rechizitoriu împotriva ignoranței statului. Decidenților li se reproșă, pe lângă nepăsarea față de starea materială a invalizilor, dezinteresul pentru căutarea de soluții medicale în scopul corectării infirmităților unora dintre ei. În apărarea lor, autoritățile au venit cu inițiativa aplicării reformei agrare prin care invalizii și cei care au participat la război au primit pământ, considerându-se achitată datoria față de aceștia. Numai că Reforma nu s-a aplicat doar în cazul acestor categorii, ci în cazul tuturor acelor care au fost eligibili pentru a primi pământ prin reforma agrară²⁹, independent de statutul de fost soldat. Prin urmare, nu li s-a făcut nicio favoare invalizilor sau celorlalți participanți la război. Singurul avantaj era acela de a primi, drept răsplată pentru sacrificiul lor, o pensie sau alte forme de sprijin care să le îmbunătățească condițiile de trai. Prin atitudinea lui, statul practica un dublu limbaj prin care, pe de-o parte, iniția cadre legislative bine structurate care reglementau scheme de sprijin pentru aceste categorii, iar pe de altă parte, căuta argumente pentru a eluda spiritul legii invocând de fiecare dată lipsa de bani.

Pentru a elimina inechitățile în ceea ce-i privește pe invalizii de război, Oficiul Național IOVR a cerut, în anul 1929, autorităților județene să revizuiască situația tuturor invalizilor de război. Cu toate acestea, Prefectura Sălaj a comunicat că nu dispune de fonduri pentru ajutorarea invalizilor propunând ca soluție acordarea unei sume fixe doar pentru aceia care se află în stare gravă³⁰.

Pentru reprezentarea intereselor acestei categorii sociale a fost înființată Asociația Generală a Invalizilor care prin organul de presă „jertfa neamului” își propunea să îndrume și să protejeze interesele „acelora care cu sângele lor au croit o Patrie Mare și Respectată”³¹.

Detalii importante care-i aduc în atenție pe cei care au murit pe fronturi sau au fost dați dispăruți în perioada anilor 1914–1919 sunt atestate de fișele de evaluare ale situației văduvelor și orfanilor de război. Astfel, fie că au murit răpuși de gloanțe pe câmpul de luptă, pe fronturile din Serbia, Rusia sau Italia, fie că au murit de „tîphus” sau „oftică” ori au fost luați prizonieri la ruși sau au murit prin spitale din cauza rănilor primite în război³², aceștia au lăsat în urma lor un întreg șir de dificultăți transferate pe umerii soțiilor devenite văduve și ale odraslelor lor transformate de sorți în orfani.

²⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 279/1922, f. 3.

²⁹ Ghiulea 1926, pp. 18–20.

³⁰ SJANSJ FIOVR, dos. 365/1929, f. 1.

³¹ SJANSJ FIOVR, dos. 346/1928, f. 1.

³² SJANSJ FIOVR, dos. 108/1922, ff. 1–5.

Drept urmare, orfanii de război erau o categorie extrem de vulnerabilă, iar destinele lor au fost transfigurate prin răpirea sentimentului de afecțiune și siguranță generate de pierderea unui părinte sau, în unele situații, a ambilor părinți. Pierderea brutală a acestora le-a provocat acestor copii un sentiment de nesiguranță, fragilitate și impredictibilitate. Traversarea unor astfel de experiențe traumatizante le-a produs transformări profunde care au determinat începutul unei lupte pentru supraviețuire. În timp ce unii se străduiau a-și depăși condiția, alții decădeau până la degenerescență, iar revolta în fața unei situații independente de ei se transforma, uneori, în violență și comportamente antisociale.

În fața unor astfel de provocări, statul, prin mecanismele sale, a încercat să limiteze daunele în cazul orfanilor de război. Accentul cade fie pe sprijinul acordat familiilor acestora, fie pe înființarea unor instituții specializate pentru creșterea și educarea lor, dar și pentru corijarea unor comportamente deviate. Pentru scopul din urmă, a fost înființată la Iași, în anul 1921, „Școala de Îndreptare”³³. Această Instituție își propunea un model de educație bazat pe cultivarea respectului de sine și pe dezvoltarea personală, excluzând, cel puțin teoretic, ideea de violență fizică sau abuz de orice fel, care ar fi putut adânci trauma și croniciza insubordonarea socială a celor aflați în această postură³⁴.

Inițial, acest stabiliment primea copii doar din Iași pentru ca mai apoi, să accepte pentru reeducare și integrare copii din toată țara. Privitor la Sălaj, nu există date care să indice trimiterea unor orfani de război pentru îndreptare la Iași, dar documentele dezvăluie existența unei corespondențe între Orfelinatul din Zalău și Școala de Îndreptare de la Iași. Aceasta din urmă a solicitat Orfelinatlui din Zalău transmiterea unor fotografii cu orfani care au avut un parcurs onorabil și care puteau servi drept exemplu pentru cei internați în această instituție.

Drept urmare, problema orfanilor de război pare a fi tratată cu mult mai multă rigurozitate, aceștia beneficiind atât de atenția autorităților, cât și de cea a filialei județene a Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război. Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor patronată de către însăși Regina Maria, care după „toamna anului 1918 și-a extins activitatea și în teritoriile care trăiau de secole sub jugul străin”³⁵, s-a organizat în IX regiuni și a fost un excelent substitut în materie de protecție socială pentru orfani. Aceasta a preluat din atribuțiile autorităților, care lipsite de logistică și personal de specialitate păreau depășite de situație. La cererea Societății de Ocrotire a Orfanilor, regiunea a IX-a Cluj, căreia îi era arondată și filiala județului Sălaj, s-a făcut, în anul 1922, o reevaluare a numărului de orfani de pe întreg teritoriul județului. În urma acestei recenzări aflăm ca Sălajul avea 3604 orfani³⁶. Dintre aceștia, 30 erau plasați, drept copii de trupă la Regimentul 17 Vânători³⁷, iar restul se relatează în același raport, au fost sprijiniți de pretori la domiciliu până în anul 1921, când ajutorul a fost sistat din lipsă de fonduri³⁸.

O parte relativ mică dintre orfani erau instituționalizați în Orfelinatul din Zalău, singurul care funcționa pe teritoriul județului și oferea un cămin acestor copii, deși condițiile de cazare erau departe de a fi ideale. Acest stabiliment era susținut de către Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor de Război, filiala Zalău³⁹ care la rândul ei a fost înființată în 4 noiembrie 1920 cu scopul de a „ocroti orfanii de război și a întreține orfanii și orfanele la domiciliu”⁴⁰. Finanțarea acestuia era asigurată prin subvenții din partea statului, dar și prin sprijinul membrilor cotizanți ai filialei Societății din Zalău. Administrația Orfelinatlui, după auditarea situației acestuia, a întocmit un raport care reflecta starea dificilă a instituției. În conformitate cu încheierea acestei analize, edificiul necesita „reparațiune radicală”⁴¹, mobilierul

³³ Almanah 1922, p. 60.

³⁴ Almanah 1922, p. 62.

³⁵ Almanah 1922, p. 26.

³⁶ SJANSJ FIOVR, dos. 136/1922, f. 1.

³⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 136/1922, f. 1.

³⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 136/1922, f. 1.

³⁹ SJANSJ FIOVR. dos. 108/1922, f. 1.

⁴⁰ SJANSJ FIOVR. dos. 108/1922, ff. 1–2

⁴¹ SJANSJ FIOVR, dos. 167/1922, f. 1.

era degradat și prea puțin pentru nevoile reale ale copiilor, deoarece existau doar „20 de paturi și 6 mese de mâncat”⁴², iar îmbrăcămintea și încălțăminte erau în stare precară „copiii beneficiind de numai un rând de îmbrăcămintă”⁴³. Cu toate acestea, în ciuda lipsurilor materiale, copiii instituționalizați erau bine îngrijiți și protejați inclusiv din punct de vedere sanitar, lucru reliefat de darea de seamă a orfelinatului din anul 1922, în care se precizează că „Starea de sănătate a orfanilor din orfelinat era îndestulătoare nevindându-se nicio îmbolnăvire serioasă în timpul crizei ce a domnit în decursul verei...”⁴⁴. Probabil se face referire la epidemia de rujeolă din vara anului 1922⁴⁵. În ciuda preocupării pe care cei care administrau orfelinatul o manifestau pentru securitatea medicală a orfanilor, Orfelinatul din Zalău nu beneficia de serviciile unui medic angajat⁴⁶. Această sarcină este preluată voluntar de către medicului orașului, Dr. Marghileș⁴⁷ care împreună cu medicului Corpului 4 armată, generalul Bodescu⁴⁸, asigurau prin rotație asistența medicală a copiilor instituționalizați. Ca urmare a rapoartelor celor doi medici, la nivelul anului 1922–1923, orfanii de război rezidenți ai Orfelinatului din Zalău, au avut de înfruntat urmările unei epidemii extinse de conjunctivită granuloasă, ceea ce a determinat spitalizarea unora dintre copii infectați în spitalul din localitate.⁴⁹ În ceea ce privește problema sanitară a copiilor orfani de război se remarcă vulnerabilități care decurg din acordarea asistenței sanitare copiilor „aflători în vatra părintească”⁵⁰ și care erau în grija tutorilor legali, mame sau frați majori. Pe cale de consecință, „asistența sanitară asupra orfanilor la vatra părintească nu se face”⁵¹. Acoperirea nevoilor sanitare ale acestor copii era aproape imposibilă, date fiind realitățile medicale ale județului Sălaj confruntat cu o lipsă cronică de personal sanitar. Acest lucru a făcut ca puținii medici existenți să aibă în subordine mult mai multe circumscripții decât puteau gestiona, iar prin urmare, preluarea nevoilor sanitare ale acestor copii nu putea intra în discuție.

Este de remarcat, totuși, preocuparea tuturor celor care gestionau problema orfanilor de război, pentru deschiderea de oportunități privind educația acestora. Cel mai mic indiciu care dezvăluia îngrădirea dreptului la educație a orfanilor putea declanșa anchete ale autorităților de resort.

Era o chestiune fundamentală asumată de către structurile naționale, care prin adresa numărul 13867 din 25 noiembrie 1922, atenționau Prefectura județului și Oficiul Județean al IOVR Sălaj, asupra existenței unor situații în care „unii tutori ai orfanilor de război nu trimit la școală pe tutelații lor întrebându-i la muncă și la paza animalelor”⁵². Ca urmare a acestei avertizări, s-au pus în mișcare acțiuni de verificare. Acestea aveau scopul de a descuraja astfel de practici, iar pentru a se face dovada implicării în soluționarea problemei semnalate, autoritățile aveau obligația de a raporta periodic „asupra cazurilor ce se vor constata”⁵³. În rapoartele Preturilor, întocmite ca rezultat al monitorizărilor situației privind frecventarea școlii de către orfani, se oferea uneori și motivări ale eventualelor cazuri de abandon școlar. Astfel, se dezvăluia că abandonul școlar și suprimarea dreptului copiilor la educație nu erau induse doar de rea intenție a tutorilor, ci mai ales de lipsurile materiale grave în care se zbăteau familiile acestora⁵⁴.

Era cu mult mai simplu pentru a implementa un sistem de educație integrat, care însă era posibil doar pentru orfanii instituționalizați. Este vizibil interesul celor implicați în depistarea și implementarea de oportunități pentru instruirea acestora. Oferta educațională era destul de generoasă, iar pentru cei

⁴² SJANSJ FIOVR, dos. 167/1922, f. 1.

⁴³ SJANSJ FIOVR, dos. 167/1922, f. 1.

⁴⁴ SJANSJ FIOVR, dos. 67/1922, f. 1.

⁴⁵ SJANSJ, FSSSJSJ, doS. 364/1922, f. 13.

⁴⁶ SJANSJ FIOVR dos. 196, f. 1.

⁴⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 202/1923, f. 2.

⁴⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 202/1923, f. 3.

⁴⁹ SJANSJ FIOVR, dos. 202/1923, ff. 2–3.

⁵⁰ SJANSJ FIOVR, dos. 196/1923, f. 1v.

⁵¹ SJANSJ FIOVR, dos. 196/1923, f. 1v.

⁵² SJANSJ FIOVR, dos. 75/1922, f. 1.

⁵³ SJANSJ FIOVR, dos. 75/1922, f. 1.

⁵⁴ SJANSJ FIOVR, dos. 75/1922, f. 1.

care „nu manifestau aptitudini de a învăța mai departe clase superioare” (liceu, școală militară, normală, civilă)⁵⁵, se oferea alternativa învățării unei meserii. Pregnanța implicării Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război este vizibilă și în acest caz. Astfel, din raportul Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război se prezintă programul educațional pentru anul școlar 1922–1923, destinat unui număr de 12 orfani ai Orfelinului din Zalău, „mai mari de 13 ani și care au făcut două-patru clase primare sau care au trecut de cele patru clase primare”⁵⁶. În sarcina fiecărui orfelinat, inclusiv al celui care funcționa în Zalău, cădea obligația de a identifica soluții pentru ca toți orfanii de război să frecventeze cel puțin trei-patru clase. Din această perspectivă, din totalul de 1100 de orfani luați în evidența Societății de Ocrotire a Orfanilor, Regiunea a IX-a Cluj, 60 de băieți orfani din Sălaj erau luați în evidență ca frecventând cursurile școlii primare⁵⁷.

De altfel, filiala Sălaj a Societății de Ocrotire a Orfanilor de Război a efectuat, în anul 1923, o evaluare exhaustivă a situației orfanilor de război din Sălaj, prin care furnizau date noi cu privire la numărul total al orfanilor. Pe lângă efectivul numeric al acestora se ofereau date care făceau referire la starea lor materială, numărul celor instituționalizați și efectivul de copii care frecventau școala. Astfel, conform acestei dări de seamă din acest județ, erau luați în evidențele Societății 3223 de orfani dintre care 1656 de băieți și 1567 de fete. Din perspectiva situației materiale, s-a constatat existența unui număr de 973 de orfani cu avere puțină și 1219 fără avere. Din totalul de 3223 de orfani de război, conform noilor date, 43 erau instituționalizați, iar dintre aceștia 34 frecventau școala primară de stat și 4 școala normală din Zalău⁵⁸. Cea mai mare parte a orfanilor de război erau în grija tutorilor legali, în familii. În cazul acestora monitorizarea respectării dreptului lor la educație se făcea cu mare dificultate. Prin urmare, nu se cunoaște cu exactitate câți aveau posibilitatea de a frecventa școala. Creșterea și educarea unui copil orfan de război devenea de multe ori o sarcină dificilă care depășea cu mult posibilitățile familiilor. Astfel, instituționalizarea lor părea soluția cea mai dezirabilă care venea la pachet cu oportunitatea de a putea beneficia de o formă de instruire. Uneori, prin cereri aproape disperate, mamele copleșite de greutate, solicitau autorităților ca odraslele lor, orfane de război, să fie acceptate la orfelinat. Un astfel de strigăt de ajutor este cererea Anei Vereș din Zalău care aflată într-o stare de sărăcie extremă⁵⁹ a cerut sprijin pentru instituționalizarea copiilor în Orfelinatul din Zalău. Încărcătura emoțională a acestor demersuri este uriașă și trădează trăirile contradictorii ale mamelor aflate în această postură care erau nevoite să aleagă conștient, ignorând durerea despărțirii și, alegând pentru copiii lor șansa la educație și stabilitate. La cererea văduvelor aflate într-o asemenea situație dificilă, autoritățile apelau la anchete sociale în baza cărora constatau veridicitatea celor relatate de către acestea. La capătul acestor proceduri se decidea oportunitatea preluării copiilor din familii și internarea lor la orfelinat. De posibilitatea aceasta beneficiau orfanii ai căror mame nu dispuneau „de nicio avere”⁶⁰ sau nu erau într-o așa stare materială ca să suporte speșele de învățământ⁶¹ ale copiilor lor. Așa cum reiese din documente, preocuparea mamelor pentru educația școlară a odraslelor lor era principala motivație pentru care acestea cereau internarea copiilor în Orfelinatul din Zalău. Pe cale de consecință, mamele devin conștiente de noile schimbări din societatea de după război, și înțeleg necesitatea educării copiilor pentru a se putea adapta mai ușor acestor metamorfoze. Acolo unde mamele erau neștiutoare de carte, cei care fac diligențele sunt chiar copiii, văzând educația ca pe o șansă de a-și depăși condiția socială. Un exemplu grăitor este cel al orfanului Demetriu Cadar din Oarța de Jos care scria direcțiunii căminului de băieți din Zalău și cerea să fie acceptat în grija acestuia.

⁵⁵ SJANSJ FIOVR, dos. 133/1922

⁵⁶ SJANSJ FIOVR, dos. 133, f. 1.

⁵⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 133, f. 3.

⁵⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 196/1923, f. 1.

⁵⁹ SJANSJ FIOVR, dos. 132/1922, f. 2.

⁶⁰ SJANSJ FIOVR, dos. 132/1922, f. 3.

⁶¹ SJANSJ FIOVR, dos. 132/1922, f. 5.

Copilul devine un personaj simbol, mesagerul tuturor orfanilor aflați în situația în care starea materială a familiilor lor contrastează cu dorința acestora de a se educa. Tonul cererii trădează maturitatea și fermitatea copilului care între familie și școală a ales-o fără rezerve pe cea din urmă, chiar dacă prețul însemna înstrăinarea de vatra părintească. Victimă a dramei sociale generată de război, mama, văduvă, confruntată din plin cu noianul de neajunsuri, încurajează demersul copilului. Plecarea acestuia și internarea în orfelinat ar fi degrevat familia de povara întreținerii lui și, mai mult, i-ar fi înlesnit acestuia șansa de a se instrui. Orfelinatul reprezenta un refugiu pentru copilul sufocat de lipsuri și probabil istovit de muncile pe care era nevoit să le presteze în sprijinul familiei.⁶² Prețul plătit pentru această favoare de a fi instituționalizat era străduința de „a însuși cele predate de domnii profesori acolo”⁶³.

Pentru a veni în sprijinul orfanilor de război s-a declanșat o adevărată campanie de cooptare a populației cu dare de mână pentru a oferi un cămin unora dintre orfanii de război. Ținta acestor demersuri era sensibilizarea familiilor cu potențial material și „îndemnarea acestora pentru a lua în îngrijire și crește câte unul sau mai mulți orfani de război”⁶⁴. Dacă este să judecăm după raportul Filialei Societății pentru Ocrotirea Orfanilor din Zalău din 1923, campania nu a avut prea mare succes. Darea de seamă relevă faptul că impactul acestei acțiuni a fost nul și „niciun orfan nu s-a dat spre adopțiune și nici nu se cunosc cazuri ca cineva să fi luat spre adopțiune orfani de război”⁶⁵.

Statul prin mecanismele sale se angaja să sprijine orfanii de război prin acordarea de pensii speciale până la împlinirea vârstei de 18 ani când se considera că aceștia au capacitatea de a-și asigura singuri existența⁶⁶.

Spre deosebire de cele două categorii analizate anterior, văduvele de război par o problemă abstractă pentru autorități. Se admitea existența acestora însă facilitățile de care ar fi trebuit să beneficieze au rămas de cele mai multe ori suspendate în încurcatele probleme administrative ale factorilor de decizie. Pe cale de consecință situația lor era prezentată evaziv, semn că nu reprezentau o problemă de foarte mare interes pentru autorități. În ciuda faptului că războiul a pus pe umerii femeilor responsabilități care le redefinesc personalitatea, iar noua ipostază a schimbat fundamental optica față de statutul acestora în societate, femeile rămase văduve erau vulnerabilizate de drama emoțională provocată de pierderea partenerului de viață. Mai mult, lipsurile materiale și grija față de copiii rămași orfani a produs un stres mult mai profund decât cel emoțional. Dintr-o dată ele s-au văzut nevoite să caute soluții pe termen lung pentru gestionarea problemelor economice care să le asigure lor și copiilor lor traiul zilnic, iar în egală măsură erau obligate de noul statut să substituie lipsa părintelui dispărut.

Din nefericire, autoritățile par a arunca în derizoriu situația văduvelor ceea ce denotă optica retrogradă a acestora față de condiția femeilor în general. În ciuda faptului că, în conformitate cu informațiile oferite de documente, imediat după război văduvele celor morți pe câmpul de luptă beneficiau în acord cu legea de sprijin în bani sau produse, ulterior neglijența autorităților le lasă pe acestea în voia sorții. De altfel, în primăvara anului 1921, chiar dacă nu era o situație exactă, se raporta un număr de 300 de văduve sărace⁶⁷. Guvernării făceau diferențiere clară între văduvele care și-au gestionat singure existența lor și pe cea a copiilor lor și cele care în încercarea de a-și ușura povara au ales să trăiască în concubinaj. Autoritățile cereau raportări exacte ale acestora suspectând că multe dintre ele, „din sărăcie și ignoranță, nu și-au legitimat copii” și pe cale de consecință au rămas fără dreptul de a primi pensie⁶⁸ fiind victime sigure ale sărăciei extreme.

⁶² SJANSJ FIOVR, dos. 132/1922, f. 8.

⁶³ SJANSJ FIOVR, dos. 132/1922, f. 8.

⁶⁴ SJANSJ FIOVR, dos. 16/1921, f. 1.

⁶⁵ SJANSJ FIOVR, dos. 196/1923, f. 3.

⁶⁶ SJANSJ FIOVR, dos. 350/1929, ff. 1–7.

⁶⁷ SJANSJ FIOVR, dos. 18/1921, f. 1.

⁶⁸ SJANSJ FIOVR, dos. 23/1922, f. 2.

Mai multe surse documentare relatează cazuri ale unor văduve, care ajunse în situații dificile cereau ajutor autorităților reclamând starea grea în care au rămas în urma decesului sau dispariției partenerilor lor de viață. Un dialog mut în urma căruia toată această tânguire a văduvelor aflate într-o stare dificilă se lovea de nepăsarea autorităților care-și plasau responsabilitatea de la una la cealaltă.

De pildă, cererilor văduvelor din Aghireș transmise prefectului de Sălaj, în anul 1922, prin care cereau să fie sprijinite, au fost transpuse de către acesta din urmă la secretarul cercual din localitate care la rândul său a plasat vina în sarcina autorităților militare. Acestea din urmă întârziiau soluționarea dosarelor văduvelor, returnându-le repetitiv pe motiv că erau incomplete⁶⁹.

Văduvele, deși și-au înfruntat cu demnitate destinul, s-au văzut îngenunchiate de neajunsuri și puse în postura de a implora contravaloarea sacrificiului soților lor. Fără a se resemna în fața loviturilor sorții au făcut demersuri pentru a primi sprijinul datorat din partea statului. Aceste forme de întrajutorare le-ar fi ajutat să depășească mai ușor lipsurile și le-ar fi înlesnit asigurarea unor condiții minimale de trai pentru ele și copii pe care-i aveau în întreținere. Documentele abundă în detalii privind cererile care reclamau lipsa de atenție din partea statului, iar problema văduvelor de război din Panic care n-au mai primit de „16 luni niciun ajutor nefiind în stare a-și câștiga traiul de toate zilele”⁷⁰ pare să fie o stare generală.

O situație cu totul aparte o aveau femeile ai căror soți au fost dați dispăruți și care nu beneficiau de niciun sprijin ceea ce a provocat reacția acestora. Din acest motiv secretarul cercual din Halmășd a sesizat Biroul Județean I.O.V.R. acuzând reacțiile violente ale acestor femei care se vedeau, pe bună dreptate, neîndreptățite⁷¹. Pe cale de consecință, varianta cea mai la îndemână pentru cele aflate în această situație era recăsătoria. Dacă cele pentru care moartea soților era o certitudine puteau antrena acest proces fără nicio îngrădire, pentru cele cu soții dați dispăruți lucrurile se complicau. Acestea din urmă erau nevoite să declanșeze proceduri judecătorești analizate atât de instanțele morale-biserică-cât și de cele civile-instanțe de judecată. Un astfel de proces pentru declararea morții prezumate era susținut pe depozițiile unor martori oculari, care din postura de camarazi de arme ai celor dispăruți trebuiau să confirme prin declarațiile lor moartea celui în cauză. După ce în urma probelor, instanțele decideau moartea prezumată a respectivului, văduva avea dreptul să se căsătorească legal cu alt bărbat.

Cu toate acestea, declararea morții prezumate nu era, în toate cazurile o garanție sigură că cel declarat mort era într-adevăr decedat. Cazul numitului Ficuț Vasile din Dioșod vine să confirme acest lucru. Întâmplarea a devenit subiect de presă și a fost relatată de către Gazeta Sălajului, în numărul său din 8 mai 1937. Dramatismul situației a fost semnalat încă din titlul articolului care rezuma experiența traumatizantă a personajului principal. Toată acțiunea gravitează în jurul lui Ficuț Vasile din Dioșod care, căsătorit în vara anului 1914 cu tânăra Ana Pușcaș, a fost mobilizat și trimis pe frontul austro-ungaro-rus. Despărțit brutal de tânăra soție, a ținut pentru o vreme legătura cu aceasta prin scrisori. Corespondența dintre cei doi a întreținut dovada faptului că tânărul soldat era încă în viață. Fiind luat prizonier la ruși, soțul n-a mai dat niciun semn, iar lipsa oricărui indiciu care să certifice că supraviețuise prizonieratului, a determinat-o pe partenera sa să solicite instanței declararea morții prezumate. După îndeplinirea procedurilor legale, Judecătoria de Ocol Zalău, în anul 1924, a declarat moartea prezumată a lui Ficuț Vasile fapt care a deschis pentru proaspăta văduvă posibilitatea de a se recăsători. Numai că după câțiva ani, soțul dispărut s-a reîntors în sat fiind confruntat, după atâtea experiențe traumatizante trăite pe front și mai apoi în prizonierat, cu o situație neașteptată. Articolul din Gazeta Sălajului care istorisește insolita întâmplare, recompune tabloul trăirilor celor doi în momentul reîntâlnirii. Șocul a fost cu atât mai profund cu cât eroul nostru a constatat pierderea femeii iubite care, recăsătorită fiind, avea deja trei copii, anulând orice speranță a reluării legăturii dintre ei. Dramatismul situației a fost amplificat de constatarea

⁶⁹ SJANSJ FIOVR, dos. 39/1922, f. 1.

⁷⁰ SJANSJ FIOVR, dos. 39/1922, f. 1

⁷¹ SJANSJ FIOVR, dos. 186/1922, f. 1.

pierderii identității, fiind declarat mort. În consecință finalul problemelor pentru acesta erau departe de a se fi încheiat, fiind obligat să declanșeze proceduri legale pentru a-și recăpăta viața pierdută⁷².

Cu alte cuvinte, spectacolul absurd al Războiului răstoarnă liniștea prozaică a societății sălăjene și-i atrage în păienjenişul său nu doar pe participanții direcți, ci și pe spectatorii pasivi ai acestuia. Sfârșitul său era departe de a pune capăt problemelor, urzind alte povești de viață în care conflictul armat, unde absolutul morții a avut formă concretă, a fost înlocuit cu agonia luptei pentru a supraviețui urmărilor acestuia.

Prin urmare, Conflagrația, chiar dacă încheiată, a condamnat la neputință categorii sociale întregi care, schilodite sau pauperizate până la extrem, au devenit vulnerabile și dependente de sprijinul statului și al societății. În încercarea de a satisface nevoile curente ale invalizilor, văduvelor și orfanilor de război, guvernării au perfectat cadrul legislativ pentru a da legalitate acțiunilor de ajutor antrenate de Stat. Astfel, au fost înființate instituții specializate și s-au trasat responsabilități autorităților publice, civile și militare.

Cu toate acestea, lipsa fondurilor bănești necesare implementării măsurilor sociale destinate îmbunătățirii situației invalizilor, orfanilor și văduvelor de război, au provocat autoritățile să identifice soluții complementare. Acestea au constat, printre altele, în atragerea de sponsorizări care au suplimentat bugetul aferent protecției acestor categorii. Mai mult, existența unor Asociații de profil a amortizat neputința autorităților preluând în parte promovarea intereselor invalizilor, văduvelor și orfanilor de război.

Din nefericire, amatorismul unor instituții de resort și birocratizarea excesivă a mecanismelor de implementare a cadrelor legate privind protecția socială a categoriilor enunțate au determinat fie tergiversarea acordării ajutorului cuvenit, fie anularea acestuia. Aceste incidente au determinat un val de reacții manifestate prin reclamații sau rugăminți în numele acordării ajutorului cuvenit și pe care societatea în ansamblul său avea obligația de a-l onora. Luate separat fiecare dintre cele trei categorii se confruntau cu probleme distincte. Dacă invalizii, mutilați fizic, trăiesc trauma neputinței, fiind incapabili să-și întrețină familiile, orfanii rămân suspendați între durerea pierderii unuia dintre părinți și tragismul unei vieți pline de lipsuri și instabilitate. Pe de altă parte, văduvele se văd și ele prinse între dramele personale și nepăsarea autorităților față de condiția lor.

Judecând după analiza făcută în acest studiu se poate conchide faptul că Războiul și-a continuat efectele printr-o replică tardivă ale cărei victime au fost altele decât cele care au îngroșat rândul celor căzuți pe fronturi. Lupta de front s-a transferat pe un alt câmp de luptă, în bătăturile pline de copii, mulți dintre ei rămași orfani, cu tați mutilați de război și mame vlăguite de durere și de griji.

BIBLIOGRAFIE:

- SJANSB FA – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, fond ASTRA
 SJSJAN FIOVR – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, fond I.O.V.R./1919–1947.
 SJANSJ FSSJSJ – Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale, fond Serviciul Sanitar al județului Sălaj/1919–1949.
 „Calendarul Asociațiunii” 1918 – „Calendarul Asociațiunii” pe anul Mântuirii 1919, anul VIII, Sibiu, 1918
 Almanah 1922 – *Almanahul Orfanilor de Război pe anul 1922*, București, 1922
 „Casa Domnului” 1918 – „Casa Domnului”, Anul I, nr. 1, Gherla, 1918
 Codul 1919–1922 – *Codul general al României, Legi uzuale*, vol. IX, 1919–1922, București
 „Gazeta Oficială” 1919 – „Gazeta Oficială a județului Sălaj”, Anul I, nr. 9, Zalău, 1919, p. 30.
 „Gazeta Sălajului”, nr. 19, Zalău, 1937
Istoria Românilor 2003 – Istoria Românilor. România Întregită (1918–1940), vol. VIII, București, 2003
 Giulea 1926 – N. Ghiulea, *Invalizii de război în Societatea de Mâine*, nr. 1–2, anul III, Cluj, 1926
 Decrete 1919 – *Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, Sibiu, 1919

⁷² „Gazeta Sălajului”, nr. 19/1937, p. 4.

SIGILIUL PREȘEDINȚIEI COMISIUNII ÎNCORONĂRII SUVERANILOR ROMÂNIEI IMPRIMAT PE TREI DOCUMENTE EMISE ÎN 1922 ȘI 1924

LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS*

THE SEAL OF THE PRESIDENCY OF THE COMMISSION FOR THE
CORONATION OF THE SOVEREIGNS OF ROMANIA PRINTED
ON THREE DOCUMENTS ISSUED IN 1922 AND 1924

ABSTRACT. *In the article “The Seal of the Presidency of the Commission for the Coronation of the Sovereigns of Romania printed on three documents issued in 1922 and 1924”, the author, using sigilography and heraldry, presents and analyzes the seal that validated, in 1922 and 1924, three documents from the Central National Historical Archives in Bucharest and which belonged to the Presidency of the Commission for the Coronation of the Sovereigns of Romania.*

KEYWORDS: *Romanian coat of arms from 1872, seal, sigilography, heraldry, Coronation Commission.*

REZUMAT. *În articolul Sigiliul Președinției Comisiunii Încoronării Suveranilor României imprimat pe trei documente emise în 1922 și 1924, autorul, apelând la sigilografie și la heraldică, prezintă și analizează sigiliul care a validat, în 1922 și în 1924, trei documente de la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București și care au aparținut Președinției Comisiunii Încoronării Suveranilor României.*

CUVINTE-CHEIE: *stema României de la 1872, sigiliu, heraldică, sigilografie, Comisia Încoronării.*

Prezentăm, apelând la sigilografie și la heraldică, un sigiliu care a autentificat trei documente aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale și care au fost emise de Președinția Comisiunii Încoronării Suveranilor României în 1922 și 1924. Prin documentul nr. 1931, dat la București, în 16 noiembrie 1922 (fig. 1), Președinția Comisiunii pentru Organizarea Serbărilor Încoronării Suveranilor înaintează ministrului de Externe „un tablou de personal ce se propune spre decorare” (fig. 2). Prin documentul nr. 2762 din 10 ian. 1924 (fig. 3), Președinția Comisiunii Încoronării Suveranilor înaintează ministrului de externe „tabloul persoanelor propune pentru a fi decorate” unde au fost trecute „unele persoane care au lucrat cu zel și devotament la lucrările ce s-au făcut la Alba-Iulia (construcția Catedralei, etc.) în vederea Încoronării Suveranilor” (fig. 4). Prin cel de-al treilea document, nr. 783 din 24.01.1924, Președinția Comisiunii Încoronării Suveranilor propune ministrului Afacerilor Străine decorarea lui „Carol Faust, sculptor din București, care a executat foarte importante lucrări la Alba-Iulia”, cu <Ordinul> „Coroana României” în gradul de Cavaler (fig. 5).

Redăm, mai jos, transcrierile, descrierea și reproducerile grafice ale documentelor, ale sigiliului care le-a validat și ale stemei din emblema acestuia.

Documentele au fost validate cu un sigiliu rotund (33 mm), imprimat cu tuș purpuriu (fig. 6), ce

* Doctor în istorie; Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; laurszem@gmail.com

are în emblemă stema României de la 1872¹ (fig. 7)², cu modificările suferite după ridicarea României la rangul de regat în anul 1881 (fig. 8)³: scut sfertuit⁴, având în cartierul 1 acvila cruciată⁵, în 2 capul de zimbriu, în 3 un leu⁶ încoronat⁷, născând⁸ dintr-o coroană deschisă⁹, cu etichete anterioare îndreptate spre flancul drept, în 4 doi delfini afrontați¹⁰, cu cozile ridicate. Peste tot, armele familiei de Hohenzollern: scut scartelat¹¹, cuprinzând în cartierele 1 și 4 argint¹², în 2 și 3 negru¹³. Scutul mare, timbrat¹⁴ de o coroană închisă¹⁵, terminată cu glob crucifer¹⁶ și așezat pe două arabescuri¹⁷ acolate¹⁸, are ca suport¹⁹ doi lei afrontați; sub scut, o eșarfă concavă. Compoziția este inclusă într-un pavilion²⁰ prins, în partea de sus, sub o coroană închisă, terminată cu glob crucifer; de partea centrală a eșarfei atârână, ieșind și din pavilion, Ordinul „Steaua României”²¹. În exergă²², între două cercuri liniare, legenda:

¹ Promulgată prin *Legea pentru modificarea armelor țării*, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 57 din 11/23 martie 1872, p. 337; Szemkovics 2012, p. 35–36; Szemkovics 2014, p. 31–33; Szemkovics 2015, p. 41–43.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Achiziții Noi*, CCLXI/36.

³ Idem, *Boteanu*, dosar nr. 18/1904.

⁴ Sfertuit (scut sfertuit) = scut împărțit în patru părți egale, numite cartiere; Burlacu *et alii* 1982, p. 212.

⁵ Acvilă cruciată = pasăre heraldică purtând în cioc o cruce; Burlacu *et alii* 1982, p. 17.

⁶ Leu = unul dintre cele mai nobile animale, fiind reprezentat din profil și stând pe etichete de dinapoi. Gura larg deschisă îi arată dinții ascuțiți și o limbă recurbată. Coadă sa se înalță dreaptă terminându-se printr-un smoc de păr întors spre spate. Este simbolul forței, al curajului și al generozității; O’Kelly de Galway 1901, p. 316–317.

⁷ Încoronat = se spune despre animale sau despre figuri umane care au o coroană pe cap; Maigne 1860, p. 233.

⁸ Născând = califică leul atunci când i se vede doar partea superioară; Pastoureau 2008, p. 366.

⁹ Coroană deschisă = coroana formată dintr-un arc frontal și mai multe fleuroane; deseori între fleuroane se interpun arcuri perlate, iar cercul frontal este împodobit cu pietre prețioase; Burlacu *et alii* 1982, p. 90.

¹⁰ Afrontat = se spune despre două animale care se privesc; Maigne 1860, p. 219.

¹¹ Scartelat = scut împărțit în patru secțiuni egale printr-o linie verticală și una orizontală. Cele patru secțiuni rezultate se numesc cartiere; O’Kelly de Galway 1901, p. 206.

¹² Argint = metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă. Simbolizează puritate, nevinovăție, sinceritate; Gourdon de Genouillac 1868, p. 16–17.

¹³ Negru = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență; Burlacu *et alii* 1982, p. 173.

¹⁴ Timbrat = termen care indică poziția unei mobile față de scut. Este propriu coifului cu cimier și lambrechini; Burlacu *et alii* 1982, p. 230.

¹⁵ Coroană închisă = coroana formată dintr-un cerc frontal de care se prind mai multe arcuri ce se unesc în partea superioară; de obicei este dotată cu pietre prețioase și terminată printr-un glob crucifer; Burlacu *et alii* 1982, p. 90.

¹⁶ Glob crucifer = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și armeliile statului român. Sfera simbolizează pământul, iar crucea de pe sferă simbolizează dominația creștină asupra lumii; Burlacu *et alii* 1982, p. 127; Rapelli 2009, p. 40–41.

¹⁷ Arabescul = poate fi pus în legătură cu pânza de păianjen și, de asemenea, cu labirintul, al cărui itinerar complex are menirea să conducă de la periferie spre centrul local (simbolul centrului invizibil al ființei); Chévalier, Ghéerbrant 1994, p. 121–122.

¹⁸ Acolat = atributul oricărui animal care are un colier sau o coroană după gât; macle, romburi, ace de ceasornic, etc., care se ating la unghiurile lor laterale; un butuc de viță de vie agățat de un arac; un șarpe încolăcindu-se în jurul unui arbore, unei plane sau unei coloane; două ecusoane unite împreună pe flancuri; coliere sau panglici de ordine de cavalerie care înconjoară scutul; O’Kelly de Galway 1901, p. 5.

¹⁹ Suport = element exterior al scutului, reprezentat de un animal având rolul de a sprijini scutul; Burlacu *et alii* 1982, p. 225.

²⁰ Pavilion = ornament exterior al scutului sub formă de mantou, prevăzut în partea superioară cu un baldachin. Este alcătuit din purpură, căptușit cu hermină, brodat cu franjuri și ciucuri din fir de aur. Simbolizează cortul sub care membrii familiei domnitoare își adăpostesc armele. Uneori acesta este reprezentat chiar și în armele de stat, fără baldachin, semnificația păstrându-se totuși; Burlacu *et alii* 1982, p. 183.

²¹ Martin *et alii* 2016, p. 42–52; Szemkovics 2018, p. 5–9; Szemkovics 2019 a, p. 15–18; Szemkovics 2019 b, p. 14–18; Szemkovics 2019 c, p. 16–20; Szemkovics 2020, p. 17–21; Szemkovics 2021 a, p. 10; Szemkovics 2021 b, p. 212–215; Szemkovics 2021 c, p. 73; Szemkovics 2022 a, p. 36; Szemkovics 2022 b, p. 10; Szemkovics, Mureșan 2018, p. 19–21.

²² Exergă = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei; Burlacu *et alii* 1982, p. 111.

*** PREȘEDINȚIA * COMISIUNEI ÎNCORONĂRII SUVERANILOR.**

**I. PREȘEDINȚIA COMISIUNII
PENTRU
ORGANIZAREA SERBĂRILOR
ÎNCORONĂRII SUVERANILOR**

No. 1931

Se aprobă. Se va face decretul²³.

București, 1922, luna noiembrie, ziua 16

DOMNULE MINISTRU,

Avem onoare a vă înainta aci anexat un tablou de personal ce se propune spre decorare de către această Comisiune, rugându-vă să binevoiți a dispune de urmare.

Primiți vă rog Domnule Ministru asigurarea înaltei mele considerațiuni.

PREȘEDINTE,
(indescifrabil)

Domniei-Sale,

Domnului MINISTRU DE EXTERNE.

COMISIA ÎNCORONĂRII SUVERANILOR

TABLOUL
PERSOANELOR CE SE PROPUN PENTRU DECORARE

1. Victor Ștefănescu, arhitect inspector general, se propune pentru Comandor Coroana României; 2. Constantin Grigorescu, inginer, se propune pentru Ofițer Steaua României; 3. Pierre Bellet, pictor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 4. Atanase Mateescu, inginer, se propune pentru Ofițer Coroana României; 5. O. Spaethe, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 6. F. Storck, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 7. D. Paciurea, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 8. I. Jalea, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 9. I. Dimitriu-Bârlad, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 10. C. Medrea, sculptor, se propune pentru Ofițer Coroana României; 11. C. Nanescu, arhitect, se propune pentru Ofițer Coroana României; 12. Dumitru Marcu, inginer, se propune pentru Ofițer Coroana României; 13. Niculae Șpireanu, fabricant de clopote, se propune pentru Ofițer Coroana României; 14. Victor Iancovici, arhitect, se propune pentru Cavaler Coroana României; 15. Marco Dattelkremer, mare comerciant, se propune pentru Cavaler Coroana României; 16. Giuseppe Tomat, sculptor marmorist, se propune pentru Cavaler Coroana României; 17. Albert Gaiser, ing. instalator, se propune pentru Cavaler Coroana României; 18. Dumitru Norocea, pictor, se propune pentru Cavaler Coroana României; 19. Eugeniu Eremie, casier-șef, se propune pentru Cavaler Coroana României; 20. Constantin Iotzu, arhitect, se propune pentru Cavaler Coroana României; 21. Stavru Cotifide, arhitect, se propune pentru Cavaler Coroana României; 22. Gheorghe Ionescu, arhitect, se propune pentru Cavaler Coroana României; 23. A. I. Călinescu, sculptor, se propune pentru Cavaler Coroana României; 24. I. Klier, sculptor, se

²³ Scris de mână, cu cerneală neagră.

propune pentru Cavaler Coroana României; 25. R. Herqui, sculptor, se propune pentru Cavaler Coroana României; 26. Alb. Gerber, arhitect, se propune pentru Cavaler Coroana României; 27. Horia Pipoș, inginer, se propune pentru Cavaler Coroana României; 28. Aldulea Metianu, contabil, se propune pentru Cavaler Coroana României; 29. Conrad Volrath, pictor decorativ, se propune pentru Cavaler Coroana României; 30. Alex. Ionescu, pictor, se propune pentru Cavaler Coroana României; 31. Gh. I. Ionescu, șef magaziner, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 32. Const. Georgescu, funcționar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 33. Francisc Gutwirth, conductor, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 34. Const. Nicol. Carlovici, comerciant, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 35. Gabriel Ștefănescu, pictor ajutor, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 36. F. Munteanu, picher, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 37. Andrei Marin, picher, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 38. Const. Filipescu, conduct. tehnic, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 39. L. Bottinelli, conduct. tehnic, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 40. N. Modreanu, florar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 41. Samoil Abramovici, tapițer, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 42. George Ioanițescu, arch. conductor, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 43. Andrea zachel, maistrul dulgher, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 44. M. Simon, maistrul tâmplar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 45. A. Comici, maistrul mozaicar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 46. Andrei Olass, maistrul fierar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 47. Tasică Constantinescu, taseron, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 48. George Socol, taseron, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 49. Ștefan Dinulescu, mecanic, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 50. Dumitru Popovici, funcționar, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a; 51. Gheorghe Lascu, taseron, se propune pentru Crucea Servic. Credincios cl. I-a²⁴.

II. REGATUL ROMÂNIEI

PREȘEDINȚIA

Comisiunii Încoronării Suveranilor

COMITETUL de DIRECȚIE

Palatul Ministerului Lucrărilor Publice

No. 762 din 10 ian. 1924

Se va face decretul²⁵.

DOMNULE MINISTRU,

Avem onoare a vă face cunoscut că în propunerile noastre anterioare de decorațiuni s-a omis a se trece unele persoane care au lucrat cu zel și devotament la lucrările ce s-au făcut la Alba-Iulia (construcția Catedralei, etc.) în vederea Încoronării Suveranilor.

Pentru aceste motive, vă rugăm Domnule Ministru să binevoiți a aproba ca acestor persoane notate pe contrapagină să li se acorde Crucea Serviciului Credincios cl. I-a.

PREȘEDINTE, Anghel Saligny <m.p.>

Secretar General al Comisiunii,
A. Chiricuța <m.p.>

²⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 246/1922.

²⁵ Scris de mână, cu cerneală neagră.

D-sale,
DOMNULUI MINISTRU AL AFACERILOR STRĂINE.

Tabloul persoanelor propuse pentru a fi decorate

Dl. Max Caracioni, maestru mozaicar; Victor Bulfon, maestru marmorist; Antonio Velchiaruti, conductor de lucrări; Hinger Iosif, patron tâmplar; Mendel Iosif, patron tâmplar; Boldor Laurențiu, patron tâmplar; Schopelt Carol, patron tâmplar; C. Alcaz, patron tâmplar; Mihail Serdeanu, patron fierar; I. Lucaci, maestru dulgher; Ilie Roșca, maestru dulgher; Costică Bobocel, maestru dulgher; Giuseppe Chieu, maestru dulgher; Bozzo Matei, fabricant mozaicar; Stefan Partin, maestru zugrav; Adolf Goldstein, maestru vopsitor; Nicolae Ardeleanu, șef magaziner; Dinulescu Stefan, șef electrician; D-tru Ravasila, șef mecanic; R. Jersici, maestru sculptor; Iosif Rosca, maestru zidar; Savu Dobrescu, contabil; Stefan Banka, funcționar C. I. S.²⁶

III. REGATUL ROMÂNIEI

PREȘEDINȚIA

Comisiunii Încoronării Suveranilor

COMITETUL de DIRECȚIE

Palatul Ministerului Lucrărilor Publice

No. 783 – 24.I.1924

Se va face decretul²⁷.

DOMNULE MINISTRU,

Avem onoare a vă face cunoscut că în propunerile anterioare făcute de noi pentru decorarea unei părți din personal care a contribuit la lucrările acestei Comisiuni, s-a omis a se trece și domnul Carol Faust, sculptor din București, care a executat foarte importante lucrări la Alba-Iulia.

Pentru aceste motive, cu onoare propunem decorarea D-sale cu Coroana României în gradul de Cavalier.

PREȘEDINTE,
A. Saligny <m.p.>

Secretar General al Comisiunii,
A. Chiricuța <m.p.>

DOMNIEI SALE,
DOMNULUI MINISTRU AL AFACERILOR STRĂINE.²⁸

BIBLIOGRAFIE:

Burlacu *et alii* 1982

I. Burlacu, M. Dogaru, I. Gal, G. Mărășoiu, M. Mocanu, I. A. Negreanu, V. Vasilescu, G. Nussbächer, F. Oprea, M. Soveja, Șt. Stănciulescu, E. Stângaciu, M. Stoian, Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie, București, 1982.

²⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 258/1924.

²⁷ Scris de mână, cu cerneală neagră.

²⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 258/1924.

- Chévalier, Ghéerbrant 1994 J. Chévalier, A. Ghéerbrant, Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere, vol. 1 (A-D), București, 1994.
- Gourdon de Genouillac 1868 H. Gourdon de Genouillac, Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités, Paris, 1868.
- Maigne 1860 W. Maigne, Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires, Paris, 1860.
- Martin *et alii* 2016 T. Al. Martin, K. Pârvan, C. Opaschi, Onoarea națiunilor (II). Ordine și decorații românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României, București, 2016.
- O'Kelly de Galway 1901 Cte Alph. O'Kelly de Galway, Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason, tome I, Bergerac, 1901.
- Pastoureau 2008 M. Pastoureau, Traité d'héraldique, Paris, 2008.
- Rapelli 2009 P. Rapelli, Simboluri ale puterii și mari dinastii, 2009.
- Szemkovics 2019 a L.-Șt. Szemkovics, Decorații conferite clerului român (1916–1919) / Decorations awarded to the Romanian clergy (1916–1919), București, 2019.
- Szemkovics 2019 b L.-Șt. Szemkovics, Decorații conferite personalului polițienesc în perioada 1917–1919 / Decorations awarded to the Police staff between 1917–1919, București, 2019.
- Szemkovics 2020 L.-Șt. Szemkovics, Decorații primite de jandarmii români (1916–1920) / Decorations received by the Romanian gendarmes (1916–1920), București, 2020.
- Szemkovics 2018 L.-Șt. Szemkovics, Distincții acordate jandarmilor în perioada 1917–1919, București, 2018.
- Szemkovics 2019 c L.-Șt. Szemkovics, Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1916–1917, București, 2019.
- Szemkovics 2012 L.-Șt. Szemkovics, Matrice sigilare aparținând Ministerului de Interne și unor structuri polițienești (1831–1931), București, 2012.
- Szemkovics 2021 a L.-Șt. Szemkovics, *Ordinul „Steaua României” acordat unui director la Direcția Generală a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă la T.-Severin (1924)*, în: *Cronica de Severin*, X, nr. 341, 2 noiembrie 2021, p. 10.
- Szemkovics 2021 b L.-Șt. Szemkovics, *Ordinul „Steaua României” conferit comandantului Corpului I Armată, la Craiova (1923)*, în: *Oltenia. Studii. Documente. Culegeri*, nr. 9, 2021, p. 212–215.
- Szemkovics 2022 a L.-Șt. Szemkovics, *Ordinul „Steaua României” conferit în 1921 prefectului județului Sălaj*, în: *Caiete Silvane*, nr. 206, martie 2022, p. 36.
- Szemkovics 2022 b L.-Șt. Szemkovics, *Ordinul „Steaua României” conferit prefectului județului Mușcel (1887)*, în: *Suflet Mușcelean*, III, nr. 5, martie MMXXII, p. 10.
- Szemkovics 2021 c L.-Șt. Szemkovics, *Ordinul „Steaua României” conferit unui maior din Corpul de Jandarmi (1920)*, în: *Jandarmeria Română*, nr. 56, septembrie 2021, p. 73.
- Szemkovics 2014 L.-Șt. Szemkovics, Steme din emblemele matricelor sigilare care au aparținut unor unități de poliție (1831–1921), București, 2014.
- Szemkovics 2015 L.-Șt. Szemkovics, Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867–1947), Brăila, 2015.
- Szemkovics, Mureșan 2018 L.-Șt. Szemkovics, A. Mureșan, Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918–1919 / Honorific distinctions awarded to Romanian frontier guards between 1918 and 1919, Edit Moroșan, București, 2018.

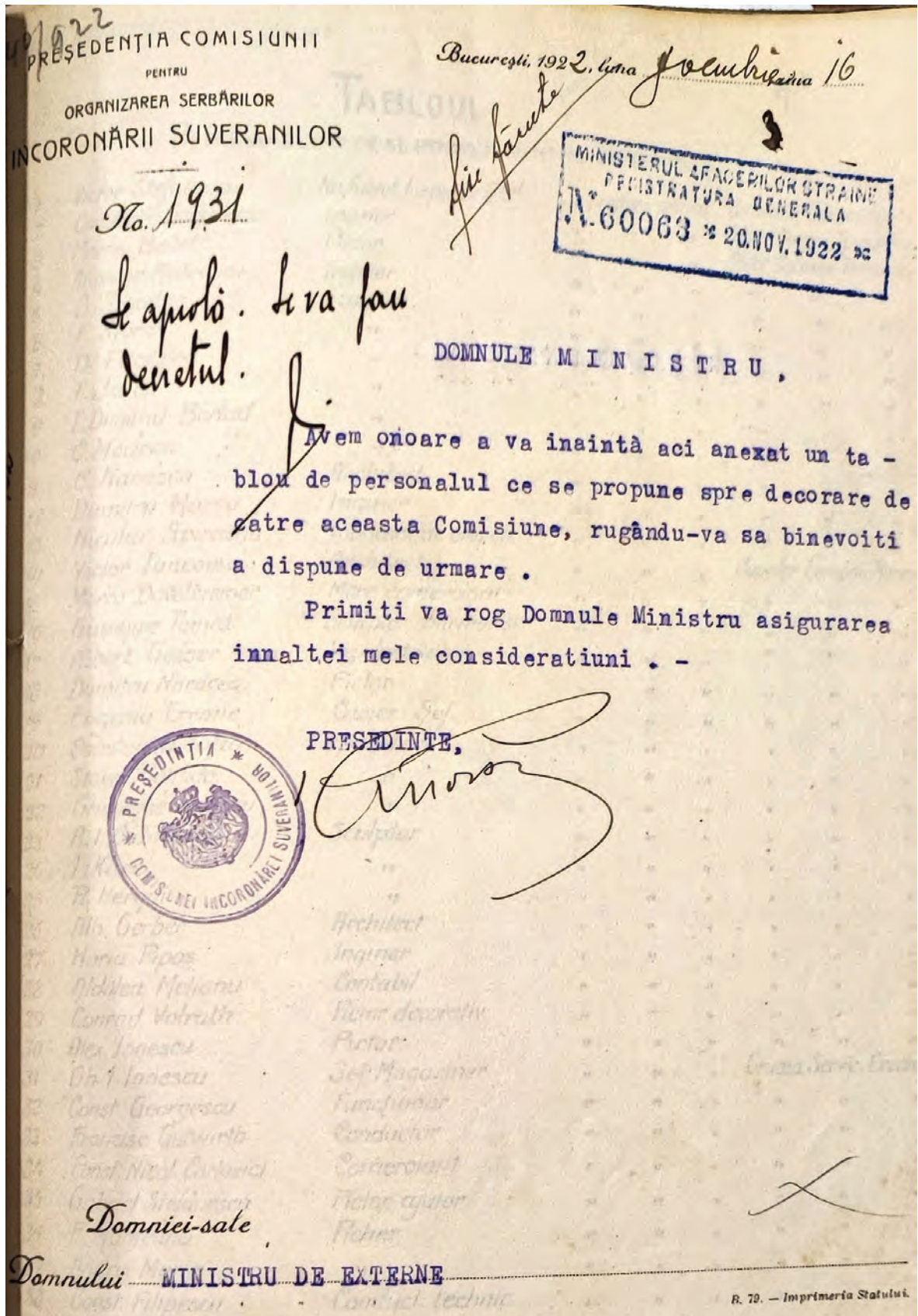

Fig. 1. Documentul nr. 1931, dat la București, în 16 noiembrie 1922.

COMISIA INCORONĂRII SUVERANILOR.

Seis fante

4.

TABLOUL

PERSOANELOR CE SE PROPUN PENTRU DECORARE

1.	Victor Stefanescu	Arhitect. Inspector Grad	Se propune pentru	Comandor Coroana României
2.	Constantin Grigorescu	Inginer	" " "	Ofiter Steaua României
3.	Pierre Bellet	Pictor	" " "	Ofiter Coroana României
4.	Atanase Mateescu	Inginer	" " "	" " "
5.	O. Spaethe	Sculptor	" " "	" " "
6.	F. Storck.	"	" " "	" " "
7.	D. Paciurea	"	" " "	" " "
8.	I. Jalea	"	" " "	" " "
9.	I. Dimitriu-Bârlad	"	" " "	" " "
10.	C. Medrea	"	" " "	" " "
11.	C. Nanescu	Arhitect	" " "	" " "
12.	Dumitru Marcu	Inginer	" " "	" " "
13.	Niculae Spircanu	Fabricant de elopote	" " "	" " "
14.	Victor Iancovici	Arhitect	" " "	Cavaler Coroana României
15.	Marco Dalvikremer	Mare comerciant.	" " "	" " "
16.	Giuseppe Tomat	Sculptor marmorist	" " "	" " "
17.	Albert Gaiser	Ing. Instalator	" " "	" " "
18.	Dumitru Noroce	Pictor	" " "	" " "
19.	Eugeniu Eremie	Casier. Șef.	" " "	" " "
20.	Constantin Iotzu	Arhitect.	" " "	" " "
21.	Stavru Cofside	"	" " "	" " "
22.	Gheorghe Ionescu	"	" " "	" " "
23.	A. I. Calinescu	Sculptor	" " "	" " "
24.	I. Klier	"	" " "	" " "
25.	R. Herqui	"	" " "	" " "
26.	Alb. Gerber	Arhitect	" " "	" " "
27.	Horia Papos	Inginer	" " "	" " "
28.	Aldulea Melianu	Contabil	" " "	" " "
29.	Conrad Volrath.	Pictor-decorativ.	" " "	" " "
30.	Alex. Ionescu	Pictor.	" " "	" " "
31.	Gh. I. Ionescu	Șef Magazinier	" " "	Crucea Servic. Credincioscl. R.
32.	Const. Georgescu	Funcționar	" " "	" " "
33.	Francisc Gutwirth.	Conducător	" " "	" " "
34.	Const. Nicol. Carlovici	Comerciant	" " "	" " "
35.	Gabriel Stefanescu	Pictor ajutor	" " "	" " "
36.	F. Munteanu	Pictor	" " "	" " "
37.	Andrei Marin	"	" " "	" " "
38.	Const. Filipescu	Conduct. tehnic.	" " "	" " "
39.	L. Bottinelli	" "	" " "	" " "
40.	N. Modreanu	Florar	" " "	" " "
41.	Samoil Abramovici	Tapiter	" " "	" " "
42.	George Ionescu	Arch. Conducător	" " "	" " "
43.	Andrea Zachel	Maistru dulgher.	" " "	" " "
44.	M. Simon.	" tâmplar	" " "	" " "
45.	A. Cornici	" mozaicar	" " "	" " "
46.	Andrei Olasc	" ferar.	" " "	" " "
47.	Tasica Constantinescu	Taseron	Se propune pentru	Crucea Servic. Credincioscl. R.
48.	George Sacol.	"	" " "	" " "
49.	Stefan Dinulescu	Mecanic	" " "	" " "
50.	Dumitru Popovici	Funcționar	" " "	" " "
51.	Gheorghe Lascu	Taseron	" " "	" " "

Fig. 2. Tabloul persoanelor ce se propun pentru decorare, menționat în documentul nr. 1931 din 16 noiembrie 1922.

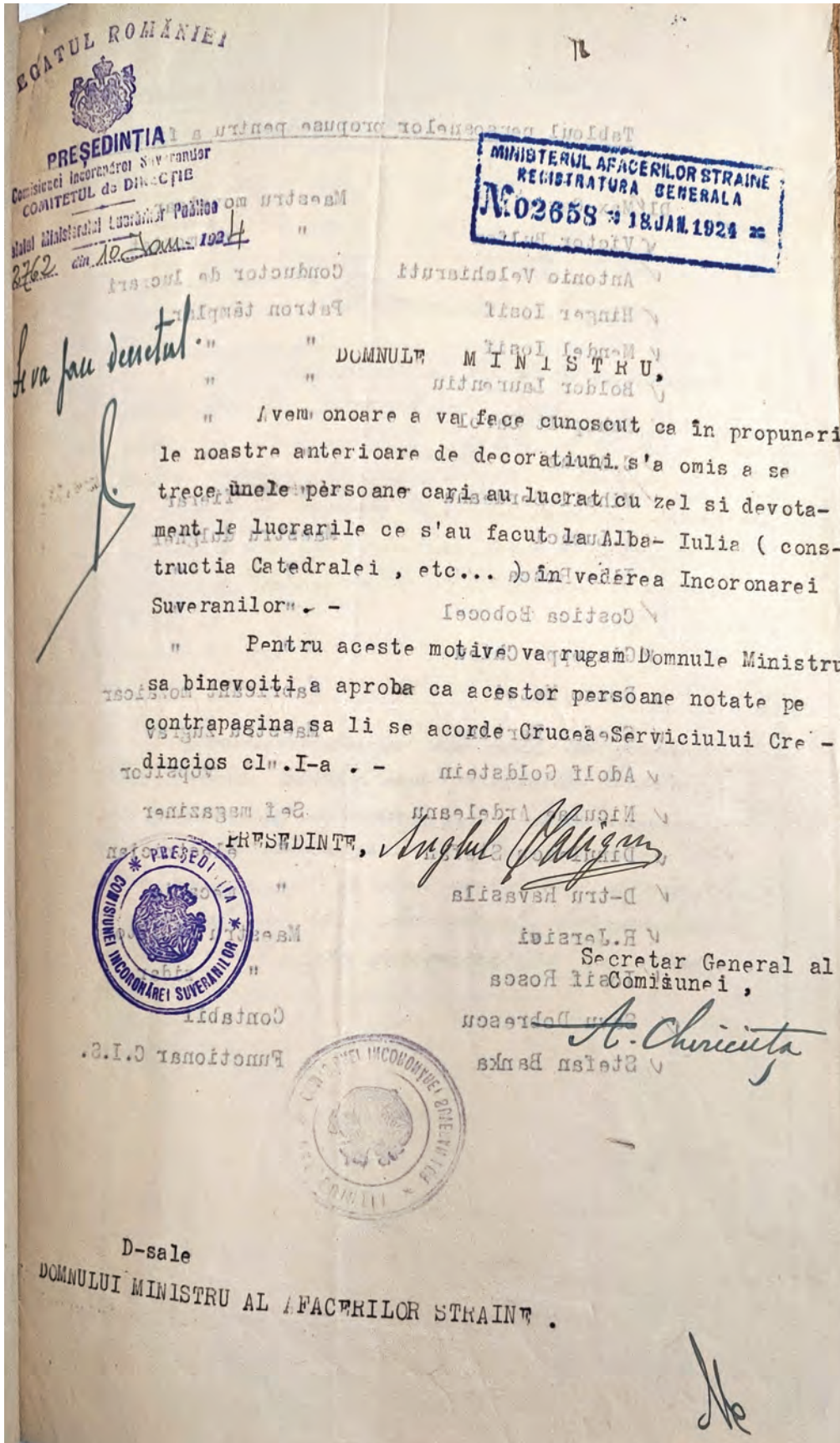

Fig. 3. Documentul nr. 2762 din 10 ian. 1924.

Tabloul persoanelor propuse pentru a fi decorate

REGISTRATURA GENERALA
DI/Max Caraculoni

✓ Victor Bulfor ✓ Antonio Velchiaruti ✓ Hinger Iosif ✓ Mendel Iosif ✓ Boldor Laurentiu ✓ Schopalt Carol ✓ C. Alcaz ✓ Mihail Serdeanu ✓ I. Lucaci ✓ Iliev Roșca ✓ Costica Bobocel ✓ Giuseppe Chieu ✓ Bozzo Matei ✓ Stefan Partin ✓ Adolf Goldstein ✓ Niculae Ardeleanu ✓ Dinulescu Stefan ✓ D-tru Ravasila ✓ R. Jersici ✓ Iosif Rosca ✓ Savu Dobrescu ✓ Stefan Banka	Maestru mozaicar " marmorist Conducator de lucrari Patron tâmplar " " " " " " fierar Maestru dulgher " " " " Fabricant mozaicar Maestru zugrav vopsitor Sef magazinier " electrician " mecanic Maestru sculptor " zidar Contabil Functionar C.I.S.

Fig. 4. Tabloul persoanelor propune pentru a fi decorate, menționat în documentul nr. 2762 din 10 ian. 1924.

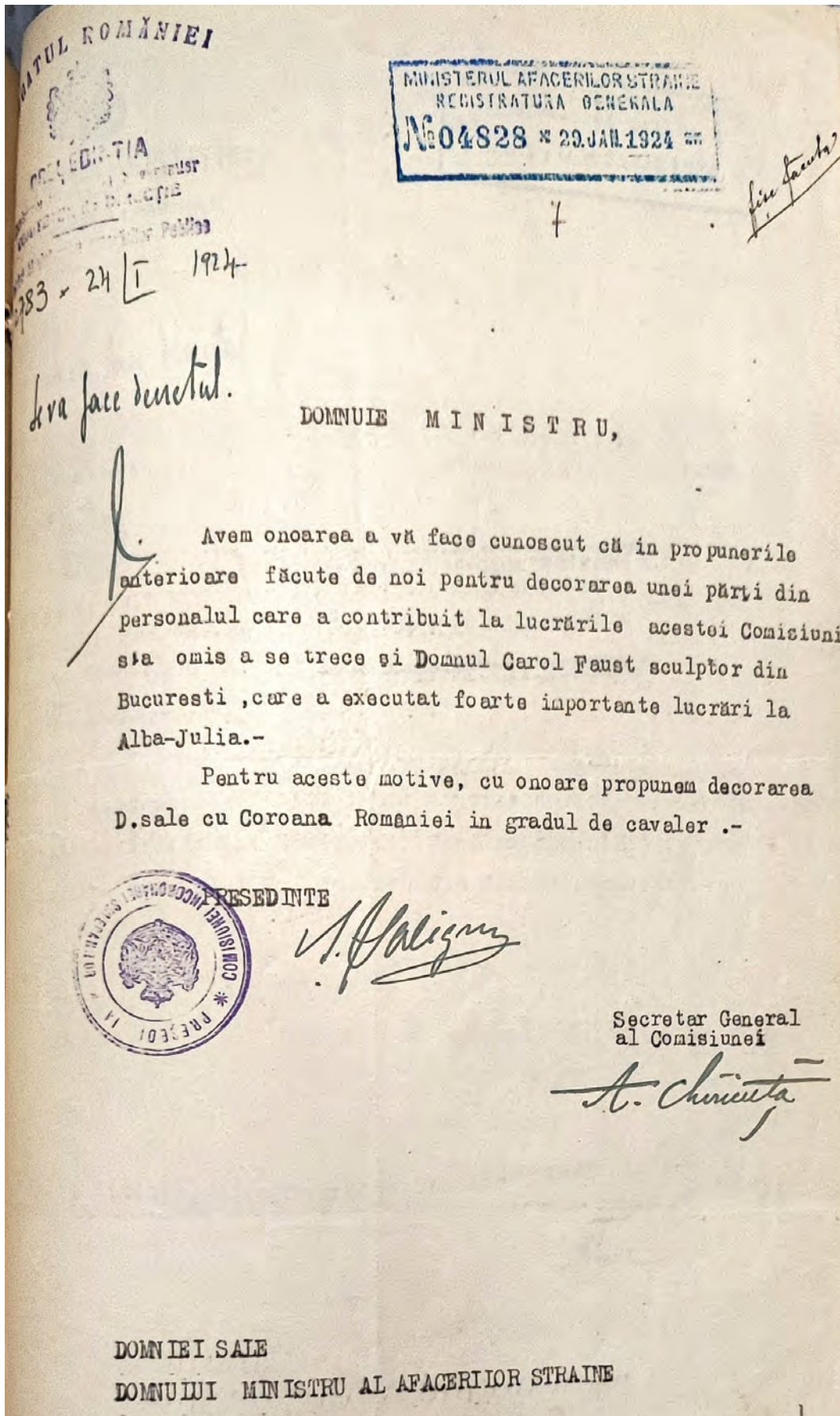

Fig. 5. Documentul nr. 783 din 24.01.1924.

Fig. 6. Sigiliul care a validat documentele de mai sus.

Fig. 7. Stema României de la 1872 (având metalele și culorile redată prin semne convenționale).

Fig. 8. Stema României de la 1872, cu modificările suferite după ridicarea României la rangul de regat în anul 1881 (având metalele și culorile redată prin semne convenționale).

COLONIA BABA NOVAC ȘI ORGANIZAȚIA „ȘOIMII CARPAȚILOR”

CLAUDIU PORUMBĂCEAN*

BABA NOVAC COLONY AND THE "CARPATHIAN HAWKS" ORGANIZATION

ABSTRACT: *Following the example of the "Ceskoslovenská Obec Sokolska", through the leaders of the physical and medical-biopolitics education department, "Astra" founded on December 1, 1928 in Cluj, for the village youth, the association "the Carpathian Falcons". The organization, established at the initiative of Dr. Iuliu Moldovan and Dr. Iuliu Hatieganu, promoted physical, intellectual and moral training, essential conditions for the emancipation of village youth. In Satu Mare County, the county structure of the "Carpathian Falcons" was established only in 1934 under the leadership of the forestry engineer Zeno Spârchez (brother of the general secretary of the organization, Dr. Tiberiu Spârchez), who, in 1936, is named the prefect of the Falcons of Satu Mare County, organizing the Organisations of Baba Novac, Gelu and Piscari. With the support of "Astra", in 1935, in Baba Novac was founded the first circle of the Association "Carpathian Hawks", which reflected its activity on the entire county.*

KEYWORDS: *Baba Novac, The Carpathian Hawks, Zeno Spârchez, 1936, Satu Mare*

REZUMAT: *După modelul organizației „Ceskoslovenská Obec Sokolska”, prin conducătorii secției de educație fizică și medico-biopolitică, „Astra” a înființat la 1 decembrie 1928 la Cluj, pentru tineretul sătesc, asociația „Șoimii Carpaților”. Organizația, constituită la inițiativa dr. Iuliu Moldovan și dr. Iuliu Hațieganu, promova pregătirea fizică, intelectuală și morală, condiții esențiale pentru emanciparea tineretului sătesc. În județul Satu Mare, structura județeană a „Șoimilor Carpaților” se constituie abia în anul 1934 sub conducerea inginerului silvic Zeno Spârchez (fratele secretarului general al organizației, dr. Tiberiu Spârchez), care, în 1936, este numit Prefectul Șoimilor din județul Satu Mare, organizându-se Centuriile de Șoimi din Baba Novac, Gelu și Pișcari. Cu sprijinul „Astrei”, în 1935, la Baba Novac ia ființă primul cerc al asociației „Șoimii Carpaților”, care și-a răsfrânt activitatea asupra întregului județ. În ciuda acestei întârzieri, organizația sătmăreană devine una din cele mai puternice filiale, în frunte cu centura din Baba Novac.*

CUVINTE-CHEIE: *Baba Novac, Șoimii Carpaților, Zeno Spârchez, 1936, Satu Mare*

La 19 aprilie 1919, trupele conduse de gen. Davidoglu, mai precis prima patrulă a Diviziei II Cavalerie, au intrat în Satu Mare, fiind întâmpinate pe podul de este Someș de o delegație românească condusă de dr. Ilie Carol Barbul, fost delegat la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918 și membru în Marele Sfat Național. Acest moment marchează instaurarea administrației românești la Satu Mare.

„Pentru a redeștepta și a întări conștiința națională la Românii depe frontiera Ungariei, stăpânirea românească a înființat aici colonii compuse din locuitorii unor ținuturi curat românești S-au făcut colonizări la Baba Novac, Gelu, Sărătura, Cerhat, Colonel Paulian, Principele Mihai, Livada și Drăgușeni pe locul unde altădată au fost niște ferme ale magnaților unguri [...]

* Prof. univ. dr. la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Facultatea de Științe Socio-Umane; Cercetător științific gr. I la Muzeul Județean Satu Mare, domeniul Istoria contemporană a României în nord-vestul Transilvaniei. Adresa email claudiupp@yahoo.com.

Colonizările pe graniță constituie o fericită inspirație a dominației românești, având scopul de a reda pământului strămoșesc aspectul adevărat, care însă de-a lungul veacurilor a fost falsificat de acțiunea de deznationalizare a stăpânirii maghiare. Aceste colonii, în același timp, creează focare de renaționalizare a Românilor înstreinați din câteva comune de pe graniță. Atențiunea și sprijinul larg dat în cei din urmă patru ani acestor colonii, ne face a crede că misiunea lor va fi desăvârșită¹.

SITUAȚIA
COLONIȘTILOR ȘI A FONDULUI IMOBILIAR

DIN

CENTRUL Baba-Novoc.
COMUNA Baba-Novoc.
JUDEȚUL Saty-Mare.

LEGENDĂ

1. Numărul coloniștilor :	<u>107</u>	Suprafața :	<u>1488</u> ^{Aug.} <u>1079</u> ^{Act.}
2. " loturilor de cultură :	<u>107</u>	"	<u>52</u> " <u>1465</u> "
3. " locurilor de casă :	<u>105</u>	"	" " "
4. Pășune :	"	"	<u>111</u> " "
5. Pădure :	"	"	" " "
6. Improductiv :	"	"	" " "
Total :	"	"	<u>1658</u> " <u>944</u> "

C. 386. - M. G. - Imprimeria Centrală

¹ În serviciul patriei 1938, p. 46.

Începând cu anii 1924–1925, după evaluarea cu aproximație a rezervelor de stat, în paralel cu împroprietărirea îndreptățiților Reformei Agrare din 1921, s-a desfășurat și procesul de colonizare în județul Satu Mare, fapt ce a complicat și mai mult punerea în practică a reformei agrare.

Localitatea Baba Novac (până în anul 1930 cunoscută sub numele de Ludoveni), una din coloniile amintite mai sus, a primit 124 de iugăre cadastrale (jug.) de pășune comunală și 150 iugăre cadastrale cu pădure². În mod concret, datele referitoare la procesul de colonizare a populației din Baba Novac se găsesc păstrate în fondurile arhivistice de la Biroul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale.

Într-un dosar intitulat sugestiv „Situția coloniștilor și a fondului imobiliar din centrele de colonizare din județul Satu Mare”, găsim informațiile necesare pentru centrul Baba Novac³. Constatăm că au fost împroprietăriți 107 coloniști (familii), 105 primind și locuri de casă totalizând 52 jug. și 1465 stânjani pătrați (stp.) Suprafața totală a loturilor de cultură acordată a fost de 1.488 jug. și 1079 stp.

De asemenea, coloniștii mai beneficiau și de 111 jug. de pădure comunală. Totalul terenului acordat se ridică astfel la suprafața de 1652 jug. și 941 stp. Menționăm că toate suprafețele acordate au avut numere topografice, fiind intabulate pe numele noilor proprietari. Colonia s-a înființat în anii 1925–1926, locuitorii săi provenind din județele Cluj și Satu Mare, alături de 98 de îndreptățiți de origine română ce fuseseră servitori ai Contelui Karoly. Coloniștii au primit câte 14 iugăre cadastrale teren de cultură și 800 stp. Pentru locul de casă.

Din punct de vedere geografic, comuna Arduș, de care aparține și localitatea Baba Novac, este situată în sudul județului, la o distanță de 20 km de municipiul Satu Mare, având un relief format din zonă de câmpie, ce se întinde pe o suprafață de 142 km². Teritoriul comunei este brăzdat de valea Homorodului. În componența comunei intră satele Baba Novac, Gereușa, Mădăras, Arduș Vii și Sărătura. Față de reședința comunei, cel mai îndepărtat este satul Baba Novac, care se află la o distanță de 7 km⁴.

La nord, Ardușul se învecinează cu municipiul reședință de județ Satu Mare, la est cu comuna Viile Satu Mare, la sud cu comunele Socond și Beltiug, iar la vest cu comunele Craidorolț și Terebești.

² Un jugăr cadastral măsura 0,58 ha (58 de arii), 2 jug. = 1,16 ha, iar 1.600 de stânjani pătrați erau echivalentul unui jugăr cadastral.

³ ANBJS, FDI, dos. nr. 297/1938, 67 f.

⁴ Localitățile județului Satu Mare 1971, pp. 62–67.

Primele informații demografice pentru Baba Novac le găsim la recensământul general al populației din anul 1930⁵.

Plasa Arduș, localitatea Baba Novac

După „neam”:

Români	816
Unguri	34
Germani	32
Cehi, slovaci	1
Total	883

După „limbă maternă”

Română	833
Ungară	38
Germană	12
Total	883

După „religie”

Ortodocși	5
Greco-catolici	813
Romano catolici	47
Reformați (calvini)	12
Bapțiști	1
Religie nedeclarată	5
Total	883

*

**

După modelul organizației „Ceskoslovenská Obec Sokolska”, prin conducătorii secției de educație fizică și medico-biopolitică, „Astra” a înființat la 1 decembrie 1928 la Cluj, pentru tineretul sătesc,

⁵ Recensământ 1930, pp. 394–395.

<https://archive.org/stream/recensamntulgene02inst#page/394/mode/2up>

http://istoriesociala.ro/pdf/Recensaminte/1930_Recensamant_Cifre-preliminare-populatia.pdf

asociația „Șoimii Carpaților”⁶. Această organizație sâtească cu deviza „Totul pentru binele neamului”, este „o școală a vigoarei, a conștiinței naționale și a disciplinei pusă în serviciul idealului național nou: Eternitatea unei Români mari și puternice”⁷. Inițiativa a aparținut dr. Iuliu Moldovan și dr. Iuliu Hațieganu, ambii fiind conștienți de necesitatea unei instituții profilate pe educația integrală a tineretului de la sate, conferind acestei organizații un caracter educativ și artistic pentru toți membrii, fără deosebire de naționalitate ori convingere religioasă. Ei promovau pregătirea fizică, intelectuală și morală, condiții esențiale pentru emanciparea tineretului sătesc.

Organizația „Șoimii Carpaților”, se afla sub patronajul regelui Carol al II-lea și avea ca scop „**dezvoltarea prosperă a Neamului Românesc, prin cultivarea disciplinei naționale și biologice a vigoarei trupești și sufletești**”⁸.

Statutele organizației au fost înscrise la Tribunalul din Cluj la 9 noiembrie 1928⁹. La Cluj se crează o puternică bază materială și se constituie un comitet de acțiune care, printr-o susținută propagandă, a reușit să trezească un interes deosebit față de asociație din partea tinerimii transilvane. De altfel, Iuliu Hațieganu a donat suma de un milion de lei pentru construcția unui sediu al organizației¹⁰.

Pe întreg cuprinsul Transilvaniei se constituie câte o centură șoimară, se construiesc stadioane, cămine culturale, se înființează ansambluri artistice, coruri, echipe de dansuri care să valorifice și să promoveze tradițiile locale de port, datină și obiceiuri, se scriu monografii, se culeg creațiile orale ale satelor, se confecționează costume populare, se construiesc drumuri, poduri, se asanează lacuri și bălți, se deschid pepiniere pentru pomi fructiferi, se defrișează terenuri pentru pășuni ș.a., toate prin munca voluntară a tinerimii sătești. În atare condiții, nu e de mirare că viața spirituală și bunăstarea materială a satelor se înviorează simțitor.

O bună parte din corurile existente la momentul creării primelor organizații șoimărești, au activat în cadrul sistematizat al acestora. Răspândirea noii idei s-a bucurat de sprijinul consistent al tinerilor absolvenți ai Universității din Cluj, animați de acest sistem de educație pentru satele lor de origine. Reveniți pe meleagurile natale, aceștia au devenit adevărați promotori ai „Șoimilor”. Sub deviza „Totul pentru binele neamului”, profesorul Iuliu Hațieganu, care se bucura de un mare prestigiu, a reușit într-un timp foarte scurt să întemeieze organizații județene și sătești răspândite pe tot cuprinsul Transilvaniei¹¹.

În județul Satu Mare, structura județeană a „Șoimilor Carpaților” se constituie abia în anul 1934 sub conducerea inginerului silvic Zeno Spârchez (fratele secretarului general al organizației, dr. Tiberiu Spârchez), care, în 1936, este numit Prefectul Șoimilor din județul Satu Mare, organizându-se Centurile de Șoimi din Baba Novac, Gelu și Pișcari.

Poposim puțin în preajma acestei personalități a Sătmarului interbelic. Inginerul Zeno Spârchez (1906–1980) a fost în a patra decadă a secolului trecut șeful Ocolului Silvic Satu Mare. S-a născut în 1906 la Zărnești și a urmat Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov¹². A venit în Satu Mare în toamna anului 1930. S-a remarcat printre publicații Sătmarului interbelic, colaborând la „Brazda”, „Nord-Vestul”, etc.

⁶ Băințan 1982, p. 79.

⁷ În serviciul patriei 1938, p. 277.

⁸ În serviciul patriei 1938, p. 277.

⁹ Toșa 2016.

¹⁰ Băințan 1982, p. 79.

¹¹ Băințan 1982, p. 79.

¹² Anuar 1917, pp. 112–113; Anuar 1918, pp. 55–56, 92.

O deosebită activitate a desfășurat în cadrul „Astrei”, el aflându-se de altfel, la un moment dat, în fruntea Serviciului Social¹³. În timpul mandatului său s-a achiziționat un imobil în Piața Latinității (Trianon, azi Piața Eroii Revoluției). A avut un mare aport a avut la înălțarea căminului cultural din localitatea Gelu, precum și la definitivarea împroprietăririi comunelor din zona Codrului. Un publicist interbelic sătmărean, apreciindu-i activitatea, îl considera neobosit și eminent, numindu-l chiar „o fală a corpului silvic românesc”¹⁴. După război a ocupat funcția de Șef al Stațiunii de Cercetare Silvică Cluj. A avut o colaborare fructuoasă la „Revista pădurilor” și la alte publicații de specialitate.

Organizația județeană sătmăreană s-a extins în fiecare an sub îndrumarea învățătorilor locali, a preoților sau a altor intelectuali, numărând peste 1.000 de membri¹⁵ (foto p. 278).

Cu sprijinul „Astrei”, în 1935, la Baba Novac ia ființă primul cerc al asociației „Șoimii Carpaților”, care și-a răsfrânt activitatea asupra întregului județ¹⁶. În ciuda acestei întârzieri, organizația sătmăreană devine una din cele mai puternice filiale, în frunte cu centura din Baba Novac¹⁷.

O frumoasă manifestație șoimărească :
Depunerea jurământului la Baba-Novac.

În interesul cunoașterii reciproce, anual erau organizate așa numitele „Șoimiade” (manifestări de emulație organizate pe centre de comună sau pe județ) care erau adevărate sărbători naționale, la care participau cât mai multe Centurii. Erau serbări populare cu programe corale, concursuri de costume și dansuri naționale, atletism, gimnastică etc. Organizațiile Șoimărești din județ au luat parte la toate serbările naționale iar la 8 iunie 1836 și 1937 (ziua restaurației carliste) au luat parte la serbările din București, făcându-se remarcați și premiați.

Poate cea mai reușită Șoimiadă a avut loc la Baba Novac (23 aprilie 1937), în această localitate fiind chiar prima Centurie înființată la Satu Mare, la care au participat inclusiv Iuliu Hațieganu și Tiberiu Spârchez, în prezența a peste 5.000 de țărani¹⁸. Nu mai puțin de 600 de tineri din cinci sate au fost participat la evenimentele din program¹⁹.

În 1938 existau 16 centuri sătești pe întreg cuprinsul Sătmăruului. Prin activitatea lor s-au strâns fonduri necesare asigurării bazei materiale a instituțiilor de cultură Din cotizațiile strânse s-a contribuit

¹³ ASTRA 2011, p. 29.

¹⁴ Gheorghită 1935, pp. 123, 125, 128.

¹⁵ În serviciul patriei 1938, p. 278.

¹⁶ Băințan 1982, p. 59.

¹⁷ Băințan 1982, p. 80.

¹⁸ În serviciul patriei 1938, p. 278.

¹⁹ Băințan 1982, p. 80.

la instituirea fondurilor pentru cămine și case de cultură, la ridicarea de troițe și monumente închinare eroilor și la confecționarea de costume naționale, organizația sătmăreană reușind în scurt timp să confecționeze nu mai puțin de 2.000 de asemenea costume.

Implicarea tinerilor din Baba Novac a fost una de excepție, iar recunoștința arătată a fost pe măsură. La cea mai importantă sărbătoare organizată de „Șoimii Carpaților” dincolo de hotare, pe stadionul Masarik din Praga, 450 de șoimari din mai multe județe ale Transilvaniei au răspuns invitației primite din partea prietenilor sokoli din țara vecină. Cu un tren special, ei au plecat din Cluj în ziua de 2 iulie 1937 sub conducerea secretarului general dr. Tiberiu Spârchez. Redăm în continuare o consemnare de presă apărută în revista „Transilvania”, nr. 3–4 din anul 1938: *„A fost un drum de triumf care va rămâne neșters în amintirea celor care au luat parte la el. În gările cehoslovace, dar mai ales în Praga, coloanele de șoimi au fost înconjurate de un entuziasm delirant: urale nesfârșite, îmbrățișări, ploaie de flori, lacrimi. A impresionat mult că șoimii noștri erau țărani și țărănci, cu palmele crăpate de muncă, cu fețele arse de soare. Prin acești fii ai satelor ardelene s-a făcut, în cele cinci zile petrecute la Praga, adevărata fraternitate între poporul român și poporul cehoslovac. În cele două probe și în spectacolul oferit pe stadionul uriaș din capitala Cehoslovaciei, în ziua de 5 iulie, șoimii au putut fi admirați de peste 500.000 de spectatori. Partea lor din program a surprins prin autenticitatea românească Nu puțin a contribuit la exaltarea entuziasmului frumoasele lor costume, în care cele două note fundamentale: albul și negrul le dădea, în acea imensă lume slavă, un accent de sobrietate și de măsură latină. Ploaia care vărsa fără milă, în timpul ieșirii pe stadion, nu i-a descurajat. Programul a fost executat cu precizie și degajare. După terminarea lui, cu toate că erau uzi learcă, au cântat în mod impecabil la radio-Praga, sub conducerea lui Răcășianu. Tribunalul șoimilor, dl. Dr. Iuliu Hațieganu, care privea cu lacrimi în ochi din tribuna președintelui Beneș la șoimii din arenă, a avut în această mare zi o justificată satisfacție”²⁰.*

Așa cum am menționat, printre cei aleși să reprezinte „Șoimii Carpaților” la această mare sărbătoare, se aflau și șoimarii centurii din Baba Novac, cuprinși în rândurile coriștilor care au dat fondul muzical al manifestării. În acea perioadă corul din Baba Novac era condus de învățătorul Mihai Ardeleanu²¹, distinsul dirijor și îndrumător de mai târziu, care a cântat alături de corul din Buciumi (Sălaj), dirijat de Ștefan Răcășeanu, și de corul din Livada (Cluj).

Prin întreg sistemul de cultură propagat, „Șoimii Carpaților” a fost una din organizațiile de prestigiu ale spiritualității românești din Transilvania interbelică, ceea ce face cu atât mai mult cinste șoimariilor din Baba Novac care și-au înscris în mod laudativ numele în istoria acestei organizații. Marele său merit constă în cultivarea sentimentului patriotic, a dragostei față de țară și de muncă a membrilor săi pentru înfăptuirea unui strălucit și măreț ideal: „Totul pentru binele neamului”.

BIBLIOGRAFIE

- ANBJS, FDAI – Arhivele Naționale, Biroul Județean Satu Mare, *fond Direcția Agricolă I*
 Anuar 1917 – *Anuarul LIV al Gimnaziului gr. or. român și al școlii reale gr. or. Române din Brassó (Brașov) pe al 67-lea an școlar*, Brașov
 Anuar 1918 – *Anuarul LV al Gimnaziului gr. or. român și al școlii reale gr. or. Române din Brassó (Brașov) pe al 68-lea an școlar*, Brașov, 1918
 ASTRA 2011 – *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român în nord-vestul României. Documente (1862–1947)*, Cluj-Napoca, 2011

²⁰ Băințan 1982, pp. 80–81.

²¹ Învățătorul Mihai Ardeleanu a înființat corul din Bârgău (1932) cu care a câștigat locul al III-lea la concursul de la Baia Mare din anul 1933. Cu acest cor, Mihai Ardeleanu și-a început preocuparea dirijorală pe care o va continua cu atâta fervoare și dragoste la Baba Novac, Satu Mare ș.a., sau în munca de instruire a altor dirijori de speranță din regiune, vezi Băințan 1982, p. 189.

În serviciul patriei 1938 – În serviciul patriei. Dare de seamă asupra realizărilor îndeplinite în județul Satu Mare (1933–1937), Satu Mare, 1938

Băințan 1982 – Valentin Băințan, *Arta corală din Maramureș*, Baia Mare, 1982

Gheorghită 1935 – Horia I. Gheorghită, *Satu Mare. Oameni și fapte*, Satu Mare, 1935

Localitățile județului Satu Mare, Satu Mare, 1971

Recensământ 1930 – *Recensământul general al populației din 1930*, vol. II, București, 1931

Toșa 2016 – Ioan Toșa, *Șoimii Carpaților*, 30 iunie 2016, <http://ziarulfacia.ro/ioan-tosa-soimii-carpatorilor/>

CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA MIȘCĂRII LEGIONARE ÎN SĂLAJUL INTERBELIC

MARIN POP*

CONTRIBUTIONS REGARDING THE LEGIONARY MOVEMENT'S ACTIVITY IN THE INTERWAR SALAJ

ABSTRACT: *Based on original documents from the Archive of the National College for the Study of Security Archives, this study aims to analyze the evolution of the Legionary Movement in Sălaj county, during the interwar period.*

In our opinion, the appearance of the legionary trend in Sălaj county was a consequence of the great global economic crisis and, against this background, the growing mistrust of the population in the Romanian political class. This dissatisfaction was felt more strongly among the intellectuals of the village, the teachers and the students. In contrast, the legionary movement did not take hold among the peasantry.

The center of the Sălaj legionary movement was around the city of Carei, and the first County Steering Committee was established only in 1936, after the transformation of the „Iron Guard“ political organization into the „All for the Country“ Party.

A more elaborate political activity is observed before the parliamentary elections of December 1937, when they manage to obtain a good electoral score in Sălaj county, coming in fourth place. In this context, the leader of the Salaj movement, priest Teofil Bălibanu, obtained the mandate of deputy. The legionary labor camp at Marca is also connected to him, around which numerous legends have been created.

After the establishment of the personal authoritarian regime of King Charles II, the political parties are abolished and in this context a large part of the organization's members give up political activity, under the pressure of the county authorities, and after the Vienna Dictator, the great majority of them take refuge in Transylvania ceded to Horthy Hungary.

KEYWORDS: *Legionary Movement, Sălaj county, Teofil Bălibanu, labor camp, legionary nest*

REZUMAT: *Având ca bază de documentare documente inedite din Arhiva Colegiului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, prezentul studiu își propune să analizeze evoluția Mișcării Legionare în județul Sălaj, în perioada interbelică.*

După părerea noastră, apariția curentului legionar în județul Sălaj era o consecință a mării crize economice mondiale și, pe acest fundal, a neîncrederii tot mai accentuate a populației în clasa politică românească. Această nemulțumire se simțea mai accentuat în rândul intelectualilor sălăjeni, a dascălilor și studenților. În schimb, mișcarea legionară nu a avut priză în rândul țăranimii.

Centrul mișcării legionare sălăjene era în jurul orașului Carei, iar primul Comitet Județean de conducere se înființează abia în anul 1936, după transformarea organizației politice „Garda de Fier” în Partidul „Totul pentru Țară”.

O activitate politică mai elaborată se observă în prejma alegerilor parlamentare din decembrie 1937, când reușesc să obțină un scor electoral bun și în județul Sălaj, situându-se pe locul patru. În acest context, liderul mișcării sălăjene, preotul Teofil Bălibanu obține un mandat de deputat în Parlamentul României. Tot de el se leagă și tabăra de muncă legionară de la Marca, în jurul căreia s-au creat numeroase legende.

După instaurarea regimului autoritar personal al regelui Carol al II-lea, partidele politice sunt desființate și în acest context o mare parte dintre membrii organizației renunță la activitatea politică, sub presiunea autorităților județene, iar după Dictatul de la Viena marea lor majoritate se refugiază din Ardealul cedat Ungariei horthyste.

CUVINTE-CHEIE: *Mișcarea Legionară, județul Sălaj, Teofil Bălibanu, tabără de muncă, cuib legionar*

* Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zalău; email: marinpop07@yahoo.com

După Marea Unire din 1918, în România s-a înregistrat o multiplicare și diversificare a sistemului partidist. Era un efect al introducerii votului universal și a chemării la viața politică activă a milioane de cetățeni. De asemenea, a integrării în cadrul statului național a partidelor din Transilvania, Basarabia și Bucovina, inclusiv a celor aparținând minorităților naționale. În acest context, s-au produs importante mutații în mentalul colectiv și în starea de spirit a populației.

Pe acest fundal apar și o serie de partide extremiste. Pe partea stângă a eșichierului politic se situează Partidul Comunist din România, filieră a Internaționalei Comuniste de la Moscova. Extrema dreaptă era reprezentată de Liga Apărării Național Creștine, înființată de Corneliu Zelea Codreanu și profesorul universitar A.C. Cuza, la Iași, în martie 1923¹.

În realitate, Corneliu Zelea Codreanu a profitat de mișcările studențești antisemite, care au avut loc la Cluj și în celalalte centre universitare din țară. Astfel de mișcări s-au înregistrat, cu o violență și mai mare, la universitățile din Praga, Budapesta, Viena și Berlin, de unde probabil acest focar a trecut în România².

Mișcarea studențească se referea la reprezentarea studenților în universități în funcție de proporția etnică pe care o aveau ca etnie, numită „*numerus clausus*”, etnia evreiască fiind acuzată că ocupă cele mai multe locuri în cadrul facultăților de medicină sau drept. O astfel de acuzație antisemită o regăsim și la tânărul student sălăjean Grațian Mărcuș, unul dintre membri fondatori ai societății culturale a studenților sălăjeni de la Cluj, care afirma următoarele:

„Nu putem admite ca elementul românesc să fie dominat de jidani”, subliniind că evreei „invadează în mod sistematic universitățile noastre, care să le permită în urma obținerii unui titlu academic să pună mâna pe barou, pe medicină și într-un cuvânt pe carierele liberale, după cum au pus mâna pe comerț, pe industrie și pe presă”. Din această cauză, este de părere că *numerus clausus* era „o măsură de apărare luată din partea românilor și a creștinilor în contra rasei parazitare jidovești”³.

Din fericire, Senatul universitar din Cluj a dat dovadă de tact și diplomatie, iar episodul „revoluționar” s-a stins, dar a dat avânt mișcării organizate de Corneliu Zelea Codreanu la Iași.

După cum se observă din raportul Siguranței Generale privind înființarea la Iași a Legiunii „Arhanghelul Mihail”, acțiunea lui Corneliu Zelea Codreanu de a atrage de partea sa studențimea împotriva profesorului A.C. Cuza a eșuat și în acest context, Codreanu „a decis ca prin teroare să se impună la conducere”. Împreună cu câțiva studenți care s-au declarat partizanii săi, Codreanu preconiza înființarea unei mișcări antisemite internaționale „care să paralizeze acțiunea” profesorului A.C. Cuza⁴.

Conducerea autoritară și fanatismul pe care îl impunea Corneliu Zelea Codreanu reiese chiar din actul înființării organizației politice extremiste:

„Astăzi, vineri 24 iunie (Sf. Ioan Botezătorul), ora zece seara, se înființează: Legiunea Arhanghelul Mihail, sub conducerea mea. Să vină în aceste rânduri cel ce crede nelimitat. Să rămână în afară cel ce are îndoieli”⁵.

Formațiunea politică înființată de Zelea Codreanu, denumită apoi „Garda de Fier” nu a avut nici un ecou în județul Sălaj, care era fieful electoral al marelui om politic Iuliu Maniu.

Primii membri ai mișcării legionare au început să apară în Sălajul istoric în perioada 1932–1933, în fosta plasă Valea lui Mihai. Astfel, în localitatea Vășad au fost organizate mai multe cuiburi legionare de către studentul Bozîntan Iosif a Lăpădușului din Valea lui Mihai, fost student la Iași, „care a reușit să creeze în această comună un important centru legionar care cuprindea aproape întreaga populație a comunei”⁶.

¹ Veiga 1993, p. 74.

² Neagoe, 1980, pp. 207–214.

³ „Gazeta de Duminecă”, nr. 7/1923.

⁴ Scurtu et alii, 1996, p. 618.

⁵ Scurtu et alii, 1996, p. 619.

⁶ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 1, f. 2 și f. 18.

După părerea noastră, apariția curentului legionar în Sălaj era o consecință a mării crize economice mondiale și, pe acest fundal, a neîncrederii tot mai accentuate a populației în clasa politică românească. Această nemulțumire se simțea mai accentuat în rândul învățătorilor sălăjeni și a studenților. În schimb, mișcarea legionară nu a avut priză în rândul țărănimii.

Studentul Bozînțan și-a extins activitatea de propagandă legionară și în satele din jur, reușind să creeze cuiburi legionare în localitățile Andrid, Pișcolt, Resighea, Vezendiu, Dindești și Portița, care întrețineau legături cu localitatea Vășad, „devenind un puternic centru legionar, echivalent cu o plasă”⁷.

Deși nu aveau încă înființată o organizație politică la nivelul județului Sălaj, legionarii constituiți în „Gruparea Corneliu Zelea Codreanu” depun o listă de candidați pentru alegerile parlamentare din 20 decembrie 1933. Astfel, în data de 4 decembrie 1933, în fața președintelui Tribunalului din Zalău, Dr. Ioan Ember, care îndeplinea și funcția de președinte al Biroului Electoral Județean, se prezintă generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, un colaborator apropiat al lui Corneliu Zelea-Codreanu, și depune o listă de candidaturi, pentru Adunarea Deputaților, care avea următoarea componență: 1) General Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul; 2) Cruceanu Ioan; 3) Tihon Miron; 4) Jancu Simion; 5) Bușiția Ioan; 6) Petre A. Petre.

După cum se poate observa din listă, nici unul dintre candidați nu era și nu avea nici o legătură cu județul Sălaj.

Lista de candidatură era semnată de 24 de alegători din localitatea Pericei, toți trecuți în lista electorală a localității, fiind legalizată de către notarul public Dr. Valer Vicaș din Șimleu Silvaniei.

În acest context, președintele tribunalului constată legalitatea listei și decide imprimarea buletinelor de vot, urmând ca gruparea să participe în cursa electorală parlamentară ca lista numărul 9, sub semnul electoral trei linii paralele orizontale, întretăiate de trei linii paralele verticale. De asemenea, îi cere generalului Cantacuzino să depună suma de 7000 lei, ca avans pentru imprimarea buletinelor de vot⁸.

Campania electorală din anul 1933 a fost marcată de violențe din partea tuturor partidelor politice, în special din partea legionarilor, context în care noul prim-ministru I.G. Duca a trecut la măsuri extreme. Astfel, cu zece zile înainte de alegeri, jandarmii au început să aresteze mii de legionari (după unele calcule 20.000), iar în data de 10 decembrie 1933 a dat publicității actul de scoatere în afara legii a Gărzii de Fier și a altor partide de extremă dreaptă, cum era „Liga Apărării Național Creștine”, înființată și condusă de profesorul A.C. Cuza. După câștigarea alegerilor de către liberali, o parte din legionari au fost eliberați, dar în seara zilei de 29 decembrie 1933, un comando de trei legionari l-au asasinat pe prim-ministrul I.G. Duca în gara din Sinaia⁹.

Bozînțan Iosif se lăuda că a făcut și el parte din echipa „Nicadorii”, de care se folosea în propaganda legionară, reușind să atragă un mare număr de membri în „Garda de Fier”.

Pentru a-i da un caracter cât mai larg și mai popular, la fel ca alte organizații legionare, Bozînțan inițiază, împreună cu tineretul din Vășad și localitățile din jur, o campanie de reparare a bisericilor, „exploatarea astfel naivitatea țăranilor și folosind sentimentele lor religioase în scopul atragerii lor în politica legionară”¹⁰.

Organizarea unor taberele de muncă legionare era o tactică adoptată de nivel național, începând cu anul 1934, în special prin studenți, considerați ca „vârful de lance al unei noi forme de extindere a prezenței legionare în toată România”. La originea acestor activități populiste se afla acțiunea organizată

⁷ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 1, f. 2.

⁸ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, ff. 37–38.

⁹ Veiga 1993, pp. 196–198. Grupul de comando era condus de Niki Constantinescu, în vârstă de 29 de ani, absolvent al Academiei de Înalte Studii Comerciale, funcționar public la compania de transport public din București, Iancu Caranica și Doru Belimace, studenți macedoneni; de aici denumirea de „nicadori”.

¹⁰ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 1, f. 2.

de Corneliu Zelea-Codreanu în anul 1924, când în împrejurimile Iașiului a organizat o tabără de muncă, în care prima Frăție de Cruce a fabricat cărămizi pentru a-și construi propriul sediu¹¹.

Era un fenomen de eroism și sacrificiu de sine, de eroul ideal, după cum sublinia Corneliu Zelea Codreanu: „În acest tip de erou, erou în sens războinic, pentru ca să poată prin luptă să-și impună părerea, erou în sens social: incapabil după victorie, de a exploata munca altuia, erou al muncii, uriașul creator prin muncă al țării sale, trebuie să fi concentrat tot ce a putut strânge mai bun în timpul miilor de ani poporul român”¹².

În județul Sălaj a rămas celebră tabăra de muncă de la Marca, în jurul căreia s-au construit numeroase legende.

Referitor la originea acestei tabere de muncă, din declarațiile deținutului Teofănescu G. Constantin, datate 22 iulie 1963, aflat în închisoarea din Aiud împreună cu preotul Teofil Bălibanu, care era grav bolnav, aflăm următoarele: „În anul 1934, a vrut (preotul Teofil Bălibanu – n.n.) să ridice o biserică în sat. A bătut la toate ușile, fără nici un rezultat. Dar, într-o zi, pe când se înapoia de la Episcopie amărât, a cunoscut în tren pe Ion Banea, Iosif Bozîntan și căpitanul Emil Siancu cărora, printre altele, le-a povestit și despre intenția lui de a ridica o biserică în sat, iar Ion Banea i-a promis că-i vor face legionarii biserica”¹³.

Despre întâlnirea cu frunțașii legionari amintiți mai sus aflăm informații și din declarațiile date de preotul Teofil Bălibanu în timpul anchetelor la care a fost supus în timpul procesului, în anul 1956. El declara că legionarii l-au invitat, pentru a se convinge de veridicitatea afirmațiilor lor, în tabăra de muncă de la Dealul Negru, din Munții Apuseni, unde legionarii fabricau cărămizi pentru construcția unei școli. A stat aici trei zile, după care s-a întors la Marca, subliniind că la vremea respectivă nu era încep membru al organizației legionare.

Organizând tabăra de muncă de la Marca, în anul 1935, afirmă că atunci a făcut pasul și s-a înscris în organizația legionară, fiind numit „de-a dreptul șef de județ”¹⁴.

Tabăra de muncă legionară de la Marca nu s-a înființat cu mare entuziasm legionar, după cum a crezut preotul Bălibanu. Aceasta rezultă și din scrisoarea pe care o adresează lui Ion Banea, „comandan-tul” de la Cluj, la 20 iunie 1935. În primul rând, preotul Bălibanu subliniază că de tabăra de la Marca s-a interesat „de aproape însuși Iuliu Maniu” și că a primit amenințări verbale și scrise, „care s-au năpustit serios și furios asupra mea de la început”. Fiind județul de origine al marelui om politic Iuliu Maniu și fiul său electoral, Teofil Bălibanu credea că național-țărăniștii își vedeau amenințată poziția politică prin organizarea taberei de muncă de la Marca.

Pe lângă „amenințările” național-țărăniștilor, a primit avertizări și din partea autorităților bisericesti și civile, care încercau să-l convingă să renunțe la tabăra de muncă. Cu toate acestea, subliniază că nu va renunța la tabăra de muncă, „cu orice sacrificiu”, deoarece aceasta ar constitui, în opinia sa, „începutul victoriei legionare” în județul Sălaj.

În al doilea rând, așa cum afirmam mai sus, deși în cadrul unei adunări ce a avut loc la Cluj și unde s-a hotărât organizarea taberei de muncă, s-au angajat cu entuziasm că vor participa 13–14 studenți legionari, pe o perioadă de 3–4 săptămâni, după 22 de zile de tabără abia s-au prezentat patru. Restul participanților au fost învățători, funcționari și, „neregulat”, țărani legionari din Marca. Pe țărani nu se putea baza, deoarece era vremea secerișului, fiind extrem de ocupați, „căci ei din aceste zile trăesc”¹⁵.

Informații importante despre mișcarea legionară și tabăra de la Marca aflăm de la învățătorul Nicolae Pop, fost legionar și șef de plasă al organizației.

Originar din localitatea Cizer, Nicolae Pop ajunge învățător la școala din Vezendiu, care la vremea

¹¹ Veiga 1993, p. 219.

¹² Isac, pp. 83–85.

¹³ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 1, f. 93.

¹⁴ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 26.

¹⁵ ACNSAS, FI, dosar I 545940, f. 4.

respectivă se găsea în județul Sălaj, plasa Carei. Vereș Gheorghe, directorul școlii din localitate avea patru băieți, dintre care trei erau studenți la Cluj: Laurențiu era student la Medicină, Gheorghe la Biologie și Tiberiu la Drept. Mai târziu, aceștia și-au schimbat numele în Voicu.

Venind în vacanțe la părinți, fiind membri în mișcarea legionară, l-au convins și pe învățătorul Nicolae Pop, mai întâi ca simpatizant, în anul 1935, iar un an mai târziu se înscrie ca membru al mișcării legionare din Sălaj.

Despre activitatea politică desfășurată în cadrul organizației legionare, Nicolae Pop afirmă că ea se desfășura în vacanțe și consta din învățarea cântecelor legionare și „introducerea în doctrina mișcării prin discuții libere-doctrinare care la data aceea nu era pe deplin conturată”, subliniind că gruparea condusă de Corneliu Zelea Codreanu era proaspăt despărțită de Partidul Național-Creștin, condus de A.C. Cuza.

În localitatea Vezendiu, înafară de frații Vereș-Voicu și el, au mai convins doar două persoane să se înscrie în organizația legionară: învățătorul Gozariu Nicolae și un tânăr absolvent de liceu.

Frații Vereș erau cei care aduceau de la Cluj „literatură cu caracter legionar”, pe care o citeau cei care doreau. Afirmă că în Vezendiu nu se țineau ședințe de cuib și nu se plăteau cotizații.

O altă inițiativă a fost construirea unei popicării, unde se adunau și țăranii din Vezendiu și astfel încercau să-i convingă să intre în organizația legionară. Cu toate acestea, Nicolae Pop susține că țăranii din Vezendiu priveau „cu indiferență aceste manifestări” și în perioada în care a funcționat ca învățător în localitate nu s-a încadrat în mișcarea legionară nici un țăran¹⁶.

La invitația fraților Vereș-Voicu, Nicolae Pop a participat la tabăra de muncă legionară de la Marca, în vara anului 1935¹⁷.

Conform afirmațiilor preotului Bălibanu, în scrisoarea trimisă comandantului Ion Banea, în vara anului 1935 au fost realizate, până la data de 20 iunie, 9.000 de cărămizi nearse, dintre care 8.500 erau ridicate și aranjate pentru uscarea, restul erau pe jos¹⁸.

Învățătorul Nicolae Pop afirmă că la Marca a găsit adunați și alți tineri studenți legionari, precum studentul-teolog Bubu-Borlan, studentul în drept Burcaș Augustin sau studentul Moraru Ioan, „care era puternic și se remarcă ca un bun muncitor”. De asemenea, erau prezenți o serie de învățători, printre care îl remarcă pe Zaharia Aurel, originar din Dindești, care funcționa la școala din Vârșolț etc. Șeful taberei, spune el, era preotul din Marca, Teofil Băliban, care muncea alături de ceilalți participanți la tabăra de muncă legionară.

Participanții erau cazați la școala din Marca, unde dormeau pe saltele, „fără altă lenjerie”, iar masa o luau tot la școală, mâncarea fiind pregătită de soția preotului Bălibanu, Emilia, învățătoare în Marca, ajutată de sora lui Bubu-Borlan, Eliza, care era și ea studentă la Cluj.

În tabără se muncea de la ora 5 dimineața până la 8, când se servea dejunul, apoi munca continua până la ora 12, când se făcea un repaus de două ore pentru masa de prânz, după care se relua munca până se înnopta. Munca era însoțită de cântece legionare „și era obositoare”. În unele seri, tinerii legionari mergeau cu barca pe râul Barcău, interpretând cântece legionare și de dragoste.

Alimentele pentru gătit erau date în mod gratuit de către locuitorii din Marca, în urma apelului făcut de către preotul Bălibanu.

Nicolae Pop spune că unii țărani mai apropiați preotului veneau la locul de muncă și se minunau văzându-i pe „domnișorii” care făceau „văjuji” (cărămidă nearsă – n.n.) și spuneau că preotul i-a chemat pe acești tineri să confecționeze cărămizile pentru biserică „în schimbul hranei căci acești tineri sunt săraci și lipsiți de mijloace de existență”¹⁹. Așadar, țăranii nu pricepeau că de fapt tinerii

¹⁶ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, ff. 1–2.

¹⁷ În declarația dată Securității, Nicolae Pop susține că a participat la tabăra de la Marca în ani 1936 și 1937; în realitate, nu și-a mai adus aminte cu exactitate anii, taberele de muncă legionară de la Marca fiind organizate în anii 1935–1936.

¹⁸ ACNSAS, FI, dosar I 260153, f. 26; în volumul Palaghiță 1993, p. 23, se afirmă că tabăra de muncă de la Marca a avut loc în perioada 8 iulie – 8 septembrie 1935.

¹⁹ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, ff. 3–4.

legionari făceau această muncă pentru propagandă, Nicolae Pop afirmând că în vara anului 1935 nici un țăran nu a lucrat în tabără.

În ceea ce privește munca de propagandă, Nicolae Pop afirmă că au fost organizate două sau trei ședințe de noapte, în jurul focului. În cadrul acestor ședințe se povestea despre „Căpitanul” Corneliu Zelea Codreanu, care era prezentat celor prezenți „ca un om cu calități excepționale și în jurul căruia se creiașe un miraj”. De asemenea, se povestea despre alte tabere legionare, cum era cea de la Dealul Negru, din munții Apuseni, la care participase și preotul Bălibanu, care își avea cântecul ei propriu. Jandarmii au încercat să-i împrăștie pe legionari, dar în conflictul care s-a iscat, li se povestea că moșii au trecut de partea legionarilor: „Acesta lucruri erau prezentate de către cei mai buni povestitori și îmbrăcate în multă poezie”. Tot ca mijloc de propagandă se citeau articole din presa legionară, „articole pline de naționalism și date asupra desvoltării mișcării legionare”²⁰.

Despre existența taberei legionare de la Marca au aflat și autoritățile județului Sălaj, în frunte cu prefectul liberal, Mihai Gurzău. Acesta a trimis la Marca un plutonier major de jandarmi, care a alcătuit o listă cu cei care se aflau în tabără.

Nicolae Pop participă și la tabăra organizată în anul 1936, despre care spune că era mai bine organizată decât precedentă, fiind prezenți mai mulți legionari și țărani din Marca, în frunte cu pantofarul Pop Gavril, șef de cuib legionar în Marca. În vara aceluia an s-a lucrat la arderea cărămizilor și la construirea bisericii. Se lucra și cu muncă calificată, care era plătită de preotul Bălibanu dintr-un fond pus la dispoziție de către prefectul județului Sălaj, Mihai Gurzău, pentru construcția de biserici.

În vara anului 1936, spune Nicolae Pop, s-a pus accent mai mare pe munca efectivă și mai puțin pe propaganda legionară, scopul fiind terminarea lucrărilor²¹.

Centrul mișcării legionare sălăjene era în jurul orașului Carei, în care a fost detașat, începând cu anul 1936, Ștefănescu Ioan, originar din Vășad, fost profesor în Cluj și comandantul organizației legionare „Bunavestire”. Acesta a desfășurat o activitate organizatorică și propagandistică legionară intensă, reușind să atragă în „Garda de Fier”, transformată în partidul „Totul pentru Țară”, mai mulți intelectuali din Carei și satele învecinate.

În acest context, se înființează și primul Comitet Județean de conducere legionar, care avea următoarea componență: 1) Ștefănescu Ioan, comandantul „Bunavestiri”; 2) Băliban Teofil, comandant județean al partidului. Membrii în comitet erau următorii: 1) Dr. Barbu Mircea, avocat, cu domiciliul în Cluj; 2) Oșian Nicolae, profesor; 3) Șipoș (Flueraș) Cornel, avocat; 4) Sălăjean Victor, avocat; 5) Munteanu Nicolae, profesor; 6) Burcuș Augustin, avocat; 7) Știrbu Ioan, învățător; 8) Voicu (Vereș) Tiberiu, profesor; 9) Voicu (Vereș) Laurențiu, funcționar; 10) Osian Gheorghe, profesor; 11) Popescu Virgil.

Comitetul județean a început să desfășoare o activitate organizatorică intensă, formând conducerea organizațiilor legionare la Vășad, Andrid, plășile Crasna, Jibou, Carei, Șimleu Silvaniei, Cehu Silvaniei, Ulmeni, Zalău și Buciumi.

Confruntându-se cu o lipsă de „elemente vrednice de conducere”, unii dintre membrii Comitetului Județean erau delegați cu misiunea de organizatori și propagandiști în mai multe comitete de plasă. De exemplu, Oșian Nicolae îndeplinea și funcția de președinte al Comitetelor de plasă Jibou, Cehu Silvaniei, Ulmeni și la plasa Carei.

După stabilirea organelor de conducere pe plăși, pentru desfășurarea unei intense propagande legionare s-a decis ca echipe de tineret din Vășad și localitățile învecinate să cutreiere aproape în întregime județul Sălaj, prin plășile Tășnad, Zalău, Cehu Silvaniei și Buciumi, un fel de marșuri eroice, în cadrul cărora intonau cântece legionare, cu scopul de a influența populația să opteze pentru organizațiile legionare²².

²⁰ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, f. 5.

²¹ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, f. 6.

²² ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 1, ff. 3–4.

Nicolae Pop descrie cum se desfășurau și care era scopul acestor marșuri propagandistice, afirmând că la un astfel de marș a participat și el în luna septembrie 1937: „Prin septembrie 1937, un grup de legionari cari veneau de la Zalău sub conducerea lui Mihalca Ioan, fost funcționar la Poșta din Zalău, s-au oprit la Crasna și m-au chemat și pe mine să particip la un marș. Eu am acceptat și am străbătut următoarele comune: Horoatul Crasnei, Stârciu, Hurez, Ponița, Bodia, Bozna, Buciumi, Unguraș (Românași – n.n.). Când am ajuns la marginea comunei Unguraș ne-a ieșit înainte șeful secției de jandarmi din acea comună, un plutonier major și ne-a pus în vedere să nu intrăm în comună. Am ocolit comuna Unguraș spre satul Moigrad dar când am ajuns în apropierea acestui sat am fost oprți de un grup de jandarmi și cari ne-au somat să ne împrăștiem astfel vor face uz de arme.

Ne-am împrăștiat și fiecare pe socoteala lui ne-am reîntors pe la casele noastre cu impresia că totuși am realizat un lucru „extraordinar”.

Marșul acesta, ca de altfel orice marș legionar era mers în coloană de marș, în cadență și cântând. Conducătorul mergea alături, ca la formațiunile militare.

Scopul acestor marșuri era propaganda politică. Grupul sau detașamentul care se afla în marș nu se oprea în localitățile pe cari le avea pe itinerar ci le străbătea cântând. Opririle care se făceau, și cari erau de scurtă durată, nu erau cu scopul de a lua – direct – legătura cu populația.

Aceste opriri se făceau la biserici unde se spuneau rugăciuni în timp ce grupul sta îngenunchiat. Se mai făceau opriri la răstignirile sau troițele cari se găseau la încrucișări de drumuri. În felul acesta – prin aceste cântece și opriri cu rostiri de rugăciuni se atrăgea atenția populației asupra grupului și deci asupra mișcării legionare iar celor cari participau la aceste marșuri li se făcea educația așa cum cerea mistica naționalistă și mistica religioasă, care era la temelia doctrinei legionare²³.

Erau organizate și o serie de adunări populare, în sate sau orașe, la care lua cuvântul cei mai experimentați fruntași legionari. Într-o declarație din cadrul procesului intentat lui Teofil Bălibanu, în anul 1956, acesta afirmă că a participat și el la o serie de întruniri ale partidului „Totul pentru Țară”, în calitate de președinte al organizației județene. O mare întrunire a fost organizată la Carei, centrul de comandă al mișcării legionare județene, în cadrul căreia a luat cuvântul Ion Banea, apoi a participat la adunările organizate la Săuca, la Șimleu Silvaniei, unde spune că s-a ținut un fel de școală al șefilor de cuib legionar, la Zalău, unde a avut loc o ședință a șefilor de plasă, în Curitău (Sălăjeni – n.n.), într-o localitate de lângă Supurul de Jos de care nu-și mai aducea aminte și în satul natal, Băsești, unde a organizat o adunare electorală. Înafară de adunarea de la Carei, la celalalte întruniri politice a luat cuvântul și Teofil Bălibanu. De asemenea, declară că personal al înființat două cuiburi legionare în localitatea Marca, în Cosniciul de Jos și în Cosniciul de Sus²⁴.

Un alt centru în care preotul Teofil Bălibanu a încercat să înființeze o organizație legionară imediat după anul 1933 a fost orașul Șimleu Silvaniei, unde era profesor-catechet. Conducerea unui cuib legionar din Șimleu i-a încredințat-o lui Borz Gheorghe, funcționar CFR, care i-a convins să se înscrie în „cuib” pe Sabău Gheorghe, Moț Ștefan, Matei Eugen, Tătar Zaharia și Borz Ecaterina. Ședințele cuibului se țineau la locuința lui Gheorghe Borz²⁵.

Pornind o adevărată „vânătoare de vrăjitoare”, în anii 50, organele de Securitate afirmă că în raza noului raion Șimleu, înființat în anul 1950, ar fi „identificat”, până în anul 1958, un număr de 169 legionari, din care un șef de garnizoană, 24 șefi de cuib, ceilalți membri. Localitățile în care Securitatea a aflat informații că ar fi existat cuiburi legionare sunt următoarele: Vârșolț, Valcău de Jos, Lompirt, Siciu, Halmășd și Plopiș²⁶.

O organizație legionară ar fi existat și la Liceul „Simion Bărnuțiu” din Șimleu Silvaniei, în perioada

²³ ACNSAS, FD, dosar D 8600, vol. 6, ff. 7–8.

²⁴ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 26.

²⁵ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 1, f. 18.

²⁶ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 1, f. 19.

1937–1938, condusă de preotul greco-catolic și profesor-catechet la liceu, Teofil Băliban, care îndeplinea funcția de șef de garnizoană, șef de cuib ar fi fost un alt preot, Sabău Gheorghe, iar ca membri în organizație au „identificat” nouă persoane: Ruțaș Vasile, Barta Aurel, Leul Șefean, Vicaș Emil, Tătar Zaharia, Sălăjan Gheorghe, Andrei Adrian și Băieșan Mircea, preotului Alexandru Băieșan, care era și profesor de religie ortodoxă liceul din Șimleu²⁷.

Organele de Securitate prezintă și o schemă a organizației pe întreg orașul Șimleu Silvaniei, care ar fi activat în acest oraș, în perioada 1936–1938. Șef de garnizoană era Teofil Băliban, șef de cuib Borz Gheorghe, iar membri erau următorii: Gal Ecaterina, Bocor Gheorghe, Matei Eugen, Meseșan Ilie, Duca Ion, Pop Grigore, Moț Ștefan, Hoblea Tiberiu și Mercaș Ioan. În total, 10 membri, conform unui tabel întocmit de către Securitate la 30 decembrie 1956²⁸.

Curentul legionar a pătruns și în Zalău, orașul de reședință al județului Sălaj, în perioada 1936–1937. Astfel, Șipoș Cornel, avocat, care era membru în Comitetul județean legionar și șeful plasei Zalău, împreună cu Mureșan Chelement din Brebi, învățător, fost șef de garnizoană legionară, Tegzeș Ioan din Coșei, la fel șef de garnizoană legionară și Șerban Nicolae, șef de sector legionar, învățător, sub conducerea preotului Teofil Bălibanu au organizat în fosta plasă Zalău un număr de 35 de cuiburi legionare, care aveau aproximativ 120 de membri legionari. Astfel, organele de Securitate susțin că în Zalău ar fi existat trei cuiburi legionare, a căror șefi de cuib au fost Mihalca Liviu, Huluba Eugen și Cristea Ioan, care ar fi avut în componență 30 de membri. În satele noului raion Zalău, organele securității, „prin metodele specifice”, au identificat, la fel ca în celalalte zone ale fostului județ Sălaj, cuiburi legionare în următoarele localități: Stâna, Ortelec, Mirșid, Moigrad, localitate în care ar fi existat patru cuiburi legionare, Guruslău, Bocșa, Bocșița și Coșei. Mulți dintre cei care au activat în aceste cuiburi, fuseseră arestați sau erau decedați.

În fosta plasă Buciumi, ale cărei localități aparțineau acum raionului Zalău, „influența legionară a apărut pe la jumătatea anului 1937”, organizatori fiind cei care aveau funcții de conducere în Comitetul Județean legionar, dându-se exemplul învățătorului Știrbu Ioan din Buciumi. El făcea parte din Comitetul județean, dar îndeplinea și funcția de șef de plasă. Împreună cu fratele său, Știrbu Traian, Opriș Valer și Perneș Traian din Poarta Sălajului, toți trei având funcția de șef de garnizoană legionară, reușind să înființeze cuiburi legionare în următoarele localități: Buciumi, Bogdana, Bodia, Agrij, Bozna, Treznea, Poarta Sălajului, Ciumărna și Românași²⁹.

Comandamentul orașului Zalău era alcătuit din Șipoș (Flueraș) Gheorghe, avocat, Cristian Ioan, avocat, Șerban Nicolae, învățător, Mihalca Liviu, funcționar PTT și Cătuneanu Ioan³⁰.

În fosta plasă Crasna, curentul legionar a pătruns în rândurile populației tot în perioada 1936–37, „prin directa activitate a unor persoane care luaseră contact cu legionarii mai înainte”. Activitatea de înființare a organizațiilor specifice mișcării legionare (organizații de plasă, garnizoană și cuiburi legionare) s-a desfășurat în perioada 1937–1938. Este dat ca exemplu cazul învățătorului Nicolae Pop, care a fost transferat, la 1 septembrie 1937, la școala din Crasna. După cum am văzut mai sus, el activase în organizația legionară din plasa Valea lui Mihai și participase la tabăra de la Marca. La scurt timp după ce a fost transferat la școala din Crasna, preotul Teofil Bălibanu, comandantul organizației legionare județene, l-a numit în funcția de șef de plasă legionară. A fost sprijinit în activitatea lui politică-legionară de către Vanca Valer, Mureșan Chelement, șefi de garnizoană legionară și de către Șerban Nicolae, instructor legionar. Împreună cu aceștia au înființat mai multe cuiburi legionare în următoarele localități: Cățel (Meseșenii de Jos), Cățelușa (Meseșenii de Sus), Bănișor, Ban, Pecei, Cizer, Boian, Stârciu, Hurez și Ponița. În localitatea Crasna, la vremea respectivă reședința plasei cu același nume, cuibul

²⁷ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 10, f. 248.

²⁸ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 10, f. 250.

²⁹ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 1, ff. 6–8.

³⁰ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 10, f. 326.

legionar era condus direct de către învățătorul Nicolae Pop, care avea funcția de șef de plasă și avea un număr de trei membri legionari³¹.

În plasa Jibou, conducerea mișcării legionare era compusă din următorii: 1) Oșian Nicolae, profesor Carei, care era desemnat din partea conducerii județene ca șef de plasă; 2) Moș Gheorghe, învățător în Someș-Odorhei; 3) Pop Vasile, învățător în Someș-Guruslău; 4) Petruțiu Ioan, șef de cuib Inău; 5) Maghiar Vasile, șef de cuib Inău; 6) Borza Ioan, șef de cuib Inău; 7) Podar Alexandru, Someș-Odorhei; 8) Crețu Ioan, Someș-Odorhei; 9) Pop Ioan, Someș-Odorhei; 10) Druța Grigore, Someș-Odorhei; 11) Pop Ioan a Duli, Someș-Odorhei; 12) Moș Ioana Gheorghiuului, Someș-Odorhei; 13) Ilieș Zaharie, Someș-Odorhei.

Această conducere a fost numită în toamna anului 1937, după ce organizația legionară din Someș-Odorhei și Inău s-au dezvoltat și au avut fiecare cuiburi separate³².

Tacticile și mijloacele de propagandă erau la fel ca în celelalte zone ale județului, folosindu-se în special cântecele patriotice și cu caracter religios, „prin care legionarii atrăgeau populația incultă a satelor în mișcarea legionară, a cărei ideologie, atitudine și comportare nu o cunoșteau decât târziu, dar atunci nu se puteau retrage din ea”³³.

În cadrul întrunirilor se arăta „în culori frumoase țelul și rolul luptei mișcării legionare în favoarea țăranilor sau a muncitorilor, predominând întrutot naționalismul și antisemitismul pe care-l prezentau ca factor vinovat de situația în care se găsea atât țăranimea la sate cât și muncitorimea la oraș”³⁴.

După moartea liderilor legionari Marin și Moța, căzuți în războiul civil din Spania, s-a dezvoltat un adevărat cult mistic-religios față de „martirajul” celor doi legionari³⁵.

Sfârșitul tragic al celor doi legionari aproape sanctificați a fost folosit ca tactică de a atrage noi membri, prin organizarea de parastase și alte evenimente comemorative, cum s-a întâmplat și la Someș-Odorhei, unde „au reușit să ademenească o serie de țărani și muncitori să activeze în rândurile lor, constatând numai ulterior că au fost induși în eroare și că au pornit pe un drum greșit”.

Cei mai activi organizatori din plasa Jibou au fost învățătorul-director al școlii din Someș-Odorhei și învățătorul din Someș-Guruslău, Pop Vasile.

Activitatea politică propriu-zisă și din această plasă a constat în întruniri, în cadrul cărora se învățau cântece și era proslăvit „Căpitanul” Zelea Codreanu, fără a se trece „la vreo acțiune politică mai importantă”³⁶.

În fosta plasă Hida, arondată după 1950 raionului Jibou, se remarcă inițiativa legionarilor de a instala la conducerea cooperativei sătești pe Bojan Avram, pe care l-au adus de la Minele Șorecari, investind chiar și capital în Cooperativă și astfel au reușit să înființeze un cuib legionar în Hida și două cuiburi în Baica³⁷.

După cum se poate observa, structura de bază a organizației legionare era cuibul. Toate cuiburile dintr-o localitate constituiau o garnizoană, mai multe garnizoane formau un sector, iar sectoarele dintr-o plasă constituiau plasa legionară. Structurile ierarhice superioare erau organizația județeană și cea regională. Organizația provincială din Ardeal era condusă de la Cluj, de către Ion Banea.

De cele mai multe ori, în Mișcarea Legionară aceste cuiburi se creau pentru a putea întruni persoane în grupuri restrânse, care se cunoșteau foarte bine între ele și care puteau discuta probleme politice și alte probleme care puteau să apară chiar în interiorul organizației. De obicei un cuib era format din minim 3 și maxim 13 persoane³⁸.

³¹ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 1, ff. 9–10.

³² ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 14, ff. 9–10.

³³ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 14, f. 10.

³⁴ ACNSAS, FD, dosar D, 8.600, vol. 14, f. 10.

³⁵ Despre moartea celor doi legionari vezi, printre altele, Veiga 1993, pp. 230–231.

³⁶ ACNSAS, FD, dosar D. 8600, vol. 14, f. 11.

³⁷ ACNSAS, FD, dosar D. 8600, vol. 14, f. 12.

³⁸ Heinen 1999, p. 134.

Așadar, cuibul legionar era nucleul administrativ, dar mai ales de educație politică și de propagandă, care se făcea prin ședințe de cuib, după un program stabilit de către șeful de cuib. Programul unei ședințe consta, conform afirmațiilor lui Nicolae Pop, din cântece legionare, studiul din „Cărticica șefului de cuib” și al presei legionare. Tot el descrie „procedura” după care se desfășurau ședințele de cuib:

„Membrii cuibului se adunau și așteptau pe șeful cuibului la apariția căruia se ridicau la comanda unuia dintre ei, luau poziția de „drepti” și cel care comanda dădea raportul șefului care se începea și se încheia cu salutul legionar cunoscut „Trăiască Legiunea și Căpitanul”. – Șeful comanda repaus și într-o liniște mare începea desfășurarea programului din care nu lipsea niciodată „minutele de reculegeri pentru morții mișcării legionare cari erau strigați pe nume, deci li se făcea apelul, iar cei prezenți la auzirea fiecărui nume răspundeau „prezent”. – Se practica și astfel un cult al morților după cum și în cântece se îndemna la sacrificiul vieții pentru Legiune și Căpitan. – Se făcea o educație a disciplinei de fier, disciplina legionară, care era oarbă și nu era liber consimțită”. Tot el subliniază faptul că „se putea intra ușor în mișcarea legionară dar se putea eși foarte greu”, părăsirea organizației fiind considerată o trădare, „și erau răsbunați uneori chiar prin lichidare” fizică, dând exemplul lui Mihail Stelescu³⁹.

Conflictul dintre Mihail Stelescu și Corneliu Zelea Codreanu s-a acutizat după ce acesta publică o serie de articole în oficiosul grupării pe care o înființase, „Cruciada Românisului”, în cadrul cărora a dat în vileag presei adevărata față a „Căpitanului”, printre care și un episod de desfrâu al „mușchetarilor” cu măicuțele de la mănăstirea Agapia⁴⁰.

Despre ședințele de cuib, Nicolae Pop mai spune că în cadrul loc se făcea „cultul individualismului, personalitatea subordonaților fiind subjugată de către voința și personalitatea șefului”.

Ca fost șef de plasă legionară, spune că a fost convocat, alături de colegii săi, doar la două ședințe județene, care se desfășurau tot în stilul celor de ciub. Șefii de plasă legionară stăteau, „în linie pe un rând”, în fața șefului de județ și dădeau raportul asupra muncii politice efectuate în plasa legionară pe care o conduceau.

Prima ședință județeană a organizației sălăjene a partidului „Totul pentru țară” a avut loc în localitatea Vârșolt, în toamna anului 1937, în casa lui Mureșan Gheorghe, în care era găzduit și învățătorul Zaharie Aurel. La ședință au fost prezenți șefii de plăși, precum și noul șef al județului, avocatul Barbul Flaviu din Carei⁴¹.

După cum sublinia și preotul Teofil Bălibanu, centrul de comandă al mișcării legionare sălăjene era la Carei, iar el nemaifiind profesor în Carei ci preot în parohia Marca, s-a ales soluția de a fi înlocuit cu avocatul Barbul Mircea Flaviu din Carei⁴².

Ședințele organizației județene erau pregătite din timp și se desfășurau după un anumit program dinainte stabilit. Un „șef prelucra subiectul pregătit, iar ceilalți participanți stăteau și-l ascultau, fără a pune întrebări sau a cere unele lămuriri legate de subiectul abordat. Nicolae Pop subliniază că „totul era stereotip și aproape mecanic”.

Tot el menționează că a doua ședință a organizației legionare din județul Sălaj s-a ținut la Șimleu Silvaniei și a avut un caracter de „adunare” generală, pentru că la ea au participat și mulți legionari care nu erau șefi de plasă. Ședința a fost condusă de studentul în Drept, Hoblea, din Șimleu, care a apărut pe scena Teatrului, locul unde s-a organizat ședința, într-un suman negru, „așa cum poartă țărani din Bucovina și care a stârnit admirația legionarilor-țărani cari erau prezenți. Erau bucuroși acești țărani că văd un domnișor îmbrăcat cu suman⁴³.

³⁹ Mihail Stelescu a fost unul dintre liderul grupului care s-a remarcat în perioada dezordinii „de tip mușchetar” și a primelor marșuri prin țară. Marginalizat de către Corneliu Zelea Codreanu a devenit critic față de Căpitan, fiind exclus din Legiune. În iulie 1936, o echipă de zece legionari, studenți la Teologie, l-au asasinat pe patul de spital, unde aștepta să fie operat de apendicită. Au tras asupra lui nu mai puțin 120 de gloanțe și apoi l-au ciopârțit cu topoarele (Veiga 1993, pp, 228–229).

⁴⁰ Isac, pp. 178–180.

⁴¹ ACNSAS, FD, dosar 8.600, vol. 6, ff. 10–12.

⁴² ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 27.

⁴³ ACNSAS, FD, dosar 8.600, vol. 6, f. 13.

Era, desigur, o încercare de a-l copia pe „Căpitan” care, la un moment dat, luase hotărârea „de a păși în mase”. În fruntea partizanilor săi călare, Corneliu Zelea Codreanu încerca să-i impresioneze pe țărani, îmbrăcat în costum național și cu suman⁴⁴.

În primăvara anului 1937 s-a tipărit și un ziar trimestrial al organizației sălăjene, intitulat „Buletinul Legionarului Sălăjan”⁴⁵. În fapt, conține o serie de circulare adresate membrilor organizației legionare. De exemplu, prin circulara nr. 3, toți legionarii, chiar și simpatizanții, erau anunțați că până în data de 1 mai era obligatorie depunerea jurământului Moța-Marin, care suna astfel: „Jur în fața lui Dumnezeu, în fața jertfei voastre sfinte pentru Christos și Legiune, să rup din mine bucuriile pământeste, să mă smulg din dragostea omenească și pentru învierea neamului meu în orice clipă să stau gata de moarte! Jur!”

Prin Circulara nr. 4, legionarilor sălăjeni le era comunicat noul „stat major județean” și noile denumiri ale funcțiilor de conducere: Prim ajutor șef județean – Dr. Flaviu Mircea Barbul, avocat; Al doilea ajutor șef județean – Ioan Știrbu, director-învățător; Judecător Județean – Valeriu Ștefănescu, profesor; Șeful Poliției și al cont. – Dr. Alexandru Munteanu, avocat; csier județean – Nicolae Oșianu, profesor; șeful ziaristicii și secretar județean – Augustin Burcașiu, avocat stagiar. Senatul Județean era compus din următorii: președinte – Valeriu Ștefănescu; Nicolae Oșianu și Liviu Mihalca, membri. Șefii de plasă erau următorii: plasa Carei – Ioan Știrbu; Valea lui Mihai – Alexandru Munteanu; Tășnad – Flaviu Barbul; Supuru de Jos – Ioan Gh. Ardelean; Șimleu Silvaniei – Aurel Ciocan; Crasna – Aurel Zaharia; Zalău – Liviu Mihalca; Cehu Silvaniei și Jibou – Nicolae Oșianu⁴⁶.

Pregătindu-se pentru a participa la alegerile parlamentare care se anunțau în toamna anului 1937, la sfârșit de mandat al guvernului liberal, organizația legionară, devenită partidul „Totul pentru țară” începe campania electorală, folosind ca tactică în special marșurile prin localitățile sălăjene, încă din vară, așa cum amintește și Teofil Bălibanu. Pentru realizarea acestui obiectiv, au fost alese trei sectoare, sub conducerea următorilor legionari: 1) profesorul Nicolae Oșianu și avocatul Munteanu-Saitos; 2) avocat Mircea Barbul; 3) Ion Mihalca din Zalău.

Mai spre iarnă a fost organizat un marș mai mare, la care a participat și Teofil Bălibanu, pe traseul Supurul de Jos-Unimăt-Băsești și apoi la Zalău, unde s-au împrăștiat.

O altă manifestație legionară de mari proporții a fost organizată cu ocazia sfințirea bisericii construită cu cărămizile cofecționate de către legionari⁴⁷.

În data de 19 noiembrie 1937, la Judecătoria mixtă Zalău, în fața judecătorului Barbu Antonescu, o delegație de alegători ai partidului „Totul pentru țară” a depus o listă de candidatură la alegerile parlamentare din 30 decembrie, pentru Adunarea Deputaților. Lista avea semnul electoral un pătrat cu două puncte în interior, avându-l cap de listă pe preotul Teofil Bălibanu. Lista a fost aprobată, cu înțelegerea de a o completa ulterior cu numele și numărul candidaților admiși de lege⁴⁸.

Iată și lista completă a candidaților Partidului „Totul pentru țară”: 1) Teofil Bălibanu; 2) Nicolae Oșan; 3) Alexandru Munteanu; 4) Valeriu Ștefănescu; 5) Teodor Buboiu; 6) Flaviu Mircea Barbul⁴⁹.

Urma o campanie electorală decisivă pentru viitorul României. Principala obiectiv urmărit de

⁴⁴ Veiga 1993, pp. 112–113.

⁴⁵ Noi am descoperit în arhiva CNSAS doar primul număr al ziarului.

⁴⁶ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, f. 24.

⁴⁷ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 27; Din păcate, presa sălăjeană nu a reflectat momentul și astfel că până în momentul de față nu cunoaștem data și amploarea evenimentului. Din declarația unui deținut politic, coleg cu Teofil Bălibanu în închisoarea de la Aiud, aflăm că la sfințirea bisericii ar fi participat 40.000 de persoane și 600 cămăși verzi, ceea ce ni se pare exagerat.

⁴⁸ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, f. 31; alegătorii care au girat lista partidului era compusă din următorii legionari: Mihalca Liviu, Șipoș Cornel, Țap Aurel, Luca Petru, Pop Traian, Govor Vasile, Ardelean Vasile, Oros Gheorghe, Negru Silviu, Bălăneanu Vasile, Bălăneanu Ambrozie, Gavriș Emil, Birta Andrei, Suci Iosif, Paul Augustin, Petrovan Gheorghe, toți domiciliați în Zalău și Caraba Vasile I. Vasile, domiciliat în Treznea, Chendea Augustin, Roman Alexă, Nemeș Alexă I. Ioan, Roman Iosif I. Costan, dom. În Mirșid, Șipoș Romul și Horincar Mitru din com. Curitău, și Terheș Ioan din Ortelec

⁴⁹ „Gazeta Sălajului”, nr. 49/1937

către Iuliu Maniu a fost acela de a dejuca planurile regelui Carol al II-lea și a metresei sale, Elena Lupescu. Desigur că și Partidul „Totul pentru țară” urmărea obținerea unui scor electoral cât mai bun, dar Sălajul rămânea, în continuare, fieful electoral al Partidului Național Țărănesc.

La data de 25 noiembrie Iuliu Maniu, Corneliu Zelea Codreanu și Gheorghe Brătianu semnau un pact de neagresiune electorală, pentru care liderul P.N.Ț. a fost aspru condamnat la proces și apoi de către istoriografia comunistă. Însă, după cum afirmă și unul din biografii lui Iuliu Maniu, Apostol Stan, „pactul de neagresiune electorală a asigurat alegerilor din 20 noiembrie 1937 legalitate, limitând ingerințele guvernamentale și făcându-l pe Tătărescu să eșueze în fața urnelor”⁵⁰.

Iuliu Maniu explică mai târziu și motivele care l-au determinat să încheie acest pact cu legionarii: „Eu prin acțiunea mea față de legionari urmăream două lucruri pe care le-am și atins. În primul rând să trântesc în alegeri pe d. Tătărescu; în al doilea rând să scot la suprafață acele forțe care până atunci lucrau subteran, în mod ascuns, din întuneric și deci să ne putem cunoaște, să ne măsurăm ideile și pe urmă să vedem ce spune opinia publică românească”.

Pentru a vedea că afirmațiile făcute de către Iuliu Maniu erau sincere, redăm și noi, în continuare: textul integral al pactului de neagresiune electorală:⁵¹

Se încheie între partidele subsemnate o înțelegere cu scopul de a apăra libertatea și asigura corectitudinea alegerilor. Aceste partide încheie pentru timpul alegerilor actuale în vederea scopului propus un pact de neagresiune.

Pactul de neagresiune înseamnă înconjurarea actelor și limbajului de violență și de denigrare; dar nu împiedică afirmarea ideologiei proprii și discuția de bună credință. Se va aduce un cuvânt de chemare și celorlalte partide să se alăture acestei înțelegeri. O comisie comună va stabili modul de procedare și demersurile care vor trebui puse în aplicare în cazul infrațiunilor ce ar fi să se producă.

Corneliu Zelea Codreanu Iuliu Maniu Gh. I. Brătianu

Șeful Mișcării Legionare Președintele Partidului Președintele Partidului Național-Țărănesc Național- Liberal

Pentru o desfășurare corectă a procesului electoral, preotul Teofil Bălibanu a înaintat o cerere către Tribunalul Zalău, prin care a obținut, la 11 decembrie 1937, delegații speciale pentru toți membrii asistenți legionari la secțiile de votare. Pe întreg teritoriul județului Sălaj exista un număr de 29 de secții de votare.

În timpul campaniei electorale, una dintre tacticile electorale folosite de către legionari era citirea unor cărți și reviste, care erau citite cu ocazia ședințelor în cuiburile legionare.

În ceea ce privește cheltuielile necesare desfășurării campaniei electorale, se foloseau banii adunați sub formă de cotizații date de către membrii organizației legionare⁵².

Conform celor declarate de către Nicolae Pop, șef de plasă legionară la Crasna și asistent-delegat la alegerile parlamentare pentru circumscripția Băsești, cel puțin în județul Sălaj nu au existat violențe, iar alegerile „au decurs fără niciun incident”. A fost cazat în casa unui țăran, iar masa a luat-o seara, la terminarea votării, la învățătorul Vasile Robu, care nu era legionar, dar el credea că simpatiza cu mișcarea legionară⁵³.

În urma desfășurării alegerilor pentru Adunarea Deputaților, în județul Sălaj, pe primul loc s-a situat organizația P.N.Ț., obținând 16.241 de voturi. A fost urmată de organizația P.N.L.–14.875 voturi, Partidul maghiar – 10.308, Partidul „Totul pentru Țară” – 6423, georgiștii (P.N.L.- Gh. Brătianu) – 1703, Gogo-cuziștii – 1177 voturi⁵⁴.

⁵⁰ Stan 1997, p. 324

⁵¹ „Dreptatea”, nr. 3008/1937

⁵² ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 1, f. 5.

⁵³ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, f. 14.

⁵⁴ „Patria”, nr. 289/1937

La nivel național, P.N.L. s-a situat pe primul loc, cu un procentaj de 35,92%, dar nu a obținut 40%, procentaj necesar acordării primei electorale. Pe locul doi s-a situat P.N.Ț. cu 20,40%, iar pe locul trei s-a situat partidul „Totul pentru țară”, cu un procentaj de 15,58% din numărul total de voturi⁵⁵.

În urma rezultatelor bune obținute de organizația legionară din Sălaj, preotul Teofil Bălibanu a câștigat un mandat de deputat, dar spune el într-o declarație dată Securității: „Nu am primit nici un fel de salariu sau bani, nici nu am văzut parlamentul, căci alegerile au fost anulate de Rege⁵⁶.”

Din păcate, fragila democrație interbelică s-a sfârșit la 10 februarie 1938, odată cu instaurarea regimului autoritar personal al regelui Carol al II-lea, care a desființat partidele politice. În acest context, mișcarea legionară trece din nou în ilegalitate.

În privința organizației legionare din județul Sălaj, o parte din legionarii considerați „mai puțin periculoși” au fost duși la sediul Prefecturii, unde fostul prefect, colonelul Gheorghe Petrescu⁵⁷, spune Nicolae Pop, „ne-a pus în vedere să nu ne mai ocupăm de politică”. Le-a cerut să semneze un angajament, în acest sens, pe care l-a pus în „casa de bani pe care o avea în birou”. Legionarii care au refuzat să semneze acest angajament au fost duși la Penitenciarul Zalău⁵⁸.

După desființarea partidelor politice, preotul Teofil Bălibanu a continuat să facă propagandă legionară și astfel, la 20 februarie 1938, a fost trimis în judecată la Tribunalul Militar din Cluj. Procesul a fost judecat în data de 25 februarie 1938, însă a fost achitat din lipsă de probe, acuzația fiind adusă mai mult pentru faptul că a păstrat diferite materiale de propagandă legionară și tipărituri, care au fost găsite în locuința sa, cu ocazia percheziției care i s-a făcut. Cu toate acestea, la data de 6 mai 1938, a fost internat în lagărul de la Miercurea Ciuc, de unde a fost eliberat la 29 iulie 1938, în urma declarației că se desolidarizează de organizația legionară, „și de atunci venind acasă, nu a mai desfășurat nici un fel de activitate sau acțiune dăunătoare intereselor siguranței Statului”, după cum menționa într-o radiogramă trimisă Direcțiunii Generale a Poliției București de către Serviciul de Informații din Cluj⁵⁹.

În lagărul de la Miercurea Ciuc se pare că a avut discuții în contradictoriu cu unii fruntași legionari „mai aleși”, precum Victor Puiu Gărcineanu, care îl diviniza pe „Căpitanul” Corneliu Zelea Codreanu, susținând că era „trimisul lui Dumnezeu” și prin el nu treceau nici gloanțele. Despre acest episod și dezicerea lui de mișcarea legionară, într-o declarație dată Securității, Teofil Bălibanu relatează următoarele:

„După o astfel de discuție mi-am dat seama că, dacă aceștia sunt așa zișii legionari, eu nu mai am nimic comun cu ei. Și împreună cu profesorul Musta, încă în acea zi, am dat declarația de desolidarizare de organizația legionară, cari, fiind primele declarații, au fost publicate la radio și în ziarele din București, cam în zilele de 28–30 Iuni. Imediat am fost declarați trădători, am fost izolați și, până la eliberare, nimeni n-a mai stat de vorbă cu noi, decât câțiva, cari ne-au urmat⁶⁰.”

Tot el declară că în vara anului 1940, când fruntașul politic legionar Radu Budișteanu ajunge ministru al Cultelor și Artelor în guvernul condus de Ion Gigurtu, l-ar fi numit în funcția de inspector general la Culte, dar a refuzat, „fiindcă era post politic⁶¹”.

Printr-un ordin confidențial trimis de către Ministerul de Interne prefecturilor, la 10 februarie 1939, se cere luarea de măsuri pentru ca fi scoase din bibliotecile publice, inclusiv ale Astrei, toate publicațiile cu caracter legionar, „cari au fost editate sau redactate de însăși organele dizolvate ale fostelor

⁵⁵ „Patria”, nr. 2/1938

⁵⁶ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 27.

⁵⁷ După instaurarea dictaturii regale, Carol al II-lea a numit ca prefecți de județe în special ofițeri de carieră, precum a fost și colonelul Gheorghe Petrescu, din Regimentul 7 Grăniceri Baia Mare. A fost numit prefect al județului Sălaj prin Decizia ministerială din 10 februarie 1938 și a îndeplinit funcția până la 31 martie 1939, fiind înlocuit cu colonelul Gheorghe Oprea; vezi, în acest sens, Pop, Goron 2007, p. 63.

⁵⁸ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, f. 15.

⁵⁹ ACNSAS, FI, dosar I 545940, f. 7.

⁶⁰ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 27.

⁶¹ ACNSAS, FI, dosar I 260153, vol. 2, f. 28.

partide Garda de Fier și Totul pentru țară”. În privința publicațiilor independente, care conțineau „numai articole ocazionale”, puteau fi lăsate, doar „numerile festive” care erau „închinare legionarilor” trebuiau distruse. Ordinul este retrimis de prefectul județului Sălaj tuturor pretorilor, primarilor și comandantului Legiunii de jandarmi⁶².

Peste o lună, la 8 martie 1939, se revine cu un alt ordin, prin care se cere ca lucrările și tablourile conducătorilor legionari, „deoarece nu corespunde actualei stare de lucruri privind mișcarea legionară”, să fie înaintate Direcției Generale a Poliției. Totodată, prefectii sunt rugați să continue „prin organele de poliție și jandarmerie în subordine investigații cu privire la mișcarea legionară” și la identificarea conducătorilor legionari, „întocmind lucrări de evidență necesară”, pe care să le păstreze și utilizeze personal⁶³.

Un moment tragic al istoriei românești l-a reprezentat asasinarea de către legionari a celui de al doilea prim-ministru al României aflat în funcție, Armand Călinescu. Din păcate, autoritățile au răspuns cu aceeași monedă și au dictat asasinarea unor lideri legionari în fiecare județ.

În județul Sălaj cel vizat se pare că era preotul Teofil Bălibanu, dar el se găsea acum la Beiuș, ca profesor-catechet. În locul lui a fost asasinat avocatul Burcaș Augustin, membru în Comitetul județean legionar, care a refuzat să semneze angajamentul oferit de prefectul-colonel Petrescu și se găsea în Penitenciarul din Zalău. Fostul legionar Nicolae Pop declara că Augustin Burcaș a fost scos din penitenciar și transportat în pădurea de brazi de la marginea orașului, în Brădet, unde a fost împușcat⁶⁴. Cadavrul lui a fost lăsat aici mai multe zile „pentru intimidarea elementelor legionare”⁶⁵.

În unele regiuni din țară, după cum se subliniază într-un ordin al Direcției Generale a Poliției din 11 octombrie 1939, „tineri de ambele sexe, simpatizanți ai fostei mișcări legionare” purtau doliu, „ca semn de exteriorizare a durerii lor, față de pierderea criminalilor” care l-au asasinat pe prim-ministrul Armand Călinescu. Erau anunțați că exista „cuvânt de ordine” între legionari ca la împlinirea a 40 de zile de la execuția lor să se officieze parastase în toată țara, „sau cel puțin acolo unde sunt preoți, cari au activat în Garda de Fier și păstrează încă legături cu rămășițele lor”. În acest context, prefectii erau rugați să ia „măsuri urgente pentru identificarea acestora, luându-se măsurile de rigoare și încunoștiințându-ne totodată la timp asupra constatărilor Dvs.”. În același timp, Inspectoratul de Poliție din Cluj, care primise acest ordin, avea datoria de a înștiința Prefecturile de județe și Legiunile de jandarmi, „spre a se da instrucțiuni organelor din subordinea ziselor autorități să se acorde concursul lor într-o măsură cât mai largă, spre a putea împiedica cu totul asemenea manifestațiuni”⁶⁶.

După Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, mulți dintre foștii membri ai organizației legionare din Sălaj s-au refugiat din calea urgiei horthyste.

După terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, foștii membri și simpatizanți ai mișcării legionare care s-au întors în Sălaj au fost atent supravegheați de către autorități, în special după înființarea Securității.

A fost și cazul învățătorului Nicolae Pop din Cizer, care a fost supus la numeroase anchete și i s-a cerut să întocmească, în martie 1954, un istoric al mișcării legionare sălăjene, care reprezintă pentru noi un adevărat izvor de informație. Deși, sub presiunea organelor de securitate, se dezice de trecutul său legionar, evenimentele istorice trăite le expune cu obiectivitate, încercând desigur să minimalizeze rolul propriu pe care l-a jucat în cadrul mișcării legionare sălăjene. Interesante și importante ni se par și concluziile studiului său, pe care le redăm în continuare. Credem că ele surprind esența mișcării legionare și constituie o atenționare pentru generația tânără de a nu se lăsa influențați de mirajul unor mișcări utopice:

⁶² SJANSJ, FPCP, dosar 11/1939, f. 1.

⁶³ SJANSJ, FPCP, dosar 25/1939, f. 1.

⁶⁴ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, f. 16.

⁶⁵ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 1, f. 5.

⁶⁶ SJANSJ, FPCP, dosar 193/1939, f. 2.

„Mișcarea legionară ascunde o gravă contradicție: deși se dă drept o organizație politică ce luptă pentru credința creștină și pentru biserică totuși a folosit crima ca mijloc de luptă politică. Crima nu este admisă de biserică.

Mișcarea legionară cultivă ura față de omul care aparține altei națiuni decât națiunii române, lucru nefiresc și absolut împotriva rațiunii. Fiecare națiune își are „oameni buni” și „oameni răi” adecă elemente creatoare, constructive și elemente care nutresc sentimente urâte, elemente distructive. – Problema națională nu ar fi putut fi rezolvată în nici un caz de către mișcarea legionară care a pus-o în mod absurd.

Mișcarea legionară cultivă un fals patriotism. Patriot este omul care produce mai mult pentru Patria unde trăiește indiferent cărei națiuni aparține și nu acela care aparținând națiunii române își bate pieptul și strigă că el își iubește Patria.

Mișcarea legionară face o falsă educație tineretului – care este amăgit ca de un miraj și este atras în rândurile mișcării – prin acel cult al morții, care creiază o psihoză bolnăvicioasă în rândurile tineretului. Dragostea de morți cultivată de mișcarea legionară este absurdă. Tineretul trebuie învățat să iubească viața, să îndrăgească munca, indiferent ce fel de muncă, și astfel să-și facă viața din ce în ce mai plăcută.

Mișcarea legionară care spune că dă „omul nou” nu a reușit să deie decât niște oameni cu ambiții goale, individualiști, egoiști și brutali. Exemplul cel mai bun îl constituie tocmai șeful mișcării legionare Horia Sima⁶⁷.

În concluzie, se poate afirma că apariția curentului legionar în județul Sălajul interbelic a fost o consecință a mării crize economice mondiale și, pe acest fundal, a neîncrederii tot mai accentuate a populației în clasa politică românească. Această nemulțumire se simțea mai accentuat în rândul intelectualilor sălăjeni, a dascălilor și a studenților. În schimb, mișcarea legionară nu a avut priză în rândul țărănimii.

Centrul mișcării legionare sălăjene era în jurul orașului Carei, iar primul Comitet Județean de conducere se înființează abia în anul 1936, după transformarea organizației politice „Garda de Fier” în Partidul „Totul pentru Țară”.

O activitate politică mai elaborată se observă în preajma alegerilor parlamentare din decembrie 1937, când reușesc să obțină un scor electoral bun și în județul Sălaj, situându-se pe locul patru. În acest context, liderul mișcării sălăjene, preotul Teofil Bălibanu obține un mandat de deputat în Parlamentul României. Tot de el se leagă și tabăra de muncă legionară de la Marca, în jurul căreia s-au creat numeroase legende.

După instaurarea regimului autoritar personal al regelui Carol al II-lea, partidele politice sunt desființate și în acest context o mare parte dintre membrii organizației renunță la activitatea politică, sub presiunea autorităților județene, iar după Dictatul de la Viena marea lor majoritate se refugiază din Ardealul cedat Ungariei horthyste.

Tabel întocmit pe baza informațiilor selectate din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosarele D 8.600, vol. 1, vol 10 și vol. 14

NR. CRT.	PLASA/RAION	LOCALITATEA	NR. CUIBURI	NR. MEMBRI	ȘEFI DE CUIB
1	Zalău	Zalău	3	30	Mihalca Liviu Huluba Eugen Cristea Ioan
2		Stâna	1	9	Flueraș Vasile
3		Ortelec	1	9	Mastan Ioan
4		Mirșid	1	6	Moș Gheorghe
5		Popeni	1	5	Marian Gheorghe
6		Firminiș	1	7	Jurchiș Augustin

⁶⁷ ACNSAS, FD, dosar D 8.600, vol. 6, ff. 21–22.

NR. CRT.	PLASA/RAION	LOCALITATEA	NR. CUIBURI	NR. MEMBRI	ȘEFI DE CUIB
7		Moigrad	4	11	Iov Vasile Chiorean Gheorghe Blaga Ioan Ungurușan Vasile
8		Bocșa	1	16	Talpoș Mihai, urmat de Popiț Gligor
9		Șamșud	1	11	Hossu Ioan
10		Guruslău	1	12	Pop Vasile
11		Bocșița	1	14	Misian Alexandru
12		Coșei	1	9	Tegzeș Ioan, șef de garnizoană legionară; Chiș Ioan, șef de cuib
13	Buciumi	Buciumi	4	11	Bejan Nicolae Moldovan Nicolae Ciupe Nicolae Ciupe Nicolae II
14		Bogdana	3	6	Neaga Pascu Țap Victor Vultur Teodor
15		Agrij	2	8	Porumb Pamfil Sălăjean Nicolae
16		Treznea	1	3	Blaj Dănilă și Pușcașu Vasile
17		Bozna	1	4	Stanciu Gavril
18		Românași	1	6	Opriș Maxim
19		Ciumărna	2	6	Bodian Pavel Perneș Petru
20		Poarta Sălajului	1	3	Vlaicu Pamfil
21	Crasna	Meseșenii de Jos (Cățel)	2	12	Milaș Ioan-învățător Frații Biriș Dumitru și Biriș Aurel
22		Meseșenii de Sus (Cățelușa)	1	3	Revnice Traian – învățător
23		Bănișor	1	3	Vanca Petru
24		Ban	1	3	Sabou Florea
25		Peccei	1	3	But Florian
26		Cizer	1	10	Gordan Șofron
27		Boian	1		Rada Nicolae
28		Strârciu	2	9	Ardelean Victor Șimon Teodor
29		Hurez	1	6	Mirișan Nicolae
30		Ponița	1	3	Fărcaș Dumitru
31		Crasna	1	3	Pop Nicolae – învățător, șef de plasă
32	Șimleu	Șimleu Silvaniei	1	10	Borz Gheorghe – CFR-ist
33		Vârșolț	2		Zaharia Aurel Gal Dumitru
34		Valcău de Jos	1	7	Gui Gavrilă
35		Lompirt și satele aparținătoare	4	40	Șipoș Cornel – șef de sector Șefi de cuib: Juca Zaharia, Vancea Vasile, Jula Ioan, Horincar Dumitru
36		Siciu	3	16	Păcurar Grigore Pascu Teodor Bolduț Dumitru
37		Halmășd	1		Pușcaș Teodor
38		Cerișa	1		Lupău Dumitru
39		Plopiș	1		Moise Petru
40	Jibou	Someș-Odorhei	2	13	Moș Gheorghe și Podar Alexandru
41		Inău	1	9	Borza Ioan
42		Șoimuș	1	5	
43		Cheud	1	7	Iancu Leon

NR. CRT.	PLASA/ RAION	LOCALITATEA	NR. CUIBURI	NR. MEMBRI	ȘEFI DE CUIB
44		Someș-Guruslău	1	9	Grobei Eugen
45		Surduc	1	6	
46		Băbeni	1	3	
47		Brâglez	1	13	Marchiș Gheorghe
48		Poarta Sălajului	1	8	Perneș Traian
49		Hida și Baica	3	18	Buciuman Iulian
50		Dragu	1	7	Borșa Aurel
51		Sânpetru Almașului	1	7	Șerban Ioan a lui Grigore
52		Cernuc	1	18	Pațiu Gheorghe
53		Gârbou	1	8	Mureșan Vasile zis Bivolu

BIBLIOGRAFIE

- ACNSAS, FD – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității Fond Documentar
ACNSAS, FI – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității Fond Informativ
SJANSJ, FPCP – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sălaj, Fond Prefect-confidențial-personal
Heinen 1999 – Armin Heinen, *Legiunea "Arhanghelului Mihail". Mișcare socială și organizație politică: o contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 1999
Isac – Victor Isac, *O istorie obiectivă a Mișcării Legionare. Testament moral politic*, Deva, f. a
Neagoe 1980 – Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, Cluj-Napoca, 1980, vol. I
Palaghiță 1993 – Ștefan Palaghiță, *Istoria Mișcării Legionare scrisă de un legionar*, București, 1993
Pop, Goron 2007 – Dănuț Pop, Doru E. Goron, *Prefecții județului Sălaj. O istorie în documente*, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2007
Scurtu et alii 1996 – Ioan Scurtu, Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dragoș Zamfirescu, Ion Bucur, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție. 1919–1927*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1996
Stan 1997 – Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, Edit. Saeculum I.O., Buc., 1997
Veiga 1993 – Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1993

Periodice

- „Dreptatea”, nr. 3008, 26 noiembrie 1937
„Gazeta Sălajului”, nr. 49, 11 decembrie 1937
„Gazeta de Duminecă”, nr. 7, 17 februarie 1923
„Patria”, nr. 289, 23 decembrie 1937; nr. 2, 4 ianuarie 1938

ANEXE DOCUMENTARE

1. Scrisoare trimisă de preotul Teofil Bălibanu către comandantul Mișcării Legionare din Ardeal, Ion Banea

20 iunie 1935. Camarade Comandant, Mult Stimat și iubite Dle doctor (Ioan Banea –n.n.). Mie greu să încep. Voiam să fac totul pentru a evita scrisul. Și cu orice consecințe personale a-și fi evitat dacă asupra taberei din Marca nu se interesa de aproape însuși Dl. Maniu și dacă nu primeam acelea amenințări verbale și scrise, care s-au năpustit serios și furios asupra mea de la început și dacă din toate acestea vedeam lupta disperată a Național-Țărăniștilor, care prin tabăra din Marca își vedeau slăbită – dacă nu chiar pierdută – groaznica popularitate pe care ei o au în Sălaj. De aceia au încercat la început cu vorbă bună, apoi pițin amenințări directe, trimise în scris și verbal, iar în urmă prin autoritățile bisericești și civile ca în ceva formă să mă înduplece a renunța la tabără. Toate au fost zadarnice, căci hotărârea a fost luată la Cluj și lupta lor mă făcea să văd – în tabăra de la Marca – o biruință legionară în Sălajul Idolului mut de la Bădăcini, de aceia la o renunțare nici nu voiam să mă gândesc. Dar ce pot să vă scriu în plic? Prea puțin. Personal vă voi da toate lămuririle. Scrisorile încă le păstrez. Și pentru ca în linii generale să fie în deplin lămurit, trebuie să adaug că – în afară de grija întreținerii taberei care mă privește – eu pe urma persecuțiilor țărăniște voi suferi o pagubă de circa 5000 lei, pe urma unui proces ce era de mult încredințat lor, nefiind în Șimleu advocați români de alt colorit politic. Dacă și acuma a-și renunța la tabără pentru ei n-ar fi târziu. Dar pentru cuvântul meu de legionar începe discuția? Cred că nu. Hotărât este că tabăra trebuie să ajungă la bun sfârșit cu orice sacrificiu. Numai așa va fi în Sălaj începutul victoriei legionare. Bineînțeles că dacă prevădeam că din cei vre-o 14–15 studenți legionari care în ședința din Cluj am promis hotărât, că vor veni în tabără pentru cel puțin 3–4 săptămâni, zic dacă prevedeam, că dintre aceștia, după 22 zile de tabără nu se vor prezenta numai patru, numai vroiam să fac niciodată să fac tabără la Marca. Și așa este: cu comandantul Vereș cu tot numai 4 studenți au fost în tabără, restul învățători, alți funcționari și neregulat țărani legionari din localitate, dar care acum cu grâul sunt extrem de ocupați, căci ei din acestea zile trăesc. Da și acest legionar – în afară de camarazii Burcaș și Borlan – au putut sta numai 2 săptămâni ceiace ar reprezenta 10 zile de lucru, din care 5 zile au fost lucrări zadarnice și numai restul cu rod. În urma muncii de până acum și de la plecarea acestor camarazi până azi avem 9000 cărămizi, dintre cari 8500 sunt ridicate restul pe jos. Dar de 10 zile suntem 3 legionari în tabără Borlan, Burcaș și eu, iar neregulat țărani din loc. Am scris, am avut făgăduinți și din partea celor plecați că vor trimite ori se vor reîntoarce, dar zadarnic. Nu știu ce să mă fac. Dacă eșecul m-ar lovi numai pe mine personal, a-și lăsa să meargă înainte a-și aștepta sfârșitul și pe urmă, pentru nereușită a-și aștepta pedeapsa. Dar eșecul ar însemna în Sălaj o înfrângere legionară și o victorie țărăniștă/Maniu/ de aceia m-am hotărât să-mi iau inima în dinți și să vă scriu. Pentru a înlătura eșecul avem lipsă de o echipă nouă, compusă din circa 10 legionari care să muncească în tabăra Marca 7 ori 10 zile/cât vor putea/ și în acest caz eșecul este sigur, căci cu câte cărămizi se vor mai face până acum în acele zile tabăra se poate încheia cu rezultat. Pe urma acestor lucruri ce pot face altceva decât că, deși nu ar fi voie să vă rog pr D-vs Camarade Comandant ca să binevoiți a trimite această echipă? Și dacă se va putea atunci cât mai curând fiindcă locul unde se fac cărămizile este aproape de Barcău și toamna în acel loc adeseori inunda Barcăul. Camarade Comandant sunt sigur în urma zelului cum vă cunosc, că deși poate și Dvs suferiți de lipsă de brațe veți face tot posibilul ca fără amânare să binevoiți a-mi împlini rugămintea. Nu pentru că o cer eu nu merit ci pentru a evita o astfel de înfrângere legionară chiar în Sălaj, care județ odată câștigat pentru legionari va fi motiv de orientare pentru multe județe. Cu atât mai mult nădăjduiesc, că voi fi ascultat, că la hotărârea luată în Cluj, indemnul pozitiv al Dvs. a cântărit mult în sufletul legionarilor.

Eu în caz că ar veni cu trenul până la Aleșd acolo dacă voi fi anunțat din vreme pot trimite una două căruțe. Dacă ar veni pe la Crasna a-și trimite acolo trăsurile, dacă ar veni cu vreun camion benzină mă

angajează să plătesc eu. Alegeți vă rog transportul, avizați-mă apoi și vă rog foarte mult să binevoiți a trimite echipa cât mai curând posibil. În Dvs. îmi este întreaga nădejde. Vă rog să mă iertați ori să mă pedepsiți, dar să-mi îndepliniți cererea. Nu pentru mine ci pentru legiune. Trăiască legiunea și căpitanul, să trăiți Camarade Comandant al Dvs. devotat ss. Preot Teofil Băliban.

P.S. Mult mă-și bucura dacă în cazul în care ați veni cu un camion care v-ar aduce pentru benzină numai să veniți și dvs. Dacă veniți cu camionul din mica mea recoltă vă voi putea da și 100 kgr. grâu pentru tabăra din Cluj. Cam(arazii) Burcuș și Borlan și eu și au promis câțiva, că mai târziu om merge și noi la tabără în Cluj, numai să ne vedem trecuți peste Marca.

Cota: A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar I. 545940, f. 4

2. Carte poștală trimisă de preotul Teofil Bălibanu comandantului Mișcării Legionare din Ardeal, Ion Banea

Copie. Carte poștală. București Gara de Nord. D-lui Dr. Ioan Banea strada Basarabiei 6 Cluj.

Mult stimat și iubite Camarade Comandant. După ce mi-am dat seama de felul greșit cum v-am avizat și după ce în oraș nu v-am mai găsit am cumpărat această carte poștală, care mai ales că vă era destinată v-o trimit deși mai târziu ne-am întâlnit.

1. Vă mulțumesc că îmi trimiteți legionari.

2. Mă scuzați că v-am purtat pe la gară dar eram foarte neliniștit.

3. Mă bucur că vine și Dl. E. Popa.

4. În ce privește camaradul Vereș Gheorghe bine veți face, că îi veți scrie să trimită camarazi, dar el personal cred că ar fi prea mult, fiindcă are de învățat, și a-și vrea să fie cruțat, ci un frate și alții camarazi să trimită de ar fi fost astfel de ordine.

5. În ce privește cam(arada) Eliza, care spunea că merge acasă și după ce ar sta o săptămână acasă ar veni la Marca, eu cred că ar fi bine ca mergând acasă să treacă pe la Marca și de aici să meargă acasă, fiindcă așa ar putea sta mai mult acasă deoarece dacă aceste ajutoare pe care le așteptăm ar veni cred că în 10 zile munca se va termina. Fratele încă așteaptă la Marca.

6. Scriu foarte urât fiindcă scriu în mersul trenului e ora 12 noaptea.

Multă sănătate pentru familia Dvs. precum și tuturor camarazilor. Trăiască Legiunea și căpitanul. Eu dacă Luni îmi pot termina lucrurile Marți mă și întorc încă dimineața. Știți motivul pentru care merg la București. Se fac numirile și vreau să încerc poate reușesc.

/ss/ p. Teofil Băliban

Cota: A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar I. 545940, f. 5

3. Declarație dată de Teofil Bălibanu în lagărul de la Miercurea Ciuc, prin care se dezice de Mișcarea Legionară

Declarație

Subsemnatul Preot Teofil A. Bălibanu, domiciliat în comuna Marca, j. Sălaj, în prezent cu domiciliul în lagărul de la Miercurea Ciuc, declar următoarele:

Conduc de cele mai curate gânduri, m-am încadrat în partidul Totul pentru țară curând de la înființarea lui. În anii 1936 și 37 am activat în calitate de șef de județ. De la 1 Ian. a.c. am activat ca membru până la auto-dizolvarea lui, căreia a urmat disolvarea tuturor partidelor. De la începutul activității mele politice am înțeles ca să activez totdeauna strict în cadrele legii. Pentru că aceasta era în interesul general al Țării și al Neamului, ceea ce primează intereselor oricărui partid. Venirea la putere a partidului în care activam nu o concepeam decât numai pe cale absolut legală. O clipă n-am pierdut din vedere „Patria” pe care mi-o iubeam cu foc, așa precum Tatăl meu – Protopop bătrân, care are cinstea de-a proveni din rândul puținilor luptători- memorandiști supraviețuitori – m-a învățat s-o iubesc. Actele de violență, teroare

sau de călcarea legilor totdeauna le-am reprobat, nu numai ca Român, ci și ca și creștin. Am înțeles că „orice stăpânire este rânduită de Dumnezeu” cum zice Sf. Apostol Pavel Rom 13, de aceea totdeauna, fără sovăială, m-am supus stăpânirii, lucrând, nu numai eu, ci toată familia mea, în cadrele legii, dovedindu-se adânc iubitoare de Neam, Tron și Rege. Autoritățile mele bisericești, școlare și administrative, precum și credincioșii mei din parohie, pot dovedi dragostea mea față de Tron, mărturisită cu ocazia oricărei sărbători naționale mai ales. De aceea, când s-a schimbat Constituția, am votat-o, am jurat pe ea, dimisionând încă din 21 Febr. Din partid și dând declarațiile recerute, pe urma cărora nici n-am mai activat politiceste.

Pentru viitor încă înțeleg a mă supune Constituției și Legilor Țării, a fi credincios M. Sale Regelui Carol II și a contribui, după puterile mele slabe, la opera de consolidare a Țării și a Neamului, hotărât definitiv a nu mai face politică, ci a mă dedica total înaltei meniri de preot, în slujba cărui ideal vreau să-mi canalizez toate energiile.

Rugându-vă să binevoiți a mă elibera, declar că în caz că aş contraveni acestei declarații – ceea ce nu se va întâmpla – mă supun bucuros rigorilor legii.

Miercurea Ciuc, la 27 Iunie 1938

Preot Teofil Bălibanu

Cota: A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar I. 545940, f. 72

4. Fragment dintr-o declarație dată de preotul Teofil Bălibanu în timpul procesului, în fața anchetatorului penal de Securitate, căpitan Gruia Manea, despre activitatea lui în cadrul Mișcării Legionare:

În problema legionară:

1. După ce cunoscusem pe Banea Ion și căpitanul Siancu și vorbisem despre eventuala construire a unei biserici în parohia mea: Marca, la propunerea lor, ca să mă conving, am fost la Dealu Negru, unde se construiește o școală. Pe atunci încă nu intrasem în organizație, dar am stat aici trei zile. La reîntoarcere am trecut pe la preotul Sabin Truția.

2. Precum am declarat, cu concursul meu, s-a organizat, apoi, în Marca, în vara anilor 1935 și 1936 o tabără legionară și s-a construit o biserică. Cu aceasță ocazie, când s-a așezat crucea pe turnul bisericii, în globul de la cruce, s-a așezat un document. Un ziarist din Carei Mari, care încă fusese în tabără, a publicat în ziarul local despre această tabără chestiuni de propagandă. Numele ziaristului era M. Trăistaru.

3. Cu ocazia înființării taberei și eu am intrat efectiv în organizația legionară, când am fost numit de-a dreptul șef de județ. Am înființat în comuna mea două cuiburi, cari deși erau foarte anemice, m-au ajutat în propagandă. Am mers în câteva comune pentru înființări de cuiburi. Nu știu să se (fi) înființat în fața mea, decât în comunele Cosniciul de Jos și cel de Sus. În parohia mea, pe timpul duratei taberei și cu ocazia sfințirii bisericii și eu am făcut propagandă legionară.

4. La început, până nu începe cu ucideri de oameni, am fost sincer atașat organizației legionare, care pe acel timp s-a numit „Totul pentru Țară”. De aceea am participat la mai multe ședințe de sate și orașe, mai ales în timpul propagandei electorale. Astfel la Carei Mari, unde a vorbit Ion Banea, la Seuca, în Șimleu Silvaniei (unde s-a ținut un fel de școală a șefilor de cuib), la Zalău (o ședință a șefilor de plasă), în Curitău (Romulus) o întrunire, într-o comună de lângă Supurul de Jos și în comuna mea natală, Băsești, în vederea alegerilor ce urmau să se facă, după anularea primelor alegeri. Cred că în toate locurile, în afară de Carei, am vorbit și eu. Ce, nu-mi mai amintesc, dar desigur am vorbit precum se cerea unui legionar. Totuși pretutindeni mereu am atras atențiunea că nimeni nu se dădea la nici un fel de disordine, și nici nu s-a înregistrat nici un astfel de act în județul Sălaj, în acel timp.

5. În vederea primelor alegeri am organizat trei marșuri legionare, pe timp de vară sub conducerea legionarilor: I – Prof Nicolae Oșian și Avocat Munteanu-Saitos; II – Avocat Mircea Barbu și III Ion Mihalcea din Zalău. Mai spre iarnă am organizat și eu: de la Supurul de Jos (Unimăt) până la Băsești și apoi la Zalău, de unde ne-am împrăștiat.

6. Cu astfel de ocazii, de mai multe ori, am îmbrăcat și eu cămașă verde.

7. O altă manifestație legionară, de proporții mai mari, a fost organizată în comuna Marca, cu ocazia sfințirii bisericii, în 1937.

8. Organizația din Carei a tipărit la Șimleu cu știrea mea, în 1937, o broșură mai mică, cu câteva cântece legionare, care avea pe dosul copertei un clișeu ce reprezenta biserica din Marca.

9. În toamna anului 1937 am fost înlocuit la șefia județului de către avocatul Mircea Barbu din Carei. Motivul că totdeauna conducerea județului se făcea efectiv din Carei, unde eu nu mai eram profesor și deci foarte rar puteam merge.

10. Cu ocazia primelor alegeri din anul 1937, toamna, am candidat pe lista legionară. Am fost ales deputat. Nu am primit nici un fel de salar sau bani, nici nu am văzut parlamentul, căci alegerile au fost anulate de Rege.

11. În 1938, anulându-se Constituția Țării și introducându-se dictatura regală, au fost disolvate și partidele politice. Eu am fost internat în lagărul de la Miercurea Ciuc, unde cunoscând mai bine pe legionarii mai „aleși”, cari ajunseseră până acolo, că unii îl divinizau pe C. Z. Codreanu (zicând că prin el nu poate trece glonte, căci este trimisul lui Dumnezeu) și începând actele teroriste, după o astfel de discuție, mi-am dat seama că, dacă aceștia sunt așa zișii legionari, eu nu mai am nimic cu ei. Și împreună cu prof. Musta, încă în acea zi, am dat declarația de desolidarizare de organizația legionară, cari, fiind primele declarații, au fost publicate la radio și în ziarele din București, cam în zilele de 28–30 Iunie. Imediat am fost declarați trădători, am fost izolați și, până la eliberare, nimeni n-a stat de vorbă cu noi, decât câțiva, cari ne-au urmat.

12. În primăvara-vara anului 1940, când ajunge ministrul cultelor Radu Budișteanu, am fost numit inspector general la culte, am refuzat acest serviciu, fiindcă era post politic.

13. În toamna aceluiaș an, cu ocazia cedării Ardealului, m-am refugiat la Beiuș, unde funcționasem și în anul școlar trecut. (...)

(Cluj, 4 oct. 1956)

Teofil Bălibanu

Cota: A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar I. 260153, vol. 2, ff. 26–28.

LA CUMPĂNA LUMILOR. PREOTUL MILITAR GHEORGHE MARIAN PE FRONTUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

GABRIEL MOISA*

ON THE SCALE OF THE WORLDS. THE MILITARY PRIEST GHEORGHE
MARIAN ON THE FRONT OF THE SECOND WORLD WAR

ABSTRACT: *Gheorghe Marian was born in Crâstor, Hungary today, on June 1, 1900. His parents, Iosif and Maria, were of modest condition as were the vast majority of Romanians in the plains of Crișana. After the realization of Greater Romania, his family came to Romania, his father becoming a “servant” of Oradea City Hall. He attended elementary school in his hometown, Crâstor, between 1906 and 1910. After graduating from high school at Szarkad School, 1910–1914, in 1914–1918 he attended high school at Salonta State High School, the latter institution taking the matriculation exam.*

Gheorghe Marian studied Orthodox theology, becoming, from 1927, a military priest. In this capacity he rose to the rank of colonel, reaching the rank of colonel, and in the period 1940–1944 he participated on more fronts of the world war both in the east and in the west. The present study is a review of his biography.

KEYWORDS: *Gheorghe Marian, Crâstor, military priest, war, communism, Security*

REZUMAT: *Gheorghe Marian s-a născut la Crâstor, în Ungaria de astăzi, la 1 iunie 1900. Părinții săi, Iosif și Maria, erau de condiție modestă la fel ca marea majoritate a românilor din Câmpia Crișanei. După realizarea României Mari familia sa a venit în România, tatăl său devenind „slujbaş” al Primăriei Oradea. Gheorghe Marian a urmat școala primară în orașul natal, Crâstor, între 1906 și 1910. După absolvirea liceului la Școala Szarkad, 1910–1914, între 1914–1918 a urmat liceul la Liceul de Stat Salonta, această din urmă instituție susținând examenul de bacalaureat.*

Gheorghe Marian a studiat teologia ortodoxă, devenind ulterior preot militar începând cu anul 1927. În această calitate a urcat până la gradul de colonel. În anii celui de-Al Doilea război Mondial, 1941–1944, a participat pe mai multe fronturi ale războiului atât în Est, avansând cu armatele române până în Caucaz, cât și în Vest, ajungând până în Ungaria. Prezentul studiu este o trecere în revistă a biografiei sale de de-a lungul secolului trecut.

CUVINTE-CHEIE: *Gheorghe Marian, Crâstor, preot militar, război, comunism, Securitate*

Gheorghe Marian s-a născut în localitatea Crâstor din Ungaria de astăzi, la 1 iunie 1900¹. Părinții săi, Iosif și Maria, erau de condiție modestă așa cum erau marea majoritate a românilor din zonele de câmpie ale Crișanei. După realizarea României Mari, familia lui a venit în România tatăl său devenind “slujbaş” al Primăriei Oradea². Școala elementară a urmat-o în localitatea natală, Crâstor, între 1906 și 1910. După finalizarea studiilor secundare la Școala din Szarkad, 1910–1914, în perioada 1914–1918 a urmat liceul la Liceul de Stat din Salonta, la aceasta din urmă instituție susținându-și examenul de maturitate³.

* Universitatea Oradea, gabimoisa@hotmail.com

¹ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9 (nenumerotat)

² AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

³ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

Tânărul Gheorghe Marian a urmat apoi Facultatea de Teologie Ortodoxă de la Arad, 1918–1921, Academia de Drept din Oradea și Seminarul Pedagogic Universitar din Cluj, specializarea principală religie, iar secundar istorie, geografie și drept, din cadrul Universității din Cluj⁴. Toate acestea i-au permis conturarea și consolidarea unei formații intelectuale umaniste deosebite, care au amprentat definitiv evoluția ulterioară a acestuia⁵.

După finalizarea studiilor teologice de la Arad, Gheorghe Marian a ocupat mai multe slujbe, conform propriei autobiografii, până la hirotonirea lui ca preot. Astfel, în intervalul 1 septembrie 1921 – 30 septembrie 1922 a lucrat ca funcționar la Primăria Oradea. Începând cu 1 octombrie 1922 Gheorghe Marian a plecat la Salonta, unde a activat ca și catihet la școlile din localitate până la 1 octombrie 1923, dată de la care a devenit profesor secundar la Liceul de Stat din Salonta.

În anul 1927 a fost hirotonit preot⁶. Înainte de hirotonire, la 30 martie 1925, a susținut un examen în fața unei comisii examinatoare constituită pe lângă Consistoriul Eparhial Ortodox Român al Orăzii Mari. Aceasta a fost formată din episcopul Roman Ciorogariu, președinte, Zaharia Moga, referent consistorial, iar membrii au fost Andrei Magieru, dr. Ștefan Munteanu și avocatul dr. Lazăr Iacob⁷. Gheorghe Marian s-a prezentat mai mult decât onorabil în fața comisiei de examinare obținând calificativul foarte bine, astfel că a obținut dreptul de a fi preot. Între 1927 și 1930 a activat în parohia Inand.

În același an 1927 s-a căsătorit cu Gabriela Giurău, fiica preotului ortodox Mihai Giurău. Din această căsătorie au rezultat doi copii, Gheorghe, născut în 1929, și Rodica, născută în 1938. Gheorghe a devenit medic pneumolog, lucrând multă vreme la Sanatoriul TBC din Oradea, iar Rodica a urmat cursurile Facultății de Farmacie din Cluj, ulterior activând ca farmacist⁸.

În anul 1930 Gheorghe Marian a dat examen pentru funcția de confesor militar. Concursul a avut loc la Ministerul Apărării Naționale din București. Și cu acest prilej a dat dovadă de o foarte bună pregătire de specialitate. În consecință a devenit preot militar. După confirmarea rezultatelor a fost trimis în Garnizoana Galați, unde a devenit confesorul militar al acesteia, având gradul de căpitan⁹. În Galați a rămas până în 1934, când a fost transferat în Oradea. Astfel a devenit preotul militar al garnizoanei de la fruntariile de vest ale României, unde a rămas până la Dictatul de la Viena¹⁰.

În toată această perioadă, deși a fost tentat de a face politică înainte de a ajunge preot militar, înțelegând și în acest fel menirea sa de intelectual român la granița de vest a României, Gheorghe Marian nu s-a înscris în nici un partid politic. A făcut însă politică națională din afara partidelor, implicându-se activ în viața comunității din care făcea parte¹¹.

Preotul militar căpitan Gheorghe Marian a sosit în Oradea în momentul în care șeful militar al garnizoanei era generalul de divizie Ioan Ilcușiu, acesta fiind și comandantul Diviziei 17 Infanterie, cantonată în Oradea. El începuse încă din 1935 lucrările de transformare a unei biserici din Oradea în biserică militară ortodoxă. Lăcașul de cult desemnat pentru a servi drept biserică militară a fost o biserică de dimensiuni reduse, aflată în centrul orașului Oradea și care datează încă de la începutul secolului al XVII-lea¹². Inițial ea a fost construită pentru a fi utilizată drept capelă a cimitirului orășenesc. După cucerirea otomană din 1692 și reconfigurarea orașului, cimitirul orășenesc a fost mutat la periferia urbei, astfel încât capela a devenit o biserică „civilă”¹³.

⁴ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

⁵ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

⁶ Ghinea 2015, p. 24.

⁷ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

⁸ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

⁹ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

¹⁰ Tripon 1936, p. 408.

¹¹ AERO, FDP 1584 – 2, lit. M., dosar 9.

¹² Este vorba despre actuala Biserică Ortodoxă din Piața Rahovei, nr. 2.

¹³ *Biserica ortodoxă română a Parohiei Oradea-Munch cu hramul Buna Vestire*, pe <http://puncticrisene.ro/biserica-ortodoxa-romana-a-parohiei-oradea-munch-cu-hramul-buna-vestire/>, accesat la 16 februarie 2021

În 1830 acest lăcaș de cult a fost extins. În timp a fost renovată de mai multe ori, iar cea mai serioasă restaurare și consolidare a clădirii a avut loc în anul 1928, urmând planurile cunoscutului arhitect orădean Anton Sallerbeck. Cu acest prilej biserica a dobândit un vizibil stil neoromânesc, beneficiind de numeroase detalii decorative în stilul brâncovenesc.

Lucrările de renovare începute în 1935 au fost finalizate în 1938. În toată această perioadă acolo se mai oficiau slujbe religioase și de către preotul căpitan Gheorghe Marian. Întregul demers a fost finalizat în anul 1938, când, la 8 mai, a fost sfințită în prezența Episcopului Armatei, general de brigadă Partenie Ciopron, și a Episcopului Ortodox al Orădiei, Nicolae Popovici.

La actul sfințirii a mai fost prezent și comandantul Garnizoanei Oradea, generalul Hariton Alexandrescu, și, desigur, confesorul garnizoanei, preotul căpitan Gheorghe Marian. La renovarea bisericii au contribuit financiar ofițerii, subofițerii și soldații Garnizoanei Oradea, precum și Societatea Femeilor Ortodoxe Române din Oradea.

Biserica și-a păstrat caracterul până în 1948, când Episcopia Armatei Române a fost desființată. În această biserică a slujit ca preot militar Gheorghe Marian, până la plecarea sa în refugiu după Dictatul de la Viena din 30 august 1940.

Preotul căpitan Gheorghe Marian nu era singurul confesor al Garnizoanei Oradea. Alături de el mai funcționa și confesorul greco-catolic, preot căpitan Vasile Bondrea, acesta din urmă devenit preot în anul 1930. Între cei doi a existat o colaborare foarte bună, fapt reieșit din numeroasele activități în comun pe care le-au desfășurat de-a lungul anilor în care au funcționat în Oradea. Împreună au participat, bunăoară, la repararea și înzestrarea bisericilor pe care le păstureau, după cum împreună au organizat mai multe activități caritabile. În acest din urmă caz au primit concursul celor mai de vază cadre militare din cuprinsul garnizoanei¹⁴.

O colaborare excelentă a avut-o preotul Gheorghe Marian cu colonelul Ioan Arhip, comandantul Regimentului 86 Infanterie din Oradea. Acesta a susținut în permanență demersurile preotului Marian, fiind chiar inițiatorul multora dintre acestea. În opinia colonelului Ioan Arhip, menirea bisericilor militare pe frontiera de vest a României era una extraordinară, menită a contribui la „vibrarea sufletului național”.

Multe dintre activitățile preotului au fost susținute moral, material și financiar. Nu de puține ori, colonelul Arhip a pus la îndemâna preotului Gheorghe Marian mână de lucru, ciment, var, nisip și unelte de zidărie pentru a putea realiza obiectivele¹⁵. Relația dintre cei doi s-a consolidat foarte mult transformându-se într-o prietenie desăvârșită. Dealtfel, în anii războiului cei doi se vor mai întâlni în condiții dintre cele mai complicate și tragice pentru națiunea română, după cum se va vedea din cuprinsul manuscrisului.

Între ofițerii superiori care au contribuit la renovarea și consolidarea bisericii militare din Oradea amintim și pe generalul de divizie Ioan Ilcușiu, sufletul și inițiatorul multora dintre acțiunile confesorului ortodox Gheorghe Marian, general de brigadă Sabin Boncu, cel care i-a urmat generalului Ilcușiu la comanda Garnizoanei Oradea. În vremea sa, biserica militară a luat un aspect maiestuos, cucernic, fiind întregită întreaga catapeteasmă, până atunci existând numai partea de jos.

Tot atunci s-au realizat stratele pentru cântăreți. Colonelul Alexandru Marinescu, comandantul Regimentului 34 Artilerie Oradea, a donat 5000 de lei pentru finalizarea lucrării, iar colonelul Vasile Florescu, în calitate de prefect al județului Bihor, a pus la dispoziția bisericilor militare sume din bugetul Bihorului designând în cadrul acestuia un capitol special intitulat fond de ajutorare pentru biserică.

La rândul său, locotenent-colonelul Mihai Iliescu, comandantul Școlii de Jandarmi din Oradea, a donat un tablou în valoare de 7000 de lei, iar colonelul Vasile Repanovici a contribuit cu o icoană pentru catapeteasmă.

¹⁴ Ghinea 2015, p. 24.

¹⁵ Ghinea 2015, p. 24.

Au mai contribuit substanțial la finalizarea bisericii militare locotenent-colonelul Petre Predan, șeful de stat major al Diviziei 17 Infanterie, intendentul locotenent-colonel Teofil Centea, locotenent-colonelul Teodor Negru și mulți alții¹⁶.

De asemenea, o contribuție importantă la realizarea lucrărilor de restaurare de la sfârșitul anilor 1930 a avut-o și Societatea Femeilor Ortodoxe Române. Multe dintre membre erau ele însele soții de militari.

Unul dintre catalizatorii activităților de sprijinire a fost, evident, slujitorul bisericii, preotul militar căpitan Gheorghe Marian. Acesta a depus o muncă asiduă pentru a aduna fonduri și a-și duce la bun sfârșit menirea pe care și-o asumase, alături de superiorii săi militari, civili și religioși deopotrivă.

După instaurarea regimului comunist în România și desființarea Episcopiei Militare a Armatei Române, lăcașul de cult militar din Oradea a devenit, începând cu anul 1948, o biserică pentru credincioșii din zonă, subordonată Episcopiei Ortodoxe a Oradei. Puține au fost intervențiile asupra bisericii până la căderea regimului comunist. Abia în anii 1990 au mai avut loc lucrări de anvergură soldate cu restaurarea actualei fațade.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, preotul Gheorghe Marian a fost foarte prezent în peisajul social, cultural și religios orădean. Așa s-a întâmplat, bunăoară, cu prilejul sfințirii bisericii ortodoxe din curtea Spitalului Central din Oradea. Evenimentul s-a petrecut la 6 iunie 1937 și a beneficiat de prezența unor personalități de prim rang, atât de la nivel local, cât și central.

Între personalitățile prezente cu acel prilej amintim pe ministrul liberal Tiberiu Moșoiu, prefectul de Bihor Ioan P. Băncilă, directorul Spitalului Central din Oradea, Dr. Romulus Costa, președinta Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, Sofia Mihulin, prof. inginer V. Vlad din Timișoara, autorul planului bisericii, profesorul N. Irimie, pictorul iconostasului, inginer șef A. Gavra, conducătorul lucrărilor.

Noua biserică ortodoxă din curtea spitalului era, de fapt, prima realizare de acest fel din Oradea de după Marea Unire din 1918. Inițiativa a aparținut fostului episcop ortodox de Oradea, Roman Ciorogariu, trecut la cele veșnice cu un an înainte de sfințire, 1936, fără a-și vedea împlinită inițiativa¹⁷. Lui i s-a alăturat directorul spitalului, medicul Romulus Costa, acesta fiind și membru în Adunarea Eparhială a Episcopiei Oradei. Ridicarea așezământului bisericesc a fost posibilă cu participarea și efortul enoriașilor ortodocși din Oradea și județul Bihor.

Dictatul de la Viena a schimbat destinul preotului militar căpitan Gheorghe Marian, întrucât Oradea a căzut din nou sub controlul politic al Budapestei. În 3 septembrie 1940, Regimentul 85 Infanterie din cadrul Diviziei 17 Infanterie, în care era încadrat preotul Gheorghe Marian, a trecut granița vremelnică fiind cantonat pentru scurtă vreme în localitatea Sâmbăta, situată în vecinătatea sudică a noii frontiere româno-ungare trasate la Viena.

În condițiile în care armata română a suferit unele reorganizări generate de relocările de unități militare, urmare de pierderilor teritoriale din vara anului 1940, Divizia 17 Infanterie a fost desființată și mutată la Luduș¹⁸.

Gheorghe Marian a fost repartizat și încadrat ca preot militar, în mod provizoriu, la Divizia 20 Infanterie din Alba Iulia. La 5 octombrie 1940 acesta s-a prezentat la noua unitate. În același timp și-a mutat și familia trimisă în refugiu, de la Ocna Sibiului la Alba Iulia. Pe lângă misiunile pastorale întreprinse în unitățile militare din componența mării unități în care fusese repartizat, cantonate la Blaj, Diciosînmartin (azi Târnăveni), Turda și Câmpia Turzii, Gheorghe Marian a servit ca preot și la biserica Episcopiei Militare din Cetatea Alba Iulia¹⁹.

¹⁶ Ghinea 2015, pp. 24–25

¹⁷ Detalii despre viața și activitatea lui Roman Ciorogariu vezi pe larg în Roșu 2007, 321 p.

¹⁸ Marian 1941–1944, ff. 4–6.

¹⁹ Marian 1941–1944, f. 7.

Declanșarea războiului contra URSS la 22 iunie 1941 a adus din nou schimbări în destinul acestuia. Conform dispozițiilor Marelui Stat Major, preoții militari activi erau repartizați pentru mobilizare în cadrul unor unități care urmau să plece pe front. În aceste condiții, preotul Gheorghe Marian a fost trimis, în calitate de protopop șef, în cadrul Corpului VII Armată din Sibiu. Încadrarea lui acolo a început cu data de 1 octombrie 1941, fiind parte a Serviciului Clerului Corpului VII -Armată. În Sibiu a rămas până la plecarea pe frontul de Răsărit a Corpului VII Armată din Sibiu, eveniment petrecut la data de 25 martie 1942²⁰.

La 27 martie 1942 îl găsim pe preotul Gheorghe Marian debarcat în gara din Odesa, împreună cu întreaga unitate militară din care făcea parte, de acolo pornind mai departe fiind dislocați în localitatea Nicolaev, în apropierea fluviului Nipru. În Nicolaev au stat până în 4 aprilie 1942, când au pornit spre Cherson. După mai multe mișcări succesive, în data de 18 mai 1942 îl găsim staționat pe preotul militar Gheorghe Marian în Marfovka, Peninsula Crimeea. Acolo a rămas până la 26 august același an, dată la care s-a primit ordinul înaintării spre Caucaz. Oprirea s-a făcut în orașul Slavianskaia. La mijlocul toamnei, la 23 octombrie 1942, unitatea din care făcea parte a primit ordin de plecare spre regiunea Kalmîkia, situată la gurile fluviului Volga²¹. Gheorghe Marian urma direcția de înaintare a frontului pe care acționa armata română în nordul Mării Negre.

Deplasările grele, efortul susținut, condițiile de viață, alimentația deficitară au determinat îmbolnăvirea preotului Gheorghe Marian și internarea lui în Spitalul Militar din Krasnodar. Evenimentul s-a petrecut în dimineața zilei de 6 noiembrie 1942. Acolo a fost înregistrat cu Matricula nr. 8184, stabilindu-i-se și diagnosticul: icter infecțios, anemie și debilitate fizică. În consecință a primit 45 de zile de concediu de odihnă, acordându-i-se posibilitatea de a se întoarce la Sibiu, acolo unde îi era familia în refugiu²².

Contextul a fost unul norocos pentru el, deoarece ofensiva armatei sovietice din toamna anului 1942, soldată cu marea victorie de la Stalingrad, a făcut ca numai în câteva luni soarta războiului să urmeze o cu totul altă întorsătură, astfel încât armatele germano-româno-ungare să bată în retragere pe întreg frontul de Est. Gheorghe Marian a rămas în garnizoana Sibiu și după terminarea convalescenței. În tot acest timp, ofensiva armatei sovietice din primăvara anului 1944 a adus-o în situația de a se apropia pericolos de teritoriul României.

În aceste condiții, unitățile militare din Sibiu au plecat pe frontul din Moldova. Între cei plecați s-a aflat și preotul militar, maior de acum, Gheorghe Marian. În dimineața zilei de 28 aprilie 1944, orele 4, trupele din Sibiu s-au îmbarcat în trenuri pentru a pleca pe front. Prima oprire a lui Gheorghe Marian, alături de unitatea sa, a avut loc în localitatea Negrești, județul Vaslui. După scurt timp, au fost trimiși în linia întâi, întreg comandamentul din care făcea parte și Gheorghe Marian mutându-se în 15 iulie 1944 la Voinești, localitate aflată la circa 12 km de Iași²³.

Ofensiva sovietică din cadrul celei de-a doua operațiuni Iași-Chișinău, desfășurată în august 1944, a dat peste cap apărarea organizată de armatele germano-române, astfel că în foarte scurt timp întreaga Moldovă a fost ocupată.

Ziua de 23 august 1944 l-a prins pe Gheorghe Marian în zona orașului Buzău, alături de unitatea sa aflată deja în retragere²⁴. După întoarcerea armelor de către armata română și intrarea în război de partea Aliților, preotul Gheorghe Marian a însoțit în calitate de preot militar unitatea din care a făcut parte până în Ungaria, participând activ la eliberarea Transilvaniei de Nord.

La începutul lunii decembrie a anului 1944, preotul militar Gheorghe Marian era trimis de pe

²⁰ Marian 1941–1944, f. 12.

²¹ Marian 1941–1944, ff. 42–43.

²² Marian 1941–1944, f. 53.

²³ Marian 1941–1944, f. 78.

²⁴ Marian 1941–1944, p. 93.

frontul din Ungaria în Garnizoana Sibiu. Motivul invocat de preot era acela că rolul său a scăzut semnificativ în rândul armatei ca urmare a influenței ofițerilor sovietici asupra ofițerilor români și a subordonării acestora din urmă comandamentului sovietic.

La Sibiu a ajuns în 5 decembrie 1944. La 9 decembrie s-a prezentat la ordinele Comandamentului garnizoanei din Sibiu, unde a redevenit confesorul ortodox al acesteia. În această calitate a activat până la 1 aprilie 1947, după această dată fiind mutat la cererea lui la Oradea, unde a funcționat tot ca preot al garnizoanei²⁵.

Evenimentele politice petrecute în România, lichidarea ultimului bastion democratic din istoria României interbelice, vorbim de forțarea abdicării regelui Mihai la 30 decembrie 1947, instalarea deplină a regimului comunist începând cu anul 1948 au condus și la afectarea activității Episcopiei Armatei cu sediul al Alba-Iulia.

Inițial au fost desființate eparhiile, au fost pensionați episcopi și numeroși preoți militari, alții fiind trimiși în rezervă. La 22 august 1948, Ordinul nr. 946426 al Regiunii a III-a Militare dădea lovitura de grație instituției prin desființarea Clerului Militar și, deci, implicit a Episcopiei Armatei²⁶.

Ca urmare a acestui ordin, începând cu 1 septembrie 1948 preotul maior Gheorghe Marian a fost pensionat, încheindu-și o activitate în cadrul armatei începută în anul 1930. Fiind preot militar deblocat din armata regală, acestuia nu i s-a mai permis să mai desfășoare activitatea de preot, fiind privit cu suspiciune și ostilitate de noul regim instalat la București, la fel cum s-a întâmplat cu toți cei scoși din armată.

Au urmat vremuri grele pentru acesta și familia sa. Întrucât veniturile familiei erau destul de reduse, iar venurile complicate a fost nevoie ca și soția lui Gheorghe Marian, Gabriela, să urmeze o școală de asistente medicale lucrând mai apoi în mai multe instituții sanitare din Oradea²⁷. Cea mai mare a parte perioadei de până la pensionare a activat în cadrul Policlinicii de Copii din Oradea²⁸.

Lui Gheorghe Marian i s-a permis revenirea în preoție abia după relaxarea nuanțelor regimului stalinist de la București. S-a întâmplat în anul 1954, când episcopul ortodox al Episcopiei de Oradea, Valerian Zaharia, i-a permis, deși avea anatema regimului asupra sa, să slujească în parohia Țigăneștii de Criș, din protopopiatul Aleșd, în calitate de suplinitor²⁹. Titularizarea sa în parohie s-a produs patru ani mai târziu, începând cu 1 noiembrie 1958³⁰. Deși condițiile de acolo nu erau dintre cele mai bune, lipsind casa parohială sau alt spațiu potrivit de cazare, după cum semnaleză el însuși într-o scrisoare adresată Consistoriului Eparhial Oradea la 4 octombrie 1958, Gheorghe Marian și-a făcut datoria cu multă implicare atât în parohie cât și în filia Cuieșd³¹. Salariul său lunar era de 400 de lei și venea în completarea pensiei militare. Un an mai târziu, în octombrie 1959 salariul său a crescut la 475 lei.

Frontul și-a pus amprenta asupra sănătății preotului Gheorghe Marian, acesta fiind suferind de hepatită cronică, boală de care s-a îmbolnăvit încă de pe frontul de Est și care a grevat în permanență asupra confortului său cotidian până la dispariția sa. Boala a determinat mai multe internări în spitale sau vizite în stațiuni balneoclimaterice menite ai îmbunătăți starea de sănătate. Marea majoritate a acestora au avut loc la Călimănești și la Căciulata³².

Începând cu 1 octombrie 1959 Gheorghe Marian a încetat să mai fie preot în Țigăneștii de Criș. Faptul că făcea naveta de la Oradea cu fiecare ocazie cu care trebuia să fie la activități în parohie l-a obsit peste măsură, determinându-l să renunțe pe motive de boală³³.

²⁵ Marian 1941–1944, ff. 246–127.

²⁶ Mitrea 2014, p. 58; vezi pe larg Pinca 2007, pp. 185–242; Pentelescu, Petcu 2019.

²⁷ Informație de la Daniela Marian, nepoată a preotului Gheorghe Marian.

²⁸ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

²⁹ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³⁰ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³¹ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³² AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³³ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

După o pauză de trei ani de zile în care și-a văzut de sănătate, începând cu 1 februarie 1962, Gheorghe Marian a fost angajat bibliotecar la Centrul Eparhial Oradea. Acolo a rămas vreme de aproape cinci ani până la 1 ianuarie 1967³⁴. În tot acest timp a mai fost solicitat să susțină diverse slujbe în diferite parohii înlocuindu-i pe titulari în momente punctuale. Așa s-a întâmplat, bunăoară, cu prilejul slujbei de Învierea Domnului din anul 1962, când a slujit în filia Lorău a parohiei Bratca și unde preotul locului, Moise Bocșan, l-a solicitat special în acest sens³⁵.

Altă dată, toamna anului 1962 – primăvara lui 1963, a suplini în parohia Tășad întrucât preotul titular, Ioan Niculescu, a părăsit localitatea fără aprobare. Cu altă ocazie, septembrie-octombrie 1963, Gheorghe Marian a suplini în parohia Lupoia, ca urmare a transferării preotului locului, Virgil Bogdan, la Tășad, după cum, câteva luni mai târziu, în decembrie 1963 îl găsim suplinind în parohia Cihei³⁶.

În 1964 a ocupat pentru o perioadă, cu titlu de suplinitor, și funcția de secretar eparhial, odată cu demisia lui Aurel Bejan. Demersul a devenit operațional începând cu 1 februarie 1964. Gheorghe Marian a deținut cu delegație această funcție între 1 martie 1964 și 30 septembrie 1964³⁷.

După încetarea delegației, Gheorghe Marian a reveni în funcția de bibliotecar pe care a ocupat-o neîntrerupt între 1 octombrie 1964 – 28 februarie 1967. După această dată Gheorghe Marian a fost pensionat, motivul fiind legat de schimbarea legislației referitoare la pensionarii militari. Pentru a nu-și pierde pensia militară, întrucât desfășura o activitate preoțească activă, a preferat să renunțe la postul de bibliotecar.

Nu a stat însă prea mult în pensie întrucât în septembrie 1967 a fost angajat din nou în parohia Haieu, acolo rămânând până la 1 noiembrie 1969. După o lună de concediu, decembrie același an, din ianuarie 1970 a reveni în poziția de bibliotecar al Episcopiei Oradea, post pe care la ocupat până la 15 ianuarie 1973.

Gheorghe Marian a funcționat după această dată ca preot suplinitor în parohia Livada de Bihor până în anul 1975, după care a ieșit definitiv la pensie. Avea 75 de ani. Ultimii ai vieții și i-a petrecut în familie. A frecventat cu regularitate biserica în sărbătorile religioase și în zilele de duminică, fiind mulțumit că i se permitea să mai officieze uneori Sfânta Liturghie împreună cu preotul paroh al bisericii³⁸. Gheorghe Marian a încetat din viață la 82 de ani, în anul 1982.

BIBLIOGRAFIE

- AERO, FDP – Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, fond *Dosare personale 1584 – 2*, lit. M., dosar 9, nenumerotat; fond *Dosare personale 1584 – 1*, dosar 9, nenumerotat
- Ghinea 2015 – Cornelia Ghinea, *Bisericile militare din Oradea în perioada interbelică*, în *Misiunea*, an II, nr. 1 (2), 2015
- Marian 1941–1944 – Gheorghe Marian, *Memorii din războiul 1941–1944*, în *Colecția de documente* a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 5081
- Mitrea 2014 – Marius Cătălin Mitrea, *Episcopia Armatei Române – apostolat în slujba patriei*, în *Misiunea*, nr. 1, 2014
- Pinca 2007 – Petru Pinca, *Partenie Ciopron, episcop al armatei române*, în *Altarul Reîntregirii*, an XII, 2007
- Pentelescu, Petcu 2019 – Aurel Pentelescu, I.C. Petcu, *Episcopii armatei române. Biografii, documente (1921–1948)*, Editura Militară, București, 2019
- Roșu 2007 – Elisaveta Roșu, *Roman Ciorogariu (1852–1936). Repere istorice*, Oradea, Editura Arca, 2007
- Tripon 1936 – Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crișanei*, Oradea, Editura Tipografia Diecezană, 1936

³⁴ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³⁵ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³⁶ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³⁷ AERO, FDP 1584 – 1, dosar 9.

³⁸ Marian 1941–1944, p. 127.

SOLIDARITATE ȘI TENSIUNE ÎNTRE GRECO-CATOLICI ȘI ORTODOCȘI. CAZUL PROTOPOPIATULUI BUCIUMI (1940–1944)

DANIEL CORNEL BARNA*

SOLIDARITY AND CONFLICT BETWEEN GREEK CATHOLIC AND ORTHODOX PRIESTS AND BELIEVERS. THE CASE OF THE ARCHPRIESTSHIP OF BUCIUMI (1940–1944)

ABSTRACT: *The Romanian Church United with Rome and the Romanian Orthodox Church were in a so-called competition with each other in the interwar period. However, the Second Vienna Award caused important changes in 1940, and one of them is also represented by the way in which the exponents of the two romanian denominations interacted in the territory that Romania had to cede to Hungary. The newspapers of those years placed greater emphasis on the closeness between the Greek-Catholic Diocese of Cluj-Gherla and the Orthodox Diocese of Cluj, not only on the solidarity between the two bishops, but also on the relationship between the clergy and the faithful of each dioceses. However, despite the noticing of an increased feeling of romanian solidarity present in Northern Transylvania between 1940–1944, the existence of tensions between the believers of the two romanian denominations was ultimately inevitable. The purpose of this paper is to expose both tendencies (solidarity and conflict), and for this, the archpriestship of Buciumi was chosen as a case study because in this district, which bishop Iuliu Hossu visited for three consecutive years, there are examples of good coexistence between the clergy of the two denominations, as well as conflicts between greek catholic and orthodox believers.*

KEYWORDS: *Greek-Catholic Church, solidarity, conflict, archpriestship, believers*

REZUMAT: *Biserica Română Unită și Biserica Ortodoxă Română s-au aflat pe tot parcursul perioadei interbelice într-un climat de concurența una cu cealaltă. Arbitrajul de la Viena din anul 1940 a cauzat însă importante schimbări, iar una dintre acestea este reprezentată de modul în care au ajuns să interacționeze exponenții celor două confesiuni românești în teritoriul pe care România a trebuit să îl cedeze Ungariei. Presa vremii a pus un accent sporit pe apropierea dintre Episcopia Greco-Catolică de Cluj-Gherla și Episcopia Ortodoxă de Cluj, atât în ceea ce privește relația dintre cei doi episcopi, cât și a clerului și a credincioșilor din cuprinsul diecezelor. Cu toate acestea însă, în ciuda existenței unui sentiment crescut de solidaritate românească prezent în intervalul cronologic 1940–1944, apariția unor tensiuni între credincioșii celor două confesiuni românești era până la urmă inevitabilă. Scopul acestei lucrări este de a surprinde ambele tendințe, iar pentru aceasta a fost ales ca studiu de caz protopopiatul Buciumi. În acest district pe care episcopul Iuliu Hossu l-a vizitat în trei ani consecutivi se remarcă atât exemple de bună conviețuire între clerul celor două confesiuni, cât și conflicte între credincioșii greco-catolici și ortodocși.*

CUVINTE-CHEIE: *Biserica Greco-Catolică, solidaritate, tensiuni, protopopiat, credincioși*

Atât Biserica Unită, cât și Biserica Ortodoxă, au fost considerate biserici oficiale ale statului român după formarea României Mari. Cu toate acestea, se poate sesiza un climat competițional între ele, iar

* Doctorand al Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Adresa de contact: danibarna70@gmail.com.

cum se întâmplă în cazul oricărei competiții, apar inevitabil și situațiile tensionate. Încorporarea treptată a Bisericii Române Unite în noua realitate statală n-a fost una ușoară, confesiunea greco-catolică fiind în noul context mult mai slab reprezentată din punct de vedere demografic în cadrul statului român, față de cum era în Transilvania, înaintea Primului Război Mondial. Pe cale de consecință, în spațiul public apar diverse polemici și chiar tendințe de privilegiere a Bisericii Ortodoxe Române, aceasta fiind denumită drept „dominantă” în constituție. De asemenea, în perioada interbelică au existat cazuri ale unor credincioși greco-catolici care au trecut la confesiunea ortodoxă. Ierarhii uniți atribuiău aceste activități misionare desfășurate de clerul ortodox în Ardeal, și faptul că aceștia din urmă speculau în special situațiile tensionate dintre credincioși și preoții greco-catolici¹. În acest context, sunt avansate idei legate de posibilitatea de reunificare bisericească².

Totuși, evenimentele din toamna anului 1940 și trasarea noilor granițe ca urmare a implementării prevederilor Arbitrajului de la Viena au afectat ambele Bisericii, acestea fiind scindate odată cu pierderea Transilvaniei de Nord și cu includerea ei în componența Ungariei. Noile realități politice au dus la o mai mare apropiere între episcopiile rămase în teritoriul cedat de statul român, cel mai ilustrativ exemplu fiind cel al Episcopiei Greco-Catolice de Cluj-Gherla și al Episcopiei Ortodoxe de Cluj, aceasta din urmă nefiind recunoscută *de jure* de către factorii decizionali de la Budapesta. În ciuda unei schimbări în ceea ce privește acel climat concurențial pe care îl menționasem, acesta totuși nu a dispărut total.

Prin urmare, scopul acestei cercetări este de a ilustra cele două tendințe contradictorii care au apărut între comunitățile greco-catolice și cele ortodoxe în intervalul 1940–1944, chiar dacă în acest segment cronologic relația celor două Biserici a cunoscut o semnificativă apropiere. Pentru atingerea țelului propus, am ales cazul protopopiatului Buciumi, district în care s-au remarcat concomitent și semne ale unei apropieri între credincioșii celor două confesiuni, dar și o serie de tensiuni apărute ca urmare a unor schimbări confesionale (credincioși care au trecut de la ortodoxism la greco-catolicism) și a morții unui preot care săvârșea serviciul divin în singura biserică din întreaga eparhie în care același lăcaș de cult era folosit atât de uniți, cât și de ortodocși. Va fi surprinsă în primul rând relația dintre credincioși, precum și aceea dintre preoții din teritoriu. De asemenea, se va urmări modul în care cei doi episcopi de la Cluj au încercat să rezolve situațiile în cauză, ei încercând deopotrivă și să-și sporească număr de credincioși, dar și să evite lezarea celeilalte părți implicate și degenerarea conflictelor.

În perioada 1940–1944, interesele episcopului greco-catolic, Iuliu Hossu, și ale celui ortodox, Nicolae Colan, au coincis în repetate rânduri, cei doi încercând constant să apere atât drepturile Bisericilor pe care le reprezentau, cât și ale credincioșilor români. Cei doi episcopi clujeni, Iuliu Hossu și Nicolae Colan, au fost prezenți la festivitatea de intrare a regentului Horty în Cluj în data de 15 septembrie 1940, ambii protestând împotriva violențelor comise de către anumite trupe militare împotriva populației civile românești³. Au fost amândoi preocupați de starea învățământului, militând pentru redeschiderea școlilor confesionale. Se remarcă de asemenea faptul că au participat împreună la numeroase festivități, serbări, concerte de colinde conferințe, și s-au felicitat personal la diverse evenimente (la jubileul de 25 de ani de episcopat sărbătorit de Iuliu Hossu în anul 1942, sau la serbarea ținută în data de 6 decembrie la catedrala ortodoxă, de Sfântul Nicolae, etc.)⁴.

Legat de situația din teritoriu, dacă urmărim informațiile apărute în presa românească, constatăm că majoritatea articolelor referitoare la activitatea celor două Biserici s-au concentrat pe evidențierea acțiunilor episcopilor, întreprinse fie în urbea de reședință, fie în timpul vizitațiilor canonice. În „Tribuna Ardealului”, singurul cotidian în limba română care apărea în teritoriul cedat, au fost publicate și câteva articole referitoare la interacțiunea dintre clerul și credincioșii celor două confesiuni în diverse regiuni

¹ Bucur 2003, p. 64.

² Ghitta 2022, p. 71–72.

³ Bucur 2003, p. 97–98.

⁴ Barna 2021, p. 98–100.

ale diecezei. De departe cel mai ilustrativ caz a fost cel din Bistrița, unde clerul și credincioșii celor două confesiuni românești au participat împreună la săvârșirea serviciului divin de sfințire a apei cu ocazia sărbătoririi Bobotezei în anul 1941, dar și la consacrarea bisericii ortodoxe⁵ din localitate, în vara aceluiași an; sunt menționate și alte parohii care au constituit, în viziunea presei, un exemplu de solidaritate: Apahida și Buciumi.

Dincolo de imaginea de concordie pe care „Tribuna Ardealului” a reliefat-o constant, și care evident că nu poate fi pusă în discuție în acea perioadă, trebuie avută în vedere și existența unor stări conflictuale în anumite localități. Este necesară menționarea faptului că acestea din urmă nu prea puteau să apară în presă, căci în acei ani funcționa cenzura. Așadar, în cele ce urmează, va fi expusă situația din districtul Buciumi, începând cu aspectele pozitive, urmând ca apoi să fie prezentate tensiunile din localitățile Buciumi și Ciumărna.

În anul 1943, la finele lunii iunie, aflat în protopopiat pentru a efectua o serie de vizite canonice, Iuliu Hossu participă la sinodul protopopial de primăvară, care în anul respectiv a avut loc în Agrij. A doua zi, 28 iunie, ierarhul plecă alături de parohul din Agrij, Ioachim Maxim, spre Bozna, parohie vacantă pe care Ioachim Maxim o administra temporar. Ajuns la destinație, episcopul a fost întâmpinat de tineri călăreți îmbrăcați în straie populare și escortat până la biserică, unde era așteptat de trei preoți uniți, sosiți acolo ca urmare a veștii că Iuliu Hossu urmează să efectueze o vizită canonică în acea parohie. Conform obiceiului, a fost prezent și preotul ortodox, Visarion Săpânțan, acesta oferindu-i episcopului salutul *Bisericii surori*. Acest aspect nu dovedește neapărat o apropiere între exponenții celor două confesiuni, deoarece se întâmpla în mod constant ca un episcop să fie întâmpinat într-o localitate și de către preoții celorlaltor confesiuni. Ceea ce face notă distinctă în Bozna însă este faptul că la biserică vacantă din sat cântarea bisericească *Pe Dispunătorul* a fost intonată de corul ortodox⁶, neexistând în localitate un cor greco-catolic. Chiar dacă sursele nu specifică acest lucru, prezența corului ortodox nu a constituit o surpriză, administratorul parohial unit discutând în acest sens cu preotul ortodox din timp.

Cu prilejul pelerinajului de la mănăstirea din Buciumi din anul 1944 (pelerinaj inaugurat cu un an înainte⁷), care avea loc în data de 29 iunie cu ocazia sărbătorii Sfinților Apostoli Petru și Pavel, „Tribuna Ardealului” remarca existența unei relații foarte bune între protopopul unit din Buciumi și cel ortodox din Unguraș. Articolul din ziar menționează faptul că la acest pelerinaj, precum și la recepția organizată după încheierea slujbei, a participat și protopopul ortodox al Ungurașului, Valeriu Matei. Conform presei, ierarhul unit i-a felicitat pe cei doi protopopi pentru colaborarea lor, fiind „frățeste îmbrățișați”⁸. Nu este exclus ca, dincolo de această imagine pe care oricum cotidianul o promova, să fi existat într-adevăr o bună înțelegere între cei doi în anul 1944. Cert este că documentele arată că nu cu mult timp în urmă au fost sesizate și neînțelegeri între clerul și credincioșii celor două confesiuni: atât în satul Buciumi, cât și în Ciumărna, singura localitate în care în aceeași biserică se oficia două săptămâni slujba greco-catolică, și o săptămână cea ortodoxă⁹.

CAZUL LOCALITĂȚII BUCIUMI

Parohia din Buciumi era una veche, fiind menționată în Conscriptia episcopului de Făgăraș Inochentie Micu, din 1733. Conform acesteia, în sat erau 30 de familii de uniți, păstoriți de preotul Ioan¹⁰. Cu aproape două decenii mai târziu, în statistica realizată de către episcopul Petru Pavel Aaron în

⁵ Barna 2021, p. 103.

⁶ „Tribuna Ardealului”, nr. 815/1943, p. 4.

⁷ „Tribuna Ardealului”, nr. 830/1943, p. 4.

⁸ „Tribuna Ardealului”, nr. 1097/1944, p. 3.

⁹ Prunduș 1995, p. 164–165.

¹⁰ Togan 1898, p. 29.

anul 1750, în Buciumi era menționată o comunitate unită formată din 298 de credincioși, aceștia având un preot și o biserică¹¹. Parohia apare menționată ca făcând parte din tractul Miluanului¹² al episcopiei de Făgăraș, din secolul al XVIII-lea până în 1880¹³, când s-a constituit protopopiatul Almașului. După anul 1930, când s-a înființat Episcopia Greco-Catolică de Maramureș și au avut loc ample modificări teritoriale în toate diecezele unite din România, teritoriul protopopiatului Almaș trece de sub administrația Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș la cea a Episcopiei de Cluj-Gherla, Buciumul devenind reședința nou-înființatului protopopiat eponim.

Din punct de vedere demografic, atât șematismele, cât și recensămintele arată o constantă creștere a populației în Buciumi, precum și existența unei majorități covârșitoare greco-catolice. Totodată, parohia avea o biserică de piatră edificată încă din secolul al XIX-lea. În ceea ce îi privește pe ortodocși, ei apar menționați abia în recensământul din anul 1900, fiind 15 la număr, față de cei 1642 de greco-catolici, și 283 de etnici maghiari care erau de confesiune romano-catolică sau reformată¹⁴. După înființarea Episcopiei Ortodoxe de Cluj, în întreg teritoriul Transilvaniei se poate vorbi de un avânt în ceea ce privește renovarea sau construirea de lăcașuri noi de cult, precum și de un progres în ceea ce privește nivelul de școlarizare al clerului¹⁵, toate acestea facilitând dezvoltarea comunităților ortodoxe din teritoriu. Legat de localitatea Buciumi însă, cu toate că șematismele din perioada interbelică nu menționează structura confesională a localității, fiind trecuți în revistă doar credincioșii uniți, nu există indicii care să sugereze o creștere substanțială a comunității ortodoxe, greco-catolicii fiind în continuare majoritari.

Revenind la intervalul cronologic avut în vedere, în anul 1941, la finele lunii ianuarie, protopopul unit Ștefan Răcășan a trimis la episcopie un proces verbal redactat în data de 26 ianuarie, prin care informa că parohia ortodoxă din Buciumi se desființa, credincioșii revenind la greco-catolicism cu tot cu bunurile celeilalte biserici: un clopot, patru prapori, două rânduri de odăjdii, și mai multe cărți. În ședința consistorială din 31 ianuarie sunt acceptate trecerile credincioșilor, cerându-se protopopului să fie atent cu bunurile menționate, pentru ca ele să nu cadă într-o posesiune străină¹⁶. Până în acest punct, totul pare doar un demers laudabil al protopopului de a determina o serie de credincioși să revină la confesiunea de la care defecționaseră în urmă cu câțiva ani. Ștefan Răcășan (numit protopop în urmă cu șase luni, ca urmare a faptului că predecesorul său din Buciumi ceruse să fie transferat în Surduc) își făcea datoria de a întări situația Bisericii sale în teritoriu și de a-i raporta episcopului orice schimbare apărută¹⁷; situația însă ajunge să se complice în primăvara aceluiași an.

Problemele apar două luni mai târziu, când secretarul eparhial ortodox i se adresează lui Iuliu Hossu, făcând referire la cele întâmplare în Buciumi. El susține că acei credincioși care trecuseră la uniți ar fi pus stăpânire pe modesta avere care era de drept a Bisericii ortodoxe. Nu vor să o elibereze, ci doar să cedeze un mic procent din ea, adică într-o proporție egală cu cei rămași la ortodoxism. Secretarul consideră că pentru o astfel de situație se poate acționa în instanță, dar crede că ar fi de nedorit să se ajungă la așa ceva, motiv pentru care îi cere lui Hossu să le scrie enoriașilor pentru ca aceștia să restituie averea parohiei ortodoxe, avere care ar fi fost adunată de un călugăr, prin colectă¹⁸. Ierarhul clujean s-a adresat numaidecât protopopului unit, cerând un raport complet al situației de acolo.

O lună mai târziu, sosește la episcopie raportul cerut de Iuliu Hossu. Răcășan arată că 102 familii, adică 298 de credincioși, au revenit de la ortodoxie la greco-catolicism, astfel că este vorba în primul rând de săteni care în trecut defecționaseră și acum se întorseseră la vechea lor confesiune. Clerul ortodox din

¹¹ „Transilvania”, nr. 9/1901, p. 286.

¹² *Șematism* 1900, p. 153.

¹³ *Șematism* 1880, p. 41.

¹⁴ Rotariu 1999, p. 506–507

¹⁵ Oros 2001, p. 146.

¹⁶ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 6820/1941, f. 10.

¹⁷ Miron 2004, p. 163–166.

¹⁸ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 6820/1941, f. 1.

zonă vedea în această trecere o manevră a uniților, or, în realitate, susține protopopul, parohia ortodoxă nu a fost ruptă în vreun fel, ci a fost reîntregită cea unită. În ceea ce privește averea fostei biserici, credincioșii care trecuseră de la ortodoxism la greco-catolicism susțineau că aceasta era de drept proprietatea credincioșilor (atât a celor reîntorși, cât și a celor câțiva rămași), astfel că nu se afla în posesia parohiei unite. De asemenea, o altă acuzație adusă de clerul ortodox lui Ștefan Răcășan era aceea că, în colaborare cu jandarmii maghiari, ar forța credincioșii să își schimbe confesiunea, motiv pentru care protopopul ortodox din Unguraș a fost trimis în Buciumi să inspecteze situația. Ajuns acolo, el nu a sesizat că s-ar fi recurs la vreo presiune. După ce a ascultat mărturiile celor trecuți și a realizat că acest lucru s-a făcut benevol, Valeriu Matei ar fi numit un nou curator și a sfințit o casă care să fie folosită drept capelă pentru cei aproximativ 50 de ortodocși rămași (despre care Răcășan afirmă că au plecat din sânul Bisericii Unite ca urmare a faptului că ar fi avut cu toții impedimente dărâmbitoare de căsătorie, și astfel trăiesc în concubinaj). Ștefan Răcășan susține că, pentru a rezolva chestiunea, l-ar fi invitat pe protopopul ortodox acasă la el ca să discute, iar acesta din urmă i-ar fi zis că el înțelege situația, dar are ordin ca și dacă mai sunt în localitate trei enoriași ortodocși, să îi țină și pe aceia cu orice preț.

Chestiunea schimbării profesionale a fost constant una delicată, putând duce la tensiuni între clerul greco-catolic și cel ortodox și la acuzații reciproce despre modul în care erau determinați credincioșii să plece din sânul uneia dintre Biserici. Un caz din Ilva Mare, vicariatul Rodnei, ilustrează foarte bine acest aspect: parohul unit de acolo îi dă episcopului asigurări că pentru convingerea celor 49 de credincioși care au decis să revină la greco-catolicism după ce defecționaseră în trecut, s-au folosit cele mai blânde mijloace, nefiind vorba de nicio presiune. Totodată, preotul ține să precizeze că în urmă cu câțiva ani, prin 1937–1938, parohia ortodoxă din localitate se înființase oferindu-le locuitorilor o serie de promisiuni pentru a-i atrage¹⁹. Pe lângă această acuzație, în general *Bisericii surori* i se imputa faptul că, în momentul în care unii credincioși, care se făceau vinovați de diverse vicii, intrau în conflict cu preoții greco-catolici, clerul ortodox profita de ocazie pentru a-i determina să își schimbe confesiunea. „Cu mult înainte de a veni eu în Ilva, oamenii certați cu morala aveau intrare în Biserica Ortodoxă”²⁰, relatează în vara anului 1941 parohul din Ilva Mare Luncă, susținând că aceste situații trebuiau atent supravegheate și raportate episcopului pentru a putea fi descurajate.

Revenind la cazul din Buciumi și la schimbările profesionale de acolo, oficiul stării civile evidențiază încă din anul 1939 că, în comună, trecerile de la un cult la altul se petreceau foarte frecvent, fiind vorba atât de decizii individuale, cât și de unele colective²¹. Astfel, în anul 1941, 80% din comunitatea ortodoxă revenise la greco-catolicism, lor aparținându-le propunerea de împărțire a averii, realizată din contribuțiile lor, susțin ei, și doar într-o foarte mică măsură cu ajutorul Episcopiei Ortodoxe de Cluj. Protopopul ortodox nu a fost de acord cu acest argument, susținând că averea este a Bisericii, nu a credincioșilor, și ar trebui să fie trimiși în judecată cei care se opun acestui lucru.

Pentru că nu s-a ajuns la un consens, protopopul greco-catolic a sugerat și el că o decizie bună ar fi o împărțire proporțională, interesându-se de contribuțiile părților aflate în litigiu. În urma cercetărilor făcute de Ștefan Răcășan, a reieșit că dintr-o sumă totală de 37.123 de lei (rămasă la plecarea preotului ortodox din localitate), credincioșii ar fi contribuit cu 9.123, Ministerul Cultelor cu 10 mii, Episcopia Ortodoxă și acel călugăr care inițiasse o colectă cu câte o mie fiecare, la care se mai adaugă 16 mii de lei strânși din diverse colecte. Totodată, pentru o serie de obiecte, episcopia și autoritățile ar mai fi contribuit cu 28 de mii de lei, în timp ce credincioșii cu aproximativ 40 de mii. Pentru a se ajunge totuși la o soluționare, credincioșii reveniți la greco-catolicism au făcut o nouă propunere, cerând să li se lase lor clopotul, iar restul averii să rămână parohiei ortodoxe. În eventualitatea în care episcopia ortodoxă nu își

¹⁹ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 1137/1942, f. 1–2.

²⁰ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 3810/1941, f. 2.

²¹ SJSJAN, FPGCB, Dos. 22, f. 37.

dădea acordul, se cerea sfatul episcopului Iuliu Hossu: dacă ar trebui să cedeze și clopotul, sau ar fi indicat să aștepte o decizie a justiției²².

În data de 28 iunie, Nicolae Colan primește asigurarea lui Iuliu Hossu că i-a cerut protopopului din Buciumi să rezolve chestiunea în spiritul „dragostei frățești”. În luna august însă, secretarul eparhial ortodox îi scrie din nou ierarhului unit, relatându-i că, în ciuda asigurărilor primite și a unor convorbiri telefonice purtate între cei doi episcopi, bunurile bisericii din Buciumi se află în posesia lui Răcășan și a unor credincioși, aceștia nedând curs deciziei lui Hossu. E reiterată intenția părții ortodoxe de a se evita implicarea justiției, știut fiind că episcopul unit are cele mai bune intenții și dorește o rezolvare amiabilă, dar, așa cum stăteau lucrurilor, părea să nu există altă soluție.

Iuliu Hossu transmite aceste informații în Buciumi, interesându-se de ce nu s-au executat cele dispuse de el pentru o rezolvare pașnică a problemei. În data de 10 septembrie, protopopul îi răspunde, susținând că averea se află în posesia lui Artemiu Ciupe, fostul prim-curator ortodox. Acesta nu a dat curs solicitării de restituire, căci i-a auzit pe localnicii rămași la ortodoxism că intenționau să recupereze toată averea și să o împartă între ei. Ciupe dorea să păstreze controlul asupra contribuțiilor credincioșilor reveniți la greco-catolicism, adică asupra banilor rămași în visterie, fiind dispus să predea obiectele. Cum propunerea nu este acceptată de Nicolae Colan, Răcășan arată că nu mai are ce să facă în situația dată. Se temea că, dacă ar face prea mari presiuni, s-ar produce noi complicații. El afirmă că acest conflict este mai degrabă cauzat de ambițiile personale ale unor credincioși. Dacă ar fi să se ajungă la un proces, acest lucru s-ar datora unor probleme preexistente investiției sale ca protopop. Insistă asupra faptului că parohia greco-catolică din Buciumi nu are intenția de a acapara averea celei ortodoxe, chiar dacă protopopul ortodox nu conținește să prezinte astfel lucrurile.

Finalul conflictului nu este pomenit în documente, din păcate. Ultimele consemnări relevă doar faptul că Iuliu Hossu ar fi vorbit din nou cu Nicolae Colan, expunându-i situația. Acesta din urmă a făgăduit că va rezolva acea problemă fără să se ajungă la proces²³, detaliile rămânând însă necunoscute. După cum se poate observa, situația tensionată de la nivel local se dorea a fi rezolvată în mod amiabil de către cei doi ierarhi. După cum subliniasse protopopul unit, era vorba de un conflict stârnit de credincioși, nicidecum de cler. Cu toate acestea însă, trebuie avut în vedere faptul că odată cu tergiversarea găsirii unei soluții mulțumitoare pentru ambele părți implicate, a apărut riscul escaladării conflictului, a prezentării cazului forurilor judecătorești și a formulării unor acuzații conform cărora Ștefan Răcășan ar fi fost implicat în toate acestea.

CAZUL LOCALITĂȚII CIUMĂRNA

La Ciumărna, problemele erau legate de specificul acelei localități: un singur lăcaș de cult, folosit de ambele confesiuni. Deși numărul credincioșilor ortodocși era redus față de cel al greco-catolicilor²⁴, moartea parohului unit este prezentată ca și cum ar fi oferit oportunitatea *Bisericii surori* să întreprindă acțiuni de prozelitism, care firește că au trezit îngrijorarea protopopului unit.

Față de Buciumi, evoluția parohiei greco-catolice din Ciumărna a fost diferită, chiar dacă se aflau în proximitate și ambele au făcut parte din aceleași protopopiate. Deși șematismul din 1947 indică faptul că trecerea la Unire se făcuse în anul 1824²⁵, există surse care arată că în acel an de la începutul veacului al XIX-lea a avut loc, de fapt, o reîntoarce a unei părți considerabile de credincioși la greco-catolicism de la ortodoxism. În Conscriptia din 1733 erau menționați 16 familii greco-catolice, satul fiind însă fără preot²⁶.

²² SJCJAN, FEGCCG, Dos. 6820/1941, f. 3–4.

²³ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 6820/1941, f. 7–9.

²⁴ *Șematism* 1947, p. 50.

²⁵ *Șematism* 1947, p. 49.

²⁶ Togan 1898, p. 29.

În anul 1750, conform statisticii lui Petru Pavel Aron, în sat erau 212 suflete, parohia dispunând de o biserică și un preot²⁷. Conscriptia întocmită de către baronul von Buccow, general de cavalerie și comandantul tuturor trupelor imperiale din Transilvania, realizată în perioada 1760–1762, ilustrează însă o schimbare legată de structura confesională din Ciumărna: era consemnată prezența a doi preoți ortodocși, care păstoreau 35 de familii neunite²⁸. În șematismul din 1900 apar câteva informații revelatoare referitoare la evoluția parohiei: chiar dacă fusese unită la începutul secolului al XVIII-lea, nu beneficiase de un preot, iar ulterior avusese loc defecționarea comunității la ortodoxism. Se poate ca lipsa preotului să-i fi determinat pe locuitori să ia decizia schimbării confesionale, însă este doar o supoziție. Cert este faptul că acest șematism confirmă schimbarea confesională pe care o menționează și cel din 1947, și anume: în anul 1824, preotul greco-catolic Irimie Giuruțan, fiu al preotului ortodox Nicolae Giuruțan din Ciumărna, determină trecerea unei părți considerabile a credincioșilor ortodocși la greco-catolicism²⁹. În secolul al XIX-lea cele două comunități confesionale românești erau reprezentate aproape egal din punct de vedere demografic. În secolul al XX-lea însă, începe să fie tot mai bine conturată creșterea numărului credincioșilor uniți, în anul 1910 fiind consemnați 437 de greco-catolici și 297 de ortodocși³⁰. Diferența numerică dintre cele două comunități devine tot mai pronunțată în perioada interbelică, astfel că în anii războiului, recensământul din 1941 menționează 634 de uniți și doar 260 de ortodocși³¹. Este adevărat că nu se poate stabili câți enoriași ai ambelor confesiuni s-au refugiat sau au fost expulzați în toamna anului 1940, aspecte care firește că au influențat cifrele oferite de recensământul din 1941, dar această disproporție se păstrează și după încheierea războiului, fiind confirmată de șematismul din 1947.

Revenind la tensiunile din segmentul de timp avut în vedere, este consemnat faptul că în data de 22 mai 1942, Răcășan îi scrie lui Iuliu Hossu informându-l că la înmormântarea preotului defunct au participat preoții ortodocși din Treznea și Bozna, precum și protopopul lor, Valeriu Matei. În acel context a aflat că preotul ortodox din Stână, care era doar paroh interimar în Ciumărna, urma să fie numit permanent în Ciumărna, chiar dacă parohia ortodoxă nu dispunea de casă parohială. Pentru a-și întări afirmațiile, Răcășan dă și alte exemple din district: în Bozna, unde e sat mixt confesional, au pus un călugăr drept administrator, care rezidează acolo, deși într-un sat din apropiere ortodocșii erau majoritari, dar acolo nu stătea niciun preot ortodox. O situație similară era și în Bodia, unde preotul ortodox stătea în chirie, deși erau destule parohii mai mari, lipsite de paroh. Citându-l în scrisoarea sa pe preotul ortodox din Bodia, Răcășan ține să releve că aceste strategii erau menite să blocheze eventuale treceri ale ortodocșilor la unire. Protopopul unit îl asigură pe episcop că în Buciumi situația e stabilă, la fel și în Bozna. În Ciumărna însă era nevoie neapărată de un preot nou. Până la numirea unuia, propune instituirii unui administrator parohial. Dă asigurări că în acea localitate casa parohială era edificată și putea să fie locuită. Văduva preotului răposat avea o situație materială bună, deci nu era nevoită să stea un an întreg în respectiva casă, putând oricând pleca. Existența edificiilor parohiale în stare bună (casă plus diverse anexe) reprezenta un avantaj pentru o parohie care era în căutare de preot, asemeni sesiei preoțești. La episcopie s-a luat act de cele raportate, s-a aprobat numirea administratorului interimar și s-a publicat concurs, în *Curierul Creștin*³², pentru postul rămas vacant.

Instalarea unui preot a avut loc în 7 februarie 1943, când Teodor Ploscariu, recent hirotonit, a fost investit paroh în Ciumărna. Noul preot ține să le mulțumească enoriașilor pentru caldă primire și episcopului pentru că îl numise. Se poate observa că, în ciuda faptului că vacanța parohiei fusese anunțată în oficiosul episcopiei încă din vara anului 1942, fiind vorba de o parohie modestă, a durat ceva

²⁷ „Transilvania”, nr. 9/1901, p. 286.

²⁸ Ciobanu 1926, p. 618.

²⁹ *Șematism* 1900, p. 153.

³⁰ Rotariu 1999, p. 508–509.

³¹ Rotariu 2002, p. 326–327.

³² SJCJAN, FEGCCG, Dos. 3911/1942, f. 1–2.

timp până s-a găsit cineva dornic să preia postul. Articolul din „Tribuna Ardealului” ține să sublinieze că bucuria credincioșilor se datora faptului că aceștia așteptau de mult un preot, comunitatea fiind „atacată” de diferite secte, care urmăreau în special atragerea tineretului³³. Prezența sectanților în localitate a fost mai târziu confirmată de șematism³⁴, și este foarte probabil ca ei să fi încercat să coopteze o parte dintre locuitori văzând că parohul murise. Totuși, în 1942–1943 numărul acestora trebuie să fi fost insignifiant, din moment ce protopopul nu îi menționase drept un pericol. Ștefan Răcășan era îngrijorat atunci de preotul ortodox din localitate, persoană despre care însă cotidianul nu spune nimic. Se poate să nu fi existat tensiuni vizibile, ci doar temeri reciproce ale clerului celor două confesiuni românești. Este posibil și ca redacția ziarului să nu fi cunoscut situația din teren, ori să fi evitat astfel de dezvăluiri ce ar fi contrazis imaginea prezentată cu fiecare ocazie ivită: „colaborările frățești” dintre greco-catolici și ortodocși.

Pentru a se putea bucura de serviciu divin în fiecare duminică și, mai ales, pentru a înlătura situații precum aceea de la moartea fostului preot, credincioșii uniți din Ciumărna au dorit să edifice o nouă biserică, pe care să o folosească doar ei. În acest sens, protopopul îi scrie lui Iuliu Hossu, informându-l că enoriașii au strâns deja 13.395 de penghei și sunt dispuși să contribuie și cu zile de muncă pe perioada construcției edificiului. Se dorea un locaș de cult din piatră, sau, dacă ar fi fost prea scump, din ciment, deși satul dispunea de resurse importante de piatră. Protopopul solicită în numele credincioșilor aprobarea acelei solicitări, formulând și o cerere prin care episcopul să dispună ca inginerul diecezan să întocmească un plan arhitectural. Ștefan Răcășan arată că, dacă s-ar înfăptui dezideratul enoriașilor din Ciumărna, s-ar pune în sfârșit capăt conflictului dintre uniții și ortodocșii din localitate³⁵. În ședința consistorială din 8 mai 1943 sunt aprobate cele cerute de protopopul din Buciumi, inginerul urmând a proiecta un edificiu suficient de spațios pentru 600 de persoane³⁶. În ciuda determinării credincioșilor din Ciumărna de a construi o nouă biserică, în șematismul din anul 1947 era consemnat faptul că cele două confesiuni încă foloseau același locaș de cult³⁷, fără a fi oferite informații despre o posibilă începere a construcției unei alte biserici.

În documentele din fondul episcopiei unite nu se găsesc mai multe detalii despre aceste situații tensionate din districtul Buciumi sau despre evoluția lor în anii următori. O sursă poate chiar mai bună ar fi putut fi arhiva oficiului protopopial, distrusă însă de două ori, în decurs de 5 ani. În anul 1940, trupele maghiare recent intrate în Transilvania de Nord fuseseră cantonate o vreme în casa parohială, dând foc arhivei și distrugând o parte considerabilă din documentele de acolo, iar în anul 1944, trupele aliate intrate în teritoriu pentru eliberare au distrus toate actele care fuseseră emise în perioada 1941–1944³⁸, precum și o serie de matricole, registre monetare și protocoale mai vechi. În lipsa unor precizări suplimentare, rămâne doar de presupus că nu s-a ajuns la o amplificare a tensiunilor.

CONCLUZII

În concluzie, în segmentul de timp analizat, ca urmare a faptului că cele două dieceze se aflau în componența statului maghiar și se confruntau cu numeroase dificultăți generate de schimbările politice și teritoriale (Episcopia Ortodoxă de Cluj nefiind nici măcar recunoscută de către autorități), se poate vorbi de o apropiere între ele, atât la nivel central, între cei doi episcopi, cât și la nivel teritorial, în special între membrii clerului celor două Biserici, dar și al credincioșilor.

Dincolo de imaginea prezentată în presă însă, trebuie avută în vedere și apariția sporadică a unor

³³ „Tribuna Ardealului”, nr. 693/1943, p. 1.

³⁴ *Șematismul 1947*, p. 50.

³⁵ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 2872/1943, f. 1–2.

³⁶ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 2872/1943, f. 1–2.

³⁷ *Șematismul 1947*, p. 49.

³⁸ SJCJAN, FEGCCG, Dos. 902/1948, f. 1.

situații mai delicate în diverse parohii, cazul protopopiatului Bucium fiind unul dintre cele mai ilustrative. Schimbările confesionale sau chiar și simpla existență a posibilității defecționării puteau adesea să ducă la tensiuni între comunitățile celor două confesiuni românești. Cei doi episcopi, în ciuda dorinței de a atrage cât mai mulți credincioși la propria confesiune, au încercat constant să rezolve amiabil orice problemă, și se poate afirma cu certitudine că dificultățile create de schimbările politico-teritoriale din intervalul cronologic 1940–1944 au determinat o apropiere între ei.

Situația din protopopiatul Buciumi arată că la nivel central se dorea o rezolvare amiabilă a conflictelor, preîntâmpinarea degenerării lor, precum și evitarea implicării forurilor judecătorești. Inevitabil însă, în teritoriu apăreau adesea situații delicate, atât între membrii clerului, dar mai cu seamă între credincioșii celor două confesiuni. După cum punctase protopopul Ștefan Răcășan, ambițiile personale ale unor indivizi puteau să stârnească nemulțumiri care să cuprindă o localitate întreagă. Cu toate acestea, s-au căutat în permanență soluții pentru o conviețuire lipsită de incidente neplăcute.

BIBLIOGRAFIE:

- SJCJAN, FEGCCG – Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond *Episcopia Greco-Catolică de Cluj-Ghela*.
 SJSJAN, FPGCB – Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Buciumi*.
Transilvania – Transilvania, Sibiu, 1901.
Tribuna Ardealului – Tribuna Ardealului, Cluj-Napoca, 1943–1944.
 Barna 2021 – D.C. Barna, *Relația dintre Episcopia Greco-Catolică de Cluj-Gherla și Episcopia Ortodoxă de Cluj ilustrată în „Tribuna Ardealului” (septembrie 1940 – ianuarie 1945)*, în: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2021, p. 95–105.
 Bucur 2003 – I.M. Bucur, *Din Istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918–1953)*, Cluj-Napoca, 2003.
 Ciobanu 1926 – V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760–1762*, în: *Anuarul Institutului de Istorie Națională III*, 1926, p. 616–701.
 Ghitta 2022 – O. Ghitta, *Biserica Greco-Catolică Română. De la Unirea cu Roma până azi. Schiță de sinteză istorică*, în: *Lumină din lumină. În memoria episcopului Florentin Crihălmeanu*, Cluj-Napoca, 2022, p. 59–82.
 Miron 2004 – G.M. Miron, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Clei și enoriași (1697–1782)*, Cluj-Napoca, 2004.
 Oros 2001 – A. I. Oros, *Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului 1918–1940. Biserica și societatea*, Cluj-Napoca 2001.
 Prunduș 1995 – S.A. Prunduș, *Cardinalul Iuliu Hossu*, Cluj-Napoca, 1995.
 Rotariu 1999 – T. Rotariu, *Recensământul din 1900. Transilvania*, București, 1999.
 Rotariu 1999 – T. Rotariu, *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, 1999.
 Rotariu 2002 – T. Rotariu, *Recensământul din 1941. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002.
 Șematism 1880 – *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice de Alba Iulia și Fărăgaș pe anul 1880*, Blaj, 1880.
 Șematism 1900 – *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice de Alba Iulia și Fărăgaș pe anul 1900*, Blaj, 1900.
 Șematism 1947 – *Șematismul Eparhiei Greco-Catolice Române de Cluj-Gherla pe anul mântuirii 1947*, Cluj-Napoca, 1947.
 Togan 1898 – N. Togan, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripția episcopului Inocenție Micu Klein*, Sibiu, 1898.

ACTIVITATEA LUI DAVID PRODAN ÎN PERIOADA EXILULUI LA SIBIU A UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ (1940–1945)

CĂTĂLIN COZMA*

DAVID PRODAN'S ACTIVITY DURING THE EXILE AT SIBIU OF THE UNIVERSITY OF CLUJ (1940–1945)

ABSTRACT. *The present work, David Prodan's activity during the exile at Sibiu of the University of Cluj (1940–1945), analyzes the professional activity of the Transylvanian historian in a chronological approach during five years, marked by multiple political transformations and socio-economic crises. We have used both the works published by Prodan, as well as original materials in the collection of the Academician David Prodan Memorial Museum in Cluj-Napoca.*

In the first part of the study, I analyzed the consequences of the transfer of the University of Cluj to Sibiu and the effects that this transfer had on David Prodan's life and research activity. The University's presence in Astra's city of residence further strengthened the collaboration between the two institutions. During the study, I mentioned Prodan's involvement in the drafting of the catalog of the Association's Central Library which was completed in 1942. Also during this period, his first works were published in the prestigious Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj, addressing various topics from the agrarian history of Transylvania: Despre „iliș” în Transilvania and Ce era tretina în Transilvania?. The establishment in 1942 of Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, with the aim of countering the Hungarian revisionist propaganda, gave the historian from Cluj the opportunity to elaborate the work entitled Județul Cluj. Orașul Cluj, through which he demonstrated with the help of historical and statistical data the absurdity of the decisions taken in Vienna in August 1940. At the same time, in 1944, Prodan published Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al

XVIII-lea. Studiu critic, which, through the exemplary rigor of the historical analysis, invalidated the arguments of the Hungarian historiography's thesis that contested the antiquity and the rights of the Romanians in Transylvania. In the second part of the study, I analyzed the reasons and circumstances of Prodan's adherence to the communist ideology. After that, I followed the evolution of the political situation in Northern Transylvania from August 23, 1944 until the installation of the government led by Petru Groza. During this period, Prodan was actively involved in the political and social life. Thus, the historian participated in the negotiations for the return of the University of Cluj from Sibiu to the city on the Someș, developed and held conferences to popularize the political platform of the FND among the masses of voters and supported the actions in relation to the reintegration of Northern Transylvania back into Romania.

KEYWORDS: *Historiography, Transylvanian History, Social History, World War II, Romanian Communist Party.*

REZUMAT. *Lucrarea de față, intitulată Activitatea lui David Prodan în perioada exilului la Sibiu a Universității din Cluj (1940–1945), analizează activitatea profesională istoricului transilvănean într-o abordare cronologică pe parcursul a cinci ani marcați de multiple transformări politice și crize social-economice. Am utilizat atât lucrările publicate de Prodan, cât și materiale inedite aflate în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.*

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Școala doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”; email: catalincozma23@yahoo.com

În prima parte a studiului, am realizat o radiografie a urmărilor transferului Universității clujene la Sibiu și a efectelor pe care acest transfer le-a avut asupra vieții și activității de cercetare ale lui David Prodan. Prezența Universității în orașul de reședință al Astei a întărit și mai mult colaborarea dintre cele două instituții. În cadrul studiului am amintit de implicarea lui Prodan în acțiunea de redactare a catalogului Bibliotecii Centrale a Asociațiunii finalizată în anul 1942. Tot în această perioadă, i-au fost publicate în prestigiosul Anuar al Institutului de Istorie Națională Cluj primele lucrări care abordează diverse subiecte din istoria agrară a Transilvaniei: Despre „iliș” în Transilvania și Ce era tretina în Transilvania?. Înființarea în anul 1942 a Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, cu scopul contracarării propagandei revizioniste maghiare, i-a oferit istoricului clujean prilejul de a elabora lucrarea intitulată Județul Cluj. Orașul Cluj, prin intermediul căreia a demonstrat cu ajutorul datelor istorice și statistice absurditatea hotărârilor luate la Viena în august 1940. Totodată, în 1944, Prodan a publicat

Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic, care, prin rigurozitatea exemplară a analizei istorice, a invalidat argumentele tezei istoriografiei maghiare care contesta vechimea și drepturile românilor din Transilvania.

În a doua parte a studiului, am analizat motivele și împrejurările aderării lui Prodan la ideologia comunistă. Ulterior, am urmărit evoluția situației politice din Transilvania de Nord de la 23 august 1944 și până la instalarea guvernului condus de Petru Groza. În această perioadă, Prodan s-a implicat activ în viața politică și socială. Astfel, istoricul a participat la negocierile pentru reîntoarcerea Universității clujene de la Sibiu în orașul de pe Someș, a elaborat și susținut conferințe de popularizare a platformei politice a FND în rândul maselor de alegători și a susținut acțiunile și luările de poziție în legătură cu reintegrarea Transilvaniei de Nord în cadrul României.

CUVINTE-CHEIE: Istoriografie, istoria Transilvaniei, istorie socială, Al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist Român.

David Prodan a lucrat în perioada dintre cele două războaie mondiale în cadrul Arhivelor Statului din Cluj. Însă, anul 1938 a marcat o cotitură în destinul istoriografic al lui David Prodan, dar și în plan profesional. După mai mulți ani în care a lucrat ca suplinitor la arhiva istorică din cadrul Bibliotecii Universității din Cluj, pe data de 1 februarie 1938, prin ordinul Ministerului Educației Naționale nr. 4 937/1938, a fost transferat de la Arhivele Statului la arhiva istorică a Bibliotecii Universității¹, având gradul de bibliotecar clasa a III-a. Printre cei care au ocupat anterior postul s-au numărat și Veress Endre și Kelemen Lajos.

ARBITRAJUL DE LA VIENA. TRANSFERUL UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ LA SIBIU

Anul 1940 este considerat de către vocile autorizate ale istoriografiei românești contemporane, drept punct final al unui îndelungat proces de deteriorare progresivă a situației internaționale a țării, cu mare greutate s-ar mai fi putut găsi în analele trecutului românesc „[...] perioade mai dureroase, mai grave și mai primejdioase, pline de consecințe incalculabile, decât aceea din vara și toamna anului 1940”². În privința aspectelor de securitate, situația României era deosebit de gravă. Ungaria era dispusă a-și rezolva diferendul teritorial cu România pe calea armelor, motivat de câțiva factori, după cum rezultă dintr-o cercetare a stenogramelor Consiliului de Miniștri al Ungariei din zilele premergătoare Arbitrajului de la Viena³.

Pe de o parte opinia publică maghiară a fost permanent alimentată în perioada celor 20 de ani, de la Trianon încoace, cu o propagandă revizionistă, ce viza în principal recuperarea Transilvaniei, iar acum se părea că sosise ceasul oportunității. Pe de altă parte exista o presiune enormă din partea Armatei, datorită perioadei îndelungate de mobilizare, situație ce nu putea fi menținută mult timp, fără urmări negative. Și nu numai atât, Teleki Pál nu era suficient de încrezător în victoria finală a Germaniei, cu toate succesele militare ale acesteia din 1940. Din această perspectivă, obținerea Transilvaniei, sau a unei părți din ea cu

¹ SJCAN, Dos. 3 f. 37.

² <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/romania-1940-urmarile-unei-nedreptati.-22.10.2021>

³ Trașcă 1998, p. 177–200.

ajutorul Germaniei, s-ar fi întors împotriva Ungariei la un viitor tratat de pace, cuceririle urmând a fi considerate drept nule și neavenite. Chiar și satisfacerea pretențiilor teritoriale cu sprijinul Germaniei nu era perspectiva cea mai dorită, căci ar fi implicat solicitarea și rezolvarea din partea Reichului a unor pretenții care ar fi condus la trecerea totală a Ungariei sub influență germană⁴. Luând în considerare toți acești factori, prim-ministrul maghiar vedea în obținerea Transilvaniei pe calea armelor, singura soluție viabilă.

Ipoteza istoricului Ottmar Trașcă este confirmată, căci pe 23 august 1940, Statul Major maghiar elaborase un document vizând atacarea României, intitulat *Liniile directe pentru începerea operațiunilor militare împotriva României*. Potrivit textului documentului, extras din Arhivele Militare Maghiare, „România se pregătește pentru apărarea armată a Transilvaniei. Este de așteptat invazia forțelor române pe teritoriul Ungariei, cu scopul de a tulbura pacea, de a face imposibilă înțelegerea pașnică și de-a provoca războiul”⁵. Data fixată a operațiunilor era dimineața zilei de 28 august 1940. Pe ce forțe se baza Ungaria, știut fiind că sub raport militar, înzestrarea și pregătirea trupelor românești era superioară? Din datele culese de Trașcă, Ungaria miza pe o posibilă intervenția a URSS la granița de est a României, care în a doua jumătate a lunii august efectuaseră masive concentrări de trupe în zonă, profitând de pe urma unui conflict româno-maghiar. Planul a intrat în atenția lui Hitler, avertizat de informațiile recepționate prin canale diplomatice și militare, conducând imediat la mobilizarea unui grup de forțe blindate germane și motorizate în apropierea frontierei cu Ungaria. Scopul era descurajarea punerii în aplicare a planului de invazie. Pe cale diplomatică s-a urgentat convocarea reprezentanților maghiari și români la Viena pe data de 28 august, unde partea maghiară a ținut să precizeze că „poziția guvernului maghiar este aceea că va susține categoric pretenția asupra Clujului și a întregului teritoriu secuiesc; în această privință nu acceptăm nici un fel de compromis”⁶. Luând în considerare măsurile militare ale armatei germane la granița de vest, planurile de atac ale armatei maghiare și pericolul invaziei sovietice la granița de est, Consiliul de Coroană prezidat de regele Carol al II-lea, ia decizia de a accepta Arbitrajul de la Viena. Alternativa era ocuparea și sfârtecarea României.

Pe acest fond de instabilitate și primejdie, vestea Arbitrajului de la Viena din 30 august 1940 a căzut ca un trăsnet pentru populația românească din Nord-Vestul Transilvaniei. Scriitorul Ion Negoïtescu nota referitor la atmosfera din Cluj din seara zilei de 30 august 1940:

„Oricât de clare apăreau datele confirmate de acceptarea de către Guvernul nostru a acestei hotărâri, într-adevăr arbitrar, pentru noi în acel moment, ca și pentru cei mai mulți români, o singură evidență se impunea: Armata Română nu va putea admite ciuntirea uriașă a frontierei, va lupta. Când însă primele trupe, venind dinspre Vest, au început să se scurgă în retragere pe străzile lui, Clujul a intrat într-o agitație nemaipomenită, de nebunie și descompunere. Lumea strânsă pe străzi, multe femei cuprinse de furie și bătrâni ieșiți din minți amenințau cu pumnii și scui-pau, soldați care nu știuseră să-și facă datoria și care, de altfel, își continuau impasibili, sub poruncă superioară, drumul. Câte unul totuși mai plângea. În același timp, o mulțime adunată în fața primăriei orașului, însoțea cu deznădăjduite urlete de aprobare discursurile celor din balcon, care chemau la luptă [...] Degeaba însă, fiindcă lumea a început curând să împacheteze”⁷.

Urmările Arbitrajului nu au întârziat să apară. Odată cu aprobarea lui în Consiliul de Coroană, în noaptea de 30/31 august 1940, părții române i-a revenit obligația ca în termen de 15 zile, toate instituțiile statului român să părăsească teritoriul demarcat de noile frontiere. Victor Papilian, decanul Facultății de Medicină, rememorând momentele tragice ale acelor zile, accentua starea de uluială și disperare:

⁴ Simion 1996, p. 287–288.

⁵ Trașcă 1998, p. 180.

⁶ Trașcă 1998, p. 182.

⁷ Negoïtescu 1994, p. 193–194.

„Oamenii sunt zăpăciți. Vorba lor e fără șir și cei mai buni oratori se bâlbâie [...] Rectorul a vorbit de predarea Universității. Oare noi vom fi obligați să predăm instituțiile autorităților maghiare?”⁸.

S-au luat în calcul trei opțiuni pentru refugiul Universității: Sibiu, Brașov și Timișoara. Ministerul Educației a sugerat mutarea la Alba Iulia, ideea având și susținerea generalului Ion Antonescu. Varianta nu a fost pe placul universitarilor clujeni, considerând-o nepotrivită, orașul fiind prea mic pentru a găzdui încă o instituție. Rectorul Universității, Florian Ștefănescu-Goangă, și-a prezentat demisia pe data de 13 septembrie 1940⁹. De fapt, în condițiile formării Statului Național-Legionar după abdicarea Regelui Carol al II-lea, persoana sa nu ar fi fost agreată la conducerea Universității. În paralel, au început operațiunile de împachetare și încărcare a obiectelor și documentelor academice. Ultimele vagoane au părăsit Clujul pe data de 8 septembrie. Temporar, o parte din patrimoniul evacuat a ajuns la Alba Iulia, Aiud și Turda, în afara liniei de demarcație, urmând să ajungă ulterior la Sibiu și Timișoara.

Decretul-lege nr. 3 463/14 octombrie 1940, consfințea noua realitate instituțională precizând următoarele:

„Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj se mută la Sibiu, cu toate facultățile, Biblioteca Universității, întregul inventar și personal de toate categoriile [...] Facultatea de Științe de la Universitatea din Cluj se mută provizoriu la Timișoara [...] rămânând încadrată organic la Universitatea Regele Ferdinand I din Sibiu”¹⁰.

Totodată, au fost desemnate și aprobate noile structuri de conducere ale Universității, cea mai importantă fiind cea de la nivelul rectoratului, unde a fost numit profesorul Sextil Pușcariu prin decretul-lege nr. 3 391/5 octombrie 1940. Era un semnal clar al continuității proiectelor educaționale începute după Marea Unire. Nu trebuie să uităm că Sextil Pușcariu era socrul lui Grigore Manoilescu, director al oficiosului legionar *Buna Vestire*, astfel că numirea sa în funcția de rector nu a fost chiar surprinzătoare.

Legat de transferul Bibliotecii Universității, într-un articol din publicația *Transilvania*¹¹, directorul Ion Mușlea, făcea precizări importante privitor la activitățile separării bunurilor care urmau să ia calea Sibiului. Potrivit mărturiilor sale, au fost ridicate „[...] doar o neînsemnată parte a achizițiilor din cei 20 de ani de stăpânire românească”¹², în special volume din domeniul bibliografiei și din cel al biblioteconomiei, absolut necesare pentru desfășurarea unei activități normale în cadrul unei biblioteci moderne. Printre materialele evacuate erau menționate, manuale și tratate universitare pentru uzul studenților, mii de volume din periodicele străine mai importante, aparținând profilurilor celor patru facultăți evacuate, o parte din periodicele apărute în Transilvania și Ungaria, o parte din exemplarele rare de cărți vechi apărute în Regatul României. La loc de cinste sunt amintite, toate edițiile princeps din biblioteca românească de carte veche (cuprinzând bibliotecile particulare ale profesorilor Grigore Crețu și H. Frollo, a lui A. V. Krupenschi, ale doctorului G. Crăiniceanu, sau cărțile provenind de la Aurel Filimon sau Liviu Crainic)¹³ precum și colecția Gheorghe Sion, constituită din 3500 de cărți de o valoare inestimabilă, între care peste 200 de tipărituri vechi românești, peste 2000 de stampe și numeroase manuscrise, documente, hărți, picturi, fotografii, medalii, monede și mărci poștale¹⁴, achiziții ale Bibliotecii Universității între anii 1920–1940.

Deși transferul Universității nu s-a realizat fără dificultăți, începutul anului universitar are loc la

⁸ Papilian 1994, p. 36.

⁹ Pușcaș *et alii* 2019, p. 91.

¹⁰ MO, nr. 241/15 octombrie 1940 (partea I), p. 5900; Decret-lege nr. 3.463/14 octombrie 1940, pentru reglementarea situației instituțiilor de învățământ superior și de artă din Cernăuți, Chișinău și Cluj și a personalului respectiv.

¹¹ *Transilvania*, nr. 1–2/1945, p. 32–49.

¹² *Transilvania*, nr. 1–2/1945, p. 48–49.

¹³ *Transilvania*, nr. 1–2/1945, p. 39.

¹⁴ *Transilvania*, nr. 1–2/1945, p. 39.

termen, pe 10 noiembrie 1940 la Sibiu și o săptămână mai târziu la Timișoara. Rememorând momentul deschiderii Universității, în mărturiile sale, Nicolae Mărgineanu sublinia atmosfera sub noile imperative ale realităților, țara fiind condusă de un guvern național-legionar.

„Instalarea Universității la Sibiu a fost terminată în primele două luni și astfel la începutul lunii noiembrie, la fel ca și în ceilalți ani, a avut loc deschiderea oficială în sala teatrului de la Sibiu, îmbrăcată toată în verde, sub conducerea lui Liviu Rusu, profesor de estetică. Ce l-o fi apucat atunci să spună și el «verde», cât mai mult «verde», numai «verde», nu am priceput, nu am priceput deoarece împotriva mișcărilor studențești, canalizate de Codreanu spre Garda de Fier, luptase și el alături de Pintilieșcu, Prodan și eu de la Litere, Murgulescu și Drăgulescu de la Științe”¹⁵.

Nicolae Mărgineanu făcea referire la protestele împotriva mișcărilor studențești despre care amintește și David Prodan în *Memorii*¹⁶ și pentru care au fost anchetați, de organele Jandarmeriei.

Activitatea academică în anii 1940 și 1941 s-a desfășurat într-un ritm mai redus, marcată de dificultățile din infrastructura de cercetare. Greutăți importante au fost semnalate în ceea ce privește spațiile de cazare a studenților în cămine, a spațiilor adecvate de curs, în schimb în Prodan nu amintește de existența unor dificultăți privind activitatea bibliotecii.

Cea mai acută problemă a fost găsirea unei clădiri adecvate activităților zilnice, care să adăpostească corpul didactic și studenții. Deși inițial se preconizase stabilirea Universității în localurile cazarmii Avram Iancu și în cel al Școlii Speciale de Cavalerie (fără grajduri și dependințe), prin cedarea lor de către Ministerul Apărării Naționale, urmare a dispozițiilor publicate în *Monitorul Oficial* nr. 241 din 15 octombrie 1940, acțiunea a rămas nefinalizată. Sub presiunea timpului, Universitatea și-a stabilit sediul într-o clădire a liceului de fete Domnița Ileana. Clădirea avea doar zidăria finalizată și încă erau necesare ample activități de amenajare, finalizate abia în anul 1941 costurile ridicându-se la aproximativ 17 milioane de lei. Adicional, s-a construit și un etaj lateral pentru extinderea spațiului Bibliotecii Centrale¹⁷.

Odată încheiată instalarea bibliotecii în noul ei local, s-au reluat discuțiile legate de o colaborare între Biblioteca Centrală a Astei și cea a Universității clujene. Biblioteca Centrală posedă un volum imens de cărți și periodice ardeleni, fapt datorat programului cultural al organizației, conferindu-i o importanță majoră, comparabilă cu cea a Blajului. În schimb, Sibiul era lipsit de o universitate de proporții însemnate, nivelul vieții intelectuale academice fiind în consecință unul scăzut, iar depozitul de publicații a ajuns să fie suprasolicitat¹⁸. De fapt încă din luna decembrie a anului 1939, în ședința a XVII-a (ordinară) al Comitetului Central al Astei fusese prezentat un proiect de convenție de colaborare, cu nr. 3 359/1939, între Biblioteca Centrală a Astei și Biblioteca Universității, universitarii clujeni urmând să reorganizeze catalogul bibliotecii sibiene dintr-unul pe materii, într-unul alfabetic mai ușor de folosit. În urma deciziei nr. 183/7 decembrie 1940 al Comitetului Central al Astei, Prodan urma să prezinte, două exemplare din *Catalogul colecției de documente* existente în Biblioteca Centrală a Asociațiunii, un exemplar urmând a fi predat Universității din Cluj, iar celălalt urmând a fi păstrat de Biblioteca Asociațiunii (unde se găsește și astăzi)¹⁹.

Procedurile de colaborare s-au derulat nu fără aprinse discuții, dar din raportul pe anul 1941/1942 al Comitetului Central, rezultă că între cele două biblioteci:

„[...] a existat și anul acesta o strânsă colaborare. O mare parte din cărțile noastre au fost împrumutate zilnic studenților și cercetătorilor prin intermediul Bibliotecii Universitare [...] Importanta lucrare a transformării

¹⁵ Mărgineanu 2002, p. 132–133.

¹⁶ Prodan 1993, p. 40.

¹⁷ Borș 2011, p. 255.

¹⁸ Borș 2011, p. 247.

¹⁹ Borș 2011, p. 252.

catalogului nostru din catalog pe materii, în catalog pe autori s-a făcut cu binevoitorul concurs al acesteia [Bibliotecii Universității n.n.]²⁰.

În luna februarie a anului următor, Comitetul Central a aprobat transferul unui al doilea stoc, din publicațiile existente în 3 exemplare de la Biblioteca Centrală a Asociațiunii către Biblioteca Universității²¹, iar raportul pe anul 1942/1943 al Bibliotecii Centrale va consemna finalizarea reorganizării catalogului din sistematic în alfabetic²², lucrare coordonată de David Prodan²³.

Prezența Universității din Cluj în orașul de reședință al Astei a legat și mai mult colaborarea între cele două instituții, Colaborări fructuoase între ele au existat și înaintea anului 1940. Ion Agârbiceanu, într-un raport privind activitatea secțiunilor literare și științifice ale Astei, arată că, după reorganizarea lor, ședințele plenare anuale începând cu anul 1928 „[...] s-au ținut mereu la Cluj, dat fiind împrejurarea că cei mai mulți membri ai Secțiilor, atât cei activi, cât și cei corespondenți își aveau domiciliul în acest oraș”²⁴.

Pentru studiul nostru este interesant de amintit și evenimentul petrecut în anul 1939, ocazionat de intenția organizării la Cluj a Adunării generale a Astei, în perioada 9–11 septembrie. Se dorea a fi un eveniment grandios, finalizat printr-o expoziție de mari proporții. În acest sens David Prodan, alături de fostul coleg de la Arhivele Statului Ion Mărcuș, au avut sarcina din partea liderilor comitetului de organizare, Ion Breazu și Ion Mușlea, să întreprindă o cercetare în Arhivele Astei, în scopul colectării de materiale privind, *începuturile și dezvoltarea* despărțămintelor, momente mai însemnate în istoria lor, realizări mai importante, atât înainte cât și după război²⁵.

Începutul războiului a amânat lucrările Adunării generale, dar „Expoziția Astra în documente, cărți și imagini”, realizată și prin concursul și efortul celor doi pasionați arhivari, și-a deschis porțile la data stabilită, în sala de conferințe din cadrul Bibliotecii Universității. Expoziția s-a bucurat de participarea unor nume importante ale culturii și elitei românești: ministrul Cultelor dr. N. Zigre, subsecretarul de stat Ion Marin Sadoveanu din cadrul aceluiași minister, episcopul ortodox Nicolae Colan, episcopul unit al Clujului Iuliu Hossu, rezidentul regal al ținutului Someș Coriolan Tătaru, prorectorul Universității prof. dr. Nicolae Drăganu, președintele Astei Iuliu Moldovan și președintele despărțământului Cluj al Astei Iuliu Hațieganu.

În anul 1941 îl găsim pe Prodan într-o poziție nouă, cel de bibliotecar-șef, din data de 15 noiembrie, ca urmare a avansării fostului coleg de la Litere din perioada studenției, Olimpiu Boitoș în poziția de prim-bibliotecar.

Profesorul Ioan Lupaș vicepreședinte al Secțiunii Istorice a Astei între 1920–1940, devenit președinte în urma decesului lui Teodor V. Păcățian și mentor al tânărului Prodan încă din perioada facultății, căuta să-l atragă cât mai mult în sfera cercetării istorice. O scrisoare expedită de Lupaș, pe data de 21 noiembrie 1941, îl informa că a fost cooptat, cu unanimitate de voturi, în cadrul ședinței plenare a acestei secțiuni, ca membru corespondent, rezultat al interesului deosebit manifestat pentru problemele Asociațiunii²⁶. Scrisoarea, reprezenta mai degrabă o invitație pentru a trimite studii și materiale care să fie incluse în publicațiile Astei, deoarece încă din 15 noiembrie 1935 cu ocazia Adunării generale a Asociațiunii, organizată la Satu Mare, David Prodan fusese confirmat printre membrii corespondenți ai Secțiunii istorice²⁷.

²⁰ Borș 2011, p. 257.

²¹ Borș 2011, p. 257.

²² Borș 2011, p. 260.

²³ În conformitate cu dispozițiile decretului-lege nr. 717 publicat în *MO*, nr. 186/8 august 1941; vezi *AURF*, partea I, 1941–1942, p. 373.

²⁴ *Transilvania*, nr. 4/1936, p. 215.

²⁵ Scrisoare aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

²⁶ Scrisoare aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

²⁷ *Transilvania*, nr. 4/1936, p. 361.

Ne întrebăm care au fost contribuțiile lui Prodan pentru care a primit recomandarea? În anii 1934–1938, David Prodan a publicat articole și recenzii în publicația clujeană *Gând Românesc*, care apărea sub patronajul Astrei, precum și în revista *Transilvania* din Sibiu. Această perioadă coincide cu cea în care bunul său prieten Ion Breazu făcea parte din comitetul de direcție al revistei *Gând Românesc* (1933–1940), iar din 1941 preia poziția de redactor responsabil al revistei *Transilvania*. Totodată, în nr. 4/1936 din *Transilvania* se menționează susținerea de către Prodan, în ședința plenară a Astrei din 11 aprilie 1935, a conferinței intitulată *Originile satului Măguri*²⁸. Observăm influența pe care ilustrul profesor al Universității clujene a exercitat-o în anii de început asupra destinului istoriografic al lui Prodan.

Dar participarea la viața culturală a orașului de pe Cibin nu se limita doar la cercetări istoriografice. Pe data de 8 februarie 1941, familia Prodan a primit o invitație din partea unui comitet de inițiativă al grupării „Prietenii teatrului”. Gruparea, cu rol de promovare a artei românești și funcționând sub umbrela despărțământului Astra Sibiu, organiza lunar spectacole de teatru pentru personalul academic și tineretul universitar din oraș, având concursul teatrului muncitoresc „Luptă și Lumină” din București. Comitetul de inițiativă era format din Lucian Blaga, Liviu Rusu, Ion Breazu, Ion Mușlea și Ion Maloș. Primul spectacol s-a desfășurat pe 10 februarie 1941 cu o montare a piesei *Moșu*, o adaptare din limba engleză a lui Valentin Gustav.

Activitatea ca bibliotecar în cadrul Universității, colaborarea la revistele Astrei, precum și articolele și studiile publicate în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj* l-au făcut remarcat, începând să fie curtat de importante personalități, pentru colaborări în paginile revistelor culturale. Mihai Beniuc, în acel moment concentrat la București²⁹, îl recomanda pe Prodan poetului Emil Giurgiuca, conducătorul revistei *Dacia*³⁰. Poetul nutrea de mult timp speranța de a-l avea colaborator în paginile publicației, astfel că, pe 30 august 1941, îi expediază o scrisoare rugându-l: „Te rog trimite-mi ce ai scris cât mai curând, să-l pun în numărul 6 al revistei. Te rog spune-i lui Lascu că aștept și din partea lui articolul promis pentru același număr”³¹.

Revista, apărută ca rezultat al Arbitrajului de la Viena, se dorea a fi un simbol al neamului românesc, însuși titlul era o aluzie la pământul strămoșesc al tuturor românilor. Articolele, în marea lor majoritate cu conținut istoric, se doreau a fi manifeste patriotice, menite să recupereze provinciile pierdute: Ardealul de Nord, Basarabia și Bucovina de Nord. Din păcate, cererea plină de speranță nu a avut ecou, cercetând arhiva revistei până la ultimul ei număr, nu am înregistrat vreun articol semnat de David Prodan.

Atașat de problemele arhivistice și prin anii petrecuți în instituția Arhivelor din Cluj, semnează un articol intitulat *Însemnări („Hrisovul”)* în revista *Transilvania*³² scris ca urmare a apariției primului volum din *Buletinul Școlii Superioare de Arhivistică și Paleografie* din București. Articolul apărut în urma deciziei de închidere a Școlii începând cu luna octombrie a anului 1941, era o pledoarie pentru creșterea următoarei generații de arhiviști, pe care o reclama, noua organizare a arhivelor istorice, de după reîntregirea teritorială a țării. Arhivist el însuși, Prodan știa foarte bine ce însemna lipsa unor instituții de profil, care să pregătească specialiști în domeniu, subliniind importanța și scopul unei școli superioare de arhivistică, aceea de a-l pregăti pe viitorul specialist în mărirea instrumentelor de verificare a materialului istoric înainte de întrebuintare³³ și de valorificare a unui material documentar. „Căci nimic nu e mai primejdios pentru o știință, nimic nu o poate compromite mai mult, decât diletantismul”³⁴. Se crea

²⁸ *Transilvania*, nr. 4/1936, p. 220.

²⁹ Mihai Beniuc a fost mobilizat între 1 august 1941 și 1 aprilie 1942; vezi *AURF*, partea I, 1941–1942, p. 132.

³⁰ Emil Giurgiuca a înființat revista *Dacia* care avea un colectiv de redacție compus din el, Octavian Tăslăuanu și Dan Botta. Primul număr a apărut în București pe 15 aprilie 1941, urmând a avea o frecvență bisăptămânală. În total au fost scoase opt numere.

³¹ Scrisoare aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

³² *Transilvania*, nr. 1/1942, p. 78–79.

³³ *Transilvania*, nr. 1/1942, p. 78.

³⁴ *Transilvania*, nr. 1/1942, p. 78.

în condițiile unei țări ciuntite teritorial, o sporire neconținută a laturilor vulnerabile și oferirea unor ținte foarte ușor de atacat pentru o critică abilă și rău intenționată, din partea vecinilor interesați³⁵.

Cu toată pasiunea pentru istoria răscoalei lui Horea, materializată în publicarea tezei de doctorat, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda în Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj* în anul 1938, problematica istoriei agrare din Transilvania a reprezentat un subiect pentru care a manifestat un interes aparte, motivat de mândria originilor sale. Într-un interviu obținut de istoricul Ovidiu Pecican mărturisirea „Din originile mele, eu sunt țăran de acasă, sunt agricultor [...] Îi cunosc tehnica, îi cunosc toate greutățile, sunt acasă în meseria asta”³⁶. Un prim articol interesant pe această temă era cel intitulat *Despre „iliș” în Transilvania*³⁷, elaborat ca o replică la un studiu similar al profesorului Constantin C. Giurescu, intitulat *Despre iliș*, apărut în *Revista Istorică Română* în anul 1937. Dând curs întinselor sale cunoștințe arhivistice legate de relațiile agrare în lumea satului transilvănean, David Prodan punctează noi sensuri ale noțiunii de *iliș*, una foarte complexă, intervenția sa pe acest subiect neputând fi interpretată drept un studiu exhaustiv.

Trecând în revistă istoriografia problemei, Prodan evidențiază controversale stărnite printre filologi și istorici, noțiunea de *iliș*. Episcopul Melchisedec Ștefănescu, pornea de la termenul maghiar *halász* (magh. pescar), asimilându-l cu termenul, *dajdia*. Pentru A.D. Xenopol, Radu Rosetti sau Mihai Costăchescu, termenul desemna o dare, a cărei obârșie rămânea necunoscută. Alți istorici au încercat să-i stabilească un scop precis acestui impozit, Nicolae Iorga arăta Prodan, stabilea că era o taxă asupra cărnii, Ioan Constantin Filitti pretindea a fi o taxă asupra pescuitului, iar Gheorghe Ghibănescu o considera a fi o taxă în bani. În ceea ce privește etimologia cuvântului *iliș*, o posibilă filiație în interpretările istoricilor amintiți, ar fi fost termenul maghiar *éles*, care înseamnă provizie, în timp ce o altă etimologie îl lega de tătarecul *ülüs*, care înseamnă cotă parte. Profesorul Giurescu a optat pentru originea tătarească, ajungând la concluzia că termenul ar reprezenta o dijmă din grâne. Motivul consta în absența din documentele moldovenești, a birurilor din grâne, un venit foarte important pentru vistieria domnească. Concluzionând, profesorul Giurescu considera că populația moldovenească plătea dijma în grâne tătărilor și anterior lor, cumanilor și pecenegilor, iar *ilișul* era un termen mai vechi chiar decât principatul moldovenesc.

În ce consta noutatea studiului? Deși prezența termenului este întâlnită atât în teritoriul Țărilor Române, cât și în Transilvania, Prodan arăta, înțelesul diferit în cele două provincii, deși se pare că termenii aveau o origine comună, ungurescul *éles*. Consultând dicționarele de termeni agrari în limba maghiară rezulta că *éles* însemna „toate proviziile de grâne, carne și alimente pentru tabără, pentru casă”³⁸. Noțiunea nu se mărginea doar la acest sens comun, fiind aplicabilă și anumitor obligații sau dări, iar în timpul Principatului, termenul desemna contribuția în natură pentru întreținerea armatei imperiale. Cercetând urbariile unor localități transilvănene, de pe domeniul Făgărașului, din anii 1680 și 1688, de pe domeniul Gurghiului, și de pe domeniile Báthoreștilor, din satele aparținătoare cetății Șimleu, a rezultat un cuprins foarte larg de semnificații ale noțiunii de *éles*³⁹.

Studiul lui Prodan, ținând cont de direcția obișnuită de propagare a ideilor și noțiunilor pe direcția Apus–Răsărit, evidențiază că etimologia *éles–iliș* ar fi cât se poate de firească, în timp ce etimologia tătarească a termenului nu era decât o ipoteză. Concluzia articolului, după o documentată cercetare arhivistică evidențiază că:

„[...] ilișul să fi avut, la început, și în Moldova același cuprins, pe care îl va avea *éles*-ul în Transilvania [...]

³⁵ *Transilvania*, nr. 1/1942, p. 78.

³⁶ *Apostrof*, nr. 5/1991, p. 17.

³⁷ Prodan 1939–1942, p. 361–373.

³⁸ Prodan 1939–1942, p. 363.

³⁹ Prodan 1939–1942, p. 370.

acolo a putut să ajungă mai curând să-și restrângă înțelesul la o anumită dare în natură, din pricină că era cuvânt străin și deci nu i se cunoștea și mai ales nu i se putea păstra întreaga funcțiune”⁴⁰.

Tot în anul 1942 îi apare în revista Muzeului Regional din Alba Iulia articolul intitulat *Un publicist ungar despre Avram Iancu 1864–1865*⁴¹. Articolul a fost predat redacției revistei încă de la începutul anului 1941, o confirmă o carte poștală a directorului Muzeului, Ion Berciu, expediată la Sibiu prin care îi solicita lui Prodan „[...] să lași «în depozit» articolul dumatăle fiindcă va fi «totuși» posibil să apară morganaticul buletin”⁴².

Documentul descoperit de Prodan în cadrul Muzeului Ardelean, secția Manuscrise sub nr. 3 161, conținea impresiile publicistului maghiar Sámuel Borbély, intitulate *Amintiri de la Avram Iancu*, rezultate în urma întâlnirii sale cu celebrul pașoptist. Potrivit istoricului, documentul nu era menționat în niciuna din biografiile marelui erou, semn că nu era cunoscut. Era posibil ca articolul să fi fost publicat în unul din ziarele de limbă maghiară din epocă, deoarece intelectualitatea românească ar fi blocat un asemenea demers într-o publicație de limba română „dintr-un adânc respect și dintr-un cult al eroului de curând dispărut”⁴³.

Potrivit propriilor mărturisiri, Sámuel Borbély păstra și celebrul fluier a lui Iancu, pipa de lemn făcută de mâna crăișorului, precum și câteva cuvinte scrise cu mâna lui, pe un petec de hârtie, urmare a întâlnirii de pe 5 martie 1865, în localitatea Gura Roșiei lângă Abrud. Sunt descrise și condițiile unei întâlniri anterioare, în *casina* [casino, n.n.] din Abrud, din 19 decembrie 1864, reprezentând dorința expresă a publicistului, de a-l vedea în carne și oase, pe cel care în copilărie semnase groaza prin satele de valea Arieșului. Rezultatul a constat în realizarea *primei fotografii cunoscute a lui Avram Iancu* [s.n.] cu ajutorul unui fotograf ambulant, din târgul Abrudului. Fotografia care îl înfățișa pe Avram Iancu „[...] șezând jos, cu un cojoc negru zdrențaros întors, cu o pălărie atârând în jos, în mână cu o pipă neagră cu coadă nouă rotunjită în strung”⁴⁴ nu a fost una foarte reușită datorită condițiilor de realizare, deoarece „[...] timpul era închis, ploua și fotograful nu a fost în stare să facă un clișeu mai bun”⁴⁵, și a presiunii timpului. Dacă intelectualii români ar fi aflat despre ceea ce se petrecea, cu siguranță ar fi împiedicat fotografierea eroului.

Potrivit informațiilor lui Sámuel Borbély, același fotograf i-ar fi făcut o altă fotografie lui Avram Iancu, de data aceasta la Roșia, mult mai cunoscută, apărută pe o foaie ilustrată ungurească *Vasárnapi Ujság* nr. 30/1880. Acesta era portretul cunoscut și răspândit pe toate cărțile poștale, sublinia Prodan în articol. În fapt, se realizaseră două fotografii cu acel prilej. În prima, Avram Iancu apare cu cojocul pe umeri, iar în a doua, fără cojoc, aceasta din urmă fiind cea mai răspândită. Un exemplar al celei din urmă fotografii se păstra și în colecțiile Muzeului Ardelean, iar în cartea lui Silviu Dragomir, *Avram Iancu* (1924), acest portret apare reprodus la pagina 129, purtând și data realizării sale: 1872⁴⁶.

Ca urmare a întâlnirii din 5 martie 1865 în crâșma din Gura Roșiei, publicistul a obținut exclusivitatea unui interviu. Mai mult, Iancu i-a scris pe un petec de hârtie câteva cuvinte. Potrivit lui Prodan, „Hârtia există și acum atașată la manuscris. Deasupra e scrisul pomenit a lui Iancu, iar sub el sunt notate datele biografice luate din gura lui”⁴⁷. Manuscrisul conține confesiuni inedite din viața lui Avram Iancu, relatate chiar de către el, privind drumul său la Viena din anul 1851, unde spera să obțină o audiență la împărat, demers nereușit, precum și amănunte legate de tratativele „cu Dragoș și din atacul nesocotit

⁴⁰ Prodan 1939–1942, p. 373.

⁴¹ Prodan 1939–1942, p. 331–339.

⁴² Carte poștală aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

⁴³ Prodan 1939–1942, p. 332.

⁴⁴ Prodan 1939–1942, p. 333.

⁴⁵ Prodan 1939–1942, p. 333.

⁴⁶ Prodan 1939–1942, p. 333.

⁴⁷ Prodan 1939–1942, p. 337.

(esztelen támadást) – cum se exprimă – a lui Vasvári⁴⁸. Documentul, este important și prin replicile lui Iancu, atât de personale încât nu puteau trezi, nici o bănuială asupra autenticității lor, fiind util prin datele noi, ce puteau aduce completări sau modificări biografiei lui Avram Iancu.

În ceea ce privește activitatea de ordonare și sigilare a colecțiilor evacuate de la Cluj, a celor nou achiziționate de la Biblioteca Academiei Române, de la Biblioteca Brukenthal, de la Biblioteca Astrei, precum și cea de catalogare a corespondenței și legarea ei în volume se desfășurau cu greutate o mare parte din personalul Bibliotecii fiind concentrați⁴⁹. În dreptul lui David Prodan sunt consemnate mai multe mobilizări: o concentrare în cadrul Regimentului 91 Infanterie Alba Iulia și alta în cadrul Corpului VII Sibiu, între 1 mai și 1 iulie 1942⁵⁰. A scăpat de frontul rusesc printr-o fericită întâmplare. Fiind concentrat la Alba Iulia, a fost inclus în compania gata echipată pentru a fi trimisă pe Frontul de Est dar un ordin salvator i-a contramandat plecarea, Corpul de Armată solicitându-l ca furier. „Curând, compania a plecat totuși și o bună parte din ea nu s-a mai întors”⁵¹.

Sfârșitul anului 1942 a venit și cu vești bune. O scrisoare de la Ministerul Regal al Afacerilor Străine, nr. 105 711 din 24 decembrie 1942, îl informează pe David Prodan, contingent 1928, având gradul de sergent TR, despre înaintarea unei copii autentice a adresei nr. 828 131 din 18 decembrie 1942 a Marelui Stat Major „[...] prin care se comunică Ministerului Regal al Afacerilor Străine că vi s-a acordat scutirea de concentrare până la data de 31 martie 1943, scutire cerută de către acest Departament”⁵². Adresa era semnată de ministrul Vasile Stoica, menționându-se existența unui ordin în acest sens la Corpul VII Teritorial. Anterior, Marele Stat Major, prin adresa nr. 828 131 din 18 decembrie 1942, informase Ministerul Regal al Afacerilor Străine, Direcția MONT (Mobilizare și Organizare Național Teritorială) de acceptul său, drept răspuns la cererea Ministerului nr. 95 554 din 23 noiembrie 1942.

Care a fost motivul acestei misterioase scutiri de concentrare? Într-o carte recent apărută, intitulată *Județul Cluj. Orașul Cluj*, ne sunt oferite în studiul introductiv o serie de informații care ne pot ajuta în acest sens. Editorul lucrării, Laura Stanciu, a intrat în posesia unui memoriu despre istoria județului și orașului Cluj extras din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe aparținând lui David Prodan. Paternitatea manuscrisului, potrivit Laurei Stanciu, este clară: „[...] prezența ortografiei inconfundabile a istoricului (scrisul mic dar citeț), meticulozitatea cu care și-a corectat manuscrisul și tablele care însoțesc memoriul”⁵³. O parte importantă din studiul introductiv este dedicată să răspundă întrebării „Când și cine i-a solicitat să scrie un memoriu despre istoria județului și a orașului Cluj?”⁵⁴, întrucât textul pare surprinzător, raportându-l la ansamblul operei istorice a lui Prodan. El nu se încadra în teme istorice abordate, iar tonul accentuat militant ar îndreptăți concluzia, că a fost scris la o comandă din sfera politicului. Studiul introductiv mai conține o întrebare: „Cum a ajuns acest material la Ministerul Afacerilor Externe?”, știut fiind faptul, că istoricul clujean nu era un apropiat al acestor cercuri, iar convingerile sale de stânga nu-l recomandau pentru această poziție.

Editorul lucrării pornește în demersul său, de la afirmarea existenței în cadrul Ministerului Regal al Afacerilor Străine a unui departament interdisciplinar care se ocupa de viitoarea conferință de pace, creat la recomandarea diplomatului și juristului Vespasian Pella, după modelul consiliilor formate în cadrul Reichului german, în cadrul Ministerului de Externe din Marea Britanie, sau al celui format de Soviete. Arhiva Ministerului de Externe conține documente care atestă că Mihai Antonescu, titularul portofoliului Afacerilor Străine și al Propagandei Naționale, a dispus încă din 18 mai 1942 întocmirea

⁴⁸ Prodan 1939–1942, p. 338.

⁴⁹ AURF, partea I, 1941–1942, p. 279.

⁵⁰ AURF, partea I, 1941–1942, p. 132.

⁵¹ Prodan 1993, p. 51.

⁵² Scrisoare aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

⁵³ Prodan 2020, p. 23.

⁵⁴ Prodan 2020, p. 10.

unor instrucțiuni pentru un organism care să se ocupe prioritar de pregătirea participării României la viitoarea conferință de pace. Se reține formularea scopului înființării ei, expusă în ședința de constituire din 16 iunie 1942: „Domnilor Miniștri, Domnilor, un dicton bătrân și plin de înțelepciune spunea: «Si vis pacem, para bellum». Cred că la aceasta omul modern trebuie să adauge un nou dicton: «Dacă vrei să câștigi războiul, trebuie să pregătești pacea»”⁵⁵.

Comisia a rămas în memoria membrilor drept Comisia Mihai Antonescu, deși denumirea oficială a fost cea de Biroul Păcii. Ulterior, între 1942–1944, s-au făcut adesea referiri la un Consiliu, Comisie sau Oficiu de Studii. Începând cu 6 martie 1943, Mihai Antonescu, sub impactul presiunii evenimentelor militare de pe frontul de Est, intervine în impulsivitatea activității Biroului, organizând strategia lui pe două direcții: „1. opera de propagandă a drepturilor și intereselor României; 2. pregătirea sub raport documentar a participării României la viitoarea Conferință de Pace”⁵⁶. Au fost create șapte secțiuni de lucru, iar pentru activitatea care viza Transilvania s-a făcut apel la reprezentanții științei și culturii românești din această provincie care activau în cadrul recent înființatului Centru de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania, aflat sub directoratul profesorului Silviu Dragomir, și al Institutului Social Banat, Crișana, Maramureș⁵⁷.

Un document aflat la SJCAN confirmă interesul Ministerul Regal al Afacerilor Străine pentru cooptarea celor mai reprezentativi specialiști, chiar din primele luni de activitate ale Biroului⁵⁸. Adresa nr. 76 205 din partea Oficiului de Studii din cadrul amintitului minister, datată 18 septembrie 1942, semnată de ministrul Vasile Stoica, îi solicita lui David Prodan realizarea unui studiu sintetic despre județul Cluj menținând un caracter strict științific și redactat într-un ton obiectiv, nefiind destinat în scop de propagandă. Adresa, constituită în urma consultărilor din cadrul Comisiei Etnico-Statistice instituite pe lângă Ministerul Regal al Afacerilor Străine, preciza și mărimea studiului „de aproximativ 20–25 de pagini format quatro, la care se vor adăuga paginile de diagrame, fotografii, statistici”⁵⁹. În zece puncte erau indicate și elementele de conținut ale memoriului, trecând de la situația geografică și economică, etnico-statistică, granițele etnice, elemente privind istoria românilor din teritoriu, istoria minorităților etnice, momentul Unirii de la 1918, o comparație a libertăților școlare în perioada de după Unire raportată perioada anterioară, efectele Arbitrajului de la Viena din august 1940 și o concluzie de final care să justifice reîntoarcerea teritoriului răpit la patria-mamă. Se dorea, ca memoriul să fie finalizat până la sfârșitul lunii octombrie 1942.

Studiul cu siguranță nu a fost finalizat în perioada solicitată, mai degrabă putem presupune că s-a lucrat la elaborarea sa, în perioada decembrie 1942–aprilie 1943, extins fiind și cu un studiu asupra orașului Cluj. Care sunt argumentele? Ministerul Regal al Afacerilor Străine a emis amintita solicitare Marelui Stat Major pe 23 noiembrie 1942, prin care David Prodan urma să fie scutit de concentrare până în luna martie a anului următor, foarte posibil pentru a i se crea condiții de lucru pentru finalizarea memoriului. Abia răspunsul favorabil al Marelui Stat Major sosit la Minister pe data de 23 decembrie 1942, poate fi considerat momentul de început al elaborării memoriului. Nu avem informații când și de către cine a fost modificată tema studiului, dar lucrarea înaintată Oficiului de Studii din cadrul Ministerului Afacerilor Străine conține o extindere și asupra orașului Cluj.

Rămâne de răspuns la o întrebare: dacă David Prodan, prin simpatiile de stânga nu făcea parte din cercurile politice agreate de către Ministerul Regal al Afacerilor Străine, cum s-a ajuns să i se solicite de însuși șeful Oficiului de Studii, ministrul Vasile Stoica, să întocmească acest memoriu? Pentru un răspuns corect ar fi necesar să avem o privire de ansamblu asupra izolării României pe plan extern și a

⁵⁵ Buzatu (coord.) 2009, p. 27.

⁵⁶ Buzatu (coord.) 2009, p. 30.

⁵⁷ Buzatu (coord.) 2009, p. 237.

⁵⁸ SJCAN, Dos. 9 f. 30–31.

⁵⁹ SJCAN, Dos. 9 f. 30.

amenințării revizionismului, transformat în agresiune declarată. Se știe că istoriografia maghiară după Trianon nu a renunțat la ideea existenței unei Ungarii milenare a rolului ei privind apărarea Europei centrale, împotriva pericolului otoman, sau la vehicularea unor teze imigraționiste. Scopul consta în justificarea unor acte politice, cooptând aderența și interesul străinătății, apelând adesea la broșuri, traduse în limbi de circulație.

Propaganda a avut două direcții de acțiune: una internă și cealaltă externă. În plan intern s-a căutat crearea unei agitații continue, pentru ca populația maghiară să nu-și piardă speranța în recuperarea teritoriilor pierdute. Pe plan extern, propaganda revizionistă era interesată să creeze situații de conflict între minoritatea maghiară și majoritatea din țările successorale imperiului, ce ar fi putut fi exploatare favorabil pe cale diplomatică în interesul Ungariei, întreținând un curent revizionist în opinia publică internațională. Mijlocul cel mai important de propagandă revizionistă l-a constituit literatura, imediat după Trianon, Ungaria tipărind numeroase lucrări despre pretinsa ei nedreptate, atât în limba maghiară, dar mai ales în limbile de circulație internațională.

La început nu toată opinia publică românească s-a raliat demersului de a da o ripostă propagandei revizioniste maghiare. Inițiativele Ligii Antirevizioniste Române de după 1932 de a desfășura ample manifestații, în special în marile orașe din Transilvania nu au întrunit adevărate susțineri politice. Însuși Nicolae Titulescu, titularul portofoliului afacerilor externe în guvernul României, considera acțiunile antirevizioniste inoportune, atât timp cât tezele maghiare nu se bucurau de succes în cadrul Ligii Națiunilor. Răspunsul din partea patronului ziarului *Universul*, Stelian Popescu, inițiator și organizator al acestor manifestații, afirma că se înșela „deoarece opinia publică din Franța și Anglia era mobilă și votul universal dădea dreptate celei mai abile, iar nu dreptului evident”⁶⁰.

În fața avalanșei de manifestații ostile care urmăreau denaturarea realității, gruparea istoricilor români a luat poziție prin elaborarea unor lucrări de către universitarii care îndeplineau misiuni diplomatice sau culturale în străinătate. Mai mult, după pronunțarea verdictului de la Viena, conștiința intelectualității, grav afectată, își punea întrebarea dacă a făcut totul pentru informarea opiniei publice din străinătate în legătură cu apartenența din totdeauna a Transilvaniei la România⁶¹.

Ca răspuns la lucrarea publicației de propagandă maghiară intitulată *Siebenbürgen*, istoricii clujeni grupați în jurul Institutului de Istorie Națională Cluj-Sibiu înaintează conducerii Universității pe data de 21 iunie 1941 un memoriu, exprimându-și dorința, de a participa cu armele științei la acțiunile de apărare a patrimoniului țării. Prin vocea rectorului Iuliu Hațieganu, conducerea Universității, pe 12 septembrie 1941 propune înființarea unui fond de editură pentru editarea unor lucrări științifice cu caracter național, argumentând adevărul despre integritatea Transilvaniei ca parte integrantă a României⁶². Afirmarea punctului de vedere românesc solicita studii temeinice și elaborarea unor lucrări de amploare, dublată și de posibilitatea unei alte reorganizări la nivel european din punct de vedere politic și teritorial. În ședința din 6 iulie 1942 a Colegiului universitar s-a decis înființarea unui Centru de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania, cu scopul coordonării acestor activități⁶³, ce urma să-și desfășoare activitatea în următoarea structură: un comitet de conducere, patru secții de cercetare și un birou de informare și documentare.

Sarcinile acestui birou, din care făcea parte și David Prodan constau în colectarea publicațiilor străine despre Transilvania și crearea unei biblioteci de profil. În al doilea rând, urma să fie creat un fișier central, cuprinzând bibliografia lucrărilor interne și externe în legătură cu zona cercetată, precum și o colecție de materiale documentare de primă urgență, compusă din fotografii și hărți statistice, pentru uzul cercetării. Rolul organizatoric era asumat de Ion Breazu, Ioachim Crăciun, Ion Mușlea și David Prodan.

⁶⁰ Popescu 1994, p. 154.

⁶¹ Mândruț 1988–1989, p. 321.

⁶² Mândruț 1988–1989, p. 323.

⁶³ *AURF*, partea I, 1941–1942, p. 288.

Întrucât ministerul care patrona activitatea Centrului era cel al Culturii și Propagandei Naționale, condus de vicepremierul Mihai Antonescu, Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania trebuia să transmită periodic rapoarte în acest sens. În raportul înaintat pe 21 iunie 1943 erau incluse, lista definitivă a lucrărilor angajate, în scopul reprezentării cât mai documentate și argumentate a tezei românești privind caracterul integral autohton al Transilvaniei. Printre cele 20 de titluri propuse apar și patru monografii de județe semnate de Alexandru Doboși, Tiberiu Morariu, Victor Motogna și David Prodan⁶⁴. Iată că intrarea lui David Prodan prin lucrările sale în grupul pregătit al unei viitoare conferințe de pace nu s-a făcut nici pe criterii politice, nici pe cel al recomandărilor celor apropiați cercurilor guvernamentale, ci pe cel al competenței și al angajamentului față de cauza recuperării teritoriului pierdut. În ședința din 7 iulie 1943, Silviu Dragomir propune ca organ științific propriu a Centrului, să fie reactivat periodicul *Revue de Transylvanie*, care-și încetase activitatea în august 1940.

Memoriul întocmit conține două părți, așa cum lesne se deduce din titlu. Metodologic pentru ambele părți, memoriul urmărește atingerea punctelor solicitate în adresa din septembrie 1942. Am găsit potrivit să alătur și exemple de situații concrete ale atacului revizionist maghiar, publicate în periodicul *Revue de Transylvanie*, care să susțină realitățile analizei memoriului.

Alegerea acestui județ nu a fost întâmplătoare, căci, așa cum reiese din paginile studiului, Clujul era: „Județul [care] cade deci tocmai pe axa economică a României și, în același timp, pe una din principalele artere ale Europei Sud-Estice”⁶⁵. În secțiunea dedicată aspectelor geografice sunt descrise principalele forme de relief ce brăzdează județul de la vest spre est, dinspre munții Apuseni, până spre câmpia Transilvaniei, teritoriul fiind în majoritate predominant muntos-deluros. Satele cele mai dese și populate sunt așezate în văi, dar dese așezări se întâlnesc și în regiunea dealurilor și chiar în munți, la înălțimi de 1200–1300 de metri. Aceste realități vin să demonteze o suită de studii geografice din literatura revizionistă maghiară care negau existența unor zone locuite în masivele carpatice, inclusiv munții Apuseni, și a platoului dintre Olt și Mureș.

Trecând prin aspectele istorice privind prezența urmelor de civilizație încă din perioada daco-romană, și cea slavo-română, Prodan arăta că în documentele evului mediu al veacurilor XIV–XV se specifica existența pe acest teritoriu a 12 sate purtând calificativul de Olah, iar alte 14 sate erau scindate în Olah și Magyar. Aceasta împreună cu menționarea celor două instituții românești: voievodatul și cnezatul⁶⁶, reprezenta o dovadă indiscutabilă a prezenței românești, pe acest teritoriu. Amintind de evenimentele răsculaților de la Bobâlna dar și a țăranilor din răscoala lui Horea, faptele istorice culminează cu intrarea pe porțile cetății Cluj alături de armata austriacă a cetelor de luptători români, participanți la luptele din jurul Huedinului și munții Gilăului în revoluția din 1848.

Privitor la istoria minorităților etnice, Prodan sublinia că o evaluare numerică în evul mediu nu era posibilă, abia de la începutul veacului al XVIII-lea putem vorbi de date statistice, introduse de noua putere imperială austriacă. Acestea indicau o inferioritate procentuală a ungarilor, în raport cu populația românească, inferioritate ce se menținea constantă până la data memoriului, presupunând firesc, că și în evul mediu, raportul numeric le-ar fi fost defavorabil⁶⁷.

Studiul conține și o dezbateră legată de rolul românilor în dezvoltarea orașului. Contribuția esențială și noutatea cu care a venit Prodan în istoriografia temei este sublinierea elementului românesc în istoria Clujului. Românii au fost amintiți și până atunci, dar au fost menționați doar într-o poziție periferică, marginală⁶⁸. Accentuând rolul „românizării orașului” în perioada 1918–1940, Prodan acorda Clujului un loc special între așezările urbane transilvănene: „Orașul Cluj nu e numai centrul județului,

⁶⁴ Mândruț 1988–1989, p. 336.

⁶⁵ Prodan 2020, p. 31.

⁶⁶ Prodan 2020, p. 38.

⁶⁷ Prodan 2020, p. 41.

⁶⁸ Prodan 2020, p. 24.

ci centrul Ardealului însuși [...] Azi el întrunește întreita calitate de centru economic, politic și cultural al Ardealului”⁶⁹. Cum „împărțirea în două a Ardealului nu are nici un temei just [ceea ce s-a străduit din răputeri să demonstreze pe parcursul întregului memoriu n.n.], Clujul trebuie să revină și el deodată cu partea desprinsă”⁷⁰ era concluzia indubitabilă a studiului lui David Prodan.

Urmărind evoluția datele statistice furnizate de primele recensăminte, instituite de regimul habsburgic, și până la cel din 1930, Prodan remarcă pe întinderea județului proporțiile relativ uniforme ale populației românești și ale celei maghiare. Astfel, Arbitrajul de la Viena a încălcat unul din principiile elementare ale statului modern.

Cel mai mare progres, în opinia istoricului, a fost însă înregistrat în domeniul cultural prin sporirea numărului de școli, deci implicit și cel al elevilor și învățătorilor, prin scăderea ratei analfabetismului, prin apariția de case culturale, de societăți corale, un rol excepțional în lumea satului revenindu-i despărțământului Astrei, care „a adus cu sine nu numai o simțitoare ridicare culturală, ci și o stimulare a demnității în raport cu celelalte neamuri, favorizate de trecut”⁷¹.

Schimbările teritoriale din 1940 datorate Arbitrajului de la Viena au avut consecințe nefaste asupra românilor din județ. În paginile memoriului, Prodan arată că linia demarcațională trasată prin înțelegerea Ciano–Ribbentrop constituia un nonsens etnic, întrucât nici în partea atribuită Ungariei, maghiarii nu sunt majoritari, după recensământul din 1930⁷². Tăierea în două a județului nu are nici măcar o justificare economică, deoarece artera economică a Ardealului era și ea secționată, neputându-se folosi la potențial maxim de către niciuna din părți. Viața culturală a avut cel mai mult de suferit, în tot județul funcționând doar două școli cu predare în limba română. Școlile primare de stat au schimbat învățătorii români cu cei maghiari, iar limba de predare devine maghiara⁷³.

Care sunt concluziile acestei prime părți a memoriului? Județul Cluj, situat în centrul teritoriilor unite cu Vechiul Regat, nu putea fi împărțit între două țări împotriva voinței locuitorilor săi. Era absurd ca pentru un singur oraș (Clujul) cu o majoritate maghiară să i se atribuie Ungariei ținuturi întregi care aveau alte majorități etnice. Nu în ultimul rând, ruperea de Regatul României reprezenta pentru populația românească Clujului, o prelungire a vechilor nedreptăți, situație ce nu putea fi acceptată.

Partea a doua a studiului abordează, într-un mod similar, orașul Cluj, reședința județului. De Cluj se leagă importante evenimente din istoria românilor. În Dieta de la Cluj din anul 1791 s-a dezbătut *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*, un document căruia Prodan îi va dedica mulți ani de cercetări și lucrări de referință pentru istoriografia românească. Este centrul rezistenței naționale românești dacă ne referim la „[...] răsunătorul proces al Memorandumului, judecat și el aici”⁷⁴. Dacă din punct de vedere economic, orașul s-a dezvoltat puternic doar după 1848, în schimb, supremația sa era în plan cultural. În secolul al XVI-lea Clujul a devenit centrul Reformei din Transilvania. Tot aici în anul 1879 s-a înființat Universitatea Franz Joseph și mai apoi încă două școli superioare. După anul 1848, manifestările culturale au luat amploare în Cluj prin activitatea unor societăți culturale, precum Astra și prin apariția a numeroase periodice culturale. În capitoul dedicat evoluției populației orașului, autorul sublinia, bazat pe datele din recensăminte, o creștere continuă de la 10 000 de locuitori la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la 16 886 conform recensământului din anul 1850, la 37 957 în anul 1890, la 60 808 în anul 1910. Repartiția populației pe etnii, conform recensământului din anul 1910, era următoarea: maghiarii reprezentau 83,4%, iar românii 13,4%. Dar aceasta era rezultatul „privilegiilor” și nu oglindea situația etnică a regiunii înconjurătoare orașului.

⁶⁹ Prodan 2020, p. 55.

⁷⁰ Prodan 2020, p. 73.

⁷¹ Prodan 2020, p. 47.

⁷² Prodan 2020, p. 49.

⁷³ Prodan 2020, p. 51.

⁷⁴ Prodan 2020, p. 56.

Noilor realități de după Marea Unire le-a fost alocat un spațiu important în partea a II-a a memoriului. Din acel moment, Clujul a înregistrat „o ascensiune necunoscută până atunci; el devenea nu peste mult centrul economic, politic și cultural nediscutat al teritoriilor unite”⁷⁵. Posibilitatea stabilirii în Cluj a populației românești din regiunile înconjurătoare a condus la modificarea a structurii etnice. Conform recensământului din anul 1930, citat de Prodan, populația românească reprezenta 34,6%, iar cea maghiară 43,7% din totalul locuitorilor. Creșterea populației românești a avut loc fără dislocarea celei maghiare, explozia demografică continuând și după anul 1930, ajungându-se la o paritate de aproximativ 41% în dreptul fiecărei etnii, conform recensământului din anul 1938.

Progresul cultural al orașului a fost remarcabil. Cea mai importantă instituție de cultură era Universitatea, de acum românească, ce cuprindea patru facultăți, 90 de catedre și peste 4 000 de studenți, față de cele 60 de catedre și 2 000 de studenți de dinainte de 1918⁷⁶. Totodată, au apărut și instituții noi: Muzeul Limbii Române, Institutul de Istorie Națională, Institutul de Studii Clasice, Institutul de Psihologie Experimentală, Institutul de Speologie, Grădina Botanică, Observatorul Astronomic, precum și noi școli superioare: Academia Comercială, Academia de Agricultură, Academia de Muzică sau Academiile Teologice (ortodoxă și greco-catolică). Legat de aspectul politic și de cel administrativ al orașului, Prodan remarca „funcțiunea de capitală de județ, capitală de ținut și de capitală a teritoriilor unite”⁷⁷ pe care îl obținuse Clujul după Marea Unire.

Consecințelor Arbitrajului de la Viena le-a fost rezervat un capitol aparte. Cea mai mare parte din personalul academic și din cel administrativ a fost nevoit a se refugia. Ponderea populației românești din Cluj a scăzut de la 41% la 8%, jumătate din cel înregistrat în anul 1910. Temerile refugiaților nu erau neîntemeiate. La puțin timp după instalarea administrației maghiare au fost înregistrate maltratări, arestări, și expulzări sub diferite pretexte, precum și devastări ale librăriilor românești și ale firmelor comerciale deținute de români. Sub aspect economic, au fost consemnate doar patru bănci sau sucursale cu capital românesc (Albina, Banca Românească, Economul și Vatra), precum și o foarte redusă participare românească în cadrul activităților industriale. Sub aspect politic, memoriul menționa că: „Românii din Cluj nu participă în niciun fel la conducerea treburilor publice și nici la conducerea orașului”⁷⁸, conștiința românească fiind menținută prin intermediul unicului ziar românesc *Tribuna Ardealului*. Sub aspect cultural, Prodan a remarcat prezența a doar două școli românești, aparținând celor două confesiuni, precum și prezența unei singure societăți culturale românești, Societatea Mariană a studenților greco-catolici.

În finalul memoriului, David Prodan trage un semnal de alarmă asupra situației comunității românești din Cluj, atenționând autoritățile române asupra situației fără viitor, deoarece: „Pretențiile unguirilor de a rămâne în stăpânirea Clujului se întemeiază mai mult pe un trecut care i-a favorizat, decât pe realitățile și principiile alcătuitoare de stat ale prezentului”⁷⁹.

Corespondența din cursul anului 1943 confirma prezența memoriului pe masa ministerului. Adresa nr. 29 163 a Ministerului Regal al Afacerilor Străine din 9 aprilie 1943, semnată de Vasile Stoica, exprima mulțumiri pentru corectitudinea ipotezelor avansate, legate de scopul lucrării:

„Am onoarea a vă confirma prin prezenta primirea studiului Domniei Voastre privitor la Județul și orașul Cluj. Suntem de acord cu D-Voastră în privința greutăților ce întâmpină cercetările atunci când pornește să facă o asemenea scurtă și completă monografie, dar vă asigurăm că ea corespunde într-un totuș așteptărilor noastre. În cazul când, ținând seama de mersul evenimentelor, se va ivi nevoia unor completări, vom profita de oferta D-Voastră atât de amabilă, pentru a vă ruga să le faceți”⁸⁰.

⁷⁵ Prodan 2020, p. 60.

⁷⁶ Prodan 2020, p. 63.

⁷⁷ Prodan 2020, p. 64.

⁷⁸ Prodan 2020, p. 69.

⁷⁹ Prodan 2020, p. 70.

⁸⁰ Adresă aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

Memoriul se înscrie așadar în seria de lucrări elaborate la comandamentul politic al momentului, vizând recuperarea teritoriilor pierdute în urma Arbitrajului din 1940. Credem că prin dezbaterea rolului istoric, economic și cultural al județului și orașului Cluj, prin temeinicia argumentării științifice și echilibrul abordării, toate în limitele impuse de comanda politică, ne-a relevat un David Prodan matur din punct de vedere profesional dar și profund atașat valorilor naționale, specifice întregii sale generații.

În cursul anului 1943 se împlinea un sfert de secol de la Marea Unire, motiv pentru Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, în colaborare cu Secțiunea Istorică a Astra, inițiasse un proiect cultural, constând în publicarea unui volum colectiv „[...] menit să illustreze prin reproduceri de texte autentice străduințele fiilor acestor părți de Țară, care au contribuit prin studiile și cercetările lor la dezvoltarea istoriografiei române de la 1918–1943”⁸¹. Directorul Institutului, Ioan Lupaș, i-a adresat lui David Prodan invitația, datată 20 septembrie 1943, pentru a contribui la publicația proiectată cu un articol de 2–4 pagini, care să se aplece asupra operelor cu caracter istoric publicate în răstimpul acestui sfert de veac: „De dorit ar fi să alegeți cele mai izbutite pagini, de preferință din lucrări în legătură cu trecutul transilvan, bănățean, crișan sau maramureșan”⁸². Cercetând arhiva colecției *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj* pe anul 1943 avem și răspunsul: recenzia lui David Prodan a lucrării *Vechi instituții de drept privat la românii din Transilvania* de Ion Mateiu, apărută în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, tom IX, 1943–1944.

Lucrarea era o analiză introspectivă a instituțiilor de drept privat, în care se analizau 67 de documente provenind din localitatea de naștere a autorului, satul Sebeșul de Sus din județul Sibiu. Inițiativa lui Ion Mateiu, era apreciată căci instituțiile de drept privat privind populația românească a Transilvaniei, nu se bucuraseră până atunci de atenția cercetătorilor, ea reprezentând „[...] o primă încercare de a analiza materialul sătesc cunoscut sub raport juridic, de a-l raporta la termenii consacrați ai disciplinelor juridice”⁸³. S-a apelat la documente ce cuprindeau denumiri familiare vechiului drept românesc, analizându-se diverse contracte (de vânzare, de schimb, de donație, de împrumut, de zălogire), testamente etc, căutându-se definirea termenilor juridici prezenți, precizarea legăturii acestora cu sistemul juridic al timpului, precum și cu influențele externe. Prodan sesizează similarități cu actele din Țările Române, lucru firesc, localitatea fiind situată în preajma graniței cu Țara Românească.

Pentru a se ajunge la concluzii solide legate de originalitatea, vechimea și influențele externe a acestor instituții ar fi fost necesare, în opinia istoricului clujean, de „[...] studii comparative întinse. Materialul cuprins de lucrare e prea restrâns, datele ei comparative prea puține ca să se poată merge prea departe cu concluziile”⁸⁴. Recenzia ar fi putut conține și numeroase alte observații, dar Prodan a preferat, potrivit propriei mărturii, să țină cont de condițiile apariției lucrării și să se limiteze doar la a puncta aspectele care meritau a fi apreciate, lucrarea constituind „[...] un început și mai ales un îndemn pentru noi cercetări în acest puțin cunoscut domeniu”⁸⁵.

Anul 1943, introduce în istoriografia lui David Prodan, un studiu ce abordează din nou un subiect de istorie agrară, intitulat *Ce era tretina în Transilvania?*, apărut în volumul *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, în anul 1943⁸⁶.

Similar metodologiei aplicate în precedentă lucrare *Despre „iliș” în Transilvania*, Prodan pornește de la istoriografia problemei prezentă atât în documentele moldovenești, ale lui Ioan Bogdan, Mihai

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Prodan 1943–1944, p. 604.

⁸⁴ Prodan 1943–1944, p. 605.

⁸⁵ Prodan 1943–1944, p. 605.

⁸⁶ Însemnările legate de acest studiu le-am realizat pe baza textului manuscris aflat în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

Costăchescu, Alexandru Doboși și Constantin C. Giurescu, cât și în cele maghiare. Înainte de a-și prezenta propriile ipoteze, Prodan a consultat atât lucrările istoricilor amintiți, cât și o serie de urbarii ale unor domenii din Transilvania. Cercetând *Magyar oklevél-szótár*, 1902–1906, *tretina* era definită drept o *species tributi jobbagionalis*, iar în ceea ce privește originea cuvântului se făcea trimitere la slovacul *tretina*, echivalent al latinescului *triens*, *tertia pars*. Consultând studiul istoricului Takáts Sándor, intitulat *Rajzok a török világból*, 1915–1917, bazat pe fragmente din conscripțiile urbariale ale secolelor XVI și XVII, acesta considera *tretina* o dare din oi sau din vite, specifică așezărilor românești⁸⁷.

În ceea ce privește istoriografia românească a subiectului, Prodan amintește de lucrările *Despre cnejii români* și volumul al II-lea al cărții *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ale lui Ioan Bogdan care considera termenul *tretină* ca fiind de proveniență slavonă, reprezentând a treia parte din taxele de judecată pe care le încasa cneazul, sau volumul al II-lea din *Istoria românilor* a lui Constantin C. Giurescu, care definea *tretina* în legătură cu o amendă care se plătea în caz de furt, reprezentând a treia parte din valoarea bunurilor furate, și volumul al II-lea al lucrării lui Mihai Costăchescu *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, apărut la Iași în anul 1932, în care *tretina* era o amendă reprezentând a treia parte, dar natura acesteia era necunoscută⁸⁸. Studiul lui Alexandru Doboși, *Datul oilor*, făcea trimitere la cercetările lui Ioan Bogdan pentru etimologia termenului, deci la aceeași a treia parte.

David Prodan a reluat analiza subiectului, demonstrând că *tretina* din Transilvania și cea din Moldova erau noțiuni complet diferite atât în ceea ce privea sensul, cât și originea termenilor. Nu împărtășea interpretarea istoricilor amintiți, susținând că *tretina* din Moldova reprezenta a treia parte din amenda totală, acea *tertia pars*, care îi revenea celui ce ducea la îndeplinire actul de judecată, cneazul sau judele. Această parte reținută din amendă era generalizată în Transilvania și Ungaria, obicei întâlnit și la românii din Polonia după cum afirma istoricul, preluând o informație din lucrarea *Jus valachorum în Polonia* a lui Dumitru Mototolescu, apărută la București în anul 1916. Neexistând un salariu pentru judecător, acesta era recompensat cu această a treia parte din amendă. Pentru a răspunde întrebării din titlul studiului, Prodan a apelat la urbariile unor domenii din Transilvania: urbariul satului Hodoș, din comitatul Sătmarului, urbariul din anul 1771, pentru cele șapte sate ale cetății Sebeșului, urbariul domeniului voievodatului Muntelui de Aramă, documente urbariale ale satelor domeniului Ecséd din Ungaria, precum și conscripțiile urbariale din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și din prima jumătate a celui de al XVIII-lea, din domeniul Făgărașului⁸⁹.

Care sunt concluziile acestui studiu? În primul rând, *tretina* era o dare din oi, capre sau vite, chiar și din porci, datorată stăpânului feudal. Aceasta consta dintr-o oaie de turmă, acolo unde se lua din oi, o vacă, un juncan sau un bou de sat. În forma ei originală, *tretina* se plătea în natură, dar cu timpul a ajuns să fie achitată în bani, existând și excepții, achitarea ei putând fi înlocuită cu alte sarcini. Data colectării sale nu era strict reglementată, unele domenii o percepeau primăvara, în luna mai sau de Rusalii, iar altele o solicitau toamna, în timpul culesului. Strângerea ei cădea în sarcina voievozilor sau juzilor, dar existau, în unele locuri, oameni însărcinați special (*tretinás*)⁹⁰.

Legat de vechimea *tretinei*, nici Prodan nu a putut furniza indicații precise, deoarece conscripțiile urbariale, unde era amintită, erau de dată mai recentă, iar în documentele latine, denumirile erau schimbate, fiind greu de identificat și urmărit. Concluzia studiului era că *tretina* din oi reprezenta o variantă a unor dări mai vechi, iar *tretina* din vite era posterioară celei dintâi, fiind introdusă de principii ca o alternativă mai comodă și mai potrivită pentru întreținerea oștilor⁹¹.

Nu în ultimul rând, limpezirea incertitudinilor legate de originea noțiunii de *tretină*, a venit tot

⁸⁷ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 1.

⁸⁸ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 1v.

⁸⁹ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 10.

⁹⁰ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 11.

⁹¹ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 13.

din consultarea conscripțiilor. Potrivit lucrărilor istoricilor unguri⁹², vita care se lua de *tretină* era o juncă sau o junincă de trei ani, ori vita de tăiat de al treilea an sau un juncan de al treilea an. Pentru *tretina* din oi, textele nu mai aduc asemenea precizări, dar cercetătorul nu se îndoia că oaia de *tretină* era tot o oaie de al treilea an⁹³. Termenul, potrivit istoricului clujean, avea o origine slavă, care însemna a treia, în documentele moldovenești însemnând a treia parte, iar în Transilvania, potrivit multiplelor exemple prezentate în studiu, însemna a treia iarbă, al treilea an, fiind mai apropiat ca formă și înțeles de cuvântul bisericesc *tretve*, care înseamnă parastas de ziua a treia⁹⁴.

OPȚIUNI POLITICE DE STÂNGA

Un episod extrem de important pentru destinul său personal și profesional s-a desfășurat spre sfârșitul anului 1943. Evenimentul era legat de opțiunile sale politice de stânga, fiind arestat în noiembrie 1943 și cercetat în fața curții marțiale a Corpului VI Armată din Sibiu. Dar cum a ajuns să fie implicat în acest proces? *Memoriile* menționează atracția spre opțiunile politice ce promovau țărănismul⁹⁵, neajungând totuși la nivelul unui militant activ, apropierea de stânga politică manifestându-se doar la un nivel conceptual. Sunt amintite prietenii din perioada când ocupa poziția de corector la *Societatea de Mâine*, cu intelectuali militanți de stânga, precum Zevedei Barbu, Mihai Beniuc, Valer Novac, Bucur Șchiopul, Mircea Biji sau Ilie Cristea.

Mulți istorici s-au întrebat ce motive l-au determinat pe Prodan să intre în rândurile comuniștilor nepopulari? De ce nu a acceptat „[...] ca ardelean și adept al țărănismului, un loc alături de Iuliu Maniu, în cadrele prestigioase ale Partidului Național Țărănesc?”⁹⁶. De ce nu s-a afiliat unei opțiuni politice de stânga care nu a sacrificat spiritul național „pentru a îmbrățișa o solidaritate proletară ce se voia internațională?”⁹⁷. Un răspuns categoric este greu de oferit. Conform lui Ovidiu Pecican, David Prodan, un susținător al celor obidiți, a dorit să le ofere mai multe șanse de a se face auziți, iar ideologia comunistă, egalitară și revoluționară, ar fi fost mai aproape de acest ideal, atrăgându-l în mod deosebit.

„Prea multă trudă și umilință se adunase pe seama lor în trecut. Sau cine știe, pe lângă acestea, se poate să mai fi fost și scârba de extrema dreaptă interbelică, de uriașa înregimentare de partea totalitarismelor a majorității intelectualilor vremii, denunțată ulterior de Eugen Ionescu”⁹⁸.

În paginile *Memoriilor*, despre Ilie Cristea, afirma că avea: „[...] o atitudine hotărâtă, o minte clară, fără echivoc comunistă. Era făcut și el pentru faza imaginativă, eroică”⁹⁹, aceeași fază imaginativă de care va fi atins și istoricul mai târziu. E semnificativ că dintre numele de comuniști vehiculate doar lui Ilie Cristea îi creionează un scurt portret.

Urmărind parcursul militantului Ilie Cristea în această fază „imaginativă”, îl regăsim printre membrii Sfatului Național din Brașov în anul 1918, pentru ca mai apoi, în anul 1931 să părăsească rândurile PNT și să se alătore mișcării comuniste aflată în ilegalitate. În anul 1932, îl regăsim printre membrii Comitetului Antirăzboinic, alături de intelectuali de stânga precum Constantin I. Parhon, Radu Cernătescu, Alexandru Sahia sau Panait Moșoiu. După dizolvarea de către autorități a Comitetului (februarie 1933), Cristea a înființat Comitetul Național Antifascist¹⁰⁰. Deși nu a fost nici prin formația sa

⁹² *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 13v.

⁹³ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 14.

⁹⁴ *Ce era tretina în Transilvania?*, f. 14v.

⁹⁵ Prodan 1993, p. 50.

⁹⁶ *Familia*, nr. 4/2000, p. 85.

⁹⁷ *Familia*, nr. 4/2000, p. 85.

⁹⁸ *Familia*, nr. 4/2000, p. 85.

⁹⁹ Prodan 1993, p. 50.

¹⁰⁰ https://www.militiaspirituala.ro/detalii.html?tx_ttnews%5Btt_news%5D=431&cHash=829472c782c18bc8825c61db

universitară, nici prin preocupările teoretice curente, un economist, scrierile sale – articole și conferințe – sunt pline de idei economice aflate într-o strânsă împletire cu diverse idei filosofice și social-politice. A aderat cu toată convingerea la marxism-leninism devenind un pasionat propagator al acestuia¹⁰¹. În anii '30 a editat la Brașov, din ordinul partidului, revista *Spre Stânga* și a colaborat cu articole la *Societatea de Mâine* (Cluj), *Cuvântul Nou* (Brașov), *Bluze Albastre* și *Cuvântul Liber* (București).

Parcurgând articolele lui Cristea din *Societatea de Mâine*, publicate între anii 1930–1933, perioada lui David Prodan de corector în redacția revistei, nu putem omite existența unei certe probabilități ca aceste articole să fi cântărit, în adeziunea tânărului Prodan la ideologia comunistă. În numărul din 1 decembrie 1930 articolul *Dictatură și democrație*, pune în antiteză sistemele capitalist și democrat-popular, privitoare la soluțiile vehiculate pentru ieșirea din criza economică. Cristea opinia înfripirea în cadrul societății capitaliste a unor dictaturi de stânga, care să organizeze forțele sociale pe altă bază, eliminând tot ceea ce s-ar fi dovedit a fi perimat¹⁰².

Într-un alt articol, din februarie 1931, intitulat *Economia organizată*, se strecura și ideea luptei de clasă, expunând dezavantajele economiei capitaliste:

„Cine să armonizeze producția și consumația? [...] În general, cine să organizeze economia? Proprietatea privată, e clar, nu poate îndeplini această funcțiune [...] Singur regimul sovietic, sfărâmând cadrele înguste ale proprietății private și ieșind la larg, a dobândit și o perspectivă de unde poate urmări toate aspectele vieții economice și posibilitatea de a coordona factorii economici [...] La baza planului sovietic pe cinci ani se găsesc două principii: producție reglementată și consumație raționată. Ambele sunt menite să pună capăt anarhiei, subordonând forțele economice voinței omenești”¹⁰³.

Făcând apologia internaționalismului socialist și a superiorității clasei muncitoare, singura capabilă să instaureze pacea într-o societate aflată în criză, într-un articol din februarie 1931, remarca:

„Există o singură clasă socială dezbrăcată de prejudecăți și poftă imperialiste, care a prins conștiință de interesele superioare ale umanității [...] Această clasă este muncitorimea. Adevărata pace nu va sălășlui pe pământ decât din momentul când muncitorimea va dirija treburile obștești. Până atunci, toate încercările de asigurare a păcii [...] rămân infructuoase”¹⁰⁴.

Vom mai argumenta cu încă un articol din octombrie 1933, unde opunea regimurilor dictatoriale de dreapta pe cele comuniste. Idealul ar fi o societatea fără clase și fără stat, în care proletariatul să instaureze o dictatură ca să se transforme și să asimileze, toate aspectele vieții sociale și economice¹⁰⁵.

Dar articole care să condamne societatea capitalistă, considerând-o răspunzătoare de puternica criză a anilor 1929–1933, erau nenumărate în arhiva revistei Acesta a fost mediul în care s-a format intelectual David Prodan și care nu putea să nu-și pună amprenta asupra opțiunilor sale politice. Colaborarea la *Societatea de Mâine* a reprezentat începutul preocupărilor sale pentru opțiuni politice, ce s-au adâncit mai apoi, în perioada războiului și a exilului la Sibiu.

O influență puternică a exercitat și Zevedei Barbu, unul din cei mai vocali intelectuali de stânga din cadrul Universității clujene. Dar cum a ajuns Barbu, asistentul preferat al marelui Blaga, să adere la ideologia comunistă? Începutul acestui parcurs ideologic l-a reprezentat izbucnirea războiului. Din notele autobiografice reiese că și înainte de a fi mobilizat pe Frontul de Est, Barbu era deja un antifascist convins. A fost puternic influențat de propaganda marilor progrese tehnologice înfăptuite de sovietici,

458e38e3. – 24.07.2022.

¹⁰¹ Lupu 1973, p. 251.

¹⁰² *Societatea de Mâine*, nr. 23–24/1930, p. 428.

¹⁰³ *Societatea de Mâine*, nr. 3–4/1931, p. 71.

¹⁰⁴ *Societatea de Mâine*, nr. 2/1931, p. 45.

¹⁰⁵ *Societatea de Mâine*, nr. 10–11/1933, p. 188–189.

cu toate acestea Barbu nu s-a considerat comunist sau stalinist. Războiul l-a pus în fața unei dileme, Hitler sau Stalin? Contactul nemijlocit cu realitățile acestuia (în special, asediul și cucerirea Odesei)¹⁰⁶, l-a marcat profund: „Ceea ce am văzut și simțit în cadrul campaniei mele de două luni în Rusia a fost o sursă puternică de depresie. Totul părea a fi făcut bucăți, soldați în bucăți, camioane în bucăți, tancuri și avioane în bucăți”¹⁰⁷.

Întors pentru două luni la Sibiu, cu misiunea de a rechiziționa 176 de cai pentru nevoile frontului, Barbu și-a petrecut cea mai mare parte a timpului la Universitate, în compania prietenilor și colegilor. La puțin timp a primit ordinul de a se întoarce pe front, dar era hotărât să nu se supună, deși nu avea la dispoziție un plan bine pus la punct. Destinul i-a scos în cale doi medici cu vederi antifasciste, nenominalizați, unul făcând parte din corpul didactic al Facultății de Medicină, celălalt având gradul de locotenent-colonel în regimentul său, ce s-au oferit să-l ajute, prelungindu-i concediul medical¹⁰⁸. Eserile sale apărute în revista *Saeculum*, unde Barbu semna frecvent au intrat în vizorul cenzurii militare, prin dese referiri la Karl Marx și Friedrich Engels. În ziarul local *Țara*, i-a apărut și un articol, ușor mascat, îndreptat împotriva regimului Antonescu, prilejuind mai târziu abordarea de către reprezentanții organizațiilor subversive antifasciste Uniunea Patriotică și Grupul Muncitorilor Locali. Prima dintre ele, printre ai cărei membri bănuim că se afla și David Prodan, era formată din intelectuali aparținând celor patru universități din România, având drept obiectiv să producă și să răspândească materiale de propagandă antinazistă.

În anul 1943, Barbu devenea agent de legătură între Sibiu și București, cu misiunea de a distribui materiale de propagandă, printre colaboratorii săi amintindu-l pe Gheorghe Vlădescu-Răcoasa. Convins fiind că URSS va câștiga războiul, a intrat în contact cu liderul organizației locale a Partidului Comunist, Ioan Mețiu¹⁰⁹, un pantofar originar din satul natal. De la acesta a aflat că organizația sa se afla deja în strânse legături cu intelectualii de stânga din Universitate. Cu alte cuvinte, existau deja suficiente conexiuni între Uniunea Patriotică din Sibiu și organizația condusă de Ioan Mețiu.

Am zăbovit mai mult asupra acestui intelectual pentru a clarifica contextul implicării lui David Prodan în activitatea grupului Barbu. Nu a fost o activitate de lungă durată, *Memoriile* menționând că istoricul nu a trecut de faza de început a muncii subversive, prin cele câteva participări la ședințele grupului, căci organele Siguranței Statului au deconspirat rapid grupul, arestând atât intelectuali implicați, cât și 57 de muncitori. Printre intelectualii arestați alături de Prodan se aflau și Anatolie Chircev, Mihai Beniuc, care-și executa stagiul militar la Serviciul de ascultare a posturilor de radio ale Armatei¹¹⁰, sau Radu Stoichiță. A petrecut două săptămâni în beciurile Siguranței și alte două în închisoarea militară. Deși anchetele zilnice erau însoțite de bătăi, intelectualii, conform mărturiei lui Prodan, au fost scutiți de această umilință: „Mi-am dat seama și aici că nu sunt făcut pentru lupta subversivă, nu știu destul de bine ascunde [adevărul n.n.], prea sunt de bună-credință”¹¹¹. Dat fiind condițiile războiului, oficialitățile române au considerat primejdios să dea la iveală apropierea opțiunilor politice ale intelectualilor cu cele de stânga ale muncitorilor. Oficialitățile au decis schimbarea direcției cercetărilor, încadrând grupul universitarilor în categoria celor care, s-au raliat mișcării pentru scoaterea țării din război.

În acest sens, au fost din nou audiați și puși să-și modifice declarațiile, pentru a fi conforme cu noul dosar. Conform *Memoriilor* au fost condamnați mai mulți muncitori, unii chiar și la pedeapsa capitală. Zevedei Barbu a fost singurul dintre intelectuali găsit vinovat fiind condamnat la opt ani și șase luni

¹⁰⁶ *Apostrof*, nr. 2/2015 (<https://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2015/n2/a23/>).

¹⁰⁷ *Apostrof*, nr. 2/2015 (<https://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2015/n2/a23/>).

¹⁰⁸ Mărgineanu 2002, p. 144.

¹⁰⁹ Ioan Mețiu, șeful organizației locale Sibiu a PCR. A fost însărcinat de Biroul Comitetului Județean al PCR din Ilfov să coordoneze grupul „Kornhauser-Paneth”. Grupul a fost descoperit și judecat de curtea marțială a Comandamentului Militar al Capitalei, membrii acestuia fiind condamnați la moarte pe 7 noiembrie 1941. Ioan Mețiu a fost învinovățit de „ușurința criminală” cu care a organizat și condus grupul și a căzut în dizgrația partidului (vezi Burcea 2014, p. 342).

¹¹⁰ Mărgineanu 2002, p. 144.

¹¹¹ Prodan 1993, p. 50.

închisoare corecțională, însoțită de pierderea tuturor drepturilor civile și interdicția de a ocupa funcții publice¹¹². Prodan a rămas cu imaginea eroică a lui Mețiu din timpul audierilor de la proces: „Nu-l uit pe Mețiu Vasile [Mețiu Ioan n.n.], pantofar, pledoaria sa fermă și plină de curaj, chiar în fața procurorului militar, fiind și noi de față: pleda cu pasiune pentru comunism și pentru Uniunea Sovietică”¹¹³. A fost condamnat la moarte dar, ulterior a fost salvat, conform *Memoriilor*, de Iuliu Maniu care a obținut grațierea din partea regelui Mihai. Întâmplarea i-a fost comunicată de Zaharia Boilă la mai mulți ani după eveniment, informație ce s-ar putea susține, deoarece Ioan Mețiu avea relații printre apropiații importantului lider național-țărănist. O declarație a lui Alexandru Fărcaș, secretarul celulei de partid de la Societatea de Tramvaie București¹¹⁴, vine să confirme supoziția. Acesta amintea de o întâlnire avută în vara anului 1942 cu Mețiu, în perioada în care acesta se afla în dizgrația partidului, datorită anihilării grupului „Kornhauser-Paneth” și a poziționării sale de partea lui Petre Gheorghe în conflictul cu Ștefan Foriș. Din declarație reiese că un membru din anturajul liderului național-țărănist i-ar fi destăinuit existența unor discuții între reprezentanții PCR și PNT în vederea constituirii Frontului Unic Național. Propunerea a venit din partea comuniștilor și i-a fost comunicată liderului național-țărănist în ianuarie 1942¹¹⁵. Deși colaborarea nu s-a materializat, cert este că Ioan Mețiu a scăpat de condamnare, Prodan amintind că: „După 23 august a mai apărut printre noi, ca activist, dar apoi nu am mai auzit nimic de el. A trecut în istorie ca mulți alții din faza eroică, pe primul plan se ridicau acum alții, eroii nou-născuți”¹¹⁶.

ANUL 1944

Începutul anului marchează primirea din partea preotului satului Cioara, Constantin Oancea, o scrisoare¹¹⁷, datată 14 martie 1944, însoțită și de un număr al revistei *Detunata*¹¹⁸ din 16 ianuarie 1944. În revistă, preotul Oancea, semna un articol despre originea refrenului „Lerului Doamne”, atât de des utilizat în colindele românești, subliniind existența a mai multor ipoteze privind originea refrenului: cei mai mulți filologi susțineau proveniența din ebraicul *Aleluia*, alții susțineau că ar proveni din numele zeităților romane *Lares*, de la numele zeului slav *Leul* sau de la *liber*. Efectuând cercetări în Munții Apuseni ajunsese la concluzia că „Ler Domn” indica o persoană, aducând argumente din sfera tradițiilor creștine, legate de împăratul Galeriu. Din această perspectivă explica existența expresiilor „Lerului Doamne” (fiind domnitor al Imperiului de Răsărit), „Lerului Domn de al nostru” (deoarece s-a născut în provincia Moesia, în localitatea Romuliana) și „Lerului bun” (exprimând speranța că nu va mai persecuta creștinii). Preotul Oancea, mentorul spiritual al lui Prodan în perioada frecventării liceului Aurel Vlaicu din Orăștie, aștepta o apreciere critică din partea celui, ajuns între timp membru universitar respectabil.

Dar anul 1944, este cunoscut în istoriografia lui David Prodan mai ales prin publicarea lucrării *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, sub egida Bibliotecii Institutului de Istorie Națională Cluj-Sibiu. Lucrarea prin spiritul ei patriotic este o dovadă indiscutabilă a identificării cu marile idealuri naționale ale istoricilor ardeleni, fiind o continuare a memoriului privind județul și orașul Cluj, elaborat în anul anterior. Anul apariției este elocvent pentru înțelegerea scopurilor științifice și politice ale studiului. Critica teoriei imigraționiste reprezenta un suflu nou în istoriografia românească după Arbitrajului de la Viena, subliniind lipsa de fundament științific solid, dar și agresivitatea din punct de vedere politic. Pentru istoricul clujean, combaterea acestei teorii,

¹¹² Diaconu 2014, p. 204.

¹¹³ Prodan 1993, p. 50.

¹¹⁴ Burcea 2014, p. 332.

¹¹⁵ Burcea 2014, p. 346–347.

¹¹⁶ Prodan 1993, p. 50–51.

¹¹⁷ Scrisoare aflată în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

¹¹⁸ *Detunata*, periodic săptămânal. A apărut în anii 1943–1944, Ioan Popa-Zlatna ocupând funcția de director.

care contesta vehement drepturile românilor din Transilvania, servind și la justificarea hotărârii adoptate la Viena, reprezenta o datorie, în care obiectivitatea analizei istorice se asocia cu patriotismul militant¹¹⁹.

Subiectul studiului s-a bucurat de atenția și a altor istorici și sociologi români. Zenovie Pâclișanu a publicat un articol în anul 1934¹²⁰ în care a prezentat o statistică bine documentată privind situația demografică, economică și culturală a românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea, demontând temeiul argumentației revizioniste a fostului prim-ministru ungar, contele Bethlen István, expusă cu prilejul unei conferințe susținută la Universitatea Cambridge¹²¹. Apelând la documente și mărturii autentice, demonstra autohtonitatea și permanența românilor din Transilvania, respingând ideea imigrării acestora în secolul al XVIII-lea. Într-un articol semnat de sociologul Anton Golopenția, din anul 1941, era reluată și aprofundată critica îndreptată împotriva uneia din tezele de bază ale volumului *Siebenbürgen*, care susținea că: „Românii s-ar fi îndesit acolo [în Transilvania n.n.] de abia în veacul al XVIII-lea, când împilări fanariote i-ar fi silit să se refugieze din Principate trecând Carpații”¹²². Teoria imigraționistă, era reiterată pe fundalul agresivității propagandei maghiare de la sfârșitul anilor '30, în scop alipirii Transilvaniei la Ungaria.

Studiul s-a bucurat de o prefață semnată de Ioan Lupaș, care evidenția minuțiozitatea cu care istoricul a examinat temeiurile statistice și documentare ale acestei teorii. În preambulul studiului era expusă teoria elaborată de cercurile istoriografiei maghiare, pentru a demonstra punct cu punct, lipsa de credibilitate în fața criticii istorice¹²³. Care erau principalele argumente vehiculate de istoricii maghiari Jancsó Benedek, Hóman Bálint și Szekfű Gyula? În primul rând, se susținea că imigrația românească a început, după luarea în stăpânire a Transilvania, proces ce s-a continuat până în secolul al XVIII-lea, având două momente principale: primul fiind legat de așezarea masivă în Transilvania a românilor veniți din Peninsula Balcanică în secolele XIII–XIV, iar al doilea înregistrat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când românii au început să emigreze masiv din Țările Române. În al doilea rând, imigrația românească a fost una continuă, derulându-se mai lent sau mai rapid, individual sau în grupuri (de dimensiuni mici sau mari), în funcție de vicisitudinile istorice. În al treilea rând, imigrația s-a desfășurat „pe nesimțite”, fără a lăsa urme în documente¹²⁴. Motivul imigrației românilor în Transilvania a fost întotdeauna același: starea economică mai avansată a Regatului maghiar în raport cu starea de înapoiere în care se aflau Țările Române.

Într-o analiză întinsă pe trei capitole sunt demontate argumentele pe care s-a clădit această teorie, pornind chiar de la datele statistice avansate de istoricii maghiari. Prodan arăta că proporția românilor în 1730 o depășea pe cea din 1930, orice imigrație ulterioară ridica proporția românilor, trebuind în mod logic să fie compensată printr-o emigrație corespunzătoare, ceea ce ar neutraliza teoria însăși¹²⁵. Concluzia susținea exact contrariul teoriei: numărul populației românești a scăzut între anii 1730–1930. Pentru a-și demonstra veridicitatea, teoria ar fi trebuit să renunțe la cifrele inițiale, încadrându-se astfel în categoria erorilor statistice, însemnând „nici mai mult nici mai puțin decât anihilarea teoriei înseși”¹²⁶.

O lucrare de referință în domeniul demografiei istorice aparținând reputatului statistician Acsády Ignác, intitulată *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721* (1896), a prezentat o reconstituire numerică a populației întregii Ungarii, incluzând și Transilvania, pe baza conscripțiilor. Printr-un efort minuțios, s-a realizat o reconstituire a populației sat cu sat și oraș cu oraș, clasificată după categoria socială, naționalitate, ocupație și starea materială, rezultatele astfel obținute urmând să

¹¹⁹ Constantiniu 1982, p. 274.

¹²⁰ Pâclișanu 1934, p. 203–213.

¹²¹ Lazăr 2003, p. 169.

¹²² Golopenția 1941, p. 90.

¹²³ Prodan 1944, p. 3.

¹²⁴ Prodan 1944, p. 5.

¹²⁵ Prodan 1944, p. 16.

¹²⁶ Prodan 1944, p. 21.

cântărească mai mult decât o simplă evaluare¹²⁷. În ciuda tuturor eforturilor depuse, Prodan i-a sesizat numeroasele lacune. O comparație a datelor din conscripțiile de dare, cu cele din conscripțiile lor urbariale (din care nu putea lipsi niciun supus), înregistrau în localitățile controlate, variații între 7,14%–267,86%¹²⁸. Un istoric familiarizat cu subtilitățile cercetărilor demografice, nu putea să nu-și pună fireasca întrebare: ce grad de autenticitate mai pot avea rezultatele studiului?

Analiza lucrării lui Acsády a pus la îndoială veridicitatea datelor statistice oferite, Prodan demonstrând că procentajul populației maghiare în anul 1720 era mai mic decât cel înregistrat în anul 1890. Concluzia se impunea logic: în acest răstimp românii ar fi putut fi considerați mai curând în emigrare decât în imigrare, iar în Transilvania ungurii erau la acea dată în majoritate relativă¹²⁹.

Printr-o amplă cercetare a cauzelor și efectelor imigrației, Prodan combate teoria apelând la documente, ce comparau stările de fapt din Transilvania și din Principatele Române. În cursul secolului al XVIII-lea deplasările înregistrate ale populației românești dintr-o țară în alta erau rare, marea majoritate efectuate în interiorul granițelor, de la o regiune la alta. Mai mult deplasările populației românești în afara granițelor nu aveau un sens unic. Teoria imigrației se baza pe raportul dintre cele două direcții de deplasare, dar datele culese din sursele documentare erau departe de a furniza un bilanț pozitiv privind imigrația românilor în Transilvania.

Un alt argument al teoriei infirmat de Prodan în lucrare viza, diferența nivelului de trai dintre Principatele Române și Transilvania, fapt ce i-ar fi îndemnat pe țăranii valahi sau moldoveni să treacă munții. Excesiva exploatare a populației rurale românești de către fanarioți, ar fi fost și ea o cauză importantă a exodului¹³⁰. Dar nu numai cercetările lui Prodan contrazic aceste argumente. Într-o recenzie dedicată studiului, Constantin C. Giurescu confirma argumentația istoricului clujean, sprijinind-o cu rezultatele propriilor cercetări, legate de starea politică și socio-economică a Principatelor Române în cursul secolului al XVIII-lea. Giurescu afirma exact contrariul, în secolul domniilor fanariote consemnându-se o dezvoltare economică însemnată a Principatelor:

„O arăt pe larg în volumul III, partea a doua, din *Istoria Românilor*, actualmente sub tipar. Deocamdată, atrag atenția asupra aprecierilor care se găsesc în actele epocii fanariote asupra belșugului din Țara Românească, între altele, asupra cronicii lui Dionisie Eclesiarhul care arată belșugul și ieftinătatea din timpul lui Alexandru Ipsilanti (1774–1782)”¹³¹.

Acest capitol a realizat un tablou obiectiv al situației țăranilor atât a celor din Principate, cât și a celor din Transilvania. Comparația celor două nu a dat câștig de cauză iobagului ardelean¹³². Legat de argumentul tezei, privind caracterul semi-nomad al populației românești, Prodan scotea la lumină cifre nu mai puțin relevante despre mișcările de populație dintr-o țară în alta care au fost înregistrate, dar care indicau o emigrație aproape exclusivă dinspre Transilvania înspre Principate, vămile înregistrând pe parcursul secolului al XVIII-lea, cu precădere, un parcurs al turmelor de oi din Ardeal înspre Principatele Române.

„Vămile înregistrează doar sute de mii de oi, care treceau înspre Principate, de ce nu ar fi înregistrat și trecerile inverse, de ce ar fi înregistrat numai înapoierile? De ce ar lipsi pentru păstorii veniți [din Principate n.n.] acea serie nesfârșită de acte, scripte, documente privilegiale, corespondență, pe care le avem pentru păstoritul ardelean din Principate?”¹³³.

¹²⁷ Prodan 1944, p. 25.

¹²⁸ Prodan 1944, p. 29.

¹²⁹ Prodan 1944, p. 54.

¹³⁰ Prodan 1944, p. 90–91.

¹³¹ Giurescu 1946, p. 99.

¹³² Berza 1946, p. 108.

¹³³ Prodan 1944, p. 150–151.

Păstoritul implica (la fel ca în anii '30 ai secolului XX) doar 5% din populația românească a Transilvaniei, neputându-se vorbi de un semi-nomadism al întregii populații.

Ampla cercetare întreprinsă de Prodan a răsturnat eșafodajul istoriografic maghiar menit a explica, pretinsa imigrare a românilor în Transilvania veacului al XVIII-lea. Când premisele ipotezei sunt false, așa cum a dovedit Prodan, false sunt și concluziile de ordin cultural și istoric¹³⁴.

Ultimele pagini ale studiului sunt consacrate aspectelor legate de caracterul răscoalei lui Horea, examinând critic așa-zisele valuri de imigrări, ale unei populații incapabile să adopte obiceiurile unei vieți sedentare. Demonstrând cauzele, drept rezultat al împovărațoarelor sarcini fiscale de tip feudal impuse iobagilor români¹³⁵, David Prodan, se întreba: de ce conducătorii răscoalei au fost iobagi fiscali și nu păstori sau crescători de oi, dacă răscoala ar fi avut drept principală cauză, emigrația masivă din Principatele Române? De ce epicentrul răscoalei a fost situat într-o zonă muntoasă cu foarte puține turme de oi? De ce în rapoartele privind cauzele și desfășurarea răscoalei nu a fost amintit vreun imigrant? Istoricul încheia într-o notă ironică: „Unica dovadă pentru existența acestor păstori imigrați și pentru răscoala lor e afirmația teoriei înșeși”¹³⁶.

Teoria nu s-a născut din necesități științifice, ci pentru a susține un așa-numit drept istoric, o „misiune civilizatoare” asumată de națiunea maghiară, Prodan a imprimând studiului o rigurozitate și credibilitate științifică¹³⁷, urmând să revină asupra rezultatelor acestei cercetări și în anii următori.

Întrucât în martie 1945 urmau să se împlinescă 160 de ani de la evenimentele răscoalei lui Horea, Prodan pregătește pentru ediția din martie 1945 a ziarului *România Viitoare* din Sibiu, condus de profesorul Mihai Kernbach, cinci articole pe această temă. Primul articol, intitulat *160 de ani dela execuția lui Horea*, apărut chiar pe prima pagină a ziarului, creează un portret al eroului răscoalei, utilizând cu precădere mijloacele literare decât cele științifice. Întrucât ziarul era condus de un grup de intelectuali cu vederi de stânga¹³⁸, Horea trebuia prezentat drept un erou al claselor de jos care pune interesul celor obidiți mai presus de interesul personal:

„Căci nu pentru pompă și sărbătoare se jertfise, nu pentru aceasta se zbuciumase o viață de om. El se credea prea mic pentru a râvni la asemenea înălțări [...] El nu se lăcomise nici la bani, nici la podoabe [...] Ochiul lui nu era făcut să se încante la belșug și strălucire, ci ca să vegheze asupra trudei, nevoilor semenilor săi. Îndreptarea acestor nevoi îi frământa gândul, sfârșitul lor numai putea să fie sărbătoarea pe care o aștepta [...] Căci Horea s-a ridicat de jos pentru cei de jos și numai pentru cei de jos”¹³⁹.

Se regăsesc pe parcursul articolului acorduri mobilizatoare, comparând spiritul luptei lui Horea, cu spiritul luptei țaranului la 1907¹⁴⁰. Horea nu a fost un produs al unei conspirații venită dinspre elita politică, arăta Prodan, nu a acționat nici în baza crezului într-o ideologie, venită pe filiera unor filosofii noi sau a unor „îndemnuri cărturărești”: „Să-i scutim fapta de asemenea diminuări [...] Îndemnul venea cu o putere irezistibilă de jos, din robia celor mulți. [...] A luptat pentru ei, în fruntea lor și cu mijloacele lor”¹⁴¹. Articolul pare mai mult o conferință despre eroism în vremuri noi, figura lui Horea inspirând auditorul de a se angaja responsabil, în lupta pentru drepturile celor mulți: „Figura lui e cu atât mai curată cu cât s-a aruncat în luptă fără perspectiva izbânzii, fără gândul de a-și pregăti o aureolă, fără conștiința că îndeplinește un rol istoric”¹⁴².

¹³⁴ *Transilvania*, nr. 8–9/1944, p. 732.

¹³⁵ Filipașcu 1945, p. 179.

¹³⁶ Prodan 1944, p. 157.

¹³⁷ *Transilvania*, nr. 8–9/1944, p. 732.

¹³⁸ Ziarul a fost înființat de Constantin Atanasiu, ofițer participant la cele două războaie mondiale, care, ca urmare a simpatiei pentru Partidul Comunist, a fost numit general de brigadă în anul 1946.

¹³⁹ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴⁰ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴¹ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴² *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

Imaginea de legendă a lui Horea, ce mai dăinuia în memoria moșilor, este cea care încheie articolul: „Pe Horea l-au ridicat mai mult decât el se putea gândi [...] l-au închipuit «craiu», «împăratul» lor, care trebuia să-i mântuiască de robie”¹⁴³.

Articolul intitulat *Scopul suprem al răscoalei* analiza condițiile necesare încheierii ostilităților adresate nobilimii comitatului Hunedoarei de către țăranii din Zarand. Se făcea referire la un document datat 11 noiembrie 1784, redactat de dregătorul responsabil cu transporturile de sare din Șoimuș, Karl Brüneck, care l-a și înaintat reprezentanților nobilimii. Pentru articolul în cauză, Prodan a păstrat din acest ultimatum patru puncte, care, în opinia sa ar fi reprezentat cu adevărat „[...] ținta lor ultimă de luptă, esența însăși a mișcării”¹⁴⁴.

Se cerea desființarea nobilimii și înlocuirea ei cu o clasă a funcționarilor din aparatul administrativ al împăratului, supusă și ea plății de impozit (dări), iar pământurile nemeșești să fie împărțite țăranilor conform unei viitoare porunci împărătești. „Acest glas al țăranilor e neașteptat de puternic, neașteptat de nou. Răsunetul lui nu s-a stins de tot nici până azi”¹⁴⁵, nota Prodan la sfârșitul articolului. Pornind de la o realitate istorică, dorea oare Prodan ca articolul să fie o acțiune de propagandă în slujba reformei agrare a noilor autorități? Dacă luăm în calcul ziarul și perioada în care a apărut, ipoteza poate părea plauzibilă.

Într-un alt articol, intitulat *Cum se făcea execuția cu roata*, Prodan realizează o descriere tehnică a morții martirilor răscoalei, Horea și Cloșca. Articolul are la bază un manuscris cu același titlu aflat în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca. Trecând printr-un scurt istoric al procedurii execuției, Prodan semnală doar în manuscris că acest tip de execuție constituia una din cele mai cumplite pedepse cunoscute în istorie: „Ea se aplica numai la crimele cele mai mari. Stă pe același plan cu crucificarea sau arderea pe rug”¹⁴⁶.

Realizată din ordinul contelui Jankovits, execuția a adunat peste 6000 de oameni, iar pentru a se asigura o asistență reprezentativă, fiecare sat trebuia să participe cu câte trei bătrâni și trei tineri „[...] care să vadă cu ochii lor moartea cumplită a căpitanilor și să poarte printre ceilalți groaza osândeii pentru fapte ca cele săvârșite de ei”¹⁴⁷. Execuția lui Horea și Cloșca a fost ultima de acest fel din Transilvania, iar în 1814 tragerea pe roată a fost abolită¹⁴⁸.

Următorul articol, *Recompense împărătești*¹⁴⁹, descrie beneficiile de care s-au bucurat cei care au contribuit la prinderea conducătorilor răscoalei. Un drept inalienabil al celor care conduc era să pedepsească exemplar pe cei nesupuși pentru a păstra liniștea în comunitate, dar la fel de adevărat era că ei trebuiau să răsplătească pe cei care îi slujeau cu credință. Articolul este dedicat modului în care împăratul Iosif al II-lea a înțeles să-i recompenseze pe cei care au contribuit la prinderea lui Horea, Cloșca și Crișan. Prodan redă numele celor șapte țărani din Albac aleși de pădurarul Anton Melzer și gornicii (paznicii de pădure) săi: Nuțu Matieș, Ștefan Trif, frații Onu și Gheorghe Matieș, doi fii ai lui Andrei Neagu și Gheorghe Nicula. Cum serviciul enorm făcut împăratului trebuia răsplătit pe măsură, a fost organizată la Zlatna, pe 5 februarie 1785, o mare festivitate, la care au fost invitați preoți și țărani din toate părțile cuprinse de răscoală, fiind onorată de prezența comisarului guvernamental Michael Brukenenthal și de magistrul suprem al Oficiului Montan, baronul Gerlitzi. Sunt enumerați și cei care l-au prins și predat autorităților pe Crișan, eveniment petrecut la o lună după arestarea lui Horea și Cloșca: Popa Moise, preotul din satul de origine a lui Crișan, Cărpiniș, alături de fiul său Popa Moise, Ion Clisar din Abrud, Irime Sait, Todor Sait, Lazăr Lacea, Irime Sait, gornic, Todor Toit, Todor Holobuț și Popa Simeon

¹⁴³ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴⁴ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴⁵ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 1.

¹⁴⁶ *Cum se făcea execuția cu roata*, f. 1.

¹⁴⁷ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 2.

¹⁴⁸ *Cum se făcea execuția cu roata*, f. 9.

¹⁴⁹ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 3.

din Șasa-Lupșa și Todor Momeu din Lupșa, toți răsplătiți cu câte 300 de galbeni¹⁵⁰. Nu a fost omis nici pădurarul Melzer, răsplătit cu 100 de galbeni, nici ceilalți ofițeri și soldați care au contribuit la prinderea conducătorilor. Satul Țebea, singurul din ținutul Zarandului care nu luase parte la răscoală, ba chiar a dat ajutor nobililor urmăriți, a fost scutit de dări pe un an, preotul satului, Ion Mariș, fiind decorat cu o medalie de aur și cu un adaos la salariu de 200 florini pe an. Trebuie totuși ținut seama că Țebea nu era sat iobăgesc, ci comună liberă. Printre premianți apar și nume de episcopi care s-au remarcat prin expunerea în fața furiei răsculaților, căutând să readucă spiritele răzvrătite la supunere. Sunt amintiți episcopul neunit Ghedeon Nichitici, recompensat drept compensație pentru cheltuielile sale cu 1000 de florini, și episcopul Petru Petrovici din Arad, recompensat cu 800 de florini. Ironia sortii, fapt remarcat de Prodan, a făcut ca țăranii răsplătiți să nu se bucure prea mult de libertatea astfel obținută. Între anii 1816–1819, ei au fost chemați în fața instanței și obligați să poarte sarcinile iobăgești întrucât împăratul nu avea dreptul de a face daniile din pământul fiscal.

În articolul intitulat *Călăul lui Horea*, Prodan realizează un portret al celui solicitat de comitatul Alba Iulia pentru executarea corifeilor răscoalei, călăul Grancea Rokoczi¹⁵¹. Sunt oferite amănunte interesante privind activitatea unei demnități respectate în societatea secolului al XVIII-lea. Fiind personajul cel mai important al macabruului spectacol, călăul „[...] trebuia să-și joace rolul cu o competență cât mai deplină”¹⁵², iar pentru ca spectacolul să fie cât mai gustat de public, acesta trebuia să inoveze modalitățile de tortură. Călăului îi erau necesare cunoștințe solide de patologie, de rezistența și sensibilitatea corpului uman. Desigur, nu oricine putea îndeplini această profesie. Călăul s-a bucurat de-a lungul timpului de favoruri speciale, era bine plătit atât în bani, cât și în produse și avea dreptul, conform informațiilor furnizate de Prodan, „[...] de a apărea în lume în mantie roșie și spadă lată”¹⁵³. Formau o adevărată castă, meseria transmițându-se din tată în fiu. Printre documentele cercetate de Prodan s-a aflat și petiția călăului către judele comitatului Alba Iulia, în care își exprima nemulțumirea în legătură cu neplata onorariului pentru execuțiile din 5 februarie 1785. În petiție se sublinia că deși avusese „comenzi” pentru execuții la Sebeș în aceeași perioadă „[...] a trebuit să-mi las câștigul de acolo”¹⁵⁴ pentru a onora solicitarea. Conducerea comitatului s-ar fi debarasat de sarcina achitării acestei obligații datorită faptului că execuțiile nu s-au făcut doar în interesul său, ci și al orașului și al întregii Transilvanii. Din acest motiv, petiția lui Rokoczi a fost înaintată guvernului de la Sibiu, care îi va plăti din tezaurul public suma de 51 de florini: câte 6 florini de fiecare conducător al răscoalei și câte 3 florini de câte fiecare țăran executat. După cum s-a remarcat la finalul articolului, cu această plată abia dacă se puteau achiziționa o pereche de boi la mâna a doua, lucru care dovedea decăderea avantajelor funcției de călău.

NOUL CONTEXT POLITIC

Prin actul de la 23 august 1944 s-a pus capăt participării României la războiul împotriva Uniunii Sovietice și a deschis indirect calea sovietizării ei. Cu puțin timp înainte de 30 august, noul șef al Marelui Stat Major, generalul Gheorghe Mihail, a dispus intrarea Armatei Române în luptă împotriva trupelor maghiare și germane staționate în Transilvania de Nord. Pe 8 septembrie a fost ocupat Sfântu Gheorghe, iar Miercurea Ciuc pe 11 septembrie. Armata Română a instituit administrații naționale în orașele recuperate.

Pe 12 septembrie 1944 a fost semnată la Moscova Convenția de Armistițiu cu URSS care, printre alte importante prevederi, includea și un articol (cu numărul 19), prin care guvernele Aliate declarau

¹⁵⁰ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 3.

¹⁵¹ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 3–4.

¹⁵² *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 3.

¹⁵³ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 3.

¹⁵⁴ *România Viitoare*, nr. 60/1945, p. 4.

Arbitrajul de la Viena nul și neavenit. Se consimțea ca Transilvania de Nord să fie restituită României în urma viitorului Tratat de Pace. Dar în conformitate cu protocolul diplomatic, încheiat pe 25 septembrie, între Marele Stat Major Român, prin reprezentantul său, generalul Gheorghe Mihail, și Comisia Aliată de Control, în persoana președintelui Comisiei, general-colonelul Vasili Ivanovici Vinogradov, în cuprinsul articolului 13 se stipula că regiunea din Ardeal care aparținea României va fi considerată „teritoriu prietenesc”¹⁵⁵.

Întrucât trebuia reglementată restabilirea administrației românești în teritoriile eliberate, în ședința Consiliului de Miniștri din 17 septembrie Iuliu Maniu a propus înființarea unui Comisariat al regiunii, care să fie investit cu o arie largă de competență și puteri decizionale. Propunerea nu a întrunit azeziunea tuturor membrilor guvernului, unii dintre ei opinând că această măsură ar intensifica tendințele de autonomie regională¹⁵⁶. În urma negocierilor, s-a dispus înființarea Comisariatului pentru Administrarea Regiunilor Eliberate din Transilvania, condus de un delegat al guvernului, având rangul de ministru, în persoana lui Ionel Pop. Sub președinția acestuia, s-a înființat un consiliu care avea însărcinarea de a dezbate problemele din sfera de competență a comisariatului, printre membrii lui se numărau dr. Iuliu Hațieganu, rectorul Universității Regele Ferdinand I din Cluj-Sibiu, dr. Petru Groza, conducătorul Frontului Plugarilor, statisticianul Sabin Manuilă și omul politic social-democrat Iosif Jumanca¹⁵⁷. Noua instituție urma să se stabilească la Cluj, dar opoziția vehementă, a comandantului sovietic suprem al frontului de operații din Transilvania, a avut drept rezultat instalarea provizorie a acestuia la București.

Tot în toamna anului 1944 s-a adus în discuție situația celor două universități, a celei maghiare din Cluj și a celei românești din Sibiu. Desigur, factorii de decizie ai Universității din Sibiu doreau redobândirea clădirilor deținute înainte de 1940, iar pentru evitarea concurenței Universității maghiare, au sugerat transferul acesteia la Târgu Mureș, inițiativă respinsă de decidenții unguri. În ziua de 14 octombrie 1944, la scurt timp după eliberarea Clujului, rectorul Universității din Sibiu, în baza împuternicirilor primite din partea Comandamentului Corpului Armatei a I-a și din partea Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor, a alcătuit o comisie formată din membri ai corpului universitar cu sarcina de a prelua inventarul mobil și imobil al instituției maghiare, o acțiune asemănătoare cu cea din anii 1918–1919, de „naționalizare a instituției”. Delegația, însoțită de un grup de soldați care participaseră la acțiunile de înlăturare a diverselor însemne ale autorităților maghiare, a întâmpinat opoziția rectorului Miskolczy Dezső, care a refuzat predarea, considerând că obiectivul său era de a o conserva în starea în care se găsea și de a relua legăturile culturale cu partea română. Profesorul Hațieganu a adoptat o linie de conduită extrem de dură, afirmând că Universitatea trebuia curățată de prezența membrilor corpului didactic veniți din Ungaria, precum și a persoanelor care au adoptat o atitudine ostilă românilor. Sesizările înaintate de partea maghiară, a condus la intervenția șefului Statului Major al Comisiei Aliate de Control, general-colonelul Vasili Ivanovici Vinogradov, trecând instituția sub protecția armatei sovietice, informând autoritățile de la București că „Uniunea Sovietică nu poate tolera astfel de acțiuni în spatele frontului, fiind totodată garanta protejării minorității maghiare”¹⁵⁸. Din cauza și a unor greutăți ivite în timpul acțiunilor care vizau reinstaurarea administrației civile românești, la 25 octombrie 1944, printr-un ordin al Consiliului de Miniștri, pe teritoriul Transilvaniei de Nord a fost instalată o administrație militară provizorie¹⁵⁹.

După 25 octombrie, comisarului Ionel Pop i-a fost retrasă competența, iar comandanții militari sovietici au intervenit în treburile administrației, alegând ei înșiși personalul din aparatul administrativ. La solicitările părții române de a fi aplicat articolul 17 din Convenție, pentru sprijinirea reinstaurării administrației românești, Andrei Vișinski, cu prilejul tratativilor din 12 noiembrie, a condiționat acest

¹⁵⁵ Mocanu (ed.) 1995, p. 62.

¹⁵⁶ Nistor 1983–1984, p. 492.

¹⁵⁷ Nistor 1983–1984, p. 493.

¹⁵⁸ Nastasă-Kovács 2014, p. 80.

¹⁵⁹ Nagy, Vincze 2008, p. 30.

lucru de îndeplinirea unor prevederi legate de purificarea aparatului de stat, de controlul grupurilor de voluntari și de plata despăgubirilor față de URSS. În aceeași zi, generalul Sănătescu a primit din partea reprezentanților Înaltului Comandament Militar Sovietic și a Statului Major al Comisiei Aliate de Control, ordinul prin care „în Ardealul eliberat de Armata Roșie este interzisă introducerea administrației române”¹⁶⁰. Pe 20 noiembrie, împotriva protestelor autorităților române, sovieticii au transmis prin intermediul mareșalului Rodion Iakovlevici Malinovski, președintele Comisiei Aliate de Control, că „reinstalarea administrației românești nu este posibilă până la semnarea tratatului de pace”¹⁶¹. În următoarele luni, sub administrație militară sovietică, Clujul a jucat un rol deosebit de important pentru soarta întregii Transilvanii de Nord. Încă de la sfârșitul lunii august 1944, la Cluj s-a constituit gruparea politică a Consiliului Maghiarilor Ardeleni, impunându-se în reprezentarea intereselor maghiarilor din regiune. Grupul comuniștilor maghiari, condus de Simó Gyula, a proclamat pe 24 septembrie înființarea Partidului Comuniștilor din Transilvania de Nord, care nu a funcționat ca un partid de sine stătător, jucând în schimb, rolul de partener al administrației militare sovietice. Astfel, pe 22 octombrie, în cotidianul *Világosság* a fost dat publicității anunțul că numele formațiunii urma să fie modificat în Partidul Comuniștilor din România, regiunea Cluj¹⁶². Pe data de 6 octombrie 1944, filiala clujeană a Uniunii Muncitorilor Maghiari din România (MADOSZ) a aderat la proiectul platformei politice a FND, schimbându-și numele în Uniunea Populară Maghiară din România¹⁶³. Pe data de 12 octombrie, a doua zi după eliberarea Clujului, conducerea din Cluj a PSD (unde 90% din membri erau maghiari) a înființat filiala PSD din Cluj și din regiune. Luând legătura cu organizația centrală a PSD din București, a fost încadrată în organizația națională a social-democraților, sub numele de Comisia Maghiară a PSDR, transformându-se în secția maghiară a partidului¹⁶⁴, creându-se premisele separatismului politic al Transilvaniei de Nord. Pe 21 octombrie 1944, la propunerea lui Teofil Vescan s-a înființat Comitetul Democratic din Transilvania de Nord, compus din reprezentanții MADOSZ Cluj, PCR, PSDR, filialei locale a Frontului Plugarilor, Alianței Populare Democrate Evreiești și Sindicatelor Unite. Comisia a fost alcătuită cu scopul de a face legătura între Transilvania de Nord și România¹⁶⁵.

Pe 1 decembrie 1944 s-a înființat la Cluj Consiliul Central Consultativ al FND din Transilvania de Nord, comitetului său revenindu-i sarcina să reglementeze problemele vieții cotidiene prin asumarea sarcinilor legislative și executive aflate în vigoare pe întreg teritoriul regiunii¹⁶⁶. În cadrul ședințelor din cursul lunii decembrie ale Consiliului Central Consultativ s-a ridicat problema necesității convocării unui parlament al Transilvaniei de Nord, în care să se dezbată problemele comune din cele 11 comitate. În acest sens, pe 12 februarie 1945 a avut loc la Cluj o conferință a FND, în urma căreia s-a înființat Comitetul Executiv (Central) al FND din Transilvania de Nord, punându-se bazele unui „guvern regional”. În fruntea „guvernului” a fost numit președinte Teofil Vescan, copreședinte Jordáky Lajos, vicepreședinți Lakatos István și Nicolae Moldovan, secretar Nicolae Goldberger. Dintre clujeni, figurau în Comitetul Executiv Balogh Edgár, Demeter János, Tudor Bugnariu, Vasile Pogăceanu și Pavel Bojan¹⁶⁷.

Chiar și după instalarea la putere a guvernului Groza, Demeter János, în numele Biroului Executiv al UPM din Transilvania de Nord, i-a înmănat prim-ministrului un Memorandum, redactat pe 12 martie¹⁶⁸, în care una dintre cele mai importante revendicări privea integrarea administrației Transilvaniei de Nord. Cererea prevedea „[...] să se înființeze un serviciu public pentru efectuarea sarcinilor de stat

¹⁶⁰ Țărău 2020, p. 30.

¹⁶¹ Țărău 2020, p. 30.

¹⁶² Țărău 2020, p. 57.

¹⁶³ Țărău 2020, p. 58.

¹⁶⁴ Țărău 2020, p. 57.

¹⁶⁵ Țărău 2020, p. 61.

¹⁶⁶ Țărău 2020, p. 71–72.

¹⁶⁷ Nagy, Vincze 2008, p. 82.

¹⁶⁸ Nagy, Vincze 2008, p. 85.

și administrative cu sediul la Cluj, în cadrul căruia maghiarii din Transilvania de Nord să aibă o reprezentare corespunzătoare proporției lor numerice¹⁶⁹. Se mai solicita și păstrarea autonomiei administrative a comunelor și orașelor, și a formațiunilor regionale și județene, înființate în timpul administrației militare sovietice. Suplimentar, s-a cerut ca limba maghiară să fie considerată limbă oficială pe întreg teritoriul Transilvaniei de Nord, iar în comunele și orașele cu mai mult de jumătate din populație de etnie maghiară să fie numiți în fruntea administrației oameni de aceeași etnie, imnul și culorile naționale putând fi folosite nestingherit.

Și Teofil Vescan, în numele Comitetului Executiv al FND din Transilvania de Nord, i-a înmănat lui Petru Groza un Memorandum¹⁷⁰, în care solicita guvernului și consiliului național al FND să nu aprobe noi măsuri pentru această regiune fără a consulta în prealabil conducerea Comitetului. Vescan a cerut înființarea unui secretariat de stat pe lângă cabinetul prim-ministrului, al cărui personal să fie asigurat de Comitetul Executiv, și recunoașterea structurii administrative întregită eventual cu elemente democratice¹⁷¹. Doleanțele regionalizării Transilvaniei de Nord nu s-au îndeplinit, căci în urma adresei înaintate lui I.V.Stalin de către prim-ministrul Petru Groza și ministrul de externe Gheorghe Tătărăscu pe 8 martie 1945, acesta, prin răspunsul său din 9 martie, a consfințit reinstaurarea administrației guvernului român pe acest teritoriu.

REVENIREA LA CLUJ A UNIVERSITĂȚII ROMÂNEȘTI. ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI DAVID PRODAN ÎN CADRUL FND

Schimbările survenite după evenimentele din 23 august 1944 au creat oportunități pentru membrii mediului universitar clujean, să se implice în activități de natură politică. David Prodan, trecând prin experiența arestului și procesului de la Sibiu din anul 1943, se afla acum în rândurile activiștilor propagandei noilor democrați, fiind înscris și în organizația sindicală începând cu anul 1945¹⁷². Într-un document manuscris¹⁷³, Prodan menționa participarea alături de „prietenui Daicovici” la un ciclu de conferințe al începutul de an 1945, care promovau obiectivele politice ale FND. A fost o perioadă „eroică” a activismului politic, desfășurat în condiții puțin favorabile. Rememorând perioada în *Memorii*, istoricul evidențiază presiunea apăsătoare la care erau supuși puținii membri de partid existenți nevoiți a suporta toate greutățile începutului:

„[...] eram puțini, ședințe uneori până seara, când te întorceai cu frica în oase, aproape zi de zi, seară de seară se comiteau acte neprevăzute ale ostașilor sovietici. Sufeream pe viu primul mare șoc: apariția armatei sovietice, cu comportamentul ei neprevăzut”¹⁷⁴.

Frontul Național Democrat (FND) s-a constituit ca urmare a unei înțelegeri politice între PCR, PSDR (condus de Lothar Rădăceanu), și partidele afiliate comuniștilor, precum Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Partidul Social-Țărănesc și MADOSZ (după 16 octombrie 1944, Uniunea Populară Maghiară). Încă de la început, FND a avut rolul de paravan, de imagine a unei alianțe formată din mai multe partide, pentru promovarea intereselor comuniștilor. În iureșul schimbărilor din viața politică și socială, David Prodan este solicitat la începutul anului 1945 la organizarea conferințelor cu scopul de a face cunoscut programul politic al FND.

Conferința pentru care Prodan a pregătit textul, nu are specificată data, dar analizând discursul,

¹⁶⁹ Nagy, Vincze 2008, p. 85.

¹⁷⁰ Nastasă-Kovács (coord.) 2002, p. 72–74.

¹⁷¹ Nagy, Vincze 2008, p. 85–86.

¹⁷² Cărnățel cu nr. 653 aflat în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

¹⁷³ Document fără titlu aflat în colecția Muzeului Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.

¹⁷⁴ Prodan 1993, p. 51.

sunt indicii că ea a avut loc pe 25 februarie 1945. Discursul era unul specific celor vehiculate de propaganda comunistă în anii 1945–1947. Prodan recunoștea că programul politic al FND nu a avut ecou în rândurile celor două mari partide istorice, „[...] mai bine zis, a facțiunilor reacționare care conduc aceste partide, dar aceasta nu înseamnă să renunțăm la luptă și nici să descurajăm”¹⁷⁵, dar că programul va „strânge în jurul lui tot ce e sincer democrat în această țară”¹⁷⁶, solicitând un salt „[...] de la fascismul de ieri la democrația de azi, smulgerea hotărâtă din angrenajul german și mentalitatea rasistă de ieri, care ne-a adus la ruină și revenirea la albia firească și binefăcătoare pentru noi a democrației”¹⁷⁷. Prodan explica punct cu punct obiectivele programului, făcând aluzii și la reformele ce vor fi îndeplinite, după preluarea puterii: „Noi nu putem garanta fără îndoială că democrația românească, în viitor, va sta neclintită pe loc, că ea va îngheța cu acest program în mână”¹⁷⁸. Textul relua și el subiectul necesarelor epurări, prezent în toate discursurile comuniste. Suntem înclinați să credem că acest lucru a însemnat pentru David Prodan mai degrabă o descătușare a resentimentelor acumulate față de principalii artizani ai cedării Ardealului de Nord, în text fiind nominalizați Ion Gigurtu, Mihail Manoilescu și Valeriu Pop.

Un paragraf extins a fost alocat unei teme dragi lui Prodan: reforma agrară. Expunând istoricul reformei agrare de după Primul Război Mondial și pe cel al răscoalei din anul 1907, Prodan a răspuns criticilor aduse ineficienței acelor reforme afirmând:

„[...] producția a scăzut nu din pricina reformei agrare, ci din pricină că ea s-a făcut insuficient, adică țăranului deodată cu pământul nu i s-au dat și mijloacele de producție. Cum era să scadă producția din pricina omului, când exact același om muncea pământul și înainte și după expropriere? Căci doar marele proprietar nu-și muncea pământul personal! Și desigur nici țăranul nu muncește cu mai puțină râvnă pe pământul propriu, decât pe al altuia”¹⁷⁹.

Finalul textului conferinței, amintea de două aspecte ale programului FND, care trebuiau numai-decât puse în aplicare: revenirea Ardealului de Nord în componența României și întoarcerea în țară a prizonierilor de război, aflați în Uniunea Sovietică.

A revenit în Cluj la începutul anului 1945, fiind „printre primii universitari activiști de partid”¹⁸⁰, făcând parte dintr-o delegație restrânsă de universitari, într-o vizită de informare, privind transferul Universității românești. Impresiile nu au fost dintre cele mai bune, găsind Clujul aglomerat prin aflulul de etnici maghiari din satele apropiate cazați în locuințele părăsite de populația românească în anul 1940. „Noii democrați” lepădaseră hainele horthysmului, înlocuindu-le cu cele democratice, fluturând teza atrocităților comise de așa zisele gărzi Iuliu Maniu, pe teritoriul Transilvaniei de Nord omițând în schimb, să fie aduse în discuție atrocitățile săvârșite la Ip și Trăzneu, după cum remarca David Prodan.

Deși a respectat întotdeauna valorile culturale ale națiunii maghiare, fiind și un bun cunoscător al istoriei acestui popor, Prodan nu s-a împăcat niciodată cu orgoliul liderilor politici și culturali maghiari. A și intenționat să publice în ziarul *România Viitoare* (a apărut între 15 decembrie 1944 și 30 aprilie 1949 la Sibiu)¹⁸¹ un articol purtând un titlu inspirat dintr-o operă reprezentativă a lui Révai József, *Grandomania maghiară*, prin care să solicite renunțarea la orgoliile istorice și naționaliste creând în schimb o reconciliere bazată pe respectul reciproc. Articolul, conform lui Prodan, a fost respins de editorii publicației, sugerându-se în mod subtil, că nu era un moment propice agitării spiritelor. În acele zile tulburi „în partid nu românismul prima”¹⁸².

¹⁷⁵ Document manuscris fără titlu, f. 2v.

¹⁷⁶ Document manuscris fără titlu, f. 2.

¹⁷⁷ Document manuscris fără titlu, f. 3.

¹⁷⁸ Document manuscris fără titlu, f. 4v.

¹⁷⁹ Document manuscris fără titlu, f. 6–6v.

¹⁸⁰ Prodan 1993, p. 52.

¹⁸¹ Prodan 1993, p. 54.

¹⁸² Prodan 1993, p. 54.

Manifestațiile constituiau o regularitate pe străzile din Cluj, chiar și trupele armatei române, revenite de pe frontul de vest, erau oprite de grupe de manifestanți, căutându-se ostentativ provocarea militarilor la ripostă, pentru ca la comandamentul sovietic să ajungă plângeri legate de agresiunile românești. Mai grav era că și demnitari din conducerea statului intrau în acest joc al dezinformării, amintindu-se în *Memorii* de cuvântarea ministrului de Interne, Teohari Georgescu, rostită în piața publică din Cluj, ordonând demararea unei anchete și adoptarea unor măsuri împotriva „reacțiunii românești”.¹⁸³ Doar declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu rostite la Colegiul Academic din Cluj, în zilele de 13 și 14 iunie 1945, legate de problemele Ardealului de Nord, mai aduceau ceva speranță populației românești. Expunerea ministrului de Justiție a fost audiată de un public numeros, format din intelectuali, membri ai aparatului administrativ și reprezentanți ai profesiunilor și organizațiilor civice locale, bucurându-se de o reală apreciere:

„Înainte de a discuta orice problemă locală, aspectele uneia sau alteia, țin să subliniez – și aceasta este o afirmație pe care nimic nu o poate răsturna – legătura indisolubilă între Ardealul de Nord și România, definitivă încadrare a Ardealului de Nord în granițele statului român [...] Acceptarea ideii de stat românesc unitar și a simbolurilor lui naționale este o datorie a fiecărui cetățean [...] care trăiește în granițele statului”¹⁸⁴.

A urmat apoi în sala mare a Casei Universitarilor o întâlnire cu reprezentanții studenților, la care a asistat și David Prodan, remarcând răbdarea cu care ministrul le răspundea studenților, cu toate că „Se insinuau pe scenă niște patrioți tip legionar, insolent, cu totul în afara situației date, nu prea înțelegeau pe ce lume se găesc, îl înfruntau emfatic”¹⁸⁵. Entuziasmat de mesajul discursului, l-a contactat personal, solicitându-i să accepte invitația conducerii Universității românești de a conferența pe aceeași temă la Sibiu. Invitația a fost acceptată, *Memoriile* consemnând prezența lui Pătrășcanu la Sibiu, unde și-a ținut conferința¹⁸⁶.

Între timp, au început și discuțiile legate de împărțirea imobilelor între cele două Universități, cea românească și cea maghiară. Prin promulgarea pe 29 mai 1945 a două decrete regale¹⁸⁷, își desfășurau activitatea la Cluj două universități distincte. Hotărârea a venit pe fondul adeziunii liderilor maghiari de stânga la linia politică a PCR, conducând la creșterea presiunilor legate de protejarea drepturilor minorității maghiare¹⁸⁸. Din delegația Universității românești de la Sibiu au mai făcut parte noul rector Emil Petrovici și Constantin Daicoviciu, decanul Facultății de Litere. Din partea Universității maghiare au participat Csörgör Lajos, Jordáky Lajos, Demeter János și Jakab Sándor. Au mai participat Teofil Vescan, președintele FND, și Vasile Luca, în calitate de reprezentant al guvernului Petru Groza. Prodan a fost ales datorită funcției sale de bibliotecar, fiind un bun cunoscător al problemelor legate de organizarea și statutul juridic al bibliotecilor.

Legat de situația bibliotecii Universității, *Memoriile* nu consemnează dificultăți, urmând a fi administrată în comun, sub denumirea de Biblioteca Universitară. În schimb, neînțelegeri importante s-au înregistrat în legătură cu repartizarea localurilor celor două universități. Partea maghiară nu a dorit să cedeze clădirile deținute în Cluj și nu a acceptat nici propunerea părții române de a primi în folosință clădirea Marianum, în final, acceptând să preia clădirea liceului Regina Maria, în opinia lui Prodan, cea mai bună clădire liceală din Cluj. El chiar a încercat să-și prezinte în timpul discuțiilor propriile propuneri (deși nu avea un mandat pentru această etapă a tratativelor), însă au fost respinse de partea maghiară¹⁸⁹.

¹⁸³ Prodan 1993, p. 53.

¹⁸⁴ Scurtu (ed.) 1994, p. 262–263.

¹⁸⁵ Prodan 1993, p. 54.

¹⁸⁶ Prodan 1993, p. 53.

¹⁸⁷ Decrete promulgate în baza hotărârii Consiliului de Miniștri, nr. 817/1945, publicată în *MO*, nr. 119/29 mai 1945, p. 4423–4424.

¹⁸⁸ Nastasă-Kovács 2014, p. 81.

¹⁸⁹ Prodan 1993, p. 53.

Negocierile nu au satisfăcut delegația Universității românești, punându-și problema, dacă să accepte sau nu, cererile părții maghiare, dar date fiind condițiile politice ale momentului, s-a decis în final acceptarea. Pe tot timpul negocierilor, Vasile Luca a informat periodic guvernul, sfaturile lui au cântărind greu în decizia părții române. Reveniți la Sibiu, delegații au fost criticați pentru că și-ar fi depășit atribuțiile mandatului. Prodan în *Memorii* remarca temerea decidenților Universității din Sibiu „[...] de vreo intervenție nedorită după ce fusesem odată izgoniți din Ardealul de Nord. Au socotit că în acest moment e mai bine să se resemneze, va remedia lucrurile viitorul”¹⁹⁰.

Astfel, pe data de 5 iunie 1945, ora 12, delegații au avut posibilitatea de a prelua clădirile din Cluj ale Universității. La eveniment au participat și reprezentanții autorităților administrative locale, membrii unei delegații a FND, precum și reprezentanții Universității maghiare. În cuvântul de deschidere, prefectul județului, Vasile Pogăceanu, a recomandat reprezentanților celor două universități să conlucreze în interesul celor două etnii, iar în replică, rectorul Universității Regele Ferdinand I, profesorul Emil Petrovici, a mulțumit pentru sprijinul oferit de armatele sovietice și române, lui Iosif Vissarionovici Stalin și Petru Groza, care au facilitat revenirea Universității în orașul de pe Someșul Mic. Au mai luat cuvântul Csögör Lajos, din partea Universității maghiare, și Teofil Vescan, din partea FND. Tot atunci, a fost întocmit și semnat un proces-verbal prin care Universitatea Regele Ferdinand I a fost repusă în drepturi¹⁹¹.

Se încheia astfel un episod dramatic din istoria Universității din Cluj, o reparație a unei nedreptăți, așteptată în tăcere și cu speranță. În schimb începea un drum nou, în tumultul noilor realități politice marcate de o „vânătoare de vrăjitoare”, de un proces de „defascizare și democratizare” a tuturor structurilor instituției.

CONCLUZII

Transferat în urma unor neînțelegeri de natură salarială de la Arhivele Statului la arhiva Bibliotecii Universității din Cluj, acest eveniment s-a dovedit unul fericit pentru David Prodan, deschizându-i-se o perspectivă de dezvoltare pe plan profesional probabil neanticipată la momentul realizării ei.

Paradoxal, momentul dramatic al Arbitrajului de la Viena, urmat de exilul Universității și al Arhivelor la Sibiu, nu a reprezentat o pierdere sub aspect profesional în destinul lui David Prodan, ci mai degrabă constatăm o maturizare, un salt de la modeste contribuții în publicații cu acoperire regională, la lucrări valoroase, publicate în prestigiosul *Anuar al Institutului de Istorie Națională Cluj*, aflat sub patronajul mentorului său, Ioan Lupaș. Acum îi sunt publicate primele lucrări de istorie agrară din Transilvania: *Despre „liș” în Transilvania și Ce era tretina în Transilvania?*, acestea fiind scrise ca o replică la articole similare ale istoricilor aparținând școlilor de la București sau Iași. Apogeul istoriografic al perioadei exilului de la Sibiu, îl reprezintă lucrarea *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, care prin rigurozitatea argumentării științifice reușește să demonstreze lipsa de adevăr în fața criticii istorice a unei teze a istoriografiei maghiare creată cu scopul de a-și susține așa-zisul drept istoric asupra Transilvaniei.

Constituit ca o necesitate în fața avalanșei de materiale ale literaturii de propagandă maghiare, Centru de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania a grupat întreg frontul istoric și cultural al Universității clujene și a oferit Occidentului prin periodicul ei, *Revue de Transylvanie*, replici polemice, bine argumentate științific. Aici au fost publicate lucrările științifice solicitate de Ministerul Regal al Afacerilor Străine în vederea susținerii interesului național la viitoarea conferință de pace. În această categorie se înscrie și memoriul, în fapt o monografie, a lui David Prodan intitulat *Județul Cluj. Orașul Cluj*, elaborat la solicitarea ministerului pentru a justifica necesitatea revenirii orașului și județului la patria-mamă.

¹⁹⁰ Prodan 1993, p. 53.

¹⁹¹ Nicoară 2012, p. 203.

Perioada exilului coincide și cu aderarea la mișcarea politică de stânga, la ideologia comunistă, motiv pentru care a fost arestat, anchetat și predat Tribunalului Militar. Doar jocul destinului l-a scăpat de o condamnare, autoritățile nedorind să asocieze gruparea intelectualilor din Universitate cu mișcarea muncitorească de sorginte comunistă. Urmările opțiunii de stânga s-a materializat odată cu schimbările politice intervenite după 23 august 1944. Astfel, a intrat în rândurile FND și a susținut conferințe pentru promovarea în rândul maselor de alegători a platformei politice a acesteia. A făcut parte din prima delegație de informare sosită la Cluj în vederea reînțoarcerii Universității. După negocieri lungi și dificile cu partea maghiară, evenimentul s-a produs pe 5 iunie 1945, încheindu-se astfel un capitol dramatic din existența instituției, eveniment care a reprezentat pentru David Prodan începutul unui fulminant parcurs profesional.

BIBLIOGRAFIE

- SJCAN, Dos. 3 – Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond Personal David Prodan*, Dosar 3.
 SJCAN, Dos. 9 – Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond Personal David Prodan*, Dosar 9.
 AURF – *Anuarul Universității Regele Ferdinand I*, partea I, 1941–1942.
 Muzeul Memorial Academician David Prodan din Cluj-Napoca.
- Borș 2011 – S. Borș, *Biblioteca Centrală a Asociațiunii (1861–1950)*, Sibiu–Cluj-Napoca, 2011.
 Buzatu (coord.) 2009 – Gh. Buzatu (coord.), *România în ecuația războiului și păcii (1939–1947). Aspecte și controverse*, București, 2009.
 Lazăr 2003 – L. Lazăr, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Deva, 2003.
 Mărgineanu 2002 – N. Mărgineanu, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, București, 2002.
 Mocanu (ed.) 1995 – M. R. Mocanu (ed.), *România și Armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, București, 1995.
 Nagy, Vincze 2008 – M. Z. Nagy, G. Vincze, *Autonomiști și centraliști. Enigmele unor decizii istorice. Transilvania de Nord din septembrie 1944 până în martie 1945*, Cluj-Napoca, 2008.
 Nastasă-Kovács (coord.) 2002 – L. Nastasă-Kovács (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, Cluj-Napoca, 2002.
 Negoîtescu 1994 – I. Negoîtescu, *Straja dragonilor*, Cluj-Napoca, 1994.
 Papilian 1994 – V. Papilian, *Cu steagul înfășurat. Amintiri de la evacuarea Clujului*, Cluj-Napoca, 1994.
 Popescu 1994 – S. Popescu, *Memorii*, București, 1994.
 Prodan 2020 – D. Prodan, *Județul Cluj. Orașul Cluj*, Cluj-Napoca, 2020.
 Prodan 1993 – D. Prodan, *Memorii*, București, 1993.
 Prodan 1944 – D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, 1944.
 Pușcaș et alii 2019 – V. Pușcaș, V. Turcuș, Ș. Turcuș (coord.), *Leadership academic clujean 1919–2019*, Cluj-Napoca, 2019.
 Scurtu (ed.) 1994 – I. Scurtu (ed.), *România. Viața politică în documente – 1945*, București, 1994.
 Simion 1996 – A. Simion, *Dictatul de la Viena*, București, 1996.
 Diaconu 2014 – M. Diaconu, *Zevedei Barbu: schiță pentru un profil spiritual*, în V. Cernica, M. Mamulea, T. Lates (coord.), *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. X, București, 2014.
 Burcea 2014 – M. Burcea, *Judecarea comunistilor în timpul războiului. Procesul lui Petre Gheorghe*, în A. Cioroianu (ed.), *Comuniști înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegalistilor din România*, București, 2014.
 Nicoară 2012 – M. T. Nicoară, *Universitatea din Cluj în anii 1945–1959*, în O. Ghitta (coord.), *Istoria Universității Babeș-Bolyai*, Cluj-Napoca, 2012.
 Berza 1946 – M. Berza, *Recenzie „Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic”*, în RHSEE 23, 1946.
 Constantiniu 1982 – F. Constantiniu, *Istoria ca viață. Opera științifică a academicianului David Prodan*, în RI, 2, 1982.
 Filipașcu 1945 – Al. Filipașcu, *Recenzie „Les migrations des roumains au-delà des Carpathes au XVIII-ème siècle. Critique d’une théorie”*, în RT 3–4, 1945.
 Giurescu 1946 – C. C. Giurescu, *Recenzie „Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic”*, în RIR 1, 1946.
 Golopenția 1941 – A. Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țință sau punct de plecare de migrațiuni românești?*, în GG 1, 1941.
 Lupu 1973 – I. Lupu, *Ideii economice în scrierile lui Ilie Cristea*, în Cumidava 8, 1973.

- Mândruț 1988–1989 – S. Mândruț, *Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania. Istoric și activitate (1942–1948) (I)*, în *AIAC* 29, 1988–1989.
- Nastasă-Kovács 2014 – L. Nastasă-Kovács, *Avatarurile unei universități maghiare la Cluj*, în *AUB* 16 (1), 2014.
- Nistor 1983–1984 – I. S. Nistor, *Constituirea și activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944–martie 1945)*, în *AIAC* 26, 1983–1984.
- Pâclișanu 1934 – Z. Pâclișanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIIIe siècle*, în *RT* 2, 1934.
- Prodan 1939–1942 – D. Prodan, *Despre „iliș” în Transilvania*, în *AIINC* 8, 1939–1942.
- Prodan 1943–1944 – D. Prodan, *Recenzie „Vechi instituții de drept privat la românii din Transilvania”*, în *AIINC* 9, 1943–1944.
- Prodan 1939–1942 – D. Prodan, *Un publicist ungar despre Avram Iancu 1864–1865*, în *Apulum* 1, 1939–1942.
- Trașcă 1998 – O. Trașcă, *Stenogramele Consiliului de Miniștri al Ungariei din 22, 28, 29 și 31 august 1940 referitoare la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena*, în *AIIC* 37, 1998.
- Țărău 2020 – V. Țărău, *De la administrația militară sovietică la reintegrarea administrativă a Transilvaniei în România la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial*, în *AB* 2 (16), 2020.

Apostrof, Cluj-Napoca, 1991.

Familia, Oradea, 2000.

România Viitoare, Sibiu, 1945.

Societatea de Mâine, Cluj, 1930–1933.

Transilvania, Sibiu, 1936, 1942, 1944, 1945.

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/romania-1940-urmarile-unei-nedreptati>

https://www.militiaspirituala.ro/detalii.html?tx_ttnews%5Btt_news%5D=431&cHash=829472c782c18bc8825c61db458e38e3

<https://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2015/n2/a23/>

VIZITA LUI PETRU GROZA LA BUDAPESTA ȘI A LUI DINNYÉS LAJOS LA BUCUREȘTI ÎN ANUL 1947

BÎC TANIA-NICOLETA*

THE VISIT OF PETRU GROZA TO BUDAPEST AND DINNYÉS LAJOS TO BUCHAREST IN 1947

ABSTRACT: *The present article entitled The visit of Petru Groza to Budapest and Dinnyés Lajos to Bucharest in 1947 analyzes lesser-known aspects of Romanian-Hungarian relations at the diplomatic level during the Petru Groza Government. After the retrocession of Northern Transylvania, our country, the already existing tensions at the diplomatic level between Romania and Hungary, but also between the Romanian citizens and the Hungarian minority, ended up escalating at an alert rate. This made Petru Groza, the Prime Minister of Romania to resort to rethinking the foreign policy regarding its neighbor, Hungary. Under the careful supervision of Moscow, Romania and Hungary, "two brotherly countries", had to restore diplomatic relations in order to get into the good graces of the URSS, which materialized with the visit of Petru Groza to Budapest and Dinnyés Lajos to Bucharest in the year 1947. Due to the fact that in the historiographical landscape there are no works or articles that deal with the mentioned subject, we consider our approach last. The sources on the basis of which the research was carried out almost entirely, come from the National Archives and also from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs.*

KEYWORDS: *Petru Groza, Northern Transylvania, diplomatic relations, Hungary, Dinnyés Lajos.*

REZUMAT: *Articolul de față intitulat Vizita lui Petru Groza la Budapesta și a lui Dinnyés Lajos la București în anul 1947 analizează aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor româno-maghiare la nivel diplomatic în perioada Guvernului Petru Groza. După retrocedarea Transilvaniei de Nord, țării noastre, tensiunile existente deja la nivel diplomatic între România și Ungaria dar și între cetățenii români și minoritatea maghiară au ajuns să escaladeze într-un ritm alert. Acest lucru l-a făcut pe Petru Groza, prim-ministrul României să recurgă la regândirea politicii externe cu privire la vecina sa, Ungaria. Sub atenta supraveghere a Moscovei, România și Ungaria „două țări frățești”, au fost nevoite pentru a intra în grațiile URSS-ului să restabilească relații diplomatice, care s-au concretizat cu vizita lui Petru Groza la Budapesta și a lui Dinnyés Lajos la București în anul 1947. Datorită faptului că în peisajul istoriografic nu există lucrări sau articole care să trateze subiectul menționat, considerăm util demersul nostru. Sursele pe baza cărora s-a realizat cercetarea aproape în totalitate, provin din Arhivele Naționale dar și din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe.*

CUVINTE-CHEIE: *Petru Groza, Transilvania de Nord, relații diplomatice, Ungaria, Dinnyés Lajos.*

Schimbările care au avut loc în România atât pe plan intern datorită impunerii la conducere la data de 6 martie 1945 a unui guvern pro-comunist condus de către dr. Petru Groza, (dată numită de unii istorici și „ziua neagră de 6 martie”¹) cât și la nivel extern au avut legătură cu revenirea nordului Transilvaniei, României și recunoașterea acesteia în mod oficial în cadrul Conferinței de Pace de la Paris din anul 1946. În aceste condiții premierul Petru Groza, omul în care a avut încredere Iosif Vissarionovici Stalin a fost

* Doctorand al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Școala doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”, email: tanianicoletabic@gmail.com

¹ Markham, 1996, p. 127.

nevoit să găsească soluții cu privire la recâștigarea simpatiei minorității maghiare din România dar în același timp să păstreze o oarecare legătura cu țara vecină pentru a nu izbucni din nou conflicte, lucru nedorit de Moscova. Așadar conștient de faptul că revenirea administrației românești în Ardealul de Nord a provocat numeroase reacții negative atât în rândul populației maghiare din Transilvania cât și în cercurile politice de la Budapesta. Petru Groza a încercat la nivel diplomatic să reîntre în grațiile Budapestei.

Un moment important după încheierea Conferinței de Pace de la Paris, l-a reprezentat efectuarea vizitelor la Târgu Mureș la data de 20 octombrie, iar apoi la Cluj, o săptămână mai târziu. Cu ocazia venirii sale în cele două orașe, adresându-se în limba maghiară celor prezenți, Petru Groza declarase că dorea să realizeze un proiect de uniune vamală între România și Ungaria și renunțarea la vizele pe pașaport². Ideea acestei uniuni vamale venea ca o rezolvare în opinia sa a problemei Transilvaniei, dar și pentru a întări relațiile dintre cele două țări. Și-a pregătit cu atenție itinerariul mergând în orașele unde locuiau o mare majoritate a maghiarilor, în speranța creșterii popularității sale în rândul maghiarilor. În ceea ce privește discursurile oficiale pe care le-a rostit în decursul vizitelor, au reprezentat idei politice cu caracter populist dar care erau menite în a le oferi minorității maghiare certitudinea că pot avea încredere în guvernul său. Ideea creării unei uniuni vamale între cele două state, a fost atent pregătită deoarece aflăm că premierul a dat curs acesteia încă din martie 1946, când a dat un interviu pentru un periodic din Budapesta intitulat Szabadság.

Conform declarațiilor din acel interviu Petru Groza vedea „prin înființarea uniunii vamale, desființarea greutăților provocate de pașapoarte”. Chiar dacă afirmațiile sale aveau la bază interese politice, a reușit să obțină reacții pozitive la Budapesta conform lui Tildy Zoltán, premierul Ungariei. Tildy la rândul său i-a trimis o notă lui Groza, unde și-a exprimat acceptul la cele afirmate de premierul român, declarând că „declarațiile d-sale, ungarofile au întărit vechea mea convingere că legăturile dintre aceste două țări și popoare pot fi așezate pe baze sănătoase și de aceea întâlnirea noastră personal ar fi utilă”³. În consecință, scopul lui Petru Groza aproape a fost atins în normalizarea relațiilor româno-maghiare dar era conștient că va mai trebui să depună multă efort pentru a ajunge la o colaborare cu țara vecină, datorită animozităților deja existente între cele două.

Propunerile premierului, însă nu au fost primite cu încântare de liderii politici din România, și au reprezentat în opinia lor mai mult un pericol la adresa securității țării noastre, animând mai mult pretențiile maghiarilor din România de a obține un statut privilegiat. Decidenții politici erau ferm convinși că uniunea vamală propusă nu va pune capăt pretențiilor teritoriale ale Budapestei ci doar le vor atenua pentru un moment, astfel că guvernul trebuia să găsească noi soluții în vederea menținerii păcii. După cum se poate vedea această idee propusă de către Groza, a avut mai mult succes în Ungaria decât în România, bucurându-se de o mare popularitate atât în rândul oamenilor de rând cât și în rândul liderilor de la Budapesta. Semnarea Tratatului de Pace la Paris la 10 februarie 1947, a produs modificări importante în politica externă ungară de a aborda relațiile cu România. Astfel anul 1947 a stat sub semnul unor vizite guvernamentale între delegațiile celor două țări conduse de premierii lor. Petru Groza în aprilie 1947 a primit o invitație din partea premierului ungar Nagy Ferenc de a face o vizită la Budapesta în vederea stabilirii a noi obiective în ceea ce privea relațiile culturale româno-ungare. Presa a dat publicității informații cu privire la această invitație pe care i-a făcut-o premierului român, informând publicul asupra faptului că în Ungaria va avea loc o săptămână a prieteniei româno-maghiare⁴. Între 1–8 mai se vor expune operele de artă ale pictorilor români. Acceptarea acestei invitații de către Petru Groza de a merge în capitala ungară a devenit virală peste tot în spațiul public românesc și ungar.

Venirea premierului era preconizată după data de 1 mai, însoțit de ministrul Artelor, Ion Pas și Octav Livezeanu, Ministrul Informațiilor și de Emil Bodnăraș, Subsecretar de stat. Înaintea plecării la Budapesta

² Sigmirean, 2010, p. 10.

³ Sigmirean, 2010, pp. 10–11.

⁴ „Zori Noi”, nr. 326/1947, p. 1.

a delegației, scriitorul Mihail Sadoveanu care era la acea vreme Președintele Adunării Deputaților, a hotărât însă că dorea fie prezent și el, însă să nu meagă în calitate de reprezentant politic ci de scriitor și membru al Academiei Române⁵. Înțelegerea dintre liderii politici de la București în privința vizitei era că va fi de doar în scop cultural și nu viza aspecte economice. Aceste recomandări au fost făcute în principal de GHeorghe-Gheorghiu Dej și Ana Pauker înainte ca Groza să plece din țară. Se cunoștea faptul că guvernul ungar va încerca să ducă o politică de reconciliere cu România mai ales după ce nu și-au mai îndeplinit idealul. Toate reuniunile de factură politică erau bine plănuite iar Groza era deja pus la curent cu ceea ce trebuia să facă și să discute pe parcursul convorbirilor cu oficialii maghiari. Orice declarație a sa trebuia să fie supusă atenției membrilor delegației înainte ca acesta să o facă publică. Textul declarațiilor era bine analizat și studiat pentru a nu exista interpretări din partea Ungariei.

Delegația în frunte cu Petru Groza a ajuns în țara vecină în ziua de 2 mai 1947, cu trenul la orele 9,40 dimineța, unde au fost așteptați de către liderii maghiari. Se remarcă faptul că la sosirea lor nu a fost prezent vreun membru al Comisiei Aliate de Control sau alți membrii ai Puterilor Occidentale. A lipsit și Ministrul de Externe, Gyöngyösi János. Conform unei note informative care descria pe larg vizita lui Petru Groza, se pare că cei menționați au lipsit în mod neintenționat datorită guvernului ungar care nu i-a anunțat în privința sosirii delegației românești. Ulterior Gyöngyösi János a venit la hotelul unde era cazată delegația ca să-și prezinte scuzele cu privire la lipsa sa. Membrii delegației românești au început să aibe anumite bănuieli în privința primirii călduroase din partea Partidului Micilor Agrarieni condus de Tildy Zoltán, a lui Nagy Ferenc precum și a social-democraților. Aceștia doreau să-i propună lui Petru Groza o colaborare de ordin economic nu doar cultural. La orele amiezii, avusese loc la sediul Comitetului Central o ședință la care au participat Rákosi Mátyás, Ernő Gerő și Révai József alături de membrii guvernului român. În cadrul acestei ședințe aceștia au fost înștiințați de scopul acestei întâlniri, lămurindu-se și anumite aspecte cu privire la acțiunea de gruparea a statelor dunărene.

De altfel li s-au confirmat bănuielele cu privire la intenția lui Tildy, Nagy și Gyöngyösi de a-l convinge pe Groza să inițieze anumite colaborări⁶. Oficialii maghiari au încercat să-l subestimeze pe Petru Groza, crezând că acesta va avea o atitudine servilă și docilă dar mai ales se așteptau ca primul ministru să aibe în preajma lor o atitudine de nesiguranță, însă totuși acest lucru nu s-a întâmplat. Vizita premierului român a fost marcată de o serie de evenimente la care acesta ia parte. Un astfel de eveniment la care a fost prezent șeful cabinetului avea legătură cu inaugurarea Colegiului ungaro-român „Mocsáry Lajos”. Conform informațiilor, Mocsáry Lajos a fost un scriitor maghiar și deputat în cadrul Partidului Național Român, circumscripția electorală Caransebeș. L-au ales pe acesta fiind un adept al conviețuirii multietnice. La inaugurare a participat și președintele Ungariei, Tildy Zoltán. Fiecare dintre cei prezenți au ținut discursuri în cadrul acestei noi instituții de învățământ. În vederea susținerii prieteniei româno-maghiare, Tildy în discursul său vorbea despre numele ales pentru acest colegiu care avea o însemnătate atât pentru ei cât și pentru români, datorită faptului că activitatea sa politică s-a bazat pe o apropiere româno-ungară.

Președintele ungar în continuarea discursului său spunea că „cele două popoare trebuie să înțeleagă spiritul lui Mocsáry Lajos și să-l înțeleagă” iar „noua eră pe care o trăim trebuie să fie cea a împăcării”. După declarațiile sale, i-a fost dat cuvântul lui Petru Groza care s-a adresat în limba maghiară celor prezenți, ulterior și în limba română subliniând importanța unei apropieri culturale între cele două popoare. Săptămâna culturală româno-ungară a reprezentat prilejul perfect pentru îmbunătățirea aparentă a relațiilor dintre cele două state care va duce la noi colaborări pe plan cultural. În Budapesta au ajuns și ziariștii români care au vizitat și ei expoziția de artă populară românească. Aceasta a fost inaugurată de către ministrul Instrucției publice Ortutay în prezența unor personalități politice și intelectuale româno-ungare. Ortutay Gyula pe parcursul expoziției a accentuat că vor mai exista și alte evenimente

⁵ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 1.

⁶ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 2.

de acest fel, dorindu-se o cooperare între cele două popoare. A vorbit ulterior, și Ion Pas care a reluat ideea unei amiciții între cele două⁷. De asemenea au venit în țara vecină și o delegație de ofițeri români condusă de generalul Iancu Ghenescu care a fost întâmpinată de Dinnyés Lajos. Petru Groza între timp își continua întrevederile cu Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás dar și cu Gyöngyösi János.

Potrivit unor relatări pe care liderii de la București le-au primit de la Budapesta din partea lui Emil Bodnăraș, au fost informați de faptul că săptămâna culturală româno-maghiară nu era de mare interes pentru Partidul Comunist Maghiar care nu acorda o deosebită importanță acestor manifestații. Lipsa de implicare în activități i-a alarmat pe cei din România. Acest lucru a fost văzut ca fiind dăunător pentru interesele țării⁸. Petru Groza a continuat să participe la diverse întâlniri cu oficialitățile așa cum era stabilit de protocolul ungar. Într-o discuție pe care a inițiat-o președintele Consiliului de Miniștri, Petru Groza cu Gyöngyösi János despre situația politică a Ungariei pe plan internațional, Gyöngyösi cu o atitudine rece dar prudent în același timp i-a vorbit premierului despre faptul „că Ungaria înțelege că lumea se desparte vertical în două sectoare: sectorul de Est și sectorul de Vest, și că Ungaria care se găsește la granița acestor sectoare, trebuie să fie foarte circumspectă și să întrețină relații bune cu toți”⁹. În privința celor auzite de Groza, și-a exprimat dezacordul celor declarate de liderul ungar, încercând să-l convingă de greșeala pe care o face de a împărți cele două sectoare pe vertical când acesta trebuie văzut pe orizontal. Lupta se dădea între „forțele imperialiste” și „masele truditoare” care erau sub conducerea evidentă a U.R.S.S.-ului. Se punea accentual pe faptul că pentru bunul mers al Ungariei și României acestea trebuiau să colaboreze dar mai ales să ducă o politică clară și fără compromisuri deoarece acest lucru îi va dăuna pe parcurs, dând ca exemplu nerezolvarea problemelor dintre Ungaria și Cehoslovacia, și mai ales a minorităților ce locuiesc acolo. Toate aceste diferențe în opinia lui Groza ar fi putut fi rezolvate doar dacă Budapesta adopta de la început o politică clară, hotărâtă în rezolvarea lor. Pe parcursul discuției dintre cei doi, Ministrul de Externe a avut o atitudine surprinsă față de cele declarate de Groza, neașteptându-se la aceste afirmații care loveau în interesele Ungariei. Pentru a ieși din acest subiect sensibil, conversația lor s-a bazat ulterior pe teme destul de banale, comune neimpli-când situația politică a țării gazdă.

Datorită faptului că vizitele erau organizate după un program strict, întâlnirea dintre cei doi lideri s-a terminat în jurul orei 16,55 pentru ca la orele 17 acesta să se întâlnească și cu președintele Ungariei, Tildy Zoltán¹⁰. Groza trebuia să fie însoțit la întrevedere de Subsecretarul de Stat, Emil Bodnăraș, însă acest lucru nu s-a întâmplat. Bodnăraș nota în raportul trimis comuniștilor români următoarele: „Deși conform celor stabilite cu Groza, am luat măsuri ca reprezentanții Legației noastre să anunțe pretutindeni unde fuseseră programate vizite, că Groza va veni însoțit de mine, ca Subsecretar de Stat, și deși Legația noastră a transmis acest lucru protocolului maghiar, totuși ne-am găsit la Președenția Republicii în situația de a vedea învitat la audiență numai pe Groza”¹¹. Neputând să participe la audiență așa cum era stabilit împreună cu Groza, liderii maghiari i-au găsit interlocutori acestuia prin invitarea la discuții a unor directori ai protocolului și consilieri care l-au reținut în timp ce premierul român discuta cu Tildy. După cum putem observa acest lucru a fost unul premeditat de delegația maghiară care a vrut ca la întâlnirea cu președintele Ungariei să nu mai participe și alți membrii ai delegației fapt pentru care au reușit să-l rețină pe Subsecretarul de Stat. Când a ajuns în biroul lui Tildy, Petru Groza a fost așteptat și de Nagy Ferenc și ministrul Jékely Gáspár. Jékely se pare că a fost un apropiat al lui Tildy și un om de încredere al său. Secretarul Partidului Micilor Agrarieni îi mărturisea lui Bodnăraș după spusele sale că „el se bucură de atâta încredere din partea Președintelui Republicii, încât dacă ar fi o zi cu soare și Jékely

⁷ „Scânteia”, nr. 814/1947, p. 4.

⁸ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 3.

⁹ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 3.

¹⁰ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 4.

¹¹ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 4.

ar spune Președintelui că plouă, acesta ar ieși cu umbrelă”¹², fiind un neobosit sfătuitor al președintelui. Când convorbirile dintre cei trei erau în plină desfășurare, oficialii unguri au fost anunțați de faptul că alături de Groza trebuia să participe și liderul politic Emil Bodnăraș, cum era stabilit în baza protocolului Ministerului de Externe. Petru Groza nu a intervenit să menționeze că alături de acesta mai trebuia să fie încă un membru al delegației. Groza nu dorea ca Bodnăraș să fie prezent la discuții deoarece, comunistul Emil Bodnăraș se afla cu acesta în Ungaria doar ca să-l supravegheze și să-i spună ce ar trebuie să vorbească cu maghiarii¹³.

Petru Groza, a reușit să scape de subsecretarul de stat al Președinției, dar a fost nevoit să prezinte ulterior celor care l-au însoțit la Budapesta, amănunte referitoare la discuțiile purtate cu liderii maghiari. L-a adus în discuție mai ales pe Nagy Ferenc, a cărei discuție în opinia sa a reprezentat o continuare a discuției pe care a avut-o cu Tildy, fiindcă Nagy nu a fost prezent la cele discutate în totalitate. Au mai fost și alte întâlniri cu oficialul maghiar la care a participat și Bodnăraș. Alături de acesta au fost atât secretarul de stat al Președinției cât și secretarul general al Partidului Micilor Agrarieni, Balogh István. Au urmat o serie de observații din partea lui Bodnăraș referitoare la cei doi. Acesta le face și o caracterizare diametral opusă celor doi: „Nagy pare o figură ștearsă în comparație cu Balogh. Nagy este o firmă convenabilă pentru partidul micilor agrarieni, pentru originea sa țărănească. Îndrumătorul adevărat, omul de acțiune, atât în conducerea partidului cât și a lui Nagy, este Balogh, care a luat inițiativa cuvântului ca răspuns la expunerea făcută de Groza. Balogh a arătat că a fost în Uniunea Sovietică, timp de câteva luni, că el cunoaște bine stările din U.R.S.S., și că în ce privește colaborarea cu U.R.S.S el este firește de acord [...]”¹⁴. După o asemenea portretizare a celor doi din partea liderului român, avantajul era în favoarea lui Balogh István, care căpătase în ochii membrului delegației românești un avantaj datorită atitudinii sale.

Următoarele personalități maghiare cu care va lua contact delegația guvernamentală vor fi: Szakasits Árpád, vice-președintele Consiliului de Miniștri și liderul Partidului Social-Democrat. Szakasits a vorbit despre colaborarea statelor dunărene, chestiune care va fi ulterior dezbătută într-o întâlnire a reprezentanților partidelor social-democrate din Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Bulgaria și România, crezând că acest lucru va duce și la noi colaborări între micile state pe plan economic, cultural, social. Deși a fost avertizat de Bodnăraș să nu discute chestiuni politice, Petru Groza, s-a abătut de la cele promise, entuziasmat de a readus în dialogul purtat ideea unei uniuni vamale, dorind să vadă dacă vice-președintele era dispus să o susțină. La auzul acestei propuneri din partea lui Groza cu care Bodnăraș nu era de acord, a încercat să redirecționeze discuția spre alte teme de discuție. S-a ajuns la o discuție tot cu referire la politică externă, cu precădere la ideea unei confederații dunărene. Au existat dezbateri intense și argumente aduse în defavoarea acesteia pe care Bodnăraș alături de Groza (care trebuia să se supună comuniștilor) le-a prezentat lui Tildy, Nagy, Balogh și Gyöngyösi. În aceeași zi, șeful cabinetului, Petru Groza s-a văzut și cu liderul Partidului Național-Țărănesc, Vereș Péter poreclit și „țăranul-scriitor”, la sediul formațiunii politice, acolo unde s-a întâlnit cu aproape toți membrii partidului.

Penultima vizită pe care a făcut-o înainte să plece, a fost cea la sediul Partidului Comunist. Acolo s-a întâlnit cu Rákosi și ceilalți lideri în fața cărora a ținut o prelegere cu privire la întâlnirile avute cu ceilalți lideri maghiari dar și care este poziția sa față de celelalte state sud-este europene. Bodnăraș relatează faptul că premierul avea o atitudine entuziasmată în prezența acestora. După discuții, toți s-au îndreptat spre clubul scriitorilor și artiștilor maghiari, unde s-a ținut o recepție în cinstea scriitorilor și artiștilor români. Desigur că și la acel eveniment s-au ținut anumite discursuri de către Petru Groza care susținea importanța unei colaborări culturale între România și Ungaria. În ultima sa zi în Ungaria, la 5 mai 1947, Petru Groza s-a întâlnit și cu foștii săi colegi de la facultate, unde le-a vorbit și lor despre importanța

¹² A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 5.

¹³ Bitfoi, 2004, p. 293.

¹⁴ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 5.

înțelegerii dintre poporul ungar cu cel român. Le-a prezentat și lor ideea unei confederații dunărene, pe care acesta o vedea ca fiind o idee periculoasă, pe care a ridiculizat-o.

La scurt timp după întâlnirea cu foștii colegi, președintele Consiliului de Miniștri s-a îndreptat spre Tildy, unde era așteptat de către Nagy Ferenc, Jékely Gáspár. Fără să-i fi spus nimic lui Groza cât și lui Bodnăraș, președintele ungar le-a conferit cea mai mare distincție a Republicii ungare, „Marea Cruce a Republicii”¹⁵. Aceste distincții au creat un val de reacții negative din partea delegației românești precum Sadoveanu, Pas și Livezeanu care ar fi vrut să fie decorați. La plecare, situația a fost mai diferită. Astfel că atunci când membrii delegației au plecat au fost conduși și de către reprezentanții SUA și Marii Britanii. În urma zilelor petrecute la Budapesta împreună cu delegația guvernamentală, observăm faptul că prim-ministrul așa cum se știe avea de la început pregătit discursuri pentru fiecare lider în parte cu care s-a întâlnit, încercând să îi anime în așa zisa apropiere româno-maghiară. La rândul lor, liderii maghiari au avut și aceștia propriile lor strategii de a-l coopta pe Groza de partea lor, entuziasmați de declarațiile sale cu privire la anumite subiecte care făceau referire la români și unguri, încercând în opinia lui Bodnăraș să-l atragă pe Groza de partea anglo-americanilor și să-l îndepărteze de URSS, lucru de nedorind pentru sovietici. O sintagmă care să susțină acest lucru este definitorie pentru regimul de la București și mai ales pentru Petru Groza în vizita sa la Budapesta: „au încercat aci să-l vopsească pe Groza alb, dar li s-au înroșit pensulele”¹⁶.

La câteva luni după vizita făcută de Petru Groza alături de membrii delegației românești la Budapesta, au venit în România și liderii maghiari în noiembrie a aceluiași an și urmau să rămână în țara noastră timp de patru zile, între 22–26 noiembrie. Liderii politici de la București au organizat un program amplu cu privire la vizita guvernamentală maghiară care cuprindea informații referitoare la cum se vor desfășura acestea. Astfel sâmbăta în data de 22 noiembrie, membrii delegației maghiare au ajuns cu trenul la orele 20 în gara Curtici, staționând 20 de minute ca apoi să plece către București, sosind a doua zi în gara Mogoșoaia acolo unde au fost așteptați de membrii ai guvernului. A urmat apoi o serie de vizite la Palatul Regal, la Președintele Consiliului de Miniștri, la președintele Camerei. Ca ulterior în jurul orei 12, delegația să viziteze Ministerul Afacerilor Străine și a celorlalte Minister de resort. După întâlnirile acestea în prima parte a zilei, a avut loc un prânz intim cu delegația maghiară ca spre seară să li se organizeze un dineu din partea Ministerului Afacerilor Străine¹⁷. Ziua de duminică a trecut relativ repede atât pentru membrii delegației românești cât și pentru delegația maghiară. La dineu pe lista invitaților s-au aflat printre alții Gheorghe-Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Teohari Georgescu, Florica Bagdasar și alții. Din partea Legației ungare au fost prezenți Gyöngyösi, Deszo Iklódi (consilier de Legație), Gedeon Fáy (secretar de Legație) etc. Întâlnirile dintre Petru Groza și Dinnyés Lajos au fost diseminate și de opinia publică. Ziarul *Universul* publica cu prilejul acesta, declarațiile celor doi prim-miniștri care încercau într-un fel sau altul să intre în grațiile celuilalt. Petru Groza având în vedere și prezența sovieticilor cărora le era fidel a adus elogii Uniunii Sovietice De asemenea, după ce Petru Groza a terminat de vorbit, Dinnyés Lajos aducea mulțumiri prim-ministrului român pentru aprecierea pe care o arăta întâlnirii lor¹⁸.

Conform protocolului în data de 24 noiembrie, oaspeții maghiari și-au început ziua cu un mic dejun la orele 8,45 pentru a putea pleca în vizitele stabilite. O primă oprire a avut loc la o întreprindere. A urmat prânzul ca apoi să rămână la discuții cu cei din guvernul român. Seara de 24 noiembrie s-a încheiat cu o recepție la Cercul Militar dat de Președintele Consiliului de Miniștri.¹⁹ Următoarea zi a fost una mai prolifică din punct de vedere politico-cultural deoarece s-a semnat un acord cultural între cele două țări,

¹⁵ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 5.

¹⁶ A.N.I.C., F.C.C.P.C.R.S.R.E., dos. 12/1947, f. 6.

¹⁷ A.M.A.E., F.D.S., Pr. 217/Ungaria 1, C. 412, f. nenumărată.

¹⁸ „Universul”, nr. 271/1947, p. 1.

¹⁹ A.M.A.E., F.D.S., Pr. 217/Ungaria 1, C. 412, f. nenumărată.

urmată de decorarea membrilor guvernamentali maghiari și români. A urmat apoi o conferință de presă susținută la Cercul Miliardarilor. După-amiaza a avut loc o recepție a Legației Maghiare iar după încheierea sa, delegația s-a îndreptat spre Gara Mogoșoaia, unde a doua zi a ajuns la Curtici îndreptându-se spre Ungaria.

În concluzie, vizita efectuată de Petru Groza la Budapesta și a lui Dinnyés Lajos la București, a reprezentat pentru politica externă românească un pas important în detensionarea la nivel oficial a relațiilor româno-maghiare. Cele două țări aflate în sfera de influență a Moscovei, au fost nevoite într-un fel sau altul să găsească diferite modalități de rezolvare a diferendelor pedante. Acest lucru s-a realizat prin diverse vizite în țara vecină și încheierea de tratate bilaterale.

BIBLIOGRAFIE

- A.N.IC. F.C.C.P.C.R.S.R.E. – Arhivele Istorice Centrale, *Fondul Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Secția Relații Externe*.
- A.M.A.E., F.D. – Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, *Fond Dosare Speciale, Problema 217/Ungaria 1, Cutia 412*.
- Bitfoi, 2004 – Dorin-Liviu Bitfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie, București, Editura Compania, 2004*.
- Markham, 1996 – Reuben Markham, *România sub jugul sovietic, București, Editura Fundația Civică, 1996*.
- Sigmirean, 2010 – Cornel Sigmirean, Corneliu Cezar Sigmirean, *România și Ungaria în fața Conferinței de Pace de la Paris: 1945–1947, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2010*.
- Scânteia – *Scânteia*, București, 1947.
- Zori Noi – *Zori Noi*, Deva, 1947.

DIALOGUE NICOLAE CEAUȘESCU-ION TRAIAN ȘTEFĂNESCU ABOUT THE HISTORICAL MONUMENTS IN SĂLAJ COUNTY (1987)

MIHAI D. DRECIN*

DIALOG NICOLAE CEAUȘESCU-ION TRAIAN ȘTEFĂNESCU DESPRE MONUMENTELE ISTORICE DIN SĂLAJ (1987)

REZUMAT: Pe baza memoriilor intelectualului universitar și omului politic Ion Traian Ștefănescu, a unor date de istorie orală oferite de câțiva intelectuali sălăjeni, ca și lucrări editate de istorie, se punctează câteva momente din „vizita de lucru” a lui Nicolae Ceaușescu în județul Sălaj (1987) – unde I. T. Ștefănescu era prim-secretar al Comitetului Județean PCR (1984–1987).

Este vorba de acceptul lui N. Ceaușescu de-a fi restaurate câteva piese de mobilier aparținând lui Iuliu Maniu, pentru a fi transferate în casa liderului PNT ... de la Bădăcin, în perspectiva transformării acesteia într-un muzeu memorial; construirea unei biserici ortodoxe pentru românii din comuna martir Ip; relocarea monumentului de for public al grofului Wesselényi jr. și statuia ostașului sovietic din centrul orașului Zalău, fără a fi însă distruse după modelul horthysto-maghiar din 1940, când monumentele istorice și culturale ale românilor din Transilvania de nord-est, pierdută de România prin Dictatul de la Viena, au avut o altă soartă.

CUVINTE-CHEIE: N. Ceaușescu, I. T. Ștefănescu, Sălaj, 1987, monumente istorice.

ABSTRACT: Based on the memoirs of the academic and politician Ion Traian Ștefănescu, as well as history data orally provided by several intellectuals from Sălaj, and published works of history, this paper presents moments of Nicolae Ceaușescu’s “working visit” to Sălaj County (1987) – where I. T. Ștefănescu was First Secretary of the PCR County Committee (1984–1987).

It addresses N. Ceaușescu’s acceptance to have some pieces of furniture belonging to Iuliu Maniu restored, then transferred to the house of the PNT leader ... from Bădăcin, in view of turning it into a memorial museum; building an Orthodox church for Romanians in Martyr Village Ip; the relocation of the monument of Count Wesselényi Jr. and the Monument to the Soviet Soldier in the center of Zalău, rather than being destroyed according to the Horthy-Hungarian practice of 1940, when the historical and cultural monuments of the Romanians in north-eastern Transylvania, lost by Romania through the Vienna Dictate, had a different fate.

KEYWORDS: N. Ceaușescu, I. T. Ștefănescu, Sălaj, 1987, historical monuments.

One of the methods employed to verify and encourage the implementation of five-year plans’ provisions were the “on-site” visits undertaken by Nicolae Ceaușescu. During these visits to industrial units, farms, cultural institutions, the projects for further enterprises were discussed and last-minute changes were made. In compliance with the directions provided by both central and local bodies – ministries and county committees of the Communist Party, these visits always ended with a “great popular assembly”, attended by the workers in the respective county. On such occasions, the Secretary-General of the Party would deliver an eclectic address on what he had seen, what had to be achieved or built from then on,

* University Professor, History Department, University of Oradea, Associate Member of the Academy of Romanian Scientists.

how to improve work efficiency, and the “luminous future” brought about by the building of a socialist society in the country. He would sometimes mention the international situation and Romania’s position in relation to it, always – especially after 1968 – stressing the imperative necessity of respecting the independence and sovereignty of every country, including the sister socialist ones.

The meetings between the country’s “Great Leader” and local leaders of the communist party and state organizations were tests to be passed by the county leaders. They could end up with dismissals from these positions, or unexpected decisions in areas unrelated to the economic or social priorities, taken on the spot by Nicolae Ceaușescu after he required information on particular affairs, usually from the county’s first secretary.

During the last five years of his “era”, Nicolae Ceaușescu paid much attention to the leadership and general atmosphere in the Transylvanian counties, especially those where the Hungarian minority amounted to a greater percentage of the population. He followed the involvement of Hungarian and Soviet secret services in actions intended to strain the relationships between Romanians and Hungarians¹. He also suspected some of the Party’s activists in the respective counties were not firmly putting into practice, in everyday life, the Marxist principle of collaboration among citizens, irrespective of nationality.

As a result, in 1984, Nicolae Ceaușescu dispatched to Transylvanian counties several First Secretaries from among the “southern activists”. Ion Traian Ștefănescu, one of them, was appointed in Sălaj county. In his memoirs², he described the briefing of these persons by N. Ceaușescu before they left to occupy their new positions. The reasons for this surprising collective appointment were presented by Nicolae Ceaușescu as follows: “It is for the first time that we are sending only men from the south to take these positions. We now realize our mistake in appointing [as county First Secretaries – author’s note] only members from Transylvania. In one way or another they [the incumbents in Transylvania – author’s note] are too accommodating, not vigilant or alert enough in their dealings with the Hungarians. They are either married to Hungarian women, or are part (themselves or their children) of mixed families, or have grown up together with Hungarians, and have been schoolmates. For these reasons, they tend to compromise. As you know, I have been sincerely made every effort to have the best possible relationships with Hungary. I had meetings with Janos Kádár at Arad and Debrecen to make sure of this. To no avail. Relationships are not normal. The truth is they have not given up, and are not giving up, on the idea of monitoring the situation in Transylvania, in all its aspects. They are nostalgic without avowing it publicly. Your task is to watch the Magyars, whether they are sincerely loyal to our country or they, too, are looking across the border to the west [to Hungary – author’s note]. Of course, the situation is not bad in general, much has been achieved, but there are certain signals we cannot ignore, and are worrisome. Inform me on any issue you deem important. Any questions?”³.

We note how candid Nicolae Ceaușescu was in discussing the issue of Romanian-Hungarian relationships, in Romania and internationally. His “directive” did not encourage any repressive measures against the ethnic Hungarians holding Romanian citizenship, but rather required that they should be co-opted in the efforts for social-economic development of the country, and opposing extremist nationalism and their historical nostalgia for Transylvania as a province of the former Magyar kingdom.

With these “directives”, university professor and legal advisor Ion Traian Ștefănescu took his position in Zalău, a county where the Hungarian minority amounted to 30% of the total population.

Originally, Sălaj was an impoverished political-administrative unit, both prior to 1918, under

¹ There is extensive literature on this topic. Among the most relevant works: Stratulat 1994, p. 308–321; Poncea, Rogoian, 2007, p. 129–152; Rogoian 2011, pp. 309–496.

² Ștefănescu 2018.

³ Ștefănescu 2018, p. 209–210. The quotation belongs to a chapter tellingly entitled “Secrete ale puterii și o greșeală recunoscută [Secrets of the powerful and an avowed mistake]”.

the Austro-Hungarian rule, and during the interwar period, including the first two decades of the communist regime. It was overshadowed by the urban centres of Oradea, Satu Mare, Dej and Cluj⁴, which knew a much more intense process of modernization through industry and commerce. The political-administrative organization of 1950, which introduced division into regions and raions according to the Soviet model, abolished the interwar county of Sălaj, partitioning its territory into raions included in the regions of Oradea, Baia Mare and Cluj⁵. The subsequent political-administrative organization of 1968 re-established Sălaj county “at the last minute”, as it had not been included in the original plan⁶. It was established as a county in its own right, alongside Brăila, Covasna and Mehedinți counties, during the final review of the project⁷, when the decision-makers (the political leadership of the country and the experts – geographers, historians, economists, demographers) considered that the respective areas should be supported to encourage their economic development at a faster pace, in order to improve the condition of this poor, unindustrialized, predominantly rural area, by tapping into its significant labour force that could engage in more profitable industrial activities.

Ion Traian Ștefănescu succeeded several First Secretaries of Sălaj county – Communist Party activists⁸, who had attended workers’ universities, inter-county Party schools and “Ștefan Gheorghiu” Academy in Bucharest, the institution of “university status” where Party activists were awarded a degree depending on the workplace where the Party was to appoint them (as economists, legal advisors, journalists, teachers of philosophy and history, etc.). They were actually uncultured people, former workers turned intellectuals by rapid, selective “cramming” that endowed them with shallow general knowledge and basic behaviour rules deemed essential and sufficient to become political leaders of workers.

The newly-appointed head-secretary was a “next level person”; he was actually a top-tier activist. He had graduated from the Faculty of Law of Bucharest University, as the valedictorian of 1965 generation. During his student years, he became a member of the Union of Romanian Students’ Associations, an organization specially established for students in parallel with the Union of Communist Youth (UTC), however subordinate to the Central Committee (CC) of UTC. He climbed all steps of the hierarchical ladder – from the students’ organization for his year of study, then for University and for the Academic Center of Bucharest. After graduation, he joined the University as junior assistant lecturer at the Labour Law Chair of the faculty he had attended. He then advanced through the academic ranks as junior assistant lecturer, assistant lecturer, and lecturer. He was awarded his doctoral degree, with a PhD thesis on Labour Law, by the Institute for Juridical Research within the Romanian Academy. In his second year of study (1961–1962) he turned down an internship at Moscow, usually taken in the late 1950s and early ’60s by young and promising activists who aimed for higher positions offered by the regime. In 1969 he was elected as President of the Council of Students’ Associations in Romania and secretary of the Central Committee of the Union of Communist Youth UTC. Between 23 October 1972–12 June 1979 he was the Minister for Youth Affairs and First Secretary of the CC of UTC⁹, in

⁴ The medieval county Sălaj (Szilagy), which following the Hungarian administrative reorganization of 1876 was re-established by merging the counties of Crasna and Solnocul de mijloc, with capital at Zalău, played second fiddle to the counties Bihor (Bihar), Satu Mare (Szatmar), Solnoc-Dăbâca (Szolnok-Doboka) and Cluj (Kolozs). Cf. *Történelmi Atlasz*, Budapest, 1961, pp. 18–19.

⁵ Ropa 2020, pp. 110, 135–136.

⁶ Ropa 2020, p. 401.

⁷ See all discussions and proposals put forth by workers and Party activists on the improvement of the territorial-administrative organization, in *Ibidem*, pp. 438–465.

⁸ They were Laurean Tulai (1968–1979), Letiția Ionaș (1979–1984), and the successor of Ion Traian Ștefănescu (1984–1987) was Maria Ștefan (1987–1989). Information provided by *prof. dr. Marinel Pop*, my former student and PhD student at the University of Oradea, museum curator – the Department of History of the County Museum of History and Art in Zalău.

⁹ His UTC-appointed predecessors holding this position were: Petru Enache (until 1967, position not equivalent to that of minister – member of the government), Ion Iliescu (11 December 1967–17 March 1971), Dan Marțian (17 March

the government headed by Ion Gheorghe Maurer (13 March 1969–27 February 1974). In keeping with the times' practice of "staff turnover" by shifting positions so that activists may not "take roots" in any particular domain and build up a team able to challenge the supremacy of Nicolae Ceaușescu in the Communist Party as well as the state, Ion Traian Ștefănescu held a number of positions in the political and cultural bodies: secretary of Prahova County Committee of the Romanian Communist Party PCR (1975–1982), prime-vice-president of the Committee for Socialist Culture and Education (1982–1984), First Secretary of Sălaj County Committee of PCR (1984–1987), First Secretary of Dolj County Committee of PCR (1987–1989)¹⁰. During this time, at the advice of intellectual Ion Gheorghe-Maurer, he retained his academic position (tenured lecturer) which at the time was customarily reserved for the Party's incumbent activists who did not have the right to work in their specialized field as long as they were in office. Although he was invited to join the post-1989 political arena, he refused to do so. In 1990, the „democratically-appointed" headship of the Faculty of Law within the University of Bucharest refused to grant him the position of lecturer reserved to him, and awarded by contest. To make a living, he had to accept jobs below his skill level. Finally, in 1994 he obtained by contest the position of university professor, then he also became a doctoral advisor, at the Law Department of the University of Economic Studies (ASE) in Bucharest¹¹.

At the time he took the top-ranking position in Sălaj county, Ion Traian Ștefănescu possessed extensive organizational and leadership know-how. He also possessed the intellectual acumen of an academic, as well as the support of his wife, also a legal advisor and member of the University staff. His wife never left the academia; she held tenured positions at the Faculty of Law of "Babeș-Bolyai" University in Cluj-Napoca, while he conducted the political-administrative management of Sălaj county¹². Not surprisingly, he pursued the modernization of local pre-university education institutions of all levels and collected information on the history of this region – sparing no efforts to make the necessary moral and political reparations (regarding the national history or Romanian political personalities born in Sălaj) for which he obtained the sanction of the decision-makers in Bucharest, ultimately the approval of Nicolae Ceaușescu himself.

Years later, a former student of history and geography at the 3-year Pedagogical Institute of Oradea between 1969–1972, who in 1993 was part of a brigade of the Ministry of Education¹³ tasked with the inspection and assessment of post-1989 education in Sălaj county, remembered: "Then my findings at Oradea on 25 January 1972¹⁴ were confirmed – that he [Ion Traian Ștefănescu – author's note] was a <good Romanian>. I saw the facilities of Sălaj schools and I was able to compare them with the schools

1971–22 October 1972), followed by Pantelimon Găvănescu (12 June 1979–12 December 1983), Nicu Ceaușescu (12 December 1983–17 October 1987), Ioan Toma (17 October 1987–1989). Cf. Neagoe 1995, p. 193, 200, 203–214, 227, 240. One of his predecessors, as president of the Council of Union of Romanian Students' Association was Mircea Angelescu, a civil engineer, alumnus of the Faculty of Civil Engineering – the Polytechnic University in Bucharest, and later President of the Romanian Football Federation in the 1980s, when Romanian football gained its first international awards, on which was based its international recognition and results in the 1990. Information shared by prof. dr. Ioan Scurtu.

¹⁰ For the information included in his resumé, see the *Preface* to the *Interview* taken by Ion Cristoiu, in Ștefănescu 2018, pp. 203–204, 300–304.

¹¹ Further details in the recently published *In Honorem Ion Traian Ștefănescu*, Ed. Universul Juridic, Bucharest, 2022.

¹² Ion Traian Ștefănescu did not accept to have his wife appointed as Inspector General at Sălaj County School Inspectorate, following in the footsteps of Elena Bărbulescu, sister of N. Ceaușescu, appointed in Olt county while her husband Vasile (Lică) Bărbulescu was the First Secretary of Olt County Committee of PCR (the Communist Party).

¹³ In the government headed by Nicolae Văcăroiu, the Minister of Education was Liviu Maior (20 November 1993–December 1996), university professor at Cluj. Once appointed, he started a nationwide survey to assess the situation of post-1989 education at all levels. He supported the young Universities of Oradea, Sibiu, Tg. Mureș, operating in strategic areas in the country.

¹⁴ Drecin, Moisa 2022 (forthcoming). On 25 January 1972, as President of the Council of Romanian Students' Associations he settled the conflict between the students of Oradea University and the Secretary for Propaganda of Bihor County

in Bihor county. I asked the headmasters – most of them graduates from Oradea [the 3-year bachelor's degree of the Pedagogical Institute, between 1963–1979 – author's note], how they had been able to equip their schools with modern laboratories and rooms, and learned this was due to the former First Secretary Ion Traian Ștefănescu”¹⁵.

One of the first on-site visits made by the newly-appointed head-secretary was to Ip commune. As he was virtually unknown in the county, he could afford to travel incognito, on his own, driving his personal car. He knew about the massacres perpetrated by Horthy's military against the Romanian population, in September-October 1940 in north-eastern Transylvania, after Hungary had gained this territory through the Vienna Diktat (the Second Vienna Award), with the diplomatic support and threat of military occupation from fascist Germany and Italy. Hundreds of persons, from pregnant women to children, elderly, and adult men – were tortured and killed by soldiers of the Hungarian military, together with local Hungarian vigilantes, some of them even neighbours of the murdered Romanians. In Ip village, at least 158 persons were killed then thrown into a mass grave in the village graveyard, some of them gravely wounded but still alive¹⁶. After 1944, the Romanian community built a little church, modestly furnished and provided with only a few liturgical items. In contrast, in the center of the village stood a majestic Roman-Catholic church, built under the Austro-Hungarian rule and serving the Hungarian population. Ion Traian Ștefănescu photographed the two churches and sent the photos, alongside a written “Report”, through the Party's secret mail, directly to Nicolae Ceaușescu, bypassing the mandatory consultation with the Department of Religious Affairs. The avoidance of the Religious Affairs Department by a legal advisor should not be regarded as breaching the law out of conceit. The head-secretary knew that the red tape involved would delay the solving of certain problems, and strived to avoid this in order to deal with a matter which had been neglected for decades, and which he deemed intolerable.

Shortly afterwards, N. Ceaușescu telephoned Ion Traian Ștefănescu, asking to be informed not only about the graves of Ip victims, but also those of Treznea village, not included in the original Report. Thus N. Ceaușescu was aware, or at least had received information in the meanwhile, with regard to the atrocities committed by Horthyst Hungarians in the “ceded Transylvania”, not only at Ip, but also at Treznea, Zalău, Huedin and other places. He learned that the heroes' graves were attended to and well kept. However, Romanians' worship places of Ip were indeed at stark disadvantage, as showed the “Report” submitted previously. Romanians had a modest church¹⁷, Hungarians a monumental one. “This situation has actually been created over decades”, pointed out the First Secretary. “If you authorize the construction of a church [an Orthodox one – author's note] at Ip, we shall immediately contact the church bodies who will obviously be happy to have such a solution”. Nicolae Ceaușescu promptly replied: “You may start working!” Ion Traian Ștefănescu concluded his account with a well-spotted observation: “The one who had ordered to have places of worship demolished, an inexcusable act, was now authorizing the construction of new ones”¹⁸.

1987 was the last year of Ion Traian Ștefănescu's tenure as head-secretary of Sălaj. Nicolae Ceaușescu paid a “working visit” to this county in the respective year. The weather prevented the presidential helicopter from landing at Zalău, as per the planned route. Instead, it landed at Șimleu Silvaniei. The Party's local authorities quickly redeployed their people and prepared a visit to the town's furniture factory.

Committee of PCR (Fodor Șandor) over the “Union Hora”, danced by students in Theatre Square, for the first time after 1959, and labelled as an act of indiscipline by the communist activist. [*Hora* – traditional Romanian folk dance].

¹⁵ Jurcan 2022, in mss, p. 10. See also: Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa 2022 (forthcoming)

¹⁶ Among the many works published on this topic: Fătu Mihai et alii 1985; Țurlea 2011, pp. 9–146

¹⁷ Today, the Romanians have a beautiful church, built after 1990 in the centre of Ip. Their old church standing in the local cemetery is employed for commemorative events dedicated to the victims of September 1940, or as mortuary. Cf. Information courtesy of rev. Cristian Borz and prof. dr. Vasile Marinel Pop.

¹⁸ Ștefănescu 2018, p. 217–219.

Here, Nicolae Ceaușescu noticed, next to the assembly line producing modern furniture, a “set of antique furniture under restoration”. He inquired about its Baroque-style desk, and the factory director answered it used to belong to Iuliu Maniu. The townhall had acquired it in very bad condition, and decided to have it restored alongside other pieces of furniture previously owned by the same interwar politician, and then to transfer these items to his former residence, after the disabled children’s hostel installed there could be moved elsewhere. The First Secretary gathered courage to end the conversation by saying: “It would be preferable to take the desk to his manor [in Bădăcin – author’s note], as a token of normality; in a way, Maniu would be returning home”. After a moment of reflection, Ceaușescu said: “Yes, I agree”¹⁹. Nicolae Ceaușescu was almost 70 years old, ailing, and facing an increasingly hostile international climate. Hostility came from both the capitalist West, and from his socialist allies, against the backdrop of domestic political mistakes that had lowered the living standards of the population. Moreover, his rejection of a “Gorbachev-style democratization” of Romanian socialist society had become a “Damocles’ sword” for the Romanian leader and his family. Perhaps on hearing the name of Iuliu Maniu, whose unjust fate was certainly known to him, he wanted to make even the slightest posthumous amends²⁰. May he have been driven by the thought that the end of a top politician’s life can never be known?

Another controversial issue in local history was the figure of Count Wesselényi Miklos jr. and his perceived merits in relation to the Romanian serfs during the first half of the 19th century. “Due to his sustained efforts of organization and management, the Count – wrote Ion Traian Ștefănescu – was presented as a person holding progressive views”²¹, even as a liberal reformer²². In the Diet of Hungary, he advocated for the use of modern technology in farming, including agricultural machinery, as well as “more support for the Romanians in Transylvania” by freeing them from serfdom. Moreover, he proposed that schooling be made available to the children of Romanian peasants, although he envisaged Hungarian-language education. These schools were to replace the Romanian primary confessional schools, run by the Orthodox Church, where pupils learned how to read and write in Romanian, using Cyrillic script. Following a conversation with a teacher of history at a local high school, the First Secretary understood that the aristocrat of Jibou was advocating the modernization of Transylvanian society for several reasons. He aimed to increase his wealth, by obtaining richer crops and selling them, and to avoid the situation in Poland, where many of the Hungarian aristocrats had been driven away by the local population. Educating the young generations of Romanians in Magyar language was not only trending, as one would say today, due to the post-Enlightenment movement in Central Europe, but also a sure way of de-nationalizing Romanians using soft power. In other words, “he was actually concerned with the interests of his social class and his family, rather than prioritizing the improvement of Romanians’ living”²³.

In the center of Zalău stood the “Wesselényi Monument”, inaugurated on 18 September 1902, a sculpture by Fadrusz Janos, a renowned artist still known today for his monumental art works²⁴. This

¹⁹ Ștefănescu 2018, p. 198.

²⁰ These furniture pieces were finally placed in Iuliu Maniu’s manor at Bădăcin, which was being restored, only in 1998, during the Democratic Coalition government. Information courtesy of the same researcher, historian prof. dr. Vasile Marinel Pop. Apparently, more items of furniture belonging to Iuliu Maniu were later found, in the possession of various institutions in Șimleu Silvaniei city. They should all be moved to the recently restored Iuliu Maniu Memorial House. This would allow visitors to appreciate the refined yet modest ambience in which the great politician grew and lived. We may present details on these items, received from rev. Cristian Borz, in a forthcoming work. Until then, we extend our thanks for this information to parish priest C. Borz, Bădăcin village, Pericei commune.

²¹ Ștefănescu 2018, p. 198.

²² On his personality, see the monograph: Benedek 2018, 300 p. Based on the author’s doctoral thesis defended in 2015 at the University of Oradea, supervised by prof. dr. Mihai D. Drecin.

²³ Ștefănescu 2018, p. 199.

²⁴ Fadrusz Janos (1858 Bratislava–1903 Budapest), sculptor of Hungarian-Czech origin. Over only fifteen years, he created

statue in Zalău²⁵ showed an “imposing [Count Wesselényi – author’s note], standing with his right arm outstretched, as if offering his blessing to a Romanian peasant who bends the knee before him. A very telling posture for the feudal relationships in the area”²⁶, commented the head-secretary.

Besides the “Wesselényi Monument”, two more monuments were placed in the center of Zalău: “Heathen Altar”²⁷ (an eagle) and the “Monument to the Soviet Soldier”²⁸.

In view of the relocation of these monuments, Ion Traian Ștefănescu submitted a Report to N. Ceaușescu personally, at Bucharest, before the latter’s visit of 1987.

Having visited the town of Șimleu Silvaniei, Nicolae Ceaușescu was crossing the county’s capital city Zalău – on the following day, on his way to the stadium from where he was to fly to Bucharest –, when he noticed the “Wesselényi Monument”. With the “Report” he had received at Bucharest in mind, he decided: “Take it down and have it moved *carefully* (author’s italics) to the Museum of History of Transylvania, at Cluj”. He also accepted the transfer of the “Monument to the Soviet Soldier” into the town’s cemetery²⁹.

Shortly after the president’s visit of 1987, Ion Traian Ștefănescu was transferred as First Secretary of Dolj County Committee of PCR – a county difficult to manage, with a significant contribution to the agricultural output of the country and also an industrial hub. He was there at the time of the Revolution of December 1989. Having surrendered the local authority to the officials recently “emerged” from the Revolution, he retired to Bucharest after 1994 and focused solely on his academic activity, refusing to join the newly-created political arena of the country.

* *

*

The political-administrative work carried out by Ion Traian Ștefănescu at Sălaj, and especially his tactful suggestions to Nicolae Ceaușescu resulting in the decisions to revive the Romanian national sentiment in the region, by evoking the personality of Iuliu Maniu or the memory of the heroes of Ip and Treznea, respectively that of the Hungarian or Soviet occupants whose statues stood in the centre of Zalău – demonstrate poise, insightfulness and the soft skills absolutely necessary to a politician, predicated on a sound underlying intellectual formation.

BIBLIOGRAFIE

- Benedek 2018 – Vasile Benedek, *Wesselényi Micloș – promotor al reformismului liberal maghiar din Transilvania (1796–1850)* [*Wesselényi Mikloș – a proponent of Magyar liberal reformism in Transylvania (1796–1850)*], Argonaut, Cluj-Napoca, 2018
- Drecin, Moisa 2022 – Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, *Iluzia libertății. 24 ianuarie 1972 la Oradea* [*The Illusion of Freedom. 24 January 1972 at Oradea*], Mega, Cluj-Napoca, 2022

around thirty statues and monumental art works, as well as funerary monuments. Among the best known: “Maria Theresa Monument” (Bratislava, 1896), “Matia Corvin Monument” (Cluj, 1902), “Tóldi Miklós fighting the wolves” (1903).

²⁵ This monument was disassembled, but not destroyed, in 1935 and stored away. On 8 September 1942, under Hungarian occupation, it was installed again. Between 1945–1947 it was fenced in order to hide from view what the communists regarded as a landowner’s figure. After 1956 the statue was freed from this confinement. In 1987, then again after 1990, moving it was discussed several times. In 1987, preparations had been made to set it in the precincts of Wesselényi manor at Jibou, in the centre of the botanical garden created in the meanwhile by several generations of the count’s family (Cf. Ștefănescu 2018, p. 199). It was finally left on its spot. It is the place where after 1996, on every 15 March, UDMR (Democratic Alliance of the Hungarians in Romania) holds the annual political festivities celebrating the “Day of Hungarians Worldwide”. Cf. László 2022, pp. 216–220.

²⁶ Ștefănescu 2018, p. 198.

²⁷ Sculpted by Fadrusz Janos. Dismantled in 1968.

²⁸ Moved into the city’s cemetery, in the section containing the graves of Soviet soldiers fallen in that area, in the autumn of 1944, during the battles for freeing north-eastern Transylvania, alongside the Romanian Army.

²⁹ Ștefănescu 2018, p. 199–200.

- Fătu et alii 1985 – Fătu Mihai, Mușat Mircea, Lustig Oliver, Ardeleanu Ion, Bodea Gheorghe, Vajda Ludovic, *Teroarea horthy-fascistă în nord-vestul României* [*The Horthy-Fascist Terror in North-Western Romania*], Ed. Politică, Bucharest, 1985
- Jurcan 2022 – Prof. Viorel Jurcan, *Hora Unirii la Oradea, 23–24 ianuarie 1972* [*The "Union Hora" at Oradea, 23–24 January 1972*], in mss; See also: Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa 2022 (forthcoming)
- László 2022 – László László, "Grupul statuar Wesselényi din Zalău [The Wesselényi Monument in Zalău]", in *Istoria Sălajului în "Caiete Silvane". Articole apărute între anii 2005–2021* [*The History of Salaj in "Silvan Notebooks". Articles published between 2005–2021*], I, "Preface" by Daniel Săuca, 2022
- Neagoe 1995 – Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României (1859–1995)* [*The History of Romania's Governments (1859–1995)*], Machiavelli, Bucharest, 1995
- Poncea, Rogojan 2007 – Traian Valentin Poncea, Aurel Rogojan, *Spionajul ungar în România* [*Hungarian Espionage in Romania*], Elion, Bucharest, 2007
- Rogojan 2011 – Aurel I. Rogojan, *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale* [*The Secret Service's Peephole. Romania in the Interplay of Global Strategies*], Compania, Bucharest, 2011 (second edition)
- Ropa 2020 – Lucian Ropa, *Organizarea administrativ-teritorială a României în perioada regimului comunist* [*The Territorial-Administrative Organization of Romania During the Communist Regime*], Ed. Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2020
- Stratulat 1994 – Mihai Stratulat, *Revizionismul și neorevizionismul ungar* [*Hungarian Revisionism and Neorevisionism*], Globus, Bucharest, 1994
- Ștefănescu 2018 – Ion Traian Ștefănescu, *Întâlniri cu Nicolae Ceaușescu* [*Meeting Nicolae Ceausescu*], Mediafax, Bucharest, 2018
- Țurlea 2011 – Petre Țurlea, *Români și unguri 1940/2011* [*Romanians and Hungarians 1940/2011*], Karta-Graphic, Ploiești, 2011 (chapter "Ip și Treznea. Atrocități maghiare și acțiuni diplomatice românească [Ip and Treznea. Hungarian atrocities and Romanian Diplomacy]").

ETNOGRAFIE

APROPIEREA CULTURALĂ – ÎNTRE CONCEPT ȘI REALITATE

GABRIELA-GEORGIANA VILĂU*

CULTURAL APPROPRIATION – FROM CONCEPT TO REALITY

ABSTRAT: *Cultural appropriation is a complex and controversial issue. Over the last decades, the term has become ubiquitous in the discourse of several disciplines, such as cultural studies, history, sociology, anthropology, law, etc. In this article we aim to bring a series of theoretical and conceptual clarifications. Much of the discourse on cultural appropriation focusses on the two-way relationship between the actors involved in this process, generically called outsiders and insiders or the dominant culture and minority culture. We have also brought to your attention the types of damage that can affect minority groups/cultures: nonrecognition, misrecognition and exploitation. Another dimension of the analysis, that of types of cultural appropriation completes the complex and multidimensional picture of the phenomenon. At the end of the article, we have chosen to apply the concept in the fashion and design industry by recounting some cases in which Romanian folk costumes was an important source of inspiration for famous fashion designers.*

KEYWORDS: *cultural appropriation, multidimensional process, dominant culture, minority culture, Romanian folk costume*

REZUMAT: *Apropierea culturală este o problemă complexă și controversată. În ultimele decenii, termenul a devenit ubicuu în discursul mai multor discipline, precum studiile culturale, sociologie, antropologie, istorie, drept, etc. Prin articolul de față încercăm să aducem clarificări de ordin teoretic, conceptual. O mare parte a discursurilor referitoare la apropierea culturală se concentrează pe relația biridecțională dintre actorii implicați în acest proces, numiți generic outsideri și insideri, cultura dominantă și cultura minoritară. De asemenea, am adus în atenție tipurile de daune care pot afecta grupurile/culturile minoritare: non-recunoaștere (nonrecognition), nerecunoaștere (misrecognition), exploatare (exploitation). O altă dimensiune a analizei, cea a tipurilor de apropiere culturală, întregește imaginea complexă și multidimensională a fenomenului. La finalul articolului, am ales aplicarea conceptului în industria modei și a designului prin relatarea unor cazuri în care portul popular românesc a reprezentat sursă de inspirație pentru numeroși designeri celebri.*

CUVINTE-CHEIE: *apropriere culturală, proces multidimensional, cultură dominantă, cultură minoritară, portul popular românesc*

Este un lucru cunoscut faptul că în ultimul deceniu mass-media internațională acordă o atenție deosebită aproprierii culturale, subiectul devenind recurent în dezbaterile privind industria modei și a designului, dar și în domeniul artei. La o căutare rapidă, veți găsi suficiente informații care leagă problematica aproprierii culturale de domeniile menționate mai sus. La nivel național, preocupările legate de subiectul aproprierii culturale nu au rămas fără ecou și au devenit subiectul campaniei *Give Credit*, inițiată de Asociația *La blouse roumaine IA*, făcând apel la brandurile din industrie să recunoască comunitățile culturale tradiționale care servesc drept sursă de inspirație¹.

Demersul de față își propune să ofere o imagine panoramică asupra subiectului, aducând aspecte

* Muzeul județean „Teohari Antonescu” Giurgiu, vilaugabriela@yahoo.com

¹ Pentru campania inițiată de Asociația *La blouse roumaine IA*, a se vedea site-ul Asociației, <https://lablouseroumaine.io/>

lămuritoare cu privire la problematica apropierei culturale. Desigur, o mențiune specială trebuie rezervată analizei subiectului prin exemplificarea unor cazuri în care piese ale portului popular românesc au servit drept sursă de inspirație pentru colecțiile unor designeri. Astfel, în vederea unei mai bune informări și cunoașteri a subiectului, analiza pleacă în mod natural de la contextualizarea conceptului, urmând apoi să semnalăm, pentru concizia și rigoarea cercetării, tipurile de apropiere culturală întâlnite în literatura de specialitate.

O abordare a contribuțiilor la studierea conceptului apropierei culturale este o încercare dificilă, întrucât presupune o sinteză a mult mai mult decât o singură disciplină. Tocmai de aceea se impun câteva precizări: ca o primă observație, această analiză nu își propune să ofere explicații exhaustive ale disciplinelor care au contribuit la definirea conceptului de apropiere culturală, ci mai degrabă, o trecere în revistă a acestor domenii ne este de folos în creionarea unei imagini de ansamblu a ceea ce presupune conceptul supus analizei.

Referindu-ne la emergența discuțiilor despre apropierea culturală, deși nu se folosește în mod direct termenul, aducem în atenție mișcarea Renașterea din Harlem (*Harlem Renaissance*) care a reprezentat o înfloritoare mișcare a culturii afro-americane, în special în artele creative (literatură, muzică, teatru, arte vizuale), în care participanții au căutat să reconceptualizeze termenul „*the Negro*” (populația negroidă) dincolo de stereotipurile lansate de americanii albi care au influențat relația populației negroide atât cu moștenirea lor, cât și la nivelul relațiilor dintre ele². Scriitorii mișcării *Harlem Renaissance* au ridicat îngrijorări serioase cu privire la reprezentarea afro-americanului în lucrări populare, cum ar fi poveștile *Brer Rabbit* ale lui J.C.Harris³.

În mediul academic, conceptul de apropiere culturală a apărut în anii 1980, fiind folosit pentru a discuta probleme legate de colonialism și relația dintre grupurile majoritare și cele minoritare⁴. Cu alte cuvinte, sensul inițial al conceptului era parte din vocabularul criticii postcoloniale a expansiunii occidentale⁵.

După o analiză atentă a literaturii de specialitate, observăm că apropierea culturală este o noțiune întâlnită în cadrul mai multor discipline, însă cea mai clară și mai intensă utilizare a termenului se regăsește în istoria artei⁶. Contribuții la analiza fenomenului de apropiere culturală pot fi găsite în diferite discipline, precum antropologie, istorie, inclusiv istoria artei, sociologie, etnomuzicologie, sociologie, științe politice, drept și desigur, studiile culturale⁷. Interpretările variate ale conceptului rezultă din contextul disciplinar în care apropierea culturală este discutată, ce se consideră că a fost însușit, cum este definită și ce tip de daune produce⁸. Spre exemplu, avocații consideră apropierea culturală fiind un act de preluare, fără permisiune, a proprietății intelectuale⁹. Din acest punct de vedere, al interogării juridice, conceptul ridică probleme legate de maniera în care apropierea culturală ar putea avea legătură cu drepturile de autor, drepturile de proprietate și ce mecanisme legale pot fi folosite pentru a preveni daunele asociate furtului de cultură, precum dreptul de proprietate intelectuală¹⁰. În domeniul proprietății intelectuale, apropierea culturală se referă la procesul prin care grupurile dominante preiau elemente artistice, muzicale și producția de cunoștințe de la grupurile subordonate, adesea profitând de pe urma acestora¹¹.

² <https://www.britannica.com/event/Harlem-Renaissance-American-literature-and-art>

³ Bucar 2022, p. 4.

⁴ <https://www.britannica.com/story/what-is-cultural-appropriation>

⁵ Drabble 2000, p. 248; Hart 2003, pp. 149–173.

⁶ Hahn 2012, p. 16.

⁷ Ziff, Rao 1997, p. 20. În lucrarea *The ethics of cultural appropriation*, James O.Young, Conrad. G.Brunk, au identificat nouă domenii în care apropierea culturală își face apariția, precum arheologie, studiul materialului genetic, a cunoștințelor tradiționale, a conținutului artistic (povestiri, cântece, etc.), opere de artă tangibile (de exemplu picturi, sculpturi), subiecte artistice, credințe și practici religioase.

⁸ Bucar 2022, p. 5.

⁹ Bucar 2022, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 5.

¹¹ Merry 1998, pp. 585–586.

Analizată prin prisma studiilor culturale, apropierea culturală devine mai problematică, lucru explicat prin existența diferențelor de putere dintre culturi, o cultură dominantă are motivația de a domina o cultură mai puțin puternică¹². Conceptul de putere în studiile culturale nu este doar „lipiciul” care ține socialul împreună sau forța coercitivă care subordonează un grup de oameni, ci este, de asemenea, înțeles și în termenii procesului care generează și permite orice formă de acțiune socială, relație sau ordine¹³. Cu alte cuvinte, studiile culturale au manifestat o preocupare deosebită față de grupurile subordonate, la început cu clasele sociale, mai târziu cu rasa, națiunile, grupele de vârstă, etc.¹⁴

Din perspectiva studiilor media (*media studies*) apropierea culturală descrie transformarea unui obiect disponibil publicului într-un obiect specific, care face parte din bunurile personale ale unui individ¹⁵.

Nu trebuie să ometem analiza apropierii culturale din perspectiva globalizării care explică cum sunt transformate culturile locale, punctând asupra faptului că rezistența este înlocuită de însușire, permițând membrilor unei culturi să articuleze o identitate distinctă în mod conștient¹⁶. Ceremonia ceaiului în rândul tuaregilor dezvăluie modul în care apropierea culturală abordează impactului globalizării: arată cum un bun „global” poate fi folosit pentru a redefini tradițiile¹⁷.

CUM POATE FI DEFINITĂ APROPIEREA CULTURALĂ?

O analiză a conceptului de apropiere culturală trebuie să pornească de la întrebarea: ce înțelegem prin cultură? Un eventual răspuns la această întrebare nu ne va permite să avem o imagine clară asupra conceptului dezbătut fără a nu clarifica și înțelesul termenului de apropiere. Desigur, pentru analiza de față nu putem decât să facem câteva precizări cu privire la cei doi termeni. Conceptul de cultură nu este unul static, are un înțeles deschis, și după cum bine se observă din analiza literaturii, a suferit o schimbare semnificativă la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI. La baza acestei schimbări au stat o serie de factori cumulativi¹⁸. Din fericire, obiectivul nostru nu este de a realiza o analiză exhaustivă a conceptului, însă este necesar să evidențiem faptul că atunci când discutăm despre cultură facem trimitere la valori, obiceiuri, sistem de reguli ale unui grup social¹⁹, tradiții, sisteme politice și economice, religie și altele²⁰. Charles Taylor descrie cultura ca având un limbaj, un set de practici care definesc înțelegeri specifice ale personalității, relațiilor sociale, stărilor de spirit/suflet și altele asemenea²¹. Pentru Edward Burnett Tylor, un pionier al antropologiei, cultura include cunoștințe, credințe, artă, lege, obiceiuri și alte capacități și obiceiuri însușite de om ca membru al societății²². James Young, în analiza pe care o realizează în cadrul lucrării *Cultural appropriation and the arts*, folosește conceptul de cultura referindu-se atât la anumite trăsături ale unui grup de oameni, cât și la oamenii care împărtășesc aceste trăsături²³.

¹² Kaiser 2013, p. 75.

¹³ Barker, Jane 2016, p. 12.

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁵ Hahn 2012, p. 22.

¹⁶ *Ibidem*, p. 20.

¹⁷ *Ibidem*, p. 15.

¹⁸ Aceste schimbări pot fi înțelese prin impactul individual sau colectiv al factorilor asociați globalizării, precum intensificarea și extinderea fără precedent a culturii, prin mijloace electronice, la scară mondială; efectele creșterii capitalismului financiar; schimbarea politică de la suveranitatea bazată pe stat-națiune la o difuzare a suveranității în organizațiile internaționale, etc., însă ceea ce este mai semnificativ este impactul conceptual al acestor dezvoltări empirice. Pentru mai multe informații legate de impactul globalizării asupra culturii, a se vedea Szeman 2005, p. 158

¹⁹ Ziff, Rao 1997, p. 2.

²⁰ Novitz 2005, p. 184.

²¹ Taylor 1992, p. 205.

²² Tylor Burnet 1871, p. 1.

²³ Young 2008, p. 10.

Pentru cel de-al doilea termen suspus analizei, *aproprierea*, nu există o definiție singulară, și asemenea conceptului de cultură, are o încărcătură complexă, dezvoltându-se în diverse domenii de studiu. Din punct de vedere etimologic, termenul *apropriere* (*appropriation*) își are originile în verbul latin *appropriare*, care înseamnă „a-și însuși”²⁴. Într-o lume în care totul pare a fi proprietatea cuiva, termenul *apropriere* are, adesea, conotații negative, precum și aceea de furt²⁵.

Cea mai la îndemână definiție o regăsim în *Cambridge Dictionary*, care descrie *aproprierea* ca fiind actul de a lua ceva, cum ar fi o idee, un obicei sau un stil dintr-un grup sau cultură din care nu faci parte și ți-l însușești²⁶. *Aproprierea* nu se reduce doar la actul de însușire a unui bun și de a-l face, în mod legal sau nu, parte din proprietatea unei persoane, ci își lărgeste sensul, devenind actul de a dărui, de a pregăti sau de a modela un bun cu scopul de a-l „vinde” altora²⁷. Referitor la cele spuse anterior, nu putem decât să arucăm o privire la diferitele dimensiuni ale *aproprierii*, de exemplu, obiectele, actorii, circumstanțele, mijloacele și scopurile *aproprierii*²⁸.

Cu alte cuvinte, *aproprierea* este un concept care are legătură cu relațiile dintre oameni, există o varietate de moduri în care apare și este practicat la o scară largă²⁹. Putem spune că *aproprierea* este un act care implică o relație bidirecțională. Pentru a fi mai preciși, literatura de specialitate numește protagoniștii acestei relații bidirecționale *outsideri* și *insideri*³⁰. O analiză a relației dintre cele două categorii de actori va fi detaliată în secțiunea dedicată conceptului despre *apropriere* culturală.

În contextul discuției despre *apropriere* culturală, se subliniază adesea că ceea ce este însușit/*apropriat* sunt bunurile culturale³¹. Folosită în acest mod, cultura implică câteva categorii de produse creative, fie ele tangibile sau nu, ele constituind obiecte ale *aproprierii*/*însușirii*³².

Confuziile și controversele pe marginea conceptului de *apropriere* culturală izvorăsc din multitudinea de întrebări asociate definițiilor întâlnite în literatură: la ce trebuie să ne uităm atunci când dorim să analizăm un caz de *apropriere* culturală? Ce actori sunt implicați în acest proces? Este un proces dăunător? Dacă da, pentru cine?

O primă definiție pornește de la ideea că *aproprierea* culturală presupune „preluarea – de la o cultură de care nu aparții – a proprietății intelectuale, a expresiilor culturale, a artefactelor, a istoriei și a mijloacelor de cunoaștere”³³. Definiția pe care o regăsim în *The Oxford companion to English literature*, subliniază faptul că *aproprierea* culturală este un termen folosit pentru a descrie preluarea de către un grup cultural a formelor, temelor sau practicilor creative și artistice ale altui grup, având conotații de exploatare și dominație³⁴. Brigitte Vézina avansează următoarea definiție: acțiunea întreprinsă de un membru al unei culturi dominante de a prelua expresiile culturale tradiționale ai cărui deținători aparțin unei culturi minoritare și de a-l reutiliza într-un context diferit, fără autorizarea, recunoașterea și/sau compensarea celor care dețin aceste expresii culturale tradiționale³⁵.

Din definițiile menționate mai sus putem extrage câteva elemente care ne sunt folositoare în explicarea modului în care acționează conceptul de *apropriere* culturală. După cum bine am menționat mai sus, *aproprierea* culturală presupune o relație bidirecțională între două grupuri de actori: *outsideri*

²⁴ Huck, Bauernschmidt 2012, p. 232.

²⁵ *Ibidem*, p. 233.

²⁶ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/appropriation>

²⁷ Huck, Bauernschmidt 2012, p. 233.

²⁸ *Ibidem*, p. 233.

²⁹ Ziff, Rao 1997, p. 3.

³⁰ Scafidi 2005; Young 2008; Young, Brunk 2009; Weiss 1996, pp. 93–105.

³¹ Ziff, Rao 1997, p. 2.

³² *Ibidem*, p. 2.

³³ *Ibidem*, p. 1.

³⁴ Drabble 2000, p. 248.

³⁵ Vézina 2019, p. 6.

și *insideri* sau grupul/cultura dominant(ă) și grupul/cultura minoritar(ă). Analizând raporturile dintre cele două categorii, putem vedea cum apropierea culturală poate constitui o ofensă/ daună adusă unei culturi. Dianne Lalonde identifică trei forme de potențiale daune generate de apropierea culturală: non-recunoaștere (*nonrecognition*), nerecunoașterea (*misrecognition*), exploatare (*exploitation*)³⁶. Detaliind cele evidențiate mai sus, *non-recunoașterea* apare în contextul analizei aproprierii culturale sub două forme: „surditate” (*voicelessness*) sau „afonia” și invizibilitate³⁷. „Surditate” (*voicelessness*) sau „afonia”, definită în termeni generali, reprezintă o formă de nedreptate epistemică, deoarece contribuțiile epistemice ale membrilor cu privire la cultură și bunurile culturale sunt negate sau ignorate în mod prejudiciabil³⁸. Aplicarea termenului enunțat anterior în analiza aproprierii culturale observăm că ceea ce este ignorat este legat de proprietatea bunurilor culturale³⁹. Mai mult, o preocupare deosebită vizează relațiile de putere desfășurate între cele două categorii de actori, din moment ce revendicările de proprietate ale culturilor marginalizate nu sunt respectate⁴⁰. Cea de-a doua formă a non-recunoașterii, *invizibilitatea*, se concentrează asupra modului în care grupurile culturale sunt eliminate din mass-media și din societate⁴¹. Importanța reprezentării este subliniată de Stephanie Fryberg și Sarah Townsend care accentuează faptul că lipsa de reprezentare media poate limita identitățile sociale disponibile unei persoane⁴². Cu alte cuvinte, non-recunoașterea propagă deposedare deoarece bunurile culturale sunt văzute ca fiind disponibile pentru a fi preluate⁴³.

Ajungem la cea de-a doua formă supusă analizei, nerecunoașterea (*misrecognition*) care apare atunci când o cultură este esențializată sau limitată la un set de proprietăți (trăsături), luând, adesea, forma stereotipurilor⁴⁴. Daniel Hausman arată că stereotipurile dăunează membrilor unui grup prin afectarea convingerilor, și prin urmare și a acțiunilor celor care nu fac parte din grup. Cu toate că subminarea poate avea loc și prin intermediul credințelor și acțiunilor celor care nu fac parte din grup, ea operează pe un grup structurat, în principal prin influențarea atitudinilor membrilor grupului sau prin schimbarea circumstanțelor materiale cu care grupul trebuie să se confrunte⁴⁵. Aducem în atenție posibilele consecințe ale stereotipurilor: membrii care nu fac parte dintr-un grup ajung să privească grupul într-un mod stereotip, îi influențează pe membrii grupului să se vadă pe ei înșiși și pe grup într-o manieră stereotipă și nu în ultimul rând, schimbă mediul socio-politic în cadrul căruia grupul trăiește și lucrează⁴⁶.

Cea de-a treia formă de ofensă/daună pe care o poate genera apropierea culturală face referire la exploatare (*exploitation*). În cazul particular al bunurilor culturale, exploatarea apare atunci când aceste bunuri sunt preluate abuziv, nedrept, într-o manieră care dăunează membrilor, în timp ce apropiatorului îi aduce beneficii⁴⁷. Altfel spus, exploatarea este structurală din moment ceea ce contează nu este doar o tranzacție neloyală între două părți, dar și un dezechilibru structural al puterii, rezultat din in justiția în plan politic și social⁴⁸. Sunt aduse în atenție două tipuri de daune: pierderea potențialului economic și comodificarea⁴⁹. Pierderea potențialului economic apare atunci când bunurile culturale sunt exploatare

³⁶ Lalonde 2021, pp. 5–12.

³⁷ *Ibidem*, p. 6.

³⁸ McConkey 2004, pp. 198–205.

³⁹ Lalonde 2021, p. 6.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 6.

⁴¹ *Ibidem*, p. 6.

⁴² *Ibidem*, p. 6.

⁴³ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁵ Hausman 2008, p. 161.

⁴⁶ Young 2008, p. 107; Lalond 2021, p. 7.

⁴⁷ Lalonde 2021, p. 9.

⁴⁸ Zwolinski 2012, pp. 154–179.

⁴⁹ Lalonde 2021, p. 9.

în mod greșit pentru câștig financiar⁵⁰. În prezent, profitul este dobândit prin însușirea culturală a cunoștințelor, practicilor spirituale, poveștilor, stilurilor de artă, a pieselor care fac parte din categoria bunurilor culturale tangibile⁵¹. Toți acești parametri ai culturii au fost introduși într-un sistem de schimb în care orice element poate fi abstractizat din contextul său social și ceremonial și i se atribuie o valoare monetară⁵². Altfel spus, comodificarea, prin abstractizarea valorii unui element cultural, îndepărtează acel element din contextul său nativ, schimbându-i sensul, funcția și ridicând preocupări cu privire la degradarea culturală⁵³.

Cel de-al doilea tip de daună realizat prin intermediul exploatării este concentrat pe conceptul de comodificare definit de *Oxford Learner's Dictionaries*, ca fiind actul sau procesul prin care un obiect este tratat ca pe un produs care poate fi cumpărat și vândut⁵⁴. Comodificarea bunurilor culturale comportă o serie de conotații negative pentru membrii grupului de la care au fost preluate: pe de o parte, potențialii consumatori vor vedea versiunea comodificată a bunurilor, iar pe de altă parte, această versiune capătă un caracter universal și prin comercializare devine mai larg răspândită decât versiunea locală⁵⁵. Astfel, are loc uzurparea versiunii locale a bunurilor/ credințelor/ care fac obiectul comodificării. Mai mult, prin comodificare, valoarea culturală sau mesajul pe care îl poate transmite un bun cultural/credințele/ poate fi diminuat sau eliminat⁵⁶.

POSSIBILITĂȚI DE CLASIFICARE A APROPRIERII CULTURALE

Afirmam la începutul lucrării că apropierea culturală acționează asupra unui spectru larg de bunuri culturale, fie ele materiale sau imateriale. James O. Young realizează o clasificare a apropierii culturale raportându-se la cele două categorii de bunuri culturale.

O primă categorie asupra căreia se oprește J.Young sunt bunurile culturale tangibile pe care le înglobează sub denumirea de apropierea obiectelor (*object appropriation*), care apare atunci când posedarea unei opere de artă tangibilă (sculptură, pictură) este transferată de la membrii unei culturi către membrii altei culturi⁵⁷. Unul dintre cazurile arhetipale pe care îl întâlnim enunțat în literatură cu privire la acest tip de apropiere este mutarea de către Lord Elgin a sculpturilor Parthenon. Dacă inițial, grupurile statuare au fost în templul Atenei, acum se regăsesc într-o galerie la *British Museum*⁵⁸.

A doua categorie de bunuri asupra cărora J.Young se oprește sunt cele intangibile, imateriale (poate fi o compoziție muzicală, o poveste, etc.). Pentru acest tip de bunuri, Young folosește termenul de apropierea conținutului (*content appropriation*) care apare atunci când un autor/artist reutilizează considerabil o idee exprimată în opera unui artist dintr-o altă cultură⁵⁹. Pentru a avea o imagine cât mai clară asupra acestui tip de apropiere, J.Young segmentează apropierea conținutului (*content appropriation*) în două subcategorii: apropierea stilului (*style appropriation*) care apare atunci când artiștii preiau elemente stilistice dintr-o anumită cultură, precum muzicienii care nu fac parte din cultura afro-americană, dar care compun opere originale de jazz sau blues⁶⁰.

Cea de-a doua subcategorie, apropierea motivelor (*motifs appropriation*) apare atunci când

⁵⁰ Ziff, Rao 1997, p. 14.

⁵¹ Lalonde 2021, p. 9.

⁵² Root 1996, p. 73.

⁵³ Rochers 2006, p. 488.

⁵⁴ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/commodification?q=commodification>

⁵⁵ Root 1996, p. 73.

⁵⁶ Scafidi 2005, p. 104.

⁵⁷ Young 2008, pp. 5–6.

⁵⁸ Spickard 2017, p. 227.

⁵⁹ Young 2008, p. 6.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 6.

artiștii sunt influențați de arta unei alte culturi decât cea a lor, fără a crea lucrări în același stil⁶¹. Pentru acest tip de apropiere este dat exemplul lui Picasso care și-a însușit idei din sculptura africană în lucrarea *Domnișoarele din Avignon*, dar pictura sa nu este realizată în stil african⁶².

Un alt tip de apropiere culturală pe care J.Young o denumește folosind sintagma apropierea subiectului (*subject appropriation*) sau apropierea vocii (*voice appropriation*) pornește de la ideea că nu are loc însușirea unui produs artistic al unei culturi, ci, în schimb, artiștii își însușesc un subiect, iar outsiderii prezintă aspecte din viața unei culturi folosind persoana întâi⁶³. De exemplu, multe dintre romanele lui Joseph Conrad implică însușirea subiectului din moment ce Conrad a scris frecvent despre alte culturi decât cea a lui⁶⁴.

Există și alte încercări de clasificare a apropierei culturale, precum cea realizată de Richard A. Rogers⁶⁵. În identificarea categoriilor, R.A. Rogers a pornit de la asumția că actele de apropiere și implicațiile lor nu sunt determinate de intenția sau conștientizarea celor implicați în astfel de acte, ci sunt modelate de contextele sociale, economice, istorice, culturale și politice în care au loc⁶⁶. Fără a avea pretenția unei prezentări detaliate a tipologiilor identificate de Rogers, se impun totuși câteva cuvinte despre fiecare în parte. Astfel, cele patru tipologii de apropiere culturală sunt: schimbul cultural (*cultural exchange*), dominația culturală (*cultural dominance*), exploatarea culturală (*cultural exploitation*), transculturația (*transculturation*)⁶⁷. Prima dintre acestea, schimbul cultural (*cultural exchange*) pornește de la premisa unui schimb reciproc de simboluri, artefacte, ritualuri sau tehnologii între culturi cu nivele de putere egale, simetrice⁶⁸. Dominația culturală (*cultural dominance*), cea de-a doua categorie identificată de R.A.Rogers, se caracterizează prin impunerea unidirecțională a elementelor unei culturi dominante asupra unei culturi subordonate (marginalizate, colonizate)⁶⁹. Acest tip de apropiere presupune o relativă lipsă de alegere/preferință cu privire la ceea ce poate fi însușit din partea culturii primitoare (*receiving*) din cauza puterii politice, culturale, economice și/sau militare a culturii care transmite (*sending*)⁷⁰.

A treia categorie de apropiere culturală, exploatarea culturală (*cultural exploitation*) implică în mod obișnuit însușirea unor elemente ale culturii subordonate de către cultura dominantă, în care cultura subordonată este văzută ca o resursă care trebuie „exploatăată” pentru consum⁷¹. Cu alte cuvinte, în cadrul acestui tip de apropiere are loc însușirea elementelor unei culturi subordonate de către o cultură dominantă fără a face apel la permisiune și/sau compensare⁷².

În fine, ultima categorie identificată de R. Rogers, transculturația (*transculturation*) presupune însușirea continuă, circulară a unor elemente între mai multe culturi, inclusiv elemente care sunt ele însele transculturale⁷³. Pentru a înțelege mai bine conceptul de transculturație, redăm definiția dată de James Lull: „transculturația este un proces prin care formele culturale se „deplasează” literalmente prin

⁶¹ *Ibidem*, p. 6.

⁶² *Ibidem*, p. 6.

⁶³ *Ibidem*, p. 7.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 7. Au existat cercetători care s-au opus cu tărie la ceea ce J. Young numește însușirea obiectului, explicațiile lor fiind bazate pe faptul că outsiderii preiau ceva de la insideri. Deși consideră că folosirea termenului de apropierea obiectului este un termen impropriu, James Young pune accentul pe faptul că outsiderii nu și-au însușit utilizarea exclusivă a unui subiect, iar atunci când cei din afara comunității au reprezentat o anumită cultură în lucrările lor, insiderii au avut încă ocazia de a o reprezenta.

⁶⁵ Rochers 2006, pp. 474–450.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 476.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 477.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 478.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 479.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 480.

⁷¹ *Ibidem*, p. 486.

⁷² *Ibidem*, p. 477.

⁷³ *Ibidem*, p. 491.

timp și spațiu, unde interacționează cu alte forme culturale, se influențează reciproc, produc noi forme și schimbă cadrul cultural”⁷⁴. R. Roger subliniază faptul că transculturația constituie un efort de a teoretiza apropierea în contextul capitalimului global într-o eră neocolonială și postmodernă; încă se bazează pe modelul de cultură dominantă și cea exploatată, în timp ce încearcă să admită complexitățile legate de cultură, putere și apropiere care cercetează posibilitatea (sau oportunitatea) (re)întoarcerii la schimbul cultural⁷⁵.

Dincolo de aceste evaluări fixate în abordări teoretice diferite, conceptul de apropiere culturală suscită încă numeroase întrebări, însă demersul nostru s-a înscris în încercarea de a oferi o imagine de ansamblu asupra subiectului.

APLICAREA CONCEPTULUI DE APROPRIERE CULTURALĂ ÎN INDUSTRIA MODEI ȘI A DESIGNULUI

Subliniam la începutul discuției noastre despre apropierea culturală că vom realiza o scurtă a radiografie a cazurilor în care portul popular românesc a servit drept sursă de inspirație pentru industria modei și a designului.

Înainte de a trece la exemplificarea acestor cazuri, considerăm că este util să aducem câteva lămuriri cu privire la problema aproprierii culturale în industria modei și a designului. Aproprierea culturală este considerată a fi o problemă care devine tot mai agresivă în industria supusă analizei de față, iar exemplele în care sunt implicați designeri celebri nu fac decât să susțină ideea enunțată anterior⁷⁶. Exemple tipice de apropiere culturală în industria modei și designului sunt cele legate de exploatarea și comodificarea modelelor (*patterns*) și textilelor dezvoltate de comunitățile native, fără consimțământul acestora, fără a le recunoaște originea și fără a împărții beneficiile sau profiturile rezultate⁷⁷. Mai mult, problemele ridicate de utilizarea simbolurilor culturale tangibile și intangibile pornește de la faptul că, pe lângă tonul ofensator sau consecințele economice, apropierea/însușirea în design poate duce la stereotipie sau simplificarea excesivă a unei culturi⁷⁸. După cum am văzut, dezbaterile privind apropierea culturală în industria modei și a designului nu sunt deloc lipsite de importanță și probleme.

În studiul *Cultural appropriation in the digital context: a comparative study between two fashion cases*, autorii propun trei categorii de apropiere culturală în industria modei și designului: *aproprierea în design* pe care o întâlnim atunci când sunt adăugate sau utilizate elemente din patrimoniul material și imaterial al unei alte culturi pentru o anumită piesă, îmbrăcăminte, țesătură; acest tip de apropiere este considerat a fi cel mai frecvent întâlnit în industrie; *aproprierea în denumire* – utilizarea unui element din patrimoniul cultural imaterial al unei culturi pentru a denumi o marcă, o colecție, etc. și *aproprierea în comunicare* întâlnită atunci când sunt folosite elemente din patrimonial cultural imaterial sau material dintr-o anumită cultură în strategia de comunicare a unui brand⁷⁹.

În analiza conceptului de apropiere culturală aplicat industriei modei și designului, am ales câteva exemple în care au fost implicate piese din portul popular românesc. Înainte de a purcede la examinarea fiecărui caz, subliniem importanța portului popular românesc care “constituie o emblemă de

⁷⁴ Lull 2000, p. 242.

⁷⁵ Rochers 2006, p. 499.

⁷⁶ Popoarele indigene din Mexic, comunitățile native americane, au reprezentat surse de inspirație pentru designeri celebri, precum Isabel Marant care a folosit elemente grafice specifice bluzei mexicane Tlahuitoltepec, <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/17/mexican-mix-blouse-isabel-marant>, iar Urban Outfitters a folosit ilegal numele tribului Navajo pentru denumirea unei colecții, <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/18/urban-outfitters-navajo-nation-settlement>

⁷⁷ Glück 2019, p. 195.

⁷⁸ Sábada *et alii* 2020, p. 509.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 509.

recunoaștere, un simbol, o constantă identitară, o marcă de apartenență a purtătorului la un anumit spațiu cultural”⁸⁰. De asemenea, “mulți intelectuali din mijlocul sec.XIX, au utilizat costumul ca argument în demonstrarea vechimii și continuității neîntrerupte a poporului român, sesizând deversitatea de forme morfologice și decorative zonale”⁸¹. Cu alte cuvinte, costumul popular reprezintă atât un “ansamblu material, cu funcții utilitare, cât și o creație culturală, purtătoare de semne și simboluri, un limbaj vizual cu multe semnificații”⁸².

Revenind la ceea ce ne-am propus, un prim exemplu este cel în care este implicat designerul francez Christian Dior care, în cadrul colecției lansate în 2017, se pot observa similitudini între anumite piese din colecție și portul popular din Beiuș⁸³. Mai exact, este vorba despre însușirea unor motive care se regăsesc pe cojocul binșenesc, caracterizat printr-o alternanță decorativă, dar și cromatică, decorat pe toată suprafața cu cusături de lână în formă de ciupi⁸⁴. În ceea ce privește compoziția ornamentală, observăm aplicarea motivelor geometrice (punct, linie, linie ondulată) și floral-vegetale (lalea, frunză). Dacă analizăm piesa lansată de designerul francez observăm preluarea elementelor de la nivelul decorului și cromaticii (fig. 1, fig. 2).

Figura 1. Cojoc binșenesc

Sursă: Pagina de facebook a Asociației *La blouse roumaine IA*, <https://www.facebook.com/LaBlouseRoumaine10/photos/4582967328488232>

Exemplul enunțat mai sus nu este un caz singular pentru designerul francez, bundița de Bucovina reprezentând o altă sursă de inspirație pentru colecția din 2017⁸⁵. Asemenea piesei din Bucovina, obiectul vestimentar al designerului preia aspecte ce țin de decor și cromatică (fig. 3, fig. 4.).

Elemente din portul popular românesc au constituit și pentru designerii Jean Paul Gaultier, Tom Ford, Oscar de la Renta, Philippe Guilet, doar pentru a numi câțiva, sursa de inspirație pentru colecțiile lansate de-a lungul timpului. Spre exemplu, pentru Oscar de la Renta și Tom Ford, cămașa femeiască de Săliște (Sibiu) a reprezentat un izvor de inspirație pentru colecțiile lansate în anii 2006, respectiv 2012 (fig. 5, fig. 6)⁸⁶. Se impun câteva informații despre Ia de Săliște, numită și cămașa cu “ciocănele” (benzi

⁸⁰ Batca 2006, p. 5.

⁸¹ *Ibidem* p. 23.

⁸² *Ibidem*, p. 5.

⁸³ <https://metro.co.uk/2018/07/05/dior-copied-traditional-romanian-clothing-romanians-getting-back-7686135/>

⁸⁴ Dunăre 1957, p. 19.

⁸⁵ <https://lablouseroumaine.io/>

⁸⁶ <https://lablouseroumaine.io/tom-ford-ia-romaneasca/>

negre): “motivul specific al iei de Săliște este motivul mărunț, de obicei flori stilizate care sunt grupate de-a lungul „ciocănelor”, distribuite pe suprafața iei în formă de șiruri (de regulă sunt trei șiruri de ciocănele mărginite de motive florale mărunte)”⁸⁷. De asemenea, punctele specifice iei de Săliște sunt următoarele: cruce, tighelul și punctul specific al “ciocănelor”⁸⁸. Punctul “ciocănele” apare sub formă de panglică neagră (fig. 7), punctul cruce reprezintă punctul de bază în cusătura românească și se coase pe două până la patru fire (fig. 8), iar punctul de tighel se lucrează orizontal, linie lângă linie (fig. 9)⁸⁹.

În imaginile redată, observăm similitudini între piesele portului popular românesc și cele create de designerii enunțați mai sus.

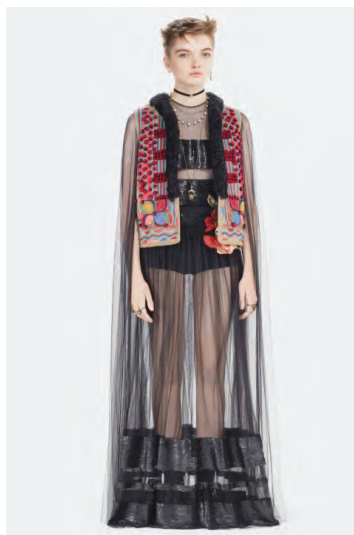

Figura 2. Colecția Dior, 2017

Sursă: <https://www.vogue.com/fashion-shows/pre-fall-2017/christian-dior/slideshow/collection#41>

Figura 3. Bundiță de Bucovina. Sursă: Pagina de facebook a Asociației *La blouse roumaine IA*, https://m.facebook.com/photo.php?fbid=1308858689232462&id=286810884770586&set=a.1322082984576699&source=57&refid=13&__tn__=%2B%3E

⁸⁷ Doagă 1981, p. 32.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁸⁹ Doagă 1978, pp. 20–24.

Figura 4. Colecția Dior, 2017

Sursă: <https://www.vogue.com/fashion-shows/pre-fall-2017/christian-dior/slideshow/collection#43>

Figura 5. Tânără din Siliște
Sursă: Hielscher 1933, p. 181.

Figura 6. Colecția Tom Ford, 2012
Sursă: <https://lablouseroumaine.io/tom-ford-ia-romaneasca/>

De asemenea, redăm punctele specifice iei de Săliște tocmai pentru a surprinde asemănările dintre cele două piese:

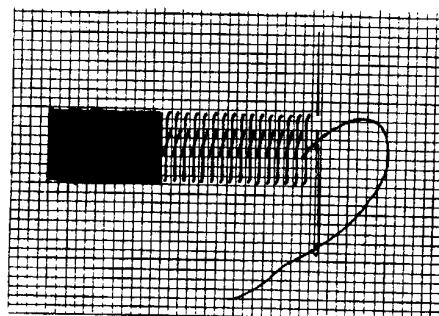

Figura 7. Punctul “ciocănele”
Sursă: Doagă 1978, p. 24

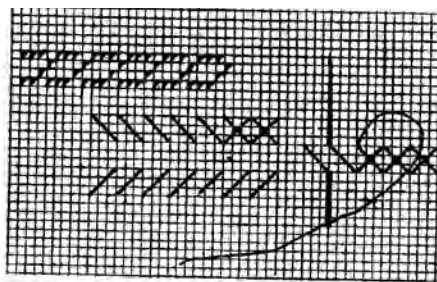

Figura 8. Punctul cruce
Sursă: Doagă 1978, p. 22

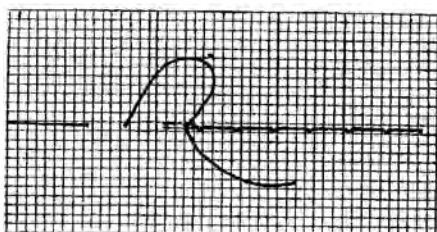

Figura 9. Punctul de tighel
Sursă: Doagă 1978, p. 20

CONCLUZII

Ce se observă din analiza anterioară? În primul rând, conceptul de apropiere culturală este utilizat pe scară largă în nenumărate discipline, ceea ce face imposibilă existența unei definiții unitare, unanim acceptate. Discuțiile cu privire la apropierea culturală sunt extrem de nuanțate, în general, accentul fiind pus pe dinamica puterii dintre cultura dominantă și cultura minoritară, fiind definită ca un act prin care membrii unei culturi dominate preia de la o cultură minoritară elemente pe care le reutilizează într-un context diferit, fără autorizația, recunoașterea și/sau compensarea deținătorilor⁹⁰. După cum bine subliniază Brigitte Vézina, conceptul suscită dezbatere sub cel puțin trei aspecte: schimbarea contextului cultural, dezechilibru de putere dintre cel care preia și cel care deține bunul care face obiectul aproprierii și nu în ultimul rând absența implicării deținătorului⁹¹.

În al doilea rând, am încercat să aducem la lumină atât aspecte legate de bunurile care fac obiectul aproprierii culturale, cât și consecințele negative pe care le are asupra comunităților locale. În acest sens, apropierea culturală a fost supusă analizei din perspectiva daunelor pe care le generează comunităților locale. Este necesar să subliniem aici existența unui consens larg răspândit în rândul reprezentanților comunităților locale care accentuează faptul că prin apropiere culturală, cultura minoritară este exotizată, fetișizată și transformată într-o caricatură⁹², mulți simțind fenomenul ca pe o expropriere a moștenirii lor de către societatea dominantă⁹³.

În studiile dedicate aproprierii culturale a fost avansată ideea că aceasta poate reprezenta și un furt, argumentele aduse concentrându-se pe următoarele puncte de vedere: primul subliniază faptul că nu are loc consultarea cu membrii comunităților de la care un obiect este însușit (sau consultările au loc într-o manieră necinstită), iar în cazul celui de-al doilea punct de vedere, în centrul argumentului se află motivația pentru care se realizează apropierea, aceasta fiind una financiară cu puține beneficii sau chiar deloc pentru creatorii originali⁹⁴.

⁹⁰ Vézina 2019, p. 6

⁹¹ *Ibidem*, p. 6

⁹² Reilly 2021, p. 112

⁹³ Howes 1996, p. 138

⁹⁴ Root 1996, p. 72

În ceea ce privește tipologiile de apropiere culturală identificate de James Young și de R. Rogers au constituit un punct de plecare atât în înțelegerea categoriilor de bunuri care pot face obiectul aproprierii, cât și la conștientizarea faptului că actele de apropiere sunt modelate de contextele sociale, economice, istorice, culturale și politice în care au loc. Cele două categorii de clasificări sunt relative și nu trebuie luate la modul absolut, autorii luând în considerare diferite dimensiuni ale conceptului.

În sfârșit, dezbateră pe marginea aproprierii culturale rămâne deschisă, demersul fiind mai degrabă unul care sintetizează cele mai importante aspecte ale problematicii. Indiferent de perspectiva din care este analizată, fie cea a legalității, eticului sau a moralității, doar pentru a enumera câteva, și dincolo de interesul academic pe care îl suscită în rândul cercetătorilor, nu trebuie să pierdem din vedere un aspect esențial, și anume, apropierea culturală este o problemă de actualitate care afectează în mod real comunitățile minoritare.

BIBLIOGRAFIE

- Barker, Jane 2016 – C. Barker, E.A. Jane, *Cultural studies. Theory and practice*, 5th edition, Sage Publisher, 2016. Batca 2006 – M. Batca, *Costumul popular românesc*, București, 2006.
- Bucar 2022 – L. Bucar, *Stealing my religion: not just any cultural appropriation*, Harvard University Press, Cambridge, 2022.
- Doagă 1981 – A. Doagă, *Ii și cămăși românești*, Ed. Tehnică, București, 1981.
- Doagă 1978 – A. Doagă, *Cusături românești*, Ed. Ion Creangă, 1978.
- Drabble 2000 – M. Drabble (ed.), *The Oxford companion to English literature*, Sixth Edition, Oxford University Press, 2000.
- Dunăre 1957 – N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*, Ed. De Stat pentru Literatură și Artă, 1957
- Glück 2019 – M. Glück, *Class tourism, working-class porn and cultural appropriation in fashion: An introduction*, în: A. C. Broega, J. Cunha, H. Calvalho, M. Blnaco, G. Garcia-Badell, D.L. Gómez-Chaçon (eds.), *Reverse design. A current scientific vision from the international fashion and design congress*, CRC Press, 2019, pp. 191–198.
- Hahn 2012 – H.P. Hahn, *Cultural appropriation: power, transformation and tradition*, în C. Huck, S. Bauernschmidt (eds.), *Travelling goods, travelling moods. Varieties of cultural appropriation (1850–1950)*, Campus Verlag, 2012, pp. 15–38.
- Hart 2003 – J. Hart, *Columbus, Shakespeare and the interpretation of the New World*, Palgrave Macmillan, 2003.
- Hausman 2008 – D. Hausman, *Protecting groups from genetic research*, în: *Bioethics*, Vol 22 (3), 2008, pp. 157–165.
- Hielscher 1933 – K. Hielscher, *Roumanie. Son paysage, ses monuments, son people*, Société du Livre d'Art Ancien et Moderne, Paris, 1933
- Howes 1996 – D. Howes, *Cultural appropriation and resistance in the American SouthWest. Decommodifying 'Indiannes'* în: D. Howes (ed.), *Cross-cultural consumption. Global markets, local realities*, Routledge, 1996, pp. 138–160.
- Huck, Bauernschmidt 2012 – C. Huck, S. Bauernschmidt, *Trans-cultural appropriation*, în C. Huck, S. Bauernschmidt (eds.), *Travelling goods, travelling moods. Varieties of cultural appropriation (1850–1950)*, Campus Verlag, 2012, pp. 229–252.
- Kaiser 2013 – S.B. Kaiser, *Fashion and cultural studies*, Berg Publisher, 2013.
- Lalonde 2021 – D. Lalonde, *Does cultural appropriation can cause harm?*, în: *Politics, Groups and Identities* 9, 2021, pp. 1–18.
- Lull 2000 – J. Lull, *Media, communication, culture. A global approach*, Polity Press, 2000
- McConkey 2004 – J. McConkey, *Knowledge and aknowledgement: epsitemic injustice as a problem of recognition*, în: *Politics* 24 (3), 2004, pp. 198–205.
- Merry 1998 – S. E. Merry, *Law, culture and cultural appropriation*, în: *Yale Journal of Law & the Humanities* 10, 1998, pp. 575–603
- Novitz 2005 – D. Novitz, *Art, culture and identity*, în: A. Muller (ed.), *Concepts of culture. Art, politics and society*, University of Calgary Press, 2005, pp. 181–208.
- Reilly 2021 – A. Reilly, *Introducing fashion theory from androgenity to zeitgeist*, Bloomsbury Publishing, 2021.
- Rochers 2006 – R.A. Rochers, *From cultural exchange to transculturation: a review and reconceptualization of cultural appropriation*, în: *Communication Theory* 16 (4), 2006, pp. 474–503.
- Root 1996 – D. Root, *Cannibal culture. Art, appropriation, and the commodification of difference*, Routledge, 1996.
- Sábada et alii 2020 – T. Sábada, V. LaFata, A. Torres, *Cultural appropriation in the digital context: a comparative study between two fashion cases*, în: F. Fui-Hoon Nah, K. Siau (eds.), *HCI in business, government and organisations. 7th International Conference, HCIBGO 2020*, Springer, 2020, pp. 504–520.
- Scafidi 2005 – S. Scafidi, *Who owns culture? Appropriation, authenticity in American law*, Rutgers University Press, 2005.
- Spickard 2017 – J.A. Spickard, *Alternative sociologies of religion through Non-Western eyes*, New York University Press, 2017.
- Szeman 2005 – I. Szeman, *Culture and/in globalization*, în: A. Muller (ed.), *Concepts of culture. Art, politics and society*, University of Calgary Press, 2005, pp. 155–180.
- Taylor 1992 – C. Taylor, *Modernity and the rise of the public sphere*, în: *The Tanner Lectures on Human Values*, 1992, pp. 205–260.

- Tylor Burnet 1871 – E.Tylor Burnett, *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*, London, 1871.
- Vézina 2019 – B. Vézina, *Curbing cultural appropriation in the fashion industry*, in *CIGI Papers* 213, 2019, pp. 1–16.
- Weiss 1996 – B.Weiss, *Coffee breaks and coffee connections. The lived experience of a commodity in Tanzanian and European worlds*, in: D. Howes (ed.), *Cross-cultural consumption. Global markets, local realities*, Routledge, 1996, pp. 93–105.
- Young 2008 – J.O.Young, *Cultural appropriation and the arts*, Blackwell Publishing, 2008.
- Young, Brunk 2009 – J.O. Young, C.G.Brunk (ed.), *The ethics of cultural appropriation*, Wiley-Blackwell, 2009
- Ziff, Rao 1997 – B. Ziff, P.V.Rao, *Introduction to cultural appropriation: a framework for analysis*, in: B.Ziff, P. V.Rao (eds.), *Borrowed power. Essays on cultural appropriation*, Rutgers University Press, 1997, pp. 1–27.
- Zwolinski 2012 – M. Zwolinski, *Structural exploitation*, in: *Social Philosophy and Policy* 29 (1), 2012, pp. 154–179

SURSE WEB:

- <https://www.britannica.com>
<https://dictionary.cambridge.org>
<https://www.facebook.com/LaBlouseRoumaine>
<https://lablouseroumaine.io>
<https://metro.co.uk>
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
<https://www.theguardian.com>
<https://www.vogue.com>

HAINELE „DE MĂRS LA BISERICĂ”

CAMELIA BURGHELE*

TRADITIONAL HOLIDAY COSTUME

ABSTRACT: *The present paper starts from field data from the vilages of Sălaj county and focuses on the story of the women` s shirt, beyond the responsible account of the work itself, often exhausting, especially up to the decoration phase, to the emotions that accompanied the completion of such a piece of clothing.*

The testimonies of the women we talked to atest the desire of young girls to be fashionable, to reach the maximum of coquetry, even to impress with new, original, creative clothing ensembles.

The paper is a part of an analysis of the recent vast phenomenon of revalorization of the traditional holiday costume, regarding the fact that is manufactured by many ladies from urban environment.

KEYWORDS: *Sunday clothes, traditional village, peasant shirt, cultural memory, survival, revival, ethnographical fieldwork*

REZUMAT: *Lucrarea de față pornește de la informații preluate din teren, din satele sălăjene studiate și se focusează pe istoria / povestea cămășii tradiționale feminine, nu doar a responsabilității față de propria muncă și a decorării artistice a pieselor de port, ci și a emoțiilor generate de facerea și povestirea acestor munci.*

Mărturiile femeilor – nu ale tuturor, ci ale celor receptate și recunoscute ca lideri de opinie în domeniul lor adică al creației vestimentare, atestă indubitabil dorința fetelor tinere de a fi la modă, de a atinge un maximum de cochetărie, chiar de a epata cu ansambluri vestimentare noi, originale, creative. Materialul de față este o parte dintr-o analiză mai amplă a fenomenului de revalorizare a costumului tradițional de sărbătoare, mai ales că acum această revalorizare pornește de la femei din mediul urban.

CUVINTE-CHEIE: *haine de sărbătoare, sat tradițional, cămașă țărănească, memorie culturală, supraviețuire culturală, revigorare culturală, teren etnografic.*

No, cu ce să nelcoșea muierile? Cu spăcelele dă duminica, cu care să duceau la beserică!¹, mărturisește Milica Rusoaii din Valcău de Jos. Povestea spăcelului de față fecioară, dincolo de o relatare responsabilă a muncii în sine, deseori istovitoare, mai ales până la faza de decorare, este și un curs de „textil fashion design” aproape cinematografic, cu o apologie a manualității, cu un elogiu adus creației și cu un mare exercițiu de admirație pentru capacitatea excepțională a fetelor de reproducere a modelului (uneori cu o categorică eludare a ceea ce am numi azi „copyright” și / sau „trademark”).

Mărturiile femeilor – nu ale tuturor, ci ale celor receptate și recunoscute ca lideri de opinie în domeniul lor², adică al creației vestimentare, atestă indubitabil dorința fetelor tinere de a fi la modă, de a atinge un maximum de cochetărie, chiar de a epata cu ansambluri vestimentare noi, originale, creative³:

Când mi-am făcut io primu spăcel am avut așe, spăcel pã lângă gât, și cu cipcă, și înkiotorat pã umăr. Și în față o avut on fel de platcă. Când am fost io fată fecioară tare s-o purtat poalele și spăcelele cu primă trasă,

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, cameliaburghele@gmail.com

¹ Emilia Sabău, Milica Rusoaii, 1951, Valcău de Jos – Sălaj

² Fruntelată 2008, p. 65

³ Goia 1982, p. 136

așe le zăcea. Erau cam ungurești și erau din pânză ori din jolj și le puneam on rând de cipcă și pân găurile de la cipca aia le trăjeam primă roșie și la alea le zăcea „cu primă trasă”. După aceie o vinit bluzele, tăt din jolj, da cu bumbi dă sus până jos și cu guler dă chimeșe și cu fodră, cu cipcă: cipcă pă la guler, cipcă pă la pumnari și pă mânecă erau cosute forme, cu soacten, cu fir din ala în colorii, pă care îl cumpăram de la șetre din Șimneu.

Făceam bocori de flori, de pene, erau care să pricepeau se roizălească, că alea erau roizălite ca și păretarele du pă perete. Puneam modelu pă masă, puneam jolju alb pă model și cu o lingură din asta de bădic, o unjeam on pic cu petrol, și cu creionu o moșcoleam tătă, neagră, și o frecam pă jolj și să ivea așe, modelu... unde nu era chiar perfect – mai complectai cu creionu. Așe să roizăleau florile, bocorii de flori, pă mânecă. Cineva o roizălit un spăcel și ți l-o dat și ție dacă ai fost pretenă și ți-l roizălești și tu. Puneai pă floarea ceie mâneca, și o frecai așe cu lingura, și vedeai modelu, și după ala coseam.

Da înaintea lor o fost spăcelele, așe, pă kept, după iele o vinit bluzele.

Mai aproape, ne-am făcut și haini ungurești, așe le zăcea: luam pânuri dăn boldurile jidovilor ori de la șetre din Șimneu și tâte croitoresele d-aci dăn sat erau unguroaice, care le coseau, și-apui așe le zăcea la rokiile alea-n brâu, rokii ungurești⁴.

Ceea ce noi, etnografii, numim „evoluția costumului de sărbătoare”⁵ pare a fi remarcabil de limpede în viziunea unei țărănci care a trecut prin toate etapele evolutive, generate mai întâi de arealurile mai novatoare, adică de satele mai puțin conservative și de comunitățile cu o mai mare deschidere la nou, iar apoi de industrializare, extinderea comerțului odată cu dezvoltarea drumurilor și apariția șoselelor și, desigur, iminența urbanizării. Dinamica hainelor de sărbătoare este deseori relatată sub forma unui curs universitar, așa cum îl face Milica Rusoaii din Valcău de Jos și Cătănoaia din Marin:

Măicuța mea, mai dădămult, o avut spăcel și tâte fetele o avut atunci spăcele, pă lângă gât, cu cipcă roată și pă kept și îmbumbate pă umăr. Avea mâneca largă și cu pumnari și cu kiotori și bumbi aci la pumnari. Și o avut model cusut, colorat, așe, pă kept. Alea o fost spăcele pă kept, roizălite, cu bocori de flori pă kept și pă mâneci, cu bocori de flori. Roizăleai on bocor din ăsta și restul le făceai tu, la fel, poate ai înștinbat colorile. Cu kiotori și cu cipcă, pă jolj, așe erau spăcelele roizălite.

După aceie io am avut de-ale cu primă trasă, din jolj d-ala alb, mai fin on pic. Spăcelele o fost pă lângă gât, cu cipcă, și înkiotorate pă umăr sau o fost cu bumbi pă gura spăcelului, până la punte. Bluzele o avut bumbi dă sus până jos.

Da primele, mai întie, o fost spăcelele pă pânză, cu bumbi și cu punte... no așa o fost primele. Alea o fost de pânză, nu de jolj. O fost din pânză cheițereșe, așe s-o zăs aici, numa din fuior. Urzât fuior și bătut fuior. Numa fuior din ala fin, pă care îl torceau mamile, că noi, fetile mici, torceam ce era mai gros. Da aceie o fost pânza cea mai faină, fuior urzât, fuior bătut. Mai încoace, o urzât bumbac și o bătut fuior, aceie era pânză învălită. Alea o fost spăcele cu bumbi și o avut model din ala mai mărunt, crucește, cu model mnicuț, în șir, cu roșu și cu albastru ori cu verde și cu mnerău, cu flori așe, mai mărunte, în șir, pă lângă tăietura aceie de la gât, și d-o parte și de alta, și pă punte, și pă umeri, și pă mânecă, d-a lungu. No, alea o fost și mai vechi, că alea o fost pă pânză. Și o avut o cipcă deasă făcută cu acu și gătată cu soacten din tâte colorile, o fost tare mândre. Și o avut la iele poale făcute d-a lungu, dăn două lunjimi de material, cosute între ele cu on fel de model la care îi zăcea îndoietăl, și cu foitașuri d-a lungu cusăturii și cu flori colorate. Și și poalele o fost gătate cu cipcă⁶.

După ce m-am măritat, mi-am făcut mai închise la coloare, crucești, da tăt bluze. Astea crucești pă bluză și alea roizălite s-o făcut mai încoace, da oarecând s-o făcut tăt crucește, da pă pânză, cu șir păstă cot, așe, mărunt. Și maica și io am avut spăcele cu șir păstă cot. Țăseam în război, ruptătură în patru ițe și cu șir păstă cot; o fost on model care s-o putut face numa în război, o fost cu model țăsut; o fost și care s-o cusut cu acu, pene cosute cu acu, da alea nu o fost așe de fine, că s-o văzut că is cosute după aceie; da alea cu șir păstă cot țăsut în război... alea o fost tare faine. În război, is bine bătute și is o formă cu pânza. După aceie s-o cosut crucește șiru

⁴ Emilia Sabău, Milica Rusoaii, 1951, Valcău de Jos – Sălaj

⁵ Știucă 2014, p. 132

⁶ Emilia Sabău, Milica Rusoaii, 1951, Valcău de Jos – Sălaj

ala păstă cot. Și-apui o vinit colectiv și nu s-o mai făcut danț, și gata și cu spăcelele, și cu bluzele roizălite, s-o făcut haine d-alea pă pânză cumpărată.

Bluzele aveau nasturi și spăcelele o avut gură și o fost încrețite și să băgau în poale. Aici, la Marin, nu s-o purtat din alea cu platcă, așe, pă kept, alea numa la Vălcău s-o făcut, așe, îmbumbate pă umăr; aici s-o purtat numa cu gură și cu guler rusăsc și cu model pă lângă gură, pă kept, și șire pă mânecă și cu punte și cu cipcă. Cu mânecă largă, pusă, și cu pumnari.

Pă alea de mărș la lucru s-o făcut on pic de model, poate niște șire cu floricele așe mici, își făceau fetele, iară muierele și bătrânele nici nu-și făceau nimica; bătrânele aveau zadie albă de pânză țăsută, și bunica mea o avut și spăcel d-ala cu mâneca largă aici jos, ca on clopot, și nu o avut numa trii șire pă mânecă și nu o avut pumnari, ce o avut mânecă largă, ca clopotu, strânsă pă lângă cot. Pântru zadii cumpăram de la bolduri barșon și câte o bucată de păr pântru zadie ori mai luau când aveau rând dă la Feketău. Și s-o purtat d-alea cu bocori, da nu cu bocori așe lați ca alea pă la Huedin, ce cu bocori mai înguști, da tăt hoidănțăști. Era o femeie în Preuteasa care făcea zadii, ea le plisa, ea le făcea, cine știe cum și de unde o învățat, da tătă lumea să ducea la ea⁷.

Când am fost io fată fecioară, aveam poale și spăcel, ori bluză. Spăcelu nu avea bumbi, numa până la jumătate, da bluza avea până jos; pă spăcel aveam șir păstă cot ori șir în sus, da nu dodată, ce ori așe, ori așe; alea păstă cot o fost primele, după aceie o vinit alea pă mânecă în sus. Măicuța o avut spăcel cu șir păstă cot, da io am avut cu șir pă mânecă în sus, cu pere ori cu frunze ori cu frunze și cu pană, așe, pă mânecă în sus; așe o fost spăcelele alea mai vechi, le-am apucat io, erau strânse pă lângă pumni și aveau fodră; mâneca o fost tare largă, tare creață și o avut pumnari cu model și avea cipcă, ori nește jolj strâns la capăt, da cipcă era normal, da cine nu avea, puneu numa jolj încrețit, așe, strâns.

Pă kept avea model cu frunze și cu ciur tiuet, și-apu după ce m-am măritat, mi-am făcut poale cu ciur de două jejete și cu zânți și uăki și cu pene și iară rânduri pă de-o lature, așe, mândri, galbine. La noi mai mult s-o purtat mai mult cu galbăn, așe s-o purtat; poalile erau din șasă lați și din șapte, da mai mult s-o făcut din șasă lați, așe le făcea până în pământ, că zăcea și nu să vadă nodurile de la picioare; nu tare era misir, cânepă era, da misir, nu prea, și erau tare larji, din șasă – șapte lați de pânză⁸.

La spăcelele alea mai vechi, modelu să puneu numa pă umeri și pă bentița aia de la gât, că aveau o bentiță pă lângă gât. Și păstă crețelele alea de la gât să făcea on fel de cusătură cu acu, cu ață albă, păstă crețuri, de ieșea ca on fel de broderie. Și pă bucățile alea de la umeri să făcea model mare, des, frumos, iară pă bentița de la gât să făcea tăt modelul ala, da mai mic și tăt o formă să făcea și la pumnari.

Astea să făceau în cruci, crucește cum le zicea, și la alea mai bătrânești s-o făcut în două culori, roșu și albastru. Și să făcea cu acu de cipcă on fel de cipcă mărunță, roată – roată, albă, și la guler, și la umeri și la pumnari, și aia iară să mai tighela o dată cu albastru și roșu. Astea erau spăcele faine, de duminica, da cam după vremea măicuții⁹.

Spăcelu să purta la poale, cu mânecă adăugată. Era on singur lat de pânză țăsută care să crepa în două și să făceau cele două părți de pe umeri. Și în față era încă o jumătate de lat din care să făcea pieptu și cealaltă jumătate să puneu în spate, da era încrețită; deci din alte două jumătăți să făcea keptu și spatele încrețit. Așa venea normal de larg spăcelu. Și mâneca o fost prinsă de pe umeri și o fost făcută cam dintr-un lat jumate. Și mai băgau o jumătate de lat pă sub mânecă, care nu avea jană; se încrețea frumos partea de deasupra și să cosea cu boți, cu model. Și între umăr și mânecă să făcea cheiță, pe umăr, ca să se îmbine mâneca frumos de kept și de spate.

Guleru era mic, așe cum ar fi guler rusesc, îngust, cam de două jejete la femei și cam de trii jejete la bărbați, deci nu cu guler de cămașe, ci îngust, pă lângă gât. Și ăla să cosea, și pă lângă guler, câtă pânza chimeșii, să puneu un pic de cipcă, deci ca să nu să vadă cusătura între guleru aplicat și chimeșe, să puneu on pic de cipcă

⁷ Floare Bonțe, Cătănoaia, n. 1944, Marin – Sălaj

⁸ Floare Ardelean, n. 1949, Cizer – Sălaj

⁹ Ileana Chișiu, n. 1932, Valcău de Jos – Sălaj

măruntă, roată. Și aia venea în jos, pă crăpătură. Și sub sâni să pune o placă îngustă pă care să coseau trii bumbi și acolo iară să făceau colțâșori. Să puneau colțâșori și în jos, de la guler pă crăpătura chimeșii și pă de lături să făceau niște roituri, că alea erau chimeși roizălite, așe, în formă de fagure sau cumva, cu model. Și la colț să puneau mărjeluțe, pureci le zăcea.

La noi, cam prin anii 50 – 60 o-nceput a să pune și pureci pă chimeși, că până atunci nu o fost, da atunci o cam vinit de peste Meseș, mai ales de la Treznea, de la Buciumi, o vinit moda asta cu modelu desenat și cu purici colorați cosuți pă kept la fete, pă lângă roituri. Era un model scris, pă scrisoare, făcut cu mătase, și femeile mergeau câtă Buciumi și câtă Treznea, și de acolo aduceau și mătase, și purici, și model pă scrisoare. Așe și-o făcut sora mea în 1957 când s-o măritat, scris, cosut cu mătase albă.

Pă mânecă aveau jană peste cot, alea o fost cele mai vechi chimeși, no aia iară era direct țesută în război; care aveau d-a lungu, alea își scriau model și îl făceau d-a lungu mânecii. Și era scrise, și cosute cu mătase albă sau galbănă și cu pureci; deci erau modele și a lungu, și cu jană păstă cot. Mâneca nu iera strânsă la jană, ce avea jană țăsută în latu de pânză, că am zâs că era mâneca dintr-un lat și jumătate: on lat, ala care să vedea, era țăsut cu jană, și încă o jumătate de lat era cosut pă su mânecă și ala nu avea jană.

Mâneca să găta cu pumnari: no, aia erau aplicați pe crețurile fin făcute de la mânecă și erau cu modele. Pumnaru era cu vârful cu colț și cu model cu boți, sau cu totoloți, ori botuți, sau călcături, sau brânel, care merjeau roată și să gătau cu colț.

La fetele mai tinerele, după anii 60 să făcea o cămașă tăiată în față de sus până jos, cu material cumpărat din magazin și la aia să scria în față, de sus până jos, pă mijloc, modele, și să cosea cruce, trandafiri cu frunze, pene, din astea. Deci între nasturi avea model cosut pă scris și să îmbumba de sus până jos și avea guler rotund; no, aia era vizipca sau bluza; era ca o cămașă de acuma. Păstă sâni avea două rânduri de flori și poate avea și placă în față, tăt cosută.

Deci chimeșa veche o fost cu jană păstă cot, cu crepătură în față și cu guler d-ala îngust de două jejete, cu bumbi până la mijloc și cu barta aceie cu trii bumbi pusă orizontal și d-acolo în jos încrețită, că de la ea în sus era roitălită, cu fagure. După 60 s-o făcut vizipcă, ca o cămașă de acuma, cu placă. Alea vechi nu aveau placă, ce doar erau erau încrețite foarte mărunt și în spate, și în față, pă umăr, așe, în două părți, că partea care să tăia în față nu era încrețită numa on pic¹⁰.

Dincolo de pragmatica demersului de confecționare a unei piese de îmbrăcăminte absolut necesare, cămașa sau spăcelul purtat de femeile din satul tradițional include elemente de certă cochetărie tipic feminină: cămașa țărănească feminină întrunește toate premisele pentru a fi „sexy”, mai ales prin jocul între „larg” și „strâns”; dăm câteva repere:

- croiala mânecii este o îmbinare de bucăți drepte cu bucăți încrețite, fie că e vorba de jocul alțiței cu încrețul, fie de mâneca creață pe umăr, mărind cât se poate de mult umerii, pentru a-i contrasta cu talia
- evidențierea pieptului, a sânilor, prin chiar „ascunderea” lor cochetă: chimeșea pă kept
- folosirea fodei pe umăr, la îmbinarea mânecii cu fețele cămășii, ceea ce dădea senzația de înălțime și suplețe a femeii
- îmbinarea cămășii la umeri era amplă, ca să contrasteze la maximum cu mijlocul
- tăietura la gât era decentă, dar lăsa să se vadă parțial gâtul și să se ghicească curbura sânilor
- capătul cămășii este strâns pe talie cu baierile poalelor, așadar scoate în evidență talia: mai mult, impresia vizuală de cămașă pe talie e dată de întărirea acestei legături a ansamblului, prin sublinierea taliei de barta poalelor sau a zadii (zadiile cu bocori longitudinali și transversali, dar și barta cusută închingătorește pă fir sau pă crețele)
- folosirea bumbilor, cromatica, mărețele, augumentau cochetăria fetelor

Redăm câteva exemple de know how în design vestimentar, așa cum le-am regăsit în satele sălăjene conservatoare ale memoriei feminine:

¹⁰ Floare Țurcaș, 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

Fetele fecioare își făceau spăcele, o, ce spăcele își făceau, care mai de care mai nealcoșe, mai pline de cusături de tăte felurite. Spăcelele de fete fecioare erau cele mai colorate, aveau fitău în tăte colorile și model mult, cu pene mari și cu ruji și cu paseri. Tăte erau pe pânză de casă, țesută în război, toarse din fuioru ala mai bun, mai fin, să fie pânza cât de dreaptă și de faină și cât de subțire. Pânza asta țesută să întindea pă neauă să înghețe, apoi să lăsa la zbicit, la zvântat, o zi ori două, apoi iară să întindea pă jos, pă neauă, și iară îngheța. După două – trei înghețuri pânza se albea și să făcea mai moale dar nu era indicat nici să faci treaba asta prea mult, că ziceau că să sclăbește pânza, că o să fie mai rară și era pericol să să destrame, să să rupă.

Și le curuiau larji jos și strânse pă lângă gât, încrețite, și lăsau odată gura slobodă, fără nimic, da după aceie puneau bumbi. Și dacă erau prea strânse subsuoară, că lații de pânză erau cam înguști, le lărgeau cu câte un petec de pânză, ca un dreptunghi pus într-o lature, la care îi ziceau bătrânele puiuc¹¹.

Spăcelu să purta la poale, cu mânecă adăugată. Era on singur lat de pânză țesută care să crepa în două și să făceau cele două părți de pe umeri. Și în față era încă o jumătate de lat din care să făcea pieptu și cealaltă jumătate să pune în spate, da era încrețită; deci din alte două jumătăți să făcea keptu și spatele încrețit. Așa venea normal de larg spăcelu. Și mâneca o fost prinsă de pe umeri și o fost făcută cam dintr-un lat jumate. Și mai băgau o jumătate de lat pă sub mânecă, care nu avea jană; se încrețea frumos partea de deasupra și să cosea cu boți, cu model. Și între umăr și mânecă să făcea cheiță, pe umăr, ca să se îmbine mâneca frumos de kept și de spate¹².

Frumusețea, eleganța, tentația unicitului, inovația continuă – toate stimulau un climat de cochetărie, tradusă în satele ardelenesti prin maghiarul „nelcoșag”:

No, cu ce să nelcoșeau muierile? Cu spăcelele dă duminica, cu care să ducea la beserică. No, da fetele erau tare nealcoșe... nici nu o arătat la oaricine ce model își făceau pă spăcel, când mereai prima dată, să fii numa tu cu modelul ala; după aceie îl mai dădeai dacă vroiai, da prima dată când ieșeai la danț, ori la Paști, cu on spăcel nou, nu dădeai la nime modelu, că și ai numa tu așa! Când erai prima dată... și fie a noastre cele mai frumoase, după aceie.... no, să uitau feciorii după alea mai nealcoșe, conta și ai haini faine când te duceai la beserică¹³. Așadar, danțul de duminica sau mersul la joc, cu etalarea costumelor handmade în fața feciorilor are și ceva din aparițiile moderne „on the catwalk” dar și din shooting-ul sub forma ședințelor foto sau a sesiunilor de apariții vizuale din casting-ul prezentărilor de modă actuale.

Nelcoșagul și grija pentru aspectul vestimentar pare a fi o trăsătură de familie, un comportament venit mai degrabă din educație decât din bunăstarea familiei:

O fată avea haine cam cum era din familie, adică nu o fost musai și fie tare bogată, ce cum i-o plăcut și la maica ei, dacă o fost nealcoșe, sau preocupată, sau u-o interesat mai mult hanile, atunci așa o fost și fata; dă lucru – nu o avut așa de multe haine, că le-o tăt spălat, nu era atâta pânză că și îți faci nu știu câte haine; io am fost sângura fată, și maica tăt ce o văzut mi-ar fi făcută, că tare mult i-o plăcut să facă, așa că io am avut șapte rânduri de haine de sărbătoare, dar fetele o cam avut două – trii rânduri; o fost surori care s-o îmbrăcat tăt într-o duminică una, într-o duminică ceialaltă, cu rându ala de haine, ori le-o purtat una până s-o măritat și după aceie le-o dat la ceialaltă mai mică și le-o mai purtat și ea o câțiva ani. Nu era vorba de avere, ce nu era, așa, nici pânză, nici materiale, da care s-o interesat, tăt o cam avut.

Fetele o fost tare nealcoșe, și io am fost nealcoșe cu hainele mele, că tare mi-o fost draji, că o fost făcute tăte cu mâinile mele și atunci cum să nu fiu nealcoșe, că doară de hărnicia și de priceperea me am fost nealcoșe! De-aia le-am și păstrat și mi-s draji și în zuua de azi. Ne țâneam aranjate, spălate, călcate, și atunci sigur că o fost nealcoșe fetele!¹⁴

P-aici pe satele astea pe pe valea Barcăului li se spunea la fetele tinere – fete fecioare. Fetele fecioare se pregăteau de măritat, așa, cam după 16 ani, și începeau să se uite feciorii după ele; și mamele lor erau mai

¹¹ Ileana Chișiu, n. 1932, Valcău de Jos – Sălaj

¹² Floare Țurcaș, n. 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

¹³ Emilia Sabău, Milica Rusoai, n. 1951, Valcău de Jos – Sălaj

¹⁴ Floare Bonțe, Cătănoaia, n. 1944, Marin – Sălaj

atente: cine cu cine discută, așa se zicea atunci, că un fecior discută cu o fată fecioară, că vorovesc împreună, și se aștepta să o ceară, adică să o ceară în căsătorie. Așa că fetele trebuiau să fie tare văzute, tare preghetite, și unele erau chiar pințoșe, chiar răsărite, să cocorau, așa, umblau on pic cu nasu pă sus să le vadă feciorii. Să îmbrăcau nealcoș, mai ales duminica când mereau la biserică, și după mniaza, după vecernie, când să duceau la danț în sat¹⁵.

Urmarea: furatul modelului de spăcel și coaserea în secret (cazul cămășii de Paști), demersuri ce vin să certifice importanța cu totul specială a acestei piese de port, niciodată valorizată singură, ci doar în relație cu poalele, zadia și baticul, eventual cu podoabele, încălțăminte sau hainele de iarnă¹⁶, într-un soi de „dress code” obligatoriu pentru diferite momente, vârste, poziții sociale, statut sau zonă, așa cum se va vedea în mărturiile preluate din teren, din satele sălăjene.

O observație generală este lungimea redusă a cămășii femeiești de pânză (spăcelele erau foarte scurte):

Spăcelele o fost scurte-n brău, că-ți mai ieșeau afară dâן poale când te jocaу feciorii, la danț, da ne scumpeam tare la pânză și o facem mai lungă, că doamne greu să țesea pânza, și ne băneam de ie! Spăcelele alea de jolj o fost on pic mai lunji, că joljul îl cumpărai și le făceai cu o palmă mai lunji, da spăcelele alea din pânză să făceau dintr-un lat de pânză țăsută și atâta era latu, nu-l mai adăuji¹⁷.

Și erau scurte spăcelele... ioi, atâta te-ai uitat la patru jejete de pânză, că ai știut ce greu u-ai țăsut în război, da ce greu ai tors cânepa! și atunci ț-ai bănit tare de pânză, nu u-ai risipit, ce ai cotate de ea. Nu să făceau lunji... și era pânză învălită și trebuia și iei bumbac și iera scump, te-ai uitat tare cât bumbac cumperi. Să urzea on hir de misir, de bumbac d-ala cumpărat, și on hir de cânepă, și să bătea bumbac. Așe să făcea pânza aceie bună, dâן care ne făceam spăcelele. Din cânepă urzată și cânepă bătută să făceau chimeșile pântru bărbați ori spăcelele alea de lucru, cu care s-o dus femeile la lucru. Asta mai bună era pânză învălită.

Dacă chiar ai vrut și fie musai mai lungă, îi adăujeai on pic din altceva, din ceva ce ț-o rămas de la ceva, sau dintr-una mai veche, da nu pânză nouă. Iară mânecele s-o făcut larji, la spăcel, că și să vadă că are fata pânză bugată, că așe erau faine, crețe tare și cu șire. Și poalele s-o făcut din șasă și din șapte lați, și fie larji. La Valcău să fac din alea împrejur; oarecând s-o făcut și la noi poale împrejur, așe o avut bătrânele, încă cu on pic de ciur tiiet p-acolo pă unde s-o adăugat acie doi lați de pânză, și cu vrăstă mnicuță jos, la poale; da, frumoasă o fost și alea, tare faine¹⁸.

Aflăm, așadar, o explicație sinceră a dimensiunilor reduse ale cămășii femeiești, destinate prinderii în poale, sub brău: economia de material, dată fiind dificultatea țesutului și prețul mare al bumbacului. Și mai aflăm că încet-încet pătrunde în lumea satului o altă dimensiune a designului vestimentar, mult prețuită de femeile moderne – comoditatea:

În Ban s-o fost începută fetele și-și facă bluze, așe, pă corp, alea nu ierau așe de larji și de la o fată din Ban mi-o fost cerută mătușe me model și mi-am roizălit și io și atunci mi-am făcut bluză, că era mai ușor de purtat decît spăcelul; spăcelu era on pic strâmt sus și dă tătului larg jos, da bluza era mai pă corp¹⁹.

Primul lucru care trebuie bine delimitat într-un prim punct al discuției este ocolirea categorică a confuziei între hainele de lucru și costumul de sărbătoare, de duminica sau „de mărș la beserică”, cum i se spune în satele de pe Valea Barcăului și în celelalte sate sălăjene.

Hainele de lucru trebuiau să fie comode și ușoare (ori ornamentarea excesivă ar fi îngreunat ținuta și ar fi incomodat-o pe purtătoare), largi (fără bentițe prea rigide), fără prea multe fodre și dantele pe care fata le-ar fi putut agăța din greșeală și, mai ales, ieftine, date fiind condițiile relativ precare ale vieții cotidiene (cel puțin în satele sălăjene), fapt ce excludea într-o mare măsură ornamentica (de cele mai multe

¹⁵ Ileana Chișiu, n. 1932, Valcău de Jos – Sălaj

¹⁶ Mozes 1975, p. 75

¹⁷ Emilia Sabău, Milica Rusoai, n. 1951, Valcău de Jos – Sălaj

¹⁸ Floare Bonțe, Cătănoaia, n. 1944, Marin – Sălaj

¹⁹ Floare Bonțe, Cătănoaia, n. 1944, Marin – Sălaj

ori obținută prin folosirea unor materiale cumpărate „pă bani” din târguri, șetre, bolduri, prăvălii sau magazine evreiești – ață colorată gen *soatin* (*soacten*), *fitău*, *misir*, *bumbăcel*, *lânică*, *mătase*, dar și *mărgele*, *paiete*). În plus, hainele de lucru trebuiau să fie ușor și nepretențios spălate frecvent – de cele mai multe ori *fierte cu leșie în budii* sau *soponite cu sopon cu soldă și lăute la vale*: tâte le băgam în budii și puneam pă ele cenușe după ce le arănjam și turnam apă călduță păstă ele, după aceie caldă și după aceie clocotită și le lăsam până mâni acolo, și după aceie le duceam la lăut în vale²⁰.

Concret: *Când meream la sapă, așe, pântru tătă zi, aveam poale de cânepă și avea câte on șir de on jejet, așe, puțân, și aveam spăcel, da nu era așe înflorat ca și ala cu care meream la beserică; astea erau numa din cânepă, da alea dă beserică erau din cânepă cu in; astea erau mai grosoace, alea erau mai moi, mai albe. Aveam și șurț în față, din pănură colorată, zadie subțare*²¹.

*La lucru aveau tăt din pânză, da cu modele mult mai simple, colorate, și cu un pic de model cosut, dar mai simplu. Și copiii până la 14 ani umblau cu cămașă întreagă, și fetele și băieții; și io am avut o chimeșe lungă cu un pic de jană și până în clasa a șaptea am umblat cu chimeșe lungă de pânză. Și când am fost cam dă 12 ani, aveam și zadie. Chimeșa lungă pântru prunci era cam din doi lați*²².

Limba satului tradițional se sprijină pe logică: în satele sălăjene hainele de purtat toată ziua se numesc *purtărețe* iar hainele de sărbătoare, adică cele mândre (frumoase) – *mândrețe*. Când se mărita, fiecare fată trebuia să aibă, cu punct central al zestrei proprii, câteva *rânduri de mândrețe*, cu care urma să impresioneze tot satul în ieșirile la danț, la biserică sau la vreo nuntă, dar și câteva *rânduri de purtărețe*, cu care, probabil, impresiona familia viitorului soț, care o vedea astfel îmbrăcată cotidian, la muncă; uneori, dacă lada de zestre sau lădoiul erau suficient de încăpătoare, erau special împărțite în două compartimente interioare, câte unul pentru fiecare categorie de haine, alteori – doar *mândrețele* erau ținute în ladă, iar *purtărețele* erau înșirate, suprapuse, pe rudă:

No, aiesta o fost costum de duminică, ala pă care-l aveau dăn zestre și era cam on rând ori două, și le țâneau în ladă; alea dă lucru le țâneau pă lădoi ori pă rudă.

*Da la lucru aveau tăt din pânză, da cu modele mult mai simple, colorate, și cu un pic de model cosut, dar mai simplu. Și copiii până la 14 ani umblau cu cămașă întreagă, și fetele și băieții; și io am avut o chiimeșe lungă cu un pic de jană și până în clasa a șaptea am umblat cu chimeșe lungă de pânză. Și când am fost cam dă 12 ani, aveam și zadie. Chimeșa lungă pântru prunci era cam din doi lați*²³.

Am avut zestrea pusă în lădoi.

*Acolo am avut hainele, și mândrețele și purtărețele, că era lădoi împărțit în două: într-o parte erau mândrețele și-n cealaltă – purtărețele. Așe li s-o zâs: mândrețe, no, alea erau hainele dă sărbătoare, și purtărețele – erau hainele dă tătă zuua. Io am avut șapte rânduri de mândrețe, da purtărețe nu am avut atâtea, că alea mai iute le făceam, iute le torceam și le țâsam și odată le soponeam și le spălam...*²⁴

Hainele – numărul și calitatea lor – erau motive de observații răutăcioase sau laudative în comunitate. Fetele sărace își spălau des hainele sau și le întorceau: hainele erau purtate pe dos la lucru și pe față la ieșirea în sat:

Am țâsut mult, am avut război, da erau și atunci și fete blăstămate, mai puturoase ori mai sărăcuțe. Era una, avea numa o chimeșe, sâmbăta o spăla și zâcea: – Uscă-te cămeșe-n gard / Că pă mâni îi joc în sat! Fetile cu trii rânduri de haine să măritau: on rând de purtat și două mândre – una o luam demineața la biserică și după amniaza o luam ceielaltă la joc, să nu să hâzască rău.

Hanile de purtat erau din pânză; aveam rokii de pânză și le feșteam că nu avem pă ce să ne luăm de jolj. Alea mândre erau mai faine. Când am fost fată, aș hi mâncat jocu cu mămăligă! Am avut două părechi de

²⁰ Floare Ardelean, n. 1949, Cizer – Sălaj

²¹ Floare Ardelean, n. 1949, Cizer – Sălaj

²² Floare Țurcaș, n. 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

²³ Floare Țurcaș, n. 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

²⁴ Maria Baidoc, n. 1938, Meseșenii de Sus – Sălaj

poale și chemeși cu flori și cătrință negre cu cipcă roată, cusute cu mâna, cu model. Maica o fost în Așchileu și le-o făcut o femeie și după ce m-am măritat i le-o dat la ceialaltă fată, că așe era atunci. Meream la joc cu ele și la beserică, da nu în tătă duminica, să nu să vechească²⁵.

Așadar, celelalte spăcele, cele de ieșit în sat, erau mult mai pretențios lucrate și au cunoscut o evoluție firească în raport cu diferite tipuri de influențe: zonale, etnice, urbane:

Fetile purtau spăcel cu trii jene, una mai lată și două mai înguste, aleasă în război, în lătunoi. Spăcelu să cosea cu mătasă albă și mărjele în tăte culorile, purici, așe să zăceau. Guleru era cusut cu mătase și mărjele, pă piept era cusut cu flori cu fir tras, până la gura spăcelului, și mai jos cu punte, și pă umeri. Spăcelu era de mai multe feluri cusut, croiu era la fel, da cusut era altfel: era cu jană neagră, păstă cot ori cu șire, da tăte cu mătase.

Tăte florile erau scrise și le coseam cu mătase pă lângă iele, pă fir; era crac, roată și șercană. Fiecare fată trăbuie să știe să coasă, care nu știea coase era de răs. Poalile erau larji, de cinci lați, cu brăcinar și zadie creață cu bucuri: două rânduri de bucuri cu primă roșie roată. Care vroia să fie mai înzorzonată, să punea păstă ie primă verde, aceie roșie era mai lată și ceie verde păstă ie, mai îngustă, și jos era cipcă neagră.

Fiecare fată avea cam trii ori patru costume, ele erau diferite: era cu jană neagră, sau cu mărgeluțe albe și pă umeri și cu guleru care era cu fir tras, așe era modelu prin cusătură²⁶.

Tehnicile de ornamentare erau pe cât de complicate și sofisticate, pe atât de anevoios de lucrat și dădeau cu adevărat valoare îndemânării feminine. Două redutabile exemple erau ciurul tăiat și jana ruptă-n dejete:

La Meseșenii de Sus să purtau poale larji, cam din șasă lați: cinci cu jană sau cu ciur și unu în față gol, că să acoperea oricum cu zadia. La cele bătrâne erau albe și să făceau niște floricele mărunțele pă lângă tiv sau să făcea ciur tăiat, mai sus un pic, da nu prea să făcea jană la alea bătrânești. Și să cam folosea, pântru ciur, și la poale și la chimeși, cânepă topită pă rauă, care era așe, mai gri, și să făcea și cu flori de pană grasă, fie simple, dar cu cânepă topită pă rauă. Cam de două jejete era, dacă era ciur tăiat și, dacă erau floricele, atunci era cam de trii jejete că era ciur împănat cu pene grase, așe le zăcea la floricelele alea, pene grase.

La ciur tăiat să trăjeau firele de la un capăt la altu, de-a latu latului de pânză cum are veni, da era tare mare grijă să nu fugă capetele și și să tragă drept; era tare greu la ciur. După aceie să trăjea cu acu păstă fire și ieșeau on fel de găurele mărunte; era tare mănânțal și greu de făcut; femeile bătrâne de la noi din sat zăceau că ăla să cam făcea primăvara, când era ziua mai lungă, și femeile lucrau la fereastră, la lumina soarelui, nu la lumina lămpii. Și nici nu știa tătă lumea face ciur tăiat.

Jana era on fel de primă, on fel de dungă, care să țesea în război pântru poale; deci să țesea latu de pânză și să măsură, și când să ajungea la distanța dorită de la capātu poalelor, acolo să băga jana, care era ori ruptă, ori aleasă, cu culori, cu model; și așa se repeta la toți cei șase lați de pânză, la aceeași dimensiune de capăt, și când să uneau între ei lații de pânză, jana aia trecea de pe un lat pă altu și era așa, încontinuu, ca o linie, nu era întreruptă. Era ruptă în dejete sau ruptă în vrăstă, aia care era țesută în război, direct pă latu de pânză; alte fete își făceau jana după ce croiau poalele, și o coseau roată, pă dasupra, și ieșea perfect. Nici nu să vedea că îi cosută și nu țesută. Și altele cumpărau de la târg, poate de la Feketău, on fel de primă galbănă cu on fel de flori roșii, de zăceau că is maci, și prima aia o coseau în loc de jană; da amu nu să mai găsește primă din aia la metru, cum era când trăia măicuța. Jana să punea cu acu, pă pânză. Jana era mai lată la fetele tănere și care erau mai avute își făceau cu trei jene, da mai îngustuțe, și zăceau că au poale cu trii jene²⁷.

În cursul procesului tehnologic de învățare, fetele aflau că există cânepă de două feluri: cânepă albă sau mai bine zis albită, pentru că valoarea ei era cu atât mai mare cu cât era mai albă (senzația cromatică era crescută atunci când se bătea cu bumbac alb) sau, din contră, cânepă înnegrită, adică sură, topită pe rouă și, de fapt, putrezită, folosită la trasarea decorului:

Cânepa nu să băga în apă, în topilă, ca celelalte, ce se puneau mănușile de cânepă întinse, seara, să cadă

²⁵ Criste Anica, n. 1926, Adalin – Sălaj

²⁶ Cherecheș Reghina, n. 1948, Meseșenii de Sus – Sălaj

²⁷ Floare Țurcaș, n. 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

pă iele raua tătă noaptea și tătă dimineața; a doua sară să întorceau pă partea aialaltă, și să topească tăt așe, pă rauă, da pă cealaltă parte. Și cam două – trei săptămâni să tăt întorceau așe: ziua le bătea soarele și să uscau, noaptea cădea pă iele roua și le uda... iară le usca soarele, iară le bătea raua... după o perioadă, să băga prin meliță și să lucra obișnuit, numa că asta nu era topită în topkilă, ce era topită pă rauă. Io așe cred că ea începea să să putrezească de la rouă și apoi era uscată și arsă de soare, așe că să făcea așe, gri, nu să albea, ci să făcea cenușie. Și asta tare mult s-o folosit la noi pântru ciur și pântru flori, pântru pene, pă chimeși.

Aialaltă cânepă, era mai albă și încă să mai albea, da albitu începea când era toarsă în jirebdii și jirebdii-ile alea să fierbeau în leșie, cu cenușă, până să albeau; erau leșiete de mai multe ori, până când să albeau, poate și dă trii – patru uări, să tăt fierbeau în ciubăr, cu leșie clocotită și se albeau; a doua oară se albeau când era deja țăsută pânza: atunci, valu de pânză să întindea pă jip, pă șes, și să lăsa pă neauă, că fetele torceau pânza iarna și atunci era neauă. No, și dacă o ploua sau să uda de la neauă, era întinsă și o bătea soarele și soarele o decolora și o albea. Apoi noaptea îngheța și ziua, la soare, să dăzgeheța și iară să albea. Că doară și când întinzi hainele negre pă sârmă, la soare, să decolorează, așe că și pânza de cânepă să albea la soarele ala puternic de iarnă... cred că era puternic și că să reflecta în zăpadă, ori nu știu cum, da pânza să albea iarna pă rât, pă neauă, după ce îngheța²⁸.

Deseori, „valoarea” fetei era dată, printre altele, și de valoarea financiară, materială, a hainelor sale:

Oarecând fetele să îmbrăcau cu pindileu și cu spăcel, așe, on spăcelaș. Spăcelu era cosut cu flori și îmbumbat aici pă umăr cu bumbi și aveau zadie și în cap aveau năframă. Năfrămile erau cumpărate din târgu de la Hodod, de la șetre, erau șetre de la Carei, de la Satu Mare. Erau scumpe, tăt cu o sută de lei era una. Io, nu cred că nu am avut vreo șapte-opt, dă nu zece, năframe de-acelea de velinț. Eram nealcoșe, că numa pă mine m-o avut²⁹.

Atunci aveam două rânduri de hane bune fiecare fată, cum să putea, și șorțuri cu chituși, că nu puteai să-ți iei aceleași haine în tătă duminica³⁰

Într-o aducere la zi a unei analize asupra costumului de sărbătoare ar trebui să observăm că, în contextul globalizării și, invariabil, al pierderii de identitate, în care totul s-a standardizat – de la haine până la sărbători – se simte nevoia unei evadări din cotidianul prea rigid, de punere în valoare a unui loisir productiv sau de experimentare a unor dimensiuni ce țin de vechi credințe și spiritualități (de unde și revirimentul excepțional al magiei), astfel încât „mulți contemporani își îndreaptă privirea spre valorile creației țărănești, considerându-le ca fiind cele mai sincere și nealterate manifestări ale spiritualității și identității românești”³¹.

Se poate vorbi, așadar, despre „rute de salvagardare” ale creației populare românești iar cele ce aparțin cămășii țărănești de sărbătoare sunt dintre cele mai vizibile. În prim plan mereu, considerat, uneori, exotic și colorat, alteori semn al sărăciei rurale, dar întotdeauna atașat, voluntar sau involuntar, identității (tradiționale, sătești, românești, naționale, populare, etnice etc), costumul tradițional de sărbătoare pare a fi subiectul favorit al etnografilor, cântăreților de folclor, colecționarilor, jurnaliștilor și chiar al politicienilor.

Dacă în cea mai mare parte a secolului XIX acest costum țărănesc nu era încă în prim plan, nu era încă exploatat politic, ci era mai mult descris de călătorii străini în termeni elogioși (mai ales datorită exploziei sale de culoare), sfârșitul secolului XIX aduce o atitudine entuziastă perfect integrată în epoca romantică a naționalităților, construită în jurul țărănimii ca bază a națiunii, o țărănime creatoare – dovadă fiind și costumul considerat un depozitar al spiritului creator țărănesc; ulterior, costumul a fost exploatat cultural dar și politic de regalitate: cele două regine doresc să probeze apartenența lor la spiritul național etnic tocmai prin repetata îmbrăcare a unor costume de sărbătoare românești. Perioada interbelică aduce

²⁸ Floare Țurcaș, n. 1946, Meseșenii de Sus – Sălaj

²⁹ Florica Sabou, Păvăloaia, n. 1926, Chilioara – Sălaj

³⁰ Aurica Rusu, n. 1938, Răstoțu-Deșert – Sălaj

³¹ Ișfănoni 2018, p. 213

o contribuție esențială: etnografii vorbesc despre mai multe costume zonale și nu despre unul singur, unitar, egal, identic, așa cum era considerat atunci când această standardizare trebuia să servească ideii de unitate națională (portul popular era influențat de etniile vecine, de oraș, de ocupații etc).

Cântarea României și perioada comunistă aduc festivizarea excesivă a costumului, cu etalarea costumelor obligatoriu frumoase (colorate, bine păstrate, arătoase), nu valoroase, sau nu cu piese neapărat din aceeași epocă, adică cu respectarea adevărului istoric; urmează perioada meșteșugărească, cu producerea pieselor în artizanate sau cooperative meșteșugărești (sau în celebrul Fond Plastic), deseori cu o oarecare deturnare și denaturare a autenticității.

Prin opoziție, perioada actuală are, practic, două valuri de interes: prima este una de „survival”, care demonstrează că, fără dubii, costumul țăranesc de sărbătoare a supraviețuit colectivizării, industrializării și urbanizării, urmată de un categoric și mult mediatizat „revival”, în care costumul și mai ales cămașa femeiască – ia, spăcelul, cămașa – sunt masiv etalate și puternic valorizate, fiind ridicate chiar la rang de artă și chiar la element de universalitate. Se remarcă o serie de colecționari și pasionați, grupați sau individuali, cu mijloace financiare semnificative (marea majoritate sunt tineri din țară sau străinătate) și cu dorința clar exprimată de aderare la o idee de revival.

Evenimente, tendințe, organizații, mișcări – toate secționează actualitatea culturală făcând trimiteri, din varii perspective, la costumul țăranesc de sărbătoare: a fost declarată o „Zi Universală a Iei”, iar două comunități online cu extrem de mulți susținători – „La blouse Roumaine” și „Semne Cusute”, militează pentru spunerea poveștii cămășii femeiești, respectiv pentru confecționarea sa după izvoade autentice.

Așadar, categoric asistăm la un revival pentru tot ce înseamnă tradiții și cultură tradițională, pentru că devine tot mai clar că am depășit demult faza de survival, mai ales în ceea ce privește costumul de sărbătoare. Procesul este similar poziționării omului față de magie: după un abrupt proces de „dez-vrăjire” a lumii, acum tindem spre „re-vrăjirea ei”; fenomenul este în legătură cu o reorientare general vizibilă spre tradiții, spre spațiul cultural al satului tradițional românesc, văzut ca un moment de echilibru și armonie ce lipsesc, deseori, cotidianului alert contemporan.

BIBLIOGRAFIE

- Mozes 1975 – Mozes, Tereza, *Portul popular din bazinul Crișului Alb*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, nr I, București, 1975, p. 75
- Goia 1982 – Goia, Ioan Augustin, *Zona etnografică Meseș*, Editura Sport Turism, București, 1982, p. 136
- Frunțelată 2009 – Frunțelată, Ioana – Ruxandra, *Tradiția povestită – componentă a patrimoniului cultural imaterial*, în Caietele ASER, nr. 4/ 2008, Oradea, 2009, p. 65
- Știucă 2014 – Știucă, Narcisa, *Patrimonializare și salvagardare: definiții și concepte* în „Cultura tradițională euroregională în context actual” (coord. dr. Elena Rodica Colta), Editura Etnologică, București, 2014, p. 132
- Ișfănoni 2018–2019 – Ișfănoni, Doina, *Costumul tradițional femeiesc între copie și creație*, în Drobeta, XXVIII–XXIX, Editura Mega, Drobeta Turnu Severin, 2018 – 2019, p. 213

1. Costum de fată fecioară din Valcău de Jos (Emilia Sabău)

2. Detaliu (spăcel de Valcău)

3. Detaliu (spăcel de Valcău)

4. Detaliu (spăcel de Valcău)

5. Detaliu (spăcel de Valcău)

6. Fete fecioare în costum de sărbătoare din Valcău de Jos

7. Flavia Sabău, Valcău de Jos

8. Flavia Sabău, Valcău de Jos

9. Flavia Sabău, Valcău de Jos

10. Flavia Sabău, Valcău de Jos

11. Milica Rusoaii, Emília Sabău, Valcău de Jos

12. Oana Sabău, Valcău de Jos

CU APĂ RECE SPĂLÂNDU-ȚI A TA FAȚĂ TE UMPLI DE VIAȚĂ VERSUS ÎN VIAȚĂ RĂMÂI / DACĂ TE SPELI DES PE MÂINI. PĂRETARE CU INSCRIȚII PENTRU BUCĂTĂRIE (ROMÂNEȘTI ȘI UNGUREȘTI) – ARTĂ DECORATIVĂ POPULARĂ

OLIMPIA MUREȘAN*

PART OF IT WITH INSCRIPTIONS FOR THE KITCHEN (ROMANIAN AND HUNGARIAN) – FOLK ART

ABSTRACT: *The present work aims to highlight a less known category of interior textiles: the partridge with messages or as it is known in the traditional village of Sălăjean: peretar or pareter. These parts were in great fashion in the years of the last century and are still found today in some dwellings in the villages of Sălăjene. Most often, they were put on the walls of the kitchens, because there was, for the most part, the life of an ordinary family. The canvas on which these embroidery of the walls of the kitchens were printed were printed were bought from the fairs, as well as the printed models that were then copied with templates by the other women from the traditional village. Moreover, women borrowed each other's templates or even sewed after patterns drawn by them, but each woman interpreted the subject in her own way: she sewed a few extra popcorn, sewed flowers with one color, and the text with another, etc. In addition to its aesthetic and practical value (they defended the walls on the table from stains and dirt and embellished the interior) they also served for girls to learn to embroider, and some even to learn to write and quote. In the past, the stories represented the thoughts, feelings and encouragements of housewives, for themselves and for their family, and are somewhat similar to some messages that are now posted on Facebook. The only difference is that these messages were sewn on canvas and were placed in different places in the house.*

KEYWORDS: *hairdresser, cloth, woman, embroidery, message*

REZUMAT: *Lucrarea de față își propune să pună în lumină o categorie mai puțin cunoscută a textilelor de interior: păretarul cu mesaje sau cum este cunoscut în satul tradițional sălăjean: peretar, păreter sau sarveită. Aceste păretare au fost la mare modă în anii secolului trecut și se mai găsesc și astăzi în unele locuințe din satele sălăjene. Cel mai adesea, erau puse pe pereții bucătăriilor, căci acolo se desfășura, în mare parte, viața unei familii obișnuite. Pânza pe care erau imprimate aceste broderii de înfrumusețare a pereților încăperii, se cumpărau din târguri, la fel și modelele imprimate care erau apoi copiate cu șabloane de către celelalte femei din satul tradițional. Mai mult, femeile își împrumutau reciproc șabloanele sau chiar coseau după modele desenate de ele dar fiecare femeie interpreta subiectul în mod propriu: cosea câteva floricele în plus, cosea florile cu o culoare, iar textul cu alta etc. Pe lângă valoarea sa estetică și practică (apărau pereții de asupra mesei de pete și murdărie și înfrumusețeau interiorul) ele mai serveau ca fetele să învețe a broda, iar unele chiar să învețe să scrie și să citască. Păretarele reprezentau în trecut gândurile, sentimentele și încurajările gospodinelor, pentru ele și pentru familia lor, și sunt oarecum similare cu unele mesaje care sunt postate acum pe Facebook. Singura diferență este că aceste mesaje erau cusute pe pânză și erau amplasate în diferite locuri din casă.*

CUVINTE-CHEIE: *păretar, pânză, femeie, brodat, mesaj*

* Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zalău; email: muresanpia@gmail.com

Literatura noastră etnografică a tratat un număr relativ mare de trăsături caracteristice ale designului spațiului locuinței țărănești tradiționale, ordinea decorării tradiționale a casei și a diferitelor schimbări ale acestora datorită influențelor sociale și economice. Se pare că în zilele noastre devine din ce în ce mai urgent să analizăm subiecte care nu au fost observate până acum de cercetătorii noștri și care s-ar putea dovedi a fi expresii ale dezvoltării stilului de viață.

Cercetarea a pornit de la intenția de a reaminti un fenomen observat în aproape toate casele din Sălaj (români și maghiari): cel al păretarelor cu inscripții din bucătării. Dacă la început a fost o simplă semnalară etnografică, ulterior ne-am dorit să cunoștem mai multe referitor la origine, răspândire și semnificații, practic istoria acestei forme de cultură materială. Într-un timp relativ scurt am reușit să identificăm un număr destul de mare de astfel de păretare în multe case din Sălaj, să adunăm informații cu privire la modul lor de confecționare, de unde erau procurate, semnificații, să facem fotografii acolo unde le-am întâlnit expuse pe pereți sau depozitate în lăzile de zestre, lădoaie sau dulpurii, dar și să achiziționăm câteva exemplare pe diferite tematici: de bucătărie, religioase, de dragoste, etc, unele realizate înainte de primul război mondial (între anii 1935–1940).

Aceste cusături de perete nu au nume special. Mai mult, ele au fost numite **păretare**, dar mai târziu decât practicarea lor. Totuși, cum știm, termenul de păretar se referea la țesături, nu la cusături/alesături¹. Numele ungurească este *falvédő* – apărătoare de perete iar cel german este *wandschütz* – protector de perete. Iar dacă un lucru nu are nume, înseamnă că oamenii trebuie să i-l dea, respectând, evident, natura și funcția obiectului. *Păretarul* este numele dat de românii transilvăneni, nu atât pentru că ei au tradus numele german și ungurească, cât deoarece numele se potrivea cu rostul broderiei speciale, îl descria: atârna pe un perete, îl învelea/apăra, deci era diferit de orice altă broderie sau alt obiect estetic ca păretarele țesute sau covoarele și carpetele care, deși și ele erau atârinate pe perete, erau în camere (mai ales deasupra patului), și nu în bucătărie². În Banat, erau cunoscute sub denumirea de *cuvărițe*.

Așa cum am amintit, aceste broderii cu inscripții sunt întâlnite și acum în multe bucătării sălăjene de la țară. Au apărut la sfârșitul secolului XIX-lea și începutul secolului XX-lea, când se înființează bucătăria; mai întâi la orașe, apoi la sate, unde s-au reținut cel mai mult. Reprezentând o modă de înfrumusețare a locuinței, păretarele au fost brodate în majoritatea lor după anii 20 și până prin anii 70, mai precis până când a avut loc migrația masivă a forței de muncă de la sate spre orașele unde avea loc industrializarea. Pe lângă valoarea lor estetică și practică (apărau pereții deasupra mesei de pete și murdărie și înfrumusețeau interiorul) ele mai aveau și rolul de a învăța fetele să brodeze.

Broderiile erau executate pe pânză fabricată industrial, cusute monocolor, de regulă în albastru sau roșu, foarte puține realizate în combinație de culori, maxim trei și reprezentau diverse obiecte sau scene simple ce erau consonante cu inscripțiilor³.

Erau în tăte casele de la sat, deasupra mesei, a laviței sau lângă sobă.. De la nănașa me știu că s-o cusut până prin anii 70. Era pânză țesută în casă, la unele (știu că sora tătuchii, mătușa Măria ave unu cusut pe pânză de casă și ave trecut anu 1939), dar cele mai multe erau pe pânză cumpărată. Cam de când, n-aș putea să vă spun, dar și străbunica mea o avut păretare. Și mai știu că ie le desena femeilor din sat modelul și le scria mesajul, majoritatea femeilor nu aveau școală, bunica o avut 4 clase. La noi păretarele erau cusute cu roșu și albastru, da mai mult cu albastru; alea ungurești erau mai mult cu roșu. Și noi am avut mai multe și cu păuni și cu Măicuța Domnului.... Alea ungurești erau scrisă în ungurește, în tăte casăle vedei, câte 3, 4 și amu mai vezi da numa la bătrâni, tinerii le-o țapat⁴.

În Sălaj aceste păretare erau cunoscute sub mai multe denumiri: *păretare*, *peretare*, *părețere* sau *sarveite*.

¹ Stoica 1973, p. 41

² Bazac 2016, p. 14

³ Bazac 2016, p. 2

⁴ Inf. Fărcaș Livia, n.1949, Biușa, Sălaj, 2019

Aieste îs sarveite, la noi așe li s-o zâs, io așe le-am prins. Erau și păretare cusute, alea să puneu la pat. Sarveitele să puneu pă păreți în casa în care să stăte, erau de multe feluri. Pă lângă sobă să puneu care era cu bucătăreasa, cu femeia care face mâncare, știu că ave mama (bunica) di la pădure una adusă di la cuscrii din Giurtelec pă care era scris: Mie îmi trebuie un bărbat care să nu bea, să ciștige bani mulți, mie să mi dea; și amu îmi aduc aminte unde era pusă pă părete în casa bătrânească, era pus așe la vedere, oricine intra în casă, aiesta săre în ochi. Să mai stropeu cu mâncare di la sobă, da să luau jos și să spălau.

Sarveitele astea să cumpărau așe gata desenate, dar erau care să și roizăleau. Să pune unu cusut didisupt pă masă, deasupra lui să pune altă bucată de jolj alb și cu o lingură de plev unsă cu on pic de ulei, da nu mult, numa on pic și tăt frecai așe cu ie păstă tăt și tăt ce era dedesubt să imprima pă jolju ala alb. Așe s-o făcut la început, că nu pre erau, până o apărut în târguri tăte modelile și cumpărai câte ai vrut și cum ai vrut. Sarveitele care le-ai rozălit, alea le-ai copiat. Alea din șetre cre le cumpărai aveu modelu pă ele, alea erau gata roizălite și ave modelu încă așe cu puncte, să știi unde să împunji cu acu. Am una care o-am gătat de cusut înt-o zî și jumătate, o-am cusut cu pas mai mare, ca să o găt iute să mi-o pot pune pă părete, eram în clasa a cincea. Să coseu așe înaintea indrelui (a acului), era cusătură înaintea indrelui, să pute face și înapoi ca să fie mai gros cu on pic de nod, pă dedesubt, ca o buclă. O mătușe de-a mea o cusut on păretar tare frumos pă lângă pat, tăt așe desenat și cu on mesaj mult, lung, și amu fâi minte mesajul di pă el, era pă două rânduri: Trandafir din malu mării/ Nu mă da mândro uitării/ Cât trăiești să tot iubești/ Că dacă mori putrăzăști/ Pă mormânt îți crește iarbă/ Nime-ni lume nu te-ntreabă/ Ce fetiță ți-a fost dragă? Mătușă îl are și amu păretaru.

Io când am fost mnică n-am găsit sarveite de cumpărat, numa de roizălit, numa când am crescut mai mare și am mârș la școlă la Zalău, prin 71, atunci am găsit, erau de cumpărat. Știu că am cumpărat unu și nu l-am gătat de cusut în veci că o ieșit moda cu iele, o început moda cu cusutu în cruci, în chelim, apoi macrame-urile. Așe că sarveitele astea până pân 73, 74 erau de vândut, apoi o vinit altă modă, nu le mai cumpăra nime pă astea, cusături mai elaborate, mai complicate, nu așe simple. Ele avea imprimat desenu pă jolj, cu o culoare destul de țipătoare, albastră și de multe ori când le spălai, rămâneau urme pă jolj, să păta; mai bine era cu alea roizălite. Să coseu cu fitău colorat. Pă marjine erau dupăcite, să făce dupăcitură sau ruptăriță.

Mai schimbau și fetele mesajele, mai puneu ce vroieu ele. Nu tăte știeu carte, care nu știeu mereu la care știeu și le cere să –i scrie pă păretar scrisu și apoi cose pă el.

La care să pune în dreptu patului, la ala i s-o zâs păretar de părete, era tăt așe cusut, ăsta îi cu cusătură umplută și nu-i cu dupăcitură la capete, că-i rama făcută așe dublă și apoi s-o cusut, îi ca o ramă pă marjine.

Păretarele astea s-o cusut la noi până prin 70, 73, apoi nu s-o mai cusut de astea, o apărut alea în cruci și în chelim. Mulți le-o țâpat astea apoi, s-o mai dat la țâgani, chiar o fost vinită o dată o țâgancă cu on prunc mnic în brață și ave o sarveită de asta pusă pă deasupra, pă fața pruncului⁵.

Pânza pe care erau imprimate aceste broderii de înfrumusețare a pereților bucătăriilor se cumpăra din târguri, bucăți dreptunghiulare de cca 1m/50 cm cu modelele imprimate care erau apoi copiate cu șabloane de către celelalte femei din satul tradițional. Mai mult, femeile își împrumutau reciproc șabloanele sau chiar coseau după modele desenate de ele, dar fiecare femeie interpreta subiectul în mod propriu: cosea câteva floricele în plus, cosea florile cu o culoare, iar textul cu alta, etc.

Io am cusut păretare de astea. Așe să cumpărau din târg, erau roizolite, cu tăt felu de modele și scris, erau și cu sfinți⁶.

Pânza era cumpărată din târg, era așe scrisă și parcă era înțăpată, apoi cosem pă ie. Astea le punem pă părete în fundu cășii, să puneu în dreptu cu patu, de-o parte și de alta, mai punem la cuptor. Cumpăram pânza scrisă și ață și le cosem⁷.

⁵ Inf. Perșe Lucica, n. 1956, Motiș, Sălaj, 2022

⁶ Inf. Chira Ana, n. 1932, Tihău, Sălaj, 2020

⁷ Inf. Marian Rozalia, n. 1939, Fântânele, Sălaj, 2020

Tată lumea ave păretare de astea în casă, multe, în tătă forma. Le-am luat scrisă și am cusut pă ele, din Jibou din șatră⁸.

Păretarile astea le cumpăram din târg di la noi din sat. Le aduce așe scrisă, așe bucăți. Noi am avut în casa măicuții di pă deal, și io am avut aci da le-am aruncat. Le cose care cum vre, cu ce colore ave, da erau care le făce și colorate. Astea să puneu în casa în care stăteți⁹.

Am cusut și io păretare de astea, să luau vinerea din piață di la Șimleu, acolo erau șetre. Merem pă jos până-n Boghiș și de acolo păstă Corlate și coboram cătă Șimleu. Femeile le vindeu, da mai era câte o dată și on bărbat. Le cumpăram gata scrisă, numa le cosem. Erau forte frumosă, nu erau scumpe, după mărime: cam 5 lei, 10 lei. Astea să puneu așe lângă masă, lângă sobă, deasupra patului. Mai mult religioasă o fost aici, de alea cumpărau mai mult femeile, alea ne plăceau mai mult, la noi în sat o fost oamini religioși, să respectau sărbătorile, duminicile, unu dint-o mie care nu mer la beserică.

Le cose fiecare, la care cum i-o plăcut, unele le coseu înt-o culore, altele coseu în mai multe culori. Io am avut cu Maica Domnului, am avut cu Maica Domnului și Isus și în mijloc inima Mariei. Știu că aiesta l-am cusut în culori, inima roșie, păru cu galben, pă marjine cu albastru. Ața o cumpăram tăt din șetre. Să cose în linie, numa conturu, nu să umple, tăt înt-o parte să fie ața. Să tive tăt cu fitău, cele mai multe erau cu albstru. Li să zăceu că-s roizălite, le mai copiau una di la alta, da nu pe dădeu, să n-aivă la fel. Când le copiem, luam o hârtie albă, cât îi păretaru, o unjem cu petrol și să făce așe transparentă și o punem pă model și făcem contururile. Apoi luam indigou, punem jolju alb, păstă jolj punem indigo și apoi hârtiea ceie care era scrisă și mai merem o dată cu crionu pă modelu di pă hârtia ceie și să imprima pă jolj. Repide le făcem iarna le cosem, mamile torceu și noi fetile cosem. Io le-am avut pă păreți până amu 15 ani¹⁰.

Uneori, femeile singure, cu ajutorul unei linguri din aluminiu, trucau motivul pe pânză.

Mai făcem și altfel, luam modele di pă altile: punem o pânză albă păstă păretar și frecam așe cu lingura de aluminiu pă pânză și rămâne scrisu. Apoi mai retușai cu crion pă unde trăbuie¹¹.

Păretarile aieste fetile mele le-o cusut, le cumpăram scrisă și apoi le-o cusut sau luam modelu cu o lingură pă hârtie¹².

Io desenam cu lingura de aluminiu di pă păretar cusut, așe să lua modelu. Ne aducem modele di la vecine. Punem on peretar cusut și păstă el punem o pânză nouă albă, jolj și să imprima cum dădei cu lingura, tăt frecai cu lingura până apăre modelu pă pânza albă. Di la lingura de aluminiu să înnegre pă pânză, le roizălem cu lingura, așe să zăce; apoi cosem cu ață colorată. Alea mai vechi s-o cusut înt-o culore și ale mai noi în mai multe culori. Ața o feșteu femeile cu tăt felu de plante. La noi li s-o zăs părețere. Astea să puneu în casa unde stăteți, că doră era numa o tindă și cameră. Să puneu la sobă, la capu patului, la lădoi¹³

Păretarile aeste io le-am cusut, erau șatre și le cumpărai pictate gata numa le cosei. Dacă vedem mai fain la vecina merem și-l luam de model și-l punem pă masă, întins bine, aceie mi-l țâne să steie întins, punem hârtie pă el și făcem cu lingura de lemn, frecam așe pă cap și apoi pă hârtie și di pă hârtie îl scriem pă pânză. Punem lompa în grindă și apoi le cosem¹⁴.

Păretare scrisă s-o făcut pă aici. Femeile mai sărace, ca să-și facă câțiva bănuți, coseu pântu bani. Le luai di la iele. Modelile să răizăleu pă hârtie și pune pă jolj și rămâne forma și pă acole coseu. Erau tăt felu de modele¹⁵.

Pe astfel de păretare învățau fetele să coase de mici. Își puneau într-o coșarcă bucata de pânză gata "roizălită", ghebele cu fitău și acul de cusut și se duceau "cu lucru" în vecini:

⁸ Inf. Luca Maria, n. 1940, Chendrea, Sălaj, 2019

⁹ Inf. Borz Viorica, n. 1943, Sâg, Sălaj, 2021

¹⁰ Inf. Borz Ana, n. 1948, Iaz, Sălaj, 2022

¹¹ Inf. Luca Veronica, n. 1948, Trestia, Sălaj, 2020

¹² Inf. Petruș Maria, n. 1929, Miluani, Sălaj, 2019

¹³ Inf. Fărcaș Livia, n. 1949, Biușă, Sălaj, 2022

¹⁴ Inf. Druhora Ileana, n. 1941, Baica, Sălaj, 2019

¹⁵ Inf. Marușca Floare, n. 1939, Fizeș, Sălaj, 2021

Io pă păretaru aiesta m-am învățat să cos, am cusut multe, mai ales iarna, că era noptea lungă și merem sara în vecini, că acolo unde am stat eram fete multe pă uliță. Știu că frate-mneu m-o tăt băjocărit multă vreme că n-am scris bine (corect) mesaju¹⁶.

Din aceeași pânză și ață se brodau pieptenarele și perieriile, care după denumirea lor se foloseau pentru păstrarea pieptenelor și a periilor, deoarece, în locuințele sătești, broderiile trebuiau să fie legate și de o funcție practică, și nu doar de una estetică; în bucătăriile ce reprezentau locul unde gospodina petrecea cel mai mult timp și organiza treburile casei, era și un colț destinat curățeniei individuale.

Mai erau străiți pântu linguri și pântu pieptene și pântu sucitore. Tăt așe erau cusute, aveu făcute pă ie ori ceva șiră, ori ceva cerculeță, ori colona infinitului, motivul sorelui, motive florale erau cele mai folosite. Stăițele de linguri aveu două sau trei buzunare: în unu erau lingurile, în altu furcuțale și la mnijloc mai făcei de acățai linguroiu. Era și sac de sucitore că era mai lung și ave în capăt o copcie cu care să agăța înt-on cui. Erau care mai aveu tăt așe cusut și pântu prescurnicer, așe on săculeț mai mnic pă care era cusut o cruce, legat cu ață la gură¹⁷.

Femeile își cumpărau păretarele astea din târgurile din jur: Crasna, Șimleu, Negreni. Să vede modelu și scrisu pă ele. Își împrumutau modelile una di la alta, cusătura era fir în fața acului. Io am prins vremurile când să purtau aieste în casă și noi am avut multe. În fiecare casă, că atunci cam tăte casăle erau la fel: două paturi, masa în mnijloc și on stelaj. La pat era păretar în care era mesaj legat de somn sau religios, deasupra mesei era ceva cu mâncare sau Poftă bună! la sobă era cu mâncare, cu oale, cu bucătăreasă și mai era, nu în tăte casăle da în majoritatea, suportu pântu lighean și ligheanu unde te spălai și acolo era pus suport pântu peaptăn și on păretar știu că noi avem unu pă care era scris: Cu apă rece și săpun spălându-ți a ta față, te umpli de viață! Astea erau puse în camera unde stătem, în bucătărie cum ar hi amu. Păretarile astea erau mai demult și mami le avea pă astea puse, după ace nu s-o mai pus astea că să punem alea țasute în război, faine, cu flori¹⁸.

Broderiile nu erau pline, urmăreau doar contururile, desenele, cu tehnica simplă a cusăturii „în urma acului” punctul de atracție al pieselor fiind inscripțiile. Inscriptiile de pe broderii reprezintă un moment aparte în practica decorativă și legitimează focalizarea de aici a atenției doar asupra broderiilor cu inscripții. Păretarele după ce erau terminate de cusut, se spălau, se apretau și se călcau și doar atunci frumusețea lor ieșea la iveală.

Păretarile astea io le-am cusut. Cumpăram jolju di la cooperativă din sat. O fost apărută hârtie așe ca ziarile cu modele și cu indigo copiem pă pânză. Modelile le făcem noi, ce gândem noi și după ace, dacă ne plăce cum îi, dacă nu, mai șterjem și adăugam altceva. Când gândem noi că îi bine, atunci cumpăram indigou și punem hârtia pă care am desenat deasupra punem indigou și jolju îl punem dedesubt și să copia. Cu mare grijă trebuia să faci după model. Apoi cumpăram ață și cosem și mesajile le scriem ce ne tuna nouă. Avem caiet cu amintiri și luam de acolo. Dacă făcem și de alea cu temă religioasă, atunci ne mai spune și maica, cotam mesaje din biblie. Așe le făcem, copiete cu indigou. Ne bătem capu, era lucru mult pă ele. Îți trăbuie vreo două săptămâni la unu, unde nu ne plăce mai șterjem. Păretare de astea am făcut și când am fost la părinți, până nu m-am măritat, noi am fost 4 fete, da și după ace. După ce am vinit la omu mneu, în 1968, atunci m-am apucat și am făcut și aici. Din 1968 în coce am făcut, până înainte de revoluție.

La astea le-o zâs că-s roizălite și că îs păretare cusute înaintea acului. Cât de mărut era frumoasă cusătura, tăt înaintea acului, trăbuie firu să-ți fie tăt de cătă tine ca să-ți margă cusătura oarecumva, așe să arate fain. Nu tătă femeile făceau, care aveu și daru că nu fiecare are daru ala. Io și amu la bătrâneță cos că tare mi-o plăcut.

Păretarile să apretau înainte după ce să spălau. Apreteal să făce cu fărină. Să pune o lingură de fărină, depinde cât de multe vroiei să apretezi, înt-on blid și tăt puneți câte on pic de apă și frecai bine să nu rămâie botoloșe. Luam o oală de 10 litere dacă avem mai multe haine de apretat. Punem oala cu apă pă foc și când hierbe, punem îngroșala ceie acolo și tăt învățem să nu hie botoloși de fărină și să nu să prindă pă fund până dăde on clocot, două. Apoi o luam jos și dacă era pe grosă mai punem on pic de apă și apoi o golem înt-o covată.

¹⁶ Inf. Cuc Sofia, n. 1951, Drighiu, Sălaj, 2021

¹⁷ Inf. Perșe Lucica, n. 1956, Motiș, Sălaj, 2022

¹⁸ Inf. Gui Angela, n. 1968, Sâg, Sălaj, 2021

Păretarile, după ce erau spălate și limpezâte bine, le băgam acolo în apreteala ceie. Le lăsam on pic acolo și apoi le punem la uscat. Când să uscau rămâneau așe țapine și le călcam cu călcător de ala cu jar¹⁹.

După cum semnaleză Nicolae Dunăre, păretarele sau broderiile pe pânză au fost obiecte târzii, create mai degrabă după ce pânza de fabrică s-a răspândit (din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), deoarece pânza țesută în gospodărie era prea scumpă, prea importantă pentru a fi, pur și simplu, atârnată pe perete. Nemaivorbind de inscripții: ele au fost semnul științei de carte a femeilor din clasele de jos, deci semnul unui fenomen târziu, adus de modernitatea înfiripată²⁰.

Inscripțiile pe broderii – ștergare de perete, fețe de masă, au devenit elemente la modă în decorarea interioarelor în clasele de sus germane și maghiare din Ungaria. Acestea transmiteau un mesaj religios având cumva o funcție de rugăciune permanentă și punere a casei sub pavăza lui Dumnezeu – alături, desigur, de icoane și alte însemne religioase, păstrate în familiile de catolici unde femeile au preluat moda estetică reformată²¹.

Modelele de broderie cu inscripții pentru bucătărie din România au fost precedate de simplele perdeluțe brodate mai degrabă minimalist sau ștergarele puse deasupra ferestrelor, semnificativ mai mici decât cele ale camerelor și deasupra ușilor. Dar toate aceste obiecte de podoabă nu se deosebeau prea mult de țesăturile și broderiile puse în camere.

Localizarea acestor broderii în bucătării semnaleză procese ce au configurat condiția femeii din punctul de vedere al științei de carte, al timpului de gestionat și al ocupațiilor, al limitărilor, dar și al capacităților de a depăși aceste limitări. Broderiile cu inscripții pentru bucătărie au semnalat și o tendință de autonomizare a femeilor față de tiparul destinat lor tradițional: broderiile au vizat bucătăria – spațiu sortit – și, în același timp, au ilustrat funcția la fel de veche a femeilor de estetizare a căminului.

În România, broderiile cu inscripții pentru bucătărie nu au fost recunoscute drept artă populară, în nicio perioadă, deși ele îndeplinesc toate criteriile pentru a fi socotite astfel:

- a) cea mai mare parte a fost creată în sate
- b) chiar dacă modelele au fost create în ateliere, ele au fost anonime și, în același timp, au fost cusute, adăugând sau nu elemente noi, dincolo de cele imprimate, în același registru anonim.

După cum am văzut, păretarele au fost broderii minimale, desene naive ce fac abstracție de multe aspecte relevante ale obiectelor, schițe ale unor obiecte reale: nu imitații sau copii. Caracterul de sugestii a fost mărit de inscripții. De fapt, inscripțiile și-au subordonat schițele, rezultatul fiind dublu artistic: prin forma versificată a inscripțiilor și prin semnificațiile date de desene, ba chiar în relație cu inscripțiile.

Semnificațiile date de fiecare păretar sunt unice. În acest sens, păretarele sunt obiecte de artă. Originea concretă a păretarelor cu inscripții le dă caracterul de artă populară și capacitatea de participare la crearea identităților sociale ale femeilor brodeze, dar și ale familiilor lor, în realizarea lor socială²².

Principalele elemente ale schițelor erau luate din viața vegetală și animală. Pe aceste păretare putem emancipa diferite simboluri: trandafirul simbolizează fata, trandafirul în vază era simbolul femeii căsătorite, pieptenele simboliza curățenia, iar florile și crenguțele cu flori tineretea. Unul dintre cel mai popular motiv de pe păretar este femeia, stăpâna casei, în bucătărie lângă cuptorul cu oalele din care ies aburii. Bucătăreasa e tânără și frumos îmbrăcată. De altfel, femeia nu apare în nicio situație în rolul de mamă, de familie, cu copilul ei, doar în rolul de soție iubitoare, gospodină, înfățișând-o pe aceasta în bucătorie, sau îndrăgostită, înconjurată de păsări și flori. Motivul păsării și al femeii este, fără îndoială, unul dintre cele mai vechi din arta plastică, lipsit de toate momentele sacre anterioare și de concretitatea civică și exprimă un dor nedefinit²³.

¹⁹ Inf. Cuc Anuța, n. 1951, Drighiu, Sălaj, 2021

²⁰ Dunăre 1985, p. 13

²¹ Bazac 2016, p. 9

²² Bazac 2016, p. 16

²³ Akos 1987, p. 31

Relația dintre text și ilustrație nu este nicidecum simplă și uniformă. În funcție de natura relației le putem clasifica în 4 tipuri:

1. imaginea și textul rezonează
2. imaginea cu textul nu rezonează
3. textul are un rol subordonat în raport cu imaginea
4. imaginea este subordonată textului²⁴.

Imaginea și textul naiv sunt adesea înconjurate de flori și ramuri. Această decorare a cadrului este foarte importantă, dacă nu cel mai important element al păretarului. Încadrarea poate fi subordonată dar în mare parte accentuată în detrimentul textului și al imaginii; proliferarea florilor suprimă adesea imaginea pe care o conține²⁵.

Inscripțiile de pe păretare infirmă, însă, concepția metafizică despre arta populară. Cum am văzut, ele au transmis, întâi, mesaje religioase, apoi și laice, dar conformiste și astfel, simpliste. Dar apoi ele au devenit vesele – indicând note de umor conștient referitor și la persoana gospodinelor care coseau, iar veselia a fost o critică implicită a mesajelor „adecvate”, o participare originală la relațiile morale din realitatea zilnică

Umorul din păretare este un semn al acestei evoluții și se găsește atât în păretarele ungurești, cât și în cele românești, ca amestec al satirei populare/sătești și al celei moderne/urbane: *Eu ți-am dat o sărutare când am fost la voi/ dacă ți-e cu supărare dă-mi sărutul înapoi* sau *Cine n-are vara minte/ Iarna nu mănăcă plăcinte!*

Tematica păretarelor este diferită, de aceea ele pot fi împărțite în familiare, de dragoste, igienice, religioase și glumețe. Când vorbim despre textul acestora trebuie să evidențiem existența obligatorie a rimei în text: *Bucătăreasa frumoasă face mâncare gustoasă!* sau *Spălându-ți a ta față, te umpli de viață!*

Aceste mici carpete afișează inscripții și imagini adaptate locului în care erau expuse: păretarele din bucătărie aveau cusute îndemnuri pentru gospodine de a păstra casele curate și de a pregăti mâncăruri bune soților, elogiau înțelegerea și dragostea dintre soți sau transmiteau mesaje de urare pentru meseni. Cele din camera unde se dormea sau din apropierea locului unde se dormea (pat,laviță) aveau de regulă motive religioase, altele aveau urări pentru un somn liniștit: *Somn ușor* iar altele erau folosite și pe post de tablouri, înfățișau peisaje sau scene legate de viața religioasă ori de familie, reproduceau adeseori un fragment dintr-un poem, o cugetare sau un îndemn religios.

Mesajele sunt de la cele mai simple urări de *Poftă bună!* sau *Fericire și noroc!* la mesaje mai complexe, mai explicite până la proverbe, povețe sau chiar o strofă de poezie sau un cântec: *Gospodina voioasă face mâncare gustoasă!*; *Tinerețe fără amor ca primăvara fără flori!*; *Adevărata, plăcută fericire/ E o sinceră iubire, Înțelegerea și iubirea să te conducă pe tine, Bucate bune am gătit pentru soțul meu iubit, Unde-i pace și iubire, e noroc și fericire*; versuri: *Păsările-mi cântă/ Florile-mi șoptesc/ Toate mă îndeamnă/ Ca să te iubesc!* Mesajul religios avea cumva o funcție de rugăciune permanentă și de punere a casei sub pavăza lui Dumnezeu: *Maica Domnului roagă-te pentru noi; Crezi în Dumnezeu, că el te va ajuta!*; *Dacă ai încredere în Dumnezeu/El te păzește pe tine; Isus și Maria ajută-ne pe noi; Dumnezeu este adevărul și sufletul nostru* alături, desigur, de icoane și alte însemne religioase, păstrate în familiile de catolici unde femeile au preluat moda estetică reformată, prin versuri, proverbe și povețe: *Cine n-are vara minte/ Iarna nu mănăcă plăcinte!* Sau *Bine gândești/ Bine dorești/ Bine primești!*

Aceste păretare cel mai adesea, erau puse pe pereții bucătăriilor, căci acolo se desfășura, în mare parte, viața unei familii obișnuite. În cercetările de teren am întâlnit încă foarte multe păretare etalate pe pereții locuinței, dar în majoritatea cazurilor în camera în care se stă și se gătește. Niciodată n-am întâlnit păretare în camerele „bune” din casă, acelea unde se așteptau musafirii și unde pe pereți stau înșirate

²⁴ Akos 1987, p. 25

²⁵ Akos 1087, p. 27

ștergarele și păretarele țesute în război. Așadar, păretarele erau doar pentru „uzul familiei“, ele purtau mesaje strict adresate celor apropiați: mesaje de învățătură, de constatare, de îndemn, etc. Astfel, orice femeie, atunci când se ducea în târg să-și cumpere o pânză desenată de păretar, era foarte atentă la mesajul cuvintelor pe care urma să le coase.

Am încercat să facem un fel de inventar al textelor pe care le-am găsit înscrise pe peretare. Chiar dacă desenele sunt foarte variate, textele se rezumă la doar câteva detalii ale vieții de zi cu zi:

- Pe primul loc în aceste „lozinci domestice“ este **casa** și mai presus de toate frumusețea, curățenia și armonia din ea. Astfel, pe multe păretare apare mesajul: *Fie casa cât de mică dar să fie curățită*. Pe un alt păretar cusut cu ață albastră apare textul: *Fie casa aceasta binecuvântată* sau pe altul, unguuresc, apare textul: *Binecuvântarea lui Dumnezeu să fie peste casa asta*. Așadar, de la Dumnezeu se aștepta binele și bunăstarea familiei, iar mulțumirile pentru tot ceea ce se întâmpla în cuibul familiei tot către Dumnezeu erau îndreptate. Dumnezeu binecuvântează casa, de aceea aproape în fiecare casă exista un păretar cu binecuvântarea în casă: *Unde-i credință acolo-i iubire/ Unde-i iubire acolo-i fericire/ Unde-i pace acolo-i binecuvântare/ Unde-i binecuvântare acolo-i Dumnezeu/ Unde-i Dumnezeu acolo lipsă nu-i*. Tot în același context este un alt mesaj de pe alt păretar unguuresc: *Pe pământul acesta cele mai valoroase sunt pâinea și cuvântul lui Dumnezeu*. Casa este privită ca locul unde îți găsești liniștea și fericirea: *Într-o așa casă, cu drag stai la masă; Unde este pace și lui Dumnezeu îi place!* Așadar casa este ocrotită și binecuvântată de Dumnezeu, de aceea este așezată sub protecția unor îngeri ce plutesc deasupra ei, de o parte și de alta: *Îngerași iubiți, casa mi-o păziți*

- **Femeia** și grija față de bărbat, un alt subiect întâlnit pe păretare. Pe vremuri, femeile erau bune gospodine, ele stăteau acasă și trudeau de zor la armonia familială: *Gospodina când e bună, rostul casei merge strună; Bucătăria fără femeie, e ca lacătul fără cheie; Bucate bune am pregătit pentru soțul meu iubit*. Bărbații erau alinați cu vorba «mândru», «mândruțul» și li se aduceau neconținut laude. Așadar multe mesaje de dragoste sunt adresate soților: *Cine bărbatul iubește/ Mâncare bună gătește, Pe soțul meu nu l-am văzut beat/ Nu-mi pare rău că m-am măritat sau Soțul meu e bun bărbat/ Îl sărut pe el cu drag; Dragul meu soț, dacă vii repede, prânzul te așteaptă gata*. Alte mesaje sunt chiar mai directe și se specifică foarte clar tipul de bărbat, de soț care este acceptat: *Mie-mi trebuie un om care nu merge la cârciumă/Care să câștige mulți bani și să mă iubească numai pe mine!* sau *Mie îmi trebuie un bărbat frumos care să nu bea/ Mulți bani să câștige mie să mii dea!* Alte mesaje sunt chiar de atenționare: *Soțul meu dacă nu rămâne acasă/ Ușor poate să găsească un musafir la masă!*

- Un alt subiect foarte des întâlnit în textele peretarelor, ca de altfel în tot ceea ce ține de creația populară, este **dragostea**. Mesajele pe această temă sunt diverse: *I-am mărturisit unui trandafir că te iubesc/Îl aleg pe cel mai frumos și ți-l trimit fie!* sau *Fără tine viața mea nu ar fi așa de frumoasă/ Îți doresc draga mea să ai o viață lungă; Ți-a mai spus cineva că cel mai frumos cuvânt este numele tău*. Poate că multe dintre femeile alegeau, când cumpărau peretarele de la târg, tocmai acele texte care ar fi putut să fie un îndemn ușor voalat pentru bărbații lor, prea oboșiți ca să le mai bage uneori în seamă, oboșiți după muncă. Am întâlnit câteva mesaje triste, pline de regret sau chiar reproș: *Toate păsările cântă durerea mea; Cine te iubește din suflet să nu-l părăsești/ că și tu de multe ori greșești; Nu mă da uitării fetițo nicio dată/Deschide-ți inima n-o ține încuiată! Despărțirea e dureroasă. De acum nu ne vom vedea. Rămâi cu bine draga mea!* Unele mesaje sunt chiar de cerere în căsătorie: *Dacă mă iubești pe mine/ Cere-mă în căsătorie; Scumpa mea te iubesc/Cu tine mă căsătoresc; Ți-am adus această floare și o inimă iubitoare/ Dă-mi și tu mâna ta și să fii soția mea!*

- **Fericirea, norocul și iubirea** presupuneau înțelegere, voie bună, zâmbete largi pe care cei ai casei, dar și cei care veneau în vizită, trebuia să le vadă dincolo de vorbele de pe pereți. Există în aceste texte un fel de promisiune continuă de veselie cotidiană și o viață conjugală ferită de încruntări. „*Unde-i*

pace și iubire/ E noroc și fericire“, sau „*Nu-i pe pământ mai mare fericire/ Decât căsnicia legată din iubire*“; *Cât în lume voi trăi, voi cânta și voi iubi.*

• O categorie aparte a acestor mesaje sunt cele cu temă religioasă. Marea majoritatea acestora sunt luate din Scriptură sau sunt simple îndemnuri la rugăciune: *Sfântul Anton, apărătorul săracilor, roagă-te pentru noi; Și zice Domnul: Iată zic vouă că unul dintre voi mă va vinde; Laudă sufletul meu pe Domnul! Crez în Dumnezeu/ Că el te va ajuta; Maica Domnului roagă-te pentru noi; Cristos ne însoțească viața noastră el să-și domnească Amin!* Am întâlnit însă și câteva cu versete din biblie, text mult și greu de citit: *”Pocăiți-vă dar și întoarceți-vă la Dumnezeu pentru ca să se șteargă păcatele, ca să vină de la Domnul vreme de înviore, dar cu împietrirea inimii tale, care nu vrea să se pocăiască, îți aduni o comoară de mânie pentru ziua mâniei și a arătării dreptei judecăți a lui Dumnezeu” Fapte 3:19. Roma 2: 5.* Unele texte religioase sunt în versuri, fragmente din cântări bisericești:

*Cer și mare și pământ ludă pe Domnul Sfânt
Deci și tu inima mea, cântă astăzi slava Sa
Soarele strălucitor din lumina tuturor
Lună, stele ce lucesc, despre el mărturisesc
Și pământul rotunjit, care-a fost împodobit
Cu munți, râuri și câmpii, despe El sunt martori vii
Vedeți păsările-n zbor, cum se înalță de ușor
Tunet, trăsnet, ploaie, vânt, toate a lui robi sunt
Ce adânc și minunat, mintea mea s-a luminat
De simt Doamne Dumnezeu ce ești TU și ce sunt eu.*

• Casa, bărbatul, căsătoria, fericirea, mâncarea bună, armonia conjugală, acestea ar fi cele mai întâlnite subiecte ale păretarelor, de orice limbă ar fi ele. Dar am întâlnit și păretare care conțin sfaturi, observații sau îndemnuri: *Înțelegerea este baza fericirii; Adevărată plăcută fericire/ E o sinceră iubire, Nimănui să nu-i faci rău/Că te vede Dumnezeu; Ocolește lenea și viața fără muncă.* Multe păretare au o bordură lată de flori. Florile, de altfel, sunt nelipsite în toate păretarele, fie că apar în desenul de pe margine, fie în textul cusut: *Cine florile iubește/ Suflet bun el dovedește; Tinerețe fără amor, ca primăvara fără flori.*

Broderiile cu inscripții pentru bucătărie ne ajută să demitizăm istoria și să punem problema autenticității artei populare într-un mod mai puțin inhibat și mai deschis vectorilor de identitate. Oricum, dacă păretarele au devenit obiceiuri, atunci când au fost cusute, ele au devenit astfel, deoarece au răspuns contextului istoric. Odată schimbat acest context, ele pot fi prețuite teoretic, pentru semnificațiile lor culturale complexe, dar dispar iremediabil din practica zilnică, lăsând loc unor noi forme de artă populară.

Din păcate, aceste carpete care decorau pereții și înfrumusețau încăperile caselor, spre deosebire de alte obiecte decorative (ne referim la cele țesute) au fost mult mai ușor și mai repede distruse, unele folosite ca și cârpe de șters.

Și noi am avut bugăte păretare de alea da, le-o țapat coptii aieștia²⁶.

Noi am avut multe păretare în tri camere și 3, 4 pă un părete. După ce nu s-o mai pus pă păreți, mulți o șters vasăle cu ele²⁷.

Păretare de alea am avut bugăte, da nu-i de mult de când le-am aprins²⁸.

Păretare de alea am avut multe, numa io câte am cusut, nu mai am că le-am aruncat²⁹.

²⁶ Inf. Gârbe Florica, n. 1925, Fizeș, Sălaj, 2021

²⁷ Inf. Marușca Floare, n. 1939, Fizeș, Sălaj, 2021

²⁸ Inf. Borz Viorica, n. 1943, Sâg, Sălaj, 2021

²⁹ Inf. Oprea Floare, n. 1955, Tusa, Sălaj, 2021

Multe dintre ele sunt încărcate cu greșeli de ortografie, dar să nu uităm că au fost realizate într-o perioadă dificilă, cu multe probleme de trai și de schimbare inevitabilă a stilului de viață, de altfel, multe femei pe astfel de păretare învățau să scrie Chiar dacă sunt distorsionate, ele reflectă și dorința de a scăpa de constrângerile deja abia tolerate ale vieții vechi, dorința pentru un mod de viață mai bun și mai civilizată decât înainte³⁰.

Ca orice modă, și aceea a păretarelor cu inscripții pentru bucătărie a transmis și răspândit mesaje și experiențe noi, adică o civilizație nouă: urbană, mic-burgheză, tendențial consumistă. Naive și pline de duioșie, cu sfaturi și învățături de toate zilele, vechile peretare ale bunicilor noștri sunt, de fapt, ferestre către o lume mult mai tihnită, mai iubitoare și mai atentă, oarecum, cu ea însăși.

Păretarele reprezentau în trecut gândurile, sentimentele și încurajările gospodinelor, pentru ele și pentru familia lor, și sunt oarecum similare cu unele mesaje care sunt postate acum pe Facebook. Singura diferență este că aceste mesaje erau cusute pe pânză și erau amplasate în diferite locuri din casă, la vedere, exact așa cum recomandă acum psihologii unor clienți, care au nevoie permanentă de încurajare și de motivație.

Iar dacă azi femeile ar mai coase astfel de păretare, în perioada pandemiei de Covid, pentru a-și proteja soții, probabil ar fi propus texte cu îndemnuri de genul:

În viață rămâi/Dacă te speli des pe mâini!

Poartă mască, nu uita/E mai importantă viața ta!

Stăm în casă împreună/ Și-ți gătesc mâncare bună!

Te aștept cu drag la mine/ Dacă-ți iese testul bine!

Până nu te vaccinezi/ Pe mine nu mă mai vezi.

Eu vaccinul mi-am făcut/Și deloc nu m-a durut/ Să ți-l faci și tu acum/Dacă vrei să fi cu mine acum!

Păretarul cusut, cu mesaj, era un element decorativ al caselor în trecut, dar și unul educativ prin pildele și îndemnurile înscrise. Toate aceste păretare sunt deosebite, mai ales că toate au un mesaj adresat familiei, iubirii, lui Dumnezeu sau adresat bunului mers al familiei.

Așadar, satul sălăjean păstrează încă multe tradiții vii, multe repere din spiritualitatea trecutului. Este încă o sursă a identității noastre, păstrător al trecutului dar adaptat unui prezent din ce în ce mai agresiv și mai dornic de schimbări.

Cu toate transformările profunde care s-au petrecut și se petrec în satul sălăjean, el va reprezenta un spațiu de referință pentru însăși cultura românească. Satul va fi întotdeauna locul genezei noastre. Trebuie să acceptăm că fiecare generație își vede viața altfel structurată și adaugă noi valori la cele vechi.

BIBLIOGRAFIE:

- Bazac 2016 – Ana Bazac, „CURAT ȘI BINE ARANJAT, FACI DIN COLIBĂ UN PALAT”: Broderiile românești cu inscripții pentru bucătărie din prima jumătate a secolului al XX-lea, Editura Universității București, 2016
 Stoica 1973 – Georgeta Stoica, *Interiorul locuinței țărănești*, Editura Meridiane, București, 1973
 Akos 1987 – Kovacs Akos, *Protecții de perete inscripționate*, Editura Corvina, Budapesta, 1987
 Dunăre 1985 – Nicolae Dunăre, *Broderie populară românească*, Editura Meridiane, București, 1985

³⁰ Kovacs Akos, op.cit. p. 23

1. Păretar cu mesajul „Darul Casei” – colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

2. Păretar cu mesaj de dragoste – colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

3. Păretar cu mesaj – colecția Livia Fărcaș, Biușa

4. Păretar cu mesaj – colecția Livia Fărcaș, Biușa

5. Păretar cu mesaj religios – colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

6. Păretar cu mesaj de dragoste, Sâg

7. Păretar cu mesaj – colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

ARTĂ

MEMORIA FIGURATIVĂ A PICTORULUI VILMOS SZABÓ

ATTILA SZABÓ*

THE FIGURATIVE MEMORY OF THE PAINTER VILMOS SZABÓ

ABSTRACT: *We focus on the art of Vilmos Szabó from Zaláu, and on the local collection made of his works, emphasising specificities of style and technique during the four periods of his creation: the 1970's, the 1980's, the 1990's and the period between 2000–2009.*

KEYWORDS: *contemporary art, the Vilmos Szabó collection from Zaláu, Târgu Mureş school of art, Cluj-Napoca, Zaláu, periods of creation, art techniques, biography*

REZUMAT: *Articolul parcurge etapele creației artistului Vilmos Szabó din Zaláu, teme și tehnicile preferate, sistematizând opera în patru cicluri: anii 1970, anii 1980, anii 1990 și perioada 2000–2009.*

CUVINTE-CHEIE: *artă contemporană, colecția Vilmos Szabó, școala de la Târgu Mureş, Cluj-Napoca, Zaláu, etapele creației, tehnici artistice, biografie*

Momentul 1981 în fenomenul atunci încă destul de sărac al artei contemporane sălăjene este deschiderea Galeriei de artă Ioan Sima, ce găzduia o colecție personală vastă a unui artist încă în viață, colecție formată în urma donației a peste osută de lucrări de artă semnate de artistul Ioan Sima, oferite Sălajului cu condiția valorificării acestora sub formă de expoziție permanentă într-un spațiu adecvat. Un miracol, de fapt, al erei ce nu permitea utilizarea altor nume proprii decât cel al „conducătorului” (Ceașescu). Era cazul, totuși, al unui artist emerit, recunoscut și premiat în multe cazuri la diferite forumuri culturale prestigioase și de elită pe acea vreme – al unui artist născut încă în secolul XIX, arta căruia nu prezenta niciun pericol din punct de vedere ideologic, fiind vorba de un discurs artistic postimpresionist intimist-peisagist-portretist. Cazul, similar cu cel al lui Irimescu de la Fălticeni, a fost bineînțeles o întreprindere sălăjeană realizată cu multe intervenții necesare și o imensă muncă de convingere asupra conducerii politice locale ale vremii (total neinițiate în de-ale artelor), și o presiune din partea susținătorului pictorului Sima în persoana lui George Botezatu. Demersuri soldate cu un veritabil succes, absolut de invidiat. O colecție de artă a unui artist clujean – ce-i drept, născut în Sălaj și cu activitate artistică deseori legată de meleagurile pământului natal – a devenit patrimoniu muzeal în format de expoziție permanentă. Dar la acest moment (1981) se afla deja într-o fază de ascensiune cariera unui artist plastic tânăr local, de fapt stabilit la Zaláu și ajuns aici din Mureș, care lucra într-un stil nou, total diferit de cel al lui Sima – altă școală, altă generație, altă viziune și alte condiții de lucru. Acesta a fost Vilmos Szabó. Cariera sa de circa patru decenii s-a dezvoltat la Zaláu, oraș care la început nu promițea altceva decât o cvasi-izolare culturală, cel puțin față de fluxul artistic abundent cu care artistul s-a familiarizat la Târgu Mureș sau mai apoi în Cluj. Aceste perspective oarecum provinciale ale contextului social de la Zaláu au fost asumate în mod conștient, și chiar bine explorate. Condițiile locale acceptate cu satisfacție s-au

* Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zaláu; email:

dovedit a fi într-atât de confortante încât a refuzat ferm posibilitatea ce i s-a oferit la Cluj la facultatea de arte plastice, și anume cea de a preda pictură.

Consider că pe cât de palpitană ni se oferă a fi cercetarea operei artistului care, după o carieră derulată la Cluj, încă în vremea vieții și-a făurit la Zalău un mic muzeu de artă ce-i purta numele (Ioan Sima), pe atât de interesantă și de provocatoare ni se prezintă analiza operei artistului care și-a desfășurat întreaga activitate profesională la Zalău, nefiind zălăuan după naștere. Moștenirea sa artistică materializată în cazul unei colecții locale de peste șaptesute de piese, se situează la un alt nivel cultural-artistic, sau, dacă vreți, estetic și spiritual-filosofic, decât cel al lui Sima, fiind un univers mult mai complex, mai problematic și mai provocator la contemplare, gândire, aplecare asupra temei, etc. Considerăm că dobândește astfel calități și componente de valoare mai însemnate ca în cazul fericit al celui alt artist mai sus amintit, fapt ce justifică în mod mult mai profund o eventuală inițiativă de patrimonializare muzeală a operei în cauză. Ori, scopul periplului nostru asupra operei se realizează și în această perspectivă, și anume, a valorizării muzeografice. Studiarea ermeneutică sau o exegeză filosofico-estetică a operei sale este sarcina specialiștilor din alte domenii, în schimb inventarierea, sistematizarea datelor documentate, adică a specificului artistic al acestei colecții – reprezentative de altfel pentru arta românească contemporană de sfârșit de secol XX – ne revine ca sarcină nouă, muzeografilor. În textul ce însoțește prezentarea celor patru decenii de creație prin câteva reproduceri ale unora dintre operele reprezentative, vor interveni în mod inevitabil noțiuni și expresii preluate dintr-un limbaj analitic estetic și interpretativ-subiectivist, fapt explicat de natura temei dezbătute.

Cu aceste premise revenim la sintagma preluată de la criticul de artă Mircea Oliv¹: *memoria figurativă a pictorului Szabó Vilmos*, care ni se prezintă acum sub forma unei opere încheiate în anul 2009, documentate recent în cadrul programului de cercetare al Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. Anul 2022 – momentul împlinirii a 80 de ani de la nașterea artistului – oferă un prilej pentru a parcurge succint această carieră artistică printr-o scurtă revistă a operei, aflată mare parte în colecții private. În acest demers ne bazăm pe structura unei publicații precedente², preluate parțial și dezvoltate aici. Am folosit în documentarea noastră o sistematizare pe criteriul tehnicilor artistice, în lucrarea de față referindu-ne și la aspectele tematice și de stil, urmărind încadrarea operei în perioade de timp bine definite. Ne folosim de cele câteva scurte analize și/sau texte curatoriale mai mult sau mai puțin poetice/filosofice aferente unor expoziții personale ale artistului, provenite din partea unor critici de artă, respectiv interviuri și articole apărute cu și despre el, dar și de cele câteva cataloage sau broșuri de expoziții, printre care și contribuția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău la valorificarea cercetărilor derulate în cadrul proiectului de documentare a fenomenului artistic sălăjean³.

Dezbaterea pe seama operei artistului Vilmos Szabó este interesantă și în contextul schimbărilor sociale ale epocii în care aceasta s-a desfășurat. Adică sfârșitul secolului XX, începutul secolului XXI, acesta fiind situat parțial în ultima fază a dezvoltărilor artistice coordonate/influențate/permise de politicile culturale de stat într-un regim totalitar și în faza incipientă a trecerii la libertatea totală de expresie și de tematizare a artei de după „eliberare” (1989)⁴. Ori, din punctul acesta de vedere al tranziției, va fi interesant să urmărim schimbările survenite în opera artistului.

Datele biografice în cazul lui Vilmos Szabó sunt relevante în explicarea unor aspecte de stil. El se trage dintr-un anturaj spiritual caracteristic și bine definit al artei contemporane transilvănene pe care îl numim școala de la Târgu Mureș⁵. El a urmat liceul de artă din acest oraș efervescent în ceea ce privește mișcările culturale moderniste, fiind născut în satul apropiat, Dumbrăvioara. I-a avut ca profesori

¹ Oliv 2005, p. 5.

² Szabó 2017, pp. 24–26

³ Szabó 2005; Szabó 2017

⁴ Cârnelci 2013 p. 96

⁵ Banner 1990 pp. 128–129.

pe pictorul și graficianul Pál Nagy, pe pictorii Gábor Piskolti, István Barabás și István Incze. Dintre ei, mentorul său personal, maestrul de la care a învățat cel mai mult, a fost Pál Nagy, un promotor al picturii moderniste ardelenesti și omul de bază al fenomenului menționat mai sus, și anume al *școlii de la Târgu Mureș*⁶. Vilmos Szabó a absolvit Facultatea de arte plastice din Cluj-Napoca în anul 1975, la secția de artă monumentală, sub îndrumarea profesorilor László Tóth⁷ și Béla Abodi. Totuși, în genul artei monumentale nu a primit comenzi, având doar trei lucrări: două la Liceul Pedagogic din Zalău – un al secco și un sgraffito – respectiv lucrarea sa de licență: o compoziție la Casa corpului didactic din Cluj-Napoca⁸.

Formarea sa de artist coincide cu deschiderea culturală a anilor 1960–70 spre valorile artistice occidentale, materializat prin asimilarea limbajului neoavangardei și adaptarea acestuia în context pozitiv, promovat și de facultatea din Cluj-Napoca. Orașul Zalău, reședință de județ, era atunci în modul concret o provincie, aflată la distanțe fizice și culturale considerabile de centrele artistice cum sunt Clujul, Baia Mare, Oradea sau chiar Satu Mare sau Bistrița. Repartizat aici ca profesor de desen, Szabó își începe astfel cariera artistică într-un context cultural-artistic neprielnic, în momentul sosirii sale la Zalău, grupul mic de pictori locali fiind format din amatori, iar cei doi artiști cu studii de specialitate sunt deja inactivi profesional, aflându-se la vârsta senectuții⁹. Încă nu exista la acea vreme Galeria de Artă „Ioan Sima”, iar Vasile Lucăcel, directorul de atunci a muzeului își abandonase de mult vocația sa de pictor. Totuși, după venirea lui Szabó, absolvenții facultății de artă din Cluj, ceramiști, pictori, graficieni, sculptori, care se stabilesc sau doar poposesc câțiva ani la Zalău, vor fi organizați într-un cenaclu local al artiștilor plastici, în cadrul căruia Vilmos Szabó își asumă rolul promotorului, organizând expoziții și saloane de artă în incintele nu întotdeauna potrivite ale unor case de cultură, eventual la muzeul județean.

Prima etapă a carierei sale este cea de-a doua jumătate a anilor 1970 (Planșa 1–4). Tematica lucrărilor preponderent grafice din această perioadă sunt familia (soția, copiii), anturajul din imediata apropiere a familiei, redate în tuș, creioane cerate, guașă. Elaborate într-o viziune expresionistă cu accente suprarealiste, emană din aceste lucrări o căldură interioară care se datorează în primul rând tematicii alese. În același timp, se observă o certă înclinare spre proporțiile monumentale. Afinitățile evidente pentru specificul desenului, respectiv picturalitatea unor transparențe, rafinamentul cromatic ni-l prezintă pe Vilmos Szabó atât un grafician, cât și un pictor desăvârșit. Uleiurile din această perioadă trădează un cvasi-abstracționism compus cu o accentuată tentă constructivistă. „Zalăul a fost o zonă albă pe harta artelor plastice înainte ca eu să fi venit aici. Împreună cu colegii mei am depus eforturi să dăm culoare și conținut acestei zone albe. Consider că am reușit”, menționează într-un interviu¹⁰, dar asta este deja perioada anilor optzeci.

Începutul anilor optzeci mărturisesc despre o continuare a tehnicilor grafice în creion, tuș, cretă cerată, guașă, păstrând tematicile precedente, lucrări realizate în condiții domestice adaptate, artistul neavând încă atelier pentru demersuri mai ample și formate mai mari. Astfel, în uleiuri realizate în aer liber sau în bucătăria locuinței, își face apariția o viziune figurativă, antropomorfă în speță, dar și fragmente de peisaj, naturi statice (Planșa 5–7). În cea de-a doua jumătate a deceniului opt se conturează foarte ferm teme preferate care vor persista pe întreaga durată a vieții (Planșa 8–9). Este momentul când artistul va avea un atelier propriu, împărțit cu tânărul absolvent, pictorul Zsolt Ágoston. Apar deja motivele, temele, simbolurile specifice ale operei mari: trecerea, pierzania, moartea, liniștea, timpul încremenit, teme apocaliptice accentuate și cromatic, puse în scenă de naturi moarte cu o atmosferă apăsătoare și dramatică, denotând stări de incertitudine și de o perpetuă periclitare (este probabil momentul când Securitatea a încercat să-l recruteze ca informator despre colegii de breaslă, demers soldat cu eșec din

⁶ Vécsi 2015 p. 221; Kuruc 2017, pp. 65–68.

⁷ Banner 1990 p. 149

⁸ „Societatea” (1975), Cluj-Napoca, „Soarele” (1983), Zalău; „Fete” (1983), Zalău.

⁹ János Moldován și Erzsébet Erdei

¹⁰ Kuruc 2017

partea Serviciilor, dar care au creat artistului evidente stări de neliniști). Singura consolare în atmosfera tenebrelor este simbolică legată de motivul de covată: siguranța și protecția oferită de scutul protector – pântecul mamei, leagănul nou-născutului, motivul speranței. În același timp, acest motiv devine forma unui sanctuar personal, protector al vieții. Perioada este încheiată cu o expoziție personală realizată în 1988 la galeria UAP¹¹ din Zalău, galerie a filialei Cluj-Bistrița-Zalău, la care artistul va adera la finele acestei perioade (1990). Numărul colegilor, al artiștilor profesioniști a crescut considerabil până la acest moment, iar galeria UAP asigură mediul favorabil pentru dezvoltarea artei contemporane locale, în special pentru artiștii tineri. Aceasta oferea o alternativă viabilă în termenii complementarității la discursul artistic sălăjean desfășurat sub egida Galeriei de Artă Ioan Sima, deschisă în 1981, care găzduia expoziția de bază Ioan Sima, și, mai rar, expoziții ale unor artiști consacrați din țară. Însă, cei câțiva ani (1986–1991) ai funcționării galeriei UAP din Zalău nu au permis ca această misiune să se manifeste îndeajuns.

În anii nouăzeci apar schimbări majore în opera lui Vilmos Szabó, astfel încât în uleiuri asistăm la epuizarea tematicilor precedente, perioadă încheiată cu lucrări mari, ce reflectă asupra evenimentelor tragice ale revoluției din 1989 (Planșa 10-B, *Moartea albă*, ulei, pânză, 110x100 cm), sau se folosesc de motive simbolice-alegorice ale morții/vieții (crucea, craniul de animal; Planșa 10-A), urmând ca la mijlocul deceniului, tehnica de ulei să dispară aproape total, lasând loc pastelului ce va domina de aici încolo toată creația (Planșa 11–13). Este prima perioadă a taberelor de creație artistică, în special a celor din Ungaria (Hejce, Nádudvar, Hortobágy) la care pictorul este invitat ca reprezentant al generației sale din rândul artiștilor ardeleni. Tehnica pastelului, îndeajuns de picturală și foarte potrivită unui artist cu afinități grafice, este folosită cu succes și cu ușurință în condițiile taberelor de creație, permițând realizarea rapidă a unor lucrări spontane. Pastelul devine astfel un mediu optim al limbajului plastic propriu, reușind să valorifice foarte sugestiv expresivitatea dramatică a tonurilor închise într-un stil expresionist accentuat. Expoziția personală de la Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău din 1993 prezintă deja aproape integral piese realizate în pastel. Mai apare în recuzita tehnică și acrilicul, o perioadă persistă și creionul, dar vor fi abandonate definitiv tehnica tușului și guașa. Va participa totuși cu lucrări de grafică mică la expozițiile de ex-libris din țară, în special cu linogravuri. „Ceea ce privește grafica, îmi place comunicarea sinceră, la obiect, a limbajului grafic în alb-negru. Multe ori omul nu simte nevoia culorii, poți vorbi și în alb-negru, în mod chiar foarte serios. Este important mesajul. Și propozițiile simple pot fi expresive“¹².

Schimbarea se mai poate observa și în alegerea tematică: lucrările realizate în anii șaptezeci-optzeci au un caracter avangardistic-urban, iar odată cu apariția tehnicii pastelului, artistul se va orienta cu precădere spre lumea vizuală a mediului rural tradițional. Schimbarea orientării tematice se poate urmări în lucrările de pastel, astfel în primii ani încă se nasc compoziții cu tentă filosofică, prin recontextualizări atipice ale obiectului ales ca motiv, dând naștere unor lucrări cu un oarecare iz social-politic, iar apoi în a doua jumătate a deceniului, găsim lucrări în care abordarea și conținutul de tip sentimental-senzual al vizualului se leagă de temele de acum decisive ale artistului: fragmente de peisaj, obiecte de uz gospodăresc tradițional folosite în mediul rural, totodată aspecte din anturajul gospodăriilor, șurilor de la țară, fragmente de case țărănești, curți și interioare ale unor anexe gospodărești. Printre aceste motive găsim, pe lângă fragmente de arhitectură populară, accesoriile specifice, deja uitate și nefolosite, ale vieții de la țară, surprinse într-o stare izolată, sau doar neglijate, întâmplător aruncate, ascunse în pod sau alungate în fundul șurii. Toate aceste obiecte surprinse într-o situație de relativă pierzanie, devin motivele vii și deosebit de expresive ale unei lumi vizuale create cu mijloace artistice, dobândind calitatea de documente ale vremii. În orice caz, documente fidele ale creației artistice. Este perioada de creație referitor la care unii exegeți ai artei lui Vilmos Szabó folosesc sintagma de *etno-art*, adică un fel de abordare a universului

¹¹ Uniunea Artiștilor Plastici

¹² Kuruc 2017

cercetat de etnografi, deși aceste lucrări nu au nimic în comun cu descrierea (grafică) de tip etnografic. Au în schimb multe particularități ce le apropie de un suprarealism și un simbolism ce se folosește de expresivitatea fragmentului ce ține locul întregului. Construcția formei, trasată cu ajutorul contururilor puternice, dinamismul compozițional accentuat, sporesc tensiunea vizuală, impactul căreia rămâne totuși unul blând, datorită ductului liniar sinuos. Motivele tipice care apar în această perioadă, adică rădăcinile, obiectele, detalii de interior și exterior ale unor șuri și cotețuri de animale, ni se prezintă într-o lirică vizuală ce elogiază aparent obiecte banale. Totuși, este clară prezența umană, viețile celor care au utilizat aceste obiecte sau au trăit în acest mediu evocat sugestiv, viața lor desfășurându-se parcă în fața ochilor noștri. Contextul social-istoric în care se dezvoltă acest univers artistic, este perioada modernizării și urbanizării accentuate (forțate?) a mediului rural din ultimul deceniu al secolului XX, mediu care, în forma sa tradițională, dispare într-un ritm deosebit de rapid, fenomen evident regretat de artist, care, cu operele create, realizează un memento acestei lumi tradiționale din care se trage și el, și de care se simte legat cu rădăcini adânci.

Ultima perioadă de creație (2000–2009) este deosebit de fertilă, tematica rămânând aceeași, deopotrivă și tehnica dominantă, adică pastelul, folosit în taberele de creație din Ungaria (Bugac, Szentendre) sau din țară (Ip, Jebucu, Șinteu, Joseni, Gheorgheni, Carastelec). Cele câteva lucrări în acrilic sau ulei sunt doar rare excepții. Idealul artistului este aici construirea unui univers artistic în care, aidoma unor simfonii, motivele lumii defuncte vor prinde viață în realitatea lor vizual-plastică. În ultimii ani, printre altele, se observă apariția unei forme de boltă sugerând bolțile unui cavou, totodată apare într-un mod accentuat și motivul de pasăre – simbol al sufletului și expresia clară a credinței artistului confruntat cu situația inevitabilă a morții. Sunt evidente și trimiterile la unele idei ca libertatea, înălțarea/renașterea, speranța. Referitor la pictura sa, artistul vorbește despre cromatica dominată de utilizarea culorilor închise, grave. „Mă fascinează în primul rând dramatismul lucrurilor. Chiar dacă am o fire veselă, cum, de fapt, mă cunoaște lumea, arta mea are un caracter dramatic. Iubesc viața, frumusețea existenței, probabil de aceea mă atinge efemeritatea lucrurilor, trecerea, stingerea acestora. M-a caracterizat dintotdeauna această sensibilitate. Atmosfera dramatică nu bate totuși în tragism, ci vine în sprijinul aclamării vieții. Să nu pierdem nimic. Să nu îngăduim dispariția obiectelor din jur, deoarece ele ne identifică. Să nu ne distrugem mediul inconjurător, căci astfel ne distrugem pe noi înșine. Acest angajament nu-mi este propriu numai mie, ci mai multora dintre artiști”¹³

Criticul de artă Zoltán Banner, care a reflectat asupra acestei a doua mari perioade a creației lui Vilmos Szabó (1990–2009), subliniază că acea direcție în care arta lui Szabó Vilmos se încadrează, începe de fapt cu István Nagy, cel care „a surprins universul satului ardelenesc, în special cel secuiesc, încă în integritatea lui, dinaintea momentului prăbușirii acestuia, în deplina lui monumentalitate interioară. Acest univers ce funcționa pe vremuri conform propriilor lui legi, în opera lui Vilmos Szabó este deja destrămat, total descompus pe elementele și părțile lui constitutive.” Lucrările lui Brueghel și lumea ciudată olandeză redată în perspectivă aeriană, seamănă perfect cu zonele din Ciuc sau Răstolnița. „Viața de la țară trebuia să fi fost asemanatoare și pe la noi, doar că atunci nu avusesem încă pictori (numai domnitori) care să fi immortalizat această lume pe care ultima oară a văzut-o Balázs Orbán. Pe urmă, când s-au născut maștrii fondatori ai școlii secuiești: István Nagy, Ferenc Márton, Imre Zsögödi Nagy, societatea care i-a selectat a început să se prăbușească datorită faptelor de nestăvilit. În timp ce Brueghel și compatrioții săi și-au realizat opera în epoca de înflorire a societății olandeze, maștrii școlii secuiești au apucat să aducă în focusul viziunii artistice luminile locurilor natale doar la sfârșitul celei mai fericite epoci a secuimii. Următoarea generație, András Bordi, József Bene, István Incze și alții, privesc înapoi cu nostalgie, mitizând locurile și personajele caracteristice acestei epoci fericite despre care vorbește și Dezső Szabó în scrierile sale. Vilmos Szabó este reprezentantul următoarei generații, totodată al celei mai

¹³ Kuruc 2017

numeroase, împreună cu Elek Sövény, András Gaál, Imre Balázs, Sándor Plugor, Árpád Márton, Ferenc Sükösd, Endre Simon și alții. Lor le-a revenit sarcina cea mai cumplită, cea mai dramatică, dar totodată cea mai provocatoare: confruntarea cu starea de neschimbat, efectuarea unei socoteli finale, a unei lichidări, a unei inventarieri – de fapt a reprezentării acelor «flori de mucegai». Conform personalității fiecăruia, toți și-au ales propriul rol în îndeplinirea sarcinii dictate de Istorie.¹⁴

Criticul și esteticianul István T. Józsa subliniază dramatismul acestei arte, care în interpretarea sa „ține pe de o parte de natura temei alese, pe de alta, se regăsește în exprimarea artistică a creatorului, îndeosebi în acele contururi. Problema conturului apare deseori în istoria artei: avangarda, începând cu expresionismul, a surprins subiectul, obiectul prin contur. Contururile negre ale lui Vilmos Szabó au un înțeles simbolic. (...) În aceste imagini (...) el cuprinde contururi dezbinat, destrămate. În perspectiva marcată de acestea, vedem niște decupări, fragmente în prim-plan, imaginile fiind metonimii în care fragmentul ține locul întregului. Toate acestea fiind construite pe schemele primare ale orizontalului, ale verticalului, ale crucii și ale arcului boltit”.¹⁵

Este unul dintre aspectele esențiale ale artei lui Vilmos Szabó faptul că exprimarea sa are un accent preponderent liniar-grafic, și asta chiar și în cazul când pictează pe pânză în format mai mare (de ex. 110*100 cm). Acest grafism, sau mai corect spus, acest apetit pentru linie, se recunoaște în jurnalele vizuale ale artistului – caiete de notițe, însemnări, idei și multe desene cu pixul și stiloul – o serie de „caiete de schițe” care îi însoțesc întreaga carieră¹⁶.

Revenim la ideea patrimonializării culturale. Cu ocazia inițiativei zălauane de valorizare sub forma unei expoziții permanente a operei artistului Vilmos Szabó, susținut în anul 2014 – și eșuat din varii motive – criticul de artă Radu Vasile remarcă într-un articol publicat în revista „Tribuna”¹⁷ notele universale ale acestei opere, depășind aspectele minore, care conservă un anume localism ardelean, subliniind faptul că „evoluția artei lui Szabó Vilmos exprimă o dramă, în notele ei general umane, a cărei cauză este identificată ca recurență a unei memorii afectate tocmai de presiunea schimbărilor temporale. Sunt numeroase lucrările sale care exhibă ca o «lamentație» un mesaj de factură intimistă în căutarea unei «foste» prosperități, a unei «foste» plenitudini vitale. Semnele acesteia se întâlnesc peste tot, în operă: sfeșnice cu lumânări, obiecte aparținând altor epoci ale civilizației tradiționale, fiare de călcat din fontă, obiecte ale civilizației rurale, ustensile domestice, case, elemente de arhitectură, etc. Se autoportrețizează mereu acompaniat de astfel de semne ale unei lumi dispărute, mai degrabă ca un memento «al plângerii» propriei sale vremii, ca o eternă reîntoarcere utopică spre paradisuri pierdute. Acestor lucrări le lipsește însă dimensiunea militantă, ele sunt recursuri intimiste, ca un fel de tragică reculegere, dar confortabil idealistă”.

Din considerente tehnice și cu scopul dobândirii unei viziuni clare asupra colecției aflate la Zalău, demersul nostru de documentare a inventarului colecției de la Zalău a identificat existența unui număr de 644 de piese, inventar pe care l-am diferențiat în 9 categorii sub criteriul tehnicii folosite: găsim astfel 155 de desene în tuș, 35 de lucrări în cretă cerată, 88 guașe și acuarele, 10 monotipii și alte tehnici grafice mixte, 22 acrilice, 32 de linogravuri, 25 de uleiuri, 36 desene în creion, 241 de pasteluri, și – în afara acestora – o multitudine de caiete de schițe cu desene realizate în stilou, filz, creion, baiț, tuș, etc. În afara colecției din Zalău, o parte însemnată a operei se află în proprietate particulară și în colecții publice din Ungaria, Elveția, Franța, Germania, Statele Unite ale Americii, Japonia și țări din fosta Yugoslavie.

¹⁴ Banner 2005

¹⁵ Józsa 2005

¹⁶ Szabó 2010

¹⁷ Vasile 2014, pp. 31, 36.

BIOGRAFIA

• **Activitatea artistică desfășurată în domeniul picturii și graficii:**

- din 1975 participă la expoziții județene în Zalău și Cluj-Napoca.
- din 1990 este membru UAP din România;

• **Expoziții naționale:** 1976, 1981 Muzeul de Artă Cluj-Napoca; 1988 expoziție de “Ex-Libris”, Oradea; 1988 Bienala de pictură, Sala Dalles, București; 1989 expoziție de “Ex-Libris”, Caracal, Bacău, Florești; 1991 expoziție de “Ex-Libris”, Oradea; 1991 Bienala de desen Arad; 1994 expoziție de “Ex-Libris” Oradea; 1997 Bienala de desen Arad; 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002 Covasna; 1998 expoziție de “Ex-Libris”, Bacău; 2000 expoziție de “Ex-Libris”, Cluj-Napoca; 2001 București (UAP).

• **Expoziții internaționale în țară și peste hotare:** 1991, 1992, 1993 expoziție de caricatură Tokyo (Japonia); 1992 expoziție de “Ex-Libris”, Chișinău (Rep. Moldova); 1999 expoziție de grafică mică, Tokyo (Japonia); 1999 expoziție de grafică mică, Gorni Milanovac (Iugoslavia); 1997 Bienala de grafică mică, Cluj-Napoca; 2001 A III-a Bială Internațională de Grafică Mică – Cluj-N., Expoziția de Mail Art Cluj-N., expoziția de Ex Libris Cluj-N., Trienala de Grafică Tokyo; A 3-a Bială Internațională de Grafică Mică Cluj-Napoca;

• **Expoziții în grup peste hotare:** 1990, 1991 Marcali (Ungaria); 1990 Keszthely, Budapesta, Szentés, Harkány (Ungaria); 1992 Budapesta, Szentendre (Ungaria); 1992 Budapesta, Hejce (Ungaria); 1993 Budapesta (Ungaria); 1994 Hejce (Ungaria); 1995 Hejce, Encs (Ungaria); 1996 Hortobágy, Debrecen, Hajdúhatháza, Hejce, Nádudvar (Ungaria); 1997 Hortobágy, Hejce, Encs, Hajdúhatháza, Nádudvar (Ungaria); 1998 Hortobágy, Hajdúhatháza (Ungaria), Saint Michel (Franța); 1999 Hortobágy, Hajdúhatháza, Hatvan, Budapest, Polgár (Ungaria), Saint Michel (Franța); 2000 Hortobágy, Debrecen, Szentendre, Vaja (Ungaria); 2001 Hortobágy, Budapesta, Miskolc (Ungaria); 2002 Hortobágy, Hajdúhatháza. 2003 Hortobágy, Budapest.

• **Expoziții personale:** 1968 Casa Sindicatelor, Târgu-Mureș; 1976 Muzeul de Istorie și Artă, Zalău; 1977 Galeria Mică a Fondului Plastic, Galeria Korunk, Cluj-Napoca; 1978 Galeria Mare a Fondului Plastic, Târgu-Mureș; 1981, 1983, 1993 Muzeul de Istorie și Artă, Zalău; 1988 Galeria Fondului Plastic, Zalău; 1991 Centrul de Cultură „Marcibányi” (Ungaria); 1995 Galeria Korunk, Cluj-Napoca; 1998 Galeria Gy. Szabó Béla, Cluj-Napoca; 1998 Galeria Orășenească, Kazincbarcika (Ungaria); 2002 Zalău, Biblioteca Județeană, 2005 Cluj-Napoca, Muzeul de Artă.

• **Expoziții personale postume:** 2009 Cluj-Napoca, Galeria Reményik Sándor; 2010 Zalău, Muzeul de Artă Ioan Sima; 2013 București, Institutul Balassi. 2015 Zalău, Centrul de Cultură și Artă al Județului Sălaj, 2022 Zalău, Casa EMKE.

• **Participări la tabere de creație:** 1990, 1991 Marcali (Ungaria); 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997 Hejce (Ungaria); 1995, 1996, 1997 Encs (Ungaria); 1996, 1997 Nádudvar (Ungaria); 1996, 1997, 1998, 1999, 2000–2008 Hortobágy (Ungaria); 1998, 1999 Saint Michel (Franța); 1998–2008 IpArt (România); 2000 Lăzarea (România); Jebuc 2002–2008; Baia Sprie 2002, Budapesta 2003, Szentendre (2008). Lakitelek (2009).

• **Premii:** 1988 premiul “Cea mai bună gravură în linoleu” la expoziția “Ex-Libris”, Oradea; 1998 premiul II. la expoziția de “Ex-Libris”, Bacău;

BIBLIOGRAFIE

- Banner 1990 – Zoltán Banner, *Erdélyi magyar művészet a XX. században*, Budapesta, 1990
 Banner 2005 – Zoltán Banner, *Ferestre in ziduri surpate, în Szabó Vilmos, Zalău, 2005*
 Cârnci 2013 – Magda Cârnci, *Artele plastice in Romania. 1945–1989. Cu o addenda 1990–2010*, București, 2013
 Józsa 2005 – István T. Józsa, (fragment de analiză curatorială), *în Szabó Vilmos, Zalău, 2005*
 Kuruc 2017 – János Kovács Kuruc, *Szabó Vilmos, korunk reprezentatív művésze*, în *Hepehupa* nr. 1, 2017

Oliv 2005 – *Mircea Oliv, la Zalău. Despre Szabó Vilmos. În 1988*, în *Caiete Silvane*, nr. 4, 2005

Szabó 2005 – *Szabó Vilmos, Zalău*, 2005

Szabó 2010 – Attila Szabó, *Szabó Vilmos. Desene – Rajzok, Zalău*, 2010

Szabó 2017 – Szabó Attila, *Szabó Vilmos 75*, în *Caiete Silvane*, nr. 149, 2017

Vasile 2014 – Radu Vasile, *Persistența memoriei*, în *Tribuna*, nr. 275, 2014

Vécsi 2015 – Zoltán Nagy Vécsi, *A marosvásárhelyi képzőművészeti oktatás alakulása és hatása a hatvanas-hetvenes évek művészeti életére*, în *Sors és jelkép*, Budapest, 2015

PLANȘA 1. A: *Compoziție*, creion, hârtie (70 × 100 cm, cca. 1975); B: *Potretul bunicii*, creion, hârtie (30 × 40 cm, cca. 1986); C: *Compoziție*, linogravură, hârtie (40 × 30 cm, cca. 1979).

A

B

D

C

E

PLANȘA 2. A, B, C: Ilustrații la poezii de Ady Endre (tuș, hârtie, cca 1978–1987); D, E: compoziții, fără titlu (tuș, hârtie, cca. 1980–1988).

A

B

PLANȘA 3. A: din ciclul *Familia*, guașă, hârtie (30 × 21 cm, cca. 1977–1982);
 B: din ciclul *Fluturele*, guașă, hârtie (30 × 21 cm, cca. 1977–1982).

A

B

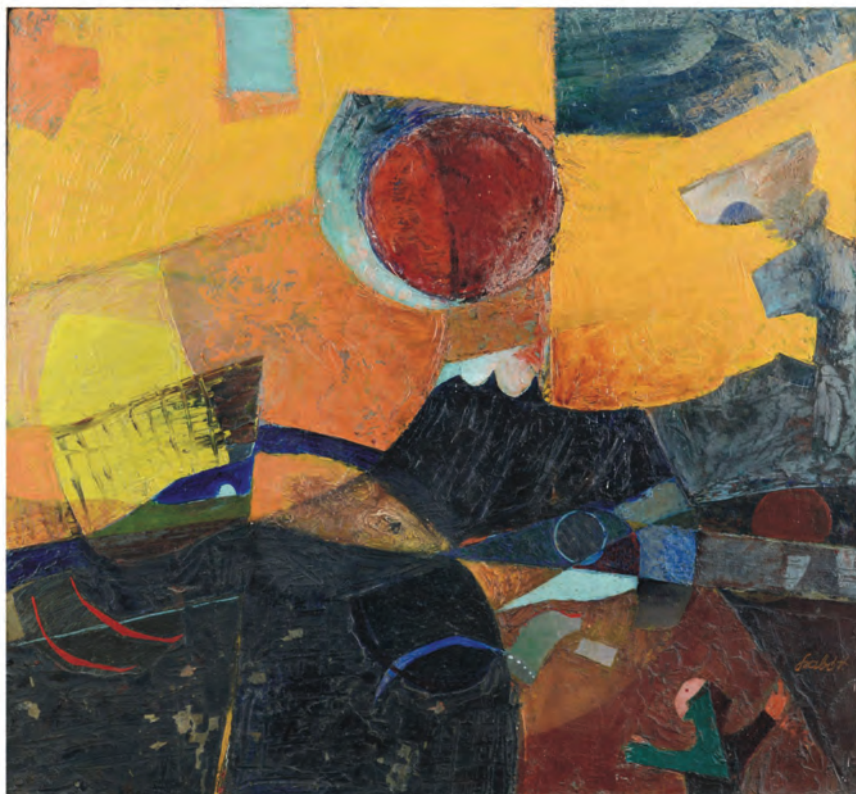
C

PLANȘA 4. A: *Autoportret*, guasă, hârtie (30 × 21 cm, cca. 1979–80); B: *Compoziție cu două figuri*, guasă, hârtie (30 × 40 cm, cca. 1977); C: din ciclul *Familia*, creion cerat (30 × 21 cm, cca. 1978).

PLANȘA 5. A: *Portretul lui Pál Nagy*, ulei, PFL (50 × 70 cm, 1979–80).

A

PLANȘA 6. A: Compoziție abstractă, ulei, PFL (40 × 40 cm, cca. 1977); B: Fragment din curtea artistului, ulei, pânză (90 × 80 cm, cca. 1980–82).

PLANȘA 7. A: *Piatră de polizor*, ulei, PFL (70 × 50 cm, cca. 1987);
B: *Natură statică cu mojar*, ulei, PFL (70 × 50 cm, cca. 1979–80).

A

B

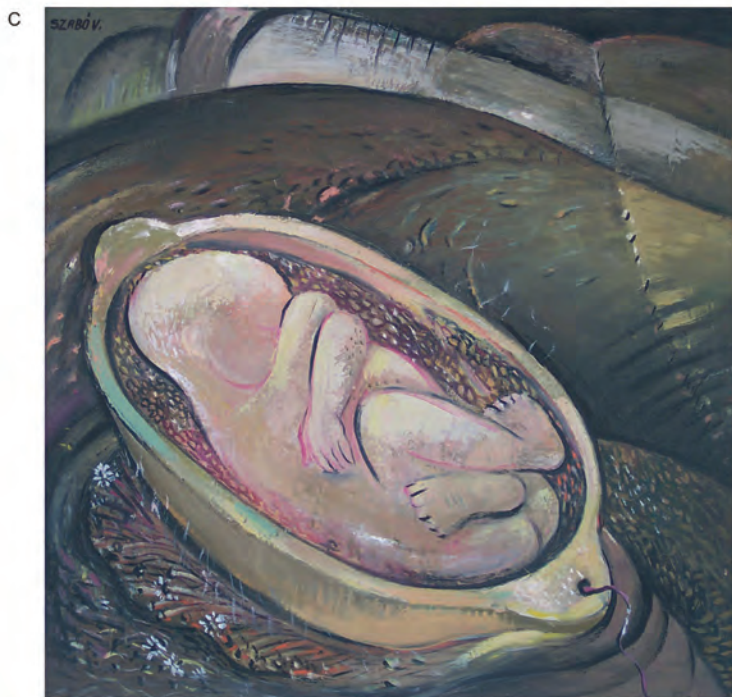
PLANȘA 8. A. *Natură statică cu floarea soarelui și ceas*, ulei, pânză (54 × 40 cm, cca. 1986); B. *Lumânare*, ulei, pânză (50 × 50 cm, cca. 1987).

A

B

C

PLANȘA 9. A: *Autoportret cu lumânare*, ulei, pânză (35 × 50 cm, cca. 1988); B: *Natură moartă (muci de țigară)*, ulei, pânză (30 × 55 cm, cca. 1988); C: *Bebeluș*, ulei, pânză (60 × 60 × cm, cca. 1988).

A

B

PLANȘA 10. A: *Amintiri*, ulei, pânză (110 × 100 cm, 1993); B: *Moartea albă*, ulei, pânză (110 × 100 cm, 1990).

PLANȘA 11. A: Din ciclul *Rădăcini*, pastel, hârtie (60 × 40 cm, 1994); B: *Butoiul*, pastel, hârtie (70 × 50 cm, 2008).

A

C

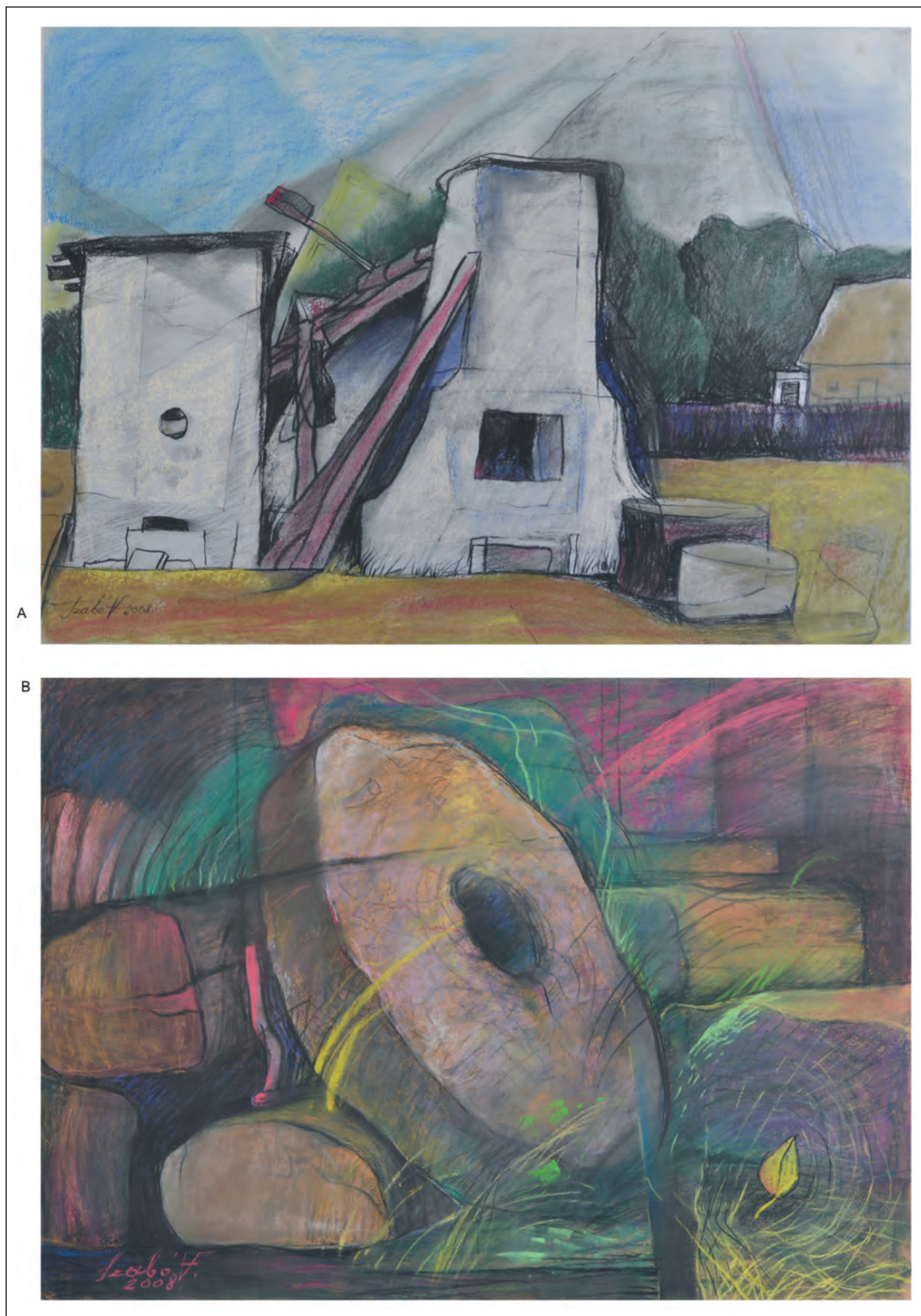

B

D

PLANȘA 12. A: *Biserică*, pastel, hârtie (70 × 50 cm, 2003); B: *Madonă cu covată*, pastel, hârtie (50 × 70 cm, 1995); C: *Fântână*, pastel, hârtie (35 × 50 cm, cca. 2005); D: din ciclul *Case la țară*, pastel, hârtie (50 × 70 cm, cca. 2000).

PLANȘA 13 . A: *Cuptor*, pastel, hârtie (70 × 50 cm, 2008); B: *Piatră de moară*, pastel, hârtie (70 × 50 cm, 2008).

MUZEOGRAFIE

DIN ISTORIA MUZEOGRAFIEI. MUZEUL „AL. SAINT GEORGES” – UN FURNIZOR DOCUMENTAR GENERATOR DE CERCETARE

IOAN OPRÎȘ*

FROM THE HISTORY OF MUSEOGRAPHY. MUSEUM „AL. SAINT GEORGES”
– A RESEARCH GENERATING DOCUMENTARY PROVIDER

ABSTRACT: Alexandru Saint-Georges (1886–1954) belongs to the Romanian modern museography vanguard. Being a military officer, close to the royal circles, he gradually formed and refined his museographic interests and abilities, insistently searching for adequate ways to create representative museum collections for the history of Romania. He reached his aim by founding an interesting museum! He used the elites and the institutions with priority, trying – and succeeding! – to recover especially symbolic marks and testimonies regarding the evolution of modern Romania.

The current study demonstrates his intuitions on the real value of some memorial objects, used as and representing acts of politic, administrative and cultural power. With an extraordinary persistence, the founded museum – which carried his name until its disestablishment (1948) – had a sustained activity for identifying, recovering and treasuring thousands of numismatic, philatelic, historic, and artistic objects. The gathered collections were organised on clear principles, their custodians being good professionals.

In this study various owners (especially key figures), their typology, ways and means for patrimony development are presented.

The museum created and led by Alexandru Saint-Georges ended its activity at the installation of the political regime called „of popular democracy”. Its collections were redistributed to libraries, state museums and archives, representing valuable sources for research and knowledge about „histories” of institutions and personalities, both of county and local value, and regarding the mentalities and deeds in the modern Romanian society.

KEYWORDS: museum, collection, heritage, document, holder

REZUMAT: Alexandru Saint-Georges (1886–1954) aparține avangardei muzeografiei moderne din România. Ofițer ca formație profesională, apropiat cercurilor regale, și-a format și și-a rafinat treptat interese și aptitudini muzeografice, căutând cu insistență căile potrivite constituirii de colecții muzeale reprezentative pentru istoria României. Și-a atins scopul prin fondarea unui muzeu interesant! A uzat cu prioritate elitele și instituțiile, căutând – și reușind! – să recupereze îndeosebi însemne simbolice și mărturii privitoare la evoluția României moderne.

Studiul prezent dovedește intuițiile sale pe seama valorii reale a unor obiecte memoriale, utilizate și reprezentând acte de putere politică, administrativă și culturală. Cu o insistență ieșită din comun, muzeul fondat – care i-a purtat numele până la desființare (1948) – a desfășurat o susținută activitate pentru identificarea, recuperarea și tezurizarea a mii de obiecte numismatice, filatelice, istorice, artistice etc. Colecțiile adunate au fost organizate după principii clare, custozii lor fiind buni profesioniști.

În studiul de față se prezintă diverși deținători (îndeosebi personalități marcante), tipologiile acestora, căi și mijloace de dezvoltare patrimonială.

Muzeul creat și condus de Alexandru Saint-Georges și-a încetat activitatea odată cu instalarea regimului politic zis de democrație populară. Colecțiile sale au fost redistribuite unor biblioteci, muzee de stat, arhive, constituind surse valoroase pentru cercetare și bună cunoaștere a unor „istorii” de instituții și personalități, atât de valoare județeană și locală, cât și privind mentalitățile și faptele din societatea românească modernă.

CUVINTE-CHEIE: muzeu, colecție, patrimoniu, document, deținător

* Prof.univ.dr. Școala Doctorală-Universitatea Valahia Târgovoște; ioanopriș42@gmail.com

Hărnicia, pasiunea, energia și iubirea dau drepturi imprescriptibile, la neuitare. În muzeografia din România nu sunt mulți care să le fi dobândit! Între cei cu asemenea virtuți se numără – la loc de mare cinste – Alexandru Saint-Georges¹. Figură de legendă, calitățile sale, dar mai ales rezultatele demersului său cultural, au alimentat și „hrănesc” lucrările multor istorici, sprijinindu-le demersul științific. Colecțiile adunare prin sârguința lui Alexandru Saint Georges sunt parte a tezaurului cultural național, fie aceste documente arhivistice, valori bibliofile, arheologice, numismatice, istorice, artistice, memoriale, naturale. „Autorul” lor nu a semnat nici o lucrare științifică, dar se găsește în lucrările unor prestigioși învățați, dobândind astfel drept la recunoștință. În paginile următoare aducem argumente.

Fig. 1. Tânăr locotenent în Germania (Figurile 1–3 au fost publicate de către Ștefan Păun și Ioana Blănaru în cartea *Muzeul Al-Saint Georges*, Editura Cartea Universitară, fiindu-ne trimise prin amabilitatea dr. Aurelia Duțu)

Muzeul Saint-Georges și animatorul său – împreună cu micul grup care l-a slujit² – au dovedit un simț aparte al terenului în căutare de calorii culturale. Desigur că patronajul regal a contat în legăturile muzeului cu colecționarii, mai ales, și în identificarea de bunuri culturale muzeificabile.

Astfel, în februarie 1938 directorul s-a deplasat la Dorohoi și Dănileni pentru a prelua o donație făcută de familia Cerbu; în luna următoare el a fost la Șimleul Silvaniei, iar în iulie s-a deplasat la Târgu Trotuș³.

Muzeul a funcționat în București, str. Polonă nr. 24, fiind subordonat Uniunii Fundațiilor Culturale Regale, care-i asigura bugetul (în 1938 – 32500 lei).

¹ Alexandru Saint George (Botoșani, 20 aprilie 1886 București – 1954), absolvent al Școlii de ofițeri a fiilor de militari – Iași, promoția 33 (coleg cu Carol al II-lea), apoi a Școlii de ofițeri din București, a fost trimis, la un stagiul de perfecționare în Germania (regimentul 17 Husari Negri „cap de mort” din Brunschweg și la Școala de război din Neisse), absolvent ca șef de promoție cavalerie. În Primul Război Balcanic a servit ca locotenent în Regimentul 2 Roșiori, iar în Primul Război Mondial avea grad de căpitan. Fondator de Muzeu (1908), cu experiență muzeală probată de activitățile instituției ce i-a purtat numele. Referințe: Păun, *Muzeul*, 2007; Teodorescu, *Contribuții*, 1997, pp. 127–143; Duțu, *Documente*, 1997, pp. 397–406; Mihalcea, *Un creator*, 2016; Păun, *Muzeul*, 2021.

² În anul 1938 acesta era format din Al. Saint-Georges (director), Rodica Soreanu (asistentă), Mircea Cernătescu (funcționar), Rozeta Nicolescu (numismat) și Gh. Săftoiu (camerier), salarizați în ordine cu 7000 lei (net 5935), 5000 (4303), 4000(2375), 3000(2605), 2500(2174)lei. Cf. ANIC, inventar 617, fond Muzeul Al. Saint-Georges, dosar 45, f. 2, 5.

³ Ibidem, f. 13, 19, 68.

În luna august muzeul a achiziționat „obiecte vechi” cu o sumă considerabilă – 68000 lei⁴. Peste 3 luni, o nouă colecție – numismatică – aparținând lui Theohari Antonescu (46 de monezi rare) a fost achiziționată contra sumei de 2000 lei⁵.

Nu de puține ori s-a apelat la colaboratori: în iulie 1938, H. Costescu a primit 2450 lei pentru fișele documentare alcătuite pentru Secția filatelică a muzeului⁶.

Muzeul a cheltuit în acel an o sumă considerabilă pentru secția Pușkin (Chișinău), dedicată valorosului poet rus. Între cei care s-au ocupat direct de organizarea acesteia – dar și de dotarea ei – a fost pictorul basarabean Malașevski. Acesta a primit în lunile iulie-septembrie și octombrie 1938 câte 500 lei lunar pentru serviciile sale, incluzând și tablourile sale asupra subiectului, dar adăugând 1500 lei pentru sculptorul Pitz, executant a 2 basoreliefuri. Numai transportul lucrărilor la Muzeul Pușkin a costat 400 lei⁷.

Muzeele mici fac servicii mari, acesta este un adevăr nu prea bine cunoscut și, mai ales, recunoscut. Nici măcar de cei care au moștenit – este și cazul pe care îl comentăm – importante și valoroase colecții. Cercetarea acestora a generat și nuanțat cunoașterea istoriei prin numeroase adăugiri, iar uneori chiar radicale și senzaționale completări tematice⁸. Fără de aceste tezaure documentare și în afara mărturiei lor multe detalii privind apartenența și circulația bunurilor culturale ar fi rămas necunoscute. Detalii, care, frecvent, lămuresc aspecte cu totul speciale.

Un căpitan de jandarmi de la Legiunea din Târgoviște, Negrescu Antoniu, care le-a fost de mult folos cu o informație aparte: pe vremea când a studiat la Viena a aflat de la profesorul universitar Arnold despre „un mare român, un mare învățat, pictor și sculptor” din zona Sibiului, colonelul preot Sava Popovici. Ajuns cu serviciul comandant al Legiunii de jandarmi Sibiu, l-a reîntâlnit pe acest învățat retras la nepotul său Dimitrie Săvoiu din Sadu. Sava Popovici era sigur un om învățat, deținea un manuscris de 25000 pagini, alte 15 manuscrise în chirilică și 25 de volume în română, istorisind fapte și isprăvi de istorie militară necunoscute, așa că „nu trebuie să lăsați să se piardă”, ci să ajungă la instituții și oameni interesați. În plus, deținea o valoroasă colecție de icoane și tablouri („după italieni”), care „numai cinste pot să facă muzeelor noastre”, ca și mai multe piese sculptate⁹.

Colonelul Sava Popovici (Râul Sadului la 12 octombrie 1818 – 30 martie 1906 Gura Râului), a fost angajat preot militar în Garnizoana Sibiu la Regimentul 31 infanterie (1850), mutat în Bucovina și Galiția, iar din 1855 în Regimentul român din Italia; a fost făcut prizonier de francezi în 1859, rămânând în Italia până în 1866, când a fost transferat la garnizoana din Arad, iar între 1875 și 1897 la Viena. A fost decorat cu crucea „Merentis” și cu ordinul „Frantz Josef I”.

De la Băile Herculane – Mehadia, Muzeul a primit portretele lui Franz Josef și împărătesei Elisabeta¹⁰. Primăria orașului Roman le-a dăruit 15 peceti vechi privind așezarea; gesturi similare au făcut și cei din Primăria comunei Rovine (jud. Arad) – 5 peceti vechi și registrul de procese verbale (în limba maghiară); de la Dăbuleni-Romanați au primit 2 registre de stare civilă (1832, 1835), cerându-li-se și pecetiile, iar cei de la Gheorghieni (jud. Ciuc) le-au trimis 34 peceti maghiare, fiind îndemnați să continue printr-un „comitet de persoane intelectuale” să strângă și alte obiecte¹¹.

Celor din conducerea Ministerului de Finanțe, li s-au cerut chiar 2 serii complete din monedele și

⁴ Ibidem, f. 66.

⁵ Ibidem, f. 110.

⁶ Ibidem, f. 76.

⁷ Ibidem, f. 68, 76, 84, 97, 104. Muzeul Saint-Georges a deținut un bust Pușkin, la a cărui achiziționare a fost sprijinit de dr. Eufrosina Dvoicenko.

⁸ Ca exemplu, lucrările lui Scăiceanu, *Istoria*, 2011; *Dicționarul*, 2018, au valorificat patrimoniul filatelic adunat de Muzeul Al. Saint-Georges, contribuind în mod esențial la cunoașterea mișcării filatelice din România.

⁹ Cf. informația din 20 martie 1932, în loc.cit., dosar 58, f. 3.

¹⁰ Cf. adresa de mulțumire a muzeului către Direcțiunea Băi termale Mehadia, idem, dosar 77, f. 59.

¹¹ Cf. adresele de mulțumire ale Muzeului către Primăria Roman (nr. 283/30 august 1935), Primăria Rovine (nr. 207/10 septembrie 1935) și Primăria Dăbuleni (nr. 265/9 august 1935), în loc.cit., dosar 75, f. 9, 11, 22, 23.

medalii, plus „fabricatele” Fabricii de timbre și de chibrituri. Iar Direcției Generale de Măsuri și Greutăți, o piatră neagră de încercat aurul și o serie de 16 lame pentru încercat argintul¹². Observăm că cei de la Muzeu își aveau documentarea bine pusă la punct și știau clar și exact ce anume să ceară.

Fig. 2. Locotenent Al-Saint Georges

Demersurile, uneori chiar prea insistente, n-au reușit la toți cei vizați. Adresându-se Prefecturii județului Dolj, ca de la Muzeul Olteniei și cel al Fundației Aman să li se trimită peceteile anterioare anului 1922, portrete, documente vechi, plus monede, insigne dublete, s-au văzut refuzați¹³. La Craiova, grupul de intelectuali luminați și tradiția, dar și orgoliul oltenesc nu îngăduiseră înstrăinări de bunuri memoriale. Ceea ce îi onorează!

Nu toate autoritățile sunt receptive și multe nici nu răspund la cererile făcute. Așa că, Saint Georges le critică: „cred că e datoria autorităților să dea cel mai larg consens și să colaboreze la opera culturală a Fundației Regale” și să facă „cercetări serioase pe teritoriul acelei comune”¹⁴. Celor întârziați la răspuns, ca Primăria din Pișchia (jud. Timiș Torontal) – cărora le-a cerut peceteile vechi – îi îndeamnă amintindu-le că „așa au procedat multe primării de pe tot întinsul țării și am primit până astăzi cantități enorme de obiecte”¹⁵. Ba chiar, în situații extreme – ca la Pueștii de Sus (jud. Râmnicu Sărat), unde școala și biserica și multe clădiri au fost devastate în timpul războiului, Saint-Georges a cerut noi investigații pentru a găsi icoane, documente, cădelnițe, cruci, pomelnice, acte vechi etc.¹⁶

Nu-i scutește nici pe cei aflați în situații speciale, profitând la maximum de antetul său protector: i-a rugat pe cei de la Primăria Ocna Sibiului să-și ceară documentele predate spre studiu, în 1920, Institutului de Istoria Națională a Universității din Cluj; ba chiar să determine prin „fețele bisericești, profesorii și ceilalți oameni importanți, în vederea adunării de obiecte pentru mărirea colecțiilor

¹² Cf. adresele Muzeului cu nr. 154/22 mai 1935 și 276/20 august 1935, loc.cit., dosar 76, f. 53, 59.

¹³ Cf. adresele Muzeului către Prefectură și Primăria Craiovei, cu nr. 310–311/12 septembrie 1935, idem, dosar 75, f. 20, 36.

¹⁴ În adresa Muzeului către Primăria comunei Păltiniș (jud. Dorohoi) cu nr. 31/28 ianuarie 1935, idem, dosar 75, f. 14.

¹⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 263/9 august 1935, idem, f. 15.

¹⁶ Cf. adresa nr. 264/9 august 1935, idem, f. 16.

acestui Muzeu”¹⁷. Iar obiectele împrumutate celor de la Cluj, să le fie donate tot lor! Nici în acest caz, cei din București n-au avut succes.

Totuși, la insistențele lui Al. Saint-Georges, cei din Primăria comunei Ocna Sibiului i-au răspuns că cele 20–30 de diplome vechi (de 400–500 ani) deținute de ei, plus o „poruncă” dată de Mihai Viteazul în timpul luptei de la Șelinber, le-au împrumutat (1920) doar Institutului de Istorie Națională din Cluj „spre a servi de material istoric și documentar studenților”; le ceruseră insistent înapoi, dar nu le primiseră. Deci, nici vorbă să le doneze!¹⁸

Nici la Timișoara, Muzeul n-a prea avut succes, Primăria municipiului răspunzând direct Ministerului de Interne – prin intermediul căruia s-a intervenit – că „obiectele antice de cari se face amintire în acel ordin nu le putem expedia, având Municipiul nostru un Muzeu regional, numit «Muzeul Banatului», cu o reputație deosebită și o vechime de peste 50 ani. În consecință, toate obiectele antice ce ne parvin se depun în acest muzeu, pentru care municipiul nostru aduce permanente și considerabile sacrificii”¹⁹. Accepta însă, eventualele duplicate!

Și o nepoată de-a lui Mihai Kogălniceanu – Emanoila L. Ghika (Moșia Rudești, jud. Roman) a ținut să-și omagieze înaintașul, trimițând Muzeului o plachetă de bronz reprezentându-l pe bunic²⁰. Tot din Roman, Maricel R. Ioachim le-a donat 20 monede de argint vechi, descoperite pe moșia socrului Vasile Ioachim de la Schineta (j. Vaslui)²¹.

Muzeul și-a dezvoltat un întreg sistem informativ privind descoperirile întâmplătoare de piese numismatice. Autoritățile, în primul rând, informau sprijinind recuperarea. Așa s-a petrecut cu descoperirea de la Caradețeni (jud. Tighina) unde s-au găsit, într-o oală de lut, 28 de piese din argint și 8 din aur; sesizate și anunțate de „Universul” din 9 iunie 1935, Muzeul le-a cerut prin Inspectoratul general al Jandarmeriei²².

În 25 mai a anului 1935, tot din „Universul” s-a aflat despre cele găsite de Grigore Ștefan și Grigore Costea din Grindași (jud. Ialomița): o comoară de 25 kg aur pe moșia din Valea Măcrișului, cerută de asemenea, pentru Muzeu²³. În aceeași primăvară, Vasile Garabet din Gura Văii (com. Racova, jud. Bacău) a găsit 398 monede, pe care Legiunea de Jandarmi din Bacău le-a ridicat și le-a depus la Banca din Oituz; tot astfel se ridicaseră alte monezi găsite la Foltești (jod. Covurlui) și Lujerdiu (jud. Someș), iar la Malcoci (jud. Tulcea), din via lui Virginia Păsat, tot jandarmii au preluat 52 monezi de argint (multe cu efigia împăratului Traian)²⁴. Știind despre aceste izvoare patrimoniale, nu ne mirăm de interesul Muzeului pentru cărțile de specialitate. Așa că solicitarea făcută librăriei Franz Mühldorf din Cernăuți pentru lucrările lui Sabatier (*Monnaies byzantines*, Paris, 1920 și *Déscription générale des monnaies*, 2 vol.) de a le achiziționa contracost, apare normală. Cei din Muzeu cunoșteau că la București, doar Vasile Canarache (ziarist și colecționar, viitor director al Muzeului de arheologie din Constanța) deținea cartea gen. Fischer (fost general de jandarmi la Cernăuți) despre *Numismatica moldo-valahă*²⁵.

Ministerul de Interne și al Administrației a sprijinit direct Muzeul transmițând dispoziții autorităților județene în acest sens prin ordinul nr. 8723 din 8 iulie 1935. Așa că Muzeul a urmărit atent pe cei presupuși a deține obiecte cu valoare istorică, artistică, memorială. De la cei care au executat prompt dispozițiile, patrimoniul său s-a mărit numeric și valoric. Odată primite, le-a răspuns prompt: celor din comuna Ianova (jud. Timiș Torontal) pentru cele 3 ștampile vechi, le mulțumeau laudându-le gestul

¹⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 33/28 ianuarie 1935, loc. cit., dosar 75, f. 17.

¹⁸ Cf. adresa Primăriei cu nr. 129/25 ianuarie 1935, loc. cit., dosar 59, f. 4.

¹⁹ Cf. adresa Primăriei cu nr. 28983/1935, loc. cit., dosar 59, f. 12.

²⁰ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 295/30 august 1935, loc. cit., dosar 59, f. 114.

²¹ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 286/30 august 1935, idem, f. 133–134.

²² Cf. adresa Muzeului cu nr. 181/10 iunie 1935, în loc. cit., dosar 75, f. 76.

²³ Cf. adresa Muzeului cu nr. 161/25 mai 1935, idem, f. 75.

²⁴ Cf. adresele Muzeului cu nr. 123/6 mai și 150/17 mai 1935, idem, f. 69, 73,

²⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 134/8 mai 1935, idem, f. 60.

prin care „dovediți dragoste pentru operele culturale ale Majestății Sale precum și pentru cultură”²⁶. Mulțumiri au primit și cei din Primăria generală a Bucureștiului pentru insigne, afișe, pecețile vechi, monografia (în manuscris) și alte obiecte, iar cei de la Beiuș (jud. Bihor) pentru 5 ștampile vechi (de lemn) și alte 5 din metal, plus 2 tablouri ale lui Franz Josef²⁷.

Celor de la Primăria din Ceptura (jud. Prahova), întârziați într-un răspuns pozitiv, le reamintesc ordinul circular ministerial, indicând ce să li se trimită (peceți, manuscrise etc)²⁸. La Primăria prahoveană din Vărbilău, le-au cerut direct peceți, ștampile și obiecte „de la proprietari, preoți, învățători și alți oameni de bine!”²⁹ Iar celor din Primăria comunei Stâlpu (jud. Buzău) le-au scris, îngăduitori, că-i așteptau, căci „și doar dacă v-ați da osteneala ați putea găsi câteva obiecte mai interesante”³⁰.

Muzeul și-a extins solicitările și-n străinătate. Misiunile diplomatice ale României au fost implicate în sprijinirea căutărilor de bunuri muzeale. Așa se face că o statuie de marmură reprezentând o femeie (fără cap), cu o construcție ce reprezenta epoca clasică greacă, și pe care un demnitar turc Pangiri Bey (proprietar de drept, în casa căruia se găsea) din Istanbul, o donase celor de la București. Lucrarea cântărea câteva sute de kilograme, se găsea la locul ei în casa Pangiri Bey (închiriată Legației Japoniei), dar în calea împlinirii donației a intervenit Legea monumentelor din Turcia, care oprea exportul acestor lucrări. Insistând la Legație, consulul român C. Crețu s-a angajat să „rezolve” problema, cu atât mai mult cu cât proprietarul era bătrân și bolnav, iar lucrarea era vizată și de colecționari americani³¹.

Și de la Roma, Legația României l-a informat pe Al. Saint-Georges că lucrările (cataloage) numismatice aparținând regelui se puteau achiziționa de la Firma Hoepli din Milano, care editase *Corpus Nummorum Italarum*, puse în vânzare în beneficiul orfanilor funcționarilor de stat³².

Interesul Muzeului pentru bibliografie a fost de altfel permanent; o arată și adresa librăriei Franz V. Mühldorf – Cernăuți din 31 mai 1935 că le trimisese volumele unui mare numismat, Sabatier (*Monnaies byzantines; Description générale des monnaies*, 2 vol.)³³.

Știindu-i interesați, învățatul botanist Al. Borza – împătimit cercetător de izvoare istorice – i-a răspuns lui Saint Georges că deținea ediția Kohen (*Les monnaies*, 1930–31, 8 volume), și că dacă erau interesați le-o vindea cu 10000 lei, deci cu o reducere de 20% față de prețul pieței³⁴.

Cu un alt învățat din Chișinău, Al. Saint-Georges a întreținut legături strânse, fiindu-le util pentru sesizări de valori deosebite, dar mai ales pentru cunoștințele sale de genealogie pe seama boierimii basarabene. După ce-a trimis la Muzeu, *Spița baronilor Cristea*, interesul a sporit, întrevăzând prin lucrările lui Bezviconi „trecutul unei provincii aproape necunoscute din toate punctele de vedere”³⁵.

Motivația lui Al. Saint-Georges pe seama sarcinilor Muzeului apare foarte clară: „adună obiecte relative la diferite categorii de oameni, care au avut o importanță oarecare în vechime și acum, pe teritoriul României Mari de astăzi și anume: familii domnitoare, nobilimea, oameni politici, oameni de știință, oameni de literatură, muzică, teatru, comerț, artele frumoase și credințele de tot felul”; ca Muzeu al Fundațiilor regale „nu face deosebire între naționalitate și credință”³⁶. Foarte clar!

²⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 269/13 august 1935, loc.cit., dosar 75, f. 26.

²⁷ Cf. adresele Muzeului cu nr. 135/8 mai și 347/3 octombrie 1935, idem, f. 29, 31.

²⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 325/20 septembrie 1935, idem, f. 27.

²⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 280/30 august 1935, idem, f. 2.

³⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 247/1 august 1935, idem, f. 8.

³¹ Cf. adresele Consulatului regal al României, Istanbul, nr. 2493, 22 septembrie și 1 octombrie 1935, loc.cit., dosar 59, f. 16–17.

³² Cf. adresa Legației regale a României, Roma, semnată de secretarul Gr. Bilciurescu, ca răspuns la cererea Muzeului cu nr. 659/17 iunie 1935, idem, f. 20.

³³ În loc. cit., idem, f. 23.

³⁴ Cf. scrisoarea lui Al. Borza, înregistrată la nr. 103/1935, loc.cit., dosar 59, f. 37.

³⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 19/16 ianuarie 1935, loc.cit., dosar 59, f. 54.

³⁶ Cf. scrisoarea Muzeului către pr. Buzda de la biserica calvină din Alba Iulia, cu nr. 65/9 martie 1935, loc.cit., dosar 59, f. 62.

În maniera politicoasă a relațiilor cu donatorii rezidă desigur o bună parte a succesului. Astfel, profesorului și actorului Alexandru Dem. Dan de la Craiova (Școala de Artă dramatică „Cornetti”), i s-au adus mulțumiri pentru gestul donatar constând în documentația privind istoria teatrului din capitala Băniei³⁷.

Uneori solicitarea era cu totul punctuală: organizând în expunere momentul fondării legiunilor romane din Italia (1916–18), s-a invederat nevoia reprezentării momentului Arezzano; ca să-l reprezinte, s-a apelat la un martor important – generalul Graf din Lugoj, rugat să le ofere materiale, inclusiv medalia acordată cu acel prilej³⁸. Convingător, nu?

Cei din circumscripția Fildu de Jos (jud. Cluj) nu s-au lăsat mai prejos: le-au dăruit o carte în chirilică³⁹. La fel a procedat și notarul dr. Puica din Blăjenii de Jos (jud. Năsăud) care le-a trimis 4 peceti și 7 volume carte; nici Notariatul din Dealul (jud. Odorhei) nu s-a eschivat trimițându-le mai multe cărți vechi⁴⁰.

Muzeul s-a dovedit o prezență activă, la zi cu evenimentele comemorative. Constantin Moisil, de pildă, n-a scăpat fără să le dea 2 plachete comemorative (1932), bătute la Monitorul Oficial în cinstea înființării Societății Numismatice Române; nici jubileul de 50 de ani de la înființarea Societății Generale a Funcționarilor Publici – de la care s-au obținut statutele, medalii și insigne onorifice, inclusiv numărul festiv al revistei (iulie-septembrie 1933) – și nici manifestările Primăriei Bucureștilor din luna dedicată capitalei, consemnate prin afișe, pliante, albumul *70 ani de dinastie, Ghidul metropolei și Inceputuri edilitare. Bucureștii Noștri Vechi* de I. Preziosi (2 volume)⁴¹ n-au „scăpat” muzeului.

Comandamentul Pompierilor le-a donat medalia centenară, placheta și „Buletinul Pompierilor Români” (1–12/1935; 1/4/1936)⁴². Celor de la Uniunea Foștilor Voluntari Români li s-au solicitat uniforme de soldat și ofițer ale legiunilor de voluntari formate în Italia și Siberia și două medalii, Muzeul deținând Arhiva donată de învățatul patriot Simeon Mândrescu⁴³.

DONATORII

Atenția specială acordată numismaticii a determinat intrarea în muzeu a unui mare număr de obiecte. Uneori, colecții unitare, valoroase prin semnificațiilor lor istorice, unele aparținând unor renumiți colecționari. Prelucrarea și publicarea lor în timp a adăugat cunoașterii istoriei României prin luminarea unor aspecte de ordin economic, politic și social. Din Banat, de la Herculane, Eugen Kovacs a donat 48 de monede vechi ungurești și austro-ungare, iar de la București, Ana colonel Drăghici alte 3 monede de bronz, tot austro-ungare, cărora le-a adăugat harta Principatelor, a Basarabiei, medalia bătută cu ocazia Congresului agricol (București, 1902), fotografii și acte ce aparținuseră dr. Nichita Anduțeanu (tatăl), dar și 125 de cîrți și un sul vechi de gramofon⁴⁴.

Donatorii către muzeu vin, mulți, dinspre mediile avute, unii foști demnitari, alții descendenți ai unor familii importante sau provenind direct din acestea. Astfel, Maria I. Glogoveanu a dăruit o

³⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 337/26 septembrie 1935, loc.cit., dosar 59, f. 86.

³⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 64/9 martie 1935, loc. cit., dosar 59, f. 117.

³⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 11/20 ianuarie 1936, loc.cit., dosar 76, f. 8.

⁴⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 395/19 noiembrie și 271/16 august 1935, idem, dosar 75, f. 41–42.

⁴¹ Vezi adresele Muzeului cu nr. 190/25 iulie 1936; nr. 260/28 septembrie 1936, în loc.cit., dosar 76, f. 2–4. Primăriei capitalei i s-au solicitat, cu un an în urmă cu nr. 135/8 mai 1935, la fel, toate mărturiile legate de *Luna Bucureștilor*, cf. idem, dosar 75, f. 29.

⁴² Cf. scrisorile Muzeului cu nr. 6/11 ianuarie 1936 și nr. 302/5 septembrie 1935, în loc. cit., dosar 76, f. 10, respectiv dosar 75, f. 1.

⁴³ Cf. scrisorile Muzeului cu nr. 6/11 ianuarie 1936 și nr. 302/5 septembrie 1935, în loc.cit., dosar 76, f. 10, respectiv dosar 75, f. 1.

⁴⁴ Cf. adresele Muzeului cu nr. 238/10 septembrie 1936, loc.cit., dosar 60, f. 10 și nr. 154/30 iunie, respectiv 164/7 iulie 1936, f. 42–43.

reproducere galvanoplastică a medaliei dedicată de Camera electivă a Moldovei, lui Anastasie Panu și V. Sturdza, o altă medalie dedicată gen. Jacques Lahovary și alta perechii regale Carol I și Elisabeta (1881)⁴⁵. Lilla Giusca Speranția le-a dăruit basorelieful în ipsos dedicat lui Theodor Speranția (1856–1929), executat în anul 1928⁴⁶. Iar fiica lui Gala Galaction, un portret al acestuia (semnat Lukia Sciarra-Galaction)⁴⁷. La fel a procedat și Maria N. Filipescu, donatoare a basoreliefului în marmură dedicat soțului, patriotul Nicolae Filipescu⁴⁸.

Din aceeași sursă au mai intrat în Muzeu: 2 pasteluri de Maria Blaremburg (n. Balcanu), un autoportret de N. Filipescu, un portret (acuarelă) reprezentându-l pe G. Em. Filipescu, marșul *Calea-i scurtă până la hotare* (versuri Jules Roșca, muzica Harry Williams), dedicat crucișilor din anul 1916 și închinat lui N. Filipescu, planurile topografice ale parcului și moșiei Copăcenii de Jos ridicate de ing. D.C. Râmnicăneanu (1880–1881), respectiv ing. Ghiulea, proprietate a lui G.Em. Filipescu, precum și 4 acuarele reprezentând biserica locului⁴⁹.

Din Craiova, scriitoarea Elena Farago a donat valoroase cărți poștale primite de la Cincinat Pavelescu, Ramiro, Ortiz (cu prilejul centenarului Dante de la Roma), Octavian Goga, dar și din cărțile sale⁵⁰; o altă donație era promisă și consta din portretul ei (de Jeaneta Băculescu), fotografii (inclusiv cu casa natală din Bârlad și cu mama ei, Anastasia Paximade) promițând „să adun și să vă trimit tot ce voi putea găsi”⁵¹.

Și din partea văduvei generalului medic prof. Athanasie Demosthene, Lucreția, Muzeul a primit o bogată donație: 12 medalii, 150 scrisori, 40 cărți, fotografii reprezentându-l pe defunct împreună cu Carol Davilla, un bust (ipsos) al lui C. Davilla, o cromolitografie înfățișând-o pe Ana Davilla cu un copil, ținuta de protocol a medicului Demosthene dar și arhiva acestuia⁵².

În muzeu a intrat, tot prin donație o parte din biblioteca profesorului C. Dissescu; pe lângă aceasta, Constantin C. Derussi a mai dăruit o medalie de bronz reprezentându-l pe Traian G. Djuvara și volumul *Manualul juraților* de G.S. Petrini (Iași, 1867) din aceeași bibliotecă, fostă a bunicului său Dissescu⁵³.

Din cele strânse de o familie olteană de artiști, Muzeul s-a îmbogățit cu obiecte de recuzită, afișe, lista rolurilor primadonei Margareta Al. Demetrescu, tăieturi din ziare, scrisori, fotografii⁵⁴. Familia generalului C. Coandă a donat arhiva acestuia, 220 volume cărți, 360 fotografii plus 6 albume foto, 20 hărți, 3 chipiuri, un ceasornic marca Edward Prior (London), nădăjduind să i se păstreze memoria⁵⁵. La fel a procedat și Marica Matei Caragiale oferind o generoasă parte a lucrărilor scriitorului Matei Ion Caragiale: arhiva acestuia – incluzând arhivele poetului George Sion, ale clucerului Miltiade Mărculescu, consulului Eugen Voinescu (și pictor) și documentele moșiei Elina (Stoenești-Ialomița). Apoi a adăugat o fotografie a magistratului Luca Caragiale, tatăl dramaturgului și o medalie Carol I (1866) dăruită de domnitor tatălui donatoarei, G. Sion (de la acesta erau dăruite și cărți personale dar și colecția Biblioteca Romana din Paris 1896). În același lot se regăseau tocul de scris aparținând lui G. Sion (plus altul al lui Matei Caragiale)⁵⁶.

Roxana Berindey-Mavrocordat a donat muzeului fotografia bunicului, C. Ciocârlan, fost prefect al Bucureștilor la 1877; i-a adăugat-o și pe a fratelui acestuia, ofițerul de cavalerie Scarlat Ciocârlan, pe

⁴⁵ Cf. adresele Muzeului cu nr. 182/25 aprilie 1936 și 93/7 mai 1936, în loc.cit., dosar 69, f. 21–22.

⁴⁶ Ibidem, f. 23.

⁴⁷ Ibidem, f. 30.

⁴⁸ Ibidem, f. 34.

⁴⁹ Cf. adresele Muzeului cu nr. 19/27 ianuarie și 45/3 martie 1936, idem, dosar 60, f. 34–35–36.

⁵⁰ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 9/18 ianuarie 1936, loc.cit., dosar 60, f. 37.

⁵¹ Cf. scrisoare cu antet Fundația Aman, 3 februarie 1935, idem, dosar 59, f. 31.

⁵² Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 298/13 noiembrie 1936, idem, dosar 60, f. 48.

⁵³ Cf. adresa Muzeului cu nr. 285/9 noiembrie 1936, loc.cit., dosar 60, f. 47.

⁵⁴ Cf. adresele către Al. Demetrescu Dan cu nr. 7/13 ianuarie și 16/25 ianuarie, 59/30 martie 1936, idem, dosar 60, f. 49–51.

⁵⁵ Cf. scrisoarea Muzeului către Hayda Coandă, cu nr. 289/9 noiembrie 1936, idem, f. 63.

⁵⁶ Cf. scrisorile de mulțumire ale Muzeului cu nr. 109/25 mai, nr. 195/27 iulie și 273/17 octombrie 1936, idem, dosar 60, f. 67–70.

a Ecaterinei Șc. Ciocârlan, în uniformă de sergent de artilerie și ea participantă la Războiul de independență⁵⁷. Ce familie bravă! Din partea Ecaterinei C. Bacalbașa, Muzeul a primit 2 peceți, 8 medalii, dosar cu acte personale și scrisori ale lui C.C. Bacalbașa, 72 volume carte și 39 reviste și ziare, plus lista memorandștilor transilvăneni⁵⁸. O altă donație importantă aparține Magdalenei St. Beldiman: un tablou de Al. I. Ghika reprezentând-o pe Zoe A. Balș (n. Rosetti Răducanu); condica moșiei Căiuți (jud. Bacău); o acuarelă de George Sterian reprezentând biserica suceveană a Mirăuților (înainte de restaurare) și un desen (tot de el), o mănăstire din Spania, la care s-a adăugat o carte de rugăciune (tipărită la Vimzerk-Boemia)⁵⁹. Zoe și Marioara Bădulescu au dăruit 2 spade, un iatagan, 51 fotografii vechi și un act de cununie vechi⁶⁰, iar Maria M. Atanasovici, un pumnal vechi ce a aparținut tatălui, Petre Hagiopol, pașapoartele diplomatice ale lui Ion N. Tresnea-Greceanu și Alexandrinei (soția), medalii, plachete și acte vechi⁶¹. Și Nyka C. I. Alexandreska de Linche a ținut să doneze documente privind moșia Găești (jud. Dâmbovița) și o căciulă de mare ținută a fratelui său, slt. Scarlat N.I. Grădișteanu, din Batalionul 4 Roșiori⁶².

Anul 1936 s-a dovedit extrem de bogat în gesturi donatoare, reflectând ecoul favorabil al solicitărilor muzeale. Încrederea în perenitatea recunoștinței publice, sentimentele patriotice și conștiința că memoria familiară sau cea personală trebuiau consemnate și conservate prin intermediul muzeului, au determinat numeroase donații. Multe din acestea rămân esențiale – chiar unice – pentru reconstituirile istorice.

Și în anul 1937 – alt an benefic! – au luat obiecte de mare valoare: de la scriitorul Virgil Huzum din Focșani le-au venit o biografie și o fotografie, 3 volume cu autograf și 7 numere din „Gândul Vrancei” (1930–1931), iar 4 din „Cuvântul Putnei” (1933)⁶³. Elisabeta Eugen Goga le-a dăruit 13 matrițe de la *Tezaurul de la Pietroasa* (Al. Odobescu), o medalie de argint a Societății ”Furma” (1907), o mărturie de botez (1899) de la botezul Alwxandrei Rosetti-Bălănescu, programe, fotografii vechi, broșuri și ziare⁶⁴. De la Al. A. Fotino (fost secretar de stat al Moldovei) le-au parvenit pecetea, insigna de membru al Societății „Armonia” (Bârlad), *Istoria Daciei* în limba greacă de Dionisie-Fotino (trad. Gh. Sion, t. II, 1859, București), 4 diplome de boerie a lui C. Fotino (1844–1858), brevet de decorare cu Coroana României în grad de cavaler (31 decembrie 1899) a acestuia ca administrator al domeniului regal Sinaia; diploma lui Al. Fotino acordată de Tinerimea Română la absolvirea cl. a IV-a la Liceul din Bârlad; diploma de premiere (III) la limba română (21 mai 1913); scrisoare de învoială politică dintre Titu Maiorescu și prof. Al. C. Fotino (Bârlad, 27 martie 1905); 6 volume de carte⁶⁵.

Aflând că-n „bătălia statuiilor”, Prefectura județului Sălaj a hotărât demolarea statuii baronului Weselleny și amplasarea în locul ei a celei reprezentându-l pe Gheorghe Pop de Băsești, Muzeul le-au solicitat fotografii, dimensiuni, autori, an de turnare pentru fiecare. Cei de la Zalău le-a răspuns, trimițându-le și 4 ștampile vechi și 7 documente tot vechi⁶⁶.

Surprinzătoare sunt intervențiile de a fi cedate Muzeului „piese excentrice”: fișele și jetoanele folosite la cazinoul din Sinaia „deoarece au avut o putere de circulație monetară pe teritoriul orașului” (erau confecționate din metal și os) sau obiecte falsificate, tipare de falsificare, broșuri de propagandă contra siguranței statului, afișe, insigne, manifeste, publicații masonice⁶⁷.

⁵⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 204/5 august 1936, idem, dosar 60, f. 80.

⁵⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 52/16 martie 1936, idem, f. 93.

⁵⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 229/21 octombrie 1936, loc.cit., dosar 60, f. 85.

⁶⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 78/25 aprilie 1936, idem, f. 92.

⁶¹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 240/10 septembrie 1936, idem, f. 94.

⁶² Cf. adresa Muzeului cu nr. 174/21 iulie 1936, idem, f. 101.

⁶³ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 17/15 ianuarie 1937, idem, dosar 61, f. 40.

⁶⁴ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 41/8 februarie 1937, idem, f. 51.

⁶⁵ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 34/3 februarie 1937, idem, f. 59.

⁶⁶ Cf. adresele Muzeului către Prefectură cu nr. 122/3 mai, respective nr. 395/19 noiembrie 1937, în loc. cit., dosar 75, f. 37–38.

⁶⁷ Primele au fost cerute Societății anonime pentru exploatarea de stațiuni balneare (nr. 256/23 august 1937), iar celelalte Direcției generale a Siguranței Statului (nr. 117/7 aprilie 1937), idem, dosar 77, f. 8, 12.

Interesul pentru filatelie și cartofilie s-a revigorat în 1937, când Muzeul a solicitat – pentru cabinetul său filatelic – Ministerului Lucrărilor Publice și Comunicațiilor să le transmită seriile de mărci și timbre poștale „din toate felurile, nuanțele și dantelurile deosebite”, dar și cărți poștale, mandate, formulare, recipise, ștampile de uz poștal⁶⁸.

Pe o artistă de succes, participantă la cercetările monografice gustiene – Lena Constante, care a lucrat la pavilionul românesc din cadrul Expoziției universale (Paris, 1937), conducerea Muzeului a rugat-o să adune pentru acesta „tot ce este în legătură cu acest pavilion și expoziția” (invitații, afișe, programe, ziare, fotografii etc.)⁶⁹.

Adresându-i-se și liderului Școlii etnografice lui Dimitrie Gusti, în calitatea de comisar general al Expoziției Internaționale de la Paris (1937), Al. Saint-Georges l-a rugat să ia notă (și, desigur, să folosească) de informația că la Expoziția jubiliară din 1889, tot la Paris, comisarul desemnat de guvernul român pentru premii a fost contele Alexandru de Linche, care, împreună cu principele Barbu Bibescu, au făcut parte și din juriul acesteia⁷⁰.

Iată că, la distanță de o jumătate de veac, în capitala Franței, românii erau prezenți în mod foarte onorabil.

În vreme de revizionism și declarații agresive, multe instituții de stat din provinciile istorice unite cu țara mai păstrau la vedere însemne ale vechilor autorități. Această situație l-a motivat pe Al. Saint-Georges să se adreseze primăriilor pentru a ceda Muzeului asemenea obiecte: aici își aveau acestea rostul, urmând să prezinte o istorie recentă. Celor de la Târgu-Mureș le-a cerut – sprijinit și de directorul muzeului local, dr. Aurel Filimon, pe care l-a anunțat asupra „interesului special” urmărit de ei, la fel și de pictorul Aurel Ciupe, directorul Pinacotecii municipale, ce-i promisese sprijin – și a și primit cărți, reviste, foi colante, stampe⁷¹. Și cu cei de la Primăria municipiului Oradea a stabilit bune legături, aceștia primind de altfel o circulară prin Ministerul de Interne, care cerea să fie sesizat de documentația veche austro-ungară, căci „existența acestor obiecte într-un oraș de graniță înspre Ungaria, nu face decât să-ntrețină și să ațâțe sentimentele de iredentism ale minoritarilor”⁷².

La fel a decis și Măriuca Costescu, care a îmbogățit Muzeul cu piese deosebite: ștampila Pinacotecii statului; o egretă roșie de la Școala fiilor de militari (Iași), iar alta galbenă de la Școala de infanterie și cavalerie (București), care aparținuseră unchiului ei Nicolae N. Holban; 170 de fotografii vechi; un calendar din 1886 (ed. Frații Șaraga); 17 programe de teatru; 2 atlase și 2 volume din *Numismatique* (de Berthelemy, ed. Robert)⁷³.

Generoasă a fost și Xenia C. Costa-Foru: 57 de manuscrise ale soțului, provenind de la „Revista copiilor și tinerimii”, editată de el, plus 120 cărți și broșuri tot în ediția sa; 121 clișee tipărituri; 270 cărți poștale; o hartă a României și o fotografie cu ofițerii Divizionului de cavalerie cdt. General Crețeanu; o acuarelă reprezentându-l pe celebrul colecționar Al. Bogdan-Pitești; 22 fotografii vechi și volumul lui Costa-Foru, *Suflet de părinte* (1936)⁷⁴.

În plus, Nicolae Costa-Foru a adăugat 31 monede antice, 12 bancnote rusești dinaintea Primului Război Mondial și 3 insigne⁷⁵.

⁶⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 57/19 februarie 1937, idem, dosar 77, f. 38.

⁶⁹ Cf. adresa cu nr. 259/6 septembrie 1937 trimisă prin poștă Lenei Constante la Le Commissariat Général du Pavillon Roumaine de l'Exposition Universelle – Paris, fond cit., dosar 61, f. 77.

⁷⁰ De origine franceză, contele s-a născut în anul 1851, ajungând ofițer de cavalerie în armata română în Războiul de independență, apoi a fost numit consilier de legație la Viena și Sankt Petersburg. Scriitor prolific, a scris 35000 versuri în limba franceză, așa că era amintit în *Figures Contemporaines de Roumanie*, Familiei de Linche, Bucharest, 1911. Cf. adresa Muzeului cu nr. 100/20 martie 1937, idem, dosar 77, f. 51.

⁷¹ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 179/19 iunie 1937, idem, dosar 77, f. 13.

⁷² Cf. scrisoarea Primăriei Oradea cu nr. 358/15 noiembrie 1937, idem, dosar 77, f. 14.

⁷³ Cf. adresele Muzeului cu nr. 75/3 martie și 110/31 martie 1937, idem, dosar 61, f. 71–72.

⁷⁴ Cf. adresa Muzeului cu nr. 103/24 martie 1937, idem, f. 72.

⁷⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 104/24 martie 1937, idem, f. 73.

Mulțumiri i s-au adresat și lui Barbu Constantinescu din Stockholm, pentru cutia de chibrite cu stema României și harta Europei, piese executate pentru a susține propaganda românească în Suedia⁷⁶. La fel și ing. C. Casasovici pentru 5 volume de numismatică (cataloge, presupunem), o trusă de Crucea Roșie a dr. Casasovici (1877), un chipiu cu pampon, 43 monezi (din care 7 romane) și 2 fotografii⁷⁷. Din Franța, Roselyne Bernard, redactor la ziarul „Le Figaro” a trimis Muzeului 12 articole scrise și publicate de ea în acel prestigios cotidian (1935–1937)⁷⁸.

Generalul Anton Berlescu a primit, de asemenea, calde mulțumiri pentru donația sa, la care s-a asociat Gh. Slătineanu (ei fiind legatari testamentari ai Alexandrinei M. Balș): portretele în ulei reprezentându-i pe Alexandrina și fratele ei Em. Gujdu, realizate de Th. Aman; decorația Coroana României în grad de comandor acordată lui M.P. Balș; 2 fotografii și un album de familie⁷⁹. Amiralul Petre Bărbuneanu și soția sa au dăruit câteva piese excepționale: obiecte arheologice descoperite la Axiopolis într-un mormânt; 134 monezi; o pereche de pafale și cercheri de argint (1851); documente (între acestea cele școlare ale amiralului ca elev la Școala imperială și participant la Regata din Livorno în anii 1899, 1900, 1901, 1903); decorații și medalii ale tatălui donatoarei, Mihail Ivan Nicolaev din Chilia Nouă, decedat în 1932, respectiv ale fratelui ei, Mihail, mort ca sublocotenent în Regimentul de cavalerie și gardă „Maria Feodorovna”, în Crimeea, în 1915⁸⁰.

Association des ingénieurs sortis de L'école de Liège – Section Roumaine (București) s-a arătat foarte generoasă donând: 2 medalii comemorative de la a 50-a ședință; dar nu Ecaterina Algiu, donatoare a medaliei jubiliare de nikel a împlinirii a 25 de ani ai Deutscher unter stütz ungsverei aus Bucharest (1888)⁸¹; a celei dedicate Societății meseriașilor (Ploiești, 1889); a celei dedicate jubileului de 250 de ani ai Deutscher Geoangverein Pitești (1890); a medaliei expoziției cooperatoarelor (bronz, 1894); a medaliei Societății Filantropice a bărbierilor „Briciul” (Brăila, 1896); a medaliei jubiliare 50 de ani Th. Radivon (bronz, 1899) și celei date prof. Droc. Barcianu (bronz) la împlinirea a 30 de ani de muncă, ca și lui Instution Anglaise din București (bronz) sau medalia Premiul I de la balul din 1881 a Jokey Clubului Român⁸².

Cele 160 de monezi vechi descoperite în 1937 de un locuitor din comuna Negri – gara Galbena (jud. Roman) – și ridicate de jandarmi – au fost solicitate să le parvină prin Inspectoratul general al Jandarmeriei⁸³. O bună parte a donațiilor numismatice stă în relații de complementaritate cu documentația aflată în arhiva fostului Muzeu național de antichități, responsabil conform legii cu descoperirile de acest fel.

Cu Ministerul Cultelor și Artelor legăturile Muzeului au fost, în general, bune și profitabile pentru acesta. Celor de la Direcția generală a Teatrelor și Operelor le-au solicitat ca anual, să li se trimită documentațiilor (programe, afișe etc.) instituțiilor de specialitate⁸⁴. Nu toți au respectat și urmat asemenea solicitare.

Ne este clar că, Regele Carol al II-lea a avut la inimă Muzeul și l-a sprijinit constant. L-a și vizitat de câteva ori. În vara lui '37 era programată o nouă vizită, așa că Al. Saint-Georges a cerut vicepreședintelui guvernului, Ion Inculeț, 150000 lei pentru repararea unor statui, rame și socluri, cutii pentru fișe și registre⁸⁵.

⁷⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 108/30 martie 1937, loc.cit., idem, f. 76.

⁷⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 88/13 martie 1937, idem, f. 86.

⁷⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 91/15 martie 1937, idem, f. 103.

⁷⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 7/11 ianuarie 1937, în loc. cit., dosar 61, f. 105.

⁸⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 307/12 octombrie 1937, idem, f. 108.

⁸¹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 77/4 martie 1937, idem, dosar 60, f. 111.

⁸² Cf. adresa Muzeului cu nr. 377/23 noiembrie 1937, idem, f. 215.

⁸³ Cf. adresa Muzeului cu nr. 286/20 septembrie 1937, loc. cit., dosar 77, f. 46.

⁸⁴ Cf. adresa Muzeului cu nr. 183/22 iunie 1937, loc.cit., dosar 77, f. 48.

⁸⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 192/30 iunie 1937, loc.cit., dosar 77, f. 20.

Bonitatea instituțională, credința că de la muzeu nu se pierde nimic i-a îndemnat pe mulți deținători să doneze rarități. Așa a procedat și Mario Gebauer, care a dăruit medalii, fotografii, broșuri, documente, dar și o piesă de la pompa avionului pilotat de Aurel Vlaicu în ultimul său zbor⁸⁶. La fel și fiica lui Ion Mincu, Marielle Robeanu, donatoarea medaliei de bronz Ateneul român 1865–1905, alta, tot din bronz – Expoziția universală Paris 1900 și a 3 carnete cu schițele arhitectului Mincu făcute în Italia și Franța⁸⁷. Sau donarea de către Eugen Ispir a medaliei Eminescu, bătută de Consiliul artistic maghiar (1947) cu prilejul Săptămânii culturii românești organizate la Budapesta (mai 1947)⁸⁸.

Sculptorul Ion Jalea a donat în anul 1938 bustul Ecaterinei Deleanu (n. Vulturescu), iar Maria Chelsoi, le-a expediat din Văleni de Munte, acuarela *Casă românească* din Văleni, expusă în acel an la sala Ileana (în catalog cu nr. 36)⁸⁹. Silvia Bontescu a adăugat patrimoniului muzeal un portret al său (ulei, 1903, autor Tony Ventzel), altul al lui *George Barițiu* (ulei, Blaj, 1912, autor C. Domșa); desene, note muzicale și 550 de cărți⁹⁰.

În același an și Rodica Becu, pictoriță, le-a donat o acuarelă, *Mănăstirea Dragomirna* (participase la expoziția din capitală de la sala Mozart, în catalog cu nr. 30)⁹¹.

Al. Saint-Georges a fost un „manager” muzeal insistent, nu și-a precupețit deloc intervențiile pentru a mări avuția muzeului. Pe administratorul Băncii Naționale, Constantin Băicoianu, l-a presat subtil, determinându-l, după mai multe întâlniri, să împlinească promisiunea de a dăruia documente privindu-l pe P.S. Aurelian (socru său), ca și piese de artă și literatură⁹².

Mărturiile încifrate în semnificațiile unor obiecte dăruite muzeului ajută la reconstituirea muzeale. Astfel, fotografiile reprezentând camera roz de la palatul Cotroceni – dăruite de Elena Cașimir – indică spațiul în care regina Maria primea pe cei înscriși la audiențe⁹³.

Maria Matei Caragiale a adăugat zestrei Muzeului piese valoroase: stema bunicii sale Caterina Caragiale (n. Carabăț, în Transilvania); desene și acuarele ale lui Matei Caragiale după scene din *Craii de curte veche* și stema familiei⁹⁴.

Sculptorul Boris Tudor Caragea le-a dăruit bustul propriu (autoportret gips, 1906), portretul soției sale Maria Ivanovna (ipsos, 1936) și pe cel al ministrului Cehoslovaciei acreditat la București, Ian Šeba (ipsos, 1937)⁹⁵. Iar de la Baia Mare, pictorul Petru Abrudean le-a donat tabloul *Țigancă* (ulei pe pânză, 1938)⁹⁶.

Și pictorul-restaurator Josif Keber din Târgu-Jiu a ținut să trimită Muzeului o acuarelă reprezentând *Poartă din Novaci*, expusă la București în 1938, la sala Mozart, iar Paul George Ioanid le-a dăruit o bucată de frescă aparținându-i tatălui său, George Ioanid⁹⁷.

De la Brașov, Prefectura a anunțat Muzeul Militar Național și nu pe Saint-Georges, că Lucreția Lupău din oraș (str. C. Brediceanu nr. 48) deținea de pe urma lui Alexandru Ioan Cuza: o canapea, o panoplie cu 2 săbii cu stema Moldovei (în mijlocul ei un ceas), o trusă de toaletă cu 2 lănci de cavaleri medievali, 2 săbii și o jumătate de cască, 2 scăunele. Aceste piese le-a văzut și Nicolae Iorga, iar familia Lupan le-a cumpărat în 1891 de la fostul proprietar al restaurantului „Europa” din Viena, Rösner, cerând

⁸⁶ Cf. adresa de mulțumire a Muzeului, nr. 261/31 mai 1938, idem, dosar 62, f. 31.

⁸⁷ Cf. adresa de mulțumire a Muzeului, nr. 123/1948, idem, dosar 72, f. 42.

⁸⁸ Cf. adresa de mulțumire a Muzeului nr. 186/13 iunie 1947, idem, dosar 71, f. 14.

⁸⁹ Cf. adresele Muzeului cu nr. 240/16 mai 1938 și 77/18 februarie 1938, loc.cit., dosar 62, f. 21, 66.

⁹⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 402/28 octombrie 1938, idem, f. 83.

⁹¹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 59/18 februarie 1930, idem, f. 89.

⁹² Cf. adresa Muzeului cu nr. 273/25 iunie 1938, loc.cit., dosar 62, f. 91.

⁹³ Dăruite în 1939, donatoarea având studii universitare făcute la Berlin și finalizate în 1869, cf. adresa Muzeului cu nr. 240/5 iulie 1939, loc.cit., dosar 63, f. 92.

⁹⁴ Cf. adresa Muzeului cu nr. 51/14 februarie 1939, loc.cit., dosar 63, f. 97.

⁹⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 164/15 mai 1939, loc.cit., dosar 63, f. 99.

⁹⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 101/20 martie 1939, idem, f. 125.

⁹⁷ Cf. adresele Muzeului cu nr. 55/5 februarie și 229/11 mai 1938, loc.cit., dosar 62, f. 11, 14.

pe ele 600.000 lei. În plus, tot Prefectura a înștiințat că vesela și argintăria Elenei Cuza se afla la Didina Măcărescu (Măcărescu, soțul, fusese deputat de Neamț)⁹⁸.

Prin Ambasada României de la Paris, în 1939, i s-a trimis Muzeului darul doamnei Lucia Clemencet-Laurian – portretul (ulei pe pânză) generalului Iacob Lahovary (cost transport 95 franci). Donatoarea – fiica lui August Treboniu Laurian – mai donase Muzeului bustul tatălui (prin intermediul nepoatei sale, Lucia Boteanu), și pregătise expedierea portretului său (autor Diogène Ulyse Napoleon Maillart), executat la Roma și care a obținut Marele Premiu. Întârzierea era cauzată de evenimentele politice ale momentului⁹⁹.

Iustina Mihaly de Apșa din Sighet (str. Ioan Mihaly nr. 19) le-a donat volumul *Diplome maramureșene* de dr. Ioan Mihaly de Apșa (soțul ei) și un memoriu „întocmit despre activitatea sa națională desfășurată pentru poporul român al Maramureșului”, plus o fotografie și un arbore genealogic¹⁰⁰. Firește că i s-a mulțumit!

Mulțumiri din partea Muzeului a primit și dr. P. Coteț din Caracal, donator a 5 monede romane găsite la Reșca (Celei)¹⁰¹.

Marie Medeleine Coculescu – soția lui Pius Șerban Coculescu – le-a dat volumul *Fantasticul în literatura română cultă*, adică teza sa de doctorat (București, 1934)¹⁰².

Fondurile de dezvoltare prin achiziții n-au lipsit, dar nici n-au fost prea mari, însă au fost folosite cu multă atenție. Achizițiile sistematice au condus la un patrimoniu valoros, ofertele nelipsind. Prețurile de achiziție nu sunt relevante decât în sensul înțelegerii aspectelor obscure ale negocierilor. Astfel, în martie 1939 Muzeul a cumpărat colecția de insigne a cpt. Zaikni plătind 1050 lei, în aprilie, bustul regelui Carol al II-lea de Anestin, cu 335 lei și un alt lot de insigne de la anticarul Jarocicki din Iași (cu 800 lei); în iunie, pentru 155 de piese numismatice au plătit 1560 lei, în septembrie 9 monede moldovenești achiziționate de la Max Lauer din Suceava i-au costat 2000 lei, iar un steag vechi (Anticariatul Neagoi) 400 lei, în timp ce pe colecția Ed. Van Sannen Algi au plătit 665 lei¹⁰³.

Muzeul a confirmat prin activismul impus de fondator și prin pușinii angajați că se pot face multe lucruri trainice.

În anul 1940 (muzeul avea doar 9 angajați, dintre care 2 sergenți la pază, 2 bibliotecari, 3 referenți, 1 camerier și director; organigrama s-a păstrat întocmai și în anii următori.

În 1940 au intrat în Muzeu – prin donații – un mular din ipsos al mării reginei Carmen Sylva (donație Hélène de Kulmer); portretele lui Nicolae Fleva și soției sale Elisabeta (ambele 63 x 54 cm, autor vienez), donate de Alexandrina gen. Istrati; volumul *Vestul medical* cu articolul dr. Leopold Kügel de dr. I. Glăvan (la centenarul acestuia), donat de Iosif Iser; pipa, tabachera și un plic cu 12 acte ale pictorului P. Iorgulescu-Yor (donate de Victoria C. Iorgulescu), urmată de un portret (ulei) al lui Opreșan Iorgulescu din Râmnicu Sărat, cu fiul adoptiv, apoi acte, scrisori, fotografii donate de C. Iorgulescu-Yor; un volum de traduceri (1836, Tip. I. Eliad), donat de pictorul Pan C. Ioanid, bustul amiral I. Coandă (autor Th. Jellu, 1931), medalii, insigne, broșuri, arhiva amiralului (donație Sabina N. Genanda); broșuri, reviste, planșa *Portraits-changes*, cu 100 tipuri românești de C. Jiquidi, seria I, 1890, Paris; programul celei de-a XXVII-a Conferințe a Uniunii interparlamentare (București, 7 octombrie 1931) donate de av. Ioan Glogoveanu¹⁰⁴.

La acea vreme, Muzeul deținea – tot prin donație – mai multe obiecte privind legiunile românești

⁹⁸ Cf. adresa Prefecturii cu nr. 494/29 aprilie 1939, loc.cit., dosar 63/1939, f. 4–4v.

⁹⁹ Cf. scrisoare, Paris, 5 aprilie 1939, în loc.cit., dosar 63/1939, f. 29.

¹⁰⁰ Cf. adresa Muzeului cu nr. 19/26 noiembrie 1939, loc.cit., dosar 63/1939, f. 21.

¹⁰¹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 214/1939, loc.cit., dosar 63/1939, f. 75.

¹⁰² Cf. adresa Muzeului cu nr. 87/1939, idem, dosar 63, f. 82.

¹⁰³ Cf. documentele din loc.cit., dosar 46, f. 22, 36, 88, 109.

¹⁰⁴ Cf. adresele muzeului cu nr. 26/31 ianuarie; 118/6 mai; 59/1 martie; 117/6 mai; 13/16 ianuarie; 373/2 decembrie; 48/17 februarie și 68/25 aprilie și 5/8 ianuarie 1940, loc.cit., dosar 64, f. 2–5, 28, 30, 12, 36–37, 41–42, 44.

din Italia: medalia de argint a orașului Fiume (12 septembrie 1919) cu deviza Fiume o morte; medalia cu panglică a Legionarilor din Fiume (1919); brevetul din 8 mai 1920 al medaliei legionarilor din Fiume (1919) semnat de comandantul orașului Gabrielle d'Annunzio, eliberat românului Rudolf Gheorghe, donate de av. Rudolf Gheorghe (plus o scrisoare a lui Al. Vlahuță (14 august 1918) din Birlad pentru autorizarea de a se întoarce în teritoriul ocupat¹⁰⁵.

De la Dorohoi li s-a adresat în 12 mai 1940, pr. D. Furtună, care dorea să intre „în legătură cu dv., fie prin scrisoare, fie venind acolo”, rugînd să fie pus la curent cu adresa muzeului; a revenit la 21 mai anunțând că „am materialul gata pentru două lucrări pe care eu le socotesc de mare însemnătate (fiind vorba de informații definitive și sprijinite pe inedite, plus că eu lucrez de ani la ele!): 1. *Viața și opera lui Ion Creangă* (în 3 vol.) și 2. *Ipotezii lui Eminescu*. Cu privire la prima (Creangă) Dv. cred că știți și e recunoscut în prefețele tuturor cercetătorilor de până acum că eu sunt cel mai competent” (recunoscut chiar de Al. Rosetti)¹⁰⁶. Părintele Furtună a cerut însă contract și un acconto înainte de a trimite manuscrisele, căci „am nevoie de bani să-mi pun la punct clișeele”, fiind „vreme grea” spera că lăzile cu prețioasele documente să fie bine adăpostite la Fundațiile regale¹⁰⁷.

Al. Saint-Georges avea, fără nici o îndoială, o mare carismă: impresiona prin figură, mod de exprimare, gestică și stil vestimentar. Așa se pot explica numeroasele donații făcute muzeului înființat și animat de el. Convingerile sale se transmiteau și interlocutorilor, nici aceștia nefiind lipsiți de personalitate și de importanță. Dar mai presus de orice, Al. Saint-Georges era un om insistent și convingător prin argumente majore. Iată un caz: adresând Apelul muzeului Decanatului Baroului avocațial din Ilfov, în răspunsul acestuia reia argumentele invocate: „nu ne cunoaștem înaintașii sau i-am uitat”, așa că apreciem măsuri „pentru culegerea, coordonarea, temeinica verificare și conservare a întreg materialului de acte, zapise, documente, dosare, fotografii, corespondență, pledoarii, concluziuni scrise, biografii, consultațiuni juridice, broșuri etc.” Ca soluție, Baroul a făcut un Muzeu, dându-i dreptate și lui Saint Georges și unui reputat jurist, Gh. Trancu-Iași, care găsisse la un comerciant din orașul său „proiectul original al Legii pentru introducerea Codului civil” folosit ca hârtie de împachetat!¹⁰⁸ Atenția pentru demersul proprietarului făcut de muzeu o remarcăm și în comunicarea pe care a făcut-o acestuia Ministerul Justiției în 1937, anume că la Tribunalele din Brașov și Sibiu se mai găseau obiecte rămase de la vechiul regim austro-ungar, ei dispunând trimiterea lor tot la muzeu¹⁰⁹.

Deci, la aproape două decenii după Marea Unire, în instituții de justiție erau păstrate încă însemne ale unui stat puternic înainte vreme!

Saint-Georges n-a avut nici teamă, prejudecăți și nici oportuniste ca să adune material istoric „periculos”, ca mesaj politic și ideologic. A acceptat astfel donația lui Avram Goldner din București (str. Corbescu nr. 66) a unui drapel legionar, asta la puțin timp după rebeliunea legionară¹¹⁰. Și gravorul șef Iordan de la Monetăria Națională a donat Muzeului mai multe însemne legionare și regale – insigne, medalii, matrițe, mărtișoare pe care instituția le-a lucrat în acei ani¹¹¹.

Astfel de mărturii sunt doveditoare pentru anumite momente istorice, așa că păstrarea lor într-o instituție de memorie culturală s-a justificat pe deplin.

Nu sunt puțini cei care și-au încredințat Muzeului propriile lucrări. De ce? Acesta era o serioasă instituție de memorie istorică, garantând difuzarea și dialogul asupra acestora. A făcut-o și tânărul istoric de viitor, Emil Condurachi (București, str. Stupinei nr. 39), donând, broșura *Aphrodite-Beitrag zu einer*.

¹⁰⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 1/8 ianuarie 1940, loc.cit., dosar 64, f. 48.

¹⁰⁶ Cf. scrisorile din Dorohoi, datate 12 și 21 mai 1940, loc.cit., dosar 64, f. 14–15.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 15.

¹⁰⁸ Cf. adresa Baroului Ilfov nr. 5242/5 iunie 1941, loc.cit., dosar 66, f. 15.

¹⁰⁹ Cf. adresa Ministerului Justiției-Direcția Judiciară, nr. 117045/27 noiembrie 1937, idem, dosar 62, f. 5.

¹¹⁰ Cf. scrisoarea de mulțumire a Muzeului către donator, nr. 371/24 septembrie 1941, idem, dosar 66, f. 42.

¹¹¹ Cf. scrisoare de mulțumire a Muzeului către donator, nr. 145/18 martie 1942, idem, dosar 66, f. 31. La 6 februarie 1943, din nou Muzeul i-a mulțumit gravorului șef Iordan de la Monetărie, idem, dosar 67, f. 6.

Iconographie alexandrischen Synkretinism (București, 1939)¹¹². Exemplul său poate fi înmulțit cu al multor alți istorici, artiști, diplomați, colecționari.

Tot în anul 1940, Luiza Duca a dăruit muzeului o fotografie a ing. Gh. Duca, alta a Senatului (1905), 40 de hărți, 39 note muzicale și 203 volume cărți¹¹³. Iar C. Drăguțescu le-a dat portretul în ulei al generalului de devizie Tănăsescu (autor ing. dr. Rosenthal, 1917)¹¹⁴. Lui Miron Constantinescu, alt donator, îi aparținuseră 4 fotografii ale prof. Rob Teichmüller de la Conservatorul de muzică din Leipzig (fostul său profesor, ca și al lui N. Jora, Musa Germani Ciomac, Florica Muzicescu, Didia A. Saint-Georges, Alfred Alexandrescu), din care una-l reprezintă alături de fiica adoptivă Gerda Netle (pianistă din Hamburg)¹¹⁵. Și Petru Comarnescu a donat traducerea manuscrisului *Straniu interludiu*, 118 cărți și 9 partituri¹¹⁶.

Mereu surprinde ce obiecte se donau, înțelegând donatorii că acelea puteau să-i reprezinte în concurența dintre timp și uitare. Pe ei sau pe cei dragi, faptele proprii sau ale altora cu care s-au aflat în legătură și care erau garant al neuitării. Multe dintre aceste obiecte au, cu evidență valoare sentimentală și ca atare devin și mai importante deciziile de a se despărți de ele și a le transforma în bunuri publice.

Așa este cazul Elene Casimir, donatoarea a insignei „Jartiera” dată la nunta mării ducese Victoria Melitta de Hessa-Darmstadt (născută principesă de Saxa Cobourg-Gotha la 19 aprilie 1894), purtată chiar de donatoare¹¹⁷.

Marieta Al. Catargi a strâns și dăruit muzeului volumul *Atheneul Român și clădirile cu dom circular*, conferința lui Al. Odobescu din 1888; cartea *Ajutorul dat răniților în timp de război* de de. N. Vicol (1907), 65 de ziare și reviste, 44 de invitații ale lui Al. Catargi la curtea imperială¹¹⁸. Alt caz, al dr. Lucia I. Borcea, a donat pe lângă cărți și reviste (372) o largă corespondență cu St. Urbain, I. Guiart, Ch. Achard, Ernst Haeckel, I. Blanchard, Arnold Kückenthal, W. Lang ș.a.¹¹⁹

Uneori donația înlesnește aflarea sau descifrarea unui profil ori parcurs profesional. Așa este cazul Mariei Șt. Băbeanu, care a dăruit medalia de argint acordată lui Ion Mincu la Ecole Nationale des Beaux Artes și un desen executat de I. Georgescu reprezentându-l pe tânărul arhitect (acuarele din 1883); o mapă cu 71 desene și planuri ale acestuia; revista „Flacăra” cu un articol referitor la el; 27 de fotografii vechi; o lampă veche de metal și leagănul de lemn aurit făcut pentru primul său copil; proiectele de steme și tron regal (0,30 cm.) făcute pentru catedrala din Constanța (1890)¹²⁰.

Din Cluj (str. Mircea cel Bătrîn nr. 108) scriitorul Ion Agârbiceanu le-a donat toată colecția ziarului „Tribuna” iar Agenția de Publicitate „Rudolf Mosse” din București (str. Sărindar nr. 12), un mare lot de programe ale Teatrului Național și Studioului acestuia, plus catalogul Presei din România¹²¹. Au răspuns pozitiv și cei de la Statistică – coordonatorii Recensământului general al României, care, prin dr. D.C. Georgescu le-au trimis medalia comemorativă dedicată recensământului¹²².

După abdicarea regelui Carol al II-lea, multe instituții centrale au renunțat în favoarea Muzeului la portretul suveranului și insignele diverse pe seama cultului dinastiei. Așa că, Ministerul Propagandei Naționale trimite muzeului fotografii și insigne; la fel și Casa Oștirii, portretul regelui (de R. Bordenache), aceștia vrând însă rama înapoi pentru a o folosi la portretul lui Mihai¹²³.

¹¹² Cf. scrisoare de mulțumire a Muzeului nr. 39/10 februarie 1941, idem, dosar 66, f. 69.

¹¹³ Cf. adresa Muzeului cu nr. 94/11 mai 1940, loc.cit., dosar 64, f. 59.

¹¹⁴ Cf. adresa Muzeului cu nr. 53/22 februarie 1948, idem, f. 61.

¹¹⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 56/28 februarie 1940, idem, f. 69.

¹¹⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 124/8 mai 1940, idem, f. 70.

¹¹⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 148/24 mai 1940, loc.cit., dosar 64, f. 75.

¹¹⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 372/2 decembrie 1940, loc.cit., dosar 64, f. 73.

¹¹⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 3/8 ianuarie 1940, idem, f. 83.

¹²⁰ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 68/12 martie 1940, loc.cit., dosar 64, f. 94.

¹²¹ Cf. adresele Muzeului cu nr. 21/29 ianuarie și 141/22 mai 1940, loc.cit., dosar 64, f. 102–103.

¹²² Cf. adresa Ministerului Coordonării Recensământului general al României – 1941 cu nr. 64900/20 mai 1941, loc.cit., dosar 66, f. 1.

¹²³ Cf. adresele cu nr. 3173/6 iunie și 1065/16 mai 1941, loc.cit., dosar 66, f. 7, 16.

În 1941 muzeul a mai primit donații de la Asociația medicilor veterinari „Gh. Ionescu-Brăila” (2 plachete de bronz bătute la 10 ani de la așezarea pietrei fundamentale a căminului Asociației) și o plachetă de bronz dedicată guvernatorului Băncii Naționale, Mitiță Constantinescu, bătută la comanda Ministerului Economiei Naționale, cu data de 15 ianuarie 1941 (Monetăria Statului, gravor Gh. Stănescu), plus o plachetă argintată, tot lui (gravor E.W. Bekker)¹²⁴,

În același an, ministrul Nicolae Germani le-a trimis un lot de 7 scrisori datate 1870, 1874, 1870, 1882 și 1888 aparținând sau adresate membrilor familiei¹²⁵.

De la Heinrich Fisher din Galați s-au primit importante obiecte: pecetea Societății „Tiparnița”; 37 cereri de aderare la Societatea „Grafica” și primul catalog de expoziție retrospectivă al acesteia (1916); catalogul expoziției S. Sanielevici la Cercul „Libertatea” (1916); broșura *Ausstellung Deutscher Kunstwerke* (Atena, 1917); mersul Vagoanelor Societății de Tramvai-București (1918); 11 cărți poștale și 6 fotografii cu Al. Vlahuță, plus o caracterizare a lui Nicolae Iorga și un desen autoportret de Camil Ressu (1915)¹²⁶. De la Wilhelm Felderman s-au bucurat să primească un costum ce a aparținut aghitanțului lui Ioan Alexandru Cuza, Constantin Sillion, compus din frac, vestă, pantalon și bicorn. Iar de la Soare Enescu, medalia Principesa Maria călare în uniformă Regimentul 4 Roșiori (argint, 33 mm, autor C. Kristescu), o medalie maghiară bătută la încoronarea lui Frantz Josef (1867)¹²⁷.

Alexandru Daia a ținut să le dăruiască o medalie (bronz) bătută cu ocazia inaugurării monumentului dedicat lui Tudor Vladimirescu (autor C. Bălcescu, 1900, sculptorul fiindu-i socru) și cu un drapel din mătase cu stema Cercetașii României – cohorta Ion Vodă cel cumplit, la care le-a adăugat broșura *Țara și dinastia* (1927)¹²⁸.

Istoricul Emil Condurachi le-a mai donat 72 de articole din ziarele italiene privind România, apoi cărțile *Die Macedo-Rumänien* (de Th. Capidan), *Die Dacia-Bücher* (1941), *L'Ungheria contro le sue minoranze etiche* (de Zinobrie Păclișianu, Ed. Dacia, 1941) și *Deutsch und Magyaren* (tot de Păclișianu, Ed. Dacia, 1941)¹²⁹.

Episodul aventurii Muzeului Revoluției de la 1848 de la Arad, organizat de Fundația Kolcsey, este semnificativ în a evalua prejudecăți păgubitoare. Prefectura județului l-a anunțat pe Al. Saint-Georges că Primăria municipală „dispune de un așa-zis «muzeu 1848», rămas de la fosta stăpânire austro-ungară, care nu prezintă pentru noi nici un fel de interes științific sau național”. Deci, era dispusă să cedeze patrimoniul „dacă bineînțeles se va obține autorizațiunea necesară în acest scop”¹³⁰. Prefectul Sabin Banciu (general de divizie) nu a considerat, în contextul dat, că aveau nevoie de mărturii ale fiecărei părți spre a desprinde adevărul. Firește că s-a obținut transferul, ceea ce nici primarul dr. Octavian Lupaș n-a crezut că-i aducea vreun prejudiciu, așa că a dispus strângerea obiectelor, Saint-Georges anunțându-i că „voi veni personal”, „spre o cât mai mare siguranță că materialul va fi bine ambalat și predat”. Între timp, totuși, la sfatul unui spirit mai deschis, Muzeul a fost anunțat că o parte din patrimoniu „a fost selecționată pentru a forma un muzeu local”, restul stându-le la dispoziție. Noroc că cei de la București n-aveau buget!¹³¹ Așa că, în bună măsură mărturiile istorice au rămas tot la Arad pentru vremuri normale. Orice discuție pe seama prejudecăților administrației nu scutește criticile cu privire la limitele culturale ale acesteia.

Nu doar beneficiar al mărinimiei, ci și instituție de sprijin a inițiativelor culturale, Muzeul Saint

¹²⁴ Cf. adresa Muzeului cu nr. 16/16 ianuarie 1941, loc.cit., dosar 66, f. 31.

¹²⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 107/28 martie 1941, idem, f. 43.

¹²⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 134/16 aprilie 1941, loc.cit., dosar 66, f. 47.

¹²⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 105/26 martie 1941, idem, f. 48, 49, 50–51.

¹²⁸ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 53/11 februarie 1941, loc.cit., dosar 66, f. 61.

¹²⁹ Cf. scrisorile Muzeului cu nr. 283/1 august și 396/10 octombrie 1941; idem, f. 70–71.

¹³⁰ Cf. adresa Prefecturii cu nr. 93555/10 aprilie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 1.

¹³¹ Vezi aprobarea Ministerului Afacerilor Interne – Direcția Administrației Locale cu nr. 03004/24 aprilie 1942, adresa Primăriei Arad cu nr. 15947/29 aprilie, cea a Muzeului Al. Saint-Georges cu nr. 224/4 mai și din nou a Primăriei Arad cu nr. 18036/8 iunie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 3–5.

Georges a fost solicitat să sprijine comunitățile. Cei de la Școala primară de stat din Beșineu (jud. Târnava Mică) l-au anunțat că „prin străduința noastră a învățătorilor care-și înțeleg chemarea și prin înțelegerea oamenilor de bine, cei în drept apreciindu-ne munca ne-a(u) declarat școală model. Sunt însă lipsuri multe la școală. E departe de ceea ce noi dorim. Satul e sărac, iar acum am ajuns pe vremelnica graniță maghiară, ne e și mai greu, fiindu-ne sufletele sfâșiate! Așa că am cerut celor mereu deschiși să primească de la toți cărți pentru bibliotecă, „ca hrană sufletească, de care se simte așa de mult lipsă aici”. Adresei semnată de învățătorul director Emil Alexandresu, i s-a răspuns lapidar: „nu avem cărți de dat!”¹³²

Fig. 3. Al- Saint Georges – director

La o expoziție – Arta cultă românească – organizată de Ministerul Propagandei Naționale în Germania (sept. 1942), știindu-li-se valorile deținute, li s-a cerut să împrumute câteva manuscrise în chirilică, altele moderne, privind legături româno-germane (ca notițele lui Iacob Negruzzi din vremea studiilor la Berlin), piese numismatice, hărți, stampe, portrete, albume, publicații, carte veche¹³³.

Iată în câte direcții erau utile cele adunate în Muzeu!

Mai ales, familiile de militari au răspuns foarte deschis solicitărilor Muzeului. Soția generalului D. Iliescu, Agripina i-a surprins prin donația sa bogată: 310 hărți, peste 1800 de scrisori, 211 fotografii, 450 cărți, arme albe, piese de costum militar și accesorii, echipament militar¹³⁴.

Și celebrul învățat Dimitrie Gusti a susținut din nou demersurile muzeului: programul muzical cu George Enescu de la expoziția universală din SUA – New York (5 mai 1939) și 16 cărți poștale cu pavilionul românesc, plus scrieri ale sale¹³⁵.

Artista de mare sensibilitate Olga Grecianu, le-a donat o gravură de Sonia Barcian (vezi catalog Tinerimea Română, Sala Dalles, inv. 175); plus lucrarea *Modèle de tapis orientaux* (de Jules Lessing, 1877, cu 8 planșe)¹³⁶. O altă artistă, Elvira Geblescu a dăruit catalogul expoziția Artistelor Platice – Casa Artei

¹³² Cf. adresa Școlii cu nr. 127/8 aprilie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 7.

¹³³ Cf. adresa MPN – Serviciul Expoziții cu nr. 1074/10 iulie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 9.

¹³⁴ Cf. adresate Muzeului cu nr. 312/17 august, 336/20 august și 351/7 septembrie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 34–35.

¹³⁵ Cf. adresa Muzeului cu nr. 281/9 iunie 1942, idem, dosar 66, f. 45.

¹³⁶ Cf. adresa Muzeului cu nr. 218/27 aprilie 1942, idem, f. 46.

(1922), unde a expus 10 lucrări; cataloage din anii 1936 și 1937 și o fotografie de-a sa la expoziția personală de pictură de la Casa Magistraților (1937)¹³⁷.

Dr. Polly P. Flor din Piatra Neamț a ținut să intre în muzeu – în urma donației sale – o călimară de cristal cu capac de bronz, marcată „Shanghai”, care i-a aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Piesa-i fusese dăruită de Lucia Leon Bogdan, fiica istoricului¹³⁸.

Cărțile, autorii acestora și destinele lor se regăsesc în patrimoniul muzeului, donații valoroase înlesnind cercetarea. De la Ovid O. Densușianu le-au venit cu adresa Hotel Opera din București, două volume de-ale lui Aron Densușianu (*Negriada*, 1879, 1884), cu corecturile autorului, iar de la Caius Brediceanu, „Analele Banatului” (an III, 1930), Valeriu Seredan (*Garda Națională a Românilor din Paola și Descompunerea Marinei Austro-Ungare*, 1922), la care s-au adăugat *Din Galeria marilor dispăruți ai Banatului Coriolan Brediceanu* (1935) și Caius Brediceanu, *Discurs la Mesaj* rostit în ședința Adunării deputaților (21 martie 1940)¹³⁹.

În anul 1943 Muzeul s-a îmbogățit – tot prin donații – cu macheta piesei de 5 lei (1942) executată la Monetăria Națională de către sculptorul Haralambie Ionescu; i-au parvenit, de la sculptorul Pandele George, tot de la Monetărie, macheta insignei de bronz *Imprimatul Reîntregirii* (1941) și al plachetei din bronz *Aruncătoarea de lance* iar de la Céline Emilian, bustul din gips (autoportret, 38 cm)¹⁴⁰.

Un tablou în ulei, *Palatul Cotroceni* (49 x 51 cm), expus la Dalles, în expoziția din iarna anului 1943, l-a donat Elena Anton (jud. Brașov), autoarea lucrării¹⁴¹.

Retras cu colecțiile la Perșani, la sfârșitul verii anului 1944, Muzeul a revenit pe piața de bunuri culturale, cumpărând monede, medalii, piese filatelice și o tetradrahmă bătută sub Filip al II-lea (2000 lei). În ianuarie 1945 au achiziționat o lucrare a pictorului Vasile Dobrian (1500 lei), iar în aprilie un volum semnat de Cecilia Cuțescu-Stork (2000 lei), ca în iunie să achiziționeze alte 2 medalii (1000 lei)¹⁴². Din subvenția lunară de 180000 lei și asigurarea plății telefonului (7000 lei lunar), se asigurase funcționarea la limită, dar abia rezistaseră iernii grele și exploziei prețurilor. Vremurile erau tulburi și nesigure, mai ales pentru instituțiile de cultură.

Timp de 9 ani (1937–1945), Primăria capitalei a suportat cheltuielile aferente: chiria spațiilor, lumina, încălzit, alte utilități. Prin Înaltul Decret regal (în Monitorul Oficial din 16 iunie 1945), Muzeul a trecut în subordinea Ministerului Artelor, directorul său cerând ministrului încadrarea personalului și buget corespunzător, „în conformitate cu deosebită grijă ce are Guvernul ca și muncitorii intelectuali să fie răsplătiți pentru munca depusă”¹⁴³. Schimbarea de ton nu a scutit însă de amenințările pe care noua ordine politică le anunțase.

În vreme de război, muzeul a părut multor deținători de bunuri culturale o siguranță pentru acestea. Așa s-a petrecut și-n cazul lui Pavel M. Krupenski, care le-a încredințat spre „păstrare” un cuțăr cu documente familiale, convins că nu se vor pierde¹⁴⁴. La fel a procedat Marietta Catargi (București, str. Frumoasă nr. 18), care le-a predat – tot spre păstrare pe durata războiului – câteva tablouri valoroase: *Barbu Catargi* de Th. Aman (ulei pe pânză, 1862); *Marietta Catargi* (ulei pe pânză, nesemnată); *Ultima Cândescu* (ulei de pânză, nesemnat, 1770); *Gr. Grădișteanu* (ulei pe pânză, nesemnat); *Eufrosina Grădișteanu* (n. Rosetti, ulei pe pânză, nesemnat); *Maria Manu* (n. Grădișteanu, ulei pe pânză, nesemnat); *Paulina Catargi* (ulei pe pânză, nesemnat); *Ion Slătineanu* (ulei pe pânză, Nep. Meyer); *Iordache Catargi*

¹³⁷ Cf. adresa Muzeului cu nr. 388/12 octombrie 1942, idem, f. 52.

¹³⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 173/30 martie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 59.

¹³⁹ Cf. adresele Muzeului cu nr. 297/27 iunie și 358/21 septembrie 1942, loc.cit., dosar 66, f. 70,81.

¹⁴⁰ Cf. adresele Muzeului cu nr. 20/6 februarie, 21/6 februarie, 173/9 august 1943, loc.cit., dosar 67/1943, f. 7, 13, 17.

¹⁴¹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 41/8 martie 1943, idem, f. 45. Lucrarea a figurat în catalogul expoziției la nr. 15.

¹⁴² Cf. documentele de achiziție, loc.cit., dosar 51, f. 65, 104, 137, 164.

¹⁴³ Cf. în ANIC, inv. 617, fond Muzeul Saint-Georges, dosar 39/1945, adresa cu nr. 148/9 iulie 1945, f. 18.

¹⁴⁴ Cf. scrisoare, București, 29 noiembrie 1944, loc.cit., dosar 68, f. 2.

(ulei pe pânză, nesemnat); *Maria Obrenovici* (n. Catargi, cromolitografie); *Familia N.N. Mano* (lucrare la dagherotip); *George N. Mano* (foto color); *Grigore N. Mano* și *Iancu N. Mano* (foto color)¹⁴⁵.

Odată cu desființarea Uniunii Fundațiilor Culturii Regale (vezi Legea publicată în Monitorul Oficial nr. 111/13 mai 1944), Muzeul a trecut în administrația Fundației „Regele Mihai I”, iar prin legea nr. 479 (în Monitorul Oficial nr. 134/16 iunie 1945), a fost subordonat Ministerului Artelor.

Structura funcțională a Muzeului Saint-Georges a inclus: Secția documentară și opere artistice, Cabinetul numismatic, medalistic și filatelic, Documente și manuscrise, Biblioteca.

O altă secție muzeală potrivit proiectată și înzestrată de muzeu a fost cea a Educației Tineretului, propusă în anul 1937. După titulatura acesteia, observăm atenția acordată tinerei generații, legată evident, de un moment istoric tensionat care anunța iminent o catastrofală conflagrație mondială.

În noile împrejurări, Muzeul a fost reorganizat, o Comisei specială, în frunte cu Constantin Moisil fiind însărcinată în acest scop. Învățăutul a înaintat de altfel ministrului un raport apreciativ, subliniind valoarea colecțiilor¹⁴⁶. De acum, asupra acestora plana amenințarea dezmembrării.

De-a lungul anilor, colecțiile muzeului au suferit multe mutări, spațiul oferit prezentării lor fiind cu totul insuficient. Între anii 1934 și 1936 au fost expuse în Grădina botanică (în 3 camere), iar în ultima parte a anului au fost mutate în str. Polonă nr. 24. Un alt sediu l-a avut pe str. Latină nr. 10.

În 1944, colecțiile muzeale au fost din noi mutate la Perșani/ jud. Brașov, pentru a le feri de urgia războiului. Redeschis în București, după 1944 au ocupat alte spații: câteva camere în Pavilionul „Luna Cărții” (la Palatul Senatului), iar din 1947, Muzeul a funcționat în casa Manu (Calea Victoriei nr. 192), rechiziționată de la proprietarul silit să se retragă în două camere din fundul curții. În noile condiții politice, devenise tot mai clar că patronajul regal pe seama instituției greva chiar existența ei.

Florea Stănculescu, absolvent al Facultății de Litere și Filosofie din București (1938) și al Seminarului Pedagogic și Școlii de Arhivistică și Paleografie, a funcționat ca profesor la Liceul „Radu Greceanu” (Slatina) în anii 1941–1943, iar după obținerea capacității la Gimnaziul „Regele Ferdinand” – București (1943–1944), devenind asistent universitar din martie 1944, iar în paralel și profesor la Liceul din Buftea (1944–1945). În anul 1947 memoriul său de activitate includea 16 studii publicate și manuscrisul tezei de doctorat (*Lefile și veniturile boierilor Țării Românești*)¹⁴⁷.

De la 1 martie 1947, Fl. Stănculescu ocupă postul de asistent universitar la catedra Istoria Românilor. Era vizat și ca posibil director al Muzeului Al. Saint-Georges.

O insignă și o banderolă de mătase, purtată de cei responsabili cu organizarea celui de-al XIII-lea Congres al PSD (București, 4–8 octombrie 1947) le-au parvenit prin bunăvoința Elisei Condeescu de la Direcția Artelor din Ministerul Artelor¹⁴⁸.

Și-n anul cu multe încercări pe seama elitei, 1949, donațiile au continuat să vină. Pia Alimăneșteanu (București, str. Pia Brătianu) le-a transmis o ștampilă cu semnătura proprie și 3 mărturii de botez, un basorelief (sculptor Costea) și medalia de argint I.C. Brătianu (autor P. Telge, Berlin, 1892)¹⁴⁹. Iar de la Colette Alexandridi le-a parvenit bustul în marmură reprezentându-l pe Emil Costinescu¹⁵⁰.

Până-n ultimii săi ani de activitate, Saint-Georges n-a precupețit să ceară. A făcut-o repetat: și la Cancelaria Ordinilor, unde solicitase câte 2 serii din decorațiile și medaliile „inactuale”! A fost însă refuzat, Ministerul Afacerilor Străine anunțând că nu deținea portrete și busturi ale personalităților „expire”!¹⁵¹

¹⁴⁵ Cf. scrisoarea Muzeului cu nr. 79/4 aprilie 1944, loc.cit., f. 30.

¹⁴⁶ Vezi decizia nr. 1697/februarie 1946 și adresa Muzeului către minister cu nr. 29/2 martie 1946, în loc.cit., dosar 35, f. 56.

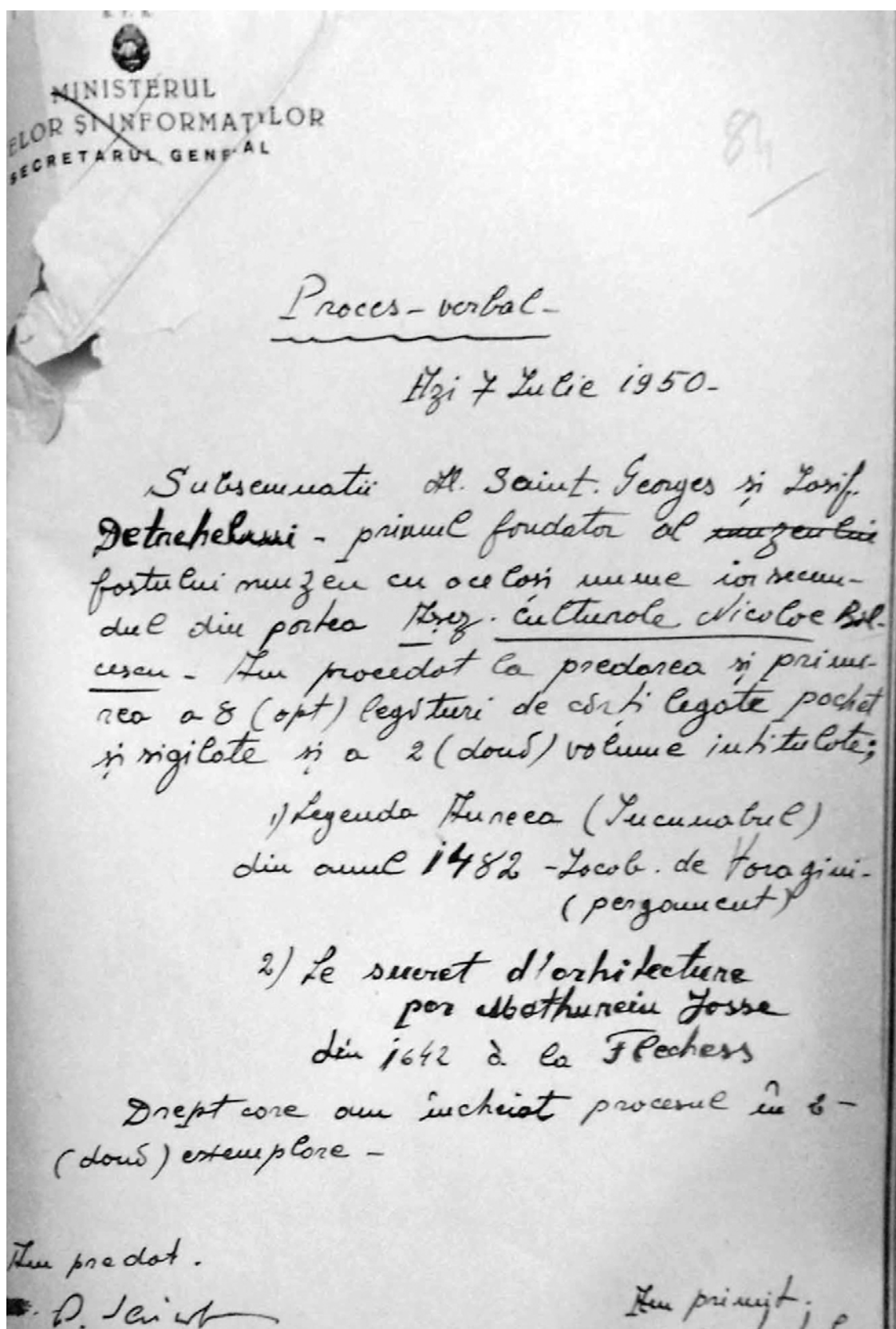
¹⁴⁷ Cf. memorial datat 20 februarie 1947, în ANIC, fond. cit., dosar 36, f. 8.

¹⁴⁸ Cf. adresa Muzeului cu nr. 287/1947, loc.cit., dosar 71, f. 37.

¹⁴⁹ Cf. adresa Muzeului cu nr. 298/8 octombrie și 284/octombrie 1947, loc.cit., dosar 71, f. 56–57.

¹⁵⁰ Cf. adresa Muzeului nr. 279/septembrie 1947, idem, f. 58.

¹⁵¹ Cf. adresele Ministerului Afacerilor Străine cu nr. 12228 și 12229/22 martie 1948, loc.cit., dosar 72, f. 3–4. Ștampilă ministerului aplicată pe răspunsuri avea imprimată lozincă „Trăiască Republica Populară Română. Votați soarele!”

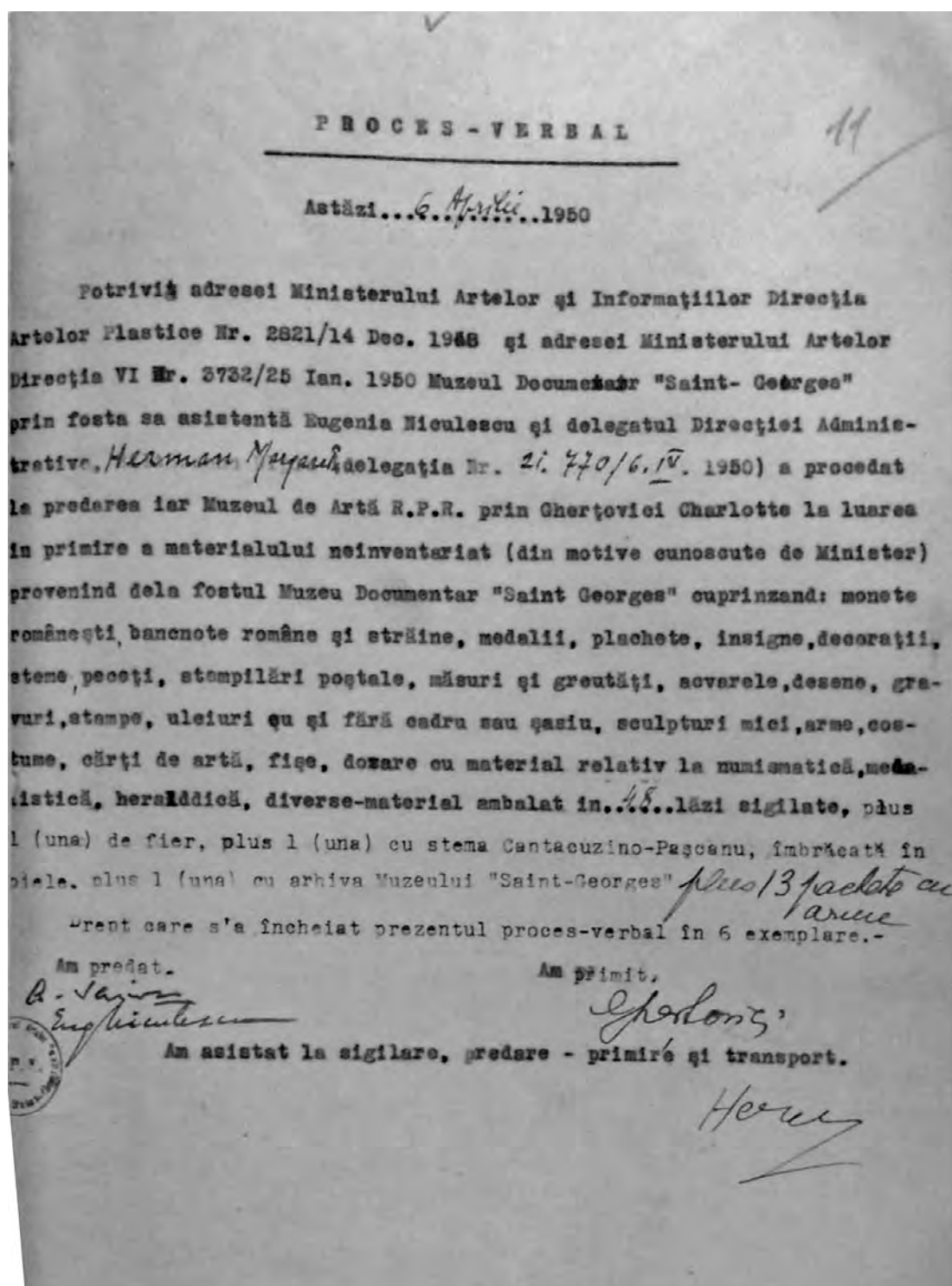

Fig. 4. Documentele de predare a patrimoniului muzeului Al. Saint-Georges (Aflate în fondul Al Saint-Georges documentele ne-au fost sesizate și transmise de către regretatul cercetător dr. Cristian Scăiceanu, mulțumind și aici pentru gentilețe și promptitudine)

¹ Prelucrarea ilustrației aparține lui Apostol Daniel Tiberiu, mulțumind pentru colegialitate.

La 12 decembrie 1949, Al. Saint-Georges – pensionat începând cu 1 decembrie – a recomandat Ministerului Artelor ca înlocuitor pe Eugenia Niculescu¹⁵². De acum, muzeul intrase în zodie nefavorabilă, așa că peste doar câteva luni își va încheia activitățile, colecțiile sale fiind distribuite mai multor instituții ale statului. Pentru istoria muzeografiei din România, desființarea acestui muzeu a însemnat o pierdere: dispersarea colecțiilor a creat dificultăți în cercetare, multe obiecte pierzând identitatea incifrată în adânci semnificații. Dar, în ansamblul său, patrimoniul Muzeului Al. Saint-Georges a rămas o generoasă resursă documentară la care apelează numeroși istorici.

BIBLIOGRAFIE

- Duțu Aurelia, *Documente privind constituirea colecției numismatice a Muzeului Al Saint-Georges* „Revista de Cercetări Arheologice și numismatice”, 1997
- Mihalcea Adrian, *Un creator de muzeu: Adorel(Alexandru) Saint-Georges* „Revista Bibliotecii Naționale a României”, vol. 22, 1/2016
- Oprîș Ioan, Muzeul Al. Saint-Georges și contribuția sa la bogăția culturală a Bucureștilor, în *Magazin Istoric*, 2011; Muzeul Al. Saint-Georges și Țara Făgărașului, în *Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, 720 de ani de istorie a Făgărașului*, Editura Altip, Alba Iulia, 2011; Patrimoniul cultural moldav în colecțiile Muzeului Al. Saint-Georges, în *Monumentul*, XIII, partea a 2-a, Editura „Doxologia”, Iași, 2012
- Păun Ștefan, *Muzeul „Al. Saint-Georges”* Cartea Universitară, București, 2007; *Muzeul Al. Saint-Georges* „Independența României”, 23 octombrie 2021
- Scăiceanu Cristian Andrei, *Istoria mișcării filatelice din România*, Editura Oscar Print, București, 2011
- Scăiceanu Cristian Andrei, *Dicționarul machetatorilor mărcilor poștale românești*, Editura Oscar Print, București, 2018
- Teodorescu Virgiliu, *Contribuții la un portret de muzeograf: Alexandru Saint-Georges* „Muzeul Național”, IX, 1997

¹⁵² Cf. adresa Muzeului cu nr. 127/12 decembrie 1949, idem, dosar 38, f. 1.

RECENZII

PETRE DIN, ROMÂNIA ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. ISTORIE ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE, ED. NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2022, 297 P.

VASILE GAFTON

Ne trăim prezentul în atmosfera caracteristică unui război în plină desfășurare, război care amenință să ajungă prea aproape de granițele Țării noastre și, care, de ce nu, este deja mult prea aproape de a deveni în orice moment o conflagrație nucleară mondială. Suntem puși în situația de a filtra și de a gestiona multitudinea de perspective mediatice impersonale, care nu converg decât prin aceea că se dovedesc a fi într-o descurajantă majoritate absurde. Într-o astfel de atmosferă Editura Napoca Star de la Cluj publică un volum de istorie și mentalități colective a cărui temă este nici mai mult, nici mai puțin decât România și Primul Război Mondial.

Este vorba despre cartea distinsului profesor de Istorie de la Liceul Teoretic Gheorghe Lazăr din Avrig, Petre Din, carte intitulată sugestiv *România și Primul Război Mondial. Istorie și mentalități colective*. Un volum consistent, de 279 de pagini, care beneficiază, în debut, de Prefața concisă și avizată alcătuită și semnată de către domnul Profesor Universitar Doctor Emilian Dobrescu, membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România. Domnul Academician Emilian Dobrescu evidențiază într-un mod categoric atât caracterul științific ridicat al lucrării, precum și rigurozitatea cu care au fost culese, selectate și valorificate informațiile transmise de autor către cititori. Ne aflăm, mai ține să precizeze prefațatorul, dinaintea unui vast demers teoretic și metodologic caracterizat printr-o prezentare sistematică a informațiilor. Însă, continuă profesorul Dobrescu, la o prezentare de acest calibru nu s-ar fi putut ajunge decât printr-o pricepere și măiestrie inegalabile, de care dă dovadă din plin autorul lucrării.

Am remarcat și noi această măiestrie a autorului mai ales din modul în care – cunoscându-și în mod precis scopul, dar și rezultatele așteptate la finalul travaliului intelectual pe care și-l propune – a procedat la configurarea mentalului și a imaginarului colectiv prin colectarea și punerea laolaltă a acelor informații prețioase necesare ridicării edificiului unei asemenea lucrări. Astfel, profesorul și deopotrivă cercetătorul Petre Din investighează într-un mod calculat și echilibrat o mulțime de informații și opinii provenite de la mentalități poziționate în zone diverse ale socialului.

Pentru a fi mai preciși vom arăta că, demersul profesorului Din este realizat în principal pe baza impresiilor relatate în scris de către un cioban, apoi de un ofițer, de un maior luat prizonier și, în cele din urmă, de un medic militar. Totul în cuprinsul volumului se împletește de o așa manieră încât imaginea României și a Primului Război Mondial să fie prezentate din toate aceste perspective, iar, la final, să ne ofere o imagine cu totul impresionantă a epocii respective.

Mai mult decât atât, pe măsură ce lectura volumului avansează cititorului îi devine clar faptul că, investigarea de către autor a scrierilor care constituie baza sau nucleul informațional al volumului depășește zona istoriei. Fiecare citat preluat din jurnalele-document este trecut prin finul filtru hermeneutic

al autorului pentru a putea fi valorificat cât mai eficient filonul pe care îl conține. În plus, dovedind un interes viu în direcția investigării detaliate și precise a evenimentelor, profesorul Petre Din reușește să facă pe parcursul lucrării sale demonstrația unui orizont interdisciplinar mai mult decât generos. Astfel, autorul își susține afirmațiile și informațiile cu o mulțime impresionantă de alte date, pe care le obține în urma cercetării lucrărilor unor specialiști din domeniul literaturii, istoriei, filosofiei, psihologiei, sociologiei, teologiei chiar. În acest fel, nume ca cele ale lui Barbu Ștefănescu Delavrancea, Sextil Pușcariu, Titu Maiorescu, Neagu Djuvara sau Keith Hitchins, John Stuart Mill, Claude Levi-Strauss, José Ortega Y Gasset, Gustavé le Bon și mulți alții, dar, mai ales ideile acestora, își găsesc un loc cât se poate de oportun și de bine venit în contextul firesc al expunerii.

Din acest motiv, am putea spune că, parcurgând cartea lui Petre Din nutrim sentimentul că ne aflăm, dintr-odată, dinaintea unui extrem de laborios proces de investigare și de transmitere mai departe a unor informații de o certă importanță. Acest proces are ca scop o deslușire, o dezvoltare și o dezvoltare a acestor informații, iar nu o criptare, o denaturare sau o falsificare a lor, așa cum din păcate se întâmplă atât de frecvent în zilele noastre. Dincolo de toate acestea înțelegem că este vorba despre un proces în care, noi, cititorii suntem angrenați alături de autor, cel care demonstrează stăpânirea abilității de a ne cointeresa în legătură cu problematicile abordate. Căci, potrivit opiniei căreia îi subscrie și autorul, memoriile nu fac altceva decât să vină și să completeze informațiile istoriei oficiale. Iar, pentru ca informațiile cu care cititorul este familiarizat prin intermediul acestei cărți alcătuite de un adevărat profesionist în domeniul cercetării mentalului colectiv, fiecare capitol al lucrării beneficiază de prezentarea unor concluzii finale foarte bine sintetizate și, în plus, de câte un scurt rezumat redactat în limba engleză.

Trecând la abordarea conținutului lucrării, vom face precizarea că, acesta are menirea de a înlesni cititorului observarea cu acuratețe a realităților epocii așa cum sunt ele. Dar, în același timp, cititorul mai are posibilitatea de a înțelege cum, din relatările celor care trăiesc efectiv în condițiile oferite de război transpar raporturile dintre real și imaginar. Aceste raporturi se stabilesc pe mai multe nivele.

Astfel, la nivelul cel mai de jos, raporturile dintre real și imaginar se structurează, așa cum descrie ciobanul Nicolae Șucu, pe bază de zvonuri. La un alt nivel, conform descrierilor lui Octavian Tăslăuanu, aceleași raporturi capătă contur prin informațiile care circulă în cercurile ofițerești și prin propagandă. Dar, la un nivel diferit, raporturile dintre real și imaginar capătă consistență și prin informațiile și conversațiile cu prizonieri de diferite naționalități, așa cum aflăm de la maiorul Gheorghe Caracaș. În fine, o altă sursă de informație – destul de veridică în vederea raporturilor care se stabilesc între real și imaginar – este constituită din analiza stării de spirit a populației confruntate cu privațiunile războiului, așa cum reiese din însemnările care ne-au rămas de la o altă personalitate investigată de autor și anume aceea a medicului militar Raul Dona.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm cu privire la acest volum încă un fapt semnificativ. Ne referim de bună seamă la faptul că, pe tot parcursul lucrării cititorul poate observa sau intui cum, informațiile, trăirile, perspectivele și/sau viziunile asupra României și asupra Primului Război Mondial capătă datorită personalității autorului un merit incontestabil. Mai precis, capătă meritul de a fi personale. În opinia noastră, acest caracter personal le și diferențiază de toate celelalte mijloace/moduri de informare (în masă), care sunt impersonale.

În fond, ce se câștigă prin acest caracter personal despre care vorbim? Se câștigă faptul că se evită absurdul. Acel absurd care este și va rămâne în permanență apanajul impersonalului. Ori, profesorul Petre Din chestionează documentele și personajele despre care scrie sau pe baza mărturiilor cărora scrie la modul personal. Cu sufletul. Pentru că, dincolo de obiectivitatea și sobrietatea științifică a profesionistului și dincolo de aplicația pedagogică a dascălului, pe tot parcursul lecturării acestei cărți deosebite, noi, cititorii, mai simțim și altceva. Simțim omul. Îl simțim pe acel om, care, în preocuparea sa de completare a perspectivei asupra lucrurilor și a evenimentelor este mânat mereu înainte. Îl simțim pe acel om care este stăpânit de o curiozitate, pe alocuri febrilă. O curiozitate care îl poartă spre încă o mărturie, spre

încă un document, pentru a fi cât mai aproape de adevărul istoric. Iar, mai apoi, simțim că omul acesta care și-a împodobit sufletul cu atâtea lumini, mai simte de-acum un singur imbold. Acela de a împărtăși și altora – în speță, nouă, cititorilor – aceste adevăruri, aceste cunoștințe, aceste lumini.

În fine, pentru a încheia această modestă și destul de sumară prezentare într-o notă de reflexivitate personală generată de parcurgerea textului cărții am conchide că, după 100 de ani este cumva descurajant să constatăm cum, omenirea se află și azi într-o situație încă similară celei din vremea Primului Război Mondial. Evoluția, desigur, există în anumite domenii. Însă, condiția umană a rămas aceeași, tot așa cum și condițiile condiției umane au rămas cam aceleași. Aceeași teamă, aceeași dezbinare, aceeași criză de autoritate. De parcă în tot acest interval de timp de 100 de ani, noi, românii, n-am avut parte de altceva decât de război.

În aceste condiții, cum să nu-ți vină să te întrebi, asemenea unui Octavian Tăslăuanu: ... *De ce se luptă milioane de oameni și de ce trebuie să rabde atâtea mizerii?*

... *Idealurile popoarelor și interesele lor de viață de ce nu se pot împlini prin alte mijloace în acest veac al culturii?*

... *De ce trebuie să decadă omenirea în starea primitivă a sălbăticiei, spre a face un pas înainte, spre progres?* (p. 87)

De ce?

IN MEMORIAM

O VIAȚĂ ÎNCHINATĂ ARTEI POPULARE, ETNOGRAFIEI, ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ȘI ÎNĂLȚĂRII SATULUI, VICTORIA BERBECARU (1944–2022)

PAMFIL BILȚIU

A vorbi despre Victoria Berbecaru, din Botiza, înseamnă a istorisi o viață plină de realizări, consacrată artei populare, învățământului, tradițiilor și binelui de obște. N-a trecut mult după venirea în Botiza, ca dascălița să înceapă bătălia pentru rescrierea, cu fire și culoare, a unei istorii de spirit, care reprezintă o inestimabilă avuție – covorul vechi maramureșean. Pentru revitalizarea covorului vegetal Victoria Berbecaru a investit pricepere, cercetări de teren și multă trudă, chiar dacă în realizarea artei țesutului s-a folosit de ajutorul țărăncilor-artiste din sat, înzestrate cu har creator. Totul s-a desfășurat sub atenta supraveghere a dascăliței, pentru ca arta covorului vechi să-și reia cursul în albia tradiției, așa cum l-au zămislit moșii și strămoșii, fără a i se atenua nimic din autenticitate. Parcă o văd povestindu-mi despre satisfacțiile pe care le-a trăit în urma izbânzilor sale.

Descoperindu-i frumusețile și valoarea a depus neîncetat strădanii pentru revitalizarea lui fără a știrbi nimic din rigorile tradiției. A fost o muncă migăloasă, deloc ușoară, dar perseverentă din cale-afară. Victoria nu s-a dat bătută până ce n-a izbutit. Îmi aduc aminte, de câte ori am cercetat-o, cu câtă pasiune și pricepere îndruma femeile care țeseau, spre a alege perfect motivele. Apoi am văzut-o vopsind cu buruieni vegetale lăna, cu aceeași pricepere, pentru ca în final, să rezulte produsul finit – covorul vegetal maramureșean, atât de încărcat de trudă artistică și cu o motivistică extrem de bogată, variată și complexă și cu atâtea semne mito-simbolistice ce marchează o străveche istorie de spirit. Și Victoria Berbecaru a izbutit din plin în demersul ei ca să nu moară această strălucită formă de creație ce își are izvorul în sensibilitatea și harul creator ale țărăncii maramureșene.

Această istorie de spirit, materializată în atâtea exemplare de covoare, unul mai valoros decât altul, a bucurat sufletele și inimile iubitorilor de frumos de pe largul cuprins al țării și de dincolo de granițele ei, căci covoarele sale, prin numeroasele expoziții organizate, au făcut înconjurul pământului românesc, prin expoziții organizate la Baia Mare, Târgu Mureș, Cluj-Napoca, București, Craiova, Galați, Constanța, Iași, Suceava, Bistrița, Oradea, Timișoara, Focșani, Brăila, Sibiu, la muzeele etnografice din Cluj-Napoca, Baia Mare, Sighetu Marmăției, precum și la Muzeul Satului din București, făcându-și intrarea și pe atâtea meridiane ale lumii, dacă avem în vedere că piese lucrute de creatoare au ajuns în țări precum: Austria, Germania, Franța, Ungaria, Anglia, Italia, Belgia, Grecia, SUA, Lituania, spre satisfacția și lauda Victoriei Berbecaru.

Este fascinantă povestea covorului vegetal creat de Victoria Berbecaru, la Botiza, care își are începuturile în anul 1975. Victoria Berbecaru, dând replică vopsitului chimic, singură și-a descoperit și alcătuit peste treizeci de culori vegetale, la care se adaugă nuanțe, foarte multe nuanțe, numai bune să împlinescă varietatea coloristică a covoarelor sale. Astfel culorile folosite devin calde, frumoase, plăcute vederii, așa cum le foloseau bătrânele țesătoare, așa cum trebuie să fie coloristica covoarelor venite din

vremuri străvechi. Dintre plantele folosite amintim: coaja de lemn cânesc, coaja de nucă verde, coaja de ceapă, coaja de ceapă roșie, coaja de arin negru, flori de sunătoare, coaja de crușin, flori de brânduși uscate și altele.

Ca specialist care am cercetat-o de repetate ori ne-am convins asupra modului în care prin piesele create a dat o replică covoarelor actuale de duzină, cu lucrătură despovărată de încărcătură artistică, cu o coloristică care te face să-ți întorci privirea, datorită prea violentelor și ostentativ strălucitoarelor culori, realizate prin sinteză chimică, care se vând la târguri și au substituit covorul tradițional.

Analizând cu atenție covoarele creatoarei de la Botiza am studiat cu atenție lucrătura artistică investită în lucrările realizate. M-a impresionat echilibrul compoziției ornamentale, respectarea riguroasă a proporțiilor și mai ales bogăția motivistică exprimată prin motive din familia celor geometrice, florale, mito-simbolistice, skeomorfe, avimorfe și zoomorfe, etc. Întâlnim frecvent pe covoarele creatoarei coarnele de berbec, cerbul, calul și călărețul, dar și liliacul, vârtelnița, hreabănușul sau piaptănușul, șarpele, romburi, triunghiuri, felurite forme ale pomului vieții, coada de rândunică, ostia și multe altele.

Victoria Berbecaru nu a ținut în secret arta vopsirii vegetale a covorului. A împărtășit-o și consătenilor. Drept urmare Botiza a devenit un centru de revitalizare a covorului vegetal maramureșean. Ne vorbea cu mândrie Victoria despre Ilișca Manța, Iulia Corău, Ioana Dolca, Ioana Trif care lucrează, cu iscusință, covoare vegetale, primele două devenind vestite pe plan național și internațional.

Specialiști, dar și oameni de cultură, iubitori de frumos, i-au apreciat truda investită în arta populară de certă valoare, așa cum numai ea știa s-o facă. Într-o discuție cu acad. Mihai Pop îmi spunea: „Am fost la Botiza și am văzut ce frumos lucrează preteasa covoarele vegetale, vopsite din buruieni așa cum o făceau strămoșii. Dă dovadă de multă pricepere și talent.” Un număr impresionant de gazetari, scriitori, cercetători au scris o serie de studii și articole în numeroase și prestigioase publicații din țară, apreciindu-i elogios truda.

Atrase, ca de ceva vrăjnit, de arta sa s-au perindat pe la Botiza nenumărate mari personalități, dintre care amintim pe Mihai Pop, Dinu C. Giurescu, Ioan Alexandru, Ana Blandiana, Episcopul Dunării de Jos Cassian Crăciun, ambasadorul Japoniei, la București, Naolasca Sugiuchi, profesor Pompiliu Teodoru, prof. Corneliu Bucur, Episcopul Calinic al Argeșului și mulți alții.

Pentru valorificarea a ceea ce a creat mai valoros acest popor, care reprezintă cartea identității noastre, Victoria Berbecaru a acționat hotărât și pe mai multe fronturi. Muzeul etnografic al satului Botiza este un alt obiectiv major cu care se poate mândri. Ajutată de soțul ei, preotul Izidor Berbecaru, un vajnic stâlp al satului, într-o casă monumentală au organizat un muzeu etnografic, bine conceput și cu obiecte de valoare, care dau măsura spiritualității satului. Întâlnim obiecte valoroase legate de practica păstoritului, unele ornamentate tradițional, obiecte legate de prelucrarea cânepii și lânii, mobilier țărănesc: paturi, dulapuri, scaune, lăzi de zestre decorate cu motive tradiționale. Sunt de mare frumusețe piesele de port popular, mai ales, cămășile, ștergurile, fețele de pernă ornamentate cu motive tradiționale. Valoarea inventarului muzeului a generat afluența de vizitatori din țară și străinătate.

Victoria Berbecaru a fost o profesoară de elită, care, vreme de patru decenii, a instruit atâtea generații de elevi, dezvăluindu-le frumusețea literaturii și limbii franceze. Pe toți copiii i-a educat cu dragoste și pasiune. Să mai amintim că prin cercul practic, organizat în cadrul școlii, le-a insuflat la elevi dragostea pentru țesutul covoarelor și i-a inițiat în tainele acestei îndeletniciri. Trudă multă, dar dascălița a știut să lupte, deodată, pe mai multe fronturi ceea ce i-a asigurat popularitatea și dragostea consătenilor și semenilor. În calitate de directoarea școlii a fost un manager bun și a sădit în colectivul de cadre didactice un climat armonios ca de familie. Cu formații artistice ale școlii a participat la Festivalul de colinde, din București, dar a dat spectacole și în Franța și la Viena, obținând diverse premii și distincții. A lucrat după deviza „Omul sfințește locul.”

Fiiică de suflet a satului Victoria a fost soție și mamă model. Celor trei fice ale sale le-a insuflat dragostea pentru învățătură și muncă. Și ce mândru este Isidor în postura de bunic cu cinci nepoți. Pe

deasupra, dăscălița a îndeplinit și alte rosturi de mare importanță obștească. A cununat atâtea perechi de tineri, îndrumându-i întru credință și omenie, dar și hărnicie. Oare câți coconi frumoși a botezat ca nașă a satului? Și câți nepoți are?

Victoria Berbecaru a trudit o viață și-a izbutit în toate felurile propuse, toate nobile pentru triumful artei tradiționale, culturii, etnografiei și învățământului, toate puse în slujba înălțării satului. Victoria Berbecaru a fost o făclie care a ars la înaltă temperatură și s-a stins luminând. Ne împăcăm greu cu gândul că Victoria Berbecaru nu mai este printre noi, dar eu cred că nu a murit, s-a înălțat doar la ceruri să pună frumusețea covoarelor sale sub ochii îngerilor.

Victoria Berbecaru acasă, între covoare

*Victoria Berbecar cu expoziția de covoare la Târgul Creatorilor Populari
de la Muzeul Satului din București (28 iun. 1992)*

